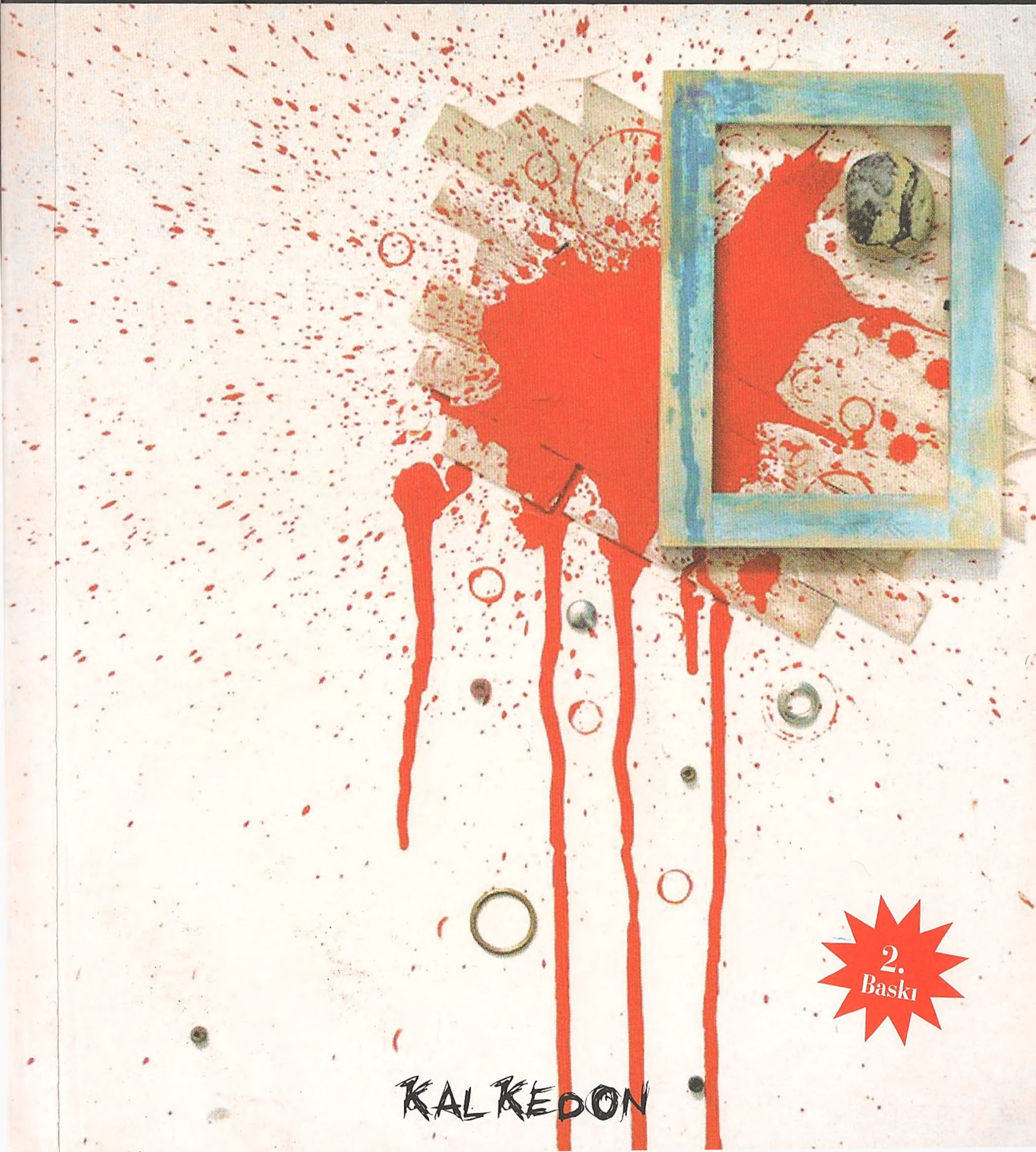

ULUS DEVLET VE ŞİDDET

Anthony Giddens

2.
Baskı

KALKEDON

ULUS-DEVLET VE ŞİDDET

Anthony Giddens

TÜRKÇESİ

Cumhur Atay

KALKEDON

Ulus Devlet ve Şiddet

Anthony Giddens

Orjinal Adı

The Nation-State and Violence

Kalkedon Yayınları: 47

Siyaset ve Ekonomi: 14

Yayına Hazırlayan: **Hakan Tanıtturan**

Kapak Tasarım: **Sinan Acioğlu**

e-mail:kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır

Türkçe Birinci Basım

Devin Yayıncılık, Mart 2005 - 1000 Adet

İkinci Basım

Kalkedon Yayınları, Şubat 2008 - 1000 Adet

İngilizce'deki ilk baskı

Blackwell Publishers 1985

Copyright© Kalkedon Yayınları 2008

İÇİNDEKİLER

	Giriş	7
1	Devlet, Toplum ve Modern Tarih İktidar ve Tahakküm Devlet Kavramı: Bazı Ön Yorumlar Toplum Kuramında Devlet, Ulus-Devlet ve Askeri İktidar Süreksizliğe Dayalı Modern Tarih Yorumu	15
2	Geleneksel Devlet: Tahakküm ve Askeri İktidar Geleneksel Devletlerde Şehir ve Kırsal Kesim Gözetleme ve İdari İktidar Bölgesellik (Territoriality), Devlet, Toplum Geleneksel Devletlerde Askeri İktidar	53
3	Geleneksel Devlet: Bürokrasi, Sınıf ve İdeoloji Bürokrasi ve Sınıf Tahakkümü İdeoloji ve Modern Olmayan Devlet Devlet Sistemleri	89
4	Mutlakıyetçi Devlet ve Ulus-Devlet Mutlakıyetçi Devletler Sistemi Organizasyon Olarak Mutlakıyetçi Devlet Mutlakıyetçi Devletten Ulus-Devlete Askeri Güç Ulus-Devlet, Ulus ve Ulusçuluk	119
5	Kapitalizm, Endüstriyelizm ve Toplumsal Dönüşüm Kapitalizm Nedir? Kapitalizm ve Endüstriyelizm	167
6	Kapitalizm ve Devlet: Mutlakıyetten Ulus-Devlete Metalaştırma ve Devletin Gelişimi Kapitalizm ve Dünya Sistemi Teorisi	199

7	İdari Güç, Dahili Pasifleştirme	229
	İdari Güç I: Haberleşme ve Bilgi Depolanması	
	İdari Güç II: Dahili Pasifleştirme	
	Şehircilik, Bölgeselleşme ve Tecrit Etme	
8	Sınıf, Egemenlik ve Yurttaşlık	261
	Çoğulculuk	
	Çoğulculuk, Yurttaşlık	
	Yurttaşlık, İdeoloji ve Ulusçuluk	
9	Kapitalist Gelişme ve Savaşın Endüstrileşmesi	291
	“Uzun Barış”	
	Savaş ve Sosyal Değişim	
	Dünya Savaşları	
	Ulus-Devlet, Endüstriyelizm ve Ordu	
10	Küresel Devlet Sisteminde Ulus-Devletler	333
	Ulus-Devlet ve “Uluslararası İlişkiler”in İcadı	
	Ulus-Devlet Türleri	
	Dünya Kapitalist Ekonomisi	
	Uluslararası Düzenler ve Devletlerin Egemenliği	
	Kapitalizm, Endüstriyelizm ve Devlet Sistemi	
11	Modernlik, Totaliterlik ve Eleştirel Teori	381
	Totaliterlik: İzleme ve Şiddet	
	Modernliğin Boyutları	
	Şiddetin Normatif Politik Teorisine Gereksinim	
	20. Yüzyıl Sonunda Eleştirel Teori	
	Dipnotlar	443
	Kaynakça	467

GİRİŞ

Bu kitap, tamamı günümüz dünyasında tarihsel materyalizmin geçerliliği ile ilgili üç ciltlik bir çalışmanın ikinci cildidir. Yine de, bu üçleme, Marx'ın yazılarına yönelik sonu gelmez eleştiri dizisine yeni bir katkı sunmak niyetinde değildir. Daha ziyade, çağdaş toplum ve siyasetin post-Marksist analizinin biçimlerini keşfetmek amacındadır. Marx'ın yazıları, modern dünyayı biçimlendiren en kapsamlı etkilerden birisini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Elbette ki bu etki, genişlemeye daha önceki tüm üretim düzeni türlerinden çok daha dinamik biçimde eğilim gösteren bir ekonomik girişim tarzı olarak kabul edilen kapitalizmdir. Ancak kapitalizm, moderniteyi şekillendiren tek güç değildir ve her halükarda Marx'ın kapitalist gelişim betimlemesinin temel noktalarının bazılarından tatmin olmamak için ikna edici nedenler mevcuttur.

Marx'ın kapitalizmin geçmişteki kökenleri ve gelecekteki kaderine ilişkin değerlendirmesi, açıklayıcı gücü sınırlı olan kap-

8 ULUS DEVLET VE ŞİDDET

samlı bir tarihsel şemanın bir parçasıdır. Onun kapitalist girişimin doğası konusundaki kavrayışı, tarihsel materyalizmin sunduğu genel çerçeveden bağımsız olarak değer bulmalı ve önceki tarihe ve modern kurumlar analizine yönelik farklı bir yaklaşım ile bütünleştirilmelidir. Modern toplumları, üretim güçlerinin gittikçe genişlediği bir sürecin tepe noktası olarak ele almak, bunların nasıl olup da tüm geleneksel düzen biçimlerinden farklı olduğunu ortaya çıkartmayı başaramaz. Modern “toplumlar,” bir ulus-devlet sistemi içerisinde var olan ulus-devletlerdir. Geleneksel devletler -ya da benim “sınıflara-bölünmüş toplumlar” dediğim şey- ise, hem kendi iç özellikleri hem de birbirleri ile olan dış ilişkileri bağlamında, bunlardan ciddi olarak ayrılmakta ve zıt özellikler göstermektedirler. Sosyal bilimciler, “toplumları” açıkça tanımlanmış sınırları olan idari birimler olarak düşünmeye alışkındırlar. Sınıflara bölünmüş toplumlar ise böyle değillerdi; eğer modern toplumlar böyle ise, bu, genelde sosyal ilişkiye özgü bir şeyden değil, ulus-devlet ile özdeşleşmiş farklı sosyal entegrasyon biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

Tarihsel materyalizm, hem geleneksel hem de modern devletlerin ortaya çıkışını, maddi üretimin (veya benim “tahsis edici kaynaklar” olarak adlandırdığım şeyin) gelişimi ile ilişkilendirir. Ne var ki, eşit derecede önemli olan ve çoğunlukla bu maddi zenginliği oluşturan asıl araç ise, tâbi nüfusları koordine etmek üzere kullanılan bilginin toplanması ve depolanmasıdır. Bilgi depolama, “otorite kaynaklarının,” kabile kültürlerinden çok daha geniş mekân ve zaman alanları kapsayan sosyal sistemlerin yapılanmasındaki rolü açısından temel önem taşımaktadır. Gözetleme -bilgi denetimi ve bazı grupların faaliyetlerinin diğerleri tarafından denetlenmesi- sonradan bu tür kaynakların genişlemesi için anahtar bir rol oynamaktadır.

Bu kitapta askeri iktidarın geleneksel ve modern devletlerin örgütlenmesindeki rolü üzerinde oldukça durdum. Şiddet araçlarını kimin denetlediği, bu denetimin ne derece tam olduğu ve ne gibi amaçlar için kullanıldığı “silahlı kuvvetler”e sahip tüm toplumlar için önemli konulardır. Ne var ki, gözetleme ve şiddet araçlarının denetimi, hem 19. yüzyılda hem de günümüzde, içerisinde Marksizm’in de yer aldığı, en etkili toplum kuramı ekollerinin gözünden çoğunlukla kaçmış olan olgulardır. Her iki olgu da, Marksizm’in temel ilgi alanlarını oluşturan iki konu -kapitalizm ve sınıf çatışması- ile ilişkileri bağlamında incelenmelidir; fakat her ikisi de modernitenin gelişimindeki bağımsız etkiler olarak bu alanların yakınında yer almaktadır.

Modernite ile ilgili olarak, Marksist düşüncede etkisi ve sonuçları oldukça belirsiz dördüncü bir “kurumsal küme” vardır: sanayicilik. Toplum kuramındaki temel tartışmalardan birisi, kapitalizmi modern dünyanın “yapıcısı” olarak görenler ile belki de kuşku uyandırıcı olan bu onuru sanayiciliğe verenler arasında yürütülmektedir. Bu tartışma çerçevesinde, “endüstriyel toplum kuramı,” Marksizm’in, kapitalizmin yayılması ve ardından sosyalizm tarafından aşılmasına ilişkin yorumuna karşı çıkmakta ve hem kapitalizm hem de sosyalizmin, bir ana tema -yani modern toplumsal yaşamın endüstriyel üretim tarafından şekillendirilmesi- etrafındaki küçük çaplı varyasyonlar olduğu fikrini öne sürmektedir. Fakat bu karşı çıkış oldukça hatalıdır; çünkü sanayicilik, kapitalizmden güç alarak gelişmiş olsa da, çeşitli açılardan bakıldığında, bu ikisi tabiat ve toplumsal sonuçlar bakımından farklıdır.

20. yüzyıl dünyası kanlı ve korkutucudur. Marx’ın, şiddetli sınıf çatışmalarını ve dramatik devrimci değişim süreçlerini tahmin ettiğini -ki bu konuda hiç haksız değildi,- fakat bu yüzyılı

asıl karakterize eden dehşetengiz askeri şiddeti tahmin edemediğini söylemek sanırım doğru olur. Max Weber dahil olmak üzere, bugün modern toplum kuramının esas kurucuları olarak kabul edilen figürlerden hiçbiri, günümüzde iyice salıverilmiş olan bazı güçlerin ne denli vahşi ve tahripkâr olabileceklerini öngöremedi. Weber, 1. Dünya Savaşı katliamını görecektense kadar yaşadı, ancak bunu ikinci bir savaşın ve totalitarizmin takip edeceğini pek tahmin edemedi. Nihayetinde buna yol açan eğilimler 19. yüzyılda harekete geçmiş bulunsa bile, hiç kimse termonükleer çağın gelişini görememişti. Bu eğilimler, endüstriyel savaşa girme araçlarının gelişimi ile ilgilidir. Endüstri, teknoloji ve savaşa girme araçlarının birleşmesi, bir bütün olarak endüstrileşme süreçlerinin en önemli özelliklerinden birisi olmuştur. Ancak bunun önemi, etkin toplum kuramı gelenekleri tarafından, hiçbir zaman yeterince analiz edilmemiştir.

Bu çalışmanın hacmi içerisinde yapmaya çalıştığım şey, böyle bir çözümlemeye girişerek, bunun, bizi Marksizm'in ana taşıyıcı olduğu kritik amaç bakımından nereye götürdüğünü anlamaktır. En azından bir sonuca ulaşılabilir: Marx tarafından tahmin edilen gelecekte muazzam bir uzaklıkta, fakat ona doğru gidilebilecek açıkça kullanılabilir birkaç yol ile birlikte. Küresel bir insan toplumunun üyeleri olarak bugün yüz yüze olduğumuz problemleri aşmayı güvence altına almak açısından, "tarihin diyalektik hareketi" bize kesinlikle bir şey sağlamayacaktır. Olağanüstü fırsatlar ve topyekûn felaketler arasında bölünmüş ve yalnızca en budala iyimserin, ilkinin ikincisine mutlak galip geleceğini farz edebileceği bir dünyada yaşıyoruz.

Dünya tarihinin geniş parçaları üzerinde dağılan bir metne sistematik biçim sağlamak üzere, bu çalışmanın ana iddialarını birkaç temel gözlem etrafında özetleyeceğim. Çoğu okuyucunun,

bunlardan bazılarına ihtilaflı sav gözü ile bakacağını sanıyorum, ancak diğerlerini de aydınlatıcı bulacağına eminim. Tabii ki, bunların manası ancak okuma sırasında tam olarak anlaşılacaktır ve okuma sırasında bunlara geri dönülmelidir.

I Geleneksel devletler (sınıflara bölünmüş toplumlar) esasen karakterde parçalıdır. Bu devletlerde siyasal merkezin idari menzili oldukça düşüktür; bu nedenle siyasal aygıtın mensupları modern anlamda “yönet”mezler. Geleneksel devletlerin sınırları değil, hudut bölgeleri vardır.

II Mutlakıyetçi devlette, geleneksel devlet biçimlerinden, ulus-devletin müteakip gelişiminin habercisi olan bir kopuş keşfediyoruz. Egemenlik kavramı, kişisel olmayan idari iktidar fikriyle bağlantılı olarak ve ilişkili fikirler dizisi ile birlikte, mutlakıyetçilikten itibaren modern devletin bir ölçüde kurucu unsuru olur.

III Ulus-devletlerin gelişimi, geleneksel devletler açısından temel olan şehir/kırsal kesim ilişkilerinin çözülmesini varsayar ve yüksek yoğunlukta idari düzenlemelerin (sınırlarla ilgili) ortaya çıkmasını gerektirir.

IV Ulus-devletler, kelimenin aşağıda açıklanan anlamı ile özünde çokbaşıdır (polyarchic). Ulus-devletlerin bu çokbaşı karakteri, idari yoğunlaşmalarından (gözetlemenin genişlemesi ile başarılan) ve bunun ürettiği denetim diyalektiğinin değişken doğasından kaynaklanır.

V Ulus-devletler, yalnızca diğer ulus-devletler ile olan sistematik ilişkileri içerisinde var olurlar. En başından itibaren, ulus-devletlerin içsel idari koordinasyonu, uluslararası bir doğanın refleks olarak gözlenen koşullarına bağlıdır. “Uluslararası ilişkiler,” ulus-devletlerin kökenleri ile yaşıttır.

VI Geleneksel devletlerle kıyaslandığında, ulus-devletler ço-

ğunlukla içsel olarak pasifleştirilmiştir; öyle ki şiddet araçlarının tekeli, normalde yalnızca dolaylı olarak, o vasıtayla hükmedenlerin “yönetim”lerini sürdürdükleri kaynaktır. Modern devletlerdeki askeri yönetimler, bu bakımdan geleneksel yönetme biçimlerinden oldukça farklıdır. Bu, 19. yüzyıl toplum kuramının askeri ve kapitalist endüstriyel toplumlar arasında kurduğu zıtlıktaki geçerli unsurdur.

VII Kapitalizmin yayılması, 16. yüzyıldan bu yana yeni bir dünya sisteminin pekiştirilmesi açısından son derece esaslı bir önem teşkil etmektedir. Hem kapitalizm hem de sanayicilik ulus-devletlerin yükselişini kesinlikle etkilemiştir, fakat ulus-devlet sistemi, bunların mevcudiyetine indirgenerek açıklanamaz. Modern dünya kapitalizm, sanayicilik ve ulus-devlet sisteminin kesişmesi sayesinde şekillenmiştir.

VIII Savaşın sanayileşmesi, ulus-devletin yükselişine eşlik eden ve ulus-devlet sisteminin konumlanışını şekillendiren anahtar bir süreçtir. “Birinci,” “İkinci” ve “Üçüncü” dünyalar arasındaki ayrımları çizen bir dünya askeri düzeninin yaratılmasına yol açmıştır.

IX 20. yüzyılda, devletlerin sınırlarını aşan küresel bağlantıların gitgide artması, bunların egemenliklerinin aslında azalması şeklinde algılanmamalıdır. Tersine, bu durum, günümüzde ulus-devlet sisteminin dünya çapında yayılışının önemli ölçüde baş koşuludur.

X Modernite ile özdeşleştirilen dört “kurumsal kümeleşme” vardır: Yoğun gözetleme, kapitalist girişim, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının merkezi denetiminin pekiştirilmesi. Hiçbiri, bütünüyle bir diğerine indirgenemez. Her birinin sonuçlarına gösterilen ilgi, eleştirel kuramı, kapitalizmin gelecekte sosyal dönüşümlerin tek hedefi olarak sosyalizm tarafından aşıl-

masına yoğunlaşmaktan uzaklaştırır.

Bu argümanların tabiatı ve kapsamı hakkında belki bazı yorumlar yapılabilir. Bu kitabın ana vurgusu, orijinal, yani “Batılı” ortamında, ulus-devletin gelişiminin bir yorumunu yapmaktır. Son üç bölümden önce, her ne zaman “ulus-devlet”ten söz etmiş isem, okuyucu bundan “Batılı ulus-devlet”i, hatta çoğunlukla “Avrupalı ulus-devlet”i anlamalıdır. Son bölümlerde ise bu siyasal biçimin, tüm küre boyunca nasıl ve niçin genelleştirildiğini anlamaya çalışacağım; fakat bugünün dünyasında devletler arasındaki farklılıkların tam bir analizini sunmak iddiasında değilim.

DEVLET, TOPLUM VE MODERN TARİH

İKTİDAR VE TAHAKKÜM

Bu başlangıç bölümünde, iktidar kavramı ile bağlantılı olan ve bu bütün olarak kitabın ana temalarının inşasına yardım edecek bazı genel fikirlerin taslağını çizdim. “Eyleycilik” (agency) ve “yapı” ile birlikte, “iktidar” sosyal bilimde temel kavramlardan biridir.¹ Bir insanoğlu olmak, bir eyleyici (agent, fail) olmaktır - tüm vasıtalar insan değilse bile-; bir eyleyici olmak ise iktidar sahibi olmakur. Bu oldukça genelleştirilmiş anlamda “iktidar,” belirli bir olaylar kümesine müdahale etme ve bir şekilde bunları değiştirme yeteneğine sahip olan “dönüştürücü kapasite” demektir. Eyleycilik ve iktidar arasındaki mantıksal bağlantı, toplum kuramı açısından birincil önemdedir; fakat iktidarın yukarıda tanımlenen “evrensel” anlamı, eğer bu, kalıcı sosyal araştırmanın çıkarlarına hizmet etmek üzere kurulacaksa, ciddi bir kavramsal arıtma gerektirir.

Bu tür bir kavramsal arıtmanın iki esas kısımdan oluşması ge-

rekir. Bir taraftan iktidar, eyleyicilerin, kendi faaliyetleri sırasında, her ne yapıyorlarsa yaptıkları o şeyi başarmak için kullandıkları kaynaklarla ilişkili olmalıdır. Mekân ve zaman boyunca bir dereceye kadar sürekliliğe -ve böylece “mevcudiyet”e- sahip toplumsal sistemlerin yeniden üretimine giren kaynaklar, bu toplumsal sistemlerin yapısal özelliklerinin veçhelerini teşkil ederler. İki tür kaynak ayırt edilebilir -tahsis edici (allocative) kaynaklar ve otorite (authoritative) kaynakları. Bunlardan ilki ile, üretimlerinde kullanılan maddi şeyler ve doğal güçler de dahil olmak üzere, maddi tesisler üzerindeki hâkimiyeti kastediyorum. İkincisi ise, insanların kendi faaliyetleri üzerindeki hâkimiyetin araçları ile ilgilidir.⁽²⁾ Her iki iktidar kaynağı da, büyük ölçüde zaman-mekân ilişkilerinin yönetimine bağlıdır.

Hem Marksist hem de Marksist olmayan, sosyoloji ve antropoloji literatüründe de, toplumun kuruluşunda ve toplumsal değişimin ayrıntılı açıklamasında öncelik çoğunlukla tahsis edici (allocative) kaynaklara verilmiştir. Tarihsel materyalizmde; eğer bu kavram, Marx'ın, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*'nın “Ön-söz”ünde genel hatlarını çizdiği tarih yorumuna tekabül etmek üzere alınırsa, böyle bir bakışa elbette ki tam ve doğrudan bir ifade verilmelidir.⁽³⁾ “Tarih” orada, hem farklı toplum türlerinin kurumsal örgütlenmesinin hem de bunların değişim süreçlerinin altında yatan üretim güçlerinin genişlemesi bağlamında anlaşılmaktadır. Fakat bu çeşit bir vurgulama hiçbir şekilde yalnızca tarihsel materyalizmde görülmez. Bu, “kültürel” ya da “toplumsal evrimcilik” başlıkları altında sınıflandırılabilen hemen hemen tüm kuramların ortak özelliğidir. Böyle kuramlar, toplumsal değişimi, çeşitli toplum biçimlerinin kendi “çevre”lerine farklı biçimlerde adaptasyonu bağlamında anlamaya çalışırlar. Bu görüşü başka bir yerde kapsamlı biçimde eleştirdim; bu eleş-

tiriyi burada tekrar özetlemeye gerek yok.⁽⁴⁾ Şu kadarını söylemek yeterlidir ki, bu kitabın bakış açısına göre, toplumsal örgütlenme veya toplumsal değişimde tahsis edici kaynaklara bir çeşit belirleyici rol veren hiçbir tarih anlatımı savunulamaz.

Bunu söylemek, diğer aşırı uca gitmek, yani vurgulamanın tüm ağırlığını otorite (authoritative) kaynaklarına vermek demek değildir. Eğer insanlık tarihinde birinci derecede harekete geçirici güçler yoksa (son tahlilde bile), o zaman toplumsal analizin problemi, toplumsal sistemlerin kuruluşunda ve toplumsal değişim dinamiklerinde, tahsis edici kaynaklar ve otorite kaynakları arasındaki çeşitli ilişkileri incelemek olur.⁽⁵⁾

Kaynaklar, hiçbir anlamda toplumsal sistemlerin yeniden üretimine “otomatik” olarak girmezler, ancak ve ancak günlük yaşamlarının yürütülmesi sürecinde, bağlamsal olarak yerleştirilmiş aktörlerce belirlendikleri kadan ile işlerler. Diğer bir deyişle, tüm toplumsal sistemler, tahakküm biçimlerini kapsayarak ya da ifade ederek araştırılabilirler; iktidarın incelenmesi açısından temel odak noktasını, diğerlerinden ziyade, bu kavram sağlar. Zaman-mekân boyunca, bir derece düzene konmuş bir mevcudiyete sahip olan toplumsal sistemler, aktörler veya aktör toplulukları arasındaki otonomi ve bağımlılık ilişkilerinden oluşmaları anlamında, daima “iktidar sistemleri”dirler ya da tahakküm biçimleri sergilerler.⁽⁶⁾ İktidarın doğasına ilişkin yürütülen sonu gelmez tartışmalarda da belirtilmiş olduğu gibi, betimlenen tahakküm biçimleri, tek tek eyleyiciler tarafından yürütülen eylemlere, alınan kararlara veya oluşturulan politikalara indirgenemez. Diğerlerinin böyle kararlara karşı çıktığı yerlerde bile, olayların akışı hakkında etkinlikle karar verme yetisi olan iktidar, inkâr edilemeyecek bir öneme sahiptir. Fakat “kararlar” ve “mücadele ve rekabet edilen politikalar” tahakkümün sadece bir yönü-

nü temsil ederler. “Karar-almama” (non-decision-making), iktidarın diğer yönüne tekabül etmek için yetersiz bir kavramdır, yine de siyaset biliminin bazı alanlarına tam olarak yerleşmiş bulunmaktadır. Mesele belli kararların alınmaması değil, bunların dikkate bile alınmamasıdır. Diğer bir deyişle, karar-almama, doğru biçimde, karar-almanın (decision-making) tam karşısı olarak değil, belli eylem akışlarının herhangi bir şekilde “tercih”e açık olduğu durumları etkilemek olarak görülür. İktidar, güç kullanarak cezalandırma şeklinde uygulandığında, en tehlikeli ve çoğunlukla en korkutucu halini alır. Fakat kurumsallaşmış pratiklerin tekrarlanması yolu ile sessizce işlediğinde, genellikle en kuvvetli ve sürekli haline ulaşır.⁽⁷⁾ Sonuç olarak, benim kullandığım anlamıyla “tahakküm,” özünde olumsuz çağrışımlar taşıyan bir kavram değildir.⁽⁸⁾

Bir çeşit sürekliliğe sahip tüm toplumsal sistemler, “iktidarın kurumsal aracılığı”nı içerirler.⁽⁹⁾ Yani, tahakküm, toplumsal yaşamın derinliklerine işlemiş süreklilikleri temsil eden kurumlarda ve bu kurumlar aracılığıyla ifade edilir. Fakat her ortaklık, birlik ya da örgütlenme bağlamında, tahakküm, bazı eyleyicilerin başarmaya ve diğerlerinin uymasını sağlamaya çalıştığı denetim biçimleri olarak ifade edilir.⁽¹⁰⁾ Göreceli olarak istikrarlı denetim biçimlerine, hükmetme türleri olarak atıfta bulunacağız. Hükmetme biçimleri, toplumsal sistemlerdeki (aşağı yukarı) istikrarlı otonomi ve bağımlılık ilişkileridirler ve hâkim konumdakilerin, diğerlerinin eylemlerini etkilemek için kullandıkları rutin pratiklerle sürdürülürler. Böylelikle bunlar, iktidarın kurumsal aracılığından analitik olarak ayrılırlar.⁽¹¹⁾ Örneğin, verili bir bürokratik örgütlenme türü, dönüştürücü kapasitesi bağlamında, yüksek seviyede bir iktidar oluşturabilir. Örnek vermek gerekirse, bu, emrindeki tahsis edici kaynaklar ve otorite kaynak-

ları anlamında, modern ve büyük sanayi şirketleri için doğrudur. Yine de herhangi bir bireyin ya da bireyler grubunun, örgütlenme içerisinde neler olup bittiğini denetleme yetisi, oluşturulan iktidarın “miktarının” doğrudan bir uzantısı değildir. Birey, belli bir ölçüde kaynak kullanma yetisine sahip olması anlamında, “muktedir” bir konumda (iktidar konumunda) olabilir. Ne var ki, bunların, belli neticelere ulaşmak üzere, ne ölçüde kullanılabileceği, diğerlerinin itaatinin sağlanıp sağlanmamasına bağlıdır.⁽¹²⁾ Yapabilecekleri şeyler oldukça iyi tanımlanmış sınırlarla çevrili olan, “yüksek iktidar” konumundakilerin sık sık belirtilen deneyimi, bütünüyle samimiyetsiz değildir.

Hükmetmenin “kapsamını,” onun “yoğunluğundan” ayırmalıyız.⁽¹³⁾ Bunlardan ilki, hâkim konumdaki aktörlerin, kendi hükmetme güçlerine maruz kalanların geniş eylem sahalarını ne derece denetleyebildikleri ile ilgilidir. Bir üst düzey yöneticinin, işgücünün alt kademelerindekiler üzerindeki denetiminin kapsamı, genellikle yalnızca “iş” alanı içerisinde olup bitenlerle sınırlı kalsa da, oldukça geniş olabilir. Denetimin yoğunluğu ile, en aşırısı şiddet, yaşam ve ölüm araçları üzerinde hükümranlık olan, itaat sağlamak için başvuru olan cezaları kastediyorum. Denetimin kapsamı ve yoğunluğu arasında -bu kitabın konuları açısından büyük önem taşıyan- çeşitli muhtemel ilişkiler mevcuttur. Birçok geleneksel hükümdar, kendi tebaası üzerinde, bu tebaanın onun her emrine “ölümüne” itaat edeceği varsayılırsa, “tam” bir iktidar sahibidir. Ne var ki, böyle bir iktidar, hiçbir şekilde söz konusu halkın davranışları üzerinde geniş kapsamlı gerçek bir üstünlük kuramaz. Daha sonra ayrıntıları ile iddia edeceğim gibi, geleneksel devletlerde hâkim gruplar, kendi tâbi halklarının günlük yaşamlarını düzenli biçimde etkileyecek araçlardan yoksundular. Bunun tersine, modern devletin en

önemli özelliklerinden biri ise, devlet yöneticilerinin, gündelik faaliyetlerin en mahrem kısımlarını bile etkileme yetilerinin muazzam derecede genişlemesidir.

Ö halde, tüm hükmetme türleri, iktidarın kurumsal aracılığına dayanır, fakat bunu, belirli denetim stratejilerinin kullanılması yolu ile yönlendirir. Denetim stratejileri doğal olarak, içerisinde işledikleri tahakküm biçimlerine önemli derecede bağlıdırlar. Örnek vermek gerekirse, modern bir endüstriyel ortamda, işçilerin itaatini sağlamak üzere yöneticilerce kullanılan stratejiler, doğrudan şiddet ya da güç kullanımı tehdidinin uygun düşmeyeceği bir iskelet içerisinde işlerler. Modern sanayide “yönetim” (management) kavramının anlamı büyük oranda bu olgudan kaynaklanır. Yine de, yöneticilerin (manager) işgücü üzerinde denetim sağlamak amacıyla kullanabildikleri kaynaklara, bir dizi farklı biçimde odaklanılabilir ve uygulanılabilir. Hâkim bireyler ya da gruplarca ele alınan tüm denetim stratejileri, tâbilerin (subordinates) karşı-stratejilerini ortaya çıkarır. Bu olgu, benim toplumsal sistemlerde denetim diyalektiği diye adlandırdığım, doğrudan doğruya geriye, bu tartışmayı açtığım insan eyleyciliği (human agency) temasına bağlanan şeyi temsil eder. Eyleyici olmak, dünyaya bir farklılık getirebilmektir; bir farklılık getirebilmek ise iktidar sahibi olmaktır (burada iktidar, dönüştürme kapasitesi anlamına gelir). Hâkimlerin sahip olduğu denetimin kapsam ve yoğunluğunun boyutları ne olursa olsun, iktidarlara ötekilerin aktif itaatini varsaydığı için, işte bu ötekiler kendi stratejilerini oluşturur ve belirli yaptırım türleri uygulurlar. Hegel, efendi-köle diyalektiğinden bahsederken der ki, “Öz-bilinç, tatminini yalnızca bir başka özbilinçten sağlar.”⁽¹⁴⁾ Hegel bununla teleolojik bir tarih felsefesi oluşturur; fakat bu türden şatafatlı iddialardan sıyrıldığında, mesele en bağımlı, en zayıf ve

en baskı altına alınmışların bile kendi otonomi alanlarını oluşturabilme yetisidir.

Bütün hükmetme biçimlerinde, tâbi konumdakilerin, üzerlerinde iktidar sahibi olanların eylemlerini etkilemek için kullanabilecekleri “açıklar” vardır. Bunun bir sonucu, iktidar teknolojilerinin -diğer bir deyişle, resmileşmiş hükmetme yöntemleri-, dış görünüş itibariyle sahipmiş göründükleri “sabitlik” ile çok nadiren işlemeleridir. Bir toplumsal sistemde, hâkim konumdakilerin uyguladığı denetim, tâbi konumdakiler üzerindeki geniş kapsamlı iktidara ne kadar bağlı ise, bunun örgütlenmesi de muhtemelen o kadar değişken ve istikrarsız olur. Örneğin, hapishaneler veya tımarhanelerle ilgili literatür, bu gibi örgütlenmeleri idare edenlerin, hâkimiyetlerini etkin kılmak için kendi sakinleriyle yapmak zorunda kaldıkları “çaba-pazarlığı” (effort-bargain) tanımlamaları ile doludur.

Bütün toplumsal yeniden üretim ve nihayetinde tüm iktidar sistemleri, gündelik rutinlerin “öngörülebilirliği”ne dayanır. Gündelik faaliyetin öngörülebilir -yani düzenlenmiş- karakteri, sadece “olmuş olan” bir şey değildir; toplumsal yaşamın farklı ortamlarındaki aktörlerce ciddi oranda “oldurulan” bir şeydir. Tabii ki, aktörler, giriştikleri eylemlerin doğasına söylemsel olarak sık sık yansıtırsalar da, bunu terimin olağan anlamı ile “bilinçli” olarak yapmazlar. Aktörlerin “oldurduğu” toplumsal yaşam karakterlerinin büyük bir kısmı, söylemsel olmayan “pratik bilinç”le gerçekleştirilir.⁽¹⁵⁾ Yani, aktörler düşünümsel olarak süreçteki gelenekleri sürdüren veya yeniden üreten, toplumsal geleneklerin karmaşık bilgisi ışığında ne yaptıklarını rutin olarak izlerler. Bütün toplumlardaki eyleyiciler; söylemsel olarak telaffuz edilmiş açıklamaları, davranışlarında yeniden ürettikleri toplumsal biçimlerin kısmi bir ögesi olan “toplum kuramcıları” ol-

dukları için, bunların gündelik yaşam rutinlerini körü körüne yasalaştırmaları ve yeniden yasalaştırmaları asla mümkün değildir. En geleneksel kültürlerde bile “gelenek,” düşünümsel olarak tahsis edilmiş ve bir anlamda “söylemsel olarak anlaşılmıştır.”

Ne var ki, geleneksel toplumlarda, özellikle de küçük, sözlü kültürlerde “gelenek” böyle bilinmez, çünkü onun etkisinden hiçbir şey kaçamaz ve nihayetinde ona karşı çıkacak bir şey de yoktur. “Tarih,” gelecekteki değişimi harekete geçirmek üzere geçmişin kullanılması olarak değil, “tersine çevrilebilir zaman”ın tekrarlanabilirliği olarak anlaşılır.⁽¹⁶⁾ “Tarih”in icadı ile birlikte, insanın toplumsal varlığının koşullarında da önemli bir değişiklik meydana gelir. O zamandan sonra, toplumsal yeniden üretim koşullarının kendileri, kurumların üstlendiği biçimi etkileme çabası ile düşünümsel olarak izlenir. Ben, bunu, örgütlenmeleri diğer kolektivite türlerinden ayıran temel özellik olarak alıyorum. “Örgütlenme” kavramı bu çalışmada birçok kez ortaya çıkacaktır. Örgütlenme, sistemin yeniden üretimi koşulları hakkındaki bilginin, işte bu sistem yeniden üretimini etkilemek, biçimlendirmek ya da değiştirmek üzere düşünümsel olarak kullanıldığı bir kolektivitedir. Devletin tüm idari kurulları, ileriki sayfalarda uzun uzun anlatacağım nedenlerden ötürü, bu anlamda örgütlenmelerdir. Ne var ki, modern ulus-devletlerde sistemin yeniden üretiminin düşünümsel olarak izlenmesi, daha evvelki tüm devlet biçimlerinde olduğundan daha fazla vurgulanmıştır ve buna ek olarak, “örgütlenme,” toplumsal yaşamın diğer birçok yönünü de nitelemektedir.

Daha önce tahakkümü, zaman-mekân üzerinde kurulan üstünlük ile ilişkilendirmiştım. Bunun altında yatan anlamları ayırtılarıyla incelemek demek, insanın toplumsal faaliyetine zamansal ve mekânsal açıdan kavramsal bir dikkat göstermek de-

mektir.⁽¹⁷⁾ Yine kitabın en dikkat çekici meselelerinden birisi olacak olan, iktidar ve mahaller (locales) arasındaki ilişkiyi vurgulamak özellikle önemlidir. “Mahal”i, coğrafyacılar tarafından kullanıldığı sıradan anlamıyla “yer” (place) fikrine tercihen, kasten kullanıyorum, çünkü “yer” çoğunlukla sadece muğlak biçimde formülleştirilmiş bir fikirdir ve genellikle zaman-mekân koordinasyonu anlamına gelmez. Mahaller, içerisinde sistemik etkileşim ve toplumsal ilişki veçhelerinin yoğunlaşmış olduğu, ortamın fiziksel yönlerini -“mimari”si- de kapsayan etkileşim ortamlarına tekabül ederler. Ortamların en doğrudan yönleri, etkileşimin kuruluşunda toplumsal aktörlerce kullanılır, ki bu mesele, “anamlı” nitelikleri açısından oldukça esaslı bir öneme sahiptir.⁽¹⁸⁾ Ancak ortamlar da, geniş kapsamlı zaman ve mekân aralıkları boyunca, kurumsallaşmış eylemlerin yeniden üretimi ile ilgili her yerdur. Bu anlamda, bir konut, belirli mimari özellikler sergileyen bir mahaldur: Zaman-mekân içerisinde, davranışın dağılımı ve karakteri ile bağılı olduğu derecede, toplumsal bakımdan yararlıdır. Birkaç odalı bir konut, yalnızca içerisinde çeşitli yerlerin bulunması anlamında değıl, aynı zamanda odaların, gündelik yaşamın rutinlerine göre dağılırarak, adet üzere farklı amaçlar için kullanılması anlamında da “bölgeselleşir.” Ne var ki, “mahal” kavramıyla sadece oldukça sınırlı tabiattaki ortamları kastetmiyorum. Mahaller, şehirlerden ulus-devletlere ve daha da ötesine dek, içsel olarak bölgeselleşmiş çok daha geniş kapsamlı zaman-mekân uzantılı ortamları içerirler.

Mahallerin iktidar kuramındaki önemi şöyle anlatılabilir. Belirli mahal türleri “iktidar kaplarını” (power containers) -idari iktidar oluşturan sınırlı alanları- biçimlendirirler. Bir mahal, tayin edici kaynakların ve otorite kaynaklarının yoğunlaşmasına izin verdiği ölçüde bir iktidar kabıdır. Benim sınıflara bölünmüş top-

lular dediğim yerler, şatolar, malikâneler -ama hepsinin de ötesinde şehirler- iktidarın üretildiği kaplardır. Modern dünyada idari örgütlenme ortamları -ticari firmalar, okullar, üniversiteler, hastaneler, hapishaneler, vs.- kaynakların yoğunlaştığı merkezlerdir. Ancak ulus-devlet formundaki modern devlet, sınırları belirli (içeride oldukça bölgeselleşmiş olsa da) bir idari birim olarak, birçok bakımdan iktidar kabının bir üst biçimidir.

Doğal olarak farklı toplum türleri içerisindeki ortamlar arasında birçok belirgin farklılık bulunsun da, kaynakların “ihtiva edilmesi” aracılığıyla iktidarın nasıl üretildiğine ilişkin genel bazı deliller sunmak mümkündür. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, iktidar kapları, en başta tahsis edici kaynaklar ile otorite kaynaklarının yoğunlaşması sayesinde iktidar üretirler. Tahsis edici kaynakların üretimi, elbette ki herhangi bir toplumdaki ulaşılabilir teknoloji biçimlerinden doğrudan etkilenir, fakat bunların yoğunluk seviyesi, esas olarak otorite kaynaklarını yaratan faktörlere bağlıdır. Aşağıda bunlardan bahsedeceğim:

1) Çeşitli ortamların izin verdiği gözetleme imkânları. “Gözetleme” birbiriyle ilişkili iki tür olguya tekabül eder. İlki, hakkın-da toplandığı bireylerin eylemlerini yönetmek üzere kullanılabilen “şifrelenmiş bilgi” birikimidir. Bu, yalnızca bilginin toplanması değildir; burada önemli olan, bilginin depolanmasıdır. İnsan belleği bir depolama aygıtıdır, fakat bilginin depolanması, kayıt usulleri olarak kullanılabilen çeşitli türden işaretler ya da izler sayesinde son derece zenginleşmektedir. Eğer yazı tüm kültürlerdeki ilgili asıl olgu ise, modern devletlerde elektronik depolama -bant kayıtları, plaklar, diskler, vs.-, mevcut depolama mekanizmalarının kapsamını önemli oranda genişletmektedir. Bütün bilgi depolama usulleri, sözlü kültürlerde insan etkileşiminin bütününü oluşturmakta olan yüz yüze iletişimi aşan ileti-

şim biçimleridir de aynı zamanda. Bilgi izlerinin “dışsallaştırılmış” karakteri, iletişimi beden ve yüz ile olan kendine özgü bağlantısından kaçınılmaz olarak koparır. Fakat elektronik iletişim tarihinde ilk kez “doğrudan” iletişimi ortadan kaldırır, böylece, daha sonra da değineceğim gibi, modern kültürde ulus-devletin oluşumu ve pekişmesi için temel olan gelişmeleri başlatır.

Gözetlemenin diğer anlamı, bazı bireylerin eylemlerinin, bunlar üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesidir. Eylemlerin, sınırları açıkça belirlenmiş ortamlar içerisinde yoğunlaşması ve sıkıştırılması, bu eylemlerin hâkim kesimler tarafından izlenebilme ve böylece denetlenebilme derecesini de büyük ölçüde genişletir. Modern olmayan toplum türlerinin çoğunda, bu ikinci anlamdaki (birinci anlamdaki gibi) gözetleme olanakları nispeten sınırlıdır. Geniş halk topluluklarının tapınak, anıt, yol inşası gibi kamu projelerinde bir araya geldikleri çok olurdu. Fakat bu gruplar, çoğunlukla yalnızca sınırlı bir süre için var olurlar ve nüfusun çoğunluğunun faaliyetlerine ve çabalarına göre nispeten marjinal kalırlardı. Küçük kırsal topluluklar benzeri, oldukça sınırlı alanlar içerisinde, sınıflara bölünmüş toplumlarda belli türde izleme usulleri sürdürülebilir ve bunlar, zaman zaman başarı elde ederek daha geniş şebekelere bağlanabilirler. Ortaçağ Katolikliğinde yerel rahiplerin rolü ya da geleneksel Çin devletinde jurnalcilerin kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir. Ne var ki, devletin merkezi ajanları sadece şehirlerde doğrudan ve düzenli bir gözetleme uygulayabilirlerdi, o da modern örgütlenmelerle kıyaslandığında, oldukça düşük bir başarı ile... Modern örgütlenmelerde ise, toplumsal aktörlerin ya gündelik yaşamlarının büyük bölümü (fabrikalarda veya bürolardaki gibi) ya da çok daha “topyekûn” bir ortamda yaşamlarının önemli dönemleri (hapishane ya da akıl hastanelerindeki

gibi) neredeyse sürekli bir gözetlemeye maruz kalabilir.

Gözetlemenin iki anlamı, aslında oldukça iç içe geçmiştir, çünkü toplumsal eylemler hakkında bilgi toplanması, izleme tarzları ile doğrudan bütünleşebilir ve çoğunlukla da bütünleşmektedir; bu durum, yine modern örgütlenme tarzlarında en üst noktaya varma eğilimindedir.

2) Gündelik yaşamlarının büyük bir kısmını doğrudan maddi üretime harcamayan çok sayıda bireyin, sınırları belirlenmiş ortamlar içerisinde, toplanma olasılıkları. Örgütlenmelerin ve ileri derecede bir disiplinci iktidarın oluşumu, bir çeşit uzmanlaşmış idari memurların mevcudiyetine bağlıdır. Tarihsel materyalizmin ortodoks yorumları, bu çeşit bir idari uzmanlığın erken oluşumunu, artık üretiminin ilk gelişimi bağlamında “açıklamaktadır.” Ne var ki, bu açıklamanın sunuluş şekli, bunu ne makul ne de, hatta, geçerli bir ampirik betimleme haline getirir. Bu, kelimenin en genel anlamı ile bile, tam olarak bir açıklama sayılmaz, çünkü artığın üretimi, eğer idari iktidarın oluşturulması için bir kaynak olacaksa, bir şekilde koordine edilmelidir. Ne var ki, bu da ampirik olarak yetersizdir. Şayet “artık üretimi” herhangi özel bir anlama geliyorsa, kavram, verili bir üretici nüfus için, geleneksel ya da önceden tespit edilen ihtiyaçların ötesinde gelişen bir maddi üretime tekabül etmelidir. Bu şekilde tanımlanan artık üretimi, uzmanlaşmış idari aygıtların oluşumu için gerekli bir koşul bile değildir. Bu tür örgütlenmeler çoğunlukla, hükmettikleri kimselerin birçoğu için ciddi mahrumiyet koşulları içerisinde ortaya çıkarlar, ki belki de “artığın” tahsis edilişi bu mahrumiyetin kaynağıdır.⁽¹⁹⁾

Max Weber’in vurguladığı gibi, örgütlenme ortamları içerisinde bireyler topluluğunun düzene konmuş “çevrelenmişliği,” ancak ve ancak “artık üretimi”nin genişlemesine ek olarak, diğer

çeşitli koşulların da verili olduğu bir toplumda geniş ölçekte gerçekleştirilebilir. Bu koşullardan bazıları modern Batı'ya özgüdür. Bunlar, özellikle “arpalıkçı” ödeme biçimlerinin ortadan kalkması ve bununla birlikte dört başı mamur bir para ekonomisinin gelişimini içerir. Katıksız bir “meslekten” memur, ödeme kaynakları, kişisel kullanıma verilen maddi kaynakları toplamak üzere resmi konumunu kullanmaktan tamamen men edilmiş olan maaşlı birisidir.

3) Yaptırımların kapsam ve yoğunluğunun kolaylaştırılması, her şeyden önemlisi, askeri iktidarın gelişimi. Burada aşırı derecede öneme sahip iki mahal vardır, ya da ben öyle olduğunu iddia edeceğim; sınıflara bölünmüş toplumlarda şehir ve modern toplumlarda ulus-devlet. Askeri iktidar ile hukuk yaptırımları arasındaki ilişki daima önemlidir. Bütün örgütlenme türleri, bir çeşit yasal kurallar geliştirir. Bütün hukuk biçimleri de, memurlar aracılığıyla, bir şekilde veya diğer bir şekilde idare edilen yaptırımları içerirler. Bu tür bir idare, şiddet kullanılması tehdidi ile, doğrudan ya da çok daha dolaylı bir biçimde desteklenmektedir.⁽²⁰⁾ Ne var ki, bu kitapta şu mesele, daha sonra benim ana tezimin bir parçası olacak: Birçok modern örgütlenmede - sınıflara bölünmüş toplumlardakine karşıt bir ayrımla- şiddet yaptırımı, oldukça dolaylıdır ve hafifletilmiştir. Dahası, bütün olarak bakıldığında görülür ki, askeri iktidar polis iktidarından oldukça belirgin biçimde uzaklaşmıştır; biri “harice,” diğeri ise “dahile” yönelmiştir.

Sürekli silahlı kuvvetlerin ilk oluşumu, dünya tarihine esasında yeni bir şey katmıştır. Ne var ki, sınıflara bölünmüş bütün toplumlarda, devlet tarafından komuta edilen silahlı kuvvetler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, merkezi aygıtın denetiminden kaçan önemli silahlı muhalefet kaynakları mevcuttur. Savaşçı

yerel beylerin güçlenmesi, yağmacı göçebe grupların varlığı ve her çeşit korsan ve eşkıya... Tüm bunlar, sınıflara bölünmüş toplumların sergilediği parçalı karakteri ifade eder.

4) İdeolojinin oluşumunu etkileyen bazı koşulların yaratılması. sınıflara bölünmüş toplumların sistem bütünlüğü, belli sembolik düzenlerin, bu toplumların içerisindeki nüfusun çoğunluğu tarafından tam olarak onaylanmasına önemli ölçüde bağlı değildir. Önemli olan, hâkim grup ya da sınıf üyelerinin, bu çeşit bir onay sayesinde kurdukları hegemonyadır. Şehir muhiti (milieu, toplumsal muhit) içerisindeki faaliyetlerin yoğunlaşması, burada birçok biçimde önemli bir rol oynar. Gözetlemenin genişletilmesi sayesinde, özellikle de örneğin bir çeşit resmi eğitim hizmeti ile (bu, sadece küçük bir okuryazar tabaka ile sınırlı olsa bile), ideolojinin etkisi ciddi ölçüde keskinleştirilebilir. Fakat muhtemelen birçok geleneksel şehrin dik fiziksel düzeni de ideolojik etkiler yaratmaktadır. Böyle kent biçimlerinde şehirler, mimari olarak çoğunlukla büyük devlet ve din binalarının tahakkümü altındadırlar; hiç kuşku yok ki, bu binalar, kendi etraflarında bulunan insanların zihinlerinde güçlü bir iz bırakan görsel bir iktidar gösterisi sunarlar.⁽²¹⁾

DEVLET KAVRAMI: BAZI ÖN YORUMLAR

Ahşıl gelmiş dilde “devlet”in iki anlamı vardır, fakat bu belirsizlik, toplum kuramı açısından kaygı verici değildir. “Devlet” bazen yönetim veya iktidar aygıtı, bazen de bu yönetim veya iktidara maruz kalan tüm toplumsal sistem anlamına gelir. Bu iki kullanım, birçok bağlamda kafa karıştırıcı değildir, fakat terminolojik bir ayrımın yapıldığı noktada, aralarındaki bu ayrım gözlemlenmelidir. Bu anlamda, yönetimin idari organlarını kastettiğimde “devlet aygıtı”na, tüm bir kapsayıcı toplumsal sistemi

kastettiğimde ise “toplum” veya “kültür”e işaret edeceğim. Hem “toplum”un hem de “kültür”ün kendi belirsizlikleri vardır. İlki ile ilgili olarak, bir ihtiyat açıklaması yapmak gerekir. “Toplum,” sosyologlar tarafından, üstü kapalı olarak ya da değil, açıkça ve kolayca tanımlanabilir bir ayırt edici özellikler bütününe sahip, sınırları belirgin bir sistem olarak anlaşılmıştır çoğunlukla. Ne var ki, bu, modern ulus-devletler için doğru olmakla birlikte, ister “devletler” veya ister küçük yerel gruplar olsun, diğer toplum türleri için genellikle söz konusu değildir.⁽²²⁾

Bütün devlet aygıtı biçimleri, kavramın yukarıda açıklamış olduğum anlamıyla, bir örgütlenmeler çokluğundan oluşur, fakat birçok amaç doğrultusunda, bu aygıtı tek bir örgütlenme olarak almak da uygundur. Bu esasında, genelde benim, devletin belirleyicisi olarak ön plana çıkarmak istediğim ilk özelliktir. Tüm devletler, hükümleri altındaki toplumsal sistemlerin yeniden üretilmesinin çeşitli yönlerinin tepkisel olarak izlenmesini içerirler. Fakat bunu, Durkheim gibi yazarlar tarafından ortaya konulan devlet görüşünden ayrı tutmak konusunda dikkatli olmalıyız. Durkheim, devletin temel özelliği olarak, onun, toplumun geri kalanı ile olan iletişimin bir organı olarak rolünü alır. “Devlet toplumsal düşünce organıdır” der. Bu, “tüm toplumsal düşünce devletten kaynaklanır” anlamına gelmez, diye devam eder. Kaynaklardan biri “toplumun kolektif olarak ve zamanla oluşturduğu duygular, idealler ve inançlarda bulunurken; diğeri devletin “düşünce süreçler”inde yatar. “Gündelik toplumsal yaşamda kendiliğinden, otomatik ve öngörülme-yen bir şey vardır,” diye yazar Durkheim. Ancak “diğer taraftan müzakere ve düşünce yönetim organında işleyen her şeyin özelliğidir... Her şey orada örgütlenir ve, hepsinden önemlisi, gerekli önem verilmeden yapılan değişiklikleri engellemek üzere gittikçe daha fazla örgütle-

nir.”⁽²³⁾ Bence bu söylediklerinin büyük bir kısmı doğru. Fakat Durkheim, böylece devletin, hükmettiği kişilerin çıkarlarını kaçınılmaz olarak temsil ettiğini ve belli istisnai ve “patolojik” durumlarda koruduğunu varsayar. Modern demokratik devlet biçimlerini genelde devlet iktidarının fazlası ile basit bir uzantısı sayar ve devlet aygıtının, “toplum”un geri kalanından ne derece bağımsız bir iktidar kaynağı olabileceğini de göz ardı eder.

Durkheim, Weber’e göre devleti diğer örgütlenmelerden ayıran bu olguları, devletlerin karakteri olarak saymayı reddeder. Weber’in sunduğu “devlet” tanımı üç ana unsur içerir:

(i) Şiddet araçlarının denetimi üzerindeki meşru tekel iddiasını destekleyebilecek ve;

(ii) Verili bir toprak parçasında bu tekeli onaylayabilecek;

(iii) Düzene sokulmuş idari bir kadronun mevcudiyeti. Weber’in tanımı, Durkheim’in devletlerin genel özellikleri olarak saymamakla kesinlikle yanıldığı özelliklere (şiddet ve bölgesellik -territoriality-) ışık tutmakla birlikte, biz bu tanımdan tam anlamı ile tatmin olamayız.⁽²⁴⁾

Weber, devleti her şeyden önce modern devlete gönderme yaparak ve bunları önceki hallerine doğru genelleştirerek tanımlar. “Devlet kavramı,” der çekinmeden, “ancak ve ancak modern zamanlarda tam gelişimine ulaşmıştır;” bu yüzden “onu, modern devlet tipine mal ederek, fakat aynı zamanda bugünün değerlerinden soyutlayan terimlerle tanımlamak en iyisidir, çünkü bunlar, değişime özellikle maruz kalırlar.”⁽²⁵⁾ Bu usulden doğan problem ise, ön plana çıkardığı özellikler bağlamında, geleneksel ve modern devletler arasındaki farklılıkları asgariye indirme eğiliminde olmasıdır. Daha ileride de göstermeye çalışacağım gibi, yalnızca modern ulus-devletlerde devlet aygıtı, genel olarak -elbette ki, evrensel olarak değil- şiddet araçlarının tekeli üzerin-

de başarılı bir hak iddiasında bulunabilir ve yalnızca bu tür devletlerde devlet aygıtının idari kapsamı, üzerinde hak iddiasında bulunduğu bölgesel sınırlara doğrudan tekabül eder. Şiddet araçlarını tekel altına alma hakkının tahsis edilmesi ve bunun bir çeşit bölgesellik (territoriality) kavramı ile özdeşleştirilmesi devletlerin genel özellikleridir. Fakat bu “iddia”yı ilk başta telaffuz etmekte ve bölgesel unsurun ikinci olarak oldukça kötü tanımlanabileceğini takdir etmekte dikkatli olmalıyız.

Weber, devleti sadece şiddet araçlarının denetimi açısından değil, çok daha geniş bir kategori olan “siyasal” açıdan da tanımlar. Weber’e göre, siyasal bir örgütlenme, uğruna adanmış olduğu hedefler bağlamında tanımlanamaz. Siyasalın tatmin edici “temelli” bir tanımı olamaz, çünkü devletler de dahil olmak üzere, siyasal örgütlenmeler her türden farklı faaliyetlerle ilgilidirler. “Geçinmek için sağlanan erzaktan sanatın himayesine kadar, aynı zamanda bir miktar siyasal ilişkinin peşine düşülmeden tasavvur edilebilecek hiçbir hedef yoktur.”⁽²⁶⁾ Tüm siyasal gruplarda ortak olan yegâne özellik, kullandıkları araç, yani güç kullanımıdır. Ancak Weber’in de ifade ettiği gibi, bir yaptırım olarak güç kullanımı ya da bunun kullanılması tehdidi, genellikle “siyasal” olduğu düşünülen örgütlenmelerle sınırlı değildir. Güç “akraba grupları, hane grupları, dost grupları ve ortaçağda belli durumlarda silah taşıyan herkes tarafından serbestçe kullanılmıştır.”⁽²⁷⁾

Ben “siyasal”ı aşağıdaki şekilde tanımlayacağım. Diğer kaynaklarda uzun uzadıya değerlendirmiş olduğum gibi, tüm insan etkileşimi anlam iletişimini, iktidarın işleyişini (kaynakların kullanımı) ve normatif yaptırım tarzlarını (fiziksel şiddet kullanımı ya da bunun kullanılması tehdidi dahil olmak üzere) içerir.⁽²⁸⁾ Etkileşimin üretimi/yeniden üretimi sürecinde, failer toplumsal sistemlere karşılık gelen yapısal unsurları yerleştirirler: Anlamlandı-

dırma (anlam), tahakküm (iktidar) ve meşrulaştırma (yaptırım). Toplumsal sistemlerin yeniden üretilmesinde olduğu gibi, bunlar, kurumların kategorileştirilmesi için, aşağıdaki şekilde temsil edilebilecek bir yol sağlarlar:

A - T - M	Sembolik düzenler/söylem biçimleri
T (otorite) - A - M	Siyasal kurumlar
T (tahsis) - A - M	Ekonomik kurumlar
M - T - A	Hukuk/yaptırım biçimleri

Burada “siyasal” temelli bir biçimde tanımlanmamıştır. Ayrıca güç kullanımı ile de kaçınılmaz olarak ilgisizdir. Örgütlenmelerin “siyasal” yönü, onların otorite kaynaklarını ya da benim idari iktidar olarak adlandırdığım şeyi, tanzim etme yetileriyle ilgilidir. Bütün örgütlenmelerin siyasal özellikleri vardır. Fakat yalnızca devletlerde, bunlar, belirli bir toprak parçasının sınırları içerisinde şiddet araçlarının denetimi ile ilişkili olarak, askeri iktidarın pekiştirilmesini içerir. Bir devlet, hükmü bölgesel olarak düzenlenmiş olan ve bu hükmü sürdürmek için şiddet aracını harekete geçirebilen siyasal bir örgütlenme olarak tanımlanabilir. Böyle bir tanımlama, Weber’in tanımına yakındır, fakat şiddet araçları üzerindeki tek el iddiasını veya meşruiyet faktörünü telaffuz etmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki, 17. yüzyıldan beri gelişen siyaset kuramı ile özdeşleşmiş bazı temel kavramlar -ve bunlar sık sık tüm devletleri kapsayacak şekilde genelleştirilmiştir- az önce sözünü ettiğimiz tartışmada görülmez. Özellikle, egemenlikten ya da halkın temsilinin anlamından bahsetmedim. Bunları dışlamamın nedenleri, kendine özgü biçimde kitabın ana temaları ile bağlantılıdır. Bu kavramlar, önceki devlet şekillerini kapsayacak

şekilde genelleştirilebilen, hükmetmenin yeni bir betimleyici dili olarak ortaya çıkmazlar yalnızca. Tıpkı “yönetim” fikri gibi, bunlar da, yeni bir siyasal oluşumun doğuşuna işaret ederler. Dahası, daha sonra da açıklayacağım gibi, bunlar modern devletin asıl unsurları olurlar; geleneksel devletlerle kıyaslandığında, en önemli ayrımı oluşturmaya yardım ederler.

Bütün devletler -devlet aygıtları olarak-, parçası oldukları geniş toplumlardan ayırt edilebilirler. Aydınlanma’dan beri, devletin kapsamı “dışında” kalan, çeşitli anlamlarda “sivil toplum” olarak anlaşılmıştır. Bununla ilgili olarak daha sonra söyleyecek daha fazla şeyim olacak, ancak şimdilik bu fikrin kullanımı hakkında bazı erken nitelermelerde bulunmakta fayda var. Burada Hegel ile Marx arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, kavram üzerinde yoğunlaşacağım. Hegel’e göre devlet, toplumsal evrimin akışı içerisinde bir dizi “ahlaki cemaat”ın ortaya çıkışının nihai gelişim noktasıdır, diğerleri ise aile ve sivil toplumdur. Hegel’in bu meselelere bakışı, hiçbir şekilde bütünüyle tutarlı değildir, fakat söylemesi gereken şeyin temel noktası, devletin, toplumda, özellikle de modern çağın bürgerliche Gesellschaft’ında (şehir toplumu) eksik olan “evrensel” biçimleri gerçekleştirmesi ve ileri götürmesidir. Bu sonuncusu, çoğunlukla parçalı ve bencil bireylerden oluşur. Sivil toplum, devlet olmadan var olamaz ve doğası gereği “evrensel özgürlüğe” ulaşamaz. Modern devlet, sivil toplumu özümseyerek değil, onun dayandığı bazı evrensel nitelikleri koruyarak aklı bedene büründürür. Devlet “genel ve özel iradenin kimliğini” temsil ederek, “asıl rasyonalitesini ifaden Evrenseldir.” Bu, “bireyin belli çıkarlarının tamamı ile geliştiği ve haklarının yeterince tanınmasını sağladığı, somut özgürlüğün ete kemiğe bürünmesidir.”⁽²⁹⁾

“Hegel’i tersine çeviren” Marx ise, devletin, yansıttığı sınıf olu-

şumunu aşmayan sivil topluma yaslandığını belirtir ve sivil toplum kavramını, yalnızca “ekonomik” olanı değil, aynı zamanda devlet aygıtının kendi yakın alanının dışında kaian her şeyi içerecek biçimde genişletir. Ne var ki, sonuç, hem devlet/sivil toplum ilişkisinin nihai yorumu açısından hem de sosyalizmin, devletin yerini alabileceği varsayımı açısından ölümcül bir hatadır. “Sivil toplum” artık devletin, kendi mevcudiyeti ve biçimini borçlu olduğu, kaynağı ve doğası açısından, devletten farklı bir şey olur. Bu yaklaşım, Hegel’in “evrenselin gerçekleşmesi” olarak devlet kavramsallaştırması ile ilgili kuşkulu ne olursa olsun, onun bürgerliche Gesellschaft anlayışının önemli bir bölümünü feda eder. Çünkü Hegel’e göre, bürgerliche Gesellschaft olarak “sivil toplum,” önemli ölçüde (modern) devlet tarafından yaratılmaktadır ya da daha açıkça söylemek gerekirse, ikisi birbirleriyle ilişki içerisinde var olur.

Bunun yegâne önemi, Hegel’in, Marx’ın ekonomik indirgemecilik eğilimine karşı, siyasalın bağımsız iktidarını vurgulaması değildir. Mesele, modern devletin oluşumu ile birlikte, “sivil toplum”un artık önceki devlet biçimleri ile birlikte var olamamasıdır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda, devlet aygıtı ortaya çıkmasına rağmen, kendi bağımsız karakterini muhafaza eden büyük toplum alanları mevcuttur. İşte, siyasal merkezin, kendi vatandaşlarının gündelik yaşamlarını düzenli olarak şekillendirme yetisinden yoksun olduğunu söyleyerek asıl kastettiğim şey budur. Ayrıca sınıflara bölünmüş toplumlarda, bazı açılardan birbirlerine bağımlı olsalar da, “şehir” ve “kırsal kesim”in, birbirleriyle kıyaslandıklarında zıt ve farklı karakterlere sahip olmalarının nedeni de budur. “Kırsal kesim” “sivil toplum” ile tamamıyla aynı değildir, fakat yine de, bu kavramın tekabül ettiği şeylerin birçoğu orada, tarımsal üretim ve yerel cemaat yaşamı

alanları içerisinde konumlanmaktadır. Modern devletin oluşumu ve bunun, ulus-devlette doruk noktasına ulaşmasıyla birlikte, bu anlamdaki “sivil toplum” ortadan kalkar. Devlet aygıtının idari menzilinin kapsamı “dışında” kalanlar, devlet tarafından özümsemeden kalmış olan kurumlar olarak anlaşılamaz.

Sivil toplum fikrinin ortaya çıkardığı zorluklar nedeniyle, bu fikri kitabın geri kalan kısmında kullanmayacağım. Daha sonra, doğrudan doğruya ulus-devletin doğasıyla ilişkilendireceğim bir olgu olan, modern kentliliğin doğuşuyla birlikte “kırsal kesimin” ortadan kalkmasının önemini vurgulamak istiyorum.

TOPLUM KURAMINDA DEVLET, ULUS-DEVLET VE ASKERİ İKTİDAR

Bu noktada kavramsal aygıtları bir şekilde değiştirmemiz ve bilgi sosyolojisinde, sosyolojinin kendisine uygulanan ve şaşırtıcı görünen problemleri değerlendirmemiz gerekir. “Toplum”un, sosyolojinin araştırma nesnesi olduğuna ilişkin genel bir mutabakat vardır; daha açık söylemek gerekirse, modern çağ ile özdeşleşen toplum biçiminin. Sınırları belirli bir birim olarak anlaşılan “toplum,” burada ulus-devlete tekabül eder. Fakat toplum kuramında bu çeşit bir olgunun doğasını araştırmak üzere çok az dikkat sarf edilmiştir. Bu neden böyledir?

Bugün çoğunlukla uygulandığı şekli ile, sosyoloji girişiminde daha da ileri derecede bir gariplik mevcuttur. Herhangi bir sosyoloji ders kitabını açan bir okuyucu, burada en modern kurumlara -aile, sınıf, sapkınlık, vb.- ilişkin tartışmaları bulacaktır. Ne var ki, askeri kurumlara ya da askeri şiddetin ve savaşın modern toplum üzerindeki etkilerine ilişkin herhangi bir tartışma bulmak pek muhtemel değildir. Aynısı, toplum kuramında kapitalizm, sanayicilik vb. konulara yoğunlaşan çok daha az sayıda inceleme için de doğrudur.⁽³⁰⁾ Yine de 20. yüzyılda yaşayan

hangi insan, bir an için askeri iktidarın, savaş hazırlıklarının ve savaşın kendisinin toplumsal dünya üzerindeki kitlesel etkisini inkâr edebilir ki?

Sosyolojik düşüncede dış görünüş itibariyle olağandışı sapmalar olarak görülen şeyleri açıklamak için, 19. yüzyıl toplum düşüncesinin, sosyal bilimlerdeki kuramsal düşünce üzerine etkisine dönüp bakmamız gerekir. Bugün, toplum kuramının geleneksel kaynaklarının, özellikle de liberalizm ve sosyalizm ile geniş ölçekte özdeşleşmiş olan toplum kuramı biçimlerinin, bizi oldukça hazırlıksız bıraktığı koşullarda yaşadığımızı belirtmenin doğru olduğu kanısındayım. En güçlü iki ulus-devletin sahip olduğu silahlardaki kırılgan eşitliğin, yeni bir uluslararası düzen bağlamında, küresel şiddet üzerindeki temel fren olduğu, ulus-devlet biçiminin hâkimiyetindeki bir dünyada yaşıyoruz. Bugün dünya, birçok 19. yüzyıl düşünürünün öngördüğünden oldukça farklı; ve bugün sosyal bilimlere hâkim olan düşünce tarzları, 19. yüzyıldaki kökenlerine fazlasıyla borçludur.

Bunun nasıl ve neden böyle olduğunu göstermek için tekrar Durkheim ve Marx'ı ele alalım. Durkheim genel olarak liberalizme bağlıydı; Marx'ın yazıları ise sosyalist kuramın en gösterişli biçimlerinin merkezinde yer alıyordu. Yine de ne Durkheim ne de Marx, kümesel bir olgu olarak ulus-devlete ayrıntılı bir dikkat sarf etmiştir; öte yandan, her ikisi de modern devletin doğasını ya şiddet aracının denetimi ile ya da bölgesellik ile ilişkilendirme eğiliminde olmamıştır. Durkheim'ın, devlete ilişkin değerlendirmesinin kaynağını oluşturan, toplumsal evrim kuramı, geleneksel ve modern toplumlarda askeri iktidara genel olarak çok az önem verir. Herbert Spencer'ın yazılarının da gösterdiği gibi, bu, aynı dönemin bütün yazarları için geçerli değildir. Belki de Spencer, modern olmayan toplumların yorumlanması bağ-

lımında, 19. yüzyıl liberalizmini Durkheim'dan daha fazla temsil eder. Spencer, tarım devletlerinin kökenlerini ve doğasını büyük ölçüde savaşa mal eder. Fakat sanayi öncesi toplumlar her şeyden önce dövüşken ve savaşçıyken; Spencer'a göre, sanayi toplumu, özü itibariyle uzlaştıncıdır ve insan toplulukları arasında düşmanlıktan ziyade, barışçıl işbirliğine dayanır. Endüstriyel faaliyetlerin genişlemesiyle birlikte, "zorunlu olarak dayatılan tekbiçimli bir inancın yerini, gönüllü olarak kabullenilen çokbiçimli inançlar alır... Zora dayalı olarak sürdürülen askeri uyum, yerini, istekli bir birlikle sürdürülen çeşitli uyumsuzluklara bırakır."⁽³¹⁾

Durkheim, modern olmayan toplumlarda askeri iktidarın ve savaşın önemini vurgulamamış olabilir, fakat "organik dayanışma"nın gelişimine ilişkin analizi, her ne kadar Spencer'a belirli eleştiriler yöneltmiş olsa da, onun sanayicilik yorumuna benzer bir yönelime sahiptir. Organik dayanışma, modern sanayinin ilerlemesi ile teşvik edilen işbölümünün genişlemesinin bir sonucu olarak, bireylerin kendilerini giderek daha fazla içerisinde buldukları karşılıklı bağımlılığa (interdependence) tekabül eder. Modern devlet bu eğilimin doğrudan bir ifadesidir, çünkü karmaşık ekonomik bağların koordinasyonu için merkezileşmiş bir "toplumsal istihbarat" gereklidir. Durkheim'ın da bazen tercih ettiği biyolojik benzeşim bağlamında, modern bir topluma denk düşen karmaşık ama bütünlüklü varlık, koordinasyonunu ve süreç içerisindeki gelişimini denetlemek üzere farklılaşmış bir "beyin"e ihtiyaç duyar. Durkheim, modern siyasal örgütlenmeyi bütünüyle ekonomik süreçlerle ilgili saydığı gerekçesiyle, -Marx'ın ki de dahil olmak üzere- sosyalizm ile özdeşleşen devlet anlayışlarına karşı eleştirel bir tavır alır.⁽³²⁾ Durkheim'a göre, devlet *aufgehoben* olamaz ve ahlaki bir örgütlenme olarak özel öneme sa-

hiptir. Fakat Durkheim'ı, devleti askeri iktidarla ve bölgesellikle bağlantılı ve bir ulus-devlet olarak analiz etmekten alıkoyan etken, onu bu kaygılardan da neredeyse tamamen uzaklaştırmıştır. Organik dayanışmanın yayılması, kendisine eşlik eden "birey kültürü" ile birlikte, kaçınılmaz olarak uluslararası bir temele sahiptir, çünkü karşılıklı bağımlılık rabitaları bir tek modern sanayinin yayılmasına bağlıdır. "Savaş," der Durkheim, "bazı geçici aksamalar hariç (!)... giderek daha çok kesik kesik ve daha az olağan hale gelmiştir."⁽³³⁾ Belli ulusların nitelikleri, toplumsal evrimin geniş kapsamı altında mutlaka kaybolacak değildir, fakat bunlar, barışçıl bir insanlık düzeninin unsurları olacaklardır. "Ulusal ideal, insani ideal ile birleşecek"; her devlet, "sınırlarını genişletip uzatmayı değil, kendi evini düzenli tutmayı ve üyelerine, yüksek seviyede bir ahlaki yaşamı en büyük cazibe haline getirmeyi" amaç edinecektir. Bu sayede "ulusal ve insani ahlak arasındaki tüm çelişki ortadan kaldırılabilir." ⁽³⁴⁾

Marx ve Engels -özellikle Engels- askeri iktidar ve savaşa epeyce kafa yormuştur. Engels, 1858'de Marx'a "şimdi, diğer şeylerle birlikte Clausewitz'in *Savaş Üstüne*'sini okuyorum," diye yazmıştı. ⁽³⁵⁾ Diğer şeyler ise Jomini ve von Bülow'un çalışmalarıydı; Engels, *New York Daily Tribune*'de Marx'ın adıyla askeri konular üzerine makaleler yazarak ve bunların dışında çok sayıda "askeri bilim" incelemesi kaleme alarak, tüm hayatı boyunca bu meselelere ilgisini sürdürdü. Marx da Clausewitz'i okudu ve ara sıra Engels'in önerdiği diğer kaynakları gözden geçirdi, fakat bir iki küçük parça dışında, savaşın doğasına ilişkin hiçbir şey yazmadı. ⁽³⁶⁾ Marx'ın yazılarında "ulus" fikri sık sık ortaya çıkar, fakat bu fikri, modern kapitalizme ilişkin o büyük kuramsal tartışmaları bağlamında ele aldığı yazılar, şayet varsa, çok nadirdir. Bununla bazen devleti kasteder, fakat onu kendine özgü biçim-

de, ulusal cemaatlerin kültürel özelliklerine gönderme yapmak üzere kullanır. *Komünist Manifesto*, sosyalistlerin “milliyetler”i ortadan kaldırma amacıyla oldukları fikrini reddeder ve bu milliyetlerin, kültürel kimliğin meşru ifadesi olduğunu ileri sürer. Ne var ki, aynı belge, insanlık üzerindeki bütün önemli bölücü etkilerin çözülmesini tahayyül eder, çünkü sosyalizm, kapitalizmin yayılması ile zaten başlamış olan süreçleri daha ileri konumlara getirmektedir. Burjuvazi, “dünya pazarı”nın varlığını destekleyerek, “her ülkede üretim ve tüketime kozmopolit bir karakter” verir. Marx ve Engels şöyle devam eder: “Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler tahrip olmuştur ya da günden güne tahrip olmaktadır... Ulusal tek taraflılık ve dar görüşlülük giderek daha da olanaksızlaşmaktadır.”⁽³⁷⁾

Marx’ın askeri iktidarın önemine ilişkin endişesi, Engels gibi, her şeyin ötesinde devrimci ve karşı-devrimci şiddet bağlamındaydı. Uluslar arasındaki savaş, sınıflar arasındaki mücadeleden giderek daha az önemli bir hale gelebilirdi. Burada Marx’ın işçilerin ortaklaşa paylaştıkları şeylerin, sonunda onları ulusal bakımdan bölen şeyler üzerinde zafer kazanacağına samimi olarak inandığı verisine karşı çıkmak imkânsızdır. “İşçilerin vatani yoktur” şiarı ise, olgusal bir gözlem olduğu kadar, açıktır ki bir umudun da dışavurumuydu, fakat halihazırdaki eğilimlerin izdüşümü olarak, Marx’ın kapitalist gelişim kuramının temel güdüsü ile kursuz bir uyum içerisindeydi. Marx’a göre, modern dünya, çözümleri için devrimci değişiklikten daha azıyla yetinilemeyecek olunan ve derinlere kök salan sınıf ayrımları nedeniyle, Durkheim için olduğundan çok daha fazla çatışmayla bölünmüştür. Yine de, Marx’ın tahayyül ettiği, gelecekteki ulus birliği (commonwealth), esasında Durkheim’in öngördüğüne benzer. Marx’ın bir öğrencisi, ulus ve ulus olma konusunda şöyle yazmıştır:

Uluslararası ilerlemenin ulusal refah üzerindeki etkisini kavrayan aydınlanmış bir vatanseverlik, Marx'a, gerçek enternasyonalizm ile bağdaşır ve hatta oldukça eşanlamlı görünmüştür. Gerçek vatansever, diğer ulusların ilerlemesine de, kendi ulusunun ilerlemesiymiş gibi katkıda bulunmalıdır; gerçek enternasyonalist, dünyanın ilerlemesinin sağlam temeli olarak, belli ülkelerin ilerlemesi için gayret sarf etmelidir... [Marx] yalnızca müşterek dünya ilişkileri sistemini savunması anlamında değil, aynı zamanda daha spesifik bir çerçevede, bu sistemi, içeride ahenkle örgütlenmiş büyük ulusların dostça etkileşiminin sonucu ya da işlevi olarak algılaması anlamında da enternasyonalistti.⁽³⁸⁾

Liberal sosyolojideki ve Marx'ın yazılarındaki bu eksikliğin ipuçları -sınırları teritoryal olarak belirli ulus-devletin yükselişi ve bunun askeri iktidar ile ilişkisine ilişkin sistematik bir yorumun eksikliği- Saint-Simon'un siyaset kuramı üzerindeki mirasına ve klasik ekonomi politiğin etkisine kadar izlenebilir. Saint-Simon'un öğretisi Marx üzerinde birden fazla emare bırakmıştır, Engels tarafından ise açıkça benimsenmiştir; bu öğretiye göre, toplumsal evrimin yönlendirmesiyle oluşan bir toplumda, insanların diğerleri tarafından idare edilmesi, insanların şeyler üzerindeki idaresine yol açacaktır. Durkheim ise, Saint-Simon'un bu temasından ziyade, yine kısmen Saint-Simon'dan alınan, bir sanayi düzeninde devletin, toplumsal cemaatle ilgili olarak oynayacağı ahlaki bir role sahip olduğu fikriyle daha fazla ilgilenmekteydi. Yani o, Marx'ın tersine, Saint-Simon'un ilk yazılarından ziyade, son dönem yazılarından daha fazla etkilenmiştir. Fakat her iki durumda da, bir sanayi toplumunda, idari dü-

zenin tanımlanmış teritoryal sınırlarla ilişkilendirildiği ve özü itibariyle şiddet araçlarının denetimiyle özdeşleştirilen bir devlet anlayışı çıkmaz. Kısacası, sanayi devleti bir ulus-devlet değildir ve sanayi düzeni -özünde sınıf mücadelesi ile belirlenmiş olsun ya da olmasın-, önceki toplum türlerinin militarist eğilimlerini gittikçe zayıflatan bir düzen olarak betimlenir. Hem liberal hem de Marksist devlet anlayışları, kendi ekonomi politik eleştirilerinden oldukça etkilenmiştir. Aralarındaki farklar ne olursa olsun, ki elbette bu farklar bazı bakımlardan çok derindir, her iki düşünce ekolü de, sanayiciliği, ulusal cemaatlerin kaçınılmaz olarak ötesine geçen ve birbirine bağımlı bir ekonomik mübadele sistemi sayesinde tüm küreyi birleştiren, esasında uzlaştırıcı bir güç olarak algılar. Marx, işbölümünün “insanlık onurunu ayaklar altına alan” etkileri konusunda, Durkheim'dan daha radikal bir eleştirel tavır sergilemiş olabilir, fakat her ikisine göre de, modern ekonomik yaşam, karşılıklı bağımlılığı ve nihayetinde -bir kez sınıf ayrımı ortadan kalktı mı- küresel ölçekte toplumsal birliği teşvik eder.

Artık şurası açıktır ki, şayet bu düşünce gelenekleri yukarıda gösterildiği bağlamda yetersizse, cevap, devletle savaşçı bir varlık olarak daha fazla ilgilenmeye meyilli “sağ-liberal” ya da muhafazakâr düşünürlere dönmektir. Bu yüzden, “Prusya tarih ekolü”nün bir üyesi olan Otto Hintze, bazı vurgulamalarında her nasılsa Max Weber ile ortak birçok yöne sahiptir. Hintze, devletlerin mevcudiyeti ile askeri iktidarın pekişmesi arasındaki genel ilişkiyi vurgular ve böyle bir iktidarı, hem kapitalizm/sanayiciliğin gelişimi ile ilişki içerisinde hem de bunların gelecekteki gelişim sürecini şekillendirmesiyle bağlantılı olarak ele alır. Marksist varsayımları sert biçimde eleştirir: “Sınıf çatışmasını tarihin tek itici gücü olarak görmek tek-yanlı, abartılı ve bu yüz-

den de yanlıştır. Uluslar arasındaki çatışma çok daha önemli bir hal almıştır.”⁽³⁹⁾ Hintze, Schumpeter’i ise kapitalizm ve “ulus”u, yarı-Marksist bir tarzda, birbirleriyle taban tabana zıt göstermeye çalışmakla eleştirir. “Kapitalizmin doğuşu ve gelişimi,” Hintze’ye göre “ulusal oluşumun akışı içerisinde nasıl şartlandıklarına bakılmadığı sürece, anlaşılmaz kalır.”⁽⁴⁰⁾ Ona göre, kapitalizmin genişlemesi ve ulus-devletin artan gücü, birçok açıdan, bir arada yürür.

Bu, benim belirli bir kisveyle daha sonra savunmayı ve ayrınılırlarıyla açıklamayı düşündüğüm bir görüştür. Ne var ki, liberal ve Marksist geleneklerin yanı sıra, Hintze, Weber ve kıyaslanabilir diğer pozisyonlar tarafından sunulan yaklaşımların önemi ne rağmen, modern ulus-devletin doğasını askeri iktidar ile ilişkisi bağlamında analiz etmek için, diğerlerini bir kenara bırakıp yalnızca bunlara başvurulabileceğini sanmıyorum. Böylece, birbiriyle bağdaşmaz iki figürü, yani Marx ve Nietzsche’yi bir bakıma aynı potada eritmeye çalışan Weber’de, ne ulus-devlete ne de ulus-devletin kapitalizm ve sanayiciliğin gelişimi ile ilişkisine dair tatmin edici bir açıklama bulamayız. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, bu, kısmen Weber’in, devleti ulus-devletin belirgin özelliklerinden bazılarını ayırt etmeyi zorlaştıracak bir tarzda tanımlaması nedeniyle böyledir. Fakat bunun diğer bir nedeni ise, Weber’in de, bu meselelere siyasal sağdan bakmaya meyilli birçok kuramcıyla paralel olarak, şiddet ve savaşı insan koşulunun kaçınılmaz bir parçası olarak görme eğiliminde olmasıdır. “Nietzscheci unsur,” özellikle genel devlet kavramı ve “yüksek değerlerin” mantıksızlığına ilişkin felsefi duruşu arasındaki denkleştirme bağlamında, Weber’de oldukça kuvvetli biçimde temsil edilmektedir. “Yüksek değerler”in ötesinde, bir “iktidar mekânı”nda zorunlu olarak işleyen, devletlerce savunulan ve korunan

tek bir güç vardır, karşılıklı olarak uzlaşmaz kültürlerin çatışması.⁽⁴¹⁾ Bu yaklaşımın felsefi olarak savunulabilirliğine inanmıyorum;⁽⁴²⁾ ayrıca bu yaklaşım, dikkatleri, modern dünyada ulus-devletler arasındaki ilişkilerin, erken dönem devletlerinkinden farklılaştığı biçimlerden başka yöne çevirmektedir. Liberal ve Marksist bakış açıları, bazı bakımlardan önemli ölçüde yetersiz olmakla birlikte, yine de kapitalist-sanayiciliğin, toplumsal değişime bir dizi yeni dinamik kattığı gerçeğine dikkatimizi çekerler.

Yukarıdaki tartışma, modern sosyolojinin öncüleri üzerine yoğunlaşmıştır; bu noktada şu soruyu sorabiliriz: Bu üç genel düşünce geleneğinin hiçbirisi, o zamandan beri ciddi bir ilerleme kaydetmedi mi? Elbette birçok açıdan gelişme kaydetmişlerdir, fakat sanırım zaaflarının hâlâ sürdüğünü göstermeye gerek yoktur. 20. yüzyılda Marksist düşünce savaş, güç ve şiddet gibi olguları kesinlikle göz ardı etmiş değildir. Marx'ın, sanayi ülkelerinin devrimci dönüşümüne ilişkin tasarılarının gerçekleştiğini muhtemelen görmeyen, fakat gerçek bir "devrimler yüzyılı" olan bir dönemde bunun aksi olabilir miydi? Bugün Marksizm'e sempati duyan hemen herkes kabul etmektedir ki, Marx, modern devlet kuramının yalnızca ön temellerinden daha fazlasını geliştirmeyi başaramamıştır. Son yirmi küsur yılda elde edilen sonuç ise, bu ihmali düzeltmeye yardım etmek üzere tasarlanan ve bazıları gerçekten de öğretici olan bol miktarda Marksist yazıdır.⁽⁴³⁾ Fakat bunların neredeyse tümü, ya devletin ekonomik yaşamdaki rolü ile ya da "dahili" baskının odak noktası olarak devlet ile ilgilidir.⁽⁴⁴⁾ Ulus-devlet, kuramsal olarak analiz edildiği yerlerde bile, bu tartışmalarda hâlâ çeşitli ekonomik ilişkilere indirgenebilir görünme eğilimindedir. Bunun önderlik edebileceği yersiz sonuçların bir örneği ise "dünya sistemi"nin "merkez," "yarı-periferi" ve "periferi"ye bölünmesidir; bu kategorilerin ikincisi,

Doğu Avrupa'nın devlet sosyalizmi toplumlarını içerir. Sovyetler Birliği, ekonomik olarak Batı ülkelerinden belki daha az gelişmiştir, fakat askeri gücün mevzilendirilmesi açısından onu "yarı-periferi"ye dahil etmek saçmadır.

Liberal yazarlar, çoğunlukla yalnızca Üçüncü Dünya'nın "devlet-inşa" çabalarıyla ilgili olsa da, ulus-devlet hakkında kapsamlı olarak yazmış ve birçok Marksist'ten farklı olarak, ulus-devletin doğasını kavramak için önemli çaba sarf etmişlerdir. T.H. Marshall ve Reinhard Bendix'in çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Her ikisi de ulus-devlet ve ulusçuluk üzerine yazmışlardır, fakat onların düşüncesinde bu olgular, Marshall'ın "vatandaşlık" ve "vatandaşlık hakları" kavramlarına tâbi olan bir yer işgal etmektedir.⁽⁴⁵⁾ Bendix'in en yeni ve en büyük çalışması, kendisinin de belirttiği gibi, "hükmetme yetkisi ve iktidar" ve "otoritenin bir vasfı olarak güç kullanımı" ile ilgilidir.⁽⁴⁶⁾ Fakat onun asıl vurgusu, keyfi iktidarın, halktan aldığı yetkiyle yönetimin doğuşu sayesinde nasıl yıkıldığı üzerinedir. "Halk adına otorite," "Kralların otoritesi"nin yerine geçmeye başlamıştı.⁽⁴⁷⁾ Hiç kimse böyle bir olgunun önemini inkâr etmeyi kesinlikle istemezdi. Dahası, Bendix, farklı devletlerin modernleşme rotalarının çeşitliliğini vurgulayarak, evrimci toplumsal değişim kuramlarına yönelik eleştirilerde öncü bir rol oynamıştır. Ne var ki, bu düşünce geleneğindeki diğer yazarlar gibi, o da, sanayi örgütlenmesinin askeri iktidarla nasıl kenetlenmiş olduğunu ve her ikisinin de sırasıyla modern ulus-devletin karakteri ile nasıl ilişkili olduğunu analiz etmeye çalışmaktan kaçındı. Onda devlet, bir ulus-devletler dünyası içerisinde askeri iktidarın taşıyıcısı olarak değil, içerisinde vatandaşlık haklarının gerçekleşebileceği "siyasal cemaat" olarak ortaya çıkar. Bendix, Hintze'yi de, Max Weber kadar, sık sık zikreder. Ancak onlardaki bazı belir-

gılı vurgular, özellikle de Weber'deki "Nietzsche'ci iz," Bendix'in çalışmalarında nadiren görülür.

Yine de, Nietzsche, günümüz toplumsal düşüncesinde, özellikle liberal ve Marksist yaklaşımlara eleştirel bakan çalışmalar-
lı, yeniden etkili olmuştur. Böylece, Fransa'da, solda ortaya çı-
kının "yeni filozoflar," Marx'ı terk ederek Nietzsche'ye yöneldi-
ler.⁽⁴⁸⁾ Marksizm'e sırtlarını dönen ve Marx'ta, yalnızca ayrıntılı
bir devlet değerlendirmesinin değil, aynı zamanda kümesel bir
iktidar kuramının da (sınıf iktidarından farklı olarak) eksik ol-
duğunu keşfeden bu yeni filozoflar, devlet ve iktidarı toplumsal
yaşamın temel bileşenleri haline getirdiler.

*Mülkiyet, kuruluş ve altyapı metafiziğinden kopmalı-
yız... Problem, aslında orada yatmadığı için, çok daha
radikaldir: İktidar, dünyayı kendine mal etmiyor, onu
tüm boyutlarıyla sürekli oluşturuyor. İnsanları ve bu in-
sanların yuvalarını kamulaştırmıyor, onları ev hapsine
atıyor, içerisinde bulundukları köşeleri derinleştiriyor ve
tahkim ediyor. İktidar, onların toplumsal kumaşının ip-
liğini ölümcül biçimde koparmıyor, her gerçekliğin giysi-
sini örüyor... Eğer sermaye gerçekliği, bildiğimiz gibi,
umutsuzluğu kışkırtıyor ise, rüyalarımızı ve umutları-
mızı başka bir gerçekliğe yerleştirmek faydasızdır.⁽⁴⁹⁾*

Bütün tumturaklı cakalarıyla birlikte, bu düşünce tarzı, iktida-
rın aynı anda her yerde bulunuşu üzerindeki monolitik vurgusu
yüzünden, kazanmış olduğu idrakin büyük bir kısmını da kur-
ban eder. İktidar her yeredir, bu yüzden özel belirtileri ilginç
değildir. Tüm devletler iktidar piramididir; belirli vasıfları ya da
özellikleri bakımından, bunlar arasında ayırım yapmanın anlamı

yoktur. Bu yazında, devletin doğasına, doğrudan değil dolaylı olarak ve ulus-devletlerin özelliklerini tanımlamaya yardımcı olmaktan uzak bir biçimde yaklaşılır, bu yaklaşım onların kafasını umutsuzca allak bullak eder.

Yukarıdaki gözlemlerime göre, yakın zamanlarda ulus-devlet ile ilgili hiç kimse ilginç bir şey yazmadı veya bu yorumlar, karşılık geldikleri toplumsal düşünce biçimleri ile ilgili olarak, her halükarda kapsamlıdır demek istemiyorum. Bugün, bu kitabın ilgi alanını oluşturan problemlere uygun çeşitli kitaplar mevcuttur; benim söylemek istediğim şey ise, bunların, toplumsal kuramdaki ana düşünce eğilimleriyle pek de irtibat halinde olmadıklarıdır. Savaş ve militarizm üzerine koca bir genel literatür mevcuttur ve eskiden beri de mevcut olmuştur. Bu çerçevede yazılan birçok eserdeki temel güçlük, bunların, tüm dönemler üzerine genelleme yapma eğiliminde olmalarıdır. Bunların savına göre, savaş daima var olmuştur veya insanlığın bazı kalıtsal saldırgan eğilimlerine ya da farklı insan grupları arasındaki kaçınılmaz çıkar çatışmalarına tekabül etmektedir. O nedenle, ulus-devletlerin askeri yönleri, bir şekilde bütün toplumların ya da en azından bütün devletlerin temel karakterini oluşturan özelliklerin yalnızca bir biçimidir. Diğer yandan, nükleer savaş tehdidine ve bu gezegenin halkının gelecek birkaç onyılıda hayatta kalıp kalamama şansına ilişkin, hızla büyüyen bir literatür mevcuttur. Özyapısı itibarıyla çoğunlukla her şeyi ihtiva etme eğilimindeki çok daha geniş kapsamlı savaş tartışmalarının tersine, bu literatürün büyük bir kısmı, çok dar bir zaman aralığı içerisinde işlemekte ve daha doğrudan ve acil meselelerle ilgilenmektedir. Esasında böyle de olsa, bu yazın zorunlu olarak taktiksel olma eğilimindedir: Yani, felakete dalış gibi görünen şeyi durdurmak için, hangi akliselim adımların atılabileceğiyle ilgilenir.

Ayrıca kapsamlı bir uluslararası ilişkiler literatürü de mevcut-
 un, ulus-devletin analizine girilen malzemenin büyük bir kısmı
 da bu literatürdedir. Ne var ki, ulusların ya da “toplumların”
 kendi içlerinde olup bitenleri bir şekilde ayrı tutan ayrı bir ulus-
 lararası ilişkiler alanı fikri, toplumsal düşünce içerisinde, daha
 önce tanımlamış olduğum kısıtlamaların kısmen belirtisidir.
 Çünkü eğer “kapitalist gelişme” veya “endüstriyel gelişme,” top-
 lumsal değişimin en etkin kaynakları olarak görülürse, bunlar
 sosyolojik ilginin sağlam çekirdeği olarak kabul edilir; daha ko-
 şullu bir mesele olarak görülen, devletler arasındaki ilişkiler,
 toplum kuramıyla hiçbir özel bağı olmayan uzmanlara bırakıla-
 bilir.⁽⁵⁰⁾ Bu talihsiz ve savunulamaz bölünme, ayrıca evrimci ya
 da iç kaynaklı toplumsal gelişim modellerini benimsemek açı-
 sından bir derecede -uluslararası ilişkiler kuramcılarının tersine-
 toplum kuramcılarının eğilimine bağlıdır. Eğer toplumsal deği-
 şim üzerindeki en önemli etkilerin, “toplumların” kendi içlerin-
 deki faktörlerden türediği varsayılırsa ve buna ek olarak, bu fak-
 törlerin esasında ekonomik olduğu savunulursa, o zaman sosyo-
 logların, devletler arasındaki siyasal ilişkileri ayrı bir inceleme
 alanına dönüştürmekten hoşnut olmaları pek şaşırtıcı değildir.
 Her ne kadar, sosyal bilimler içerisinde işbölümü ve uzmanlaş-
 ma olması gerekse de, bu disiplinler parçalamanın sürdürmeye
 çalıştığı kuramsal sapmaların gerekçesi olamaz.

SÜREKSİZLİĞE DAYALI MODERN TARİH YORUMU

Evrimci kuramlar, bazı fark edilebilir değişim mekanizmaları
 sonucunda, tarihte modern, yani Batılı, toplumların ortaya çıkı-
 şıyla doruk noktasına ulaşan gelişim trendleri olduğunu iddia
 ederler; bunlar, toplum türleri hiyerarşisinin tepesinde yer alır.⁽⁵¹⁾
 Bu kuramlar, toplum türleri arasında farklılıklar olsun ya da ol-

masın, bir bütün olarak insanlık tarihinde bazı hâkim sürekliliklerin olduğunu varsayarlar. Evrimciliğin çoğu biçiminde, bu süreklilikler basitten daha karmaşığa doğru genelleştirilen bir toplumsal farklılaşma sürecinin parçası olarak betimlenmiştir. Marx'ın yaklaşımı, toplumsal değişim üretim güçlerinin ileriye doğru gelişimi ile ilgili olarak ele alındığı sürece, diğer evrimci kuramlar ile bazı ortak noktaları paylaşır. Bu, toplumsal gelişimin, müteakip devrimci dönüşüm dönemleri aracılığıyla meydana gelmesi anlamında, süreksizliğe dayalı bir tarih açıklamasıdır. Benim ise, nispeten son zamanlarla sınırlı bir dizi değişimi kastederek, "süreksizliğe dayalı modern tarih yorumu" ifadesini önerirken onayladığım bakış açısı bu değildir. Böyle bir anlayış esasında Marx'ta vardır, fakat hiçbir zaman bütünüyle telaffuz edilmemiş ve evrimci bakışa göre ikincil bir konumda tutulmuştur.⁽⁵²⁾

Bu yaklaşıma göre, modern kapitalizmin doğuşu, ilerici bir toplumsal gelişim şemasının üst noktasını (şu ana kadar) değil, daha ziyade, önceki tüm toplumsal düzen biçimlerinden kökten farklı bir toplum türünün gelişini temsil eder. Süreksizliğe dayalı modern tarih yorumu derken anlatmak istediğim şey işte tam olarak budur. Marx'ın yazıları bunu anlamaya kayıtsız değildir; fakat daha evvel belirtilen kısıtlamalara ek olarak, evrimci bir anlayışa olan esas bağlılığı nedeniyle, Marx'tan alınabilecek katkı kaçınılmaz olarak çok kısıtlıdır.

Bu görünüşte zararsız terimin mütevazı dış görünüşü arkasında ne karmaşık konuların saklı kaldığını tekrar takdir ederek, insanlık "tarihi"nin birkaç farklı resmini ayırt etmeye girişeyim. Birisi, tarihin -burada esasen toplumsal değişim olarak anlaşılır- öncelikle gittikçe artan gelişim süreçleri ile yönetildiğini varsayan evrimcilik yorumudur. Bu görüşe göre, toplumsal değişimde köklü süreksizlikler yoktur. Gelişmenin, bir çeşit "devrim"

gibi gözüken bütün aşamalarının, daha az çalkantılı, esaslı değişim süreçlerini içerdiği olur. Bu, Durkheim'in da savunduğu pozisyonudur, ayrıca Comte'tan bugüne diğer birçokları tarafından da kabul edilmiştir. Diğer bir bakış açısı tarihi, içerisinde farklı gelişim aşamaları arasında önemli ayrılımların meydana geldiği mücadele süreçleri tarafından itilen bir olgu olarak görür. Tarihsel materyalizm bu tür bir anlayıştır, ama sosyal Darwinizm de bu kategoriye dahil edilebilir. Burada da tarih, toplumsal değişim olarak anlaşılır ve esasında ani dönüşüm aşamalarıyla kesilen, yukarı doğru kavisli bir biçime sahiptir. Benim savunmak istediğim yaklaşımsa bu ikisinden de oldukça farklıdır. Tarihin toplumsal değişimle denk tutulmasına karşı çıkılmalıdır, çünkü bu hem mantıksal olarak hatalı hem de ampirik olarak yetersizdir. Şayet tarih zamansallıksa -toplumsal olayların zamansal kuruluştur-, bunu değişim ile özdeşleştirmek açıkça yanlıştır. Öte yandan, insanlık tarihi, Gellner'in "dünyanın gelişim hikâyesi" diye adlandırmış olduğu şeye de benzemez.⁽⁵³⁾ İnsanların, küçük avcı ve toplayıcı toplumlarda yaşadığı son derece uzun dönemin büyük bir kısmında, tarih, değişimden ziyade, durağanlık (stasis) idi. Bu dönem boyunca bazı genel gelişim kalıpları varsa da, bunlar toplumsal biçimlerin sürekliliğine kıyasla yüzeyseldir. Sınıflara bölünmüş toplumların ortaya çıkışı -tarım devletleri ya da "uygarlıklar"- ise, daha evvel olup bitenler ile belirgin bir kopuşa işaret eder. Bu toplumlar, Lévi-Strauss'un da belirttiği gibi, daha önce hiç bilinmeyen bir dinamizmin belirlediği "sıcak kültürler"dir. Onlarla birlikte, tarih hem yazılı bir biçim alır hem de daha makul biçimde toplumsal değişim anlamına gelir.

Fakat sınıflara bölünmüş toplumlarda değişimin, özellikle de ekonomik ya da teknolojik değişimin temposu, modern sanayi toplumlarına kıyasla çok yavaştır. İşte bunun içindir ki, Marx,

geleneksel Hindistan ve Çin gibi Asyatik devletlerin “durağan” doğasından bahsederken, bütünüyle yanılmış değildir. Onun yarıldığı nokta, kapitalizmin doğuşundan önce Batı’nın, sınıflara bölünmüş diğer toplumlardan daha “dinamik” ve daha “ilerici” olduğunu varsaymasıdır. Ancak ve ancak kapitalizmin, özellikle de sanayi kapitalizminin doğuşu ile birlikte, toplumsal değişimin temposu gerçekten de çarpıcı bir hal alır. En fazla 300 yıllık bir dönem içerisinde değişimin sürati, olayları ve menzili daha önceki tüm tarihi geçişlerden kıyaslanamaz biçimde daha büyük olmuştur. Modernliğin ortaya çıkışıyla birlikte işlemeye başlayan toplumsal düzen -özünde pasif olmayan, giderek küreselleşen bir sistem-, yalnız daha önceki gelişim eğilimlerinin vurgulanması değildir. Birkaç belli ve oldukça temel açıdan, bu, yeni bir şeydir.

Sonuç olarak, süreksizliğe dayalı modern tarih anlayışından bahsederken, önceki dönemlerde ortaya çıkan geçiş ya da kopmaların önemini inkâr etmek istemem. Ancak şunu iddia etmek isterim ki, Batı’da ortaya çıkan, fakat etkileri açısından gittikçe küreselleşen, insanlık tarihinin diğer bütün aşamalarıyla kıyaslandığında olağanüstü büyüklükte bir dizi değişim yaşanmıştır. Modern dünyada yaşayanları, önceki bütün toplum türlerinden ve tarihin önceki bütün devirlerinden ayıran şey, bunları çok daha uzun geçmiş aralıklarına bağlayan sürekliliklerden daha derindir. Bu, şu an yaşadığımız dünyanın doğasını daha iyi anlamaya çalışmak için, daha evvel varolan toplum türlerini ele alamayız demek değildir. Fakat bu, yaratılabilecek zıtlıkların, farkına varılabilen devamlılıklardan çoğunlukla daha aydınlatıcı olacağı anlamına gelir. Disiplinin rolünü en azından formüle edeceksem, yirminci yüzyılın sonunda kendimizi içerisinde bulduğumuz yeni dünyanın doğasını analiz etmeye çalışmak “sosyoloji”nin işidir.

Bu çalışmanın ilk kitabında, bizi geçmişten ayıran süreksizliklerin doğasını ve kaynaklarını uzun uzadıya tartıştım; bu nedenle bu analizi burada tekrarlamayacağım.⁽⁵⁴⁾ Bu süreksizlikler gündelik yaşamın mahrem dokusundaki değişimlerden dünya çapındaki gerçek dönüşümlere kadar uzanır. 300 yıllık bir süreç içerisinde, insanlık tarihinin bir bütün olarak önemsiz bir tökezlemesi yeryüzünden silinmiştir. Yani, bütün geleneksel toplum türleri aşağı yukarı tamamen çözülmüştür. Bu değişimleri 16. ya da 17. yüzyıllarda bir yere yerleştirmek -en ileri biçimde, gelişimine daha sonra ulaşmış olsa da- kesin görünmeyebilir. Ancak bunları insanlık tarihinin tüm ilerlemesinin geri planı karşısında ve diğer büyük geçiş süreçleri ile bağlantılı olarak ele almalıyız. Bunları, sonuçları bence daha büyük olsa da, örneğin tarım devletlerinin kökenleri de dahil olmak üzere birçok dönemden çok daha kesin olarak saptayabiliriz.

Ulus-devletin oluşumu ve onunla özdeş ulus-devlet sistemi, modern tarihin altüst oluşlarının bir ifadesidir. Bu, diğerleri içerisinde bir çeşit açıklamadır; esas olarak buna odaklanmakla, kapsamlı bir modernite değerlendirmesi yapmış gibi davranmıyorum. Fakat ulus-devletin gelişimini belirli bir kurumsal biçim olarak anlamaya çalışmak, kaçınılmaz olarak çok geniş bir hedefler yelpazesine girişmek anlamına gelir. Diğer meselelerin içerisinde, kapitalizmin doğasına, onun sanayicilik ile ilişkisine ve her ikisi ile Batı'daki ulus-devletin kaynakları arasında varolan bağlara bakmak gereklidir. Yine de, ilk faktör olarak, modern devletlerin ayırt edici özelliklerini, bunları daha eski devlet örgütlenme biçimleriyle karşılaştırarak açıklamalıyız.

GELENEKSEL DEVLET: TAHAKKÜM VE ASKERİ İKTİDAR

GELENEKSEL DEVLETLERDE ŞEHİR VE KIRSAL KESİM

GelenekseL devletleri veya sınıflara bölünmüş toplumları sınıflandırmanın çeşitli yolları arasında, Eisenstadt'ın önerdiği yol da diğerleri kadar kullanışlıdır.⁽¹⁾ Eisenstadt, şehir-devletler; feodal sistemler; patrimonyal imparatorluklar; göçebe ya da fetih imparatorlukları; ve “merkezi tarihsel bürokratik imparatorluklar” arasında ayırım yapar.⁽²⁾ Bu tür sınıflandırmalar esasında tehlikelidir, çünkü bu kategoriler arasında çeşitli çakışmalar ve iç içe geçmeler de mümkündür. Bu nedenle patrimonyal ve bürokratik imparatorluklar arasındaki ayırım çok keskin ve sabit değildir ve her ikisine de bir derece uymayan tarihsel bir örnek bulmak zor olabilir. Bazı açılardan bürokratik imparatorluğun tipik örneği olan Çin, tarihinin çeşitli dönemleri boyunca genel olarak patrimonyalizmin bir örneği olarak kabul edilmiştir. Fakat benim buradaki amaçlarım açısından, en küçük ve en büyük tip-

lere -şehir-devlet ve büyük tarım imparatorluğu- yoğunlaşmak yeterli olacaktır. “Göçebe imparatorluklar” kategorisinin mevcudiyeti, şehrin, sınıflara bölünmüş toplumlardaki ilgili temel iktidar kabı olduğu yaklaşımı açısından, büyük bir zorluk kaynağıymış gibi görünebilir. Ancak bu tür imparatorlukların niteliğinin incelenmesi, tezi sorgulamaktan ziyade, kanıtlamaya meyillidir. Göçebe toplumlar, üzerlerinde yaşayan insanlara boyun eğdirmek anlamında, geniş araziler fethetmeyi başarmışlardır. Fakat her nerede bir halkı, kaynaklarını yağma etmek yerine düzenli bir biçimde doğrudan idare etmeye çalıştılar ise, bunun sonucunda ortaya çıkan sistem, başka herhangi bir yerdeki kadar önemli rol oynayan sabit yerleşim yerleri ile birlikte, patrimonial veya bürokratik tiplere eğilim göstermiştir. En önemli muhtemel istisna ise, gerçekten de, Eski Krallık Mısır’dır. Bu mesele ile ilgili arkeolojik kanıtlar pek inandırıcı kabul edilmemişse de, bazılarının iddiasına göre, şehir orada nispeten temel bir seviyeden daha fazla gelişmemiştir.⁽³⁾

Sjoberg, sınıflara bölünmüş toplumlarda şehrin, hem toplumsal özellikleri açısından hem de mimari olarak, bir çeşit evrensel biçime sahip olduğu fikrinin baş savunucusudur. Onun söylediği gibi, “esas hipotezimiz şudur ki, sanayi öncesi şehirler -Ortaçağ Avrupası’nda, geleneksel Çin’de, Hindistan’da ya da başka yerde olsun- yapı veya biçim bakımından birbirlerine oldukça benzerler ve buna karşın modern endüstriyel-şehir merkezlerinden belirgin biçimde ayrılırlar.”⁽⁴⁾ Bu iddianın sonuç kısmına bir itirazım yok (modern kentliliğin kendine özgülüğünü kuvvetli bir şekilde vurgulamak isterim), fakat ana önerme hakkında dikkatli olmak için bazı sebepler var. Sjoberg’e göre, modern olmayan şehir hemen her zaman belli başlı özellikler sergiler. Bu kentlerin etrafı surlarla çevrilidir ve bu surlar, çoğunlukla daha

genel bir savunma tertibatı bütünüdür. Hükümet ve diğer binalarını içeren merkezi alan, görsel bakımdan genellikle lent silüetine hâkimdir; ayrıca özyapısı itibariyle, açık bir meydana konumlanmış olan ana pazarı da içerir. Merkezi bölüm, seçkin grupların evlerini de barındırır; buna karşın, daha fakir grupların evleri ise merkezi alanın en uzağında yer alır.⁽⁵⁾ Sjöberg, ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasının, normal olarak geleneksel şehirlerin ortaya çıkışı veya büyümesindeki ana faktör olduğu fikrini reddeder. Bu, genel olarak şehirlerin ticari önemine güçlü bir vurgu yapan Weber'le kısmen bilinçli bir çelişki içerir. Weber, şehir "daima bir pazar merkezidir" der.⁽⁶⁾ Artık tahsis edici kaynakların yaratıcısı olarak, geleneksel şehrin önemini yadsınamaz. Bunun yegâne nedeni, ayakta kalmasına yardımcı olduğu pazarlama ve imalat girişimleri değildir. Şayet Jacobs'un, şehir alanlarının, katı tarımsal üretim bağlamında dahi, teknolojik yeniliğin ana odak noktası olduğu iddiasının bir geçerliliği varsa, o halde şehrin bu bakımdan normalde zannedildiğinden daha önemli bir rolü vardır. Fakat Sjöberg, şehirlerin gelişiminin temelinde yatan asıl etkinin, oluşturdukları idari kaynaklar olduğunu vurgulamakta kesinlikle haklıdır. Onun sözleriyle ifade etmek gerekirse, "şayet şehirlerin gelişimini, yayılmasını ve gerilemesini açıklayacak isek, o zaman şehri, bir toplumun hükümdarlarının, kendi iktidarlarını pekiştirebilecekleri ve sürdürebilecekleri bir mekanizma olarak yorumlamalıyız."⁽⁷⁾

Sjöberg, geleneksel şehirleri modern kentlilikten ayıran bütün benzerliklere işaret etmekte haklı olsa da, bunların tekbiçimliliklerini abarttığına kuşku yoktur. Bunlar birbirlerine modern kent yığınlarından kesinlikle daha fazla benzerler, fakat Sjöberg'in tanımlaması fazla genelleştirilmiştir. Dahası, sınıflara bö-

lünmüş toplumlardaki şehirler çoğunlukla, diğer iktidar-kapları ya da iktidar oluşturunucuları ile bağlantı içerisinde var olurlar. Jacobs'un ileri sürdüğü gibi, normal olarak avcı ve toplayıcılar arasında bile muhtemelen oldukça önemli yerleşimler kurulmuş ve bu yerleşimler, daha büyük toplumlardaki şehirler ile aynı anda var olmuştur. Tarım ya da zanaat ürünlerinin ticareti için pazarlama merkezleri oluşturan bu tür "köyler," Sjöberg'in formülasyonunda şehir olarak sınıflandırılan yerleşimlerden belki de daha büyüktür.

Modern olmayan şehirler, daha önce de bahsettiğim gibi, her zaman surlarla çevrilmiş değildi. Bu bazen, örneğin Chou dönemindeki bütün şehirler surlarla çevrili olsa da, geleneksel Çin devletinin oluşumunun ilk aşamasında böyleydi.⁽⁸⁾ Şehir, büyük kalenin ne en eski, ne de elbette ki yegâne türüdür. Tahkim edilmiş köyler, dünyanın birçok yerinde yaygındı. Weber'e göre (bu, tartışmaya açık olsa da) kazık çitle çevrili köy, genellikle surla çevrili kentin öncülü değildi. Dahası, bu sonuncusu senyör kalesinden -bir lordu, lordun savaşçıları ve maiyetini barındıran kale- türemişti.⁽⁹⁾ Bürokratik imparatorlukların gerilediği ve bunun sonucunda bir çeşit yarı-feodal sistemin ortaya çıktığı yerlerde, şehirler ihtişamını yitirirken; kaleler, malikâne arazile-riyle bağlantılı olsun ya da olmasınlar, önemli iktidar merkezleri olarak kalmayı sürdürdüler.

Kale inşaatı ve kalede yaşayan prensler evrensel bir olguydu. Erken Mısır kaynakları, kaleyi ve kale komutanlarını biliyorlardı; bu kalelerin, bir o kadar sayıda küçük prensliği barındırdığına da hemen hemen emin olabiliriz. En eski belgelere bakılırsa, Vedalar zamanında Batı Hindistan'da ve muhtemelen en eski (Zerdüştî) Gathalar zamanında İran'da

*olduğu gibi, Mezopotamya'da da geç dönem teritoryal Kral-
lıkların gelişiminden önce, kalede yaşayan prensler dönemi
yaşanmıştı. Görünüşe bakılırsa, kale, Kuzey Hindistan'da
Ganj bölgesinde, dağılma dönemi boyunca evrensel bir hâki-
miyete sahipti.⁽¹⁰⁾*

Sjöberg, Avrupa feodalizmi de dahil olmak üzere, modern ol-
mayan toplumlarda hâkim sınıfların daima kentli olduğunu id-
dia eder. Bu iddiada da yine bir doğruluk payı vardır. Genel ola-
cılık şurası doğrudur ki, her nerede devletler, “devlet” olarak ad-
landırılmayı hak edecek denli yeterli bir tutunumu (cohesion)
sancılmışlar ise, hâkim sınıf üyelerinin bulunduğu en uygun
mahal, kırsal kesimden ziyade şehirdir. Ancak iddiayı gereğin-
den fazla genişletmenin bir anlamı yok, çünkü bununla birlikte,
geleneksel toplumlarda üst sınıfların bileşiminde ve dağılımında
önemli bir farklılık alanı var olmuştur. Sjöberg, tarım devletle-
rinde şehrin idari bir merkez olarak bağımsız ve kendi kendine
yeten karakterini vurgulamak konusunda fazla kaygılıdır. Bu be-
nim burada savunduğum, daha karmaşık ve modern olmayan
şehirler hakkında yapılabilecek türden genellemelerin aşırı vur-
gulanmasına dayanmayan pozisyon değildir. Şehir, sınıflara bö-
lünmüş toplumlarda otorite kaynaklarını oluşturan ana iktidar-
labıdır, ancak bundan, her şehrin, kendi başına tanımlanmış ve
matarlı bir idari merkez olduğu sonucu çıkmaz. Modern olmayan
toplumlarda, şehirler, nüfusun sadece küçük bir azınlığını oluş-
turmuştur. Bunlar içerisindeki tahakküm biçimleri, yalnızca şe-
hirlerin kendi içsel bileşimlerine değil, her zaman şehirler ile
kırsal kesim arasındaki ilişkilere bağlı olmuştur. İleri derecede
bir idari yoğunluğa ve askeri otonomiye sahip olan şehirler, an-
cak çoğunlukla merkezi oldukları şehir-devletlerde bulunurlar.

Feodalizm sonrası Avrupa'nın "şehir komünleri," birçok bakımdan farklıdır ve kesinlikle şehirlerin genel olarak sunduğu idari yetileri değerlendirmek üzere ölçü olarak kullanılmamalıdır. Aslında Çin şehirleri bu bakımdan çok daha tipiktir. Geleneksel Çin'de köyler kısmen "öz-yönetim"e dayalıyken, şehirler öyle değildi ya da en azından aynı derecede benzemezdi.⁽¹¹⁾

Sınıflara bölünmüş toplumlarda şehirlerde yaşayan insan oranının azlığı, geleneksel devletin, kendi tebaası üzerinde oluşturduğu idari iktidarın seviyesinin ne denli düşük olduğunun göstergesidir. Doğu'yu inceleyen Batılı gözlemciler "şark despotluğu" terimini türettiğinden beri, bürokratik imparatorlukları oldukça merkezileşmiş toplumlar olarak varsayma yönünde çok güçlü bir eğilim oluşmuştur. Ancak bu varsayım, eğer bu toplumlar modern devletlerle kıyaslanırsa, temelden yanlıştır. Örneğin İnkaları ele alalım. Bazıları, İnka İmparatorluğu'nu despotik devletin ilk örneği (hatta zaman zaman devlet sosyalizmi toplumunun erken bir örneği) olarak kabul etmiştir. Baudin, İnka toplumunun analizini, Wittfogel'e oldukça benzer bir biçimde, modern sosyalizm eleştirisiyle ilişkilendirmişti.⁽¹²⁾ Ne var ki, bu tür bir yaklaşım, yalnızca İnka devletine ilişkin olgusal olarak hatalı bir betimlemeye dayandığı için değil, aynı zamanda modern devletlerin, geleneksel devletlerin özelliklerini basitçe kuvvetlendirdiği imasını taşıdığı için de aslında yanıltıcıdır. Moore ve diğerlerinin göstermiş olduğu gibi, Peru'da emperyal iktidarın kapsamı, çoğunlukla ileri sürülenden çok daha azdı; burada toplum, özyapısı itibarıyla oldukça parçalı ve yereldi. Sınıflara bölünmüş diğer toplumlarda olduğu gibi, ticaret çoğunlukla yerel pazarlamadan ibaretti; devlet idaresinin kapsamı içerisinde yer alan bölgeler arasında, siyasal entegrasyondan daha güçlü bir karşılıklı ekonomik bağımlılık yoktu.⁽¹³⁾

Aztekler, Hindistan'daki Maurya, Gupta ve Moğol imparatorluk devletleri ve Eski Mısır için de benzer sonuçlar çıkarılmalıdır. Bunlardan sonuncusu, hakkında yorum yapmaya değer; çünkü tıpkı İnka devleti gibi, o da, özellikle sıkıca yoğunlaşmış bir toplumsal formasyon olarak görülmüştür çoğu zaman. Gerçekten de Weber, Mısır ile muhtemelen sosyalizm tarafından şiddetlendirilecek olan modern kapitalizmin rasyonelleşme eğilimleri arasında doğrudan kıyaslamalar yapar. "Belki de bir gün insanların, içerisinde ikamete zorlanacakları" ve "orada eski Mısır'ın fellahları kadar güçsüz" olacakları bir "kölelik kozası" dokunmaktadır.⁽¹⁴⁾ Weber'e göre, Mısır, "patrimonyal olarak firavun tarafından yönetilen tek bir muazzam oikos" gibidir.⁽¹⁵⁾ Eski Krallık döneminde "bütün halk, bir himaye (clientage) hiyerarşisine dahil olmaya zorlanmıştı;" bu, "tarımsal iş eksikliğinin, zorunlu adam çalıştırmaya benzeri görülmemiş ölçüde izin verdiği uzun mevsimler boyunca, sistemli nehir düzenleme ve inşaat projelerinin gittikçe artan önemi sayesinde daha da ilerlemişti."⁽¹⁶⁾ Fakat böyle bir yaklaşım, eski Mısır hakkındaki yeni arkeolojik çalışmaların bulgularıyla pek uyuşmaz. Bürokratik merkezleşme, Weber'in ima ettiğinden çok daha az gelişmişti ve bahsettiği sulama denetim projeleri hem düzensizdi hem de halkın çoğunluğunun deneyimlerinden çok uzaktaydı. Firavunların iktidarları, en güçlü oldukları zamanlarda bile, başka yerlerdeki emperyal hükümdarlar tarafından bazen uygulanandan muhtemelen daha azdı.⁽¹⁷⁾

Boyutları açısından, bürokratik imparatorluklara göre ölçeğin diğer ucunda yer alan şehir-devletler hakkında da benzer şeyler söylenebilir. Şehir-devleti örgütlenmesi, geçerli teritoryal alanlar içerisinde, geniş ölçekli bir merkezi siyasal otoritenin varlığını imkânsızlaştırır. Küçük ve sınırlı şehir-devletin, modern ulus-

devletle çok daha kıyaslanabilir bir seviyede, otorite kaynaklarını yoğunlaştırdığı belki düşünülebilir. Ne var ki, durum hiç de böyle değildir. Özyapıları itibariyle gerçekten de küçük olan şehir-devletlerin, birkaç yüz mil kareden fazla bir alanı kapladıkları pek nadirdir. Komşu devletleri ya da halkları kendilerine dahil edecek şekilde genişledikleri yerlerde, ya bu genişleme geçici olmuştur ya da devlet patrimonyal/bürokratik eğilimler göstermeye başlamıştır. Şehir-devlet, küçük olmasına rağmen, tebasası üzerinde ancak küçük çapta bir doğrudan idari denetim geliştirir. Şehir-devletlere ilişkin yeni bir karşılaştırmalı inceleme, bunların belli başlı genel özellikler sergilediklerini göstermiştir.⁽¹⁸⁾ Tıpkı büyük tarım devletleri gibi, şehir-devletler de, kent merkezleri ile kırsal bölgeler arasındaki belirgin ayrımları sürdürürler; buna göre, nüfusun büyük çoğunluğu kent merkezlerinde değil, kırsal bölgelerde yaşar ve çalışır. Şehrin çevresi küçüktür. Örneğin Sümer'in Erech (Uruk) kenti, iki mil kareden daha küçüktü; Atina'nın merkezi ise bir mil kareden daha azdı. Modern şehrin yaşam standartlarına göre küçük olsalar da, bu merkezler devlet kurumlarının konumunu biçimlendirirler. İncelemenin yazarlarının da dediği gibi: "Merkezi alan oldukça dar ve sınırlı olsa da, şehir-devlet yaşamı bu çekirdekten yönlendiriliyordu. Modern anlamda bu merkez, yönetim mekanizması şehri kırsal kesimden ayıran surlar içerisinde yoğunlaştığı ölçüde, başkent olarak anlaşılabılır. (İncelenen) beş kültürün hepsinde de surlar, şehir-devletin merkezini tanımlamaya yarayan normal bir özellikti."⁽¹⁹⁾

Şehir-devletin hem sınırlı askeri iktidarı hem de küçük çapta ki idari örgütlenmeleri de ortaya koymaktadır ki, şehir-devletin kendi nüfusunun büyük bir kısmı üzerinde oluşturduğu denetimin seviyesi, geniş çaplı bürokratik imparatorluklardakinden

normalde daha büyük değildir. Ne var ki, şehir-devletlerin kendine has bir özelliği de, yalnızca nispeten yakın bir mesafede başka şehir-devletlerin var olduğu yerlerde bulunma eğiliminde olmalarıdır. Bunlar gevşekçe şekillenmiş bir tür devlet sistemi meydana getirirler; bu devlet sistemi, hem daha büyük devletlerin oluşturduğu devlet sistemlerinden hem de modern ulus-devlet sisteminden farklıdır. Yerel bir sistem içerisindeki şehir-devletler aşağı yukarı aynı kültürü ve aynı lisanı paylaşırlar da, aynı birer siyasal ve ekonomik kimliği koruma gayreti, bunların tümünü tek bir devlet içerisinde toplamaya eğilimli olan etkilere üstün gelir. Devletler arası kronik savaşlar, birliği sağlamaya yönelik uzun vadeli çabalardan neredeyse daha yaygındır. Şehir-devletler, daha büyük emperyal devletlere dahil olduklarında, kendi yönetim biçimlerinin bir kısmını muhafaza ederek, daha geniş bir toplumda hatırı sayılır bir otonomi elde ederler.⁽²⁰⁾

GÖZETLEME VE İDARİ İKTİDAR

Modern olmayan devletlerin doğuşuna her yerde yazının gelişiminin eşlik ettiği genellemesinin istisnaları olsa da (en belirginini, İnkalar), bu ilişki basit bir tesadüften çok daha güçlüdür.⁽²¹⁾ Bu bağlantının doğasını anlamak için, daha önce yazının doğası hakkında yapmış olduğum yorumları genişletmem gerekir. Dil felsefesi meselelerinden geleneksel uygarlıklarda iktidarın analizine çok uzun bir yol olsa da, bunlardan ilkinin (dil felsefesi meseleleri) göz önünde bulundurmamak sonuncunun (geleneksel uygarlıklarda iktidarın analizi) açıklanmasına gerçekten büyük katkıda bulunabilir. Birçok dilbilimciye göre, yazı, konuşmanın bir uzantısından, sözün suretinin taş, kâğıt ya da işaretlenebilecek herhangi bir maddi malzeme üzerine kopyalanmasından daha öte bir şey değildir.⁽²²⁾ Ne var ki, ne yazının antik uygarlıklar-

daki kaynakları ne de dilin felsefi betimlemesi böyle bir yaklaşıma uygun düşer. Yazı, konuşmanın eşbiçimli bir temsili olarak değil, kayıt ya da çetele tutmak için kullanılan bir idari not etme usulü olarak ortaya çıktı. Yazı, daha soyut bir temelde, konuşmanın maddi temsili olarak değil, kendine has özellikleriyle ele alınmalıdır. Dilin temel biçiminin sözlü iletişim olduğunu savunan yaygın görüşten memnun olmayan bazı filozoflar, dilin asıl özelliklerini ortaya çıkaranın gerçekte konuşma değil, yazı olduğunu iddia ettiler.⁽²³⁾ Fakat konuşma ve yazmayı birbiriyle ilişkili, ama belirgin biçimde bağımsız iki dil kullanım usulü olarak görmek daha akla yatkındır. Bu meseleyi aydınlatmak için Ricoeur'nın çalışmalarına dikkat çekmek faydalı olabilir.⁽²⁴⁾ Dilin yalnızca dizimsel olarak düzenlenmiş sözlerden oluşamayacağını göstermek için yapısalcı düşüncenin önemini kabul eden Ricoeur, Benveniste ve diğerleri tarafından geliştirilen Saussure eleştirisini izler.⁽²⁵⁾ Benveniste “işaretin semiyotiği” ile “cümlelerin semantiği” arasında ayrım yapar. Bunlar birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılı olsalar da, biri diğerine indirgenemez. İşaretlerin incelenmesi meşru bir araştırma biçimi olsa bile, cümlelerin semiyotiği ile kendi başına başa çıkamaz, çünkü cümle, bir işaretler düzeninden daha fazlasını içerir. Cümleler, hem kendilerine anlam veren hem de kendilerini gönderi yapma yeteneği ile donatan yüklemsel (predicative) bir karaktere sahiptir. Sayesinde “dil, dünyayı, kendisini ve diğerlerini kavrayarak ve bu kavrayışı dilde ifade ederek kendisini aştığı” araçlar olan cümleler temel söylem birimleridir.⁽²⁶⁾

Bu andan itibaren söylem konuşulabilir veya yazılabilir ve yazı olarak da metni oluşturur. Metinler bütündür; nasıl cümleler işaretlerin birleşimi değilse, metinler de sadece cümlelerin birleşimi değildir. Konuşulan söylem, doğası gereği bir anda kaybo-

lurken ve süresi, üretiminin koşulları ile sınırlı iken, metinler zaman ve mekân boyunca varlıklarını sürdüren bir sabitliğe sahiptir. Konuşmada konuşmacının söylemek istediği şey ile söylediği şeyin anlamı genellikle birdir ve aynıdır -konuşmacılar, bunun böyle olmasını sağlamak için her tür “metodolojik yöntem”i kullanırlar.⁽²⁷⁾ Fakat Ricoeur’nın dediği gibi, metin, “yazarının yaşadığı sınırlı ufuktan” kurtulur ve “metnin söylediği şey, artık yazarın söylemek istediğinden daha fazla anlam taşır.”⁽²⁸⁾ Bir metnin yazarı bunu belli bir okur için tasarlayabilir ve onunla belli anlamları iletir. Fakat prensipte metin, yazarına oldukça uzak olan okurlara ulaşabilir ve yazarın asla tasavvur edemediği biçimlerde okunabilir. Metinler ayrıca “görünüştaki gönderme”nin (ostensive reference) konuşulan söylem için sağladığı bağlantılardan da ayrılmıştır. Belli bir eylemdeki anlamın iletişimi, temel olarak bu eylem bağlamındaki unsurların ortak bilincine bağlıdır.⁽²⁹⁾ Bu, metinlerde eksiktir ve varlıkları derhal gerçekleştirmelerini sağlayan *hermenötik* (yorumbilimsel) meselelerin esasında sorumlusudur. Aynı zamanda artık görünüştaki gönderme tarafından doyurulmadığı için, bir metin, sözlü iletişimin vermediği yeni referans imkânları yaratır. Metinler, yorumlanmaları üretildikleri koşula bağlı olmadığı için, yeni ufuklar açar ya da “yeni varoluş yolları tasarlar”lar.⁽³⁰⁾

Tüm yazılı belgelerin “metinsel bir yönü” olması gerekse de, yazı, metin olarak başlamaz. Yani, yazının en eski örnekleri, “cümle”nin en temel anlamında bile, cümlelerden oluşmazlar. İlk geliştirildiği haliyle Mezopotamya resim yazısı, neredeyse tamamıyla çeşitli türden envanterlerin yapılmasında kullanılmıştır.⁽³¹⁾ Diğer bir deyişle, anlamsal (semantic) birimlerden değil, dağınık işaretlerden oluşmuştur. Muhtemelen bu nedenle, Sümer harfleri aslen kil üzerine yazılı işaretler değil, sayma ve sı-

nıflandırmada kullanılan gerçek nesnelerdir. İnkalar bir yazı sistemi geliştirmemiş ve muhtemelen kayıtlı bir takvime sahip olmamışlarsa da, düğümlü sicimleri (quipus) bir belletme aygıtı olarak kullanarak, karmaşık hesaplama ve sayma yöntemlerini uygulayabilen bir hesap ölçeğine sahiptiler. Asıl biçimleri farklı olsa da, İnka el eşyaları ile Sümer’de bulunanlar arasında bazı genel benzerlikler vardır. Uruk’ta saymak ve kaydetmek için kullanılmak üzere, ortaları ip geçmesi için delinmiş kilden fişler bulunmuştur. Nesneler ayrıca ait oldukları kişiye göre damgalanıyordu. Bu çeşitli nesnelerin sonraları resim biçiminde temsil edildikleri ve Sümer yazısının temelini oluşturdukları görülmektedir.⁽³²⁾

Goody’nin de belirttiği gibi, listeler yazının gelişim sürecinde metinlerden önce gelirler; idari listeler sözcüksel listelerden daha eskidir.⁽³³⁾ Şayet yazı, tahsis edici kaynaklar ve otorite kaynaklarının depolanmasını ve dağıtımını kolaylaştırma gereksiniminden kaynaklandysa, kendi mucitlerinin hiçbir şekilde öngörmediği diğer olasılıklara da yaramıştır. “Sözcüksel listeler” -inceleme ve uygulama için kullanılan kelime listeleri- daha MÖ 3. bin yılda Mezopotamya’da mevcuttu ve yaklaşık 500 yıl sonra, bir yorumcuya göre ansiklopedinin yaratılmasına doğru ilk adımları temsil eden daha uzmanlaşmış “metin listeleri” bulundu. Bu demektir ki, yazı, bilginin sistemli bir biçimde kategorize edilmesi ve keşfedilmesiyle ilişkili hale geldi.⁽³⁴⁾ Kullanılan alfabenin çabucak kolay ve fonetik bir yazı sistemi olup olmadığı tartışmalıdır, ancak bazıları bunun nispeten yeni bir gelişme olduğunu iddia etmişlerdir. Meselenin aslı ne olursa olsun, Ricoeur’nın kullandığı anlamda, fark edilir biçimde “metinler” olan yazılı malzemeler, Sümerce’nin artık bir konuşma dili değil, “klasik” ya da “ölü” bir dil olduğu zamana kadar büyümeye başlamaz.

Goody, Ugarit'te kazıdan çıkarılan, çoğunlukla alfabetik bir formu olan harflerle, yerel bir Sami diliyle yazılmış tabletlerin bir sınıflandırmasını yapmıştır. Toplam 508 belgenin kategorileri Tablo 1'de gösterilmiştir.⁽³⁵⁾

Örgütsel materyallerin ağırlıklı olması çok düşündürücüdür; bunun, seçici hayatta kalmanın sonucu olması her zaman mümkünse bile, oran başka yerlerdeki benzer buluntularla uygunluk içindedir. Bu belgelerin, varsa bile çok azı, konuşulanları temsil eden edebi kâtiplerin çalışmalarından türemiş olabilir ve muhte-

Tablo 1

Kategoriler	Tablet sayısı
1) Edebi metinler	33
2) Dinsel ya da törensel metinler	31
3) Mektuplar	80
4) Sitayişler	5
5) Hippic metinler	2
6) İdari, istatistiksel, ticari belgeler:	
I Kotalar (askere alma, vergilendirme, yükümlülükler, tayınlar, malzeme, ödemeler vb.)	127
II Envanterler, çeşitli listeler ve makbuzlar	28
III Lonca ve mesleki listeler	52
IV Hane istatistikleri ve nüfus sayım kayıtları	6
V Kişisel ve/veya coğrafi isim listeleri	59
VI Arazi kayıt ve bağışları	16
VII Satın almalar ve maliyet ya da kıymet bildirimleri	5
VIII Borçlar, garantiler ve vaatler	7
7) Etiketler, damgalar ya da diğer mülkiyet göstergeleri	18
8) Diğer	31

melen çoğunun sözel karşılığı yoktur.

Yazının, modern olmayan devletlerin gözetleme faaliyetleri açısından birçok anlamı vardır. Yazı, devlet aygıtını hem nesneler hem de kişiler üzerinde uyguladığı idari denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilecek bir şifreleme bilgisi sağlar. Bir belletme aygıtı olarak, en basit işaret şekilleri bile, başka türlü örgütlenemeyecek olayların ve faaliyetlerin düzenle sıralanmasını mümkün kılar. Bilgi depolama, hem belli olay sahalarının standartlaşmasına hem de aynı zamanda bunların daha etkin biçimde koordine edilmesine izin verir. Liste, nesneleri veya kişileri sayan ve bunları birbirlerine göre sıralayan bir formüldür. Bu, en basit görünümüyle bile, yazının zaman-mekân ayrıştırmasını artırdığı, yani toplumsal ilişkilerin, sözlü kültürlerde olduğundan daha geniş zaman ve mekân aralıkları boyunca uzamasını mümkün kıldığı belki de en temel yöndür. Ne var ki, listeleme ile birlikte gözetleme, en azından aşağıda bahsedilen diğer türlerce desteklenmediği zaman, üretebildiği iktidar bakımından ister istemez oldukça güdüktür. Bütün bunlar, büyük ölçüde geleneksel yazının gelişimine ve kelimenin tam anlamıyla, “metinlerin” ortaya çıkışına bağlıdır.

Yazılı metinler, anlamlı (semantic) bir içerik yaratmak üzere işaretleri bir araya getirdiklerinde, artık yalnızca olayları, nesneleri ya da kişileri sınıflandırmaz, bunların tanımlanmasını da mümkün kılarlar. Dahası, Ricoeur’nın gayet iyi analiz ettiği “metnin otonomisi”yle, bu tür tanımlamalar nesiller boyu varlıklarını sürdürürler. Sınıflara bölünmüş toplumlarda geleneğin önemi nedeniyle, metinler “klasik” olma eğilimindedir; bunlar edebi uzmanlar, çoğunlukla da rahiplerden yorum istemekte ve almaktadırlar. Fakat “klasik metinler”in varlığı, ayrıca daha evvel bahsettiğim, “tarih”in icadı meselesiyle de doğrudan ilgilidir.

Metinler, bir toplumsal koşullar sahası içerisinde “ne olduğunu” ve “ne olması gerektiğini” betimledikçe, yazılı olan “tarih,” iktidar aygıtının önemli bir parçasını oluşturabilir. Önceleri yerel cemaatlerin gündelik pratiklerine gayri resmi olarak işlemiş olan bir dizi geleneksel davranış biçimi, devlet aygıtı tarafından kısmen ele alınır ve idare edilir hale gelir. “Tarih” bilgisi bir yorumlama cihazı olur; bu cihaz sayesinde, farklı “otoriteler,” önceleri yerel âdet tarafından denetlenmekte olan şeyi tanımlayabilir. “Otorite”nin, bunu açıkça ifade eden çifte bir anlamı vardır, çünkü hem verili bir bilgi alanı üzerinde hem de ötekiler üzerinde otorite sahibi olmak mümkündür. Burada tanımlanan şekilde, bu ikisi bir arada olur.

Anlamlı bir içeriğe sahip olan yazı, nüfusun potansiyel olarak itaatsiz kesimlerinin faaliyetlerini tanımlamak ve izlemek üzere doğrudan kullanılabilir. Ayrıntılı “resmi istatistikler”in tutulması, “vaka kayıtları” ve bireylerin gündelik yaşamlarına ilişkin oldukça ayrıntılı başka belgelendirme biçimleri modern devletlerin ve örgütlenmelerin kendine has özelliklerindendir. Fakat bunların daha yaygın versiyonları bütün geleneksel devlet türlerinde bulunur. Tarih burada yine işin içine girer -“vaka kayıtları” teriminin de gösterdiği gibi-, çünkü bu tür bir malumat, “şimdiki zaman”ın, “belgelenmiş geçmiş”in ışığında dikkatle incelendiği dosyalar ya da arşivleri şekillendirir. Örneğin Sümerlerde kayıtlar, tanrılara (ve devlete) rapor edilen yıllık olayların ve faaliyetlerin vakayınameleri biçiminde toplanmaktaydı. Wiseman’a göre, Babilli kâtipler “bütün kamusal olayların tarihlerini, tahta çıkışları, ölümleri, isyanları, açlık ve vebaları, önemli uluslararası olayları, savaşları, çarpışmaları, dinsel törenleri, krallık emirlerini ve diğer geçerli olayları” kaydetmişlerdi.⁽³⁶⁾

Yazı, davranış kurallarını formüle etmek üzere kullanılabilir;

öyle ki, yazılı hukuk ilkelerinin mevcudiyeti bunun en önemli yönüdür. Sümer hukuk sistemi yir e iyi bir örnektir. Öyle görünüyor ki, bu hukuk sistemi, geleneksel pratiklerin tedrici gelişimi sonucunda oluşmuş ve 3. bin yılın sonlarına doğru kapsamlı bir kanunnameye dönüşmüştür. Bu, Hammurabi kanununun temelini oluşturdu ve özünü koruyarak sırasıyla tüm Samiler -Babililer, Asurlar, Keldaniler ve İbraniler- tarafından benimsendi. Bu, öncelikle *lex talionis*'i (kisas kanunu) temel alan bir ceza kanunu sistemiydi. Bu, geleneksel devletlerdeki bütün yasal kanunlarda olduğu gibi, kanunu uygulayan idari organlarla münhasıran bağlantılı değildi; bu bağlantı da modern devletlere özgü bir olgudur. Adaletin idaresi yarı-özeldi. Yanlış yapanı jürinin otoritesi karşısına çıkarmak, mağdur tarafa ya da o tarafın yakınlarına ait bir sorumluluktan ve bunlar, normal olarak mahkeme kararının uygulanmasını sağlamaktan da sorumluydu.⁽³⁷⁾ Devletin güvenliğini doğrudan etkileyen ya da tanrıların şerefinden ciddi biçimde şüphe duyan durumlarda, genellikle devlet memurları ya da muhafızları, herhangi bir kamusal jüri prosedürüne başvurmadan, doğrudan bir cezalandırıcı eyleme girişirlerdi.

İdari amaçlar için bilginin sıralanması ve entegrasyonu olarak gözetlemenin, doğrudan gözetim olarak gözetlemeyle yakından ilişkili olduğunu daha önce söylemiştim. Bu noktada, bunun nasıl böyle olduğunu ayrıntılarıyla açıklamak ve bu analizi idari iktidarın doğası ile ilişkilendirmek uygun olur. Toplumsal faaliyetlere ve doğadaki olaylara ilişkin düzenlenmiş bilginin kullanımı, daha önce de açıklandığı gibi, örgütlenmelerin varlığı açısından temeldir. Örgütlenmeler (bu durumda, devlet), insan faaliyetlerini düzenleyip koordine ettikleri yerlerde, bunu, önceki yerel cemaat pratiklerinden kaynaklanan davranış yönleri veya alanlarını yerinden ederek yaparlar. Geleneksel ve modern tüm

toplumlarda idari iktidar, bu türden mevcut tek kaynak olmasa da (buna ek olarak, yaptırımların denetiminden ve ideolojiden kaynaklanan iktidar vardır), otorite kaynakları tarafından oluşturulan tahakkümün nüvesidir. İdari iktidar kavramıyla kastettiğim, Foucault'nun "disiplinci iktidar"dan bahsederken yaptığı gibi, ona maruz kalanların ahlaki eğitimi üzerine kurulu bir şey değildir.⁽³⁸⁾ Daha ziyade, Foucault'nun analizlerinde oldukça yer bulan başka bir şeyi kastediyorum: İnsan faaliyetlerinin zamanlanması ve mekânlanması üzerindeki denetim. İdari iktidar, içerisinde yer aldığı ortamların yönetimi yoluyla, insan davranışlarının düzenlenmesine ve koordinasyonuna dayanır. Bilginin şifrelenmesi olarak gözetleme, böyle bir iktidarın esas unsurudur, çünkü bütünüyle sözlü kültür üzerinde sağladığı belletici ve dağıtıcı avantajlar oldukça büyüktür. Fakat idari iktidar, şayet bilginin şifrelenmesi insan faaliyetlerinin gözetimine gerçekten de doğrudan uygulanırsa, işte tam olarak o zaman kurulabilir, böylece onları, gelenekle ve yerel cemaat yaşamı ile olan bağlarından kısmen koparır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda bu iki gözetleme biçimini birleştirme imkânları, modern devletlere kıyasla çok sınırlıdır. Gözetim anlamında gözetleme, parçalı karakterleri nedeniyle sadece kısıtlı ortamlarda mümkündür; ve o zaman bile, modern örgütlenmelerde bulunan kesin zamanlanış ve mekânlanış koordinasyonu ile nadiren ilintilidir.

Bazı tarım devletlerinde sulama projeleri üretimin önemli bir özelliği olmuştur; Wittfogel, *Oriental Despotism* (Doğu Despotizmi) kitabında, geleneksel devletlerin örgütlenme başarılarının büyük bir kısmını bu tür projelerin idaresiyle ilişkilendirir.⁽³⁹⁾ Wittfogel'in, sulama projelerinin inşası ya da günlük işleyişi sırasında uygulanan idari merkezileşmenin çapını aşırı derecede abarttığı oldukça açıktır. Leach, Eberhard ve diğerleri Wittfo-

gel'in benimsediğinden çok daha ikna edici karşı görüşler sunmuşlardır. Leach, Sinhala'da ciddi boyutlarda ve oldukça karmaşık sulama çalışmaları varken, bunların bütünlüklü bir sistem oluşturmadıklarına ve ne genel bir idari plana göre inşa edilmiş ne de düzenli bir kullanımla koordine edilmiş olduklarına işaret eder. Çalışmalar aşama aşama ve yaklaşık 1500 yıllık bir süre boyunca, geniş çaplı bir emek-gücü seferber edilmeden yapılmıştı.⁽⁴⁰⁾ Eberhard ise, Çin'deki sulama sistemlerinin de benzer şekilde oldukça ademi merkeziyetçi olduğunu ve çalışmaların, devlet memurlarınca değil, yerel cemaatler tarafından atanan yaşlılar tarafından düzenlendiğini göstermektedir.⁽⁴¹⁾

Açılış bölümünde, bütün geleneksel devletlerde bir derece bulunan kamusal inşaat projelerinin, asıl üretim sahalarına göre kaçınılmaz şekilde marjinal kaldığından bahsetmiştim. Bu binalardan bazılarının boyutları eldeki gelişmemiş teknolojiye göre olağanüstü olsa da, bunları inşa etmekte kullanılan metotlar yalnızca en kaba anlamda idari iktidarın örnekleridir. Mısır'da Eski Krallığın piramitleri buna bir örnektir. Bunların inşası sırasında muazzam sayıda insanın emek-gücü sarf edilmiştir. Herodot, tüm standartlara göre dev bir yapı olan Giza'daki Kufu piramidinin inşası için, yirmi yıl boyunca 100 bin kişinin kullanıldığını tahmin etmiştir. Bu piramit, oldukça net biçimde birbirine tutturulmuş iki milyon kireç taşı bloğundan yapılmıştır. Fakat mühendisliğindeki netlik, eşit karmaşıklıkta bir örgütsel emek koordinasyonunu açıklar mı? Cevap, neredeyse kesinlikle hayırdır. Piramitlerin yapımında kullanılan emeğin büyük bir kısmı, taş ocaklarında ya da taşların nakliyesinde kullanılan o korkunç zorunlu emek koşullarına maruz kalan dev işçi gruplarından oluşmuştur. Üretimin eşzamanlılığı, bitmiş blokları yerine yerleştiren kalifiye işçiler dışında, çoğunlukla güç kullanarak ger-

çekleştirilmiştir.⁽⁴²⁾

Geleneksel devletlerde düzenli bir temelde örgütlenmiş modern idari iktidara bir dereceye kadar benzeyen esas örnekler, ya askeri ve dinsel ortamlardır ya da madenlerde ve plantasyonlardaki köle emeği. Köle plantasyonları ve madenler, üretimin koordinasyonu açısından, doğrudan ve sürekli bir gözetime kesinlikle sık sık girişirlerdi. Ne var ki, çoğunlukla bu tür koşullar da, modern idari iktidarın kendine has bir özelliği olan, zaman, mekân ve otorite entegrasyonundan kolaylıkla ayırt edilebilir. Yalnızca bahsedilen diğer durumlarda, yani orduda ve dinsel örgütlenme veçhelerinde, modern idari iktidarla bir benzerlik buluruz, ki orada bile bu oldukça seyrekir.

Bu bölümün sonraki kısmında, ordu hakkında söyleyecek daha çok şeyim olacak. Dinsel örgütlenmelerde idari iktidar meselesine kısaca değinmek gerekirse, bu örgütlenmelerin, tıpkı çeşitli manastırlarda olduğu gibi, devlet yönetimine bulaşmaktan açıkça alıkonuldukları zaman, en gelişmiş duruma geldikleri belirtilebilir.⁽⁴³⁾

İki temel anlamıyla gözetlemenin genişlemesi, şüphesiz modern olmayan devletlerin oluşumu ve mevcudiyeti açısından hayati öneme sahiptir. Ne var ki, “yönetim” iktidarı olarak gözetlemeye yoğun biçimde odaklanılması, tamamen değilse bile, çoğunlukla modern devlete özgü bir olgudur. Böylelikle bu, esasında devletin, sınırları açıkça belirlenmiş bir toprak parçasında (territory), idari kapsamını net bir biçimde koordine etme yetisiyle ilgilidir. Bütün devletlerin teritoryal bir yönü vardır, fakat ulus-devletin ortaya çıkışından önce, devlet aygıtının idari iktidarının, belirli teritoryal sınırlarla uyuşması pek mümkün değildi. Ulus-devletin hâkim olduğu çağdaysa, bu, neredeyse evrensel bir olgudur.

BÖLGESELLİK (TERRİTORIALITY), DEVLET, TOPLUM

Coğrafya yazarları, bu tür analizler antropoloji ya da sosyoloji literatürlerinde iyi bilinmese de, devletlerin sınırlarına ilişkin tartışmalara büyük dikkat sarf etmişlerdir. Modern coğrafyanın kurucularından biri olarak kabul edilen Ratzel, zamanın sosyoloji literatürünün büyük bir kısmıyla aynı çerçevede, devletleri biyolojik organizmalara benzeten bir sınırlar kuramını ayrıntılarıyla ele almıştır.⁽⁴⁴⁾ Ona göre, devletler, üç bölgeden oluşan “sınır kenarları” ile çevrilidir. Bunlardan ikisi, bitişik iki devletin çeper (periphery) bölgeleridir, diğeri ise bu iki devletin toplumsal ve siyasal özelliklerini birleştiren bir “otonom bölge”dir. Ratzel’in çalışmasının birçok ilginç özelliği vardır. Ona göre, sınırlar devlet iktidarının bir ifadesi ve ölçüsüdür, bu nedenle bir devletin sınır bölgeleri çok daha merkezi bölgeler kadar önemli unsurlar olarak kabul edilmelidir.⁽⁴⁵⁾ Hem mekânsal alanlarını genişletmeye çalışan kuvvetli devletler hem de fiziksel bakımdan kolayca savunulabilecek arazi hatlarına çekilen gerileme halindeki devletler de göstermektedir ki, sınırlar bir devletin dinamik yönleridir.

Ne var ki, çok belirgin bir determinist niteliğe sahip olmasının yanında, Ratzel’in fikirleri, genel bir kuram olarak tatmin edici değildir. Geleneksel devletlerin bölgeselliğini ulus-devletlerden ayırmak açısından, ilkinin “sınır boyları”nın (frontier), ikinciler arasında var olan “sınırlar”dan (border) önemli biçimde farklı olduğunu görmek şarttır. Siyasi coğrafyada “sınır boyları” terimi iki anlamda kullanılmaktadır. Bu, ya iki veya daha çok devlet arasındaki belirli bir bölünme türünü ya da tek bir devletin yerleşik olmayan ve yerleşik bölgeleri arasındaki bölünmeyi ifade eder.⁽⁴⁶⁾ Bunlardan ikincisi çoğunlukla alt bölümlere de ayrılabilir. “Birincil yerleşim sınır boyları” (primary settlement frontiers)

bir devletin, önceleri ya hemen hiç yerleşimciye sahip olmayan ya da kabile cemaatlerini barındıran bölgelere doğru genişleme-
siyle ilgili olan bölgelerdir. “İkincil yerleşim sınır boyları” (secondary settlement frontiers) ise, bir devletin toprakları içerisinde, herhangi bir nedenle seyrek yerleşilen bölgelerdir; genellikle toprağın verimsizliği ya da arazinin genel uygunsuzluğu nedeniyle. Her durumda, “sınır boyu” (frontier) bir devletin, merkezin siyasi otoritesinin dağınık ya da zayıf olduğu çeper bölgelerindeki bir alanı (başka bir devlete bitişik olması gerekmez) ifade eder.⁽⁴⁷⁾ Diğer yandan “sınır” (border) ise, iki veya daha fazla devleti ayıran ve birleştiren, bilinen ve coğrafi olarak belirlenmiş bir çizgidir. Sınırlarda yaşayan gruplar, “karma” toplumsal ve siyasal nitelikler sergileyebilirken ve çoğunlukla da sergilerken, bir devletin ya da bir başka devletin idari hâkimiyetine fark edil-
dir biçimde maruz kalırlar. Bence sınırlar, ancak ulus-devletin ortaya çıkması ile oluşmuştur.

Geleneksel devletlerin sınır boylarının (frontier) nerelere uzandığını ve ulus-devletlerin sınırlarının (border) nereden çizildiğini etkilemesi açısından, fiziksel çevre belirgin bir önem taşımaktadır. Çöller, denizler, sıradağlar, bataklıklar, nehirler, ormanlar, bunların tümü geleneksel devletlerde sınır boylarını oluşturmuştur. Bu tür doğal sınırlar, hep birincil yerleşim sınır boyları olmuşlardır. Yine de “ıssız bölgeler,” önceki devletler tarafından yönetilen alanları ele geçirmek için zaman zaman dışarı saldıran savaşçı grupların yerleşim alanlarıdır. Doğal sınırların ötesine geçen ya da ilk anda bu tür sınırlarla çevrelenmemiş devletler, bazen çeşitli yapay ayrımlar kurmuşlardır. Habeşistan’ın Kafa Krallığı, doğal sınır boyları olmayan yerlerde yapay bariyerlerle çevrelenmişti. Kafa’nın kuzey sınır boyunu bir nehir oluşt-
turuyordu, bölgenin geri kalanı ağaç çitlerle korunan geniş, de-

rin hendeklerle kuşatılmıştı. Tek giriş noktaları, yüksek surlarla ve birkaç hendek hattı ile tahkim edilmiş kapılardı.⁽⁴⁸⁾ Bu tür yapay ayrımlar nispeten azdır, çünkü yapımı pahalı, bakımı zordur; ve bu tarz inşaat, yalnızca küçük toplumlarda etkili olan bir savunma biçimidir. Daha büyük imparatorluk sistemlerinde, yapay sınır inşaatının en ünlü iki örneği elbette Romalılar tarafından yapılan surlar ve Büyük Çin Seddi'dir. Çoğunlukla Lattimore'un çalışmaları sayesinde, ikincisi hakkında pek çok şey biliyoruz, ilkiyle ilgili olarak da çeşitli kaynaklar mevcuttur.⁽⁴⁹⁾ Romalılar tarafından inşa edilen surlar, tamamen savunma amacıyla yapılmış görünmektedir; bazı "barbarlar" bunu anlayıp kendi yapılarını Roma yapılarının dışında inşa etmişlerdir.⁽⁵⁰⁾ Romalılar, surlarını, çiftçileri bitişik bölgelere yerleştirerek (agri limitanei), ilk yerleşim sınır boyları olarak kabul etmişlerdir. Fakat kendi kendilerine yeterli olsalar da, asıl görevleri ön savunma ve haberleşme hattı sağlamaktır. Çin Seddi ise açıkça yağmacı göçebeleri dışarıda tutmak için yapılmıştır, fakat içerideki çeşitli çeper grupların hareketliliğini sınırlamaya yardım etmek gibi ek bir rolü de vardı.

Geleneksel devletlerin sınırlarının bu tür tertibatlarla fiziksel olarak belirlenmiş olduğu yerlerde dahi (ki bu ender görülen bir şeydir), bunların modern anlamdaki sınırlara benzer olduğunu farz etmek yanlış olur. Modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritelerin düzenli denetiminin çok dışındakalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar, ne Roma'da ne de Çin'de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla "ulusal egemenlik" in sınırlarına teka-bül etmez, daha ziyade "derinlemesine" bir savunma sisteminin dış uzantısını oluştururdu. Modern devletin sınırları doğal savunma sınırları ile çakışabilir, fakat bu, savaşta bir devletin ka-

deri açısından önemli olsa da, sınırların karakteri ile ilgili değildir. Sınırlar, devletlerin egemenliğini belirlemek için çizilen çizgilerden başka bir şey değildir. Bu nedenle, hangi tür araziden (ya da denizden) geçtiklerinin, bunların doğası ile bir ilgisi yoktur. Egemenlik işaretleri olarak, hangi devletlerin sınırları iseler, onlar tarafından kabullenilmeleri gereklidir. Kafa Krallığı ve komşuları gibi bazı geleneksel devletlerde, sınırların nerede başlayıp nerede bittiğine ilişkin karşılıklı anlaşmalar mevcuttu; fakat bu bir kural değil, istisnaydı; büyük devletler için değil, küçük devletler için geçerliydi; ve bugün çizilen sınırlardaki netlik onlarda yoktu.

Geleneksel devletler, özellikle de büyük olanları, birçok ikincil yerleşim sınır boylarına sahiptiler. Eğer bunlar, normal olarak istikrarlı ikamet ortamına fiziksel sınırlar koyan alanlarda yer alıyorlar ise, belirli bir muhitin (milieu) sosyo-politik yapısını değiştirmek üzere kasten çeşitli yerleşimlerin kurulduğu, bildik sayısız örnek vardır. Fetih imparatorluklarında yerel halkların, vergilerini ödedikleri veya gereken haraçları verdikleri süreç, daha evvelki davranış biçimlerini sürdürmekte serbest bırakılmaları genel bir durumdur; hatta kurulu idari sistemlerine de çoğunlukla dokunulmamıştır. Fakat oldukça sık biçimde, yeni gelen fatihler, nüfusun bazı kesimlerini yerlerinden etmek ve boşalan alanları gruplarla iskân etmek konusunda sistemli çabalar sarf etmişlerdir.⁽⁵¹⁾

Şehir-devletler her yerde, sınıflara bölünmüş toplumlar içerisinde hem teritoryal hem de kültürel anlamda, içsel olarak en homojen devletler olmuşlardır; çünkü boyutları oldukça sınırlıydı. Daha büyük toplumlar, hemen hemen her zaman kendi içlerinde bölgesel olarak oldukça farklılaşmışlardır; bu bölgesel farklılıklar aynı zamanda kültürel de. Bölgesel cemaatlerin kül-

türel heterojenliğine ek olarak, hâkim sınıfları halk yığınınından ayıran kültürel bir mesafe de vardır.⁽⁵²⁾ Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazan Gibb ve Bowen, “paradoks”u şöyle yorumlar:

Tebaasının refahına genelde kayıtsız ve ilgisiz, onlarla ilişkilerinde çoğunlukla keyfi ve şiddetli bir yönetim; bunun yanında, bu çeşit bir yönetimin, kurumları ve faaliyetleri üzerinde hiç etkiye sahip olmadığı veya çok az bir etkisi olduğu bir toplum. Bunun açıklaması, karmaşık ve her şeyi kapsayan bir siyasal örgütlenmenin eksikliğinde bulunacaktır... Müslüman toplumu, aralarındaki ilişkilerin çoğu yerde resmi ve yüzeysel olduğu, bir arada yaşayan iki gruptan oluşan bir toplum olarak tahayyül edebiliriz. Bir grup asker ve memurları kapsayan yönetici sınıfı; diğer grup ise tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçileri içeren yönetilen sınıfı oluşturmaktaydı. Her iki grup da kendi içlerinde bağımsız örgütlenmişti ve normal koşullarda bir grup diğerinin örgütlenmesine müdahale etmezdi.⁽⁵³⁾

Bu noktaya kadar olan tartışmayı özetleyeyim. Geleneksel devletler, otorite kaynakları ve tahsis edici kaynakların oluşumuna dayanmaktadır; bunu mümkün kılan ise, şehir ve kırsal kesim arasındaki kesişen ilişkilerdir. Gözetleme yetisinin gelişimi, örgütlenme olarak devletler tarafından yaratılan idari iktidarın temelidir. Ne var ki, geleneksel devletler özyapıları itibarıyla esasında parçalıdırlar ve devlet aygıtının oldukça sınırlı bir idari otoritesi vardır. Bu tür devletlerin sınırlardan (boundaries) ziyade sınır boylarına (frontiers) sahip olmaları (ikincil yerleşim sınırları da dahil olmak üzere) gerçeği, sistem entegrasyonu-

nun nispeten düşük seviyede olmasının göstergesidir. “Toplumsal sistemler” olarak geleneksel devletlerin, modern devletlerden ne derece farklı olduklarını vurgulamak gereklidir. Bunların içsel heterojenliği nedeniyle, büyük geleneksel devletler “sayısız toplumlardan oluşurlar” biçiminde algılanabilirler.⁽⁵⁴⁾ Ne var ki, “toplum” terimini daha kümesel bir biçimde kullanmayı sürdürmenin daha akılcı olduğu kanısındayım, fakat bir şartla: İdari bakımdan birleşik modern devlet, diğerlerinin ölçülmek zorunda olduğu bir tip-olay olarak değil, oldukça istisnai bir durum olarak anlaşılmalıdır.

GELENEKSEL DEVLETLERDE ASKERİ İKTİDAR

Modern olmayan devletlerin kaynağı savaş olsun ya da olmasın,⁽⁵⁵⁾ hiç kimse, savaşın her yerde hâkim sınıfların başlıca uğraşı olduğundan kuşku duyamaz. Elbette bu, 19. yüzyıl toplum düşünürlerinin takılıp kaldığı, “askeri” ve “endüstriyel” toplumlar arasındaki tezatların asıl temeliydi. Kimileri, kabile kültürlerinin bazılarında, hatta çoğunda savaşın olup olmadığını sorgulamıştır. Denilmiştir ki (Marvin Harris), “her antropolog, hiç savaşa girmemiş birkaç ‘ilkel’ halkın adını sayabilir.”⁽⁵⁶⁾ Yine de bu örneklerden birinin bile, güvenilir şekilde doğrulanmış kabul edilip edilemeyeceği açık değildir. Bazı düşünürler, komşularıyla girdikleri çatışmalar sonucunda uzak bölgelere sürülmüş ya da daha kötü durumlarla karşılaşarak cesaretini yitirmiş mültecilere atıfta bulunur. “İlkel savaş,” daha örgütlü siyasal cemaatlerin girdikleri savaşlardan bazı temel yönlerden reddedilemez biçimde farklıdır. Bazen kesinlikle evrensel olmasa da, bu, diğer bağlamlardaki savaştan daha törensel ve kısıtlıdır.⁽⁵⁷⁾ Ne var ki, hem arkeolojik hem de antropolojik kanıtlar bizi, savaşın, yani bir cemaat tarafından ya da bir cemaat namına başka bir cema-

ate karşı kullanılan fiziksel şiddet anlamında gruplar arası silahlı çatışmanın, her tür insan toplumunda önemli olduğu sonucuna götürür.⁽⁵⁸⁾ Fakat “ilkel savaş,” cinsiyete dayalı bir işbölümü dışında, çok az uzmanlaşma gerektirir. Sağlam vücutlu genç erkeklerin (çok ender olarak da kadınlar) tümü savaşçıdır ve silahları genelde avcılıkta kullandıkları ile tamamen aynıdır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda ise bunun aksine, -gerçek çarpışmalarda çeşitli şekillerde eksikleri giderilse de- her zaman ayrı bir “askeri” eyleycilik vardır ve hem idari iktidar hem de silahlar daima geliştirilir.

Tarihsel materyalizmle ilişkili veya ondan etkilenen toplumsal değişim değerlendirmelerinde, teknolojik yeniliklerin, üretime doğrudan etkileri sayesinde toplumları dönüştürdükleri sık sık öne sürülür. Teknolojik gelişimin silahlara uygulanması meselesine ise daha net bir vurgu yapılmalıydı. McNeill’in belirttiği gibi, “savaşın sanayileşmesi” belli bir anlamda uygarlık kadar eskidir: Bronz metalurjinin gelişimi, sınıflara bölünmüş toplumların kendine has özelliği olan (yazı ya da örgütlü din kadar) silahları ve zırhları mümkün kıldı.⁽⁵⁹⁾ Ne var ki, McNeill, modern sanayileşme ile olan paralelliğin oldukça sınırlı olduğunu da vurgular. Modern dünyadaki tersine, savaşa girme araçlarının teknolojik gelişme ile daimi bir koordinasyonu yoktu. “Silah üretim endüstrisi” mevcut değildi. Silah ve zırh, genellikle ince elenip sık dokunarak, yavaş yavaş imal ediliyordu. Bir kez yapıldıklarında, uzun süre dayanabiliyorlardı; zırhçıların sayısı savaşçılara kıyasla her zaman daha azdı; göçebe olmayan topluluklarda, ikincisi de genellikle nüfusun yalnızca küçük bir azınlığını oluşturuyordu.

Savaş, bütün geleneksel devletlerin hâkim bir özelliğidir, öyle ki, bütün bu toplumların, eşdeğer askeri özellikler sergilediklerini varsaymak kolaydır. Çok uzun süreler boyunca neredeyse

sürekli savaş yapıldığına ilişkin birçok kesin örnek bulunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun bütün varlığı süresince, sadece savaş sırasında açılan Janus Tapınağı, her biri bir yıldan az olmak üzere yalnızca iki kısa dönem için kapalı kalması ile ünlüdür. Yakındoğu'nun erken dönem uygarlıklarından bahseden V. Gordon Childe şöyle yazmaktaydı: "Kesin olarak söylemek gerekirse, Şark monarşileri savaşla yaratılmış, varlıklarını sürekli savaşla sürdürmüş ve sonuçta da savaşla yıkılmışlardır."⁽⁶⁰⁾ Daha önce adı geçen bir şehir-devlet incelemesinde ise, "Şehir-devletler arasındaki savaş o kadar normaldi ki, bu doğal bir nitelik olarak tanımlanabilirdi" şeklinde yazar.⁽⁶¹⁾ Hindistan'ı değerlendiren Weber, "laik ve dinsel Hindu literatüründe" bir hükümdarın, "komşularını güç ya da hileyle buyruğu altına almayı düşünmeyi ihmal etmesinin anlaşılmasız olduğunu" gözlemlemiştir.⁽⁶²⁾ Yine de, devletler arasında "açık düşmanlıklar" mevcutken bile, sürekli olarak doğrudan silahlı çatışmaya tutuşmanın açık biçimde imkânsızlığı yüzünden, "bir savaş koşulu"nun ne olduğunu tanımlamak kolay değildir. Dahası, her ne kadar bunların, genellikle çeşitli nedenlerden dolayı tehditkâr komşulardan uzak olan devletlerin özelliği olduğu doğruysa da, modern olmayan devletlerin tarihinde nispeten barış içerisinde geçen dönemlerin örnekleri de az değildir. Eski Mısır, Üçüncü Thut-mo-
se'nin saltanatı döneminde yoğun bir askeri yayılmacılık devrine girmiş olsa da, tarihinin uzun evreleri boyunca büyük savaşlara girmemişti.⁽⁶³⁾

Sınıflara bölünmüş birçok toplumun, en azından kendi yönetici grupları arasında askeri değerlerin hâkimiyeti altında olduğu doğruysa da, çok geniş farklılıklar da mevcuttur ve bu farklılıklar göz ardı edilemez. Asurlular aşırı bir ucu temsil etmektedir. Orduda idari iktidarın temel yönlerinden bazıları, Asur or-

dularında ilk kurulduğundan üç bin yıl sonra ilk kez ortaya çıkmıştır. Asur, belirgin ve düzenli yetki ve terfi bölümlerine sahip büyük bir daimi orduya sahipti. Asur için, “devletin, ordu komutanlarının ülkenin en zengin ve en güçlü sınıfını oluşturduğu büyük bir askeri makine olduğu” ve “askeri yapının kendisinin, hazırlıklarda en son sözü temsil ettiği” söylenmiştir.⁽⁶⁴⁾ Asurlular ayrıca uzun demir kılıçlar, ağır yay ve mızraklar, tekerlekli kaleler ve kuşatma aygıtları dahil, bir dizi yeni ve korkutucu askeri ekipmana öncülük etmişlerdir. Ne var ki, Asur İmparatorluğu’nun en güçlü dönemi bir asırdan fazla sürmedi ve yıkılmaya başladığında, çöküşü ani ve tam oldu.⁽⁶⁵⁾ Bu askeri toplumlardan neredeyse hiçbiri, diğer bazı “dünya uygarlıkları”nın ulaştığı uzun vadeli istikrarı başaramadı.

Bazı durumlarda, devletler, özellikle de tarihinin bazı dönemlerinde Çin, militarizmden önemli oranda uzaklaşmıştır. Çin, T’ang dönemi boyunca, ciddi dış saldırı tehdidine karşı nispeten güvendedi ve bu ortamda sivil denetim gelişti. İmparator, prensipte nihai askeri denetimi kendi elinde tutuyordu, yine de askeri ve sivil otorite arasında belirgin bir ayrışma mevcuttu. Ordu, toplumun bütününe nazaran kesinlikle küçüktü ve askeri erdemler oldukça aşağı bir statüde yer alıyordu. Modern olmayan devletlerde, ordunun, yönetici çevrelerde diğerleri tarafından böyle bir tenezzülle karşılanmasının kıyaslanabilir çok az örneği vardır. Bunlar haydutlar, hırsızlar ve dilencilerle birlikte, toplumsal düzenin kategorize edildiği beş kategorinin dibine yerleştirilmişti. Bilgin-üst tabaka (gentry) grubu en tepede yer alıyordu, bu grubu çiftçiler, zanaatkarlar ve tacirler takip ediyordu. Askeri liderlere genellikle siyasi bir görev verilmezdi; ordu birliklerine ve bu birliklerin komutanlarına, aralarındaki dayanışmayı azaltmak amacıyla, dönüşümlü olarak görev verilmekteydi.⁽⁶⁶⁾

Çin, ordunun rolünün daha ziyade içerideki polisiye görevlerle ilişkili olduğu çok az sayıdaki büyük geleneksel devletten biriydi; yani ordunun görevi genellikle istilacıları püskürtmek veya devlet arazisini genişletmekti. Fakat başka yerlerde olduğu gibi, Çin'de de, devlet aygıtının şiddet araçlarının denetimi üzerinde tekel kurma iddiası, ancak kısmen başarılı olabildi. Bu durumun sadece şehir devletlerde böyle olduğu söylenebilir; bunlar da, daha önce bahsedildiği gibi, kendilerini tanımlayan özellikleri yitirmeksizin, iktidarlarının teritoryal kapsamını genişletmeyi beceremezlerdi. Sınıflara bölünmüş daha büyük toplumlarda, devletin, şiddet araçlarının tekeli üzerindeki hak iddiasının başarısı, iki faktörle sınırlıydı: Ordunun örgütlenme tarzı ve taşımacılık ile haberleşmenin nispi yavaşlığı.⁽⁶⁷⁾ Büyük sürekli orduları uzun dönemler boyunca barındırmanın zorlukları, geleneksel devletlerin hükümdarları için neredeyse başa çıkılmazdı. Modern olmayan bütün devletler eğitilmiş, düzenli bir asker çekirdeği oluşturmuşlardır, fakat bunu, isyanları bastırmak ve yabancılarla savaşmak için birçok değişik şekilde desteklemek zorunda kalmışlardır. Zorunlu askerlik, köle orduların doğuşu, rehinli serflerin (bonded serf) toplanması ve özellikle paralı askerlerin alınması bu amaçlar için kullanılan bazı araçlar olmuştur. Paralı ordular da dahil olmak üzere bu durumların çoğunda, ödemeler parasal bedel biçiminde değil, aynı olarak yapılır ve genellikle hangi anlaşmazlık için çarpışılmışsa, o çarpışma süresince kazanılan ganimetten sağlanırdı. Böyle çeşitli yollarla toplanan askerler (soldier - "kiralanan adam" anlamındadır), normalde teçhizatlarını kendileri sağlamaktaydılar ve kendilerini askere alan hükümdardan ziyade, kendi liderlerine sadıktılar. Merkezi askeri iktidarın, geleneksel devletlerin sistem entegrasyonunda oynadığı muazzam rol nedeniyle, bu tür dev-

letlerin hükümdarları kronik bir açmaza girmektedirler. Silahlı kuvvetler oluşturmak, askerleri bir araya getirmek ve bunları askeri görevler için hazırlamak anlamına geliyordu. Çoğu durumda bu tür askerleri “bürokratik ordu”yla kaynaştırmak imkânsız olduğu için,⁽⁶⁸⁾ bu askerlerin askeri hazırlıkları onları kışkırtan kişilere kalabiliyor ve bu durumda, devlet içerisinde potansiyel olarak bağımsız ve rakip iktidar kaynakları yaratılabiliyordu. Diğer yandan, mevcut düzenli ordunun genişleme yeteneği olmasızın, devlet ya dış saldırıya direnemeyecektir ya da yönetim içinden çökme tehlikesiyle karşılaşacaktır.

Sonuç olarak, büyük geleneksel devletlerde hemen her zaman, merkezi devlet aygıtının denetimi dışında gerçek ya da potansiyel, önemli askeri iktidar unsurlarının varlığı söz konusudur. Bu tür devletler, şiddet araçlarının merkezi denetimi ve yerel savaş beylerinin ya da çeşitli türden isyan liderlerinin elindeki merkez dışı askeri iktidar arasında belirgin biçimde dalgalı bir gerilim gösterirler. Fakat şiddet araçlarının tekelinin, devletten sıyrıldığı başka biçimler de vardır. Silahlı kabile grupları, göçebe savaşçı çeteleri, soyguncular, eşkıyalar ve korsanlar çoğunlukla kent idaresinin hüküm alanının uzağında kalan bölgelerde, hatta bazen hemen onun civarında ortaya çıkarlar.⁽⁶⁹⁾ Şayet bu gruplar etkin biçimde denetlenecekse, bu, yerel olarak gerçekleştirilmelidir; çünkü taşıma ve iletişim için gereken zaman, devlet iktidarına yönelik önemli meydan okumaların yarattığı tehlikeler haricinde, merkezi güçlerin konuşlandırılmasını engellemektedir. Ne var ki, yerel askeri güçler eşkıyalığı denetim altına almak konusunda daha fazla teşvik edildikçe, yarı bağımsız askeri derebeyliklere yönelik merkezkaç eğilim daha da güçlenebilmektedir.

Şayet “yönetim”, kendisine ait olduğunu iddia ettiği tüm toprak parçasının düzenli idaresini elinde bulunduran devlet kuru-

mu anlamına geliyorsa, modern olmayan devletlerde tipik olarak bulunan hükmetme (rule) biçimlerini “yönetim” diye tanımlamak yanıltıcıdır. Geleneksel devletler bu anlamda “yönet”mediler (govern).^{*} Onların “siyasaları,” aslında hâkim sınıflar ve ana kent merkezleri içerisindeki çatışmaların yönetimi ile sınırlıydı. John Kautsky’nin dediği gibi, “siyaset esasında sınıflar arasında değil, sınıfların içerisinde” mevcuttur. “Aristokrasi (ve şehirlerde ona bağlı olan gruplar, yani hizmetçiler ve alt-seviye bürokratlar) ve her köy ve bir dereceye kadar da lonca benzeri şehir örgütlenmeleri, ayrı topluluklar ya da toplumlardır ve bunlar, böylece ayrı siyasal arenalar oluşturur.” Askeri güç veya bu gücü kullanma tehdidi, normalde geleneksel devletin çok önemli bir temeliydi, çünkü devlet, kendi hâkimiyetine maruz kalan bölgeleri “doğrudan idare etme” araçlarından mahrumdu.

Şayet bu, çok ciddi bir basite indirgeme ise, modern olmayan büyük devletlerde devleti kendi tebaa kitlesine, yani köylülere bağlayan asıl halkanın, vergi zorunluluğu olduğunu söylemek pek de gerçek dışı değildir. “Aristokratik imparatorluklarda hükmetmek, her şeyden önce vergilendirmektir.”⁽⁷⁰⁾ Geleneksel devletlerdeki birçok vergilendirme sistemi, oldukça acil bir biçimde

* Burada Klasik Yunan şehir-devletleri hakkında bazı özel yorumlar yapmak gereklidir. Modernliğin çoğu evrimci yorumlarında Grek şehir-devletleri modern yönetimin gelişimindeki “ilk aşamalar” olarak betimlenmiştir, çünkü cumhuriyetçilik, demokrasi ve yurttaşlık nosyonları ilk kez burada ortaya çıkmıştır. Fakat bu tür bir yaklaşım, oldukça yanıltıcıdır. “Klasik miras,” Roma’nın etkisiyle süzüldüğü ve Rönesans sonrası düşünce dünyası tarafından sahiplenildiği şekliyle, modernliğin müteakip gelişiminde yadsınamaz bir öneme sahipti. Yine de, geleneksel devletlerin belgelenmiş tarihlerinde, bu türden fikirlerin kıyaslanabilir biçimde geliştiği böyle başka bir durum daha yoktur. Yunanistan, modernliğin ilerleme sürecindeki bir “aşama” değil, geleneksel devletlerin özellikle atipik olanıdır. Grek veya Romalı olsun, klasik cumhuriyetçilik, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da kurulan modern devlet kuramı ve pratiğinde yer alan “kişisel olmayan egemen iktidar”ın erken bir hazırlanışı değildi.

ganimet almaktan geliştirilmiş görünmektedir. Bu nedenle örneğin Moğollar, göçebe savaşçılar olarak kalmışlarsa da, kendilerini geçtikleri toprakları geniş çapta yağmalayarak desteklemişlerdir. Teritoryal olarak sabit bir imparatorluğun hükümdarları olduklarında ise, önceleri gelişigüzel biçimde yürütülen uygulamaları düzenleyip yasallaştırmışlardır. Şüphesiz bazı köylü gruplara yardımcı olan belirli ekonomik hizmetler sağladılar; mesela gübre temin ederek, sulama sistemini geliştirerek ve uzun mesafeli ticareti kurarak tarlanın verimliliğini artırdılar. Fakat güç kullanarak vergi taleplerini destekleme yetisi, devlet iktidarının asıl tek unsuru olarak kaldı.⁽⁷¹⁾ Elbette vergilendirme düzeyleri farklı devletler, bölgeler ve dönemler arasında büyük çeşitlilik arz ediyordu; yerel bölgelerdeki arpalıkçı (prebendal) memurlar, çoğunlukla devlet aygıtının daha üst konumundaki görevlilere nazaran, daha fazla para sızdırmaktaydılar. Roma İmparatorluğu örneği, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. İtalya'nın merkez bölgelerinde vergiler nispeten düşük ve genelde dolaylı idi, fakat imparatorluğun geri kalanındaki vergiler, merkezi devlet aygıtının Roma'nın uzağında yer alan askeri idarecilerin faaliyetlerini denetleme konusundaki yetersizliği nedeniyle, oldukça eziciydi. Bir otoriteye göre, "başlangıcından itibaren imparatorluk kuruluşunun amacı ve menfaati mali olmuştur, yani yağmalanacak ve sonra da vergilendirilecek topraklar kazanmak."⁽⁷²⁾

Daha önce de bahsettiğim gibi, eski Yakındoğu uygarlıklarında yasalaşmış kanunlar, merkezi devlet aygıtı tarafından ancak nadiren doğrudan doğruya tasdik ediliyordu. Bu esasında, çoğu şehir-devletler ve büyük emperyal oluşumlar da dahil olmak üzere, bir bütün olarak sınıflara bölünmüş toplumlar için genellikle geçerliydi. Kanunlar prensipte devletin tüm tebaasından söz edebilir -hükümdar ve bazen de maiyeti hariç⁽⁷³⁾-, fakat bu

kanunların uygulanması, yasa-koyucuların doğrudan doğruya nadiren komuta ettikleri vasıtalarla bağlıdır. Bu nedenle, Çarlık Rusyası için doğal olarak “binlerce kanun var... fakat hukuk yok.”⁽⁷⁴⁾ denmiştir. T’ang dönemi Çin’i çoğunlukla, üst kademe-lerde kurulu olan yasal bir düzenin, halk kitlesinin davranışlarını başarıyla düzenleyebildiği bir geleneksel toplum modelinin örneği olarak alınmıştır. Fakat bu, çifte bir yanılgıdır. Belirgin bir biçimde yasalaşmış bir resmi hukuk sistemine sahip olmasıyla dikkati çeken Roma İmparatorluğu’nun tersine, Konfüçyüs’ün yazıları, devlet otoritesinin yasal ilkelerden ziyade, ahlaki ilkelere dayanması gerektiğini gösterecek biçimde yorumlanmıştı.⁽⁷⁵⁾ İmparator, diğerlerinin izlemesi gereken bir örnek oluşturmaliydi. Klasik eğitimleri sonucunda, devlet memurlarının, dikkatlerine sunulan kural ihlallerinin icabına bakarken izleyecekleri ahlaki prensipleri sezgisel olarak bulacakları varsayılmaktaydı; onlardan resmi kategorilere sadık kalmaları değil, farklı olaylara en iyi çözümleri bulmaları bekleniyordu.⁽⁷⁶⁾

Sınıflara bölünmüş toplumlarda “sapkınlık” mevcuttur ve bu sapkınlık, devlet tarafından, yalnızca kendi personeli ve bu personelle düzenli idari temasta bulunanlar arasında önemli ölçüde denetlenebilir. İsyan etmedikleri ve vergilerin ödenmesi konusunda itaatkâr davrandıkları sürece (vergiler parasal, aynı veya *corvée* emek olarak düzenlenmiş olabilir), nüfusun geri kalanının gündelik yaşamında ne yaptığı gerçekten de önemli değildi. Köy topluluklarında âdet ve geleneğin sürmesi, yönetici çevrelerin inanç ve uygulamalarından oldukça farklı olsa da, devlet iktidarına herhangi bir biçimde zarar vermekten ziyade, onu çoğunlukla sağlamlaştırır. Başka yerlerde olduğu gibi, Çin’de de köyler ve küçük kasabalar etkin bir özyönetime sahipti; Marx’ın ünlü “şark komünleri” tartışmasında ortaya koyduğu,⁽⁷⁷⁾ fakat

Weber'in, Çin üzerine yaptığı araştırmalarda uzun uzadıya ele aldığı nokta budur. Son dönem Sinoloji bulguları, Weber'in geleneksel Çin'e ilişkin yorumlarıyla bazı açılardan uyumlu olmasa da, bu onlardan birisi değildir. Weber'e göre, şehir mandarinin hüküm alanıdır ve özyönetime sahip bir birim değildir; buna karşın, köy ise her iki açıdan da bunun tam tersiydi. Köy anlaşmazlıkları ya klan grupları ya da yerel tapınak tarafından çözüldü; halk, devlet mahkemelerinden aktif olarak kaçınır, devlet ise nadiren müdahale ederdi. Tapınak "yollar, kanallar, savunma, güvenlik gibi meselelerle ilgilenirken," devlet "köyü bir birim olarak göz ardı eder ve yalnızca mali çıkarları tekrar tekrar öne çıkarırdı."⁽⁷⁸⁾

Bu demek değildir ki, geleneksel devletlerde halk kitlesinin gündelik yaşamı, kendine özgü biçimde bir *gemeinschaftlich* (birlikte, beraber) güvenlik türüydü. Tam tersine, bu durum kuşkusuz oldukça çeşitlilik arz etse de, gündelik yaşam, modern olmayan devletlerde, bugün Batı ülkelerindeki nüfusun büyük bir kısmı için olduğundan, genellikle çok daha belirsiz ve potansiyel olarak çok daha şiddetli bir meseleydi. Geleneksel devletlerde köylü tebaa, ürettiği "artık"a vergi toplama memurlarınca el konulsun ya da konulmasın, ezici sefalet şartları içerisinde yaşamaktaydı; bu insanlar açlık, kronik hastalıklar ve vebadan oldukça çekmekteydiler. Ayrıca eşkıyaların ve silahlı yağmacıların saldırılarına açıktılar; gündelik yaşamlarındaki tesadüfi şiddetin seviyesi ise oldukça yüksekti. LeGoff ve Sutherland'ın modern öncesi Fransa için betimledikleri şeyler, sınıflara bölünmüş toplumlardaki kırsal cemaatler için de muhtemelen geçerlidir. Kırsal Fransa'nın büyük bir bölümünde, kronik çete şiddeti ve çeşitli kan davaları mevcuttu. Devlet yetkilileri, bu türden eylemleri engellemeye çalışmaya özel bir ilgi göstermezlerdi. Yazarla-

rın vardığı sonuçlar, başka yerlerdeki kanıtlar ile oldukça uyur. Bu olaylar “vergilerin toplanmasını ve genel düzenin korunmasını” engellemedikçe, “devlet müdahale etmemeyi yeğlerdi.” Onlara göre, eski rejim, “çoğunlukla yönetmeden yönetirdi; kırsal topluluklara, kendi meselelerini halletme konusunda izin vermekteydi.”⁽⁷⁹⁾

GELENEKSEL DEVLET: BÜROKRASI, SINIF VE İDEOLOJİ

BÜROKRASI VE SINIF TAHAKKÜMÜ

Tanımı itibariyle “devlet”, idari görevlerde uzmanlaşmış bir memurlar hiyerarşisini (savaş sanatları dahil), idari bir aygıtı gerektirir. Bir hükümdarın, esasında oldukça geniş bir “hane”nin başkanı olduğu yerde patrimonyal idare vardır. Prens kendi etrafını, “belki çok az iş yapan, ama etrafta süs olarak dolaşan çok sayıda saki, tükürük hokkacısı, kuaför, manikürcü, kapıcı, hokkabaz ve dalkavukla çevirir.”⁽¹⁾ Bu betimleme oldukça tumturaktır; fakat hükümdarların yeterince keyif aldıkları şatafatlı saray maiyeti çeşnisini aktarıırken, hanenin etkinlik alanına giren, daha az görünür ve daha gösterişsiz idari işleri göstermez. Tüm memurlar, hükümdarın kişisel heveslerine ismen bağlı olsalar da, kendi ayrı etkinlik alanlarını oluşturmayı çoğunlukla başarırlar. İç saray, çalışmaları kendi sürekliliği açısından gerekli olan memurlardan -hem işe alma hem de yaşam tarzı olarak- uy-

gulamada oldukça ayırıcıdır. Başbakanlık makamını fesheden Ming imparatoru, kendisini bir belgeler seli içerisinde bulmuştu; kendisine, bir hafta içerisinde 3.291 farklı meseleyle ilgili 1.160 belge sunulmuştu.⁽²⁾

Diğer yönlerle birlikte, neyin “mesleki” neyin “özel” olduğu arasında bir ayrışma bulunmadığı için, patrimonyal makam, bürokratik makamdan farklıdır. Siyasal iktidar hükümdarın kişisel mizacı olarak kabul edilir ve bu iktidara katılan herkes, bunu “görevinin icabı” olarak değil, kişisel hakkı olarak yapar. Merkezi bürokratik imparatorluklar, her zaman güçlü patrimonyal unsurlar taşırlar; temel bazı yönlerden bakıldığında, modern örgütlenmeleri, bu türden “bürokrasiler”de zaten bulunan özelliklerin uzantısı olarak görmek yanlıştır. Weber’in kümesel olarak “dirlik” (benefice) diye adlandırdığı şey, modern olmayan bütün örgütlenmelerde farklı biçimlerde mevcuttur (gerçi modern toplumlarda da bütünüyle ortadan kalkmaz). Dirlik “makam hakkıdır.” Weber üç tür dirlikten bahseder.⁽³⁾ İlki, hükümdardan gelen mal veya ürün harçlığından oluşan aynı dirliktir. İkincisi, özel bir dizi görevin yerine getirilmesi karşılığında bir memura yapılan belli ödemeleri kapsayan ücretli dirliktir. Bu, modern bir makam sahibinin aldığı maaşa benzemez; belli bir kişiye bir kez verildiğinde, çoğunlukla o kişinin mirasçılara da kalabilen bir “kazanç”tır. Son olarak, ve tabii ki en önemlisi, üzerindeki kaynaklardan yararlanma hakkı da dahil olmak üzere, toprakların, memurun geçim kaynağını oluşturduğu toprak dirlikleridir. Diğer bir deyişle, toprak dirlikleri normal olarak kendileriyle birlikte tahsisat hakları da taşırlar. Toprak dirliği temini, hükümdarın, memurlara ciddi bir otonomi vermesi gibi bir etki yaratabilir, çünkü bu dirlikler, yerel olarak idare edilen halkı, çok daha uzakta yaşayan büyük hükümdardan ziyade, doğrudan doğ-

ruya bu memurlara bağlamanın bir aracı olabilir.

Sınıflara bölünmüş toplumlarda, devlet idaresinde toprak dirliği ve ona eşlik eden tahsisat imtiyazlarının varlığı, bu toplumlardaki sınıf tahakkümünün doğası ile yakından alakalı olduğu için, oldukça önemlidir. Bazıları, en azından merkezi bürokratik imparatorluklarda idari devlet aygıtını kendi başına bir sınıf olarak görmüştür. Bu nedenle Wittfogel, “belirleyici biçimde mülkiyet koşulları tarafından şekillendirilen bir toplumda (yani modern kapitalizmde) ortaya çıkan” yerleşik sınıf kavramlarını sorgulamamız gerektiğini iddia eder: “Gerçekten de hem geleneksel hem de modern toplumlarda, devlet iktidarı sınıf yapısının esas belirleyicisidir.” Wittfogel’a göre, merkezi bürokratik imparatorluklarda devlet aygıtını işletenler, kesinlikle yönetici bir sınıftır, halkın geri kalanı ise onların despotik tahakkümüne maruz kalır.⁽⁴⁾ Diğer yazarlar tarafından ileri sürülen kısmen karşı bir görüş ise, “sınıf” kavramının, modern dünyadan önce hiçbir etkin uygulamasının olmadığını savunur. Bu bakış açısına göre, sınıf oluşumu, sermaye ve emek piyasalarının dört başı mamur bir şekilde ortaya çıkmasına dayanır.⁽⁵⁾ Bunlar arasında ortodoks Marksist yaklaşıma göre, feodalizmde sınıf tahakkümü, üretim araçlarının denetimine kadar giderken; modern olmayan diğer devletler, evrimin erken bir aşamasında kesintiye uğrayan ve hiçbir zaman sınıf temelli bir toplumsal düzen oluşturamayan “Asya tipi üretim tarzı”nın niteliklerini paylaşmaktadırlar.

Ne var ki, bu görüşlerin hiçbirisi kabul edilebilir değildir; bunun neden böyle olduğunu araştırırken, bir yanda “sınıflara bölünmüş toplum” ve diğer yanda modern kapitalizmin “sınıf toplumu” arasındaki farklılıkların bir sınıflandırmasını yaparak, bu kitaptaki müteakip tartışmaların yolunu hazırlayacağım. Geleneksel devletlerde, arpalıkçı mevki tahsis etme biçimi, öz yapısı

itibariyle devlet idaresini aristokrasinin ya da üst tabakanın ayrıcalıklarına bağlar. Yani, ayrı bir “hâkim sınıf”a mensubiyetin, idari devlet iktidar aygıtı ile bağlantılı olmadığı çok az sayıda modern olmayan devlet örneği vardır. Alışılmamış bir biçimde, Çin’de, memuriyete aday olanların girmesi gereken yazılı sınavlar vardı. Fakat sınavlara hazırlanmak için uzun yıllar çalışmak gerekiyordu; bu nedenle, bu sınavlar, okuryazarlar arasında bile yalnızca birkaç kişiye açıktı. Memuriyete kabul edilenler, üst kademelerin periyodik değerlendirmelerine tâbi oluyorlardı; pratikte ise, patrimonyal kayırma, arpalık olarak elde edilen servetin güvenliği açısından elzemdi.⁽⁶⁾ İdari aygıt, diğer birçok geleneksel devlet biçiminde olduğundan muhtemelen daha kısıtlı ve kapalı bir şekilde, toprak sahibi sınıfın zengin mensuplarınca işletilmekteydi. Yine de, sınıflara bölünmüş toplumlarda, devlet aygıtının üst kademelerinin çoğunlukla toprak sahibi sınıfların mensuplarınca işgal edildiğini söylemek, devlet iktidarını ve sınıf oluşumunu tanımlamak değildir. Wittfogel’in da iddia ettiği gibi, sınıf oluşumu devlet iktidarıyla belirlenmez. Fakat Marksist kuramın keşfettiği gibi, bunlardan ne biri ne de ötekisi, sınıf tahakkümünün bir ifadesi olarak devletin iktidarındır. Aristokrasinin/üst tabaka sınıfların ayrıcalıkları, bunların toprak arazileri üzerindeki denetimlerine bağlıdır; bu tür bir arpalıkçı denetim biçimi, bunların sınıfsal konumlarını (farklı türlerde ve değişik şekillerde) devletin patrimonyal nitelikleriyle ilişkilendirir.

Bu meseleler, iki tür sınıf sistemi arasında ayrım yapan Tablo 2 sayesinde daha da genişletilip aydınlatılabilir.

Sınıflara bölünmüş toplumlarda “hâkim” veya “egemen” (ruling) sınıfların varlığından bahsetmek anlamlıdır, fakat bu kavram tüm nitelikleriyle iyice açıklanmalıdır. Hâkim sınıf, içerisinde yer aldığı devlet aygıtı üzerinde çok ciddi bir etkiye sahiptir.

Tablo 2

Sınıflara-bölünmüş toplum (her türden)	Kapitalist toplum (yani modern Batılı devlet)
Egemen sınıf	Yönetici sınıf
Sınıf çatışması yokluğu	Kendine has sınıf çatışması
"Siyasal" ve "ekonomik" yaşamın ayrışması	"Siyasal" ve "ekonomik" alanların ayrılığı
Mülkiyetin düşük satılabilirliği	Sermaye olarak serbestçe satılabilen mülkiyet
Emek piyasalarının yokluğu	Mesleki tahsisatı yöneten emek piyasaları
Yaptırım: Şiddet araçlarının denetimi	Yaptırım: İstihdamın ekonomik gerekliliği

Bununla birlikte, özellikle hükümdarın şahsında devletin, halkın kaderi üzerinde oldukça geniş ve çoğunlukla da "despotik" bir iktidarı vardır. Fakat devlet, tebaasının gündelik yaşam faaliyetlerini, modern devletlerin yapabileceği ve yaptığı biçimde, "yönet"emez. Buna karşın, kapitalist toplumlarda hâkim sınıf (hangi biçimde elde etmiş olurlarsa olsunlar, büyük sermaye sahipleri), "yönetim"e erişme imkânına sahiptir. Fakat bu erişim, daha sonra analiz edilecek nedenlerden dolayı, sınıflara bölünmüş toplumlarda doğrudan bir biçimde hükmeden toprak sahibi aristokrasi ya da üst tabakalar tarafından normalde uygulandığından daha dolaylıdır. O nedenle burada kullandığım şekliyle "yönetici sınıf" kavramı, çok daha heterodoks biçimde anlaşılır.

"Sınıflara bölünmüş" kavramını geleneksel devletleri tanımla-

mak için kullanıyorum, çünkü her ne kadar hâkim sınıf ile halkın çoğunluğu arasında zenginlik ve imtiyaz açısından çok ciddi farklılıklar olsa da, sınıf çatışması, grup oluşumunun ana eksenini ve toplumsal değişimi şekillendiren büyük dönüştürücü etkilerin kaynağı değildir. Bunu söylemek ilk bakışta kuşkulu görünebilir, çünkü tarihsel materyalizmin en keskin eleştirmenlerinden bazıları bile, Marx'ın "toplumun şimdiye kadarki bütün tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" sözünün geçerliliğini kısmen kabul ederler.⁽⁷⁾ Fakat sınıflara bölünmüş toplumlarda asıl göze çarpan şey, sınıf çatışmasının -yani, aktif sınıf mücadelesinin- hâkimiyetinden ziyade, bunun nispi eksikliğidir. Marx, "Asya tipi üretim tarzı"nı sınıfsız bir toplum olarak nitelendirerek, bunu bir anlamda kabul etmiştir. Ne var ki, o, sınıf çatışmasının eksikliği, modern kapitalizm dışındaki toplumların ortak özelliğidir gibi bir sonuca varmak yerine, dikkatini Grek-Roma dünyasından feodalizme dek, Avrupa'daki "ana gelişim çizgisi"ne yoğunlaştırarak, Doğu'yu ayrı bir vaka olarak ele alma eğiliminde olmuştur.⁽⁸⁾

Sınıflara bölünmüş toplumlarda (feodalizm, bu bakımdan farklı değildir) sınıf çatışmasının nispeten daha az yaşanmasının nedenlerini açıklamak zor değildir. Üretim sisteminin temelini oluşturan tarım toplulukları, gündelik işlerinde yalnızca devletten değil, aynı zamanda birbirlerinden de önemli derecede özerktirler. Şehirler, bazen sınıf mücadelelerinin arenası olurlar, fakat bunlar ya egemen sınıf kesimleri arasında ya da hükümdarlar ile kentli yoksullar arasında yaşanır. Hâkim ve tâbi sınıflar arasındaki keskin fiziksel, toplumsal ve kültürel mesafe, bunların her türden açık, kolektif mücadelede nadiren bir araya gelmelerine yol açar. Çok alışılmamış durumlar haricinde, köylü emek, hâkim sınıfın mensupları tarafından doğrudan bir gözetim-

me tâbi tutulmaz. Köylüler, “emeklerini geri çekme” tehdidinde bulunamazlar, bunun tek nedeni, bunu gerçekleştirmek için gereken örgütsel araçlardan mahrum olmaları değil, aynı zamanda aksi bir durumda yaşamlarını sağlayamayacak olmalarıdır; çünkü kendi geçim araçlarını da bu emekle üretirler. 20. yüzyılda köylü hareketleri, toplumsal devrimlerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır; böylece köylülerin her zaman ve her yerde “muhafazakâr” oldukları fikri geçerliliğini yitirmiştir. Fakat modern devrimlerden yola çıkarak, sınıflara bölünmüş toplumlardaki köylü isyanlarına ilişkin genelleme yapamayız. Eric Wolf, “tarihsel kayıtlar, köylü isyanlarıyla dolup taşmaktadır” der.⁽⁹⁾ Yine de kabul etmeliyiz ki, bunların modern devrimci hareketlerle benzerlikleri oldukça azdır. Öte yandan, “tarihsel kayıtlar”ın, sınıflara bölünmüş toplumların varlığı bağlamında, birçok yüzyılı ve kürenin büyük bir kısmını kapsadığı da kesinlikle hatırlanmalıdır; bu anlamda, ara sıra meydana gelmeleri dışında bir anlam taşımayan tarihsel örnekler bulmak da kolaydır.

Köylü isyanlarına ilişkin araştırmaların büyük bir kısmı, Batı’da ve başka yerlerde ticari kapitalizmin güçlendiği erken aşamalardan bu yana olan dönemleri kapsar. Erken dönem köylü ayaklanmalarının doğasına ve kaynaklarına ilişkin sağlam araştırmalar bulmak nispeten zordur.⁽¹⁰⁾ Yine de, Wei hanedanlarından birisinin egemenliği altındaki Kuzey Çin’de ortaya çıkan isyanların kapsamlı bir envanterini çıkaran Eberhard, bu tür bir analiz yapmıştır.⁽¹¹⁾ Onun bulgularına göre, bu bölgede gerçekten de ciddi sayıda -397 ile 547 yılları arasında yaklaşık 120 tane köylü ayaklanması yaşanmıştır. Eberhard’ın söylediği gibi, bu, geleneksel Çin’in barışçı ve birleşik bir devlet olduğu fikrinin ıskız edilmesine yardımcı olur. Devletin köylülerden talep ettiği mali isteklerin baskıcı niteliği, güya köylülüğün doğal koşulu

olan ilahi takdirin kabulünden ziyade, muhtemelen çoğunlukla içten içe bir hiddetlenmeye neden olur. Ne var ki, Eberhard'ın belgelediği isyanların hemen hepsi geçici ve bölgesel ayaklanmalardır. Bunlar, eşyanın önceki düzeni üzerinde ya çok az etkiye sahipti ya da hiçbir etkiye sahip değildi; ve modern olmayan devletlerde birçok bağlamda yer edinen bölgesel şiddet kalıplarının bir alt kategorisiydi. Daha kronik biçimde gelişen isyanlar ise, Çin'in genellikle daha uzak bölgelerinde hâkim olan eşkıyalıkla birleşmişti; bunlar, bazen er ya da geç oldukça büyük fetihlere girişen ordular oluşturdular.⁽¹²⁾ Fakat bu durumlarda da, çete liderleri, yerlerinden etmeyi başardıkları yerel memurların davranış biçimlerini benimseyerek, savaş beylerine dönüştüler.

Bu tür olgular ve modern kapitalizmin temel karakterini oluşturan olgular arasındaki temel farklılık, modern olmayan "isyanlar" ile modernleştirici "devrimler" arasındaki ayrımında bulunmaz; bu yeterince önemli bir meseledir. Bu farklılık, kapitalizmde sınıf çatışmasının "yapısal önemi"nde yatar, sınıflara bölünmüş toplumlar ise bundan mahrumdur. Kısaca ifade etmek gerekirse, modern kapitalizmde sınıf çatışmaları, iki "alan"da ya da mahal türünde toplanma eğilimindedir. Bunlardan biri işyeridir. Geleneksel devletlerdekinin tersine, kapitalist toplumlarda işgücü, işveren ya da "işletme yönetimi" tarafından doğrudan bir gözetime tâbi tutulur. Sermaye sahipliğinin vermiş olduğu asimetrik haklarla birlikte, disiplinin empoze edilmesi, işyerinde kronik mücadelelere yol açar. "Endüstriyel çatışma," bu bağlamda kapitalist girişimin birincil ve aşağı yukarı kronik bir özelliğidir. Yine de, sermayenin denetimi, işyerinde uygulanan otoritenin temelini oluşturduğu için, işyerindeki mücadeleler ve daha geniş siyasal çatışma kalıpları arasında bir ilişki vardır. Kısacası, sınıf ayrımı, "siyasal alan"ın evrenselleştiği (geleneksel devletler-

dekinin tersine, siyaset artık hâkim sınıfla sınırlanmış bir ayrıcalık değildir) bir toplumda siyasal örgütlenmenin önemli bir aracıdır.⁽¹³⁾

Bu, “siyasal” ve “ekonomik” meselesine değinmek için uygun bir noktadır. Marksist düşüncede ve diğer bazı sınıf kuramlarında, diğer toplum türlerinin tersine, kapitalizmin başlıca ayırt edici özelliklerinden birisi olarak “siyasal ve ekonomik olanın ayrımı”ndan söz etmek olağandır. Bu, “sivil toplum” problemini yeniden gündeme getiren bir meseledir. Marksist düşüncede sivil toplum, onun asıl öncüsü olarak kalsa da, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte, güya devlet sivil toplumdan ayrılır. Şimdi burada bir çarpıklık var ve benim, bu kitapta sivil toplum kavramını kullanmamamın nedenlerinden biri budur. Çünkü sınıflara bölünmüş toplumlarda ekonomik faaliyet, normalde siyasal arenadan, modern toplumsal düzende olduğundan çok daha açık biçimde ayrılmıştır. Bu demektir ki, merkezi bürokratik imparatorluklarda bile devlet, ekonomik yaşama ancak nadiren “müdahale eder,” köylü kitlesi ise siyasal merkezde olup bitenden bağımsız olarak kendi emeğini sürdürür.⁽¹⁴⁾ Modern kapitalizmin gelişimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasal biçim, yani ulus-devletle birlikte, siyasal ve ekonomik alanlar, daha önce hiç olmadığı kadar iç içe geçmiştir.

Yüzeysel olarak bakıldığında bir paradoks gibi görünen bu meseleyi çözmek için ne yapmalıyız? Bu sorunun cevabı, “siyasal” ve “ekonomik” olanın, bu iki tür toplum içerisinde hangi biçimleri aldığının ve bu ayrışmaların, bu toplum türlerinin dayandığı yapısal ilkelerle nasıl ilişkili olduğunun belirlenmesine bağlıdır.⁽¹⁵⁾ Polanyi’nin vurguladığı gibi, modern olmayan toplumlarda, belirgin bir “ekonomi” alanı yoktur.⁽¹⁶⁾ Diğer bir deyişle, ekonomik faaliyet, üreticilerin dahil olduğu diğer davranış ve

toplumsal ilişki biçimlerinden ayrı değildir. Köylü, günün ya da haftanın geri kalanında yaptıklarından farklı bir “iş” alanı tanımaz; daha geniş bir ölçekte ise, devletten ayrılmış, sınırları belirli bir “ekonomik mekanizmalar” bütünü de yoktur. Bağımsız tüccarlar tarafından kullanılan oldukça gelişmiş ticari işlem biçimleri mevcut olabilir, fakat devlet, asıl genel ekonomik bağla, yani vergi toplamakla, doğrudan ilgilendir. Buna, “siyasal”ın kapsamının da aynı zamanda sınırlı olduğunu eklemeliyiz. Geleneksel devletlerde “siyasa” politikaları ve iç çatışmaları esas olarak otorite kaynaklarının dağılımını belirleyen birkaç kişinin aktif katılımı ile sınırlıdır. Modern kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte, belirli bir “ekonomik” alan da -“ekonomi”- gelişir. Elbette geleneksel devletler, varlıklarının otorite kaynaklarının oluşumuna ve dağılımına bağlı olması anlamında, ekonomilere sahiptirler. Fakat modern “ekonomi,” kapitalist toplumlardaki diğer kurumsal bölümlerden (nispeten) ayrı bir faaliyet alanıdır. Bu bağlamda “ayrı,” siyasal yaşamdan koparılmış olarak değil, “yalıtılmış” olarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan “siyaset”in, modern toplumlarda (yani ulus-devletlerde) halk kitlesini kapsayan daha geniş bir tanımı vardır.

Marx, özel mülkiyetin ortaya çıkışını, sınıf oluşumunun temel haline getirir, ki bu, onun tarih anlayışının başlıca unsurudur. Ne var ki, bu fikirle ilgili, bazılarına, daha az evrimci anlarında Marx’ın kendisinin de oldukça ışık tuttuğu önemli problemler vardır.⁽¹⁷⁾ Marx, küçük kabile topluluklarında üretim araçlarında özel mülkiyetin bulunmadığını ve tüm mülkiyetin, komünal olarak topluluğa ait olduğunu varsayar. Özel mülkiyetin, (artık üretiminin varlığına bağlı olarak) asıl insani koşul olan kolektif sahiplikten, evrimci bir gelişim sonucunda ortaya çıktığı farz edilir. Onun zamanının antropolojisinden çıkan bu makul so-

nuç, sonraki antropolojik araştırma bulgularıyla kanıtlanmış bir yaklaşım değildir. Bu da göstermektedir ki, “ilkellik” seviyesi ile özel mülkiyetin varlığı arasında belli bir genel ilişki yoktur ve yerleşik tarımsal topluluklar ile ortak mülkiyetin hâkim olduğu topluluklarda da çeşitli özel toprak sahipliği biçimleri mevcuttur.

Yakından incelendiğinde, “özel mülkiyet” kavramı içerisindeki her iki terim de karmaşıklıkları açığa vurur. Modern toplum-
larda “özel” mülkiyet genellikle, sahibinin bu mülkiyeti serbest-
çe elden çıkarma -istediği bir kişiye satma- hakkına sahip olma-
sı anlamına gelir. Fakat daha önceki toplum türlerinde mesele,
hem bazı bakımlardan daha belirsizdi hem de başkasına satıla-
bilirlik anlamında güçlü sınırlamalar konulmuştu. Mülkiyet te-
rimi “sahiplik” anlatır; ve sahiplik ise, sahiplik haklarının tanımlan-
dığı yasal bir sistemin mevcudiyetini varsayar. Yazı olmayan
toplumlarda, “hukuk,” ancak muğlak bir biçimde formüle edil-
miş olarak kalır ve esas itibarıyla servete dayanır. Sınıflara bö-
lünmüş birçok toplumda, yasal sahiplik hakları, modern top-
lumlardakine benzer bir netlikle tanımlanmaz. Roma hukuku,
bu açıdan önemli bir istisnadır ve kuşkusuz daha sonra Batı Av-
rupa’da kapitalizmin ortaya çıkışı üzerinde büyük bir etkiye sa-
hiptir. Özel toprak arazileri, modern olmayan bütün toplumlar-
da mevcuttu, fakat buradaki “özel,” modern anlamdaki sahiplik
haklarından ziyade, tahsisat haklarına tekabül etmektedir. Top-
rak sahibinin mülkiyet üzerinde “yasal haklar” a benzer bir şeye
sahip olduğu yerde, bunlar genellikle o toprak üzerindeki ürün-
leri ve o toprakta çalışan işçileri kullanma hakkıdır. Toprak ta-
sarruf hakkının farklı birçok somut biçimi bulunur. Büyük top-
rak sahipleri mülklerine ebediyen sahip olabilirler, fakat eğer
hükümdar ya da bir rakip buna zorla el koymuşsa, bağımsız hu-
kuk sürecine neredeyse hiç başvurulmaz. Bazen aristokrasi ya da

üst tabaka, tatmin edici bir askeri hizmet sergilemesine bağlı olarak, kendi topraklarının kullanı'nı hakkını devletten alır. Diğer sistemlerde köylüler kendi arsa arına sahiptirler, fakat mahsullerinin bir kısmını hâlâ yerel beye, devlete ya da her ikisine birden vermek zorundadırlar.⁽¹⁸⁾ Sahiplik, hem köylüler hem de büyük toprak sahipleri açısından, serbest satılabilirlik anlamına nadiren gelmektedir. Köylüler açısından bakıldığında, toprak, genellikle yerel cemaat heyetinin ya da yaşlılarının veya klan temsilcilerinin izni olmaksızın satılamazdı. Büyük toprak sahipleri açısından ise, mülkiyetin elden çıkarılma hakkı, doğal olarak tahsisatlarla ilgili zorunluluklarla ve miras üzerindeki kısıtlamalarla sınırlıydı.

Hem sınıflara bölünmüş toplumda hem de kapitalizmde, sınıfın, mülkiyet ilişkilerine (yani en kaba hatlarıyla üretim araçlarına sahip olmamaya [non-ownership] karşı, sahipliğine [ownership]) dayandığını söylemek anlamsız değildir. Fakat “sahiplik”in ne olduğuna ilişkin meselelere, “mülkiyet”in ne olduğu (üretim araçlarının mülkiyeti) ile ilgili problemleri de eklemeliyiz. Sınıf ayrımının mülkiyet ilişkilerine dayandığını söylemek, sınıf sistemlerine kuvvetli bir genelleştirme niteliği verir. Yine de, Marx'ın bazı bağlamlarda güçlü bir şekilde vurguladığı gibi,⁽¹⁹⁾ modern olmayan toplumlarda neyin “mülkiyet” olduğu meselesi, kapitalizmde olduğundan neredeyse bütünüyle farklıdır. Modern olmayan devletlerde mülkiyet, her şeyden önce toprak demektir. Bu, üretici için, doğanın ritmine yakınlaştıran bir yaşamı; hâkim sınıf için ise, yaşamlarının asıl akışı esasında kentli olsa bile, belli toprak alanları ile kendine has bağları gerektirir. “Sermaye” mülkiyettir, fakat geleneksel toprak mülkiyetinden oldukça farklı bir düzene sahip bir mülkiyet: Sermayenin yeni yeni oluşmakta olan “ekonomi” içerisindeki etkinliği, sınıflara

bölünmüş toplumun özellikleriyle kıyaslandığında, tam bir kurumsal dönüşümler bütününe işaret eder. Sermaye esasında serbestçe alınıp satılabilen mülkiyettir ve böylece tamamıyla değişim değeri ile belirlenen bir biçimde el değiştirebilir. Sermaye olarak toprak, diğer herhangi bir metadan farklı değildir ve en önemlisi işgücü de dahil olmak üzere, diğer herhangi bir metaa karşı mübadele edilebilir.

Hem “özel” hem de “mülkiyet” yönleri açısından, sermaye şeklindeki “özel mülkiyet,” modern olmayan devletlerdeki özel toprak sahipliğinden böylece ayrılır. Bu nedenledir ki, “sınıf”ın ancak modern kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıktığını savunanların bu yaklaşımında akla yatkın bir şey vardır. Yaşam ve emek tarzı açısından, “özgür bir köylü”nün yaptıkları, büyük ölçekli sulama projelerine sahip toplumlarda dahi, bağımlı ya da vergilendirilmiş bir köylünün yaptıklarıyla aşağı yukarı aynıdır.⁽²⁰⁾ Fakat kapitalizmde sınıf, emek sürecinin tam kalbine girer ve daha geniş toplumun ana hatlarından bazılarıyla da birleşerek, bu hatların biçimlerine büyük ölçüde katkıda bulunur. Sermaye olarak özel mülkiyet, spesifik toplumsal örgütlenme ve toplumsal dönüşüm biçimlerine bağlı olan, birbiriyle ilişkili bir ekonomik mekanizmalar bütünüdür. Halk yığınının “mülksüz” olması ve bu yığının üyelerinin, hayatlarını kazanmak için emekgüçlerini işverenlere satmak zorunda kalmaları gerçeği -tarihte daha önceki herhangi bir toplumda bu ölçüde bilinmeyen bir olgu-, modern toplumlarda sınıf ayrımının başlıca özelliğidir. Dahası modern kapitalist üretimin özünde yatan sınıf ilişkileri, Batılı ulus-devletin temel özellikleriyle yakından ilişkilidir (bu ilişkilerin doğasının, sadece varsayılmayıp araştırılması gerekir). Burada şunu iddia edeceğim ki, geçmişin sürekliliklerinin, modern çağda nasıl olup da bu denli radikal ve geri dönül-

mez bir biçimde kopuşa uğradığını bir ölçüde saptayabiliriz.

Kapitalizmde emekgücünün satılabilirliği, kitlesel bir “emek piyasası”nın varlığının önkoşuludur. Sınıflara bölünmüş toplumlarda, köylüler, üretim yaptıkları toprağa bir anlamda sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın, işledikleri toprağa çeşitli bağlarla “sabitlenmiş”lerdir. Bu köylüler, kendilerini diğer devletlerin savaşçılarından gelebilecek dış tehditlere karşı koruması ya da (şayet üretim faaliyetleri yalnızca yerel ölçekte işlemiyorsa) geçerli bir para sistemi, sulama, yollar gibi ekonomik hizmetler sağlaması için hâkim sınıfa “ihtiyaç” duyabilirler. Fakat onlar yine de, hayatlarını kazanmak için işverenlere “muhtaç” olan mülksüz ücretli işçilerden çok farklı bir konumdadırlar. Köylülerin nispeten ileri derecedeki üretim otonomileri nedeniyle, hâkim sınıfın herhangi bir itaatsizlik durumunda başvurmak zorunda kaldığı temel yaptırım, doğrudan güç kullanımıdır. Burada kronik bir sınıf çatışması yoktur, fakat askeri olarak bastırılmalarıyla son bulan ve tek tük ortaya çıkan bir köylü isyanları modeli önceki sayfalarda da betimlenmişti. Kapitalizmde bu durum, evvelki tarihe nazaran, nadiren ortaya çıkmaktaydı. Çünkü artık hâkim sınıf, şiddet araçlarını doğrudan denetlememektedir. Saint-Simon ve diğer birçok 19. yüzyıl düşünürünün ifade etmiş olduğu gibi, “sanayiciler” askeri bir sınıf değildir. İşverenler, potansiyel olarak gönülsüz bir köylüyü, kendisinden talep edilen şeyi ödemeye zorlamak yerine, Marx’ın “ağır ekonomik ihtiyaç” (dull economic necessity) diye bahsettiği şeyi ana yaptırım olarak kullanırlar. Peki, bu nasıl olur? Hâkim bir sınıf, şiddet araçlarının doğrudan denetiminden neden feragat etmiştir? Marx bu konuda bir şey söylemez. Fakat bu bakımdan, o da, daha önce incelenen nedenler dolayısıyla, önde gelen diğer sosyal bilim düşünürlerinden farklı değildir.

İDEOLOJİ VE MODERN OLMAYAN DEVLET

Marx, ünlü bir pasajında “egemen sınıfın fikirleri, tarihin her devrinde egemen fikirler olmuştur” der ve devam eder: “Maddi üretim araçlarını kendi tasarrufunda bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de denetime sahiptir, bu suretle genel olarak söylemek gerekirse, zihinsel üretim araçlarından mahrum olanların fikirleri de ona tâbi olur.”⁽²¹⁾ Bu ifadenin, Marx’ın tarihsel materyalizmi (ve ideolojiye ilişkin çeşitli tartışmalarındaki karmaşıklık ve tutarsızlıkları) ile olan geniş çaplı ilişkisini göz ardı edersek,⁽²²⁾ bu, ideoloji analizi için yararlı bir başlangıç noktası olarak hizmet eder. Yine de bunun gizli anlamlarını açılmak, özyapısı itibariyle Marx’tan bu yana ondan ve şüphesiz Marx’ın kendi konumundan türeyen yaklaşımlardan önemli ölçüde uzaklaşmak demektir.

Modern olmayan devletlerde ideoloji, bir yandan kabile kültürleriyle, diğer yandan ise modern toplumlarla karşılaştırıldığında, oldukça ayırt edici özelliklerle nitelendirilir. Weber’in, incelenmesine dikkate değer bir katkıda bulunduğu, dinin rasyonalleşmesi, işte böyle bir özelliktir. Teodisenin* gelişmesi yazının ortaya çıkışıyla ve din adamı gruplarının oluşmasıyla yakından bağlantılıdır; ve sınıflara bölünmüş bütün toplumlar, “profesyonelce” örgütlenmiş bir çeşit dinin varlığıyla özdeşleşmiştir. Yine de gizli ideolojik anlamlar oldukça karmaşıktır ve Marx’ın yukarıdaki yorumlarından faydalananların bazen yapmış olduğu gibi, dini inancın, sınıf tahakkümünün maddi olmayan bir yönünden başka bir şey ifade etmediğini varsaymak gülünçtür.

“Savaşçı-rahip”lerden ve “idareci-rahip”lerden oluşan egemen

* Teodise: En yüksek iyiliğin oluşabilmesi için kötülüğün zorunlu olduğunu iddia ederek tanrının önlemlerini haklı çıkaran felsefe. (ç.n.)

sınıflara ilişkin örnekler varsa da, çoğu durumda devlet memurları ve askeri liderler, kendi görüşleri ile önemli farklılıklar ve gerilimler taşıyan rahiplerden ayrı gruplar oluştururlar. Savaşı yücelten ve böylece devlet kültürünün, hâkim sınıfın askeri emelleriyle sıkıca bağlantılı hale gelmesine katkıda bulunan dinler az değildir. Bunun en kanlı örneği ise Azteklerdir; Aztekler sonu gelmez bir kurban seli isteyen kurban etme törenleri nedeniyle, emperyal genişleme için giriştikleri savaflara katlanmak zorunda kalıyorlardı. Söylendiğine göre, Aztek hükümdarları, önemli bir savaşın olmadığı durumlarda, tanrılara kurban edilecek tutsaklar elde edebilmek için, komşularıyla anlaşarak büyük muharebeler sahnelerlerdi.⁽²³⁾ Diğer uçta ise, Budizm'den etkilenecek savaştan vazgeçen ve böylece egemen çevreler içerisinde önemli bir hizipleşme başlatan Maurya hükümdarı Ashoka gibi örnekler vardır.⁽²⁴⁾ Weber'in işaret ettiği gibi, geleneksel hâkim sınıfların büyük bir kısmı, dinsel değerlerden ziyade, askeri ya da diğer seküler değerlere yönelmişti. Weber'in deyiimiyle "aristokratik dindışılık," "inanç için savaşmak"tan daha yaygındı.⁽²⁵⁾ Savaşçıların davranış tarzlarının, Hristiyanlığın karakteristik özellikleri olan alçakgönüllülük, günah ve selamet gibi nosyonlarla çok az benzerliği vardır. Tek ve evrensel bir tanrıya olan inancın, inançsızların ahlaki yozluğu nosyonu ile birleştiği yerlerde -Weber, özellikle İslam'a yoğunlaşır-, dinsel coşkunculuk, teritoryal büyüme davası için doğrudan işletilebilir.

Rasyonelleşmiş din, her yerde kutsal yazılı kaynaklar olan yazılı metinlerin yüksek değerliliğini ifade eden, "iki yanı keskin" bir olgudur. Verili bir metinler bütünüünün bazı yorumları kurulu düzeni desteklerken, diğerleri bu düzene karşı çıkıp onu tehdit edebilir. Din adamı grupları kutsal metinlere erişimi denetim altında tutarak, bunların çözülebilmesi için gereken okuryazar-

lık becerilerinin edinilmesini sağlayan süreci düzenleyerek ya da kendi aralarında sıkı eğitim süreçleri oluşturarak dinsel metinlerin yorumlanması üzerinde tekel kurarlar. Fakat “kozmetik olarak düzenlenmiş” bir dünyanın inşası, dinsel meşruiyet kaynaklarına dayanan herhangi bir egemen sınıf için daima tehlike barındırır. Yorumlanan dinin kozmik düzeni, hâkim sınıfın çıkarına olan bir eylemi kısıtlayabilir ya da yasaklayabilir, egemen gruplar arasındaki bölünmeleri besleyebilir ya da muhalif hareketleri aktif biçimde teşvik edebilir.

Güçlü şekilde rasyonelleştirilen dini bile, gündelik davranışları “standartlaştırmaya” çalışan ahlaki pratiklerle fazlasıyla yakından ilişkilendirmek bir hatadır. En dini bütün inananlar arasında bile, bir yandan âdet ve gelenek, diğer yandan ise gündelik yaşamın seküler talepleri, dini inançla ilişkili her ne kadar ahlaki çağrışım varsa bunları sürekli aşar. Hıristiyanlık, ahlaki tehlike (günah) ve ahlaki selamete yaptığı vurgu ve neyin arzu edilir, neyin alçaklık olarak tanımlanmasına ilişkin ayrıntılar konusunda tipik değildir. Birçok din, gündelik yaşamın rutin faaliyetleriyle ya da büyük siyasal liderlik projeleriyle çok az ilgilidir ya da bunlar üzerinde hiçbir etkiye sahip değildir. Hükümdar belki de bir tanrıdır, fakat dinsel panteonun zirvesinde olmaktan ziyade, görünüşe göre daha güçlü ya da etkili olan başka ilahlara tâbi olabilir. Bir çeşit kurban etme veya teskin etme sayesinde, bir tanrının ya da tanrıların, insani arzulara karşı esnek oldukları yerlerde bile, etkileri, insani iknalara karşı vurdumduymaz olan kişilikdışı ilahi bir gücün etkin hâkimiyetine kıyasla küçük olabilir. Hiç kuşku yok ki, bazen böyle bir güce inanmak, statükoya katlanmayı belki de kolaylaştıran bir boyun eğişi teşvik eder. Böylece belki de, ilahi etki, “kader” olarak, yani “her insanın yazgısının temel yönlerinin, ahlaken tarafsızca belirlendi-

ği takdiri ilahi” olarak temsil edilir.⁽²⁶⁾ Öte yandan bu bağlama göre, yalnızca ahlaken ayrıntılı dinsel kanun türlerinin engelliyebildiği bu eylemlerle uygunluk gösterdiği kanıtlanabilir. En azından Weber’e göre, “kader”le ilişkili ahlaki rasyonalizm eksikliğinin, savaş yanlısı bir aristokrasinin görüş açısına gayet uygun olduğu kanıtlanabilir. Hayırlı bir “takdiri ilahi” inancına eğilimli olmasalar da, “yazgı” anlayışının, konumları savaş pratiği üzerine kurulu kimselere çekici geleceği kanıtlanabilir.

Rasyonelleşmiş din cazibe noktası olarak, toplumun, halk kitlesinin ayınlarından ve inançlarından ayrılmış olan üst tabakalarıyla sınırlıdır. Sınıflara bölünmüş toplumların kültürel birlikler olmadığı gerçeği, burada bir kez daha gayet geçerli görünmektedir. Yerel köy cemaatlerinde yaşayanlar hâkim sınıfın üyelerinden farklı bir dil konuşabilir, tamamen farklı dinsel inançlara sahip olabilir ve oldukça farklı âdetleri izleyebilirler. Çinli memur sınıfı, devlet-güdümlü bir dini, bütün olarak halka yayına konusunda belki de en tutarlı ve inançlı çabayı sarf etmiştir. Han döneminde, sistematik bir ahlaki eğitim politikası uygulanmış ve Konfüçyüs’ün fikirleri, oldukça yaygınlaştırılan hikâye ve oyunlara kasten dahil edilmiştir.⁽²⁷⁾ Mançular yönetiminde ise, köy cemaatlerini dolaşarak onlara genel ahlak ilkelerini aşıl原因 bir öğretmenler grubu oluşturuldu.⁽²⁸⁾ Ne var ki, bu çabalar, yalnızca bazı devlet memuru tabakaları ve kent bölgelerindeki bazı gruplar arasında etkili olabilmiş, bunlar haricinde, pek başarı elde edememişti. Dahası, uzun dönemler boyunca, yatay olanlar kadar, yanal dini ilişki ayrımları da mevcuttu. Budizm, Çin’e daha MS birinci yüzyılda girmiş, fakat ancak çok sonraları ciddi bir ilerleme kaydetmişti. Bazı imparatorların şiddetli muhalefetiyle karşılaşmış, ama daha sonra geniş bir izleyici kitlesi elde etmişti. 8. yüzyılda resmen tanınarak kendi dinsel hiyerarşisini oluş-

turan Taoizm de büyük adımlar atmış ve daha sonra zaman zaman emperyal bir destek de sağlamıştır. Han ve T'ang dönemlerinde, devlet destekli Konfüçyüsçü eğitim politikalarının aktif biçimde teşvik edilmesinin nedeni, büyük ölçüde Budizm ve Taoizm'in popülerliğini etkisizleştirmektir. Fakat üst kademelerdeki birçok birey, Konfüçyüsçü olduğu kadar, Budistti; Yakındoğu dininin kendine has bir özelliği olan, kimi zaman aynı anda başka dinsel görüşlere de inanış, Uzakdoğu'da tutunamadı.

Din, kendisini bütünüyle toplumsal bir içeriğe indirgeme çabalarına karşı direnir. Marx, dini, bu dünyadaki çabaların ve maddi acıların yabancılaşmış bir ifadesi olarak; Durkheim ise, ortak değerlerin bir ifadesi, yani bu değerlerin korunduğu saygının göstergesi olan kutsiyet olarak gördü. Hiçbir din yalnızca inançlardan ibaret değildir; dinler, toplumsal pratikleri somutlaştırır ve bu yüzden de toplumsal kurumlardır. Fakat bundan, her tür dinsel inancın, toplumsal zorunlulukların dönüşüme uğramış bir ifadesi olarak incelenebileceği anlamı çıkmaz. Dinsel inançların, bu çeşit bir indirgemeden yakalarını kurtaracak bir "otantiklik"e sahip olduklarını kabul etmek, dinin basitçe bir ideoloji -asimetrik bir tahakküm maskesi- olmadığını, fakat iktidarın dağılımı ile karmaşık bir ilişki içerisinde bulunduğunu tekrar vurgulamaktır.

Yukarıdaki ifadelerin hiçbirisi, sınıflara bölünmüş bütün toplumların "devlet dini" formlarına sahip olduğuna; bu tür devlet dinlerinin, kendi iktidarlarına destek olmak üzere, hükümdarlar ya da egemen sınıf içerisindeki gruplaşmalarca farklı derecelerde aktif biçimde teşvik edildiğine; ve dinsel unsurların, modern kapitalizmin ortaya çıkışından önce, her seviyede kültüre nüfuz ettiğine ilişkin önermelerin geçerliliğini tehlikeye atmaz. Fakat bunları söylerken, ciddi bir öneme sahip nitelendirici ifadeler de

eklemeliyiz. Dinin, hatta devlet dininin bütünüyle muhafazakâr bir güç olduğunu varsaymamalıyız; din, daha ziyade, sayesinde geleneksel devletlerde, yenilikçi ve hizipçi güçler de dahil olmak üzere, hayatın birçok yönünün süzûlebildiği bir düşünce ve toplumsal örgütlenme çerçevesidir. Hâkim sınıfta yer alan kişiler tarafından desteklenen rasyonelleşmiş dinlerin, daha uyumlu modern olmayan devletlerde bile, kendilerine tâbi halkların büyük bir kısmının gündelik yaşamı üzerinde büyük bir kavrayışa sahip olduğunu farz etmek de yine çok genel bir hatadır.

Bu, bizi Marx'tan alıntıladığımız pasajın uygulama alanına götürür. Hâkim sınıf, “zihinsel üretim araçları” üzerinde denetime sahiptir. Şayet sınıflara bölünmüş toplumlarda egemen sınıfın, kendi yönetimine maruz kalanlarca “içselleştirilen” bir inanç ve değerler birliği yaratabileceği fikrini yadsırsak, böyle bir ifadeye ne gibi bir anlam atfedilebilir? Hâkim sınıfın, tâbi halkın büyük bir kısmının dışlandığı, “söylemsel bir siyasal düşünce ve tartışma arenası” yaratabilmesi oldukça önemli bir olgudur. Kesinlikle ilgili tek faktör olmasa da, yazının etkisi burada önemlidir. İçerisinde, birçoğu devlet aygıtının idaresiyle kesinlikle yakından ilgilenen hâkim sınıf üyelerinin faaliyet gösterdiği şehir ortamları, halkın bütünüünün küçük parçaları için apaçık olan “kültürel bir kozmopolitizm” imkânı sağlar. Siyasetin söylemsel olarak örgütlendiği ve idari enformasyonun koordine edildiği bir söylem çerçevesi, sınıflara bölünmüş toplumlardaki “siyaset” için temeldir.

Halkın büyük bir kısmının söylemsel siyaset alanından dışlanması, kavramsal bir “muhalefet alanı”nın telaffuzunu, onlar açısından oldukça zorlaştırır; bazı açılardan ise fiilen imkânsızlaştırır. Büyük devletlerin parçaları veya geniş kapsamlı toplumlar olsunlar ya da olmasınlar, bütün kültürler, söylemsel olarak te-

laffuz edilen inançların yeniden üretimi açısından, yinelemeye ve yeniden canlandırmaya dayanırlar. Gelenek ve görenek, esas olarak “eski tarzlar”ın normatif dayatması nedeniyle değil, örgütlü enformasyon seferberliğinin kolaylaştırdığı, “geçmişin zaptı”na ve “geleceğe açılım”a ilişkin herhangi bir şeyin bulunmaması nedeniyle, bu ağırlığa sahiptir. Sözlü kültürlerdekiler, “zihinsel üretim araçları”ndan açıkça mahrum değildirler. Diğer yazarlar içerisinde özellikle Lévi-Strauss’un açıklığa kavuşturduğu gibi, sözlü kültürlerde gelişen girift kavrayış sınıflandırmaları, hem ayrıntı açısından zengin hem de biçim açısından içsel olarak tutarlıdır. En “ilkel” toplumlar bile, kendi kuramcılarının (ve şüphecilerinin) yoksun değildir. Fakat genelleştirilmiş politikaların telaffuzu ve bunların, sistemli enformasyon tasnifi ile entegrasyonu açısından, söylemsel alanın eksikliği, sınıflara bölünmüş toplumlarda siyasal merkezden dışlanan kimseler için hayati bir öneme sahiptir.

Önceki iki noktanın ışığında, sınıflara bölünmüş toplumlarda sistem entegrasyonunun, esas itibarıyla “kapsamlı bir ideolojik fikir birliği”ne neden dayanmadığını en iyi biçimde anlayabiliriz. Önemli olan, hükümdarın ve devlet aygıtındaki üst tabaka çevrelerin, hâkim sınıfın geri kalanı ve idari memur sınıfı üzerindeki ideolojik hegemonyasıdır. Geleneksel devletlerde denetim diyalektiğinin ana eksen, yönetenler ve yönetilenler arasında güçlü bir kültürel homojenliği muhakkak, veya hatta çoğunlukla, gerektirmez. Bütün iktidar ilişkilerinde olduğu gibi, hem ege-men gruplar hem de buna tâbi olan gruplar açısından, bir müte-kabiliyet ve otonomi mevcuttur. Fakat bu müte-kabiliyet esas itibarıyla siyasal-ekonomiktir, yani hâkim sınıfın, şiddet araçlarının komutasıyla desteklenen konumuyla birlikte; köylülerin ekonomi ve yönetime dayalı talepleri, hâkim sınıfın ise gelir ta-

lepleri aracılığıyla sağlanan bir mütekabiliyettir. Köylü üreticiler kendi cemaat yaşamları, temel emek koşulları ve genelde geleneksel davranış biçimleri üzerinde ileri derecede bir otonomi sürdürürler. İdeolojik denetimlerin önemli olduğu temel alanlar iç avlu, patrimonyal aygıtın üst tabakaları ve askeri liderliktir. Birçok monarşik sistemde iç avlu, yalnızca hükümdarın kişisel gereksinimlerinin karşılandığı bir yer olmanın çok ötesinde bir anlama sahiptir; o, siyasal bir birim olmuştur, hem siyasetin yapıldığı hem de entrikaların çevrildiği bir merkezdir. Sınırları belirli bir mahal olarak hükümdarın gözetimine açıktır ve onun üzerinde şekillenen ittifakların oldukça gizli olan doğası, içerisinde sıradan bir biçimde sürdürülen “görülebilir” ideolojik denetime tanıklık eder. İç avluda hükümdara en yakın kimseler, çoğunlukla egemen sınıfın dışında yer alan, örneğin hadımlar, köleler ya da yabancılar gibi gruplardan seçilir. Bunlar nominal bir otoriteye sahip olmasalar da, gerçek iktidarlar esasında oldukça önemliydi.⁽²⁹⁾

İç avludakiler birçok durumda (bu, kesinlikle evrensel olmasa da), hükümdardan hem idari aygıtı hem de orduya kadar uzanan otorite çizgilerini aşabilirler. Bunların her biri üzerinde monarşik bir denetimi sürdürme meselesi, modern olmayan bütün devletlerde daimi ve bir dereceye kadar da halledilemez bir şeydi. Devlet büyüdükçe mesele daha da büyüdü, çünkü tâbi kesimlerin davranışları, bunlar ancak ve ancak düzenli ve kolay erişilir bir durum içerisinde yer aldıkları sürece, oldukça başarılı bir biçimde etki altına alınabilirdi. Böl-yönet stratejisi, eyalet ordusunun, merkezi devletin iktidarı açısından kronik bir tehdit ihtimali oluşturduğu toplumlarda doğal olarak oldukça yaygındı. Bu nedenle Diokletian, Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerini dikkatli ve karmaşık bir biçimde alt bölümlere ayırdı. Her vali,

belli bir bölgede ancak kısa bir süre durabilirdi ve bunlar, askeri komuta örgütlenmesinden ayrılmışlardı. Bazen çocukları, rehine olarak Roma'da tutulurdu; yönetilenlerle aralarına mesafe koymak açısından, geldikleri bölgeleri yönetmelerine, oradan mülk satın almalarına ve evlenmelerine izin verilmezdi.⁽³⁰⁾ Ne var ki, bu prosedürü, aşikâr nedenlerden dolayı -bölünmüş bir liderlik, savaş alanında başarılı olamazdı- silahlı kuvvetler için uygulamak çok zordu. Hükümdar çoğunlukla ordunun üst komanda mevkiini kendisi yürütmeye çalışırdı. Fakat hükümdar gerçek bir savaş hâkimi ya da savaş lideri olmadıkça, bu, etkin iktidar anlamında çok fazla bir şey ifade etmezdi ve ordunun hükümdarı görevden alma tehdidinde bulunması, monarşik otorite için hep var olan bir sorundu. Çin, bu bakımdan neredeyse eşsizdi, çünkü askeri liderlik, imparatorluğun içerideki iktidarına nadiren tehdit oluştururdu. Yine de Çin devlet aygıtında, görevleri, memurların uygun davranış ve inanç kurallarını sürdürmelerini sağlamak olan olağanüstü yaygın casus ve muhbir şebekeleri mevcuttu. Örneğin T'ang döneminde, memurların düzenli eğitim seminerlerine katılmaları zorunluydu, bunun amacı onları istenilen biçimde tutmaktı. Üst komuta kademelelerine sadık kalmalarını sağlayabilmek için, bunların, kendi doğrulukları eyaletlerde yaşamalarına izin verilmez ve ancak kısa vadeli tayinler yapılırdı. Fakat bunların, kendi meslektaşlarının aylak ya da ters davranışları hakkında notlar tutmaları ve birbirleri hakkında rapor vermeleri de zorunluydu. Sansür Birimi (Censorate), potansiyel muhalefet kaynaklarını ortaya çıkarmakla görevli, oldukça etkin bir tahkikat polisiydi.⁽³¹⁾

Bir taraftan hükümdarın devlet memurları üzerindeki ideolojik hegemonyasını etkileyen, diğer taraftan ise hâkim sınıfın hal-
kın geri kalanı üzerindeki iktidarını etkileyen faktörler arasında-

ki ayrılık, Marx'ın, "Asya tipi üretim tarzı"na ilişkin gözlemlerinde bahsettiği olgunun temelini oluşturur. Sınıflara bölünmüş toplumların genel kurumlarında ve bu kurumların dahil olduğu köylü toplulukların yaşam biçimlerinde sadece nispeten yavaş bir değişim gözlemlenebilirken, hâkim sınıf içerisindeki elitler arasında karakteristik olarak oldukça hızlı bir iktidar devridaimi vardır. Marx'ın da belirttiği gibi, temel toplumsal kurumlar, "siyaset semasının fırtına bulutlarıncı dokunulmamış" kalır.⁽³²⁾ Ne var ki, fırtına bulutları, egemen elitlerin kendi üyeleri için daima az çok belirir. Patrimonyal iktidar, kişisel münasebetler ve akrabalık ilişkilerine dayanması nedeniyle, ilgili bireyler için doğal olarak istikrarsızdır. Cinayet, gözden düşme, beceriksizlik ya da yolsuzluk nedeniyle cezalandırma... Bütün bunlar, devlet aygıtının ve ordunun üst kademeleri içerisinde otoritenin istikrarsız bir biçimde dağılımına katkıda bulunur.

Geleneksel devletlerde bazı hükümdarlar, iktidarlarını uzun yıllar boyunca korumuşlarsa da, bu, genellikle ancak hiyerarşide hemen altlarında yer alan kimselerin sürekli aldatılmasıyla mümkün olabilmiştir. Hükümdarların, ancak ve ancak doğru-
dan kendi altlarında çok ciddi bir istikrarsızlığın yaşandığı uzun dönemler boyunca, iktidarlarını başarıyla sürdürdükleri iddia edilebilir; öyle ki, bunlar, saray veya hanedeki koalisyonların, etkin bir tehdit oluşturmaktan alıkonuldukları dönemlerdir. Hanedanlar üzerine yapılan incelemeler, istikrarlı bireysel egemenlik dönemlerinin oldukça kısa sürdüğünü ve bu dönemlerin, zor kullanılarak kesintiye uğratıldığını göstermektedir. 37 Osmanlı sultanından 17'si, silah gücüyle tahttan indirilmiştir;⁽³³⁾ Emevi halifelerinin (7. ve 8. yüzyıllarda) ortalama saltanat süresi altı yıl, Selçuklu sultanlarının (11. ve 12. yüzyıllarda) ise on bir yıldır.⁽³⁴⁾

DEVLET SİSTEMLERİ

Ayırt edici özelliklere sahip neredeyse tüm “toplunılar,” kendi içsel niteliklerinin kısmen anlaşılabilmesi anlamında, daha geniş toplumlar-arası sistemler bağlamı içerisinde var olmuşlardır. Sınırlardan ziyade sınır boylarının mevcudiyeti, sınıflara bölünmüş toplumların dışsal yönlerini, modern ulus-devletler sisteminden ayıran bir özelliktir, fakat şurası açık ki, bu, yegâne farklılık değildir. 20. yüzyılda ulus-devlet sistemi, sadece geniş okyanus alanlarının ve ıssız kutup bölgelerinin ulusal egemenlik iddialarına maruz kalmadığı, küresel bir sistemdir. Dahası, dünya siyasal düzeninde yer alan devlet yönetimleri, bu iddiaların geçerliliği konusunda az çok evrensel bir fikir birliğine varmışlardır. Önceki dönemlerde “dünya sistemleri,” doğal olarak çok daha parçalıydı; ve her büyük imparatorluk ya da “dünya uygarlığı,” kendisini kendi hükümdarlarınca da bilinen geniş siyaset sahnesinin jeopolitik ve kültürel merkezi olarak kabul etmiştir. Bu açıdan, Mencius’un “Gökyüzünde tek bir güneş, insanların üzerinde tek bir imparator vardır”⁽³⁵⁾ sözü, bütün büyük imparatorlukların bakış açısına uygulanabilir.

Her biri diğerleriyle iç içe geçse ve aynı anda var olabilse de, modern olmayan toplumlararası sistemler dört genel türe ayrılabilir. İlk olarak, ister avcı-toplayıcılar ya da ister yerleşik tarımcılar olsun, yerel kabile kültürü sistemleri vardır. Sınıflara bölünmüş toplumlar, insanlık tarihinin ancak kısa bir bölümünde mevcut olmuşlardır. Kabile toplumu sistemleri -bazen haklı olarak, “tarihöncesi” diye de adlandırılırlar-, insanlık tarihinin büyük bir bölümü boyunca, var olan tek tür olmuştur. Bunlar, devletlerin ortaya çıkmadığı ve başka yerler üzerinde tahakküm kurabilen devlet iktidarları tarafından bilinmeyen bölgelerde var olmayı sürdürmüşlerdir. İkinci olarak, şehir-devlet sistemlerin-

den bahsedebiliriz. Yalıtılmış şehir-devletlerinin örnekleri bunlarsa da, bunların hemen hemen tümü, kendi refahlarını dayandırdıkları deniz ticareti için “dışarıya” yönelen liman şehirleridir. Doğal olarak şehir-devletler daha önce de belirtildiği gibi, barışçıl işbirliğinden ziyade, kronik savaşlar ve karşılıklı düşmanlık ile ayırt edilen devlet sistemleri içerisinde var olmuşlardır. Üçüncüsü, feodal devlet sistemleridir. Feodalizm kavramının Ortaçağ Avrupası dışında tam olarak ne derece uygulanabileceğine ilişkin oldukça tartışma yürütülmüş olsa da, Avrupa feodal devletler sistemine yakından benzeyen sistemler başka yerlerde de bulunabilir. Dördüncü tür ise, kendi çeper bölgeleri etrafında yer alan kabile kültürleri tarafından iskân edilen daha ufak devletler ya da alanlarla birlikte, büyük emperyal oluşumların idaresi altındaki sistemdir. Açıktır ki, bu türlerin hepsi, modern ulus-devlet sisteminden oldukça farklıdır; yine de bunlar, kısa bir dönem boyunca bir arada var olmuşlardır. Toplumsal değişim süreci içerisinde, çok daha uzun evreler boyunca, bunların her biri, zaman ve mekân açısından bir diğeriyle aynı anda var olmuş ve diğeri yerini almıştır.

Aşağı yukarı dördüncü bin yıllık dönemden beri, imparatorluk sistemleri ihtişam ve ölçüleri bakımından diğeri üzerinde kolayca tahakküm kurmuşlardır. Başta Çin olmak üzere, bazı imparatorluklar, bölgesel nüfuz alanları bu süreç içerisinde önce genişlemiş, sonra azalmış olsa da, uzun çağlar boyunca kurumsal biçim açısından belirgin benzerlikler taşımışlardır. Yine, başta Yakındoğu ve Akdeniz havzası olmak üzere, diğer coğrafi bölgeler de, her ne kadar merkez alanları bazı krallıkların yükselip çökmesiyle değişse de, imparatorlukların tahakkümü altında kalmıştır. Bütün geleneksel imparatorluklar, başlangıçtaki sınırlı devletin genişlemesinden ya da halihazırdaki bir emperyal

nüfuz alanının yabancılar tarafından fethedilmesinden türemiştir; tarihte bilinen hiçbir örneği yoktur ki, büyük imparatorluklar, esas itibariyle daha önce var olan devletlerin bir tür federasyon üzerinde anlaşmalarıyla inşa edilsin. Yani imparatorluklar, öncelikle askeri iktidarın yayılmasıyla kurulmuşlardır; bundan sonraki varlıkları ise, daha önce tartışılan nedenlerden dolayı, yine öncelikle askeri güçlerinin sürekliliğine dayanmıştır. Modern ulus-devlet sisteminde her devlet, sürekli varlığı açısından temel olan, uluslararası ekonomik mübadele işlemlerini kapsayan, tanımlanmış bir siyasal varlıktır. Geleneksel imparatorluklarda ise bu ilişki bir anlamda tersine dönmüştür. Elbette emperyal oluşumun bölgesel sınırlarının oldukça ötesine ulaşan, bir dereceye kadar uzun-mesafeli ticaret mevcuttur. Fakat emperyal genişleme, bütün önemli ekonomik gereksinimleri imparatorluğun kendi nüfuz alanı içerisinde birleştirme eğilimindedir, bu da çevresindeki gruplarla ilişkilerini istikrarsızlaştırır. Kuruldukları andan itibaren, birçok emperyal devlet, askeri iktidarın erişebileceği sınırları bulmuş ve komşu devletleri veya kabile toplumlarını pasifleştirmek için kılıçtan başka araçlar aramıştır. Çin imparatorları, hanedanın ilk genişleme dönemlerinden sonra, Tibet, Endonezya ya da Kore üzerinde hiçbir zaman itibari bir idari etkiden fazlasını sağlayamamış ve Japonya'yı ele geçirmeye teşebbüs etmemişlerdir. Çevredeki göçebe toplumlarla sayısız antlaşmalar yaptılar; kendi isteklerine uyanlara onursal ve maddi armağanlar verdiler. Elbette, tehditkâr yabancılara karşı bir o kadar cezalandırıcı seferler düzenlediler ve onlarla savaştılar. Benzer tarzda, Cumhuriyet'in sona ermesinin hemen ardından Romalılar, askeri ilerleme çabalarının kısa ömürlü olduğu ya da geri püskürtüldüğü yerlerde, kendi sınır boyları civarındaki barbarları rüşvetle savuşturma politikalarına bel bağladılar.

Varlıklarını belli bir dönem boyunca sürdüren emperyal oluşumlar, ulus-devletlerin bugün sahip olduğu iktidara eşdeğer nüfuz alanlarına ulaşamamışlardır. Sınır boylarına bitişik devletler, daha küçük devletlerdir ve genelde gruplar ve diğer barbarlarla bir araya gelmişlerdir. Bir başka deyişle, imparatorluklar kendi toprakları içerisinde evrenselleştirici bir niteliğe sahip olmuşlardır. Örneğin Romalılar, kendi kurumlarını ilke olarak, bilinen dünyanın geri kalanı için de genelleştirilebilir kabul ederek, hiçbir uluslararası hak ya da hukuk tanımadılar. Bu, modern olmayan bütün emperyal sistemlerin özelliği ve sınırların antlaşmalar sayesinde barışçıl biçimde oluşturulmasının, esasında istikrarsız olmasının önemli bir nedenidir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır boyları, devlet yönetiminin “darül-harb”in sınırını belirleyen şey olarak kabul ediliyor ve uzun süre iskân edilmiyordu; bu bölgelerin iskâna açılmamasının nedeni, fiziksel coğrafyalarının özellikleri değil, buralarda yaşanan neredeyse hiç sonu gelmeyen askeri dalaşmalardır.⁽³⁶⁾ Çin, belki de en belirgin örneği oluşturur. Yüzyıllar boyunca devlet felsefesi olarak kalan ortodoks öğretiye göre, Çin'in gereksinimleri, kendi sınırları dışından getirilmek zorunda olan mallara ve hizmetlere bağımlı değildi. İmparatorluk dışındaki ticaret, normal olarak haraç talepleri ile ilişkili bir biçimde yürütülüyordu.⁽³⁷⁾

Şehir-devletler arasındaki ilişkiler, bu tür kalıplardan doğal olarak farklıydı. Şehir-devletler nadiren ekonomik otonomi elde etmiş ve doğal olarak kendi yakın çevreleri dışındaki gruplarla uzun mesafeli düzenli ticari ilişkiler kurmuşlardır. Şehir-devletlerde tüccarlar, varlıklarının çok daha marjinal olduğu imparatorluklara nazaran, genellikle daha yüksek bir statüye sahiptiler. Sümer devletleri, maden cevherleri ve diğer hayati malları aramaları için, tüccarları Orta Asya içlerine göndermişlerdir.⁽³⁸⁾

Dış kaynaklara talep arttıkça, komşularının aleyhine kendi toprağını genişleten şehir-devletin başarısı da artıyordu. Greklerde olduğu gibi, Sümerlerde de, uzayan savaş halinin, ekilebilir tarımsal arazi miktarının önemli ölçüde azalması gibi bir sonucu vardı. Kronik askeri mücadele, sürekli asker alımını gerektiriyor, bu da, işçileri tarımsal araziden uzaklaştırıyordu; işlenen topraktan elde edilen ürünün büyük bir kısmı, silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için alınıyordu. Bunun sonuçları Sümer için özellikle dramatikti, çünkü sulama, etkili tarım için gerekliydi ve büyük tarım arazilerinin işlenememesi sonucunda, buraları yarı-çöle dönmekteydi. Sümer şehir-devletlerinin nihai kaderi, bu istikrarsız devlet sisteminin tipik sonucudur. Yani, kendi içlerinden bir gücün genişlemesiyle değil de, dış bir güç tarafından kurulan daha büyük bir emperyal düzen içerisinde eridiler. Akadlı işgalcilerce fethedilmelerinin ardından, Sargon'un imparatorluğunun eyaletleri oldular ve emperyal rejime vergi ve haraç ödediler.⁽³⁹⁾

MUTLAKİYETÇİ DEVLET VE ULUS-DEVLET

Daha önce yürüttüğümüz geleneksel devlet tartışmasında feodal toplumdan neredeyse hiç bahsetmedim. İzleyen kısımda da feodal düzenlerin sistematik bir açıklamasını yapmaya çalışmayacağım. Böyle bir taktik ilk bakışta oldukça tuhaf gelebilir. Çünkü modern devletlerin kendine has özelliklerini, ortaya çıkmalarına zemin hazırlayan Avrupa feodalizmi bağlamını incelemeden nasıl anlayabiliriz ki? Ancak bunun nedeni tam olarak şudur ki, modern devlet, ancak ayırt edici nitelikleri çoğunlukla azımsanan ve dağılmakta olan ortaçağ düzenindeki kökenleriyle kıyaslanarak anlaşılmıştır çoğu kez.⁽¹⁾ Avrupa feodalizmi, kendisini diğer feodal sistemlerden ve sınıflara bölünmüş diğer toplum türlerinden ayıran belli özelliklere sahiptir.⁽²⁾ Bu unsurlardan bazıları, modern devletin oluşumuna yol açan süreçlerde hayati bir önem taşımaktaydı. Ama bunlar üzerinde yoğunlaş-

mak, modern Batı'nın dinamizmini klasik dünya, feodalizm ve modern toplumları birleştiren bir silsile olarak ele alan ve tarihsel materyalizm tarafından da benimsenen "ilerlemeci" bir tarih yorumuna yol açabilir.⁽³⁾ Avrupa'nın uzun vadeli gelişiminde, modernitenin kökenini açıklamak için ele almamız gereken benzersiz özellikler olduğunu yadsımak istemiyorum. Ancak benim asıl kaygım, modern devletlerin kümesel olarak geleneksel devletlerle mukayese edilebileceğini göstermektir. Mutlakıyetçi devletlerin nasıl olup da feodalizmden kaynaklandığına ilişkin bir yorum sunmak niyetinde değilim; mutlakıyetçiliğin tam olarak ne zaman ortaya çıktığıyla ya da mutlakıyetçi egemenliğin kendine has özellikleri bağlamında belli devletler arasındaki farklılıkları analiz etmekle de ilgilenmeyeceğim. Benim amacım daha tipolojik ve karşılaştırmacıdır. Modern devletlerin bütün geleneksel devlet biçimlerinden nasıl farklı olduğunu gösterirken, modernitenin daha evvel sözü edilen süreksizliklerinin bazı temel unsurlarını aydınlatmaya gayret edeceğim.

Spesifik bir biçim olarak mutlakıyetçi devletin tanımıyla başlamak yerine, öncelikle Avrupa devlet sisteminin bazı yönlerini ele alacağım. Çünkü 16. ve 17. yüzyıllarda sağlamlaşan devletler sistemi, yalnızca her devletin bireysel olarak içerisinde oluştuğu bir ortam değildir; aynı zamanda özü itibarıyla bu oluşum sürecine dahil olmuştur.

MUTLAKİYETÇİ DEVLETLER SİSTEMİ

Mutlakıyetçiliğin gelişiminden önce Avrupa tabii ki zaten bir devlet sistemiydi; sık sık savaştan devletlerden oluşan bir çeşitlilik. Mutlakıyetçiliğin gelişimiyle birlikte devlet sistemi büyük çapta dönüşüme uğradı ve gerçekten, ilk kez modern anlamda açıkça "Avrupa" olarak tanımlanabilecek şey oluştu. Konstanti-

napolis'in 1453'te düşüşünün Avrupa'nın bağımsızlığı üzerinde-ki Osmanlı baskısının başlangıcı sayılması gelenekseldir. Bu, Türklerin daha önceden de uzun süredir, o zamanlar daha çok "Hristiyanlık" anlamına gelen "Avrupa" kıtası içerisine önemli akınlar yaptığı gerçeğinden oldukça ayırdır. Kutsal Roma İmparatorluğu ve Papalık ilki daha önce tartışılan anlamda bir imparatorluk şekli olmasa da Hristiyanlığa kimliğini vermiştir. Valery'nin iyi bilinen, Avrupa'nın "yalnızca Asya'nın bir yarımada-sı olduğu" gözlemi kendi hakkıyla bir medeniyet olmaktan çok büyük dünya kültürlerinin çevresinde kaldığı görülen Avrupa feodal devletlerine uygulandığında bir miktar doğruluğa sahiptir. Barraclough'un etkin bir biçimde belirttiği gibi, ortaçağ Avrupa medeniyetinin birliği "Latin dili, klasik miras ve Hristiyan dininin bileşimi olduğu"⁽⁴⁾ hayali bir şeydir. Asya ve Afrika'nın önemli bölümlerini alan ama Britanya Adaları'nın, İskandinavya ve Almanya'nın tümünü içermeyen Roma İmparatorluğu'nun merkezi Akdeniz'deydi. Ortaçağ Latincesi kıtanın yalnızca belli bölgelerinde kurulu ve kalıcı bir kültürel unsurdu ve ne Papalık ne de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun cazibesi gerçekten evren-seldi. Daha sonra "Avrupa" olan şeyin kenarında yerleşmiş olan Bizans İmparatorluğu birleşik gücün ana merkeziydi.⁽⁵⁾

Mutlakiyet bütün bunları değiştirdi. Doğal olarak yeni bir birleşik Avrupa'ya yol açmadı. Tersine; Avrupa kıtası devletler arasında bölünmeler ve savaş izleriyle yeniden yarıldı. Ancak yine de Avrupa daha sonra gelecek olan ulus-devlet sistemi ile ayırt edilebilir ve belirgin bağları olan bir politik düzen oldu. Feodal devlet sisteminde kıtanın her tarafına dağılmış bulunan prenslikler çoğunlukla küçüktü. Barış yoluyla veya savaşla olsun bunlar arasındaki bağlantılar, sınıflara bölünmüş toplumların tümünde ortak olarak, halkın geri kalanının kültür ve faaliyetin-

den uzak bulunan hükmeden sınıfın kesimleri arasındaydı. Mutlakiyet altında devlet tebasının büyük çoğunluğu hayatlarını eskisi gibi yaşamaya devam etseler bile daha fazla “piramitsel” bir karaktere sahip olmaya başladı. Devletin içten pekişmesi onun bölgesel şeklinin daha açıkça vurgulanmasına hizmet etti ve Avrupa’nın devletlerin sınırları bakımından değişime uğraması mutlakiyet döneminde oldu. Feodal Avrupa’da sınırlar kronik olarak tartışmalı ve belirsiz biçimde yönetilen hudut boylarıydı. “Diplomasi” vardı ama geleneksel türdendi. Başka bir deyişle diğer grupları mal ve ödüller teklif ederek satın almak, ya da bağımlılığın tanınması olan haraç kopartma çabalarından ibaretti. Geçerli diplomasi feodal çağdan bazı köklere sahiptir, ancak büyük ölçüde 16. yüzyıl ve sonrasının yeni bir gelişimidir. Bu, geleneksel devletlerdeki gibi savaşın hakim olduğu ama ayrıca her devletin diğerlerinin meşru özerklik sahasını tanımalarına dayanan yeni bir tür devlet sisteminin oluştuğu gerçeğinin en iyi ifadesidir.

Fransız devleti kıtanın Batı bölümünün en güçlüsü olduğundan Fransız diplomasisi liderdi, ancak daimi diplomatik faaliyet müessesesi tüm Avrupa’da hızla kuruldu. XIV. Louis mutlak hükümdar prototipi idiyse de onun yönetimi diplomatik eğitim ve diplomatik manevra bakımından gayet belirgin biçimde ileri olanıydı. Onun sevk etmesiyle *Comte d’Avoux* Avrupa devletlerinin yeni diplomatik düzenleme uygulamasının standart anlatımına benzer bir şey çıkarttı. Fransız devlet sekreterleri diğer devletlerin vaziyet ve servetleri hakkındaki bilgi kaynaklarının düzenli rapor ve muhtıralarda tutulan karmaşık bir dizisine sahiptiler.⁽⁶⁾ Bunun özel önemi izleme faaliyetinin uluslar arası alana uzatılmasını işaret etmesi, böylece sonuçta bir fenomen olarak “uluslararası ilişkiler” denilen şeyin oluşmasına yardımcı ol-

masıdır. Geleneksel devletlerin uzun tarihi boyunca, daha önce buna tam olarak benzeyen hiçbir şey var olmamıştır ve bu modern ulus-devlet sistemini önceki türlerden ayıran setin esaslı bir unsurudur. 17. yüzyıl Fransa'sında bile diplomasi hala oldukça ilkel bir biçimde örgütlenmişti. Saltanatının sonuna kadar XIV. Louis bazı önemli görevleri generallere ve papazlara emanet etmeye devam etti. Yerleşik diplomatların bu iş için eğitimleri azdı ve daha prestijli işler hemen tamamıyla üst rütbeli asillerin ayrıcalığıydı. Ancak 18. asırda çoğu ülkelerin içeride ve dışarıda sürekli dış işleri üzerinde çalışan geniş diplomatik görevli teşkilatı vardı.

Mutlakiyet döneminin önemli bir yeniliği de kongrelerin oluşturulmasıydı.⁽⁷⁾ Ortaçağ'da özellikle kilise mensupları arasında uluslararası toplantılar vardı ve bunlar arasında ortaya çıkan görgü kurallarının bazıları daha sonraki zamanlarda da yaşamayı sürdürdü. Ancak kongreler esas bakımından farklıydı ve bunların "[17.] yüzyılın büyük dönüm noktalarından birisi" olarak tanımlandığı olmuştur.⁽⁸⁾ Bu yüz yıldan önce bir zamanlar birkaç devletin temsilcileri bir yerde buluşmuşlardı ancak Otuz Yıl Savaşları'nın sonundaki Westphalia Kongresi çeşitli bakımlardan radikal olarak farklıydı. Bu, değişik Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri halletmekle ilgili genel bir Avrupa kongresine yakın bir şeydi. Toplantılar iki şehirde Münster ve Osnabrück'te yapıldı ve daha az merkezi olan İngiltere, Polonya ve Danimarka hariç her Avrupa devletinin temsilcilerine yer verdi. XIV. Louis'in ölümüne kadar hiçbirisi Westphalia kadar herkesi kapsayacak kadar büyük olmasa da dokuz kongre daha yapılmıştı. Birbirini takip eden her kongreyle ortaya çıkan antlaşmalar bolluğu Avrupa çapında bölgesel devlet yetkilerini inşa etti, sonraki savaşlar ve çatışmalar bu diziye daha başka toplantılar getirdi. 17. yüz-

yıldan sonraki Avrupa tarihi Yalta dahil hemen hepsinde uzayan savaş dönemlerini izleyen bu tür toplantılardan kesin biçimde etkilenmiştir. Avrupa devletleri arasındaki “güç dengesi” kavramı bunun 17. yüzyılda ne kadar yeni olduğunu veya mutlak devlet sisteminde ve ulus-devlet sisteminde ne kadar önemli olduğunu tekrar kavramanın zorluğu yüzünden bu kadar alışılabilir ve klişeleşmiş bulunmaktadır. Utrecht Antlaşmaları bunun ilk sağlam temelini attı; daha sonra bu devletlerce hem savaş açmak hem de barış talep etmek için kabul edilen bir prensip haline geldi. Bu, ekonomik ilişkiler alanındaki “gizli el” gibi modern toplumların gelişimi için tam anlamıyla belirleyici olan ulaşılabilir denge teorisiydi. Bunun önemi, sadece devlet liderleri tarafından aktif biçimde uğraşılacak güçler dengesi fikrine dayanmaz. Daha önemlisi, hiçbirisinin kendi yönetim ya da hukuk unsurlarını başkasının zararına evrenselleştirme hakkı olmadan diğer devletlerin meşruluğunun açıkça tanınmasıdır. Bu, açılış bölümünde terimi tanımladığım anlamda bir organizasyon formülüdür. Ancak bu aynı zamanda her devlet için kendi egemenliğinin kabulünü sağlamak için diğerlerinin ayrı egemenlik alanlarını tanıyan bir “anarşi” formülüdür. Sorel’in gözlemlediği gibi, “*Il se forme ainsi entre les grands Etats une sorte de societe en participation: ils entendent conserver ce qu’ils possedent, gagner en proportion de leurs mises, et interdire a chacun des associes de faire la loi aux autres.*”⁽⁹⁾ “*Une sorte de societe en participation*” deyimini fazla güçlüyse de, giderek bütünleşen ancak yine de birbiriyle bağlantılı tüm devletlerin ayrı ayrı meşruiyetinin güçlü bir biçimde ve açıkça tanınmasını sağlayan devlet sisteminin paradoksal karakterinin kavranmasına yardımcı olur.

Avrupa devletleri iki kategoriye ayrılmak eğilimindeydi: Yeni doktrinden yararlanabilen ve diplomasi ve savaş yoluyla büyü-

yenler ile sonuçta geniş araziler kaybeden veya tamamıyla parçalanırlar. Diplomatik manevra niyet edilmese de silahlı çatışmaya yol açabileceğinden harp riski azalacak yerde artıyor; ve bir kez başlayınca takviye edilmiş ittifakların etkisi diğer türlü olabileceğinden çok daha geniş askeri karşılaşmalara yol açabiliyordu.⁽¹⁰⁾ “Kazayla” büyük ölçekli savaş çıkması olasılığı devletlerin hem dahili, hem de bir diğeri hakkında toplayabildikleri sistematik bilginin nispeten kıtlığı nedeniyle artmıştı. Düşmanın ya da dostun kaynakları kadar devletin uzun bir savaşı sürdürme yeteneği de yanlış hesaplanabiliyordu. 18. yüzyılın ortalarında Lord Chesterfield oğluna bir mektubunda şu gözlemi yapmıştır: “Politik bilginin ancak soruşturma ve sohbetle sağlanabilecek bir bölümü vardır: Bu Avrupa’daki her gücün üç önemli nokta olan kuvvet, gelir ve ticaret bakımından mevcut durumudur.”⁽¹¹⁾ Avrupa devletlerinin kıtanın doğu bölgelerindeki işbirliği çabaları çok önemli bir yönde, geleneksel türde bir imparatorluk biçiminin son büyük tehdidinin -Osmanlı İmparatorluğu’nun- yenilmesi şeklinde meyve verdi. 17. asrın sonunda Türklerin Viyana kapılarından geri püskürtülmesi Batı’nın daha sonraki üstünlüğü bakımından -eğer Edward Meyer ve Weber haklıysa- belki de 15 yüzyıl önce Greklerin Maraton’daki zaferi kadar önemli bir olaydır. Türklerin giderek geri çekilmesiyle “Doğu sorunu” modern biçim olarak kabul gören bir durum içerisinde ortaya atılmaya başladı.

Mutlakiyet çağında tepkisel olarak gözetilen devlet sisteminin ana esaslarının oluşmasını takiben birçok hudut boyları kalsa da devletler arasında yeni sınırlar kurulmaya başlandı. Modern devletin geleneksel olanlardan farklılığının yalnızca hudut boyları yerine sınırların geçmesi bakımından olmadığı vurgulanmalıdır. Devletin bölgeselliğinin doğası mutlak devletin yükselişi

ile aynı zamana rast gelen oldukça ayrı devlet egemenlik teorilerinin ışığında dönüşüme uğrar. “Egemen devlet” görüşünün tamamen dahili bir konu olarak sıkça tartışılması bunun devlet için başkaları bağlamında gizli harici anlamları olması gerektiğinin vurgulanmasını icap ettirir. Bütün diğer haklar hükümdar tarafından bağışlanır ve onun tarafından geri alınabilirken devlet kendi nüfuz sahasında tam bir yetkiye sahip olmalıdır. Doğası gereği bu formül farklı devletlerin yetkileri arasında açık bir ayrım belirler ve bunlar arasındaki bölgesel işaretlere yeni bir önem kazandırır. Feodal devletler arasındaki ilişkiler geniş çapta sınırları belirsiz iller kümesine hanedan ilavesi olarak bölge kazanılmasına yönelikti. Ortaçağ hükümdarlarının bölgeleri aralıksız değildi, dağınık ve bölünmüş durumdaydı. Bir hükümdar bütün topraklarını tek bir bölgede toplamak amacı peşindeyken, bu başarılmazsa büyük bir tuhafılık sayılmazdı. Dahası, doğal olarak feodal devletin hükümdar tarafından talep edilen bölgeleri içerisinde kralın emrinin hiç tanınmadığı ya da boşuna sayıldığı geniş yerler vardı. Mutlakiyetle ilişkili politik gücün merkezileşmesi basit olarak halihazırda hükümdarın otoritesine sözde bağlı olan yerlerde etkin kontrolün genişletilmesi süreci değildi. Bu, devletlerin dış ve iç hudut boylarının temelden değişmesini gerektiriyordu. Bir kral başka birisi tarafından talep edilen toprakların içerlerinde bir parça yere sahip olabilirdi. Bu yüzden egemenlik haklarının ilerletilmesi özünde önemli çatışmaları ve en azından barışçıl bir biçimde devletler arasında bölgenin tekrar düzenlenmesini içerebiliyordu. Belirsizliklere örnek Sedan prensliğinin 17. yüzyılın ortalarındaki durumunun yer değiştirmesi üzerine yapılan farklı tarihsel yorumlarda verilmektedir.⁽¹²⁾ Sedan genellikle ayrı bir ülke olarak görülmüştür. Ama bazıları onu daha büyük bir devlet olan Fransa'nın, hükümdarın

asgari otoriteden fazlasını sürdüremediği bir sınır vilayeti olarak görmüştür. O zaman olanları kısmen yansıtan tarihçilerin tereddütleri özellikle şaşırtıcı değildir. Bouillon Dükleri alan üzerinde doğrudan lordluğa sahipti, ancak mülklerinin bir kısmını Liège piskoposlarına borçluydular, ki bunlar da Fransız tacına sadakat borcu olan prenslerdi. Düklük ailesi Sedan'ı Fransa'daki bazı başka arazilere karşılık terk etti. Duruma göre, tarih yazarlarınca bu daha önce yabancı olan bölgenin ilhaki, diğerleri tarafından ise Fransız toprakları üzerindeki kraliyet gücünün pekiştirilmesi olarak kabul edildi.

Devletlerin sınırlarının düzenlenmesi sürecinde evvelce var olan hudut boyları yalnızca değiştirilmemiş daha önce verilen anlamda sınır olmaya doğru önemli biçimde değişmiştir. Bu 19. yüzyıl içlerine kadar özellikle kıtanın daha az yerleşilmiş kısımlarında sona ermemiş bir süreçti. 17. yüzyılda hudut boylarının bir çoğu oldukları gibi geleneksel, dağınık şekilde belirlenmiş, ve ilgili devletlerin politik ya da ekonomik faaliyetiyle doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan biçimde kaldı. Örneğin Hollanda cumhuriyetinde, eski uygulamalardan çok yeni egemenlik kavramları bakımından yargılandığında her çeşit tuhaflik ve tutarsızlık mevcuttu. Hollanda arazisinin bazı kısımları devletin ana bölümünden tamamen kopuktu. Diğer yandan bu kısımlarda İspanyol tımarları vardı. Liege piskoposları bazı Hollanda bölgeleri üzerinde birleşik egemenliğe sahipti. Birçok sınırlar bu olaylarda dokunulmamış kaldıysa da esas olarak 17. ve 18. yüzyıllardaki savaşlar ve sonuç kongreleri hudut boylarının sınırlara dönüşmesini mantıksallaştırdı. 17. yüzyılda ilk kez olarak sınır halkına devletlerden birine ya da diğerine ait olma "opsiyonu" verme uygulaması oluştu. Böylece 1640 Antlaşması'yla içerisinde yaşayanlara Fransız kalmak ve olmak, ya da eskiden olduğu

gibi İspanyol veya Alman'lığı devam ettirmek için yeni çizilen çizginin arkasında kalma seçeneği verilen İspanyol Hollanda'sındaki çeşitli şehirlere Fransa sahip oldu. Harita üzerinde karşılıklı anlaşılmiş hatlar olarak hudut boylarından sınırlara doğru gelişim yine de 18. yüzyıla kadar görünmez, bir hat olarak gerçekten çizilmiş ilk sınır ancak 1718 yılında aynı yıl Flanders için yapılan antlaşmanın bir parçası olarak inşa edilmiştir.⁽¹³⁾

Ulus-devletlerin tepkisel gözetim sistemini şekillendirmede büyük önem kazanacak olan diğer yenilikler ancak "mutlakiyet çağının" sonunda ilk girişlerini yapabildiler. Bunlardan birisi doğal hudut boyları doktrininidir. Geleneksel devletlerde liderler diğer devletlerin saldırılarına karşı doğal koruma sunan araziler üzerinde egemenlik sağlamayı kesinlikle sık sık denemişlerdir. Ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren işlendiği gibi bir devletin mümkün olduğunca doğal hudut boylarına sahip olması bir idari birim olarak devletin yaygın tutarlığına sıkıca bağlıdır. Yeni doktrinin ardında yatan yalnızca çekişmeli belli sınır bölgelerinde korunmak değil devlet olmanın ayrılmaz özelliğini vurgulamaktır. İlgili "doğal" sınırlar bir devleti bir şekilde ortama organik olarak bağlayan parametreler değil, daha çok gelişen devlet egemenliği kavramının bir ifadesidir. "Doğal hudut boyları" sonuçta devletlerin içerisindeki tarihsel halkların dilsel ve kültürel türdeşliği anlamında da görülmüştür. Ancak bu yine de daha sonraki bir olaydır ve neredeyse tamamen Avrupalı ulus-devletin ortaya çıkışına özgü bir şeydir.

Doğal olarak Avrupa'daki tepkisel olarak gözetilen devlet sisteminin şekillenmesi mutlakiyette temel öneme sahip tek dışsal değişiklikler dizisi değildir. Bu gelişme Avrupa devletlerinden bazılarının deniz yoluyla güç genişletmesi ile aynı dönemdedir. "Avrupa" olan şey daha doğudaki imparatorluklarla kıyaslandı-

ğında küçüktü, hatta eski Roma İmparatorluğu'ndan bile daha küçüktü. Bir müstakil devletler mozaığının giderek artan bir şekilde, dünyanın geri kalan bölümündeki çok geniş alanları kontrol altına alabilmesi ya da hakimiyeti altına sokabilmesi dikkate değer hatta neredeyse olanaksız görünür. Şurası vurgulanmalıdır ki, bu gerçekten olağanüstü bir şeydi; birkaç bin yıla yayılan geçmiş devletler tarihinde bununla kıyaslanabilecek bir şey yoktur. Yine de, ilerdeki birkaç paragrafta anlatmaya çalışacağım nokta 17. asırda Avrupa'nın artık yalnızca bir devletler mozaigi olmadığıdır. Her bir devletin pekişmiş bağımsız egemenliği (ya da birkaç yüzyıl süren savaşlar ve bölgesel düzenlemeler sonucunda hayatta kalabilmiş devletler) aynı zamanda devletler arası genel bütünleşme sürecinin de parçasıydı.

Avrupalıların başardığı denizlerin efendiliği yine de, bunun doğrudan bir sonucu olarak değil oldukça duruma bağlı birkaç unsura dayalı olarak açıklanabilir. Uzun mesafeli deniz seyahati ve Avrupalıların bakış açısından dünyanın “keşfi” denilen şey Avrupa bahriyesinin ateş gücünü dayanılmaz hale getiren teknolojik gelişmelerden daha evveldir. 13. yüzyılda Çin ile ipek, baharat ve diğer birkaç mal için belli bir miktar uzun mesafeli ticaret vardı. Çin aslında, bazı gezginler ticaret amacıyla Asya ana-karasını geçmiş oldukları ve Arap tüccarlarının Hindistan limanlarından Ortadoğu üzerinden Avrupa'ya olan ticareti kontrol etmeleri nedeniyle Avrupalılar tarafından Hindistan'dan daha iyi biliniyordu. Tatar Han İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Çin'deki Ming rejiminin bu devleti giderek yabancılara karşı yalıtıma başlaması bu durumu değiştirdi. Osmanlı Türklerinin zorlaması diğer ticaret rotalarının da yerini değiştirdiğinden Avrupa dünyanın geri kalanından eskisine göre daha da koptu. Maceracıların (coğrafi bilgi sağlamakta uzmanlaşmış “kaşifler” çok daha

sonraki tarihte geldiler) dünyanın geri kalan bölümünü Avrupa'ya "açan" yeni rotaları izlemeye başlamaları kısmen bu nedenden idi. Yeryüzündeki bu en gözük seyahatlerin yapıışı kuşkusuz genel olarak Rönesans etkisinin teşvikiyledir, ancak ondan çok da doğrudan etkilenmiş görünmemektedir. Batlamyus'un ilk kez 1475'te basılarak erişilebilir hale gelen Coğrafya'sının bulunmasının önemli bir genel entelektüel etkisi oldu. Ama Kolomb bunu belli ki okumamıştı. O Ortaçağ sonlarının alimi Kardinal d'Ailly tarafından yazılmış bir çalışma olan *Imago Mundi*'ye çok daha fazla şey borçludur.⁽¹⁴⁾

Mutlakiyet gerçekten, büyük keşif seyahatlerinin çoğunun başarıldığı ve dünya kıtalarının ana coğrafi biçimlerinin öğrenildiği bir döneme denk gelmiştir. Tabii, bir anlamda bunun önemi kolayca küçümsenemez. İhtişamları ya da bölgesel kapsamları ne olursa olsun geçmiş zamanların büyük imparatorlukları bütün olarak yerküre hakkında hakiki bir bilgiye sahip olmamıştı. Ne kadar kozmopolitan olsalar da bilgileri daima temel "yerel bilgi" idi.⁽¹⁵⁾ Tarihte ilk kez Avrupa düşüncesinin etnik merkezi ne olursa olsun insanlar "evrensel bilgi"ye sahip oldukları bir dünyada yaşıyorlardı. Eğer bu önceki çağlara göre bir süreksizlikse Avrupa'nın denizdeki askeri ve ticari gücü de öyledir. Bütün büyük çaplı imparatorluklar bir çeşit uzun vadeli ticarete sahiptiler ve zenginliği çok büyük ölçüde ticaret ve deniz gücünün karışımı üzerine kurulu birçok daha küçük ülke vardı. Ancak hiçbir büyük "dünya uygarlığı" Batı'nın olacağı gibi büyük çapta deniz taşımacılığı ticareti operasyonlarının ve kolonileştirmenin gelişmesiyle asıl olarak deniz gücüyle kurulmamıştır.⁽¹⁶⁾ Mutlakiyetin gelişmesi şüphesizdir ki, bir derecede kıymetli metallerin içeri akmasıyla Avrupa'ya getirilen zenginlik sayesinde kolaylaşmıştır. Ancak yine de doğrudan bağlantı azdı ve bütün

bunları bir çeşit işlevsel çerçeveye sıkıştırmak akılsızca olabilir. Coğrafi keşif ve ticaretin yayılması sürecinde 1650'lerden itibaren bir yüzyıl gibi bir süre için durgunluk vardır. Westphalia Anlaşması önemli ölçüde Avrupa ülkelerinin, enerjilerini kendi kıtalarına yoğunlaştırmalarına yol açtı. Ticari politikalar yayılmacı olmaktan çok kısıtlayıcıydı, Latin Amerika hariç kolonileştirme hala geniş çapta dünyanın diğer yerlerinde ileri karakollar kurma meselesiydi. Küresel ölçüde ticari ve sonraları endüstriyel kapitalizmin yayılması, Batılı “evrensellik” başlamasaydı mümkün olamazdı; ancak bu temelde diğer kaynaklardan türemiştir.⁽¹⁷⁾ Ana bağlayıcı olay ticari kapitalizmin büyük ölçüde yer kürenin birçok kısmına taşınmasına izin veren Avrupa deniz gücünün üstünlüğü olacaktır.

ORGANİZASYON OLARAK MUTLAKİYETÇİ DEVLET

Tepkisel olarak gözetilen devlet sisteminin yeni bir tipinin gelişimi anlamında mutlakiyet modern dünyayı önceki devirlerden ayıran süreksizliklerin üzerini açmaya başladı. Mutlakiyet kendinden önceki feodal düzenin büyük unsurlarını hala elde tutuyordu ve mirasçısı olan ulus-devletten feodalizmle olduğundan daha farklıydı. Eğer Anderson'un “Diplomaside... mutlak devletteki feodal baskınlık endeksi bellidir” değerlendirmesiyle aynı fikirde değilsem de, “mutlak devletler, yüzeydeki modernliğin yeraltındaki arkaizmini tekrar tekrar ele verdiği, melez oluşumlardır”⁽¹⁸⁾ gözlemi ile bir çatışmam olamaz. Mutlak devletlerin yeniliğini yargılarken önemli olan şey, nesillerdir tarihçilerin yapmış olduğu gibi, bunu yalnızca feodalizmle kıyaslamak değil genel olarak diğer geleneksel devlet şekilleriyle karşılaştırmaktır. Mutlak devlet bana göre hala geleneksel devlettir. Yani bazı ana özelliklerinde sınıflara bölünmüş toplum olarak kalır. Ancak diğer

bakımlardan başka yerde çok zor bulunur özelliklere sahiptir.

Kişi, mutlakıyeti Doğu Despotizmi'nin küçültülmüş bir çeşidi olduğunu varsayarsa, ki bazıları öyle yapmıştır, bunlar kolay kolay ayırt edilemez. Böyle bir analiz, yalnızca merkezi bürokratik imparatorlukların gerçekte olduğundan çok daha uyumlu olduklarını savunma yanlısını tekrarlamaz, Avrupa hükümdarlarının bazı farklı hükmediş biçimlerine (ve meşruiyet iddialarına) yeterince ağırlık vermeyi de başaramaz. Bunlar geniş çapta hem egemenlik fikrinin ve hem de gerçeğinin merkezindedir.⁽¹⁹⁾ Geleneksel devletlerde hükümdarlar bir anlamda daima “egemen-dirler”: Bunlar (en azından devlet aygıtında daha aşağıda olanlarca) politik düzen içerisinde üstün otorite olarak kabul edilmiştir. Mutlak hükümdarlar gibi onlar da kutsal sembollere gönderme yaparak meşruiyet iddia ettiler; hükmetmeye “ilahi hak” fikri, şekil bakımından neyi belirtirse belirtsin esas anlamıyla bir Avrupa icadı değildir. Ancak başka yerlerde olduğu gibi geleneksel hükümdarlar devleti kendi kişilikleri içerisine dahil etmemişler, onun tepesinde oturmuşlardı. “İlahi hak”kın dinsel sembolizmi gerçekte çok yeni bir şeye geleneksel bir destek olarak görülmelidir; *modern anlamda “hükümet”in gelişimi, hükümdar figürünün laikleşmiş idari varlığının kişileşen ifadesidir.*

“Egemenlik” kavramının politik düşünürlerin ellerinde 15 ile 19. yüzyılın sonu arasındaki ilerici şekillenmesi bu bakımdan öğreticidir. “Egemen” bireysel hükümdar fikriyle etimolojik bir bağlantı ileri sürer, ancak bu onun niçin kişisel olmayan “egemenlik” biçimine kolayca devredildiğini açıklamaya yardım eden esas kökeni değildir. Bodin'den evvel “egemen” terimi herhangi bir rütbedeki kişi için kesin olmayan bir biçimde sıfat olarak kullanılmıştı. 15. ve 16. yüzyıllarda İngiltere'de yalnızca dinsel bir örgütün başında olduğu için piskopos tacının baş ke-

şışı gibi nispeten önemsiz bir şahıstan bile resmen egemen olarak bahsediliyordu. Kelime daha yaygın olarak örgütlerin kendi özelliklerine gönderme yapmak için kullanılırdı: Örneğin Fransa'da üç tane egemen hukuk mahkemesi tanınmıştı.⁽²⁰⁾ Yalnızca bir tek egemen olabilir önerisini sürerken (bazı tereddütlerle), Bodin basitçe birey olarak hükümdarın üstünlüğünü öne sürmüyor, idari hüküm sürmenin koordine edilmiş sistemini tanımlıyor ve savunuyordu.⁽²¹⁾ Sanırım haklı olarak, ne monarşik olmayan rejim gerçeğinin ne de İngiliz Devrimi ile ilişkili çeşitli cumhuriyetçilik ve hürriyetçilik teorilerinin önceden bir "egemenlik söylevi" oluşturulmadan çıkamayacağı iddia edilebilir.⁽²²⁾ Zamanın politik teorisine bağlı olarak mutlakiyet kavramı işlenmeye açıldı, çünkü bir kişinin üstün otoritesinin öne sürülmesini, gerçekte kral ve hükümdarların hiçbir gerekli rolünün olmadığı devlet gücünün daha genelleştirilmiş bir yorumu ile yan yana koyuyordu. Bir kez egemenlik fikri hükümet prensibine etkin biçimde dönüştüğünde onun için şehirli komünün kısıtlı erişimi içerisinde artık uygulanmayan ama bütün olarak devletin politik toplumuna referans olan "yurttaşlığa" bağlanma yolu açıldı. Kralların ilahi hakkı ile mutlak egemenlik arasındaki bağlantı ne kadar vurgulansa da saldırıya açık, ideolojik yoğunlaşma odağı, ama ayrıca çatışmanın kıvılcım noktası olarak kaldı.

Gerçekten belli bir uzaklıkta işleyen mutlak devlet gücünün politik teorisi en gelişmiş devletlerin sergilediği idari değişiklikler gibi ciddidir ve açık biçimde mutlakiyet ne bölgesel ne de zamansal olarak tek parça değildir. Bununla birlikte belli genel özellikler derhal fark edilebilir. Her birisi diğerleriyle irtibatlı olan üç ana unsur bulunmaktadır:

- (i) İdari gücün merkezileşmesi ve genişlemesi;
- (ii) Yeni hukuk mekanizmalarının gelişmesi ve;

(iii) Mali yönetim usullerindeki değişiklikler.

Mutlak devlette saray yaşamı özellikle en muhteşem örnek olan XIV. Louis'inki, birçok imparatorluk sosyetelerinde görülenlere benzer. Louis, hem feodal hükümdarlık ve hem de diğer monarşik devletlerin çoğunda bulunan babadan geçme özelliğinden sıyrılmıştır. İç avlu onun ailesinin yüksek bölümlerinden değil, tercih edilen asiller ve görevlilerden oluşuyordu. O, kesinlikle bir "politik" krallıktı -daima entrika ve dedikodu ile dolu- ama idare mekanizmasının parçası değildi. Bu, prensipte ve kısmen uygulamada doğrudan hükümdara karşı sorumlu bürokratik idarenin yaratılışının mümkün olmasına yardım etti. XIV. Louis tarafından atanan bakanlar çoğunlukla asilzade olsalar da hepsi öyle değildi. Bazen kişisel olarak kendisine, ama daha yaygın olarak çoğunlukla tahsisatlı değil maaşlı, mesleği olan memurlarca işgal edilen görevler olan, idarenin yönetim organlarına doğrudan bağlı hükümet konseyleri yoluyla, ona rapor ediyorlardı.⁽²³⁾ Colbert'in politikaları faal ve maksatlı olarak bürokrasinin bu biçimde -örneğin memuriyet sistemiyle- pekiştirilmesine yönelikti. Vergilendirmeyi rasyonelleştirme ve gelirlerin toplanmasını merkezileştirme çabasıyla başlayan Colbert, merkezi ve yerel memuriyeti daha öncekinden çok daha üst seviyede koordine eden bir hiyerarşik idare sistemi kurulmasına yardımcı oldu. Memurlar önceden, mali kaynakların kullanım verimliliği hakkında araştırma yapmaları ve ıslahat fikirleri ile birlikte geri rapor etmek üzere gönderiliyorlardı. Bunun yerine, vilayetlerde kalarak düzenli olarak rapor gönderen ve doğrudan tahta karşı sorumlu etkin yerleşik idareciler oldular.⁽²⁴⁾

Devlet gücünün koordinasyonu ve merkezileşmesi Fransa'da ve tüm Avrupa'da monarşiyi şehirler, dietler ve parlamentolar dahil korporatist örgütlerle çatışma içine soktu. Çoğu merkezi

politik aygıttan önemli ölçüde bağımsız olmaktan yararlanan Fransız şehirleri, 1692 fermanıyla tahtın atadığı belediye başkanlarının idaresi altına sokuldu. Paris parlament'inin yetkisi tekrar biçimlendirildi ve azaltıldı. 1673'te tasarlanan yasalar ile ilgili temsilcilik hakkı fermanının tescil edilmesinden sonraki süreyle sınırlandırıldı. Yine de taht, *Pays d'Etats*'daki vilayetlere de Rahipler Meclisi'ne olduğu kadar düzenli şekilde danışmak zorundaydı. Ayrıca daha evvel var olanların yanında bunları tam anlamıyla değiştirmeyen yeni pozisyonlar yaratılmış olduğundan çoğu durumda sonuç hem yanal dağılmış hem de hiyerarşik olarak karmaşık, çakışan otorite ilişkileri ağıydı.⁽²⁵⁾ Benzer şeyler devletten devlete büyük farklılıklarla başka yerlerde de oldu. Böylece, Bohemya, Brandenburg ve Rusya oldukça insafsızca baskı altında tutuldu. İsveç'in XI. Charles'ı 1680'den sonra Riksdag'ın arada sırada toplanmasından fazlasına izin vermedi. Kastilya'nın Cortes'i IV. Felipe'in saltanatının bitiminden önce kuvvetten düşürüldü. Bu tür örgütler büyük ölçüde asiller, üst sınıf ya da onların temsilcilerinden oluştuğundan bu süreçler bazen mutlak devletin taht ve ticari kapitalist burjuva arasındaki ittifakın üzerinde kurulduğu şeklinde anlaşılmıştır. Bu gerçekte Marx'ın görüşüdür. Ona göre meselenin karakteristik gözleminde, "Daimi ordu, polis, bürokrasi, dini örgüt ve mahkeme gibi her zaman her yerde bulunan organları ile merkezi devletin gücü sistemli ve hiyerarşik iş bölümü planına göre yapılmış organlar yeni oluşan orta sınıf toplumunu feodalizme karşı mücadelelerinde güçlü bir silah olarak gören mutlak monarşi zamanından kaynaklanır".⁽²⁶⁾

Kuşkusuz Fransa'da ve farklı derecelerde başka yerlerde şehirli korporasyonlardan bazıları siyasi sınıfın yapamadığı biçimde mutlak devlet aygıtının nüfuzu ile işbirliği yaptılar. Şehirlerin

belli bir miktar idari otonomisi ticaret ve imalat çıkarlarının büyümesini kolaylaştıran daha geniş hukuk çerçevelerinin pekiştirilmesi karşılığında bırakılmıştı. Bunun birkaç nedeni vardı. İlgili taraflar böyle çerçevelerin gelişiminden kendileri için gerçekleştirebilecek avantajların farkına vardılar. Ayrıca, giderek güçlenen bazı unsurlar zanaatçı loncalarının serbest ücretli işçiliğin üretimin büyümesi aracı olarak kullanılmasına engel oluşturduğu kurulu korporatif özyönetim biçimini savunmakla artık fazla ilgili değildi. Yine de diğerleri kadar önemlisi -askeri teknoloji-deki büyük buluşlar onun rolünü bu bakımdan oldukça gereksiz kıldığından- şehrin ilk kez savaşta önemli bir savunma unsuru olmaktan çıktığı gerçeğiydi. Şehrin geleneksel biçiminde politik, ekonomik ve askeri bakımlardan giderek gereksiz olması mutlak devletin ortaya çıkışının parçası olarak başlatılan -tamen bitmese bile- en temel dönüşümlerden birisidir. Marx'ın yorumu, tarihçiler Marksizm gerçeğine kuvvetli şekilde sempati duysalar da bugün büyük ölçüde değer yitirmiştir. O yüzden Anderson mutlak devletin "aristokrasi karşısında yeni oluşan burjuvazinin alet olmasını bırakalım aristokrasi ile burjuvazi arasında asla hakem olmadığını" kabul eder.⁽²⁷⁾ Bu daha çok en doğru şekilde iç ve dış tehditlerle başa çıkma denemelerinin beklenmeyen sonucu olarak önemli ölçüde dönüşmüş bulunan geleneksel, toprak sahibi azınlığın sınıf egemenliğinin sürekliliğinin açıklaması olarak görülmelidir. Benim fikrimce, yeni devlet sisteminin gelişimindeki dış süreçler çoğu tarihçinin varsaydığından çok daha önemlidir. İç faktörler olarak da en önemlileri Anderson'un öne sürdüğü gibi yerel köylü toplumların özyönetimlerinin kısmen çözülmesine yol açan değişikliklerle başa çıkmak için hükmeden otoriteler tarafından sarf edilen çabalarlardır. Sonuç kraliyet gücünün merkezi aygıtını önemli ölçüde

güçlendiren “otoritenin yukarı doğru yer değiştirmesi” idi. Keskinlikle, otonom şehirli komünlerin varlığı -diğer fark edilir şekilde Avrupalı ya da Batılı etkilerle birlikte- pöst-feodal devletin köylüleri ezmesini engellemekte büyük öneme sahiptir. Böylelikle oldukça farklı bir düzen yaratıldı.

Mutlakiyetin bölge olarak sınırlanmış bir devletin bürokratik yönetimini güçlendirmekteki etkileri abartılmamalıdır. Marx'ın açıklaması, yine de devlet gücünün merkezi idari aygıtının aynı anda her yerde bulunur olması, ancak ulus devletin ortaya çıkışıyla. Eğer haklı olarak mutlak devletin en gelişmiş şekli olarak kabul edilirse XIV. Louis'nin Fransası ulus devlet biçiminden hala oldukça uzaktı. O, bazı bakımlardan Avrupa'daki muhtemelen en homojen ülkeydi. Farklı illerde kullanılan lehçeler arasındaki farklar daha sonraki standartlara göre çok fazla olsalar da halkın çoğu aynı dili konuşuyordu. Ancak bazı anahtar noktalarda devlet aygıtının kapsamı oldukça sınırlı kalmıştı. Hükümdar bile basit olarak Fransa Kralı değildi; Güneyde Provençe Kontu deniliyor ve o da kendisini öyle tanımlıyorken Dauphine'de o Viennois Veliahtı idi. Yerel köylü topluluğunun dışı kapalı özelliği önemli ölçüde zarar görmüş olsa da, bölgeler kendi işleri üzerindeki idari kontrolü ellerinde tuttular. Hem yasal hem de mali idare bakımından büyük bölgesel farklılıklar ve çakışan uygulama kriterleri mevcuttu. Voltaire, “Champagne'de adil ve doğru olan Normandy'de adaletsiz ve yanlış sayılmamalıdır” der.⁽²⁸⁾ Ama bu XIV. Louis rejiminin sonuna kadar böyle kalmıştır. Güneyin mahkemelerinde Roma hukuku hakim iken diğer vilayet bölgelerinde geleneksel hukuk hala hüküm sürüyordu. Dahası, bir toplum birden fazla türden yasal sisteme konu olabilirdi. Örneğin Beauvaisis'de alışılmış hukukun birkaç farklılığa göre değiştiği bazı köyler vardı.⁽²⁹⁾ Colbert'in ve diğer

bakanların vergi sistemini düzenlemedeki başarılarına rağmen, vergi toplama yöntemleri keyfiydi. Doğrudan vergilendirmenin ilk şekli olan, *taille* (haraç) merkezi devlete karşı sorumlu olan memurlar tarafından toplanıyordu. Diğer vergiler kiralıktı ve *Pays d'Etats* kendi vergi toplama prosedürlerine sahipti. Ayrıca iki çeşit *taille* vardı, birisi topraktan alınan ve asıl olarak güneyde uygulanan, diğeri ise bir kişisel vergilendirme şekliydi. Birçok kategoriden kişiler, büyük şehirlerin çoğu gibi *taille*'den muaftı. XIV. Louis saltanatı boyunca bazı şehirler dış devletlerle serbest ticaret yürütürken Fransa'nın geniş bir kısmına karşı ticarete vergi uyguluyorlardı.

Mutlakiyette yasal ve mali sistemlerin gelişmesi işte bu fonun karşısında değerlendirilmelidir. Bunların devlet aygıtının pekiştirilmesinde son derece önemli bir adımı belirttiği kuşkusuzdur. Ancak bunlar mutlak devletin bahsedilen diğer yönleri gibi geçişeldir. Bir devletin bütün halkına uygulanan soyut hukuk kurallarının yürürlüğe konulması yine egemenlik fikri ile sıkıca bağlantılıdır. Eğer mutlakiyet yalnızca yetkinin hükümdarın ellerinde toplanması şeklinde görülseydi hukukun gelişmesi bütün politik düzenin bir despotun iradesine bırakılması olarak resmedilebilirdi. Ama mutlak devlet "egemen yönetim" in koordinasyonu anlamında alınırsa kanunlaşmış hukukun yayılması oldukça başka bir ışık altında görülür. Bu o zaman genelleşmiş güç aygıtının önemli bir parçasıdır. Hükümdarın oynacağı olmaktan çok o, ya resmen ilgisiz ya da toplumun diğer üyeleriyle aynı yasal prensiplere tabi sayılması gereken, yasal sisteme giden caddede bir işaret direğidir. Hukukun gelişimindeki birkaç yön mutlak devletin yükselişine bağlı olarak ayrı tutulabilir. Biri, rütbeleri dışta tutmadan halkın tümüne kişiye bağlı olmanın biçimde uygulanması için tasarlanmış yasaların giderek yü-

rürlüğe konulmasıdır. XIV. Louis bu türden hem ceza hem de medeni hukuku kapsayan bir dizi yöntem yasaları hazırladı. Avrupalı diğer büyük devletlerle paralellikleri olan böyle bir olayın ehemmiyeti, bu kesinlikle önemli olsa bile hiçbir şekilde yalnızca genel bir hukuk külliyyatının oluşturulmasıyla sınırlı değildir. Bu ayrıca hükümdarın yeni kanun yapabileceği ve uygulayabileceği kavramında da yatar. Feodalizmde Estate'ler gerektiğinde kuvvet kullanarak yaptırım hakkına da sahip olduğu geleneksel karakterde yasal ayrıcalıklar talep ettiler. Bölgesel hükümdar da benzeri haklara sahipti ancak yasal prosedürdeki herhangi bir düzeltme için Estate'lerle toplu hareket edeceği varsayılıyordu. Mutlak devlette merkezi yönetim aygıtının dışındaki topluluklar ve örgütler, "en fazla, bireysel unsurlarının yeni kuralların hoş olmayan etkilerinden (özellikle mali olanların) muaf olabildiği ayrıcalıklı izleyiciler oldular".⁽³⁰⁾

Önemi büyük ikinci faktör, en belirgin olarak özel mülkiyet bakımından hukukun içeriğindeki değişikliklerle ilgilidir. Roma hukukunun yeniden ele alınması özellikle kökeninin tanımlanması ciddiye alındığında rolü abartılsa da, bu değişiklikleri şekillendirmede önemli bir rol oynadı. Ortaçağ sonu ve sonrası "Roma" hukukunun bazı özellikleri Antik çağda hiç yoktu ve *dominium* ve *possessio* nosyonları gibi diğerleri önemli biçimde değiştirilmişti. Weber'e göre Roma hukukunun "hakiki" kurumları Alman hukukundan biraz daha soyuttu.⁽³¹⁾ Roma hukukunun "tekrar keşfedilmesi" süreci bu nedenle onu ayrıca tekrar formüleştirdi.⁽³²⁾ Tekrar kurulan şekliyle Roma hukuku özel mülkiyeti "kamu" egemenliğinden feodal düzene açık olmayan bir biçimde ayırmanın araçlarını sağladı. Şehirlerde işletilen ticari hukuk külliyyatı Roma mirasına az şey borçlu olduğundan bu, kişisel mülkiyeti tanımlamak için gerçekte kullanılan bu tür hu-

kukun herhangi bir unsurundan daha belirgindi. Yine de *jus* ile *lex* in farklılığı mutlak yönetimin sonraki politik ve ekonomik gelişme için resmileştirme çabalarını gayet mühim kıldı. Bu ikincisi hükümdarların ortaçağ ehliyetlerini kendi kanun yapma yetenekleri lehine yok etme çabaları için hazır bir temel sağladı. Ancak ilki, aynı zamanda ve bir derecede aynı kanun yapma sürecinin parçası olarak devlet gücünün kapsamı dışında hem toprak ve hem de malların yeni “özel mülkiyeti” olanaklarını planlamaya yardım etti. Hukukun doğasındaki değişikliklerin etkisinin aynı zamanda geleneksel feodal sınıfın genel egemenliğini desteklemesi ve ticaret ve imalat sermayesinin artan kuvvetini kesinleştirmeye yardımcı olması paradoksal değildir.

Hukuk mekanizmalarındaki üçüncü değişiklik dizisi ceza hukuku ile ve devlet aygıtınca benimsenen yaptırım usulleri ile ilgilidir. Mutlakiyet altında hukukun genel özelliklerinin gelişimine tarihçiler tarafından büyük dikkat sarf edilmiştir, ancak spesifik olarak ceza hukukunu etkileyen değişiklikler hakkında çok az şey yazılmıştır. Mutlakiyet döneminde ve daha önce ağır basan yerel toplumun ceza şekillerinin yerine geçen, devlet tarafından kontrol edilen cezaevlerinde hapis ve çekme (Bir tür işkence cezası.) başladı. Yargısal dönüşümün bahsedilen ilk iki tipi ile bu üçüncüsü arasında yakın bağlantılar mevcuttur. Bodin’de ve Hobbes’de farklı bir kılıpta bulunan üniter egemen otoritenin feodal korporatizmin yerine geçmesi görüşü -ki bu iç çatışmayı ortadan kaldırma koşuludur- “düzen” ya da toplumsal disiplini vurgular. O yüzden, örneğin Bodin’e göre “iyi düzenlenmiş yaşamı oluşturmak devletin sonudur”.⁽³³⁾ “Düzen” ve “anarşi” birlikteliği (farklı biçimde devlet sisteminde de var olduğu gibi) egemenlik kavramına özgüdür. Bu yalnız genelleştirilmiş toplumsal disipline olan gereksinimin kabul edilmesinin değil ayrı-

ca “sapma” fikrinin ortaya çıkışının da yolunu gösterir. Mutlakiyet özelliklerinin çoğunda olduğu gibi değişik ülkeler arasında geniş farklılıklar bulunsada, kamusal iyileştirme örgütlerinin ilk yaygınlaşmaya başlaması 16 ve 17. yüzyıllardadır. Paris’teki *Hopital General*’in (Umumi Hastane) 1657’deki re-organizasyonu zamanın eğilimlerinin belirtisidir. Bu birkaç eski binanın grup olarak birleştirilmesinden oluşturulmuştu, ama başka şehirlerde amaca yönelik yeni binalar inşa edilmiştir; örneğin Lyon’da bu tür bir inşaata daha 1612’de başlanmıştı. 1676’da bir yasa, belli boyutun üstündeki her Fransız şehrinin Paris örneğini model alan bir *Hopital General* kurmasını istiyordu.⁽³⁴⁾ Benzeri gelişmeler İngiltere’de daha önce 1575 tarihindeki ferman ile ıslah evlerinin kurulmasıyla başlamıştı; şüphesiz orada devlet otoritesinin daha evvel rasyonelleşmesine bağlı olarak. Bunlar kapsamlı olmadı ve daha sonraki dönemde çalışma evlerinin kurulmasıyla geniş ölçüde yerlerini terk etti. Ancak İngiltere muhtemelen Avrupa’daki ilk “modern hapisane” örneği sayılan ve diğer ülkeler tarafından yaygın biçimde kopya edilen Bridewell’i 1556’da kurdu. Bazıları karşı çıksada, Bridewell Amsterdam’daki Rasp Huis’e model olmuş olabilir.⁽³⁵⁾ Aslında Bridewell’in ve Avrupa’nın diğer yerlerindeki ıslahhanelerin kurulmasından önce de bir çeşit disiplin cezası mevcuttu. Bu, manastırlardaki tövbe- bekar kapanışlarıydı. Bazı büyük manastır grupları suçluyu hapis ve izole ederek suçluların düzeltici biçimde cezalandırılmaları için uzun süreden beri kurallar geliştirmişlerdi. Manastırlar ilk ıslah evlerinin yakın kökeni değildi, ama bunlardan 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılların hapisane sistemine -mutlak devletten çok bir ulus-devlet fenomeni- giden bir bağlantı çizgisi vardır. Doğal olarak hapis örgütlerinin yayılması öyle suç sahasıyla sınırlı değildi, bu mutlakiyetle ilişkili daha sonraları ulus-

devletle en yükseğe çıkan çok daha geniş bir toplumsal değişim sürüklenişini biçimlendirir. Hasta, deli ve bazı diğer kategoridekiler geri kalan “normal” (akıllı/kanuna uyan/vücutça sağlıklı) halktan ayrılmıştı. Foucault’u izleyerek Dorner’in, “mantıksızlığa idari olarak el konulması çağı” (1650-1800) dediği şeyin makul bir tanımı “mantıksız olanı, özellikle de fakir ve delinin çeşitli biçimlerini kilisenin bundan böyle, burjuva-kapitalist toplumun ise henüz kapsayamadığı”⁽³⁶⁾ şeklinde yapılabilir.

Eğer bu unsurlardan bazıları mutlak devlete özgü işe de mali yönetim öyle değildir. Yani, bütün devletler gibi mutlak devlet büyük ölçüde vergilerin toplanmasına dayanır. Uzayan askeri karıştırlıkların sürdürülmesiyle meşgul olmak büyük devletlerin kaynaklarından devasa çekişler gerektirdi. 16. asrın sonlarında İspanyol devletinin gelirlerinin dörtte üçünden fazlasının askeri amaçlar için harcandığı hesaplanmıştır. Clark’a göre bütün 17. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri arasında önemli bir savaş olmayan sadece yedi takvim yılı vardır. Bu yılların birisinde, büyük ordular aslında savaş için harekete geçirilmiş, karşılıklı topçu atışı olmuş ve topyekün savaş kıl payıyla engellenmişti. Savaş “devletin endüstrisi” olmuştu.⁽³⁷⁾ Tabii ki devletler hep savaşmışlardır. Ancak savaş yapmanın daha pahalı ve karmaşık olduğu bir zamanda, silahlardaki teknolojik değişim ve askere alma ve askeri eğitimdeki değişikliklerle, ilgili mali kaynakların yönetimi farklı bir boyut aldı. Kapitalizmin ilk yayılması askeri dairelerin finansmanı için büyük miktarlarda para talep edilerek önemli şekilde güdülenmişti (ne kadar ve hangi yolla olduğu halen tartışmalıdır). Avrupa devlet sisteminin sonraki şablonunu etkileyen ana olay dizilerinden birisi 17. yüzyılın sonlarında bu ülkenin bütün niyet ve amaçlarına rağmen araziye çıkaracak bir ordu toplayamadığında en üst noktaya varan İspanya’nın iflasıdır.

Fransa'da 17. yüzyıla girerken iflas noktasındaydı, ancak Colbert'le ilişkili olarak zaten başvurulmuş mali idare usulündeki reformlar ("genel kriz" denilen şeyi de izleyerek)⁽³⁸⁾ Avrupa'nın geri kalanının da takip ettiği standartları oluşturdu.⁽³⁹⁾

Mutlak devletin çoğu yönleri gibi, finansın mantıksallaşmasının desteklediği merkezileştirme ve bürokratlaştırma etkileri oldukça ilkel. Verginin kiraya verilmesi sistemi idari sistemin tam kalbinde tahsisli bir unsuru muhafaza etti. Doğrudan vergilendirmede rütbe ve bölgeden türeyen bir çok muafiyetler vardı, hiçbir ülke daha sonra gelen derecelendirilmiş vergilendirme sistemleri gibi bir şeye sahip değildi. Bu tür sistemlerin dayandığı kazançlar hakkındaki bilgi devletlerin en ileri olanlarınca bile etkin biçimde toplanamıyordu. Genellikle Büyük Frederick'in Prusya'sının Avrupa devletlerinin en bürokratlaşmış olduğu kabul edilir. Ama onun idari erişiminin boyut ve kapsamı ulus-devletlerdeki devlet aygıtlarının en az bürokratlaşmış ile bile kıyaslandığında küçüktü. Prusya'da o zamanlar her 450 kişi için bir sivil hizmetli vardı; Almanya'da 1925'de ise sayı her 46 nüfusa 1 hizmetli idi. Bir gözlemcinin yorumladığı gibi, mutlak devletin "kararları gerçekten uygulanan bir hükümet (yani etkin bir hükümet)" yarattığını savunmak makuldür. Ama yine de aynı yazarın yaptığı gibi, 18. yüzyıl Avrupa'sı bile "hala Ortaçağ'da hayat bulmuş kurumların esareti altındaydı".⁽⁴⁰⁾ demek adildir.

O zaman, mutlak devlet geleneksel devletlerin geneli ile kıyaslandığında birkaç kritik yönden fark edilir bir politik düzendir. Avrupa devletlerinin gelişmesi imparatorlukların yükseliş ve düşüşlerinin önceden kurulu şablonundan ayrılmaya başlar. Bu her şeyin üstünde, ismen ve kavramsal olarak egemenliğin gelişmesiyle ilişkili yeni bir tür tepkisel olarak gözetilen devlet sistemi içerir. Mutlak hükümdarın pozisyonuna ve yükseltilmiş

bürokratik merkeziyetçiliğin oluşmasına aynı anda bağlı olan egemenlik kavramı devletin “içsel” gelişimini devlet sisteminin “dışsal” katılığı ile birleştiren en önemli unsurlardan birisidir.

MUTLAKİYETÇİ DEVLETEN ULUS-DEVLETE ASKERİ GÜÇ

Boyut ve tahribat olarak büyüyen sayısız savaşlar hem mutlak devletlerin hem de ortaya çıkan ulus-devletlerin bölgesel düzeyine şekil verdi. “Süregelen devletler”in varolduğu gerçeği asırlar boyu olmuş değişikliklerin göz kamaştırıcı manzarasına karşı bizi kör etmemelidir. Tilly’nin işaret ettiği gibi:

1500’de özyönetim ve güç için ortaya atılan politik birimlerin muazzam çoğunluğu sonraki birkaç yüzyıl içerisinde oluşan başka devletler tarafından parçalanarak ya da yutulularak ortadan yok oldu. O yüzyıllarda devlet olarak tanınmış bir varlık elde etmeye kadar varan birimlerin esaslı bir çoğunluğu da yine yok oldu. Otonom devletler olarak 19. yüzyılda hayatta kalan ya da oluşan bir avuç devletin ancak birkaçı -kullandığımız etkinlik kriterine bakılmaksızın- etkin biçimde işledi.⁽⁴¹⁾

19. yüzyılda mutlakiyetten ulus-devletin gelişiminin ilk aşamasına geçişte birkaç jeo-politik şablon gözlemlenebilir.⁽⁴²⁾ Biri si İspanyol etkisinin yükselişi ve düşüşüdür. 15. ve 16. yüzyıllarda “İspanya”nın Avrupa’daki, Amerika’daki ve başka yerlerdeki rolünden bahsetmek bu isim altında daha sonra ortaya çıkan ulus-devlete atıfta bulunmak anlamına gelmemelidir. İspanyol gücü feodal Avrupa’nın geleneksel anlamında “uluslar arası” idi. Aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu’nun başı olan V. Charles çeşitli İspanyol Krallıklarına, Napoli ve Sicilya’ya, Mila-

no Dükaliği'na, Almanya içindeki ve yakınındaki Habsburg bölgelerine ve Atlantik boyunca koloni topraklarına hükmetti. Bunların arasında İspanyol tacına resmi sadakat dışında çok az bağlantı vardı. Devlet liderliğindeki belli farklılıklar dışında İspanya'nın yeni oluşmuş geleneksel türde bir imparatorluğun merkezi olabileceği varsayımında gerçek payı az değildir.

17. yüzyılın başında bu olasılık hızla geriledi; İspanyol üstünlüğünün giderek azalması Avrupa'nın geri kalanında ve sonuçta dünyada kalıcı bir iz bıraktı. Eğer İngilizler Armada zamanında denizde yenilselerdi Britanya'nın önde gelen bir ticari veya endüstriyel güce dönüşeceğini görmek zordur. İspanya'nın gerileyişi, azımsanmayacak bir olayı, Almanya'nın parçalanmasını çabuklaştırdı. İspanyol monarşisinin Fransa'nın geçici gerileyişiyle oluşan Batı Avrupa'daki güç boşluğundan avantaj sağlamadaki başarısızlığı, daha sonra bu ülkeyi politik arenada geri atırmakla kalmayıp, üstün Avrupa gücü olmaktan da alıkoydu. Mutlakıyetçi Fransa Avrupa politikasında eski türden uluslar ötesi bir varlık olmayan ve böylece modern çağı gerçekten başlatarak yönlendirici rol oynayan ilk devlet örneğidir.

Burada konu olan yalnızca savaş yapılması ve diplomasi sürdürülmesi değil, aynı derecede önemli olan mutlakıyetin yükselişinden kısmen önce gelen ve kısmen ona refakat eden askeri teknoloji ve örgütlenmedeki uzak erişimli değişikliklerdir. Bunlar Çin'de var olanla kıyaslandığında Batılı tarihçinin mütevazılığı gerektirir, ancak bunların Avrupa tarihinin akışında yaptıkları değişiklik oldukça temellidir. 11. yüzyılda Çin büyük ordu ve Batı'da bulunmayan silah çeşitlerine, buna ek olarak 13. yüzyılda mermi atmak için barut tozunun kullanımına sahipti.⁽⁴³⁾ Çin'de 12. ve 13. yüzyıllarda savaş ve askeri uygulamada büyük miktarda teknolojik ilerlemeler olduğu görülür. Deniz

gücünde Çinli çıkarının marjinal olduğu uzun dönemler varsa da, 15. yüzyılın başlarında Çin Avrupalılarca yapılan keşif ve ticaret türünden girişimlerin kolaylıkla üstesinden gelebilecek dev boyutlarda bir filo oluşturdu.⁽⁴⁴⁾ Dahası, Güney Asya ve Doğu Afrika'da ticaret yapan ticari atılımcılar kendi filolarını kurdular ve organize ettiler. Yine, Çin'de teknolojik gelişmeler, askeriye ve ticari kapitalizmin yayılması arasındaki bağlar daha da ilerleseydi dünya tarihinin gidebileceği olası yönü -Max Weber'in tersine- görmek kolaydır.⁽⁴⁵⁾ Konfüçyus prensipleri, askeriyenin ve daha az derecede tüccarın hor görülmesi şüphesiz bu tür ilerlemeyi kısıtlamada yaygın biçimde rol oynadı. Ama en önemli tek etki doğrudan politik karardır. 15. yüzyılın ortasından hemen önce Hint Okyanusu'nu aşan uzun menzilli yolculuklar kısa bir süre sonra da bu yolculukları yapabilecek gemilerin inşası imparatorluk fermanıyla yasaklandı. Batılı deniz yayılmacılığının ilk döneminde Avrupalı askeri ve ticari misyonlarının Doğu'ya başarıyla girmeleri kuşkusuz Çin'in bu vazgeçışı ile kolaylaşmıştır.

Fazla basite indirgeme tehlikesiyle denilebilir ki, mutlak devletlerin yükselişini kararlı biçimde etkileyen (ama kendilerinin de etkilendiği) üç dizi askeri gelişme mevcuttu. Birisi, belli geleneksel kara savaşı yapma tarzlarını büyük ölçüde modası geçmiş kılan silahlardaki teknolojik değişikliklerdir. İkincisi, hem savaş alanındaki davranış, hem de genelde askeri eğitim bakımlarından askeri kuvvetler içerisinde son derece vurgulanan idari gücü. Terimin modern kullanımında "disiplin" askeri bağlamdan kaynaklanır ve hala ondan özel bir tınıyı muhafaza eder. Üçüncüsü, 16. yüzyılda bir yerden sonra (yine kısmen teknolojik değişiklikler nedeniyle) dünyanın geri kalanında dayanılmaz olduğu kanıtlanan Avrupa deniz gücünün gelişmesiydi. Fenike gibi

önemli ticari-askeri devletlere örnekler daha önce varsa da Avrupa okyanusların ilk ve en başta kontrolüne dayalı uzaklara yayılmış imparatorlukların tek örneğini sunar. Daha geleneksel imparatorluklar deniz iletişimine bağlı olsalar bile genişlemeleri genellikle büyük toprak parçalarını kontrol etmelerinin sonucudur.

Ortaçağ orduları normal olarak toprak mülkiyeti karşılığında bölgesel lorda hizmet eden sayısı değişken adamlardan oluşurdu. Kısa kılıçlar ve mızraklarla silahlanırlardı. Savaş, binici şövalyelerin etrafında dönmek eğiliminde olduğundan piyade düzenlerinin kullanılması geniş ölçüde olanaksızdı. Malzeme lojistiği silahlı maiyet takımlarının belli bir süreden daha uzun zaman muhafaza edilmesine karşıydı. Her boyuttaki ordular genellikle birkaç hafta için ve normalde yazın desteklenebiliyordu. Tahkimatlı kaleler ve sonraları duvarla çevrilen şehirler savunmacılara saldırganlar üzerinde büyük avantajlar sağlıyordu.⁽⁴⁶⁾

14. yüzyıldaki Yüzyıl Savaşları sırasında bazı savaşçı takımları hükümdarlar tarafından görevlendirilen kişiler tarafından paralı asker olarak yetiştirilirdi ve ayrıca hizmetlerini yağma ve toprak vaatleri karşılığında satan “serbest asker bölükleri” vardı. Bu ordu türlerinin hiçbirisi yine de daimi bir varlığa sahip değildi. Ödüller yetersiz ise ordu ya dağılır ya da eşkiyalığa başlardı, başarı kazanıldıysa liderler genellikle lordun maiyeti olarak alınırdı. Feodal Avrupa’da at sırtındaki şövalyenin baskın olması basit ama çok etkili bir teknik aletten, demir üzümlükten kuvvetle etkilenmiştir.⁽⁴⁷⁾ Bu, savaşçının tuttuğu kargının çarptığında atın ve binicinin ağırlığını yalnızca insanın kol kuvvetinin sağlayabileceğinden daha fazla taşıyabilmesini mümkün kıldı. Ancak, zırh ve ekipman üretim ve bakım maliyeti feodal ekonomi standartlarına göre -en zenginler hariç herkes için yıkıcıydı- son derece pahalıydı. Finer’ın yorumladığı gibi bu modern bir asker-

den bütün destek hizmetleriyle birlikte bir tank ve mürettebatını sağlamasını beklemek gibiydi.⁽⁴⁸⁾

İngiliz uzun yayının ve İsviçre piyadelerinin kullandığı biçimdeki (Romalılar tarafından İmparatorluğun son yıllarında kullanılan taktiklerden fikir alınarak) kargının gelişmesi askeri teknolojide feodal muharebe usullerinin çözülmesine yardımcı olan ikiz değişikliklerdir. İkincisi ilkinden çok daha fazla etkiliydi, çünkü uzun yay ustalığı önemli bir öğrenme süresi gerektiriyordu ve İngiliz çiftçileri kendilerini kıta Avrupa'sında paralı askerlik hizmeti için kiralamıyorlardı. İsviçreli kargıcılar esas olarak paralı askerlerden oluşuyordu ve muharebe alanındaki düzenleri disiplinli koordinasyon gerektiriyordu. İsviçre Konfederasyonu, askerleri Avrupa'nın her yerinde işe alınan bir kaynak oldu. Taktikleri, 15. yüzyıl ortalarına kadar başarılı Avrupalı ordularının çoğu tarafından benimsendi. Ancak kargı, zamanla barut tozunun patlayıcı gücünden yararlanan, kesinlikle insan tarihinin en önemli teknolojik değişikliklerinden birisi olan silahlarca geçildi. Topun modern medeniyetin şekillenmesinde önemli sonuçları olmuştur çünkü, ilk topçuluk, kalenin ve şehrin askeri güç olarak önemlerinin keskin biçimde azalmasına yardım etmiştir. Top, sözcük Endüstriyel Devrim'e uygulandığı anlamda "endüstriyel" bir aygıttır. Yani o, gücü maddi enerjinin cansız kaynaklarının kullanılmasına dayanan mekanik bir yapıttır.⁽⁴⁹⁾

İspanyol ordusu piyade içerisinde tüfekleri büyük ölçüde kullananların ilkidir. İtalya savaşlarında çoğunluk yine de kargılı kalsa bile piyade askerlerinin altıda biri tüfek taşıyordu. Çeşitli patlayıcı silahlar denenmişse de, asıl ikisi on paundluk dört ayak arkebüz ve 15 paundluk altı ayak misket tüfeğidir. 16. yüzyılın ortalarında çatal dayanaktan ateşlenen iki kişilik misket önde gelen silah olmuştur; o mevcut olan her çeşit zırhı delebilen ve

300 yarda menzili olan iki onsluk kurşun atıyordu.⁽⁵⁰⁾ Kötü havada iş görmeyi reddedebilen tüfekleri çalıştırmak için diğer birçok ekipman taşınmak zorundaydı. Yine de bunların kullanımı hızlı ateşleme sağlamak için 100 kadar farklı hareket yapılması gerektiğinden sıkı bir disiplini icap ettiriyordu. Asker dizilerinin yoğunlaşmış ateş gücü daha da sıkı ve rutin bir koordinasyon istiyordu. Sahra topçusu, derhal kuşatmada önemli bir faktör oldu ve onun hareketsizliği muharebe alanlarını kale ve şehirlerden -açık alanda bir ordunun yenilmesinin topçu birimlerinin sonuçta sabit tahkimata karşı harekate geçmesine izin verdiğinden- uzaklaştırdı. Patlayıcılara karşı icat edilen yeni tür tahkimatın şehir alanları ile özel bir ilişkisi yoktur. Barut tozu kadar tüfek de köken olarak Çinli bir icattır, ancak aşağı yukarı sürekli savaş baskısı altında bunların Avrupa gelişimi çok daha ileri gitmiştir.⁽⁵¹⁾ Gustavus Adolphus (Nassau'lu Maurice ile birlikte mutlakiyet döneminin askeri liderleri arasındaki en büyük mucit sayılır), askeri teknolojiye yaptığı iki büyük katkıyla anılır. Kendisi, askeri taşımacılık ve malzeme temini usullerinde yaptığı değişikliklerle kış seferberliği sürdürülmesini mümkün hale getiren ilklerdendir. Ayrıca hafifletilmiş misket namlusuyla birlikte, sahra tüfeğini çok daha taşınabilir kılan yeni bir fişek icat edilmesine de yardımcı oldu. Doldurma ve tekrar doldurma, -tüfek taşıyan birliklerin taarruz yeteneklerini diğerlerine göre artıran yeni savaş alanı düzenlerinin başarısı ile sonuçlanacak biçimde- önemli ölçüde hızlandı. Daha sonraki çakmaklı tüfek ve süngünün icadı savaşı kesin biçimde modern yöne çevirdi. Bunların ilki ateş sıklığını büyük çapta artırırken, ikincisi tüfek taşıyan askeri aynı zamanda kargıcı yaptı. Böylece, yığılı kargıcı safalarının günü artık geçmişti.

13. ve 17. yüzyıl sonu arasında silahlardaki çeşitli teknolojik

gelişmeler askeriye içerisindeki örgütsel değişikliklerden ve silahlı kuvvetlerle devlet arasındaki ilişkilerdeki değişikliklerden kolayca ayrılamaz. Yine de, bunların krallıkların ve prensliklerin dağınık feodal düzeni içinde önemli olduğunu göstermek zor değildir. Daha küçük, daha geleneksel şekilde örgütlenmiş devletler ya yeni askeri güç yoğunlaşmalarıyla yutulmuşlar, ya da basit olarak Avrupa kıtasının kaderini şekillendiren esas etkilerin konusu dışında kalmışlardır. Askeri teknolojiadaki ilerlemeler hangi şekilde olursa olsun yalnız dev orduları seferber etmekle kalmayıp, bunları düzenli bir biçimde eğitip konuşlandırabilen devletleri tercih etmiştir.

Genellikle Yüz Yıl Savaşları'nda oluşturulan Fransız "ordonat" (standart güçte) bölüklerinin sadakatini doğrudan bir hükümdara borçlu olan ilk daimi ordu olduğunda anlaşılmıştır. 1445'te Fransız Kralı böyle 20 bölüğü yıllık olarak kiraladı ve üyelerine devletten ödeme garantisi verdi. Bunların her birisi 100 "mızrak"tan ve birkaç subaydan oluşuyor, her mızrak bir silahlı adam, silahtarı, iki okçu, bir hizmetçi ve bir el ulağını içeriyordu.⁽⁵²⁾ Bunlar piyade değil atlı kuvvetti ve bunlarla daha sonra gelecek olan sürekli ordular arasında özellikle doğrudan bir bağlantı çizgisi yoktu. Yine de, bunların şekillenmesiyle kendilerini mülkleriyle meşgul eden toprak sahipleri ile daha profesyonel bir askeri kariyeri yeğleyenler arasında belirgin bölünme oluşmaya başladı. Fransa'da ve diğer bazı ülkelerde bu, askere alma ile köylü kitlesinin uğraşları arasındaki uçurumu kapattı. Feodal *levee* azaldıkça, Fransız piyade alaylarının İsviçreli eğitimcileri, askerleri çoğunlukla "enfants perdus" -kırsal ayaktakımı- içinden aldılar. 15. yüzyılın diğer yarısında Fransız ve İspanyol orduları kolayca Avrupa'nın baskın güçleri oldular ve özellikle Fransız ordusu bazı bakımlardan belirgin biçimde modern bir

Tablo 3

	İspanyol ordusu	Fransız ordusu
1630	300,000	150,000
1650	100,000	100,000
1670	70,000	120,000
1700	50,000	400,000

şekil almıştı. Yani, bu bir devlet otoritesine bağlanmıştı (hükümdar yoluyla) patlayıcı silahlarla silahlanmıştı -diğer silahlarla birlikte- ve kalıcı olarak örgütlenmiş bir çekirdeği vardı.

Askeri kuvvetler olarak Fransa'nın çıkışı ve İspanya'nın inişi bir yüzyıla yakın bir süre içerisinde ordularının büyüklüklerinin değişmesiyle dramatik biçimde Tablo 3'te görüldüğü şekilde ortaya konabilir.⁽⁵³⁾

Feodalizmin çöküş döneminden 18. yüzyılın başına kadar lider ülkelerin ordularının boyutlarının büyümesi Avrupa askeri tarihinin en çarpıcı özelliklerinden birisidir. Hasting muharebesi her iki tarafta yaklaşık olarak aynı sayıda 12 bin adamla yapıldı. Gustavus Adolphus seferleri için 30 bin adam, Wallenstein belki de 100 bin kadar topladı; ismen o yalnızca bir askeri müteahhitti ama gerçekte yarı-imparator bir hükümdardı. Yine de, Avrupa silahlı gücünün en etkileyici özelliği Tablo 3'ün gösterdiği gibi Fransız ordusunun büyümesidir. XIV. Louis zamanında Fransız ordusu Roma İmparatorluğu'nun en yüksek sayısını geçmiştir; bu kesinlikle her şeye kolaylıkla kendi istediği şekilde sahip olamayacak bir lider mutlak devlet tarafından oluşturulan idari ve mali güç derecesinin endeksidir. Tepkisel olarak gözetilen devlet sisteminin pekiştirilmesinde önemli bir geçiş noktası

olan Otuz Yıl Savaşları'nın bitişi büyük Avrupa ülkelerinin çoğunda daimi orduların boyutlarındaki radikal büyüme ile belirlenmiştir. Ancak, hemen her yerde bu orduların genellikle daha fakir ülkelerin daha zengin olanlara verdiği paralı askerlerden oluştuğu asıl olarak vurgulanması gereken şeydir. 17. asrın sonunda bile Avrupa'da ancak birkaç kışla vardı; birlikler sivillerde konaklıyorlardı.

Deniz gücünün yalnızca karada üslenen silahlı kuvvetlerin bir devamı olmadığı açıktır. Deniz rotalarına erişim devletler arasında bunların coğrafi pozisyonlarına bağlı olarak çok değişir; denizcilik tarihi kaçınılmaz şekilde belirli bir taşımacılık usulüne aittir; ve gemiler yaşamlarını bu amaca adanmış kişilerce işletilmelidir. Nispeten daimi olan her bahriyede uzman olunan savaş yapma işine yoğunlaşan gemiler diğer hizmetleri sağlayan bir dizi tekneyle, artı karada üslenmiş tesislerce desteklenmelidir. Brodie'nin dediği gibi, yalnızca savaş gemilerinden oluşan bir bahriye lokomotiflerden başka bir şeyi olmayan demiryoluna benzer.⁽⁵⁴⁾ Feodal zamanlarda Avrupa deniz gücünün ana yoğunlaşması Akdeniz civarındaydı ve oradaki esas harp gemisi -kalyon- asırlardır fazla değişmemişti. Tabii ki Kuzey Denizi ve Atlantik'te deniz maceracıları -Norsemen- vardı; ancak bunlar olağanüstü kahramanlıklarına rağmen asla korkusuz yelkenci, tüccar ve yağmacı korsan olmaktan fazla bir şey değildiler, yaygın anlamda bir bahriye kurmadılar. Savaş aracı olarak kalyon mahmuzlama ve bordalamaya dayanıyordu, ya da basit olarak karada muharebeye girecek askerleri taşıma aracıydı. Her türlü havada hayatta kalabilen ve böylece Akdeniz havzasında kapalı kalmayan yelkenli gemilerin icadı kalyonların modasını geçiren bir faktördü. Çok daha önemlisi toprakların denizde savaşmak için tahsis edilmesi idi. Yelkenli gemiler kuşatma topraklarının karada

yapabileceği düzenlemeler gibi gülle barajları yoğunlaştırabiliyordu. Sadece kalyonlar değil, Doğu'nun genelde muson rüzgarı yelkenli çok daha hafif gemileri de ağır silahlı Avrupa gemileriyle boy ölçüşemezdi. Bu ikincisi, ayrıca rüzgar yönüne yakın gidebiliyordu ki, bu teknik deneyim, muson denizlerinde kapalı kalan Doğulu denizcilerce bilinmiyordu.

Güçlü Akdeniz çıkarları olan devletlerin 16. yüzyılın ta içlerine kadar kalyonların yaygın kullanımına bağlı kaldığı gerçeği büyük deniz güçleri olarak İngilizlerin, Hollandalıların ve daha sonra da Fransızların ünlenmesine yardım eden faktörlerden biriydi. Bu, karşılığında yalnız İspanya'nın değil feodalizm sonrası dönemde Avrupa'daki genel güç dağılımında birinci önemde olan bir dizi Akdeniz devletinin de çöküşünü kuvvetle etkiledi. Karada konuşlanan ordular gibi denizci ülkelerin filoları da geniş ölçüde devlet tarafından sahip olunmayan kiralık gemilerden oluşuyordu. Armada'nın yüzde 40'ı İspanyol tacının sahip olduğu kalyonlardan oluşurken kalanı silahlı ticaret gemileriydi; İngiliz filosunun ancak yüzde 16 kadarı kraliyet savaş gemileriydi.⁽⁵⁵⁾ Düzenli bahriyeler savaş gemilerinin hem ateş gücü ve hem de manevra yeteneğindeki artışlar nedeniyle tüccar gemilerini çizgi dışına ittiği 17. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Yine de, dünyayı ticaret ve yağma aramak için gezen tüccar gemilerinin silahlı gücü dehşetliydi; 16. yüzyılın başında ve ondan sonra da uzun bir süre, "Avrupa gemilerinin dünyanın her okyanusunda farklı tasarlanmış gemilerle olan silahlı karşılaşmalardaki ezici üstünlüğü kabul edilir."⁽⁵⁶⁾

Şayet, karada konuşlanan ya da denizci silahlı kuvvetlerdeki bu çeşitli dönüşümler mutlak devletin gelişmesine yalnız refakat etseydi ya da sadece bu gelişmeye sebep olsaydı iyi belgelenmiş böyle bir askeri tarih anlatımı sunmaya gerek kalmazdı. Ancak askeri

gücün değişken doğası yalnızca mutlakiyetin doğasını değil ayrıca ulus-devletin karakterini de açıklamada çok daha önemlidir.

Avrupa devlet gelişiminin çeşitli ana özellikleri askeri çatışmalara ve savaşlara bağlı sonuçlar sayesinde kesin biçimde şekillenmiştir. Modern toplumların ortaya çıkışını Sümer'in alüvyon toprağından daha sonraki Avrupa'nın fabrika zeminine amansızca götüren bir tür evrimsel şema saymanın ne kadar mantıksız olduğunu daha açık biçimde hiçbir şey gösteremez. Eğer Charlemagne ya da bir başka hükümdar Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun kapsam ve nüfuzuna sahip bir İmparatorluk formasyonunu tekrar kurmayı başarmış olsaydı, kıta şüphesiz aynen daha sonraki Batılı gözlemcilerin Doğuda gördükleri gibi "gelişmemiş" kalacaktı. "Kapitalizm" de dünyanın başka bir bölgesinde gelişmiş olabilirdi ve en mümkün sonuç tarihin hemen hemen kesin olarak tamamen farklı bir yol izlemesi olacaktı. Eğer Moğollar 13. yüzyılda daha fazla Doğu ile ilgilenmek yerine zaferlerini Avrupa sınırlarında kazanmayı seçselerdi, ya da Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyılda böyle zaferler kazanmış olsaydı "Avrupa" bir sosyo-politik varlık olarak mevcut olmazdı.

Avrupa devlet sistemi basit olarak içerisinde mutlak devletin ve ulus-devletin geliştiği "politik çevre" değildi. O, bu gelişmenin koşulu ve önemli derecede esas kaynağıydı. Mutlakiyetin yükselişini karakterize eden idari kaynakların ve mali organizasyonun yoğunlaşması için en güçlü enerji verici uyarıları sağlayan şey savaş ve savaşa hazırlıktır. Savaşı etkileyen teknolojik değişiklikler üretim tekniklerindeki değişikliklerden daha önemlidir. Genel olarak Ortaçağ'ın varsayılan teknolojik ataletini Rönesans'tan sonraki hızlı teknolojik değişiklik vizyonu ile karşılaştırmak yanıltıcıdır. Teknolojik değişiklik ortaçağ yaşamına yabancı değildi⁽⁵⁷⁾ ve feodalizm sonrası çağda da en azından 17. asır ön-

cesinde çok fazla hızlanmadı. Sık olarak, ortaçağ loncalarının teknolojik değişime direndiği işaret edilir, ancak yeni devlet otoritesinin de bu değişiklikleri zanaat korporasyonları kadar az hoş gördükleri unutulur.⁽⁵⁸⁾ Savaş araçlarındaki bu oldukça hızlı teknolojik değişim, her şeyden önce diğer türlü olabileceğinden çok daha fazla etkilediği üretimin asıl çekirdeğinden önemli biçimde ayrıydı.

Daimi orduların ortaya çıkması normalde kabul edilenden çok daha büyük bir sosyolojik olaydır. Daimi ordular Avrupa'ya özgü olmadığından kıyaslamalı bakış burada bazen belli bir şaşkınlığa yol açabilir. Sınıflara bölünmüş daha büyük toplum türleri bir şekilde daimi ordular tutmuşlardır; bu bakımdan farklı olan feodalizmdir. O yüzden, Avrupa'daki gelişmelerde, başka yerlerde mevcut olmuş bulunanla gerçekten daha uyum sağlayan özellikle yeni bir şey yokmuş gibi görünebilir. Ancak bu yanlış yönlendirir. Diğer geleneksel devletlerde askeriye hem devlet aygıtının dahili idare gücünün, hem de yabancı tehdide karşı dış savunmanın (veya saldırı aracı) esas temeliydi. Sınıflara bölünmüş toplumların parçalı bir karakteri olduğundan, bu ikisini anlamlı bir şekilde ayırmak çoğunlukla zordur. Ama mutlak devlette ilk kez ordunun iç "düzenin" korunmasındaki ana temel olmadığı bir durum ortaya çıkmaya başlar. Bu, Avrupa ulus-devletinde duruğa yükselen bir dönüşümdür ve -iddia ederim ki- kendisine özgü yapısal özelliklerinden bazılarını açıklar. Savaş araçlarındaki gelişmelerin diğer yüzü daha evvel gönderi yapılan (ve aşağıda daha geniş olarak tartışılan) dahili pasifleştirme sürecidir. Bu, orduların boyutlarındaki büyüme ya da askeri teknolojinin gelişmesi sayesinde gelmiş bir şey değildi. Daha çok, büyük daimi orduların varlığı ve dahili pasifleştirmenin ilerlemesi devletin idari kaynaklarının yoğunlaşmasının tamam-

layıcı ifadeleridir. Her iki durumda da olan şey idari gücün genişlemesinde bir ileri sıçrayıştır.

Bu sıçrayışta askeriye'nin organizasyonu hem devlet aygıtını ve hem de daha sonraki ticari firmalar dahil diğer organizasyonları etkileyerek baş rol oynadı. Özellikle Mumford bize modern kılığındaki idari gücün öncüsünün büyük çapta askeri saha olduğunu hatırlatmıştır.⁽⁵⁹⁾ Oranj Prensi Nassau'lu Maurice'in yenilikleri hem buna en göze çarpan bir örnektir ve aynı zamanda askeri organizasyonda daha uzun-vadeli trendlere örnek olur. Maurice, daha sonra bütün bürokratikleşmiş örgütlerde görülen bağlantılı iki idari değişikliği; belli asli yönetim tekniklerinin belli kişilere açık olan bilgisine sahip olan uzmanlar grubu oluşturulması ve aynı anda da alelade askerliğin "becerisizleştirilmiş" nüfusunun yaratılması. Maurice'in müdahaleleriyle Taylorizm'in teknikleri silahlı kuvvetlerin sahası içerisine bu etiketle endüstriyel üretim içerisinde tanınacağından birkaç yüz yıl önce iyice yerleşmişti.⁽⁶⁰⁾ Aşıkâr biçimde oldukça zıt olan bu iki figürü kıyaslayan Van Doorn'un işaret ettiği gibi, "birisi zanaatlarının pratiğinin katıksız bilgisine, keskin analitik güçlerine, insan davranışının örgütlenebilirliği ve manipüle edilebilirliğine sıkı inançla desteklenen deneyim arzusuyla çarpılmış iki kişiyle..."⁽⁶¹⁾ Taylor'un da yapacağı gibi Maurice askerliğin teknik yönlerini tekil eylemlerin belirli, düzenli sıralarına böldü. Böylece, İspanyol komutanlarınca zaten başarılmış bulunanların üzerine o da misket tüfeği ve kargı kullanmak için hareket sırasının her parçasının açıkça belirtildiği akış şemaları yaptı. Askerlerden otomatik olarak "doğru" prosedürü izleyinceye kadar bunları uygulamaları isteniyordu. Silah kullanmakta beceri sahibi "sanatkar" muamelesi görmekten çok askerler askeri ekipman kullanmak için gerekli alışkanlığı kazanma tatbikatı yapıyor olarak görül-

düler. Bir birliğin üyelerine, her bireyin hareketlerinin grupla bir bütün olarak koordine edilmesi için, komuta talimatlarına aynı anda cevap vermesi öğretiliyordu.

Bu idari yeniden şekillendirme usullerinin etkisiyle silahlı kuvvetlerin tabiatında ve muharebe alanındaki davranışlarda büyük değişiklikler oldu. Maurice, öğrettiklerinin yanısıra kıtanın her yerinde standart uygulama haline gelen Avrupa'nın ilk askeri akademisini kurdu. Modern "üniformalar" ve "disiplin" fikirleri, bunların yayılışına büyük etki yaptı. Bunlardan ilki olan üniforma, başlangıçta yalnızca bir sıfattı, ancak ordularda standart elbise giyilmesi kıtanın her tarafında bir norm olunca bir isim haline geldi. Alenide asker için üniformanın tarihi İngiliz İç Savaşı'ndaki Yeni Model Ordu'ya kadar uzanır. 18. yüzyılda bile bazı birlikler aşağı yukarı kendi istedikleri gibi giyiniyorlardı, ancak 17. yüzyılın büyük bölümünde üniforma giyilmesi askerliğin bütün rütbeleri içerisinde sağlam biçimde yerleşmiş bulunuyordu. "Disiplin" bir dizi öğretiyi izleyen kişinin özelliğini belirtici olarak kullanılıyordu, ama askeri eğitimin etkisi altında talimat alan kişi olarak değil bu tür talimatların sonucu olarak dikkate alınmaya başlandı.⁽⁶²⁾ Yeni savaş yapma usulünde kişisel gösteri ve kahramanlık, -gösteriden Faucault'un cezalandırma için izlediği anonimliğe geçişin sadece hapisle ilgili olmadığını gösterecek şekilde- önem bakımından dramatik olarak önemini kaybetti.⁽⁶³⁾ Kışlalar, üniformalar ve düzenli, disiplinli eğitimle yakın ilişki içerisine girdi.

Maurice'in idari teknikleri kısmen Roma lejyonlarında kullanılmış prosedürlerden türemiştir ve kısmen de pedagojide önerilen eğitim nosyonlarının benimsenmesinin sonucuydu. Bunlar 17. yüzyılın sonunda birçok faaliyet alanına giren ve fons et origo'ları olarak mutlak devlete sahip olan idari reform süreçlerini

yansıtıyorlardı. Ancak, ordunun modelinin -Cromwell'in özellikle cesur bir örnekle açıkladığı gibi- doğrudan tasarruflarındaki idari kaynakları genişletmeyi hedefleyen birçok kişi tarafından örnek alındığına kuşku yoktur. Somut koşullarda resim doğal olarak karmaşıktı. Subaylar, çoğu devlette yaşam tarzlarını etkilediği kadarıyla silahlı kuvvetlerin bürokratikleşmesine düşmanlık beslediler; 1800'den evvel profesyonel subay yoktu. Subaylar genellikle paralı asker ya da aristokrattı; "bunlardan ilki kâr, diğeri ise şeref ve macera peşindeydi."⁽⁶⁴⁾

Avrupa devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ilk gelişiminin "kapitalist" bir tarzda örgütlendiği gerçeği, sonuçta Batılı toplumsal kurumların bu kadar önemli bir unsuru olan girişimciliğin yayılmasını açıklamakla ilgili olabilir. Feodalizm sonrası Avrupa'nın prenslerinin tümü girişimci paralı asker komutanları ile birlikte monarkların yapıcısı ve yıkıcısı olan bankerlerden alınan borçlara bağımlı oldular.⁽⁶⁵⁾ Mutlak devletlerin ilk şekillenmesindeki condottieri ve bankacı ailelerin rolü askeri organizasyonun geleneksel şablonlarından "kopuş" için kritik önemdeydi. Sonraları, savaş sürdürmek daha da aşılması zor biçimde masraflı olunca feodalizmden dönüşümü başarıyla aşmış bulunan devletler kredi kontrolünü ele aldı. Ticari ve daha sonra endüstriyel kapitalizmin yükselişini kişisel inisiyatifin sonuçlarına bağlı olarak görmeye o kadar alışmışız ki, kapitalist gelişmenin ilk aşaması mutlak devletin pekişmesiyle duracakmış gibi görünür. Ancak gerçekte, Sully, Colbert ve diğerlerinin faaliyeti bu güne kadar kalan belli şablonlar saptadılar. Devletler paranın kontrolünü üstlendi, yaptırım aygıtlarını onun değerini koruma hizmetine verdi, ulusal krediler ve borçlar sistemi kuruldu. Bireysel bankacılar ve diğer girişimciler işin dışarısına itilmiş olsalar bile, kapitalist girişimin daha ileri gelişimi uzun vadede zayıflamak

yerine kararlı biçimde yükseldi.

Bu konuyu ulus-devletin şekillenmesiyle ilgili olarak araştırmak için bazı temel kavramsal sorular sorulmalıdır. Avrupa'nın 15. ya da 16. yüzyıldan sonraki ekonomik gelişmesi için kullanıldığında "kapitalizm" tam olarak ne demektir? Kapitalizm "endüstriyel kapitalizm"den nasıl ve hangi biçimde farklıdır? Ve, bu türlerin her birisinin ulus-devletin ortaya çıkışıyla ne ilişkisi vardır? Bunlar bir sonraki bölümün odağı yapacağım şeylerdir. Ama önce ulus-devletin kavramlaşmasını sağlamak gerekmektedir.

ULUS-DEVLET, ULUS VE ULUSÇULUK

"Ulus-devlet", "ulus" ve "ulusçuluk" terimleri toplumsal bilimler ve tarihte sık sık karakteristik olarak bile aynı anlamda imiş gibi kullanılırlar. Ancak ben bunları birbirinden ayıracağım.⁽⁶⁶⁾ "Ulusçuluk" ile asıl olarak psikolojik bir olayı -bireylerin bir politik düzenin üyeleri arasındaki toplumsallığı vurgulayan semboller ve inançlar dizisiyle ilişkisini- kastediyorum. Ulusçuluk duyguları halkların devletler arasındaki gerçek dağılımıyla sıklıkla çakışsa ve modern devletleri yönetenler genellikle bu tür duyguları mümkün olan her yerde teşvik etse de bunlar arasında hiçbir biçimde her zaman açık bir bağlantı yoktur. "Ulus" ile hem dahili devlet ve hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde varolan bir ortaklığı kastediyorum. Hem ulus ve hem de ulusçuluk modern devletlerin belirgin özellikleridir ve başka yerlerdeki kadar bunların orijinal oluşumu bağlamında da aralarında rastlantısal olmanın üzerinde bir bağlantı vardır. En azından modern biçiminde, tersine durum daha problemlidir ise de, uluslar oluşmadan ulusalcılık olamaz.

Ulusalcılığın yeni bir gelişme olduğunu göstermek için bunu

grup kimliğinin daha önceki şekilleriyle kıyaslamalıyız. Grup kimliği duygularının her zaman ve her yerde dışlama olduğunu söylerken Barth muhtemelen haklıdır: Bir grup ya da topluluğun diğerlerine, dışarıdakilere mal edilen özelliklere bağlı olduğu düşünülür.⁽⁶⁷⁾ Birçok kabile kültüründe toplumun üyesini belirten sözcük dışarıdakilere bu saygınlık verilmeyerek “insan” için kullanılan sözcükle aynıdır. Dışarıdakinin “barbar” ile karakteristik ilgisi bazen aynı linguistik ikincil anlamdadır. Bazen dışlama terimleri grup kimliğinin kavramlaşması anlamında tek gibidir. Bu şekilde, kendini tanımlayan bir başka kavramsal araç olmadan Cermen halkları kendilerine “Wend ile Walsche arasında” derler. “Wend” daha güneye göçen Slav gruplarının kuzey-doğusunda bulunan Finli göçebe sığırcılardan farklılaşmışken, “Walsch” Keltlerden Romalılara geçmiştir. “Kabile” nosyonu doğal olarak bir soy grubu ya da böyle gruplarla ilişkili olma fikrini kabul eder ve bu tür fikirler dinsel sembollerle birlikte her yerde grup kimliğinin ve dışlamanın ana kaynakları olmuştur. Şecere efsanelerinin, gerçek soy ve akrabalık bağlarının grup kimliğiyle katılaştığı en yaygın vasıtalar olduğu ve sınıflara bölünmüş toplumların içerisindeki bütün kültürlerde hakim sınıfların tarihinin bir parçası olduğu görünmektedir. Aynısı lisan için doğru değildir. Küçük kabile toplumlarında bile dil genellikle önemli bir kimlik ve dışlama endeksi değildir ya da öyle hissedilir. Çevredeki gruplar çoğunlukla aynı dili ya da onun bir lehçesini konuşur. Sınıflara bölünmüş toplumlarda hükmeden sınıflar fetihler ve kısmi asimilasyonların sonucu olan kültürel birleşmelerin bir ifadesi olarak genellikle çok dil bilir.⁽⁶⁸⁾ Örneğin 16. yüzyılda Osmanlı imparatorluk maiyetinin lisanı çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe kelime ve deyimlerden oluşuyordu ve maiyetin çoğunluğu bu ve diğer lisansları konuşabiliyordu.⁽⁶⁹⁾

Ortaçağ feodalizminde merkezi bürokratik imparatorluklar hariç sınıflara bölünmüş birçok toplumda olduğu gibi maiyet genellikle gezginciydi. Kutsal Roma İmparatorluğu sabit bir başkente sahip değildi ve hükümet düzenli olarak çeşitli şehirler arasında geziyordu. Geleneksel Avrupa devletlerinde başkent eksikliği bölgesel bütünleşmenin düşük seviyede olmasına hem katkıda bulundu ve hem de bunu açıkladı. Bu egemen sınıflar içerisinde görüş ve kimlik birliğinin güçlenmesine yardım etti, ancak aynı nedenle onların tabi halklara uzanmasını engelledi.

Gelişmiş sabit başkente sahip olmakta nispeten erken devletler, ulusalcı duygunun daha ayırt edilebilir yeni biçimleriyle ilişkili olmak ve böylece bir ulusal kültür merkezinden semboller üretme araçlarının muhtemelen toplumun alt seviyelerinde işlenen daha “kendiliğinden” kimlik kadar önemli olduğunu göstermek eğilimindeydi. İki önemli örnek olan Fransa ve İngiltere birkaç yüzyıldır “süregelen devletler” idi. Yani bunlar dışarıdan işgal edilmemişler ya da merkezi bölgelerinde düşman egemenliğine tabi olmamışlardı. Hanedanlarının karşılıklı iddiaları nedeniyle bunların bölgesel ve kültürel gelişimi yakından bağlıydı. 13. yüzyıldan önce bunlardan bahsederken biri kıta Avrupa’sında diğeri bunun kıyısının açıklarında yerleşmiş, her ikisi de maiyeti ve üst yöneticileri ile birlikte Fransızca konuşan kralların hükmettiği iki Fransız krallığının varlığından söz etmek mantıklı olurdu. O dönemde İskoçya’da dört dil konuşuluyordu; egemen sınıf arasında Fransızca, güney-doğuda anglo-saksonca, Yaylalarda (Highlands) ve Batı Adaları’nda Galca, ve güney-batı taraflarındaki kenar alanlarda ise Keltçe.⁽⁷⁰⁾ Yine de, 15. yüzyılda İngilizlerle sürekli uğraşılması tecrübesinin teşvik ettiği ulusalcı duygu gibi bir şeyin belli heyecanları vardı. Borrow’un gözlemlediği gibi, bu duyguların kökeni etnik ya da dil ortaklığında de-

ğil, devletin ortak bir düşmana karşı dövüşmek için farklı sınıf ve tabakaları harekete geçirmesindedir.⁽⁷¹⁾

Tabii ki böyle “çevresel ulusçuluk” Avrupa’da sürmektedir ve bunların gelişme dinamikleri bir bakıma daha büyük devletle-
rinkinden farklıdır. İkincilerde erkenden kurulan baş şehirler-
den sağlanan dengeli yönetimin çok önemli olduğu görülür. “İn-
giliz” yaklaşık 14. asırdan başlamış ve önemli ölçüde ilk olarak
Londra’da oluşan kullanımdan çevreye yayılmıştır.⁽⁷²⁾ 16. yüzyıl-
da “İngiliz olmanın”, “İngilizce konuşmak” ile de ilişkili birkaç
çekirdek ögesi kolaylıkla izlenebiliyordu. 19. ve 20. yüzyıllarda
ortaya çıkan ulusçuluğun “Ulusçuluk” olarak doğru şekilde ta-
nımlanabileceği oldukça kuşkuyla olsa da, hem İskoç hem de
Galli ulusçu duygularla karmaşılaştığından “İngiliz” olmaktan
fazla “Britanyalı”dır. Fransa yüzyıllar boyunca İle de France’dan
nispeten istikrarlı biçimde genişlemiştir ve doğal olarak bu en
güçlü ve merkezileşmiş mutlak devletin modern ulusçuluk silsi-
lesinin en kolayca ayırt edilebileni olması rastlantısal değildir.
16. ve 17. yüzyıllarda “Fransa” olan şey yine de daha evvel hem
kültürel ve hem de dil olarak farklı illerin toplanmasıyla biçim-
lenmiştir. 13. yüzyılın ilk yarısındaki Muret Savaşı kendisi sıra-
dan, sonuçları pek çok olan olaylardan biridir. Bu, öbür türlü
orta Akdeniz kıyısı ve Rhone deltasında üslenmiş güçlü bir dev-
let olabilecek Languedoc üzerinde kuzeyli hükümdarların ege-
menliğine yol açtı.⁽⁷³⁾ Fransızca’nın yayılışı kısmen tasarlanmış
devlet politikasının sonucudur; 1539’da bir fermanla tek resmi
dil oldu. Richelieu tarafından kurulan Academie Française Fran-
sız dilinin hem şekillenmesinde ve hem de devletin tüm toprak-
larında başarıyla yayılmasında büyük etki yaptı. Buna rağmen
çoğu tarihçiler Fransa’da 17. ve 18. yüzyıllardaki ulusçu duygu-
ların hem az gelişmiş, hem de bölgelere özgü olduğunda anlaşır-

lar. Çoğu “Fransız” erkek ve kadın kendilerinin ya illerden ya da şehirlerden birisine ait olduğunu düşünürler. “Sürekliliği olan” devletlerde ulusçuluğun, kaçınılmaz biçimde sarıldıkları egemenlik doktrinlerinden kaynaklandığı şeklinde tanımlama yaygın olsa da bunlar arasında özel bir ilişki gerçekte azdır. Ancak sonunda bir bağ oluşturuldu; Bodin ve onun politik düşünür yoldaşları “ulusçu” değillerdi. Fransız devrimi “*une nation une et indivisible*” (tek ulus tek ve bölünmez) ile reddedilmez biçimde ulusalcılığın sonuçta filizlenmesini etkilemişti. Ancak ulusçuluğun modern kavramlarının kökeni esas olarak orta ve Kuzey Avrupa’nın birleşmemiş devlet ve prensliklerindedir; anayasal mantıksallıkta değil Romantizm’dedir.⁽⁷⁴⁾ Ulusçuluk aslında 18. yüzyıl sonları ve daha sonrasının bir fenomenidir. Bunun neden böyle olduğu sorusunu daha sonra ele alacağım.

Terimi burada kullandığım şekilde “ulus” yalnızca bir devlet egemenliğini iddia ettiği bölge üzerinde birleşik idari erişime sahip olduğunda mevcuttur. Sınırların tespit edilmesi devlet sisteminin tepkisel düzenlemesine bağlı olduğundan ulusların çoğalmasında gelişimi dahili devlet egemenliğinin merkezileşmesi ve idari genişlemesi için temeldir. Hudut boylarının sınırlara dönüşmesindeki dört unsur anlamak için Jones’u izleyebiliriz.⁽⁷⁵⁾ O bunlara tahsis etme, sınırlandırma, işaretleme ve yönetme der.

Bunlardan ilki bölgenin kendi aralarında bölüşülmesi konusunda devletler arasında alınan anlaşmalı politik karara atıfta bulunur. Sınırlandırma belli sınır yerlerinin tanımlanmasıyla ilgilidir.⁽⁷⁶⁾ Jones’un şemasında -yalnızca akademik bir çalışma değil politikacılar için bir rehber olarak yazılmıştır- işaretleme sınırların fiziksel çevre üzerinde gerçekten nasıl işaretleneceğinden bahseder. Bugün Avrupa’nın kalbinde bile birçok sınırlar işaretlenmiş değildir. Geleneksel devletler tarafından inşa

edilen duvarların bariz bir modern eşdeğeri olan Berlin Duvarı bir anormalliktir, çünkü o modern bir devletin halkı üzerinde hükümet yetkililerinin uygun ve gerekli bulduğu idari kontrol seviyesini uygulamadaki başarısızlığını sembolize eder. Doğu ve Batı Almanya arasındaki sınır Jones'un ifadesiyle dünyadaki en üst derecede "yönetilen"lerden birisi olmalıdır. Bu demektir ki, yüksek derecede bir doğrudan gözetim sınır boyunca sürdürülmektedir. Geleneksel devletler hudut boylarında bazen seyahat edenlerden ödeme ve zaman zaman da belge talep eden öncü karakolları kurmuşlardır. Ancak bunlar aslında genellikle devletler arasında olmaktan çok iller arasındaki kesimlerde bulunurlardı. Doğrudan ve dolaylı gözetimin birleşmesi (gümrük memurları, ve hudut muhafızları, artı merkezi pasaport bilgisi koordinasyonu) ulus-devletin ayırıcı özelliklerinden birisidir.

Böylece ulus-devlet sınırları olan bir güç-kabıdır; tartışacağımız gibi modern çağın üstün güç kabı. Bunun nasıl olduğu izleyen bölümlerin açıklayacağı belli başlı işlerden birisi olacaktır. Ancak bu diğer şeyler arasında şehre dönüşme süreçlerini ve devletlerin dahili pasifleşmesini de içerir. Bunlar bir kategori olarak genelleştirilmiş "sapma"nın yaratılması ile ve el koyma süreçleriyle birlikte giden fenomenlerdir. Bütün geleneksel devletler kendi bölgeleri içerisindeki şiddet araçları üzerinde resmileşmiş tekel iddiasında bulunmuşlardır. Ama ancak ulus-devletlerde bu iddia karakteristik bakımdan az çok başarılı olur. Dahili pasifleştirme, bu tür başarıya yakından bağlıdır; bunlar aynı sürecin değişik taraflarıdır.

Şimdiki zamanlarda bile şiddet araçları tekelinin silahlı gruplarca kronik olarak içten tehdit edildiği birçok devlet örneklerinin olduğu; çoğunlukla devlet yetkilileriyle kıyaslandığında zayıf silahlanmış ve örgütlenmiş isyan hareketlerinin bazen bu yetkilile-

re meydan okumuş ve devirmiş olduğu; ve politik bakımdan en sakin toplumlarda bile dağınık ufak çapta şiddetin (şiddet suçları, ailesel şiddet, vb.) varolduğu itirazı yapılabilir. Yine de bunların hiçbirisi ulus-devletlerle geleneksel devletler arasındaki kıyaslamayla ilgili konu ile uzlaşmaz. Aşağı yukarı aynı güçte silahlı hareketler veya koalisyonlar arasında kronik çatışmaları içeren iç savaş koşulları tamamen ayrıdır. Yine de böyle durumlar yalnızca çok ender olmakla kalmaz “iç savaş”ın varlığı tekелci bir devlet otoritesi normunun mevcudiyetini de varsayar. Tersine olarak, modern devlette “iç savaş” örneği diye tanımlanabilecek şartlar, yani bölücü silahlı “iç” çatışmalar, çok uzun süredir bütün sınıflara bölünmüş toplumlar için tipik bir şeydir. Yine bugün silahlı gruplar ya da hareketler hemen her zaman ya varolan bir devletin bölgesini ele geçirerek ya da bir bölgeyi bölüp ayrı bir devlet kurarak devlet gücüne sahip olmaya yönelirler. Bu tür organizasyonlar geleneksel devletlerde sık sık olduğu gibi devlet gücüne bir şekilde karışmaktan vazgeçmez, vazgeçemez. Neticede, modern toplumlarda yer alan ufak çaplı şiddetin önemini ya da boyutunu küçümsemek arzusunda değilim. Ama ben ilk başta, başkalarına fiziksel zarar vermenin daha kapsamlı kategorisindeki şiddetle değil organize silahlı kuvvetlerin faaliyeti ile ilişkili şiddet araçları ile ilgileniyorum.

İlerleyen gözlemlerin içerisindeki anlamları da bir araya toplayarak ulus-devletin bütün farklılıklar için geçerli ve özünde ulusçuluğun belli bir tanımına bağlı olmayan şu kavrama varabiliriz. Bu, bu kitabın halefi olduğu ciltte verilenle aynı tanımdır. “Diğer ulus-devletler kompleksi içerisinde varolan ulus-devlet işaretlenmiş hudutları (sınırları) olan bir bölge üzerinde bir idari tekel sürdüren, hükmü kanun ve iç ve dış şiddet araçlarının kontrolü ile onaylanan bir kurumsal hükümet şekilleri dizisidir.”⁽⁷⁷⁾

KAPİTALİZM, ENDÜSTRİYELİZM VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

KAPİTALİZM NEDİR?

Hem sosyologlar ve hem de tarihçiler arasında “kapitalizm” kavramının talihi geçen yüzyılda farklı zamanlarda parlamış ve sönüştür. Tarihçiler karakteristik bakımdan birçok genelleştirici kavramlar için de geçerli olan zeminlerde fikirle ilgili tarihsel ayrıntılar ve özelliklerin inceliklerine karşı adaletli olabilmek için bu nosyonun fazla dağınık bulunduğundan kuşku duymuşlardır. Marksizm’e yakın olmadıkları yerlerde sosyologlar modernlikle ilgili değişikliklere atıfta bulunmak için sıklıkla “endüstriyelizm” ya da daha küresel “endüstriyel toplum” kavramı gibi başka terimleri yeğlemişlerdir. Marksistler “kapitalizm” sözcüğünü kapitalist üretimin gelişmesini modern dünyayı etkileyen en önemli fenomen olarak kabul ederek rasgele bir savurganlıkla, ancak özelliklerini tanımlamaya fazla dikkat etmeden kullanmaya eğilimlidirler. Kavramsal karışıklıkların ardında yine de önemli birkaç temel anlaşmazlık vardır. Birisi “kapitalizm”

ve “endüstriyelizm” ile ilişkili olayların ya da değişikliklerin önceliği ile ilgilidir. Marx ve onun kendilerini itiraf eden izleyicileri için endüstriyelizm esas bakımlardan hem daha genel olan ve zaman olarak ondan önce gelen kapitalizmde bulunan özelliklerin ileri aşamasıdır. Diğer yandan Marksist olmayan sosyal bilimcilerin çoğunluğu için kapitalizm modern “endüstri” ve “endüstriyel toplum”un şekillenmesindeki bir dönüşüm aşamasıdır. Sonraki nosyonlar bu yüzden birinciye göre modern dünyanın analiz edilmesi için daha önemlidir ve daha genel bir tabiattadır.⁽¹⁾

Bariz olarak burada çıkartılan hususlar geniş ölçüde deneyseldir: Geçen iki yüzyılda olmuş bulunan önemli ekonomik dönüşümleri tanımlamak için nasıl çalışmalıyız? Fakat ayrıca ne “kapitalizm” ne de “endüstriyelizm” terimleri bu belli teorik parmaklığın her iki tarafındakilerce her zaman aynı şekilde kullanılmadığından kavramsal oldukları açıktır.

İlerde bu terimlerin sosyal bilimler literatüründeki kullanım tuhaflıklarının genel bir araştırmasını sağlamak amacıyla değilim. Onun yerine, hareket noktası olarak “kapitalizm”in tabiatı üzerine Marx ve Weber’e karşı iki “klasik” kaynağı alacağım. Her ikisi de “endüstriyelizm”den fazla “kapitalizm”den söz eder. Ancak Weber’in pozisyonu endüstriyelizmi modern toplumun kurumsal parametrelerini şekillendiren ana etki olarak görenlerin fikirlerine yakındır ve sık sık bunlardan esinlenmiştir. Kronolojiyi tersine çevirerek önce Weber’i tartışıp sonra Marx’a gideceğim. Bazı bakımlardan Weber’inkilerden fazla Marx’ın görüşünü desteklesem bile gelişen duruş noktası her ikisinininkinden de farklıdır. Avrupa tarihinde kapitalizmin gelişimi endüstriyelizmden önde gelir ve bu önemli bir zaman süresidir. İlki ayrıca ikincisinin oluşumu için gerekli koşuldu. Ancak kapitalizm ve en-

düstriyelizm kendi farklı özelliklerine sahiptir. Bunlar kavramsal olarak birbiri içerisinde yok olamazlar ve deneysel olarak belli önemli ayrımlarla var olabilirler. Daha sonra tartışacağım gibi, bu ayrıca Avrupa devletlerinin 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki oldukça ilkel diğer gelişme yönleri bakımından da doğrudur.

Weber'e göre kapitalist faaliyet birçok zaman ve yerde bulunabilir. Kapitalizmde onu özellikle Batı'ya bağlayan türde bir şey yoktur; modern (Batılı) kapitalist faaliyet onu daha önceki türlerden ayıran kesin bazı özelliklere sahiptir. Weber'in yazılarında kapitalizm toplumsal davranış türü ya da yönü olarak bir "ekonomik eylem" yorumuna bağlanmıştır. Onun terimleriyle insan faaliyeti bir maddi gereksinimin tatmin edilmesi ile ilgili olup olmadığına bağlı olarak "ekonomik kökenlidir". Ekonomik eylem barışçı biçimde sürdürülen her türlü ekonomik kökenli faaliyetten söz eder. Her ekonomik eylem alışverişi içermez, ama alışveriş (birçok farklı şekiller alabilir) arzu edilen yararları güvenceye almanın en önemli aracıdır. "Alışveriş" karşılığında bir başka şey ya da şeyler karşılığında mevcut ya da gelecek bir yarar teklif edilmesinde zorunluluk olmadan anlaşılmasıdır. Weber'in bazen "doğal ekonomiler"⁽²⁾ diye adlandırdığı şeyde alışveriş çok enderdir ya da çoğunlukla aynı yapılıdır. İlgili taraflardan birisi ya da birkaçı tarafından bir dizi mal biriktirmek için takas kullanılmış olabileceğinden içlerinde "kâr yapmaya" yaklaşan bir şey olsa bile doğal ekonomiler kapitalizme düşmandır. Ancak aynı hesaplama esas olarak bilinen ve nispeten sabit istekleri tedarik etmekle ilgilidir. Kapitalizm bütün biçimlerinde paranın mevcudiyetine dayalıdır. Burada Weber'in nereye getirmek istediğini görmek önemlidir. Kişi paranın birincil olarak "kâra" değer biçilmesi için bir araç sağlaması nedeniyle kapitalist faali-

yet için gerekli olduğunu düşünebilir. Ancak paranın önemi bundan çok daha büyüktür. Weber'in betimlediği gibi para hepsinin üzerinde kaynakları depolama ve dönüştürmenin aracıdır -benim deyimimle zaman- uzay büyümesinin ve böylece gücün aracıdır.⁽³⁾

Para standart olması tabiatıyla ekonomik alışverişi takasın sınırlamalarından çıkartan standart bir alışveriş değeridir. Takas, mal alışverişi yapanların ticaret sürecinin bir noktasında işlemi fiziksel olarak yapmak için buluşmalarını gerektirir. Paranın kullanılmasıyla alışveriş artık (ilke olarak) herhangi bir mekana bağlı değildir. Paranın desteklediği "hesaplanabilirlik" ile bunun o anlık olmasının aşılması arasında kendine özgü bir bağlantı vardır. Aynı şey paranın kaçınılmaz olarak gerektirdiği muhasebe prosedürleri için de doğrudur. "Para" genel anlamda yalnızca sınıflara bölünmüş olanlarda değil çeşitli toplumlarda var olmuştur. Ancak oldukça gelişmiş türden parasal alışveriş, kaynakların bu listeleme ve sıralama şekillerinin yazının kökeninde bulunduğunu önceden varsayar, ki bu geleneksel devletlerde güç oluşturmak için çok önemlidir. Weber özellikle Batılı tip kapitalizmin şekillenmesinde çift taraflı defter tutmanın icadına büyük vurgulama yapar ve bunda haklı olduğuna kuşku yoktur. Paranın muhasebe prosedürleriyle ve bu şekilde bilgi depolamayla genel bağlantısına yaptığı vurgu da daha az önemli değildir.

Tabii ekonomik teori için verilen anlamların aynılarıyla değilse bile Marx gibi Weber'de parayla ilgili ekonomik işlemlerin alışveriş (hesabi) yönü kadar "kullanım" değerinin de olduğunu vurgular. Her kapitalist girişim satılan malların ayrılacağı ihtiyaçlar için çeşitli hesaplamalar gerektirir.⁽⁴⁾ Bu "kullanım düşünceleri" ayrıca üretim araçlarına da uzanır. Böylece iplik üreten bir atölyede girişimci tezgahların eskime ve yıpranmasına vb. dikkat

etmelidir. Takas sistemlerinde, başarılan üretim sonucuna bağlı olarak “yatırım” amortismanına ya da iskartaya değer biçilmesinin etkin bir yolu yoktur. Ama para “stokları” da “ürünler” gibi zaman-uzay boyunca örgütlenme ve düzenleme olanağını sağlar. Parasal muhasebe genel listeleme ve çapraz listeleme yoluyla mümkün kılınan kaynakların koordinasyonunun özel bir versiyonudur, bunun için her tür organizasyonlarda güç oluşturmakta “hesap” ve “dosya” arasındaki yakın analitik bağlantıyı görmemiz gerekir. Weber’in belirttiği gibi para muhasebesi:

Değişen durumlara bağlı olarak en yüksek derecede kesinliği en büyük esneklikle birleştiren, bu esneklik mantıksız ise kesinlikle engellenecek şekilde gerçek malzeme stoklarının ya da diğer her şekil hazırlığın depolanmasıyla işin gelecekteki verimlilik koşullarını sağlama alma metodudur. Parasal muhasebe olmadan ayrıntılarıyla belirtmeden “rezervlerin” nasıl oluşturulacağını görmek zordur.⁽⁵⁾

Paranın analizinde Weber, modern kapitalizmde paranın özelliklerinin ne kadar belirli olduğunu göstermekte, olması gerektiği kadar dikkatli değildir; bu da onun genelde kapitalizm kavramını kullanmasına yapılacak tenkitler için geçerli bir şeydir. Doğal olarak şimdi kabilesel ve sınıflara bölünmüş toplumlarda para üzerine Weber’in zamanında var olanlardan çok daha geniş ve çeşitli antropolojik ve arkeolojik çalışmalar mevcuttur. Bunlar bizim Weber’in tartışmasındaki bazı boşlukları doldurmamıza izin veriyor. Paranın “evrenselliği” derecesi modern zamanlara kadar neredeyse bütün kültürlerde düşüktü ve o zamandan beri bütünleşen özellikler genelde birbirlerinden ayrılmıştır. Ba-

zı toplumlarda para, alışveriş aracıydı ama bir değer standardı değildi. Paranın bir değer standardı olarak hizmet ettiği ancak bugün ilgili olduğu diğer maksatlar için kullanılmadığı birçok durum vardır.⁽⁶⁾ Kullanım değeriyle sağlam bağlantısını sürdürmeyen para bulmak ender ya da olanaksızdır. Oldukça yüksek derecede standartlaşmış paranın tedavülde olduğu sınıflara bölünmüş toplumlarda bile bu bağlantıyı fiyatlar çoğunlukla sürdürmüştür. O yüzden, kullanıldığında aynı miktarda parasal değer anlamını taşıyan yerlerde bile fiyat hayvan sayısı olarak ifade edilebilir. Malların uzun vadeli depolanması için kullanılan değer birimi normalde derhal çevrilebilir alışveriş için kullanılandan farklı olduğundan likit rezervler normal olarak modern para sisteminde gerekene kıyasla çok düşüktü. Çeşitli şekillerdeki ertelenmiş ödemeler modern ekonomik faaliyetin zaman-uzay mesafesinin önemli özelliğidir ancak geleneksel devletlerde daima kısıtlanmıştır. Ertelenmiş ödeme araçları değer birimleri gereken miktarlarda arz edilmiş olmayabileceğinden, bu tür ödemelerin hesaplanması çoğunlukla standarttan farklıydı. Örneğin Hammurabi Kanunu borçluların, gümüşle mukavele edilmiş borçlarını arpa miktarıyla geri ödemesine izin veriyordu.⁽⁷⁾

Weber “kapitalist” girişimi, alışveriş yoluyla kâr sağlama tahminiyle yapılan her tür ekonomik eylem olarak tanımlar.⁽⁸⁾ “Alışveriş ve para ekonomisinin ve para finansmanı olanaklarının bulunduğu dünyanın her yerinde binlerce yıldır”⁽⁹⁾ birkaç kılıkta mevcut olmuştur. Bunun önemli bir türü ticaretteki kâr olanakları sahasından türeyen ticari kapitalizmdir. Bu, imal edilmiş olsun olmasın malların basitçe satışını ama ayrıca değişik paralarla birçok kredi açma ve spekülasyon araçlarını da içerir. Weber bu faaliyetleri siyasi ya da askeri organizasyonlarla ilgili kâr fırsatlarından ve siyasi otoritenin veya devletin kendisinin (örn.

vergi toplanmasının kiraya verilmesi) kâra yönelmesinden analitik olarak ayırır. Modern kapitalizm önceden var olan bu türlerden bir çok bakımdan farklıdır. O, şunları içerir:

1) “Sabit sermayeli rasyonel kapitalist girişimler”.⁽¹⁰⁾ Weber bunu çok vurgular ve onun çift taraflı defter tutmanın önemini değerlendirmesiyle de yakından ilgilidir. Modern dönemden evvel ticari kapitalizm ve finans kapitalizminin bazı türleri doğrudan devlet tarafından kontrol edilenler dışında kalıcı ve düzenli şekilde organize olabilen kapitalist ekonomik girişim biçimleriydi. “Sabit sermaye” yalnızca girişimin konumlandığı belli bir mekanın varlığını değil ayrıca istikrarlı miktarda üretim ekipmanı ve yatırım stoklarının kontrolünü de ima eder. Doğal olarak Weber’in çalışmasında rasyonelleştirme kavramı hakkında çok şey yazılıdır ve burası bu tartışmanın ana hatlarını bile özetlemeye kalkmanın yeri değildir. Bu bağlamda yine de Weber istediğini oldukça açık belirtmiştir. “Rasyonel” mümkün olan tahsis edilebilir kaynaklar verildiğinde üretim ve yatırım araçlarının belirlenen sonucu -kârlı ekonomik faaliyetin başarılmaması- sağlamakta en etkin biçimde kullanılmasını kasteder.

2) Özgür ücretli işçi kitlesinin varlığı. Kapitalist girişimin önceki türlerinde, özellikle sadece ticari ya da bankacılık işlemlerinden çok kâr için üretim örgütlenmesi ile ilgili olanlarda özgür olmayan emek sık sık kullanılmıştır. Kapitalist üretimin köle işçilikle organize edilmesinin ekonomik dezavantajları Weber tarafından uzunca tartışılmıştır.

Ona göre bu işçiler çok müşkülâtlıdır ve o yüzden köle işçilerin yaygın olarak istihdam edilmesi ancak kölelerin çok ucuza temin edildiği yerlerde, düzenli köle alımı fırsatlarının bulunduğu ve söz konusu üretimin tarımsal olduğu yerlerde mümkündür. Ücret ya da maaşla işçi istihdam edilmesi çok daha az ser-

maye riski ve yatırım gerektirir. Weber'e göre işten çıkartma yaptırımı işgücünü disipline etmekte kölelere verilen cezalardan daha etkindir.⁽¹¹⁾ Tabii ki, özgür ücretli işçiliğin özgür olmayan işçiliğe olan işlevsel avantajları kendi başına modern kapitalizmin oluşum safhalarında kapitalist müteşebbisler tarafından birincisinin benimsenmesini açıklamaz. Weber bunun koşulunun, kapitalist girişimlerin farkına vardıkları genişleme ihtiyacı olarak hiçbir şekilde tamamen açıklanamayan bir olay olan köylü işçilerin kendi üretim araçlarından geniş çapta uzaklaştırılması olduğunda Marx ile anlaşır.

3) İş organizasyonundaki açıkça belirlenmiş ve koordine edilmiş işler. Bu tema bariz şekilde Weber'in bürokrasiyi daha genel ele alışıyla önemli ölçüde çakışır. Kapitalist firmalar görevlerin hiyerarşik spesifikasyonlarını ve yazılı davranış kurallarını içeren idari güç özelliklerini diğer modern örgütlerle paylaşır. Ancak bunlar ayrı bir disiplin problemine sahiptir. Yani, bürokratik otoriteye tabi olanların geniş bir bölümü bunun içerisine kendileri doğrudan katılmaz. İşçiler "yönetimin" kolektif yetkisine tabi "yatay" bir gruptur; Weber bazen "sınıf" der.

4) Bireysel kapitalist teşebbüsleri pazar ekonomisi içerisinde birleştirmek. Burada Weber "pazar" ile muazzam mal sahası kadar iş gücünün de meta haline geldiği hem emek ve hem de ürün pazarlarını kastediyor. Pazar ekonomisi, yine üst düzeyde standartlaşmış paranın mevcudiyetine dayanan ulusal ve uluslar arası pazarları varsayar. Sınıflara bölünmüş bütün toplumlarda bazı bakımlardan belli pazar yerlerinin fiziksel sınırlarının çok dışına uzanan pazarlar var olmuştur. Ancak Weber'in dediği gibi bunlar daima yalnızca kapsam olarak sınırlı değil ayrıca fiyat, yatırım ve kârın ekonomik taleplerinin dışında birçok faktörlerle düzenlenmişlerdir.

Piyasa düzenlemesinin orijinal usulleri çeşitlidir, kısmen geleneksel ve sihirsel, kısmen akrabalık ilişkileriyle, statü ayrıcalıklarıyla, askeri ihtiyaçlarla, sosyal politikalarla dikte edilmiştir ama biraz bile organizasyonları yöneten yetkililerin çıkarlarıyla ve istekleriyle değil. Ancak bu durumların hiçbirinde baskın çıkarlar piyasaya katılanların kendilerinin kazanma fırsatlarını ve ekonomik koşullarını maksimize etmekle ilgili olmamış; gerçekte bunlarla çatışma halinde olmuştur.⁽¹²⁾

5) Halkın tümünün isteklerinin büyük ölçüde kapitalist üretim aracıyla sağlanması. Bu bir anlamda daha önceki hususların bir özetinden başka bir şey değildir ama aynı zamanda açık biçimde modern kapitalizmin oldukça temel bir özelliğidir. Kapitalist girişim diğerleri gibi yalnızca bir üretim organizasyonu tipi değil -kapitalist girişimlerin daha önce varolduğu bütün toplumlardaki gibi- herkesin bağımlı olduğu üretim biçimidir.

Weber kapitalizmin kökenlerinin endüstriyelizmin çok öncesinde yattığını ve ikincisinin ilkinin getirdiği baskılar nedeniyle ortaya çıktığını kabul ettiğini açıklar. Ona göre kapitalizmin geniş ölçüde yaygınlaşmasının esas dönemi 16. ve 17. yüzyıllardır. Özellikle 17. yüzyılda, algılanan üretimi ucuzlatma zorunluluğunun hakim olduğu “ateşli bir icat etme arayışı” vardı.⁽¹³⁾ İşte bu noktada Weber, teknolojik yenilik ve ekonomik eylemde kâr arayışının bir araya gelmek eğiliminde olduğunu iddia eder. Ortaçağ’a kadar geri giden bir icatlar tarihi mevcutsa bile daha önce ancak savaşta -Bölüm 4’te belirttiğim gibi- bunlar bir araya gelmiştir. Weber’in endüstriyelizmi kapitalizmin hemen doğrudan bir neticesi olarak kabul etmesi, zaten üretimin “rasyonelliğinin” merkezini bir bütün olarak modern kapitalist girişime

bağladığından pek şaşırtıcı değildir. Onunki fabrika ve makineyi bir önceki örgütsel öncellerine bağlayan yine de sofistike bir endüstri tartışmasıdır. Buharlı makineler üretimin daha önceki mekanize biçimlerinden türemiştir ve Victoria dönemindekilerin algıladığı kadar radikal bir yenilik değildir. Ancak endüstriyelizmin en esaslı özelliği üretim prosesinde güç-tahrikli makinelerin kullanılması değil, işyerinin mülkiyetinin, üretim araçlarının, güç kaynağının ve hammaddelelerin girişimcinin ellerinde toplanmasıdır. Weber'in gözlemine göre böyle bir kombinasyon 18. asırdan evvel ender bir araya gelmiştir.⁽¹⁴⁾

Marx'ın modern kapitalizmin kökenlerini tarihlendirmesi Weber'inkinden biraz farklıdır. "Kapitalist çağ" der Marx, "16. asırda başlar"⁽¹⁵⁾ Ancak Weber'in tersine o, diğer zamanlardaki ekonomik faaliyet ve Avrupalı olmayan bağlamlar için "kapitalizm" terimini kullanmakta isteksizdir ve bunu oldukça ender yapar. Kapital modern kapitalizmin gelişmesinden önce vardır ama Marx ne ticari faaliyetin ne de finansçıların kâr peşinde olmalarının doğru olarak kapitalizmin türleri olarak tanınmasını reddeder.

Bu noktada Marx'ın farklı yorumları mümkünse bile Weber'in bunca ağırlık verdiği kapitalist girişimin örgütsel özelliklerine az dikkat sarf ettiği zor yadsınabilir. Politik ekonominin önceden çalışan halkın çoğunluğu için iş gücünün meta olması gerçeğine aldırılmadığı varsayımına özel dikkat göstererek Marx'ın analizi her şeyin üzerinde mala yoğunlaşır. Weber bunun önemini kabul eder ve Marx'a bunu büyük bir kavrayışla analiz ettiği için gereken saygıyı gösterirken bu onun için Marx'ta olduğu kadar eksen bir rol oynamaz. Marx'a göre kapital ve ücretli işçiliğin bir araya gelmesi hem kapitalizmin kökenlerini çözmekte tarihsel ipucunu sağlar ve hem de aynı zamanda bunun sınıf sisteminin aksını oluşturur:

Kendi başlarına para ve mal, üretim ve geçinme araçları olmadan artık sermaye değildir. Bunlar sermayeye dönüşmek isterler. Ama bu dönüşüm ancak çok farklı iki tür mal sahibinin yüz yüze ve temasa geldiği merkezdeki belli koşullarda olabilir; bir yanda sahip oldukları değerlerin toplamını başka kişilerin iş gücünü satın alarak artırmaya istekli para, üretim araçları, geçinme araçları sahipleri; diğer yanda özgür emekçiler, kendi iş gücünü satanlar, emek satanlar...Mal piyasasının bu kutuplaşmasıyla kapitalist ürünün temel koşulları oluşur.⁽¹⁶⁾

Marx'ın analizi böylece, ürün piyasalarının dengelenmesi ve genişlemesi için gerekli koşullara, doğanın dönüşümünü iş gücünün metalaşmasına bağlayan üretim süreçlerinden daha az yoğunlaşmıştır. Marx'ın politik ekonomi tenkidinin temel parçası, belirttiği gibi "ilk biriktirme denilen şeyin" asıl güdüsünü girişimcilerin belirli başarılarından çok köylülüğün tasfiye edilmesinde bulduğudur. Marksist analizdeki büyük eksiklik aynı zamanda en güçlü yanlarından bazılarının da bulunduğu bu noktadan kaynaklanır. Ortodoks politik ekonomide özel mülkiyetin kutsallığı "tutumlu elitin" sebatla çalışması şeklinde açıklanmıştır.⁽¹⁷⁾ Bazı kişiler dikkatli idareleriyle iş vermek suretiyle geçinme araçlarını sunarak "fakirlerin tasarrufuna verdikleri" zenginliği biriktirirler. Marx için durum hiç de böyle değildir. Bu "yavan çocukluk" yalnızca "fetih, kölelik, hırsızlık, cinayetin" büyük rol oynadığı bir seri toplumsal değişikliği gizlemez,⁽¹⁸⁾ kapitalizmin nüvesindeki sınıf ilişkilerini de messeder. Weber için kapitalizm "rasyonel" tabiatıyla ayırt edilirken Marx için kapitalizmin başarısı insanın köleliğine zincirlenmiş olduğundan özellikle "irrasyonel" olduğunu söylemek fazla kolaycılık hatta bazı

bakımlardan yanlış yönlendiricidir. Burada değişik epistemolojik* pozisyonlarla ilişkili iki farklı “rasyonellik” anlamı mevcuttur. Yine de, Weber için “modern kapitalizm” özünde, kapitalist girişimin onun analizindeki sınıf karakterinin üzerindeki yerinden gurur duyduğu örgütsel özelliklerinin genişlemesine bağlıdır. Ancak Marx için kapitalizmin oluşturduğu yüksek güç geniş çapta teknolojik gelişmenin insan emeğiyle yeni bir şekilde birleştiği maddi dünya üzerinde izin verdiği muazzam artmış kontrole götürülebilir.

Marx’ın mal tartışması onun Weber’in yaptığı gibi ekonomik faaliyetin modernlik öncesi biçimlerini “kapitalizm” olarak adlandırmakta niçin gönülsüz olduğunu ve neden kapitalizmin bir “üretim biçimi” ancak öncekilerden çok farklı bir üretim biçimi olarak kabul edilmesi gerektiğini açıklar.⁽¹⁹⁾ Marx tarafından “kapitalizm” hiçbir yerde Weber gibi resmen tanımlanmamıştır. Ancak, Marx için “kapitalizm”in alışveriş ilişkilerinden kâr amaçlamakla ilgili olarak değil bunun “soyut emek gücü”nün sömürülmesiyle birleşmiş olarak kavramlaştığı yeterince açıktır. Bu sadece halkın çoğunluğunun mülksüz olması ve yaşamlarını sürdürmek için emeklerini pazarda satmaları gerektiğinden değildir. Esas olan emek gücünün emekçinin diğer özelliklerinden ya da vasıflarından “ayrı” olduğu ve böylece teknolojiyle bütünleşebildiğidir. İşçilik sözleşmesi Marx’ın analizindeki kapitalizmin önceki diğer tüm emeğin sömürülmesi sistemlerinden ne kadar uzak olduğunu gösteren odak unsurdur.⁽²⁰⁾ Kapitalizmde emek gücü kendi soyut biçimi sayesinde bir maldır. İşçinin hayatını kazanmak için emeğini bir işverene satması gerektiği gerçeği emek gücünün itaatinin sağlayan ana yaptırımdır. Marx’ın

*Epistemoloji: Bilginin esas ve hudutlarından bahseden bilim

vurguladığı gibi bu, geleneksel devletlerin özellikleri olan çeşitli kölelik ve şiddet kullanma tehdidi karışımının yerini alır. Bir yandan soyut emek ve teknolojinin birleşmesiyle mümkün olan maddi dönüşümdeki artışla, diğer yandan kapitalist girişim için merkezde olan “burjuva hakları” ile özel mülkiyete (ve Marx’ın düşündüğü gibi modern devlete) bağlanır. Çünkü Marx’ın kuvvetle vurguladığı gibi “özgür ve eşit” siyasal katılım hakları diğer yönden işçinin sermayenin astı olmasını içerir.

Marx’ın kapitalizm yorumunu formülleştirdiği tarzla onun para tartışmasının Weber’inkinden farklı bazı vurgular taşıması şaşırtıcı değildir. Para muhasebesinin ve devletin standart değer garantörü rolü oynamasının öneminden çok Marx bir kez daha parayı malın tabiatıyla ilişkilendirir. Marx’ın para hakkındaki “evrensel fahişe”, “insanlarla uluslar arasındaki pezevenk”⁽²¹⁾ gibi ilk tenkitlerinden olayın olgun ekonomik yazılarındaki analizine giden kopmamış bir iplik vardır. Para, emek gücünün sayısal olarak takdir edilmiş eşitlikler olarak maddi şeylere “çevrilebilir” kılan metalaşmasının aracı, ya da daha doğrusu maddi açıklamasıdır. Emek gücü asıl özellikleri bakımından ortak hiçbir şey paylaşmasalar bile maddi şeylerle ya da ürünlerle kesinlikle kıyaslanabildiğinden maliyet olarak değerlendirilebilir. Marx’a göre para “bütün mallar arasındaki değer ilişkilerinin tek bir mala yansımasıdır”.⁽²²⁾ Bir mal paraya çevrildiğinde alışveriş onun değerini vermekten çok özgül değer şeklini onaylar; eşya gibi bir hizmetin de niteliklerinin bunun “kullanılabileceği” şey yüzünden tükenmeyeceğinin bildirgesidir.

Genel metalaşma tartışması boyunca geriye doğru izlendiğinde Marx’ın para analizi, görüşü olduğu gibi kabul edilemese de “kapitalizmin” nasıl anlaşılması gerektiğinin tanımlanmasında büyük öneme sahiptir. Kavramı modernlik öncesi ekonomik gi-

rişime uygulamayı reddederken Marx çok önemli bir şeyi işaret etmektedir. Daha önce önerdiğim açıdan bu kapitalizmin modern tarihin süreksizliğiyle merkezden ilgili olması demektir.⁽²³⁾ Bu konu Weber'in yazılarında görülen karakteristik olarak akut yorumlar içerisine -onun Batı'nın uzun vadeli gelişimini diğer "dünya uygarlıkları"ndan neyin farklılaştırdığının meşguliyeti nedeniyle- bir şekilde, en azından kısmen girmiştir. Marx'ın teorisinin gücü bu muazzam keskin aleti 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da oluşan geleneksel ekonomik girişim biçimlerinden uzakta analiz etmek için bir kaldıraç sağlamasındadır. Marx'ın görüşünün bu bakımdan, Weber'in Püritanlık ve modern kapitalizmin gelişmesi arasındaki bağlantı teziyle kazandığı üne rağmen daha sofistike olduğu rahatlıkla öne sürülebilir. Bu tez geçerli olabilir ya da olmayabilir -teklif edenlerle hasım olanlar arasındaki boşluk olabildiğince geniştir- ancak her halükarda kapitalizmin ilk kökenlerinin açıklanması sorusuyla bunun ekonomik faaliyetlerin daha önceki şekillerinden nasıl farklı olduğunun yorumlanmasından daha fazla ilgilidir. Weber'in modern kapitalist girişimin "rasyonel" tabiatının analizi bu terimi bundan sonra kullanmayı tercih etmeyeceğim halde reddedilmez biçimde önemlidir. Ancak Marx'ın metalaştırma anlatımı dikkatimizi ilişkilerin özellikle önemli bağına yöneltir.

O zaman, "kapitalizm"ın ne olduğunu en iyi nasıl kavramlaştırabiliriz? Ben, aşağıdaki unsurların alınmasını öneriyorum. Bundan böyle kapitalizm terimini, kökenleri Avrupa tarihinde yalnız 400 yıl kadar geriye giden bir ekonomik girişim şekli olarak kullanacağım. Bu demektir ki, başka zamanlarda ve başka yerlerde kâr yapan birçok biçimde girişim var olmuşsa bile, bunlar aynı terimin tümünü birden kastetmesinin yardımcı olmaktan çok yanlış yönlendirecek kadar modern tarihte olup bi-

tenlerden yeterince farklıdır.

Kapitalizm malların üretimini gerektirir. Bunda kârlı alışveriş amaçlı mal üretimi başka birçok bağlamlarda da yürütülmüş bulunduğundan bir farklılık göstermez. Ama farklı iki özelliği bulunmaktadır:

1) Metalaştırma süreci çeşitli nedenlerle önceki hiçbir tür toplumda bu kadar ileri gitmemiştir. Mülkün, özellikle en önemli üretim aracı olan toprağın satılabilirliği üzerindeki sınırlamalar, metalaştırma ilişkilerinin yaygınlaşmasını temelinden engeller. Ancak Weber'in bahsettiği sürdürülen kâr arayışı anlamındaki "piyasa düzenleme tarzları" da diğer farklı faktörlerce sık sık engellenmiştir.

2) Emek gücünün metalaştırılması kapitalizmdeki genel meta üretiminin büyümesinin esas refakatçısıdır. Modern ekonomik girişimi diğer tüm ekonomik düzen biçimlerinden farklılaştırdığı için Marx bunun öneminde ısrar etmekte tamamen haklıdır. Tarihte ilk kez çalışan nüfusun büyük bölümü (aslında geniş çoğunluğu) kendi geçim araçlarını doğrudan üretmez, ama emeklerini kendilerine geçinmek için gerekeni parasal ücret şeklinde sağlayan diğer kimselere taahhüt ederler.

Bu, iki piyasanın emek ve ürün piyasalarının kesişmesini öngörür. Bu ikisi arasında gerekli yakın ilişki nedeniyle genel olarak "piyasa"dan söz etmek yine de anlamsız değildir. Bütün sınıflara bölünmüş toplumlarda yerel seviyeyi aşan piyasalar var olmuşsa bile, yalnızca kapitalizmde piyasa, nüfusun önemli bir oranının (yine tam bir çoğunluğun) gündelik ihtiyaçları için gerekli malların üretimine bağlanmış bulunmaktadır. Kapitalizmde piyasa ilişkileri diğer kurumsal sektörlerden yalıtılmış ayrı bir "ekonomi"nin mevcudiyetini varsayar.⁽²⁴⁾ Ekonominin yalıtımı kapitalist girişimin yatırım -kâr- yeniden yatırım dönüşü için temeldir. "Özel mülkiyet" burada birikim sürecinin ilk başta özel

sermaye sahiplerince alınan kararlardan etkilenmesi anlamında esaslı bir rol oynar. “Özel” burada bireysel girişimcilerin elindeki anlamında değil “kamusal” sıfatının alabileceği asıl anlamın karşıtı olarak anlaşılmalıdır. “Özel mülkiyet” bu bağlamda devletin siyasi aygıtları tarafından değil araçlar -bireyler, aileler, anonim şirketler- tarafından kontrol edilen sermaye manasındadır.

Kapitalizm, yatırım ve maliyet bilançolarının organizasyonun büyümesi ya da mukavele yapmasının esas göstergesi olarak kullanıldığı “mali muhasebe” organizasyonunun merkezi olmasını gerektirir. İş firmaları bürokratik özellikleri bakımından diğer kapitalist olmayan örgütlerle -en azından büyük ekonomik örgütler için böyledir- ortak birçok şey paylaşır. Ancak onun varlığı yeni yatırım sağlamak için yeterli kârlılığa dayanır: Bütün tabiatı “metalaşmıştır”. Bu, devlet de dahil diğer örgütlerde böyle değildir. Bütün bu örgütler tahsis edilen kaynaklara sahip olsalar ve varlıklarının sürekliliği bir anlamda “mali yönetime” bağlı olsa bile onlara gerekli kaynakların sağlanmasının esasta pazar güçlerinin işlemesiyle yönetilmediği anlamında “metalaşmamışlardır”.

Şimdiye kadar bütün bunlar kapitalizme ekonomik faaliyet şeklinde gönderme yapar. Kişinin “kapitalist toplum” terimini nasıl kullanacağını yeterince açıklamaz. “Kapitalizm” yalnız farklı bir seri ekonomik ilişkiler değil bir tür genel sosyal düzeni belirtmek için kullanılabilir ve sık sık da kullanılır. Ben de aslında kapitalizmin tarihte bir üretim usulüne hem sahip hem de kendisi olan ilk ve tek toplum biçimi olduğunun söylenebilmesinin akla yatkın bulunduğunu iddia etmek istiyorum. Yine de bunu Marx’ın “üretim biçimi” terimini kullandığı yarı-teknik anlamda kastetmiyorum. Kapitalizmde Marksizm’e yakın ya da

uzak birçok toplumsal düşünürün varsaydığı şekilde açıkça bas-kın değilse bile ekonomik etkilerin diğer tüm toplumsal düzen türlerinden daha önemli dinamik bir rol oynadığını kastediyorum. Ama “kapitalist” olarak belirlenen toplum türünün esas özellikleri nelerdir? Burada bir başlangıç yanıtı vereceğim, ancak sorunun daha tam bir tartışması sonra tartışılacak bir anlayış olayını gerektirir. Çünkü, aynı zamanda sanayileşmemiş ve ulus-devlet olmayan bir kapitalist toplum yoktur. Kapitalist toplumların ortaya çıkışını ulus-devletlerin oluşmasıyla aynı döneme (19. yüzyıl başlangıcı veya az sonrası) tarihlendiriyorum. Her ikisinin de kökleri birkaç yüzyıl öncesindedir ve ilk şekillenmeleriyle ilgili herhangi bir zamansal tanımlamanın ancak çok genel olması gerektiği yeterince açıktır.

Kapitalist bir toplum aşağıdaki ana özelliklere sahiptir:

1) Belirtilen tarzda bir ekonomik biçim olarak tanımlanan “kapitalizm” o toplumun bir bütün olarak nüfusunun dayandığı mal ve hizmetlerin üretiminin asıl temelidir. Yatırım-kâr-yatırım döngüsünün bileşkesi ve insanın emek gücünün mekanize koordinasyonu nedeniyle kapitalist toplumlar çok üst derecede teknolojik kendiliğinden harekete geçebilirliğe sahip olan “ekonomi”de olanlardan ağır bir biçimde etkilenirler.

2) “Ekonomi”nin farklı bir alanının varolması “ekonomik” ve “politik”in birbirlerinden yalıtılmasını gerektirir. Böyle bir yalıtım çeşitli somut şekiller alabilir ve bunu tanımlarken sık sık yapılan yanlışlardan sakınılmalıdır. Daha önce bahsedildiği gibi sınıflara bölünmüş toplumlara kıyasla bunlar öncekine kıyasla daha sıkı bağlantılı olduklarından ekonomi ve politikanın “ayrılmasından” çok kolaylıkla bahsetmek yanlış yönlendirir. Ancak ekonomik ve politığın yalıtımı emek ve ürün piyasalarındaki rekabetçilikle de eşit sayılmamalıdır.⁽²⁵⁾ Böyle bir görüşe sahip kla-

sik ekonomistler herhangi bir devlet müdahalesi şeklinin ekonomi ve politika arasındaki ayrımı ihlal ettiği “ekonomik”in alanını bağımsız ve otonom kapitalist firmaların rekabeti ile tanımlamaya eğimli olmuşlardır. Bu yalnızca “yalıtılmış” bir ekonominin varlığının ilk başta devlete bağlı olduğunu büyük ölçüde gözden kaçırmakla kalmaz devletin üretim faaliyetine artan müdahalesiyle “ekonomik”in kapsamında bir azalış öngörür. Ancak yaygın olarak devletin “müdahalesi” denen şey gerçekte ekonominin yalıtımını korumak sonucunu verebilir; aslında bu onun gerekli koşulu bile olabilir.

3) Politika ve ekonominin yalıtımı üretim araçlarında özel mülkiyet kurumlarını varsayar. Burada yine dikkat gerekir. Daha evvel “özel”in yalnızca bireysel girişimcinin tasarrufunda bulunan varlığa eşit saymaması gerektiğini belirtmiştim. Ancak “mülkiyet”de sadece bir haklar dizisi olarak değil onun tabiatıyla sermaye olarak ilişkilenen belirli bir içeriğe sahip olarak anlaşılmalıdır. Bir başka deyişle “mülksüzleri”de “mülklüler” kadar etkileyen yukarıda belirtilen metalaşma süreçlerini varsayar. Bu anlamda ücretli işçilik aslında sermayenin diğer yüzüdür. Sınıflara bölünmüş türden toplumların tersine kapitalizmin bir “sınıf toplumu” olması bu nedenledir. Bu, Marx’ın tartışmaya çalıştığı gibi sınıfsal bölünmelerin ve çatışmaların diğer bölünme ve çatışmaların çoğunun izlenebileceği kurumsal boyutları ima etmez. Ayrıca bu sınıf çatışmasının (çeşitli görünümelerde) önceki her tür toplumdan daha önemli bir dinamik rol oynadığı anlamına da gelmez.

4) Devletin “hükümet tarzı” olarak tabiatı onun özel mülkiyet ve yalıtılmış “ekonomi” ile kamusal olarak aynı hizada olmasından kuvvetle etkilenmiştir. Devletin otonomisi kontrolünün büyük ölçüde dolaylı olduğu sermayenin birikimine dayanmasıyla

asla tamamen “belirlenmiş” değilse bile ona koşulludur.

5) “Kapitalist devlet”in “kapitalist toplum” ile eşanlamlı olarak kullanılabilmesi ulus-devletin “sınırlarını koruma” niteliğinin varlığıyla bütünleşmiş bulunduğunu gösterir. Yüzeyde kapitalizm olarak görünen şeylerin bir ekonomik faaliyet şekli olarak ulus-devletle kendine özgü bir ilişkisi yoktur. Bu gerçekten Marx dahil birçok 19. yüzyıl düşünürlerinin temel varsayımıydı ve Bölüm 1’de işaret edilen toplumsal teorinin karakteristik sınırlarıyla ilgilidir. Kapitalizm devletlerin sınırlarının çok ötesine uzanan uzun mesafeli ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik eder. O zaman sınırlı varlıklar olarak “kapitalist toplumlar” öyle kabul etmek yerine önemli analiz gerektiren şeylerdir.

KAPİTALİZM VE ENDÜSTRİYELİZM

Endüstriyelizmin doğasına bakarken ele alınacak iki soru vardır. Birisi kavramsal problemdir: “Endüstriyelizm” nasıl anlaşılmalıdır? Ama kapitalizm ve endüstriyelizm arasındaki ilişkiyi de düşünmeliyiz ve hangi anlamda (eğer varsa) birinin diğerinin sonucu sayılabileceğini sormalıyız.

Endüstriyelizm sözcüğünün ve üretimle ilişkili terimlerin etimolojisini düşünmek ilginç ve geçerli olacaktır. 18. yüzyılın ikinci yarısında İngilizce ve Fransızca’nın ortak türetiminde çıkan “endüstri” terimi orijinal olarak başta özenli çalışmayla ilişkiliydi (bunun idari güçle yakın bağına göstermesi daha sonra araştırılacaktır). Adam Smith “endüstri”yi sık sık hem insan emeğini ve hem de üretim araçlarını kastetmek için fark etmez biçimde kullanarak aylaklığın zıttı şeklinde tanımlar.⁽²⁶⁾ Ferguson “endüstri”yi “sorumlu çalışma faaliyeti”nin alışkanlıklarını öğrenmek, insanların sanatlarını ilerletmek ve ticaretlerini genişletmek, varlıklarını güvenceye almak ve haklarını oluşturmak

gayretleriyle birleştirir.⁽²⁷⁾ Terim, imalatı ne ticaretten ne de tarımdan ayıracak şekilde kullanılmamıştır. Benzer şekilde “mekanik”, makineler için değil iş-görevlerinin birleşiminin niteliğini kastetmek için kullanılmıştır ve “imalat” şimdi kullandığım anlamda değil genel olarak “üretici sanatları”nı kastedecek şekilde anlaşılmıştır. Ancak 19. yüzyılda bu sözcükler grubu bugün sahip oldukları kullanımları almaya başlamıştır.⁽²⁸⁾ Bu tür sözcüklerdeki etimolojik kaygılar “endüstriyelizm”e sıkı sıkıya teknolojik bir olay şeklinde muamele etmenin doğru olmayacağını vurgulamaya yardım eder. Saint-Simon tarafından kullanıldığı şekilde “endüstriyel toplum” kavramında endüstriyelizm bu daha geniş yan anlamları korur. Saint-Simon’un *industriels*’i bunların yeni oluşan endüstriyel güç üzerindeki kontrolleri anlamında değil, bunların disiplinli çalışma eğilimleri anlamında tanımlanmıştır. Bir endüstriyel toplumda feodalizme zıt olarak -yönetici durumundakiler dahil- herkes üretim işinin içerisinde.

“Endüstriyel toplum” terimini kullanmasam bile endüstriyelizmin yalnız mekanize teknolojiden fazlasını kastettiğini savunmak sanırım doğrudur. Bu tür teknoloji artı fabrika üretiminden daha fazlasının kapsanmasının anlaşılması iki nedenle gereklidir. Doğrudan üretici faaliyetin el emeğiyle yapıldığı mekan olan “fabrika” endüstriyelizmin ilerlemesiyle olan organizasyonel değişiklikleri kavramak için çok dar bir nosyondur. Bunun yerine “endüstriyel işyeri”nden söz etmek daha iyidir (yine her şeyden önce bir “kapitalist işyeri”dir): Bu, mesleki bakımdan organize olmuş çalışmanın evden ayrı yapıldığı bir mekandır. Ancak “endüstriyelizm” öyle tarif edilse de anlam olarak işyeriyle doğrudan ilgili olmaya hapsedilmemelidir. Modern ekonomik yaşamda modernizasyon malların dolaşımını etkileyen ekonomik dönüşümleri üretmeye yardım etmiştir. Özellikle mekanize taşımacılık ve haberleşme şe-

killerinin gelişmesi endüstriyelizmin önemli özelliğidir.

“Endüstriyelizm”i aşağıdaki özelliklere sahip şekilde tanımlayacağım:

1) Malların üretiminde ya da dolaşımını etkileyen süreçlerde maddi gücün cansız kaynaklarının kullanılması. “Endüstriyel devrim” adı verilen şey genellikle her şeyin üzerinde buhar gücünün ekonomik amaçlara koşulmasıyla ilgilidir. Ancak 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başlarının Britanya’sında su değirmeni bu dönemde en fazla büyüyen ana üretim sektörlerinin bazılarında en azından eşit derecede önemliydi. Dahası, elektriğin üretime koşulmasının daha doğrudan “mekanik” maddi güç kaynakları kadar büyük sonuçları olduğu kanıtlanmıştır.

2) Üretimin ve diğer ekonomik süreçlerin mekanizasyonu. Neyin “makine” olduğu ilk bakışta görüldüğü kadar kolay tanımlanamayabilir. Ancak cansız güç kaynaklarının düzenli olarak uygulanmasıyla belirlenmiş bazı işleri başaran bir eser olduğu söylenebilir. Bütün makinelerin ne kadar otomatik olurlarsa olsunlar bir şekilde insan emeğiyle kullanılacağı tabiidir. Sanayileşmenin ilk süreçleri normal olarak mekanizasyon ve insanın iş gücünün doğrudan bütünleşmesini gerektirmiştir. Makine onu çalıştırmak için rutin türden ilişkili insan faaliyetlerini talep etmiştir. Ama bunun işçinin rolünün “gözeticilik” ve ilgili iş görevinin mekanizasyonunun aşağı yukarı tam olduğu daha otomatikleşmiş süreçleri de içermesi gereken mekanizasyon tanımının içerisinde kurmaya neden olmadığı görülür. Mekanizasyon özünde bilimden ekonomik olarak faydalanılmasıyla ilişkilendirilmemelidir. “Endüstriyel Devrim”in ilk aşamaları bilimsel buluşlarla ancak oldukça marjinal biçimde bağlantılıydı; bilim ve teknolojinin yakın entegrasyonu geniş ölçüde daha yeni bir olaydır.

3) Endüstriyelizm imalat üretiminin hakim olması demektir, ancak “imalat”ın nasıl anlaşılacağı hakkında dikkatli olmalıyız. Sıklıkla tarımsal olmayan malların üretimini belirtmek için kullanılır ama basitçe bu tür malların oluşturulmasından çok üretim tarzını ima etmelidir. İmalat, (1) ve (2) imal edilmiş malların akışını yaratan rutin süreçler oluşturacak biçimde düzenli şekilde birleştirilerek görülmelidir.

4) Üretimin işte bu düzenlenmiş parçasında üretim faaliyetinin sürdürüldüğü merkezi bir işyerinin varlığıyla bir bağlantı buluruz. Yukarıda bahsedilen üç unsur bir insani toplumsal ilişkiler organizasyonunu varsaydığından, endüstriyelizm tamamen bir “teknolojik” olay olamaz. Burada bir çeşit teknolojik indirgemeciliği kastetmiyorum. Orijinal şekliyle endüstrileşme süreci Britanya’da sonradan daha homojen bir üretim düzeni olarak bir araya gelen unsurlar arasında çeşitli ayrılmalar gösterir. (1), (2) ve (3) özellikleri bakımından daha ileride olan üretim sektörlerinin birkaçı merkezi işyeri olmaktan çok, geniş ölçüde sistem koyarak organize olmuşlardır. Bunun tersine ilk fabrikalardan bazıları, üretimin özellikle üst seviyede mekanize bir imalatla belirginleşmemiş sektörlerde kurulmuştur.⁽²⁹⁾ Ancak bu faktörler bir kez bir araya gelince yeni ekonomik fırsatlar oluşturan ve büyüyen kapitalist girişim çerçevesi içerisinde böyle algılanan bölünmez bir üretim paketi oluşturmuşlardır.

Kapitalizmin endüstriyelizmle ilişkisi doğrudan tartışılmalıdır, ancak önce kısaca neden “endüstriyel toplum” değil de “kapitalist toplum” kavramının kabul edilebilir olduğu sorulmaya değer. Bu konu “kapitalist toplum” ile “endüstriyel toplum” arasındaki zıtlık farklı teorik gelenekleri belirtmek eğiliminde olduğundan doğal olarak genel önemde sorular doğurur. Eğer hem Marx, hem de Weber’in kendileri bu iki terimden ilkinin tercih

etselerdi Weber'in yazıları daha evvel bahsedildiği gibi "endüstriyel toplum teorisi"ni desteklemek için sık sık hizmete çağırılırdı.⁽³⁰⁾ Ancak "kapitalist toplum" kavramı "endüstriyel toplum"un savunulmayacağı bir biçimde savunulabilir. Her iki nosyon da benzer biçimdedir. Yani her iki durumda da belli bir tip ekonomik oluşum diğer kurumlar için öyle önemlidir ki buna bağlı olan toplumun genel şeklinin tasarlanmasına hizmet ettiğine inanılır. Her iki durumda da ekonomik dönüşümlere belli bir dinamik dürtü atfedilmiştir; birinde kapitalizme, diğerinde endüstriyelizme. Her ikisinde de ekonomik kurumların toplumsal bütünlük içerisindeki diğer kurumlarla kesin bir uygunluk içerisinde olduğu varsayılır. Kapitalizm olayında yukarıda tanımladığım gibi dinamik dürtünün kaynağı bellidir. Kapitalist girişim pazarda satmak için mal üretimi yoluyla kâr arayışını içerir; yatırıma uygun miktarın dönüşünü garantilemeye yetecek bir algılanan kâr gereksinimi ekonomik dönüşüm ve büyümeye doğru kronik bir dürtü oluşturur. Ama endüstriyelizmin tek başına düşünüldüğü durumda böyle bir dinamizm kaynağı -modernliğin süreksizliğinin ana özelliklerinden birisi - eksiktir. Endüstriyelizm üst derecede etkin bir üretim faaliyetidir ancak kapitalist girişimle ilgili türden bir içsel dinamik taşımaz.

Modern toplumun hem "üretim usulü" olduğu hem de buna sahip olduğu iddiasının daha ileri bir yönü iki farklı versiyonunda da "ekonomik" ve diğer kurumlar arasında kesin bir tür bağlantı kurulması gerektiğidir. Yine, "endüstriyel toplum"da böyle değilken kapitalist toplum görüşünde bu barizdir. Bir toplumda egemen olan üretim sistemi tipi olarak "kapitalizm", "ekonomik" ve "politik"in uyuşmasıyla doğrulanmış, özel mülkiyet ve ücretli emeğin metalaştırılmasına odaklanmıştır. Yine de, endüstriyelizm daha geniş kurumsal uyumlar bakımından tarafsızdır.

Yani, endüstriyelizmin daha geniş toplumsal bütünlüğünün, onu belli bir tür kendine özgülüğünün yerine koyacağı kesin olan herhangi bir anlam taşıdığı görülmez. Tabii ki bu meseleler yalnızca kavramsal inandırıcılık seviyesinde halledilir gibi davranmak istemiyorum. Bunlar daha sonraki argümanlarım bağlamında görülecek olan modern toplumların gelişim trendlerinin kesin, deneysel değerlendirmelerine de bağlıdır.

Marx hem de Weber tarafından endüstriyelizm farklı şekillerde geniş ölçüde daha evvelki yüzyıllarda Avrupa’da geliştiği biçimde önceden varolan kapitalist girişimin temel özelliklerinin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Kapital’in iyi bilinen birinci cildinde Marx atölyenin imalat ve mekanik becerileri arasındaki işbölümünün gelişmesini tartışır.⁽³¹⁾ İşgücünün fabrikalarda toplanması ve makinelerin iş sürecine sokulması yoluyla üretimin yoğunlaşması kapitalist gelişmenin bitişi olarak kabul edilmiştir. Weber’de mekanizasyonu ve fabrikaların ortaya çıkışını genel olarak Marx’inkine benzer biçimde izler.⁽³²⁾ Ancak tarihsel tanımın benzerliği bunların kapitalizmi zıt değerlendirmelerinden türeyen kökenlerinin zıtlığını gizler. Weber’in yazılarında bürokrasi, kapitalist girişim ve makine arasında genelleşmiş bir ilişki vardır. Ekonomik faaliyetin rasyonel organizasyonu terimiyle tanımlanan kapitalizm, rasyonelleşme kavramıyla genelde bürokratik örgüte ve mekanikleşmeye bağlıdır. Weber gerçekten, her ikisi de formülleşmiş bilginin “teknik” uygulaması bakımından inşa edildiğinden sık sık bürokrasiyi makineyle kıyaslar.

Burada, aynı zamanda her ikisinden de bazı unsurlar alarak bu iki yazardan da farklı bir konumda olacağım. Ama benim görüşüm “kapitalizm”in endüstriyelizmin bir alt-türü olduğunu var sayanlardan da değişiktir. Bunların hepsindeki problem “kapitalizm” ya da “endüstriyelizm”i bir taraftan ekonomik organizas-

yon biçimleri diğer yandan toplum türleri olarak kabul etmenin neyi ima ettiğini iyice düşünmedeki eksiklikleridir. “Kapitalist toplum” yalnızca egemenliğini diğer ulus-devletlerce iddia edilenlerden ayıran belirlenmiş sınırlara sahip bir ulus-devlet olması nedeniyle bir “toplumdur”. Böyle bir devlet şeklinin özelliklerinin (Avrupa’daki ilk gelişimindeki) kapitalizm, endüstriyelizm ve hükümetin bazı idari aygıtlarının birleşmesine bağlı olduğunu öne sürüyorum. Ancak bunların hiçbirisi basitçe herhangi bir diğerine indirgenemez.

Bunlar orijinal Avrupalı bağlamında bir diğeriyle doğrudan bağlantılı ama analitik olarak ayrı tutulması gereken ve diğer sosyal düzenlerin içerisinde kurulduğunda bağımsız sonuçları olabilecek üç ayrı “örgütsel küme” oluşturmurlar.

Orijinal Avrupa gelişiminde kapitalizm ve endüstriyelizm arasında var olan yakın bağlar değişik toplumlar arasında çeşitli farklılıklarla aşağıdaki şekilde açıklanabilir. Kapitalist girişimin bir üretim sistemi olarak ortaya çıkan hegemonyası ekonomik organizasyon içerisine yeni bir dinamizm kaynağı getirmiştir. Bu sürecin önemli ögesi daha önce varolan toplum türlerinde bulunanlardan çok daha önemli bir genelleşmiş kurumsal dönüşüm kaynağı olan farklılaşmış ve yalıtılmış bir ekonominin şekillenmesiydi. Hem dahili ve hem de harici olarak kapitalist toplumların ekonomisi Marx tarafından teşhis edilen nedenlerden kendiliğinden dengesizdir. Bunlar, yatırım-kâr-tekrar yatırım döngüsüyle ilgili kendiliğinden harekete geçiren gücü ve ekonomik büyümeciliği ilgilendirir. Küçük ya da büyük ölçekli olsun kapitalist üretimin dengesi genişletilmiş tekrar üretimi sağlamak için yeterli bir kâr oluşturmaya dayanır ve dayandığı bilinir. Kapitalizmdeki tüm ekonomik yeniden-üretimin Marx’ın terimleriyle “büyütülmüş yeniden-üretim” olması gerektiğinde özel bir an-

lam vardır, çünkü ekonomik düzen bütün geleneksel ekonomik sistemlerin eğimli olduğu gibi neredeyse statik kalmaz. Firmaların algıladığı yatırım gereksinimleriyle tutarlı olduğu yerde kâr sürdürme ya da kârlılığını artırma güdüsü mekanize imalat yoluyla teknolojik yeniliğe olan kendine özgü bir eğilimle ilişkilidir. Teknolojik uyarlamalar hem o anki üretim maliyetlerini doğrudan ucuzlatmak ve hem de emek istihdam etmek bakımından yatırım maliyetlerini karşılamak için kullanılır. Bu doğal olarak pürüzsüzce akan bir tarihsel süreç olarak görülmemelidir. Özellikle gelişiminin ilk aşamalarında bunları başlatma ve ilerletmede önder rol oynayanların çoğu tarafından iyi anlaşılmayan kopuk değişim dizilerini içermiştir.

Ekonomik büyüme ve üretimi artırma yönündeki güdü böylece kapitalizm ve endüstriyelizm arasındaki “tercihli benzerlikler” diyebileceğimiz şeyi hiçbir şekilde bitirmez. İşgücünün metalaşması en temel olanıdır. Burada modernliği sosyo-ekonomik düzenin daha önce varolan şekillerinden ayıran en temel süreksizliklerden birini izleyebiliriz.⁽³³⁾ Bu, kapitalist toplumun sınıf sistemini üretim biçimi olarak endüstriyelizmle doğrudan bağlayan bir olaydır. Yine de bundan bu sınıf sisteminin dönüşümünün endüstriyelizmin doğasının radikal olarak yeniden düzenlenmesini ipso facto* ima ettiği çıkmaz. Marx’ın ve takipçilerinin çoğunun yazıları “sınıfa indirgeyici”dir. Diğer bir deyişle modern toplumların çok fazla özelliğini sınıf hakimiyeti ve sınıf mücadelesi bakımından açıklamaya gayret ederler. Tarım devletlerinin tersine kapitalist toplumların “sınıflı toplumlar” olduğunu, sınıf çatışmasının geleneksel kültürlerin sınıfsal düşmanlık özelliğinden oldukça ayrı biçimde “içinde yapılaştığını” vurgulamıştım. Ancak,

* Yalnız bu sebeple, fiilen, haddizatında

bundan sınıfsal yapının modern toplumlardaki tüm egemenlik konularının kökeninde bulunduğu anlamını çıkaramayız.

Böyle bir gözlem, fikirlerinin genelde bilinir olduğu ilk zamanlardan beri Marx'ın eleştirilerinin hazırdaki gözlemi olduğu için pek yeni değildir. Bu tür eleştiricilerin çoğu, özellikle “endüstriyel toplum” teorisinin bir ya da diğer versiyonunu ortaya atanlar, yine de modern toplum analizlerinde “otorite”yi rahatlıkla “sınıf”ın yerine koymuşlardır.⁽³⁴⁾ Marx'ın özel bir biçim otoriteyi (özel mülkiyet odaklı sınıf egemenliği) otorite ve mülkiyeti esas bakımından benzeştirerek genelde otorite ilişkilerinin yerine koyma yanlışını yaptığı iddia edilmiştir. Şimdi benim argümanım da Marksizm'in en başta tahsis edilen kaynakları kontrol etmekte izlenen güç kavramı bakımından hatalı olduğudur. Ancak bu, modern toplum kurumlarının incelenmesinde otorite nosyonunu rahatlıkla sınıfın yerine geçiremeyecektir. Tahsis edilen kaynakların -sermaye gibi- kontrolü “ekonomi”nin daha önce bahsedilen dinamik güdüye sahip olduğu kapitalist toplumlarda özgün bir önem kazanır. Ancak otorite tek parça değildir. Tahsis edilen kaynakların çeşitli olası tipleri ya da kategorileri vardır.

Özel mülkiyet, emek gücünün metalaşması ve endüstriyelizm arasındaki ilişkileri “kökenlerinde”, Avrupa toplumlarında izleyelim. Emek gücünün metalaşması Marx tarafından formülleştirildiği anlamda kapitalist toplumun sınıfsal sisteminin kökündedir. Sınıf egemenliğinin daha önceki türlerinde sınıf sömürüsü “artık” üretime el konulması biçimini almıştır.⁽³⁵⁾ Hakim sınıf daha önceki bölümlerde tartışıldığı gibi sınıflara bölünmüş toplumların parçalı karakterine özgü biçimde gelirlerini aldığı kişilerin üretim faaliyetlerinden çok ayrı yerdedir. Ama kapitalizmde halkın çoğunluğunun kendi geçinme araçlarını doğru-

dan kontrolünün elinden alınması, oluşan işgücünün girişimcinin ya da “yönetici”nin doğrudan nüfuzu altına girmesi demektir. İşgücünün metalaşması aynı zamanda bunun işverenlerin örgütsel emirlerine uyan “soyut emek” olarak pekiştirilmesine yalnız izin vermez, bunu talep de eder. Sonuç, çalışma süreçleri “tasarım”ının emek gücünü üretimin teknolojik organizasyonu ile bütünleştirecek şekilde mümkün kılan mekanize imalatla önemli bir ilişkiler bağıdır. Bu doğrudan makine inşasıyla olmaz ama üretim faaliyetlerinin hesabi koordinasyonu için algılanan fırsatlara bağlıdır.⁽³⁶⁾

Kapitalizmle endüstriyelizm arasındaki daha da temel bir bağlantı noktası işyerindeki idari gücün büyümesinde bulunmaktadır. Bütünüyle sınıfsal ilişkilere indirgenebilir varsayımından kaçınmakta bir kez daha dikkatli olmamız gerekse bile, bu yine işgücünün metalaşmasıyla yakından bağlantılıdır. Endüstri, dediğim gibi, içerisinde imalat operasyonlarının toplandığı ve koordine edildiği bir merkezi işyerinin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Çalışma ortamlarında sürekli gözetim uygulanmasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle, orada sofistike makinelerin mevcut olmasından çok ayrı bir şekilde, sınıflara bölünmüş toplumlarda endüstriyel üretim olanakları çok sınırlıdır. Bunu birkaç faktör etkiler. Bunlar ilk başta üretimin çoğunlukla fiziksel ve sosyal olarak egemen sınıfın doğrudan etkisinden uzak mekanlarda sürdürülmesini gerektiren daha önce bahsedilmiş bulunan sınıflara bölünmüş toplumların parçalı karakterini içerir. Ancak, belli bir büyüklükteki işgücünün yoğun ve işbirliği gerektiren üretim proseslerini sürdürmek amacıyla bir araya toplandıkları yerde kullanılabilir gözetim araçlarının seviyesi de modern üretim sistemlerinde sağlanabileceklere kıyasla düşüktür. Weber’in iddia ettiği gibi, köleliğe ya da angarya işçiliğin aşağı yukarı açık

biçimde zorlayıcı bazı türlerine dayanan üretim örgütlenme usulleri, muhtemelen “özgür” ücretli işçiliğin kitlesel kullanımıyla açılan disiplinli olanaklara kıyasla özünde verimsizdir. Ek olarak, örgütlerin bilgi bakımından “depolama kapasiteleri” Weber’in tanımladığı gelişmelerden -sistemli muhasebe ve dosyalama- önce düşüktür. Modern toplumların içerisindeki gözetim operasyonlarının genişlemesi ne kapitalist işyerine mahsustur ne de kökeni tek oradadır. Ancak, yahtılmış ekonomik alanın diğer kurumsal arenalara enjekte ettiği dinamizm sayesinde gözetimin işyerinde genişlemesinin ve pekişmesinin başka yerlerde olanları kuvvetle etkilemesi makul bir varsayımdır. Bu, rahatlıkla işgücünün metalaşmasına bağlı olarak gösterilebilir. Tarımsal üretimdeki köylülerin sabit tarlalarla ilişkilerinden “kurtulması” ve “ücretli işçiye” dönüşmeleri onların birbirinden ayrı, yerel topluluklarda dağılmaktan da “kurtulmaları”dır. Yeni “seyyar”lar olarak üretimin mekanize imalatla sürdürüldüğü daha merkezi mekanlarda toplanmaya uygundurlar.

Önceki paragraflarda tartışılan düşünceler bir üretim düzeni ve toplum şekli olarak genelde “endüstriyel kapitalizm”den söz etmeyi mümkün kılar. Bunun, ancak kapitalizm ve endüstriyelizm arasındaki birleşim “kapitalist toplum”ların varlığından bahsetmek makul olacak kadar ilerlediğinde gerçekleşeceği tartışmamın anahtar parçasıdır. Bundan sonra “kapitalist toplum” nosyonunu kullandığımda bu nedenle endüstriyel kapitalizmin üretimin ana motoru olduğu ve daha evvel tanımlanan çeşitli kurumsal özellikleri gösteren bir toplumu kastedeceğim. Ancak belki de tekrar vurgulanmalıdır ki, bu endüstriyelizmin etkisi ya da potansiyel etkisi bakımından yalnızca kapitalist toplumlarla sınırlı olması demek değildir.

Bu arada böyle bir iddianın içindeki anlamları biraz daha kova-

lamak faydalı olacaktır. Böyle yapmakla bu çalışmanın geri kalanının çoğunun altında yatacak olan bazı temaları tanıtmaya gayret edeceğim. Şekil 1’de gösterildiği gibi Avrupa toplumlarında kapitalizm, endüstriyelizm ve ulus devlet arasındaki birleşimlerde dört tane kurumlar kümesi ayırt edilebilir. Batı kapitalizminde bunlar birbirine o kadar yakından bağlanmışlardır ki Marx ve karşıt pozisyonlardaki diğerlerince gösterilen indirgeyici eğilimler rahatlıkla anlaşılabilir. Marx’ın malların metalaşması (parasal sermayeyle özdeşleşmiştir) ve işgücünün metalaşması (soyut emek) analizi sayesinde ortaya çıkan kurumların bağlantısı kapitalist toplumlardaki sınıf sisteminin çekirdeğini oluşturur. Kapitalizmde özel mülkiyet belirtildiği gibi, modern para ekonomisine özgü olarak mallarda ya da emeğin satın alınmasında anlaşma özgürlüğü ve sermayenin “evrensel dönüşebilirliği”ni birleştirir. Hem çıkar karşıtlığı ve hem de yarı-kronik mücadele anlamında sınıfsal çatışma kapitalist üretimin ve böylece -birçok farklı derecelerde ya da kılıklarda- kapitalist toplumun kendine özgü bir unsurudur. Bunlar, burada daha da açıklanacak olan bir dizi konudur, ama şimdilik bunların tartışılmasını erteleyeceğim.

Özel mülkiyet (Sınıf)	Gözetim
Doğanın dönüştürülmesi (Yaratılmış çevre)	Şiddet araçları (Askeri güç)

Şekil 1

Şekil 1’de neden endüstriyelizmin görünmediğini anlamak için birkaç sözcüğe gerek vardır. Avrupa toplumlarında olduğu gibi kapitalizm endüstriyelizmle birleştiğinde sonuç insanlarla doğal dünya arasında çok önemli farklılaşma dizilerinin başlamasıdır.⁽³⁷⁾ Endüstriyelizm işte bu farklılaşmaların içerisine yerleşmiştir. Sınıflara bölünmüş toplumlarda üretim, örneğin büyük sulama projelerinin varolduğu yerlerde bile, doğayı büyük ölçüde dönüştürmez. Şehir ana güç kabıdır ve kırsal kesimden bariz şekilde farklılaşmıştır ancak her ikisi de insanların hem “içinde” hem de “birlikte” yaşadığı doğal dünyanın “içeriğini” bir simbiyoz* durumunda paylaşırlar. Endüstriyel kapitalizmin gelişi bütün bunları değiştirir. Genel metalaştırma baskılarıyla ilişkilendiğinde, endüstriyelizm toplumsal yaşam ve maddi dünya arasındaki ilişkileri radikal olarak değiştirmenin araçlarını sağlar. Bu sürecin ana aracı şehirliliktir ve burada bu çalışmanın ilk kitabında tanıtılan “şehirli sosyolojisi”nin diğerleri içerisinde bir sosyoloji dalı olarak değil modern dünyayı anlama gayreti olan sosyolojinin önemli bir parçası olarak görülmesi gerektiği teoremidir. Modern şehirlilik (hem Batı toplumlarının içerisinde hem de başka yerlerde) şehir alanlarının bu tür şehirlerin içerisinde ve etrafında geliştiği yerlerde bile geleneksel şehir özelliklerinin bir uzantısı değildir. Bu, hem kapitalist-endüstriyel üretimin ve hem de ulus-devletin bölgeselciliğinin arka perdesi olan bir “yaratılmış çevre”yi şekillendirir. Önceki ciltte tartıştığım gibi şehir surlarının gereksizleşmesi bu yeni idari uzayın yani ulus-devletin oluşumunun hem sembolüdür hem de önemli ölçüde bunun içerisinde.

Tartışılmış bulunan nedenlerden dolayı, işyerindeki gözetim

*Simbiyoz (symbiosis): İki farklı canlının birbirlerinden yararlanarak birlikte yaşaması

usullerinin çok büyük çapta gelişmesi endüstriyel kapitalizmin oluşumunun birincil özelliğidir. Ancak gözetim faaliyetleri devletin kendi alanını da hem sınırları içerisinde hem de dışta “uluslararası ilişkiler” karakterinin gözetimine başlayan devletler olarak genişletir. Vurgulamış olduğum gibi, gözetim özel mülkiyet sahipliğine ne kadar bağlı olsa da doğrudan doğruya ondan türemeyen bir güç aracıdır. Aynı yorum şiddet araçlarının kontrolü için de geçerlidir.

KAPİTALİZM VE DEVLET: MUTLAKİYETTEN ULUS-DEVLETE

Kapitalizmin yayılması ile modern devletin pekişmesi arasındaki bağlantıların analizinde birbirini izleyen iki gelişim aşamasının değerlendirilmesi gereklidir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna dek süren ilki mutlakiyet ve kapitalist girişimin ilk yayılmasıyla ilgilidir. Sonraki aşama ulus-devlet ile endüstriyel kapitalizmi birleştirir. Kapitalizmin olgunlaşması bir yandan toprağın ve ürünlerin diğer yandan da işgücünün metalaştırılmasını gerektirir. Bunlar birbirinden tamamen bağımsız şekilde ilerleyemezken ilki başta mutlak devletin gelişmesine sınırlıdır. İkincisinin büyük ölçekli uzantısı ise ulus-devletin oluşumuna bağlıdır.

METALAŞTIRMA VE DEVLETİN GELİŞİMİ

Toprağın ve ürünlerin metalaştırılması -alış-veriş değerinin içine işlediği ekonomik faaliyet alanlarının son derece yayılması- mutlak devletin somutlaşmasıyla ilgili birkaç unsuru gerekti-

rir. Bunlardan birisi taahhüt edilmiş hakların genişleyen sahasına izin veren ve koruyan garantilenmiş, merkezileşmiş bir yasal düzenin ortaya çıkması, bir başkası devlet gücüyle koordine edilen ve yaptırımı sağlanan parasal sistemin gelişmesi, yine bir başkası ise merkezi olarak örgütlenen vergilendirme sisteminin oluşmasıdır.⁽¹⁾

Doğal olarak hukukun iskeletinin gelişimi bakımından önemli olan hem hukukun özü ve hem de bunun devlet aygıtınca uygulanması olanaklarıdır. Bu şekilde ekonomik alışveriş daha önce belirtildiği gibi, ilgili taraflar arasında yasal olarak uygulanabilir bağların en aزیyla işleyebilir ve daha önceki toplum şekilleri de normalde böyle yapmışlardır. Bir mal alışverişi nesnelerin “hakiki kontrolünün” bir taraftan diğerine transferini ima eder ki, burada varsayım (doğrudan takas ya da zaman-uzayla ayrılmış olsun) diğer nesnelerin de ikinci taraftan birinciye transfer edilebileceğidir.⁽²⁾ Böyle bir ilişki kalıcı biçimde kurulduğunda gelecekte öngörülen işlemlerde ve ödemelerde güveni gerektirir. Geleneksel düzenlerde bu kurumsal olarak “garantilenmiş” bulunsa bile çoğunlukla bütünüyle ticari işlemlerden çok ritüel alışveriş bağlamındadır. Ticaret şirketleri bazen borçların ödenmesini destekleyen askeri şiddet kullanımı ya da tehdidi dahil çeşitli yaptırımlara sahiptiler. Ticaretin kuvvetle vurgulandığı ve ticari grupların özellikle güçlü olduğu uygarlıklar normalde ticari operasyonlarla ilgili hem kamu ve hem de medeni hukuk biçimleri geliştirmişlerdir. Bu durumlarda ticaret sık sık diğer gelir getirici faaliyetlerle birlikte devlet tarafından finanse edilmiş ve yönetilmiştir. Ancak bu örneklerin çok azında hukuk, ortaçağ sonrası Avrupa’da olduğu gibi devletin ekonomik girişime doğrudan dahil olmasından ayrı olarak “hesabi” ve “mukaveleli” yönelimleri birleştirmiştir. Roma böyle bir örnekti,

ve onun bazı yasalarının doğrudan miras kalması artı daha yaygın ve uzun süreli etkisi büyük ölçüde bu nedenle önemliydi.

Weber'in vurguladığı gibi Roma hukukunun Avrupa'ya yeniden getirilişi ve dönüşüm geçirmesi "hesabi"liği artı satılabilirlik biçimlerini mukaveleyle düzenlenmiş koşullar altında desteklemiştir. Bu özelliklerin ilki aslında ikincisinden daha önemlidir. O bu noktayı geliştirmese bile hukukun hesaplanabilirliğinin büyük ölçüde genişlemesi mutlakiyetin desteklediği ilkeli egemenlik görüşünün gelişmesine bağlıdır. Kraliyet afları hâlâ ekonomik faaliyet ve alışverişin diğer türlü "rasyonel" olacak hesaplarına müdahale edebilirken, aynı zamanda geleneksel aristokratik ayrıcalıklardan kurtulunur. Bu önceden varolan siyasi yönetimin gereklerinden kurtulmuş "sivil toplum" içerisinde yerleşen "para bağı"nın ortaya çıkarılması süreci olarak görülmemelidir. Böyle bir görüşü olan bazıları "kapitalizmin yuvası"⁽³⁾ Britanya'da Roma hukukunun hiçbir zaman işlemediği gerçeğine işaret etmişlerdir. Bu tür "sivil toplumun yükselişi" yorumlarının üstün gelmesi kesinlikle Britanya politik-ekonomisinde olmuştur. Ama bu görüş, hukuk biçimini -onun hesaplanabilirliğinin tanımını- onunla ilişkili diğer yasa ve prosedürlerden yeterince ayırmaz. Bunlardan ilki açısından Roma hukukunun genelleşmiş bir miras ve 16. asırdan itibaren yeniden önem kazanmış bir fenomen olarak etkisi onun ilkelerini doğrudan benimsememiş yerler de dahil her yerde önemliydi. Kapitalist girişimle doğrudan ilgili yasal kurallar esasında hiçbir şekilde Roma hukukundan türememiştir (Weber tarafından da işaret edilmiş bir şey). Yıllık kâr payları, hisse senetleri ve kambiyo senetleri Alman, İngiliz, İtalyan ve Arap hukukunun birleşiminden doğmuştur. Şirketlerin kimliği hakkındaki yasal koşulların kökenleri kısmen ortaçağ korporasyonlarında ve kısmen de kent hukukundadır.

Dahası, Britanya'nın "kapitalizmin yuvası" olması şayet onun ticari ve merkantil operasyonların yayılmasının ana merkezi olması anlamına geliyorsa durum bu değildir. Kapitalizm bu anlamda ilk başta başka yerlerde daha güçlüydü. Britanya "endüstriyel kapitalizmin ilk yuvası" oldu ancak daha evvel gösterdiğim gibi bu yalnızca daha önceden kurulmuş kapitalist girişimin uzantısı olarak kabul edilemez.

Egemenlikle bağlantılı hukukun önemi -toplumların iç örgütlenmelerinin gittiği yere kadar- esas olarak politik alanı belirlerken aynı zamanda "ekonomik" işlemlerin farklı arenasını da tanımlamasındadır. Böyle bir farklılaşmayı zaten içeren Roma hukuku politik olanla ekonomik olanın yalıtımının pekiştirilmesi için önemli bir kaynaktır. Buradaki husus "ekonomik alanın" sadece modern devletin anayasal şeklinin dışında tüzel kişiliksiz bir "sivil toplum" olarak kalmış bir artık olarak görülmemesidir. Aksine bu, egemenlik alanı olarak modern devletin doğasına özgü egemenlik alanıyla aynı kaynaklardan türer.

Bunu söylerken başlangıçta esasında devletçe desteklenmemiş ve alışveriş işlemleri olanaklarını genelleştiren medeni hukuk biçimlerinin önemini inkar etmek istemiyorum. Burada, birçok rakip devletlere bölünmüş olsa da feodalizm sonrası Avrupa'nın yalnızca laik Roma etkisinin kalıntılarından değil bir pan-Avrupa örgütü olarak Kilise'nin de etkisinden türeyen bir ortak kültürel miras aldığının vurgulanması önemlidir. Daha sonraları Kuzey ve Orta Avrupa'da medeni hukukun gelişmesinde önemli rol oynayacak olan bazı Alman yasal uygulamaları dinsel kaynaklar ve Kilise'nin doğrudan müdahale ettiği ekonomik işlemler yoluyla süzülmüştür. Özünde karakter olarak "uluslar ötesi" olan kapitalist faaliyetlerle bölgesel olarak sınırlanmış mutlak devletin pekişmesi arasındaki ayrılıklardan bazı bakımlardan

görüldüğünden çok daha az bahsedilir. Genel bir dizi yasal emirler ve mekanizmalar nedeniyle zaten bir derecede bilgilen-diren çeşitli türlerde ticari işlemler kıta-içi ekonomik bağlantıla-rı kolaylaştırmıştır. Bunlar aralarında düzenli ekonomik bağlar olduğu sürece dünyanın diğer yerlerindeki Avrupalı ticaret şir-ketlerinin birbirleriyle ilişkide bulunma şartlarının bile bilgisini vermiştir.

Egemenliğin genişlemesi kısmen genelleşmiş toplumsal disiplin kadar mukaveleleri destekleme araçları için de geçerli olan hukukun uygulanması yöntemlerinin merkezileşmesi yoluyla başarılmıştır. Weber yasal yaptırımların kapitalist girişimin bü-yümesiyle ilişkili olarak önemini oldukça ihmal etmek eğilimin-dedir. Hukukun ekonomik faaliyet üzerindeki gücünün, kapita-lizmin yayılmasıyla bazı yönlerden daha önceki duruma kıyasla zayıfladığına işaret eder. Kontrollü azami fiyat zorlaması örneğin daha evvelki bazı ekonomik sistemlerden çok daha zorlaşmıştır. Ekonomik faaliyetlerdeki yasal zorlama iki ana yönden sınırlı-dır. Birisi davaya konu olan kişilerin sahip olduğu mallarla ilgi-lidir ki bunlar mukavele edilen yükümlülüklerin gerektirdiği her neyse ona göre çok az, ya da farklı türde olabilir. Weber, bu tip bir zorluğun ürünlerin genel metalaşmasıyla hafiflemekten çok vurgulandığını öne sürer. Yükümlülükleri yerine getireme-menin parayla ödenmesi ilke olarak kolaylaşır ancak bu yalnız-ca mukavelelerin ihlal edilmesinin izole bir örneği ya da örnek-ler dizisi için geçerlidir. Ekonomik birimlerin çoğu o kadar bir-birine bağımlı olurlar ki piyasanın bütün sektörleri üzerinde et-ki yapabilmesi için yasal yaptırımlar getirilmesine olanak yok-tur. Ekonomik vasıtaların koordinasyonu zorlayıcı yaptırım ola-nağını doğrudan ima etmeden sürdürülen anlaşmalı üretim, fi-yatlama ve yatırım faaliyetlerine bırakılmalıdır.⁽⁴⁾ İkinci neden

özel ekonomik çıkarların hukuk kurallarına uygunluğu yeğleyenlere kıyasla göreceli kuvvetinde bulunabilir. Weber, ekonomik fırsatların olduğu yerde yaşamın diğer alanlarından kaynaklanan ve kuvvetle tutulan ahlaki zorunlulukları ihlal etmedikçe bunlarla ilgilenme kışkırtmasının dayanılmaz olduğunu söyler. Böylece hukukun yürütücüsü olan devletin kendi devamlılığı için kapitalist çabaların meyvelerine artarak bağlanmasıyla yasal zorlamanın itibari biçimlerinin önemsenmesi şansı düşüktür.

Bu gözlemler doğru olsun ya da olmasın ihmal ettikleri şeyin zorlayıcı hukuk çerçevesinin mülkiyet haklarıyla ilişkisinin önemi olduğu görülür ki bu kapitalist gelişme için kesinlikle çok mühimdir. Mülkün çoğunluğunun toprak olduğu yerlerde mülkiyet hakları genellikle şiddet araçlarının bu hakları iddia edenlerce doğrudan sahip olunmasıyla desteklenen gelenek ve hukukun bir karışımıyla garantilenmiştir. Ancak, toprak dahil mülkün sermaye olduğu yerlerde mülkiyet esas olarak “sahip olma iddiasıyla” savunulamaz. Etkin zorlayıcı araçlarla desteklenen merkezi bir yasal kurallar dizisi, artık toprak sahipliğinin “görünür” teçhizatı olmadığı yerlerde “özel” hakların savunulmasının gerekli koşulu olarak görülebilir. Marx’ın sürekli vurguladığı gibi özel mülkiyetin diğer yüzü olarak kendi üretim araçlarının kontrolüne sahip olmayan bireyler kitlesi vardır. Böyle bireylerin ücretli işçi olarak sanayi üretiminin düzenlenmiş koşulları içerisinde anonimleşmeleri esas olarak tartışılmakta olan ikinci aşamaya (ulus-devletin oluşumu) aittir. Ancak ücretli işçiliğin “özgürleşmesi” büyük ölçekli kapitalist girişimin ilk kuruluşunun yadsınmaz biçimde önemli bir yönüdür. Hukukun zorlayıcı aygıtının merkezileşmesi olmadan bu sürecin başarılabilmesi de sermaye olarak özel mülkiyet haklarının sıkıca yerleştirilebilmesi de kuşkuludur.

Genelleşmiş bir “para ekonomisi”nin oluşumu şüphesiz yaygın metalaşmanın *sine qua non** udur. Marx bunu hem ürünler hem de ücretli işçilik bakımından gayet iyi açıklamıştır. Ancak, devletin para birimlerinin sağlanması ve garanti edilmesindeki rolünün tutarlı bir tartışmasını yapmaz. Gerçekten de, bunun Marx’ın analizini uygun biçimde fazla uzağa götürebileceği bir yön olmadığını göstermek konusunda Perez-Diaz’la anlaşabiliriz, çünkü bu onun devletin sınıf egemenliği ilişkilerine dayandığı görüşüne zarar vermek eğilimindedir.⁽⁵⁾ Para her zaman iki ana amaçla kullanılmıştır -ödeme ve alışveriş- ama geleneksel devletlerde birincisi sonrakinin üstünde olmak eğilimindedir. Bazı büyük imparatorluk sistemlerinde bile, örneğin Pers İmparatorluğu’nda ödemelerin hemen tamamı, genellikle de askeri olanlar için para kullanılmıştır. Bunun devletin vasıtalarıyla basılması ya da değerinin yazılması koşulu yoktu ve çeşitli diğer paralarla aynı anda varolabiliyordu. Para doğal olarak geleneksel biçimde biriktirmek için de kullanılmıştır ve bazıları gerçekten bunun para olarak değerli metallerin kullanılmasında ana faktör olduğunu öne sürmüşlerdir. 17. yüzyıl Avrupa’sından önce tedavüldeki para miktarı tamamen teknolojik bakımlardan sınırlanma eğilimindeydi. Ortaçağ parası elle yapılıp damgalanıyordu ve tipik olarak farklı beceriler kullanan bir dizi zanaatçı işçinin emeğini gerektiriyordu. Üretim maliyeti çok yüksekti -küçük birimler için değerinin dörtte biri kadar- ve paranın ayarı çok değişkendi. Böylece yaygın uygulama paranın ağırlıkla değerlendirilmesiydi.

Herhangi bir başka geleneksel devletten daha gelişmiş olan Roma standart paraya sahipken Ortaçağ’da birçok yerel paralar

*Mutlaka aranılan şart

mevcuttu. Karolenj para sistemi Avrupa'nın çoğunluğunda marjinal bir önemin asla üzerine çıkamamıştır ve herhangi bir politik örgüt tarafından değil zanaatçı işçi birliği tarafından üretilmiştir. Değerli metallerin 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'ya akması kuşkusuz paranın geniş ölçüde yaygınlaşmasının mümkün olmasında anahtar rol oynamıştır.⁽⁶⁾ Bunun Avrupa'da refahı ne kadar arttırdığı sık sık söylenmiştir ancak muhtemelen parayı yalnızca ödeme veya biriktirme değil alışveriş aracı olarak desteklemedeki konjonktürel etkisi daha önemliydi. Bunun için para koşulları üzerinde artan devlet kontrolünü "sivil" sektörde fizizlenen kapitalist gelişmeyle birleştiren dönüşüm mümkün olmuştur. Bu, kağıt paranın (sonunda da elektronik paranın) ortaya çıkması için bir sıçrama tahtası sağlamıştır.

Para olayının analizinde "meta para" -modern çağda en belirgin olarak altın ve gümüş- ve kağıt parayı birbirinden ayırmakta fayda vardır.⁽⁷⁾ Meta para fiziksel birimlerle değerlendirilen para miktarının belirlenmiş bir sayısal değer ölçeğindeki para miktarına denk geldiği yerlerde bulunur. Meta paranın miktarı paranın külçe değeri onun tedavüldeki alışveriş değerinden çok daha düşük olsa bile imalatında kullanılan ender metallerin bulunabilirliğiyle sınırlıdır. Meta para kağıt para şeklini de alabilir. Önemli olan bunun az bulunan metalin sabit bir miktarının varlığına bağlanmış olmasıdır; çıkarılabilecek para miktarı bu metalin bulunabilirliğiyle sınırlıdır. Paranın altına ya da gümüşe çevrilebilirliği meta paranın varlığının *ipso facto** bir göstergesi değildir. Örneğin paraların 20. yüzyılın ilk başlarında altın standardına bağlanması paranın alışveriş değeri artık önemli biçimde kıt metal kaynaklarının sabit bir miktarına bağlı olmadığını

*Yalnız bu sebepten, fiilen, haddizatında

dan meta paranın hakimiyetini yansıtmaz. Para “itibari” olmuştur yani onu üreten ve tedavüle çıkaran politik ve ekonomik örgütlere olan güvene bağlıdır.

Bu bakımlardan en azından genel olarak modern devletin gelişimiyle “para ekonomisinin” yaygınlaşması arasındaki ilişkiyi kolayca kavrayabiliriz. Devlet gücünün merkezileşmesi özellikle tedavüldeki parayı onun çevrilebilir külçe değerinden ayırmayı mümkün kılarak meta paranın oluşumunun gerekli koşuluuydu. Yalnızca devletin yasal olarak geçerli araçlarla para sertifikasyonu (doğrudan üretim zorunlu değildir) tekeli yaratma yeteneğinin olduğu yerlerde ürünlerin metalaşmasına doğru çok büyük bir dürtü sağlanabilir. Mutlak devlette bu süreç ancak devlet gelirlerinin geçici olarak şişirilmesi için kullanılan belli başlı taktiklerden biri olan metal paranın ayarını düşürmek şeklinde yarı tamamlanmış olarak gelişmiştir. Devlet desteği meta paranın önemli biçimde gelişmesi için gerekirken bunun değeri hakkındaki genel güvenin temeli onu fiziksel olarak oluşturan kıt metalin değerine sıkıca bağlı kalır. Meta para -onun garantörü olan devlet şekli gibi- para ve itibari paranın en ağır basan geleneksel biçimleri arasındaki bir cins “mola istasyonu”dur. Meta paranın gelişiminin yalnızca dahili yasal para meselesi olmayıp devlet sisteminin tepkisel gözetimine doğrudan bağlı olduğunun görülmesi önemlidir. Bir devletin garantisi ve külçe değerinin bir kanşımıyla desteklenen meta para, geniş ölçek ve derinlikteki piyasa ilişkilerinde uluslar arası mal alışverişinin temeliydi. Bu, kapitalist alışverişin giderek daha da pekişen devlet sınırlarının dışına muazzam biçimde yayılmasına izin verdi, ama aynı zamanda da önemli derecede yine bu pekişmenin bir sonucuydu.

İtibari paranın varlığının koşulu kendi bölgesi üzerinde idari güce ve aşağı yukarı tam olan iç “düzen” üzerinde yasal tekele

sahip bütünüyle açık bir devlet aygıtıdır. Meta paranın yasal para olması gerekli değildir ve doğal olarak “külçe değeri”ne kriz koşullarında geri dönme eğilimi her zaman mevcutsa bile buna olan güven bazı devletlerin maddi servetlerindeki değişiklikler yoluyla bile sürdürülebilir. İtibari para bu tür geri düşüş olasılıklarının bulunmadığı, devletin içerisinde ve devletin parasının değerinin kendisini garantilemesine ve iş organizasyonlarının üretim yeteneklerine olan güvene bağlı olarak işler. İtibari para hakkında bunun en azından ilk defasında tedavül aracı olarak genel kabul edilebilirliğinin sınırları itibari paranın dayandığı politik gücün uygulanma sahasının belirlenmesi bakımından ulusal para olduğunu söylemek doğru olur.⁽⁸⁾ Ancak, itibari paranın ilk çıkışından beri uluslararası olduğunu vurgulamak da bu kadar elzemdir. Bu yalnızca onun kendi paralarını çıkaran devletlerin sınırları dışında tedavülde olması anlamında değildir. İtibari para yalnızca tek tek devletlerin yarattığı bir şey değil, düşünülerek gözetim altında tutulan devlet sisteminin bir uzantısına bağlıdır ve onu su üzerinde tutan “güven” onun yasal garantörü olan devletin vatandaşlığına asla hapis olmuş değildir. İtibari paranın gelişimi -metalaşmış ürün alışverişinin küresel yaygınlaşmasının koşulu- dünya çapında ulus-devlet sisteminin oluşmasının esas kısımlarıdır. Yine, belki de şu vurgulanmalıdır ki bu, devletin algılanan politik zorunluluklarıyla ekonomik örgütlerinkiler arasında önemli çatışmalar ya da gerginlikler olabileceğini inkar etmez. Kağıt paranın gelişimi yalnızca meta paranın bir adım ötesi olarak görülmemelidir. Onun kökleri kapitalist girişimin zaman-uzay uzantısının temeli olan sermaye muhasebesinde yatar. Vurguladığım gibi sermaye muhasebesi ekonomik ilişkilerin zaman-uzay boyunca uzanmasına izin verir, bu tür ilişkileri düzenlemekte kullanılan bilginin depolanması ve

koordinasyonunu kolaylaştırır. Sermaye muhasebesinde para (tabloya konulmuş ya da endekslenmiş maliyet, kâr ve zararlar) zaten kağıt ya da başka bir kayıt aracı üzerindeki işaretlerden başka bir fiziksel varlığı olmayan bilgidir. Kapitalizmin yayılması böylece paranın daha sonra üstlendiği karakterin işaret eden yönlerinin oluşmasını zaten öngörür. Kağıt paranın bu yüzden itibari paranın gösterdiği tek somut biçim olarak düşünülmesi gerekmez. İtibari para bilgi olarak paranın ilk gelişimine özgü özellikleri maksimize eder, böylece “elektronik” para zaten kurulu trendlerin bir uzantısıdır. Özellikle kredi biçimindeki ertelenmiş ödeme para ekonomisinin oluşmasıyla kolaylaşan zaman-uzay uzantısının ana şekillerinden birisidir. Gelecekteki işlemlerden umulan kârlara karşılık kredi ya da borç para alınması devletin paranın garantörü olmasıyla vergi salıcısı olması arasındaki önemli bağlantı noktasıdır. Kredi doğal olarak takas sisteminde ya da paranın esas olarak ödeme ya da biriktirme için kullanıldığı bir sistemde organize edilebilir. Ama kredi imkanları hem ne kadar borçlanıldığını hesaplama zorlukları yüzünden ve hem de özellikle yasal zorlama araçlarının iyi gelişmemiş olduğu yerlerde uygunsuzluk halinde borçluyla yakın temasta olma gereği yüzünden bariz biçimde sınırlıdır. Para, kredinin esas olan vadenin ertelenmesine izin verir. Ancak bu alacaklıyla borçlu arasındaki tek bir işlemle gösterilmiş olarak kabul edilemez. Modern ekonomik düzende kredi malların dolaşımı içerisinde yapılanmıştır. Ödemenin ertelenmesini bir kredi biçimi olarak uzatılmış zaman-uzay aralıkları boyunca malların alış-verişine özgü olarak görmek mübalağalı bir şey olabilse de bununla gerçek kredi arasında açık bir ayırım çizgisi yoktur. Kredi işlemlerinin yaygınlaşması, mutlakiyet döneminde savaş kaynaklarının sağlanması sayesinde büyük ivme kazanan mali piya-

saların ve bağımsız mali organizasyonların genel gelişimiyle bağlantılıdır. Daha önce belirtildiği gibi, savaşa hazırlık para ekonomisinin oluşmasında yeni bir hızlanma için ana güdüyü sağlamıştır, çünkü yeni vergilendirme biçimleri karakter olarak doğrudan doğruya parasaldır ve devleti toplumun geri kalanına hem alacaklı hem de borçlu kılar.

Mutlakıyet dönemi boyunca vergilendirme kabul edilen kamusal alanın finans ve masraflarının ekonomik organizasyonuyla ilgili olarak kelimenin tam anlamıyla “mali” olmuştur. Birçok yönden modern “vergi devleti”nin gelişmesi kişiye bağlı olmayan egemenliğin oluşumu ve politik ve ekonomik olanın yalıtılmasını sağlar. Geleneksel devletlerin vergi toplama faaliyetleri idari aygıt bir bütün olarak nüfusun farklı kesimlerinin yaşamlarına ilişkin işlerin koordinasyonu ile ilgilendiğinden hep bir “kamusal” karaktere sahipti. Ama ancak modern devletin gelişimiyle devletin idari sahasının faaliyetlerini, onların günlük yaşamlarıyla birleştirerek tüm halkla ilişkili olmaya başladığı görülür. Böyle bir gelişime “kamusal alan”daki artık ataerkil olarak hükümdarın ailesine bağlı olmayan işleri sürdüren ve genişleyen bir memurluk sahası eşlik eder. Modern devlette vergilendirme üretici girişim onun doğrudan kontrolünün kapsamı dışında sürdürüldüğünden, devletin masraflarını üstlenme aracıdır. Ancak vergilendirme ayrıca devletin gözetim operasyonlarıyla da yakından bağlantılı olmuş olur. Vergi politikaları halkın dağılımının hem gözetimi hem de düzenlenmesi ve gözetim operasyonlarının bir bütün olarak oluşumuna katılmak için kullanılır. Denilmiştir ki, vergiler “nüfusu arttırmak için araç olarak (bekarlara vergi yükü, çocuklar için vergi indirimi), tembelliği azaltıp insanları çalışmaya zorlamak, bazı insani kötü alışkanlıkları kontrol etmek, tüketim kalıplarını etkilemek (özellikle gösteriş-

sel tüketim) ve benzeri için kullanılır. Bu tür vergi eğitimi ya da toplumsal hedefler karakteristik olarak mali hedeflerin üzerindedir".⁽⁹⁾ Cümle belki de vurgulamasında biraz mübalağalı olabilir ve benim görüşümce mutlak devletin geçiş biçiminden çok ulus-devlete uyar ama yine de modern vergi sistemlerinin ana özelliklerinden birine dikkat çeker.

Burada ilk temada bir taraftan devlet, para ve vergilendirme arasındaki bağlantılara, diğer taraftan da ürünlerin metalaşmasına yoğunlaşalım. Gerçi bazı bakımlardan bunların birbirleri arasında karşılıklı ilişki varsa da vergi toplanmasının gelişmesi ve vergilerin ödenmesi parasallaşmaya doğru önemli bir uyarı sağlamıştır ve paranın garantörü ve mali yöneticisi ikiz rollerini devletin alanı içerisinde kaynaştırmıştır. Dinsel vergilendirme ayrıcalıkları feodal Avrupa'da vergi örgütlenmesi için esas temeldi. Bölgesel prensler, malikaneler, şehirler ve diğer tüzel kişiler kendi farklı dinsel avantajlarından yararlanmışlardı. Fransa'da ve diğer yerlerde malikaneler yalnızca özel ve alışılmamış şartlar altında katkı sağlarken hükümdarın kendisinin verginin tamamen dışında yaşaması varsayılıyordu. Egemenliğin hem kavramı hem de gerçeği kısmen hükümdar tarafından "kamusal" gereksinimler olarak tasarlanan ne varsa giderek bunları karşılamaya yönelmiş *dominium eminens** iddiasından gelişmiştir. Birçok başka yön gibi merkezi mali politikalara doğru gidiş içerisinde 17. yüzyıl kritik dönemdi. Hayatta kalan ya da sınırlarını genişleten devletler vergi belirleme, yönetimi ve ödenmesi dahil çeşitli yönlerinin merkezi rejimin elinde sağlamca toplandığı devletlerdir.

Bütün bunlar o zamanın tarihinin ortak alanıdır, ancak kapi-

* Yüksek yetki

talist girişimin hızla güçlendiği alanla bağlantılar nerede yatmaktadır? İlgili ana faktörler bunlardı. Vergilendirmenin devlet aygıtının kontrolünde somutlaşması ve parasallaşması toprak sahibi aristokrasinin ayrıcalıklarının ve gücünün aşınmasının hem ifadesi ve hem de aracıydı. Bunlar ticari ve kapitalist çabaların girişi için yer açılmasına yardım etti, aynı zamanda da bu çabalar sayesinde kolaylaştı. Ancak bunlar ayrıca sosyal yaşamın metalaşması alanlarını özel teşebbüs girişimlerinin yapamayacağı şekilde genişletmişlerdir.

Sınıflara bölünmüş toplumlarda vergi şemaları, normalde aşırı maddi yoksullukta olan kimseleri konu alan ancak çoğunlukla günlük yaşamlarını önemli biçimde yeniden düzenlemeyen ahlaksal ikna ve gücün karışımına dayanır. Yine de mali yönetimle bütünleşen yeni vergi politikaları daha önceki eski tip kaynaşmış ekonomi-politik egemenlikle ilgili ilişki türlerini yarıp geçer. Düzenli doğrudan vergilendirme sistemi ancak ödeyecek kimselerin varlıklarının en azından belli bir oranını parasal gelire çevirmeleriyle sürdürülebilir. Bu, bu kimselerin mal piyasalarına girmeleri gerektiğini ima etmez ama bu piyasalara kuşkusuz önemli bir destek sağlar.

Sonunda devletin ekonomik yönlendirmesinin baştan beri genel kapitalist girişimin büyümesi için sahip olduğu önemi küçümsememeliyiz. Mali yönetim, devletin para arzı üzerindeki etkisi, üretim ve tüketim yalnızca daha sonraki “müdahaleci devlet” döneminden sonraki şeyler değildir, kapitalist faaliyetin büyük ölçekli yayılmasında önemli derecede gerekli koşullardı. Kapitalist gelişimin ilk aşamalarında bunlar esas olarak özellikle dışta savaş sürdürmek, içte isyan bastırmak gibi diğer nedenlerle başlatılan politikaların amaçlanmamış sonuçları olarak görülmelidir. Ancak daha sonraları kapitalist üretimin yayılmasında

tercih edilen koşulları yaratmak için, ki o zaman bile doğal olarak çoğu ülkede ancak duraklamalarla ve yerleşik çıkarların dürencine karşı isteyerek bunlara girişilebilir. “Vergi devleti” terimini gerçekten ilk kullanan yazar Rudolf Goldscheid savaşı kamu maliyesinin tüm gelişmesinin hareketlendirici motoru olarak kabul etmiştir ve kişi kesinlikle bunu mutlak devlet döneminde yadsıyamaz.⁽¹⁰⁾

Endüstriyel kapitalizmin oluşumunun merkezi, ücretli işçiliğin metalaşmasıdır. Bu, basitçe kapitalist gelişimin bir çeşit içten doğan mantığının çalışması olarak yorumlanamaz ve bağımsız olarak açıklanmalıdır. Ürünlerin metalaşması özellikle tarımsal üretimin ticarileşmesiyle ilgili olarak ücretli işçiler kitlesinin feodalizmin kalan bağlarından “özgürleşmesine” yol açan sebep koşullarından birini sağlamıştır. Ancak ücretli işçiliğin metalaşması -endüstriyel işgücü şeklinde- ekonomik girişimin kendisinin yayılmasıyla doğrudan ilgili olanların dışındaki bir dizi koşula bağlıdır. Bunların analizi Bölüm 7’de anlatmaya çalışacağımızın bir kısmı olacaktır. Bunlar doğrudan ulus-devletle ve onun diğer devletlerle ilişkisine doğrudan bağlı faktörlerdir.

Ana tezim şöyledir: Endüstriyel kapitalizmde sınıf mücadelesinin yaygın olduğu ama hakim sınıfın -büyük sermaye varlıklarına sahip olan ya da kontrol eden- hükmünü sürdürmek için şiddet araçlarına doğrudan erişime sahip olmadığı yeni bir tür sınıfsal sistem gelişmektedir.⁽¹¹⁾ Daha önceki sınıf egemenliği sistemlerinin tersine üretim ana sınıf grupları arasında yakın ve sürekli ilişkiler gerektirir. Bu, gözetim usulleri ekonomik organizasyonların ve devletin kendisinin kilit özelliği olarak gözetimin “ikiye katlanmasını” öngörür. Devletlerin içsel pasifleşmesi denilebilecek süreç mutlak devletten ulus-devlete geçişin işareti olan yayılan idari koordinasyonun kendine özgü bir parçasıdır. Kla-

sık liberalizm ve sosyalizm geleneklerinden kimselerin özünde pasif endüstriyel kapitalizm görüşlerini geliştirenlere karşı bir arka fon oluşturan tarihsel bakımdan Avrupa güçleri arasında önemli savaşların bulunmadığı uzun bir süreyle çakışan işte bu içsel pasifleşmedir.

Marx'ın endüstriyel kapitalizm tanımının bazı unsurları burada doğrulanmalıdır.⁽¹²⁾ Endüstriyel kapitalizmin gelişiminin, alışılmışın dışında bir dinamizmi, üretim süreci içerisine enjekte eden hızlı bir teknolojik değişikliklerle birleşmiş zaman birimleriyle sayılan işgücünün alınıp satılmasının, yeni bir tür üretim düzenini işaret ettiğini iddia etmek oldukça doğrudur. Ama;

a) Marx'ın anlatımı açıklanan ve aşağıda daha da incelenecek yönler bakımından sınıflara indirgeyicidir;

b) Marx, endüstriyel kapitalizmin ulusal ve uluslararası denge-lenmesi için toplanan emredici kaynakları yeterli şekilde analiz etmez;

c) işçilik sözleşmesinden çıkarılan şiddet araçlarına ne olduğunu sormaz. Bu üçüncü olayın burada oldukça kaba şekilde tanımlandığı kabul edilmektedir ve daha kesin biçimde geliştirilecektir. Ancak benim tamam içsel bakımdan pasifleşmiş devletin-sınıf ilişkilerinin donuk ekonomik zorlaması” ve işçilik yönetiminin amirlik tekniklerinin karşısına dayandığı- karşılığının profesyonelleşmiş daimi ordu olmasıdır. İçsel pasifleşme sürecinin ancak ulus-devleti daha önceki devlet şekillerinden ayıran yükselmiş idari birlik nedeniyle mümkün olacağını iddia ediyorum.

Diğer yandan, bu idari birlik sonuçta sınıflara bölünmüş toplumların kesimli karakterini yok etmeye yardımcı olan endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle oyuna sokulan “altyapısal” dönüşümlere bağlıdır.

KAPİTALİZM VE DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİ

Daha eski tarihlerde kapitalizmin Avrupa'daki gelişimi dünyanın diğer birçok yerlerinde “Batı” olan şeyin politik ve ekonomik nüfuzuna bağlıydı. Avrupa gücünün yayılması daha evvel not ettiğim gibi Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olan bazı Akdeniz bölgelerinin geri alınması haricinde geleneksel imparatorluk devletlerinin bitişik bölgelere doğrudan askeri yayılmasıyla yani eski yöntemlerle gerçekleşmemiştir. Bu iş asıl olarak Avrupa'yı kapitalist ekonomik mekanizmalarla desteklenen küresel üretim ve ticari ilişkiler sistemine bağlayan deniz yolundan ticari ve askeri çabalarla gerçekleşmiştir. Tabii ki farklı biçimleriyle sömürgecilik hem mevcut yerli halkın Avrupalı hükümüne tabi olduğu ve hem de Avrupalı yerleşimcilerin çoğunlukta olduğu yerler bakımından önemli bir olaydı.

Sosyal bilimde içten gelen toplumsal değişim modellerini benimseyen bakış açılarını sık sık eleştirmişimdir.⁽¹³⁾ Böyle modeller “toplumları” (itibari olarak genelde toplum, ancak yaygın olarak gerçekte ulus-devletler) değişim kalıpları özellikle iç süreçler olarak anlaşılabilen yaıtılmış varlıklar olarak alırlar. Özellikle Wallerstein'in çalışmasıyla ilişkili olarak “dünya sistemi incelemeleri” denilen şeyin ana cazibelerinden birisi bunların özellikle böyle görüşlere karşı olmalıdır. İçten gelen değişim modellerinin genel eleştirisi olarak “dünya sistemi teorisi” böylece bu kitapta ve bundan önceki ciltte benimsenen yaklaşımla birçok ortak şeyi paylaşır. Wallerstein'in ana meşguliyeti 16. yüzyıl sonrası Avrupa'sının dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisi olduğundan burada benim kaygılarımla ilgili önemli noktaları vardır.

Dünya sistemi incelemeleri modern tarih ile daha önce olanlar arasındaki süreksizliğe özel vurgu yapan kurumsal dönüşümler-

rin *longue dureé**'si ile ilgilidir. Wallerstein'in "dünya ekonomileri" dediği şey ona göre daha önce de mevcuttu, ancak geçmiş 400 yılda olup bitenden çok farklıydı.⁽¹⁴⁾ Devletler, özellikle büyük imparatorluklar eski zamanlarda yerkürenin geniş alanları boyunca yayılmış işbölümü içerisinde belli derecede bölgesel birbirine bağımlılık bulunan uzun mesafeli ticaret ve imalat şebekelerinin merkezinde bulunmuşlardır. Kapitalizmin gelişmesiyle başlayan dünya ekonomisi yine de sonuçta tamamıyla küresel bir olay haline gelen ilk gerçek "dünya sistemi"dir.

Dünya sistemi teorisi Avrupa'nın küresel hegemonyasının gelişiminden beri Avrupa dışında aranan toplumsal değişimi analiz etmeyi amaçlayan iki alternatif görüşe bilinçli bir karşıt olarak önerilmiştir. Esas olarak liberal politik temelle ilişkili olan birisi modernleşme teorisidir, Marksizm'in bazı çeşitleriyle bağlantılı olan diğeri ise bağımlılık teorisidir. İlk düşünce ekolü genellikle değişimin içten gelen yorumlarını önermiştir. Bu, dünyanın ulus-devletlerin nispeten önceden kurulduğu kısımlarının dışındaki yerlerde sık sık samimi olarak "ulus-kurmak" denilen şeye odaklanır. Bu tür bir bakış açısına karşı Wallerstein "Modernleşme dünyasında değil kapitalist dünyada yaşıyoruz" diye vurgular. Bugün "modernleşmekte olan toplumlar" Batı'da şahit olunan gelişim süreçlerini henüz yakalayamamış olan ülkeler değildir. Bunlar kapitalizmin dünya çapında yayılmasıyla oluşan küresel ekonomik ilişkilere olan ilgileriyle şekillenmişlerdir. Wallerstein'e göre:

Kapitalizm bir kez sistem olarak pekiştiğinde ve bunun dönüşü yoksa, bunun içsel işleme mantığı en yük-

* Uzun süre

sek kâr arayışı, bunun yerküreyi tamamen kapsayacak şekilde sürekli gelişmeye zorlaması, yoğunlukla sürekli sermaye birikimi yoluyla, daha da ileri üretim büyümesini mümkün kılmak için çalışmayı mekanize etme baskısı, emeğin proleterleşmesi ve toprağın metalaşması sayesinde dünya piyasalarının değişimine hızlı cevap vermeyi kolaylaştırıp optimize etmek eğilimi. Eğer kişi böylesine içeriksiz bir sözcüğü kullanmak istiyorsa işte modernizasyon budur.⁽¹⁵⁾

Bu konumu ilerletmede, Wallerstein Batı'nın küresel ekonomik düzende böyle birincil ekonomik rol oluşturmayı nasıl becerdiğini göstermek için bağımlılık nosyonuna bakan yazarları eleştirir. Bağımlılık teorisinin en azından daha ham versiyonlarına göre kapitalist ülkelerin refahı dünyanın geri kalan geniş bölgelerinin fakirleşmesi pahasına satın alınmıştır. Yalnız bu değil, ileri gitmiş ve bağımlı ülkelerin eşit olmayan gelişmelerinin altını çizen tek bir ana süreç dizisi olduğu iddia edilmiştir. Wallerstein'in görüşleri bu fikirlerle ortak bazı şeyler paylaşır -kesinlikle modernizasyon bakış açısının taraftarlarından daha çok- ama yine de onlardan bariz biçimde farklıdır. Bağımlılık teorisyenlerinin çoğunun tezi kesinlikle bunların bağımlı ekonomik durumu nedeniyle çevresel devletlerin gelişim sürecini etkileyen faktörlerin, ilerlemiş kapitalist merkezinkilerden farklı olduğudur. Wallerstein'in gözünde bu hem ileri ve hem de "bağımlı" devletlerin kapsam olarak dünya çapında tek bir kapitalist ekonominin parçaları olduğundan yanlıştır. Çevresel devletler dünya ekonomisinde kesinlikle ciddi olarak dezavantajlıdır, ancak bunların gelişme yolları bu ekonominin dinamiklerinin tüm bir fenomen olması bakımından açıklanmalıdır. İlgili ana olay dün-

ya çapında kapitalist pazarların ve bu pazarlar için üretimde işbölümünün varlığıdır. Kapitalist dünya ekonomisinin kökenleri 16. yüzyılda ya da daha doğrusu Braudel'in 1450'lerden 1640'lara kadar süren "uzun 16. yüzyıl"ındadır. Bunun ana özelliklerini tanımlamada Wallerstein devletin ve ekonomik kurumların ayrılmasını özellikle vurgular. Daha önceki "dünya ekonomileri" politik bakımdan imparatorluk şekilleriyle yönetilmişlerdi. Ama birçok politik merkeze sahip olan kapitalist dünya ekonomisi politik değıl ekonomik yönden bütünleşmiştir. Sistemin merkezi daha baştan kuzey-batı ve Orta Avrupa'ya yerleşirken Akdeniz giderek onun yakın-çevresi olmuştur. Merkez, yakın çevre ve çevre nosyonları yeni dünya ekonomisinden oluşan tek bir ekonomik sistemdeki yerlerle ilgilidir. Merkez bölgelerde doğan imalat sanayileri ve nispeten gelişmiş tarımsal üretim biçimleri bulunur. Bunların gelişmesi "geciktirilen" ve göreceli olarak durgun ekonomik modellere zorlanan yakın çevre bölgeleri kötü etkilemiştir. Uzun 16. yüzyılın sonlarına doğru bu bölgelerdeki devletlerin gücü de belirgin biçimde azalış göstermiştir. Böylece İspanya üstün konumunu kaybetmiş ve Kuzey İtalya'nın önceki gönençli şehir-devletlerinin etkileri azalmıştır. İlk kapitalist merkezin çevresi Doğı Avrupa ve Latin Amerika'ya geniş malikanelerdeki nakit-tahıl üretimi hakim olmuştu. Bu çeşitli bölgeler böylece birbirine bağımlı bir işbölümüne kilitlenmiş olmuşlardır. Bunların yeni oluşan dünya ekonomisi içerisindeki göreceli durumları değışken politik talihlerine yansımıştır. Merkez devletler mutlakiyetin en sağlam şekilde geliştiğı, merkezi bürokratik idari düzeni ve büyük daimi orduları olan devletlerdir. Diğer taraftan çevre, "güçlü devletin olmayışıyla" tanımlanmıştır. Avrupa'nın doğu sınırlarına serpilmiş prenslikler ortaya çıkarken "Latin Amerika'da hiçbir yerli devlet otoritesi yoktu".⁽¹⁶⁾ Yakın

çevrede ise ismine uygun olarak her şey bu ikisinin arasındaydı.

Bu üç bölgeden devletlerin farklı deneyimleri Polonya (çevre), Venedik (yakın çevre), ve İngiltere'nin (kapitalist merkez) farklı talihlerinin kıyaslanmasıyla izlenebilir. 15. yüzyılın başlangıcında Wallerstein'e göre Polonya'nın toplumsal özellikleri diğer iki toplumunkinden pek farklı değildi. İleri şekilde gelişen ticari tarımla ticaret oldukça etkindi. Polonya asıl sınıfı yine de köylüleri malikanelerine bağlayan -Doğu Avrupa'nın ikinci feodalizmi denilen- yasaları çıkartmayı başardılar. Zorunlu ve nakit-tahıl işçiliğinin mahsulleri kapitalist girişimciler sınıfının pekişmesini zorlaştıracak biçimde Hollanda'da ve diğer yerlerde doğrudan pazarlara satılmıştır. Bu ticaretin finanse edilmesi hakim grupları, -kendilerini onlardan kurtarmanın zorluğu kanıtlanan harici tefecilere- çok büyük borç içerisine düşürmüştür. 17. yüzyılın başlangıç yıllarında Polonya ana merkezi Avrupa'nın başka bir yerinde olan büyük ölçekli bir ekonomiye bağlı "yeni-sömürge devleti"nin ⁽¹⁷⁾ ilk versiyonuna dönüşmüştü.

Venedik'te her şeyden önce koşullar çok farklıydı. Onun kendisi bölgesel ekonomik sistemin merkez devleti ve Akdeniz bölgesinde çeşitli yerlere sahip bir imparatorluk gücüydü ve ayrıca Avrupa'nın diğer kısımlarıyla uzun menzilli ticari bağlantılara sahipti. Venedik'in düşüş nedenlerinin karmaşık olduğunu Wallerstein kabul eder; ancak Baltık ve Atlantik deniz gücünün ve ticaretin asıl arenaları oldukça Venedik coğrafi bakımlardan kenarda kalmıştır ve bir dizi faktör parayı kırsal kesime kanalize ederek onun eski ticari başarısını aşındırmıştır. Venedik ticari ve bankacılık faaliyetlerini tamamı ile yok etmeden "endüstrisizleşmiştir".

İngiltere'de bu süreç daha parlak kıta komşularıyla nispeten kötü olan önceki ilişkileri ekonomik üstünlük yoluna sokulun-

ca tersine gerçekleşmiştir. Kapanma hareketinin daha önceden önemli biçimde başlamış bulunan feodal ilişkilerin kopuşunu tamamlayıcı etkisi olmuştur. İngiltere’de aristokrasinin tarımsal üretimin daha geleneksel tarzlarına dönüş çabalarını engelleyebilecek güçlü bir devlet aygıtı mevcuttu. Piyasalar için farklı bir imalat sistemi, artı ticaretin büyümesi ülkeyi büyüyen kapitalist dünya ekonomisince sunulan fırsatlardan yararlanmaya özellikle uygun bir konuma yerleştirdi. Wallerstein’in yaklaşımının kitlit parçası kapitalizm için temel önemdeki -sınıfsal sistemi de dahil- bir olayın “içsel” yönlerden yorumlanamayacağı ancak tüm olarak dünya ekonomisi bağlamında anlaşılması gerektiği fikrine dayanır. “Kapitalizm”e dünya kapitalist ekonomisini kastedecek şekilde bakılırsa tek bir sınıfın değil iki sınıfın egemenlik aksı ile ilgili olduğunu görürüz. Bunlar ücretli işçi ve sermayedir. Ancak bu boyut kapitalizmin daha ilk oluşumunda “uluslar arası” işbölümü içerisindeki uzamsal hiyerarşi ile iç içe örülmüş bulunmaktadır.

16. yüzyıldan itibaren kapitalist dünya ekonomisi Avrupa kıtası ötesine, Amerika’lara ve sonuçta yerkürenin neredeyse her kısmına uzanmıştır. Kapitalizmin ancak 20. yüzyılda gerçek anlamda küresel bir fenomen olduğunu varsayanlara karşı Wallerstein bunun dünya çapına ulaşmasının çok daha erkenden olduğunda ısrar eder. Açıkça söylediği gibi “kapitalizm” daha başlangıçta ulus-devletlerin değil bir dünya ekonomisi işiydi...Sermayenin amaçlarının kapitalist dünya ekonomisi içerisinde ulusal sınırlarca belirlenmesine asla izin vermemiştir ve “ulusal” engellerin oluşturulması -genellikle merkantilizm- tarihsel bakımdan sistem içerisinde yüksek güç noktasının bir seviye altındaki devletlerde yerleşik kapitalistlerin savunma mekanizması olmuştur.⁽¹⁸⁾ Kapitalizm esas anlamda politik düzenden çok ekonomik

düzen olduğundan dünyanın yalnızca merkezi devletlerden uzaklığı nedeniyle bile politik egemenlik altına alınması imkansız olabilecek bölgelerine girebilmiştir. Kapitalist dünya ekonomisinin yayılması “uzun 16. yüzyıl” takiben başlangıçta kurulan üç taraflı sektörel bağımlılığı devam ettirmiştir. Ama doğal olarak özel coğrafi sahalar değişir ve bazı yeni merkez şablonları, çevre ülkelerin sömürüsü gelir. Hammaddelere olan büyüyen gereksinim sömürgeleşmenin ya da yeni bölgelerin dünya ekonomisine zorunlu olarak bağlanmasının altındaki esas faktördür. Bu maddeler çoğunlukla Wallerstein’in “plantasyon sistemleri” dediği geniş arazilerin kullanımına dayanan ve merkez ülkelerdeki gibi yasal açıdan “özgür” ücretli işçilik yerine zorunlu işçilik gerektiren üretim biçimlerinin kurulmasıyla üretilmiştir.

Dünya sisteminin daha da gelişmesiyle nakit-tahıl işçiliğinin daha doğrudan zorlayıcı tarafları azaldı. Serflik, kölelik, angarya lağvedildi. Wallerstein bunun için çeşitli nedenler öne sürer. Daha önceden dünya kapitalist sisteminin dışındaki -örneğin kölelerin sağlandığı- bölgelerin zamanla bütünleşmesi zorunlu işçilik sistemlerinin maliyetini yükseltti ve genel olarak bunları daha az uygulanır hale getirdi. “Merkez bölgelerde göreceli bir sosyal barışı sürdürme süreci bu kavramın düşünülmediği ülkelere yayılması rahatsızlığı olan çeşitli ideolojik “özgürlük” şemalarının ayrıntılarına girilmesini gerektirdiğinden plantasyon sistemleri üzerinde kontrol sürdürülmesinin siyasi masrafları arttı.⁽¹⁹⁾ Wallerstein son olarak, burada Weber’in iddiasıyla gelerek, Batı anlamında “özgür ücretli işçiliğe” yaklaşan istihdam politikalarının giderek benimsenmesinin, bunların sonuçta zorunlu işçilikten daha ekonomik olduğunu kanıtladığı gerçeğiyle hızlandığını söyler. İşçilerin ücretlerini ödeyenler onların ailelerinin devamlılığını sağlamaktan doğrudan sorumlu değildirler.

Wallerstein'in katkılarının önemi büyüktür. İçten gelen sosyal değişim görüşlerinin eleştirisini yaparken doğanın ve kapitalist girişim dinamiklerinin deneysel bakımdan faydalı olduğu kanıtlanan yorumlarını da geliştirir. Bu, politik ve ekonomik sistemlerin bölgeselleşmesini ve böylece toplumsal organizasyon ve değişimin uzamsal özelliklerini vurgulayan bir yorumdur. Kapitalist dünya ekonomisini imparatorluk biçimlerinden ayıran farklılıklara işaret ederek Wallerstein modern dünya tarihiyle daha evvel olup bitenler arasındaki süreksizlikleri göstermeye yardımcı olur. Yine de, onun bu görüşü hakkında, onların sayesinde geliştirmek istediğim pozisyonu oldukça keskin biçimde ayırmaya yarayacak yapılması gereken bir dizi eleştiri vardır.⁽²⁰⁾ Wallerstein benim de karşı geldiğim iyice yerleşmiş birkaç görüş açısını eleştirse de formülasyonları içerisinde bu kitabın ilgilendiği ana problemlere tatmin edici şekilde hitap edebilecek bir çerçeve sunmadığından bu duruş farklılıklarını barizleştirmek önemlidir.

Wallerstein'ın "kapitalizm" görüşü onun kapitalist dünya ekonomisinin dinamikleri tartışmasının çeşitli diğer yönleri için de sonuçlara sahip olmak eğilimindeki bir sanıdır. Wallerstein, Marksist duruşa kendi belirttiği yakınlığına rağmen kapitalizmi ısrarla tuhaf bir şekilde Marx'inkinden çok Weber'inkine benzeyen bir tanım olan ürünlerin kâr için piyasada satılmasıyla tanımlar. Piyasaları vurgularken Wallerstein'ın görüşü kapitalist üretimin farklılığı olarak işgücünün metalaşmasının ve bununla birlikte kapitalist sınıf yapısının en mühim bazı dinamiklerinin önemini belirsizleştirir. Bu bir bakıma onun devletlerin gelişen dünya sistemi içerisindeki dış ilişkilerini çok fazla vurgulaması nedeniyledir.⁽²¹⁾ Ancak, aynı hususu anlatmanın daha ince ve açıklayıcı yolu mevcuttur. Kişi, modern devletin siyasi bir biçim

olarak pekişmesinin analizi olmadan “dahili” etkilerin “harici” olanlara kıyasla anlamını yorumlayamaz. Wallerstein’a göre ayrı devletlerin varlığı büyük çapta kapitalizmin daha evvelce şekillenmiş bir devlet sistemi içerisinde ortaya çıktığı gerçeğinin tarihsel kalıntısı gibidir. Bunun önemine işaret etmekte gayet haklı iken -bu Roma imparatorluğunun çöküşünü izleyen Avrupa tarihiyle diğer “dünya uygarlıkları” arasındaki zıtlıktır- ulus-devlet dahil modern devletin şekillenmesi açıklamasız kalmıştır.

Wallerstein’ın argümanları işlevselcilik ve ekonomik indirgemeciliğin rahatsız bir karışımını içerir. Bu yönden bunlar kesinlikle Marksizm’in yaygın şekilde inanılan varsayımlarına daha yakındır. Wallerstein’ın yazılarında varolan işlevselcilik belli ve oldukça yaygındır, ama bunun bir örneği bu hususu açıklamaya yardımcı olacaktır. Yakın çevre bölgelerinin mevcudiyeti dünya sisteminin “gereksinimlerine” atıfta bulunularak açıklanmıştır. Bu, ödülün eşitsiz dağılımına dayanan bir düzendir ve böylece “içerisindeki en az tercih edilenlerin olası muhalefeti hakkında sürekli endişelenilmelidir” der.⁽²²⁾ Yüksek gelirli kesime düşük gelirli yoksullar doğrudan karşı çıkarsa bu kargaşa ile sonuçlanabilir. Bu tür karşı çıkışlardan yakın çevre bölgelerin geliştirilerek birinin diğerinden uzamsal olarak ayrılmasıyla kaçınılır. Bu tür bir gözlem eğer basitçe yakın çevre bölgelerinin oluşmasının sonuçlarının yorumu olarak sunulsaydı savunulabilirdi, ama Wallerstein tarafından önerilen tez meşru olmayan teleolojik* bir tavidir. Ancak bunun işlevselci yan anlamlarından daha zararlısı Wallerstein’ın modern dünyadaki toplumsal değişim süreçleri üzerindeki spesifik siyasi ve askeri faktörlerin etkisini ihmal eden duruşudur. Devletler ekonomik güçten başka güç şekillerini ve

* Teleolojik: Tabiatın plan varlığı hakkında, gayeseli

ekonomik çıkardan başka çıkarları harekete geçirebilecek organizasyonlar olarak değil dünya ekonomisinin geniş ekonomik sektörleri içerisindeki bölgesel alt bölümler olarak ortaya çıkar. Dünya ekonomisi içerisindeki devletlerin çokluğu her ikisi de işlevselci tarzda giden iki ana yoldan yorumlanabilir. Birisi tek bir politik otorite yokluğunun dünya sisteminin herhangi bir genel kontrolüne ve böylece kapitalist girişimin dünya çapındaki kapsamının potansiyel olarak engellenmesine mani olunmasıdır. Diğeri ise ayrı devletlerin avantajlarını dünya ekonomisinin tercih edilmeyen sektörleri pahasına korumak için kapitalizmin çekirdek unsurlarına araç sağlayabilmesidir. Merkez devletler “eşitsiz alışveriş” sistemindeki ayrıcalıklı konumlarını savunabilirler.

Dünya pazarlarındaki ekonomik ilişkilere yoğunlaşmak ayrıca Wallerstein’in üç taraflı devlet sınıflandırmasına da zarar verir. Merkez, yakın çevre ve çevre kavramları “birinci”, “ikinci” ve “üçüncü” dünya kaba karşılıkları gibi bariz şekilde oldukça hamdır. Siyasi ve askeri kuvvet onunla yakından ilgili olsa bile ekonomik gelişmenin doğrudan bir açıklaması değildir. Bu Wallerstein’in toplumları sınıflandırma biçiminde kesin tuhaflıklara yol açar. Onun Sovyetler Birliği’ni dünya sistemi içerisine koyması iyi bir örnektir. SSCB’nin kapitalist mekanizmaların ege- men olduğu bir dünya ekonomisi içerisinde işlediğine şüphe yoktur. Wallerstein SSCB hakkındaki iddialarını bir şekilde gizler görünmektedir ama yine de ona en fazla “merkez”in kenarında yer verir. Bu kitapta daha önce işaret ettiğim gibi ekonomik söylemde bu uygun olsa bile Sovyetler Birliği’nin modern dünya sistemine hakim olan iki “süper güç”ten birisiyken siyasi-as-keri anlamda ancak budalacadır. Bu, dünya sisteminin yalnızca uluslar ötesi ekonomik bağlantılar ve karşılıklı bağımlılıkla değil ayrıca ulus-devletlerin küresel sistemiyle de şekillendiği ve bu

ikisinden birinin bir diğerine bütünüyle indirgenemeyeceğinin kabul edilmesi anlamına gelir.

Bu gözlemler demokratikleşme ve daha genel olarak modernliği içerecek şekilde genişletilmelidir. Wallerstein'in "özgürlük" ve "demokrasi" fikirlerinin ihraç edilmesinin istenmeyen sonuçları hakkındaki yorumları kabul edilebilir olmak için kesinlikle fazla gereksizdir. Neredeyse dünyadaki tüm devletler bugün demokratik olmak iddiasındadırlar. Bu açık olarak yalnızca kapitalizmin yayılmasının bir çeşit açıklanmamış ideolojik refakatçiliğinin sonucu olarak anlaşılabilecek bir şey değildir. Politik fikirlerin ve güdülerin etkisi ekonomik mecburiyet konusu olarak açıklanamaz. "Demokrasi"nin yayılmasıyla ilgili faktörler -terimin nasıl anlaşılabileceğini bir an için kenarda bırakırsak- ulus devletin doğasıyla sıkıca bağlıdır. Bunları oldukça marjinal önemde görme eğilimi "uluslar arası ilişkiler"i şekillendiren siyasi ve askeri gücün bağımsız önemini kabullenmedeki eksiklikle sıkıca bağlantılıdır.

Wallerstein'in "modernleşme teorisi" eleştirilerinin çoğu kabul edilir ve uygundur. Ancak bununla birlikte modernlik kavramlarını ya da eşdeğer terimleri kullanmaktan kaçınmak da mümkün değildir. Avrupa'nın yüksek konumuyla ilişkili süreksizlikler ekonomik işlemlerle sınırlı olmayıp çok daha geniştir. Bölüm 7'de ekonomik düzen olarak kapitalizm ve siyasi biçim olarak ulus-devletin birbirine yaklaşan gelişimleriyle oluşmuş bulunan birbirinden ayrı dört kurumlar kümesi tezini daha da geliştireceğim. Bunlar sayesinde modernliğin genel etkisi anlaşılabilir ve bunun toplumsal organizasyonu hem mevcut ve hem de potansiyel biçimlerine olan sonuçları izlenir.

O zaman hangi anlamda 16. yüzyıldan itibaren bir "dünya sistemi"nin ortaya çıkışından bahsetmeye değer ve bunun kapita-

lizmin yayılmasıyla ilişkilerinin özgün doğası nedir? Bu konularda daha sonra söylenecek daha fazla şey olacak, o yüzden buradaki yorumlarım sınırlı ve geneldir. Kapitalizmin ilk gelişimi gerçekten bölgesel olarak sınırlanmış devlet için yalnızca içsel değil ayrıca dışsal olarak politik ve ekonomiğin yaıtılmasına dayanır. Wallerstein tarafından işaret edilen ilgili dış ilişkiler genelde konuşulduğunda bir ekonomik düzen içerisinde bazıları diğerlerinden çok daha fazla etki sahibi olsa bile hiçbirisinin tamamıyla kontrol etmediği devletler çokluğunu birleştiren ilişkilerdir. Bu ekonomik düzen geniş çapta pazar ilişkilerinden oluşur ve bu yüzden devletlerin içerisindeki sınıfsal bölünmeler bakımından kapitalizmin organizasyonunun bir sureti değildir. Yine de içinde kuvvetle tanımlanmış dengesizlikler yaratılır ve sürdürülür. Kapitalizmin yayılmasıyla uyarılan ekonomik ilişkilerin küresel erişimine -ekonomik ilişkilere tamamen indirgenmese bile- nosyonla ilgili belli çekinceler akılda tutulduğu sürece doğru olarak “sistem” (tek bir sistem) denilebilir.⁽²³⁾ Sistem en azından bu ikinci anlamda birleşik ve tutarlı bir bütün olarak görülmemelidir. Terim daha çok dağınık ve parçalanmış ve güç dengesizlikleri içeren bazı ilişkileri kasteder. Merkez, yakın çevre ve çevre kavramları ancak dünya sisteminin bölgeselleşmesini tanımlamak için yüksek bir dikkatle kullanılmalıdır. Bunlar herhangi bir kesinliğe sahip olmaktan çok genel, belirtici nosyonlardır ve mutlak analizde daha kesin adlandırmalar gereklidir. “Dünya kapitalist ekonomisi” dünya sisteminin bütününe değil yalnızca belli bir yönüne atıfta bulunur. Özellikle daha sonraki dönemde küresel olarak kapsayıcı ulusal devlet sistemi olan devlet sistemi de eşit öneme sahiptir. Daha özetle, bu uluslararası düzeni şekillendirmede politik ve askeri gücün etkilerine gereken ağırlığın verilmesi demektir. “Uluslar arası” terimi ancak

kesin olarak belirlenmiş karakterleri nedeniyle “içsel” karşısında “dışsal” ilişkilere çok özel bir şekil veren ulus-devletlerin oluşmasıyla tam bir anlama sahip olur.

Wallerstein’in görüşlerindeki işlevselci unsurları atarak kapitalist dünya ekonomisindeki karşılıklı bağımlılığın kökenlerinin çeşitli olduğunu vurgulamalıyız. Bu demektir ki, uluslar-ötesi işbölümündeki karşılıklı bağımlılığı etkileyen tüm etkilerin “merkez” ülkelerin faaliyet ve temaslarıyla yayıldığına inanmak - ne de bunu iddia etmek deneysel olarak akla yakındır- gerekli değildir. Dünya sisteminin gelişiminin belli safhalarında en göze çarpan birbirine bağımlılık şekillerinin ekonomik bakımdan ileri toplumların konumunu en fazla tercih edenler olduğunu varsaymak için *prima facie** bir neden yoktur. Toplumsal değişim çok şekilli bir meseledir ve bazı hakim trendler yalıtılabilmiş olsa bile her şeyi içlerine sıkıştırma kışkırtmasına karşı direnmek birincil önemdedir.

* İlk bakışta

İDARİ GÜÇ DAHİLİ PASİFLEŞTİRME

Ulus-devlet, tekrarlayayım, sosyologların “toplum”udur. “Toplum” teriminin sosyoloji literatüründeki kayıtsız kullanımı onun alışılmış referansı olan sınırlı ve üniter bütünü yaratan değişikliklerin karmaşıklığını örter. Bunu, kavramın sosyal bilimlerde kullanımını menetmek için değil normalde gizlediği bir dizi probleme işaret etmek için söylüyorum. Geleneksel devletlerin tersine ulus-devlet idari sahası kesin olarak bölgesel sınırlarına tekâbül eden bir güç kabıdır. İdari güç nasıl oluşturulur? Bu bölümün ilk kısmında dikkatimi sarf edeceğim konu bu olacaktır. Ancak bu daha başka konulara götürür. Bu tür idari yeteneklerin oluşması endüstrileşme ve şehirleşmenin birleşik etkileriyle doğrudan ilgilidir. Buna karşılık, kapitalist toplum olarak ulus-devletin kilit yönleriyle nasıl bağlantılı olduğunun analiz edilmesi önemlidir, bu da sınıfsal yapısının doğasının hem egemenlik ve hem de demokrasiyle ilişkili olarak açıklanması anla-

mına gelir. Okura bir ikaz: Bu bölümde bu çalışmanın ilk kitabındaki fikirlere, getirilen argümanlar için vazgeçilmez bile olsalar bunlara tam bir gerekçe sağlamaya yetecek yer olmadığından ondan sonra ortaya koyduklarından daha fazla yakınlık göstereceğim.

İDARİ GÜÇ I: HABERLEŞME VE BİLGİ DEPOLANMASI

Haberleşmenin yaygınlaşmasıyla ilişkili birkaç faktör ulus-devletin idari birliğinin pekişmesiyle derinden ilgilidir. Bunlar, taşımacılığın mekanizasyonu; iletişimin elektronik mecraların icat edilmesiyle taşımacılıktan ayrılması; ve devletin idari amaçlara tahsis edilen bilginin toplanıp tasnif edilmesinde artış gerektiren “belgeleme” faaliyetlerinin genişlemesidir. Ancak, bunların ikincisi ve üçüncüsü 20. yüzyılda bilgi depolamanın elektronik şekilleri olarak giderek kaynaşmış, daha da sofistike olmuşlardır. Dahası elektrik, mekanik tahrik aracı olarak artan biçimde işe dahil olmuştur. Bu üçü de bu kitaptaki kavramlar şeması anlamında birbirlerine bağlıdır. Her birisi zaman-uzay uzantısının kapsamını sınıflara bölünmüş toplumlarda mevcut olanın ötesine radikal olarak genişletme araçları sağlayarak zaman ve uzay içerisine bir giriş biçimini temsil eder.

Taşımacılıktaki yeniliklerin doğrudan etkisini analiz etmenin en basit ve en etkin yolu zaman-uzay dönüşümü nosyonundan geçer.⁽¹⁾ 18. yüzyılın ortalarında taşımacılık biçimlerinde bir noktadan diğerine yolculuk süresini kısaltan bir seri yenileşme başlatılmıştır. Bütün geleneksel devletlerde Roma İmparatorluğu'ndaki gibi genellikle oldukça karmaşık şekilde çeşitli yol sistemleri vardı. Küçük gruplar halinde insanlar özellikle yeni at sağlanabilecek mola istasyonları varsa uzak mesafelere oldukça hızlı gidebiliyorlardı. Vikingler mekanik tahrikli tekneler gelene

kadar sonradan başarılanların hepsine kıyasla daha üstün, çok süratli -bazen de çok uzun- seyahatler yapma yeteneğine sahiptirler. Ancak ticari uzak taşımacılık yavaş ve genellikle nehirler ve denizlerle sınırlıyken bu tür (nispeten) hızlı taşımacılık biçimlerinin altında yatan ana dürtü çoğunlukla askeriydi. 18. yüzyıla kadar Avrupa bu bakımlardan başka yerlerden farklı değildi. Büyük şehirler ve limanlar arasındaki birkaç anayol hariç karayolları genellikle son derecede kötüydü. Britanya'da, daha öncesinde "Krallık çapında yolların son derece kötü ve neredeyse geçilmez, havaileli ya da ağır şeyleri bir yerden diğerine taşımanın çok zor olduğu" 18. yüzyılda bir ücretli yol patlaması baş gösterdi. "Tekerlekli arabalar az kullanılabiliyordu ve denk atları genel taşıma aracıydı."⁽²⁾ 19. yüzyılın başlarına kadar makul bir ucuzlukta ticari taşımacılık sağlayan uyumlu biçimde organize olmuş bir ücretli yol şebekesi yoktu ve bu bakımdan havaileli taşımacılıkta hızla gelişen kanal sisteminin fiyatlarının üzerindeydi. Posta-arabası sistemi düzenli olarak ve geniş bir uzamsal modelde işleyen ilk modern hızlı taşıma şeklidir. Bu ayrıca, 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanımda olanlar bile sonraki hızlı taşıma standartlarına göre çok gelişigüzel ve kötü koordine edilmişse de saat-tarifesini anlamında ilk örgütlenmiş olanıdır. Saat-tarifesini toplumsal yaşamın daha önceki toplum türlerince bilinmeyen ölçülmüş zamanla düzenlenmesini öngören ve teşvik eden en önemli modern örgütsel aletlerden birisidir. Saat-tarifeleri yalnızca düzenli olayları -arabaların, trenlerin, otobüslerin ve uçakların varış ve kalkışları- tanımlamak ve belirtmek için zaman farklarını kullanma aracı değildir. *Saat -tarifesi modern organizasyonların kalbindeki bir zaman-uzay düzenleme aletidir.*⁽³⁾ Bugünkü dünya sistemi dahil tüm organizasyonlar sayesinde zaman-uzay içerisindeki faaliyetlerin sıralamasının programlandı-

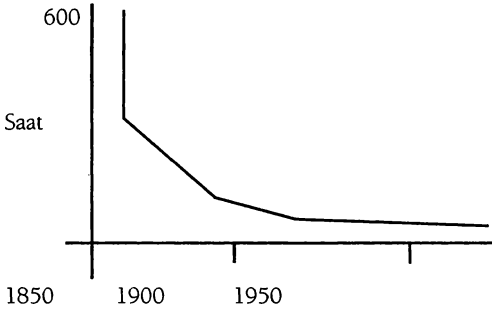
ğı saat-tarifeleriyle işler. Organizasyonlar daima çeşitli saat-tarifeleri içermiştir; örneğin takvimin icadı geleneksel devletlerin karakteristik bir özelliğiydi. Ancak yalnızca “saat” ile organize edilerek düzenlenmiş zaman-mekan ortamlarında saat-tarifeleri daha kesin bir biçim üstlenir. Böyle bir düzenin en eski örneği manastır olabilir⁽⁴⁾ ama kapitalist üretimdeki metalaşmış zaman esas kuşkusuz bunun en kesin yaygınlaştırıcısıdır. Zaman-uzay yakınlaşması zamanımızda -küçülen dünya- klişesine sokmadan konuşmanın zor mümkün olduğu fenomenin etkileyici dizinini sağlar. Ancak zaman-uzay yakınlaşmasının ardında daha yaygın ama çok önemli olan toplumsal yaşamda zaman-uzay sıralamasının giderek daha da kesinleşen koordinasyonu fenomeni yatar.

Sınıflara bölünmüş toplumların parçalı karakterinin yok olmasını yorumlamada esas olarak taşımacılığın mekanizasyonu üzerine odaklanmak biraz aldatıcıdır. Bu mekanizasyonun etkileri elektronik iletişimin icadıyla birlikte olmasaydı çok daha sınırlı kalacaktı. Telgraf ve daha sonraki elektronik iletişim olmasaydı hızlı-taşıma küçük bir azınlık ve mamul malların ufak bir bölümü için günde birkaç seferle sınırlı kalacaktı. Kitlese taşımacılık karşılığında planlanan şeyi “ileri zamana” iletme yeteneğini var-sayan kesin biçimde zamanlanmış ve “uzaylanmış” hareket gerektirir. Ancak bunlarla bütün bir trafik sistemi tepkisel olarak gözetilebilir ve böylelikle de kapsamlı şekilde “örgütlenebilir”. O nedenle buharlı trenden çok telgraf iletişimiyle koordineli Bradshaw Rehberi modern taşımacılığı belirtir. Çağdaşları “gerçek bir kan dolaşım sistemi, karmaşık, bölen ve tekrar birleştiren, dallanan, bölünen, uzayan, duyargalar, dallar, ana kökler, kollar çıkartan”⁽⁵⁾ demiryolundan anlaşılır biçimde dehşete düşmüşlerdir. Ama kendi başına lokomotif ve rayları değil demiryolu ve telgrafın birleşimi bu kompleksi varlığa dönüştürmüştür.

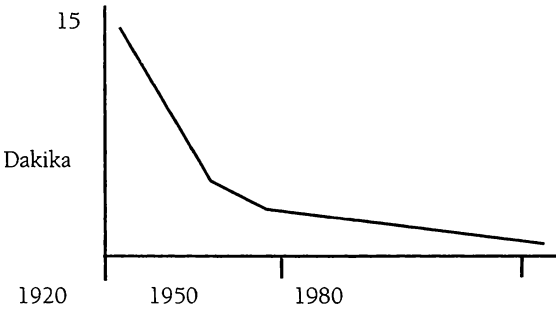
Çoğu tarihçi ve sosyolog 1884'te dünya standart saatinin gelişine kadar bitmeyen bir süreç olan mekanize taşımacılık biçimlerinin yaygınlaşmasıyla ilgili uzun süreci bilmezler. O yıl Washington'da yapılan Baş Meridyen Konferansı'nda bir dizi tatsız siyasi tartışmayı takiben Greenwich sıfır meridyen olarak benimsendi. Yerküre her birisi bir saat aralıklı 24 saat bölgesine ayrıldı ve evrensel günün kesin başlangıcı saptandı.⁽⁶⁾ Bazı devletlerde demiryolu ve diğer taşıma saat-tarifeleri gayet süratle bu sınırlamalara uygun hale getirildi, ancak diğerlerinde daha karmaşık uygulamalar hükmünü sürdürdü. Birinin ya da diğerinin ne kadar uzak olduğu esas olarak önceden varolan sisteme bağlı olan bir husustu. 1870'lere kadar ABD'de 80 farklı demiryolu saati vardı.⁽⁷⁾ Ancak, 1883'te demiryollarının temsilcileri her bölgenin doğusunda saatler gün ortasında geri alındığından "iki öğlenli gün" denilen tekbiçim bir saat oluşturmak için toplandılar.⁽⁸⁾ Washington Konferansı yapıldığında -delegeleri sıfır meridyen olarak Greenwich'in seçilmesinin en keskin karşıtları olan- Fransa hâlâ hiçbirini Greenwich saatine kolayca çevrilemeyen dört farklı bölgesel saate sahipti. Greenwich'ten dokuz dakika on iki saniye ilerde olan Paris saati demiryolu saati olarak benimsendi ve 1891'de bu tüm Fransa'nın yasal saati yapıldı. Tuhaflık sürdü. Trenler yolculara rahat biçimde biniş fırsatı vermek için gerçekte "resmi" saatlerinden beş dakika sonra kalkmaya programlanıyordu. Yine de, 1912'de Paris'te yapılan Uluslararası Saat Konferansı'nı düzenleyen Fransızlardı; bu, doğru saat sinyallerini belirleyip bunları dünyaya aktarma yöntemini saptayan kongreydi.⁽⁹⁾

Telgrafın sağladığı iletişimin taşımacılıktan ayrılması insan tarihindeki önceki tüm icatlar kadar önemlidir. Bu, coğrafyacıların "mesafe sürtüşmesi" dedikleri şeyi minimuma indirir. Mese-

fe ayrımı yalnızca zamanda ayrılmayla değil daima maliyet ve çaba harcamayla da doğrudan ilintili olmuştur. Aşağı yukarı anlık iletişim ne maliyeti ne de çabayı ortadan kaldırmayabilir ama bunların uzamsal ayrılıkla beraberliklerine son verir. Posta şebekeleri doğal olarak telgrafın ve onun varisi olan telefonun önem-

Şekil 2 New York ile San Francisco arasındaki postanın zaman-uzay yaklaşması

Şekil 3 New York ile San Francisco arasındaki telefon zaman-uzay yaklaşması ⁽¹⁰⁾

li bir tamamlayıcısıdır. Şekil 2 ve 3 New York ve San Francisco arasındaki artan zaman-uzay yakınlaşmasını göstermektedir.

Ulusal ve uluslararası türde posta hizmetleri 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ama ilk posta iletişimi hem yavaş hem de seyrekti. 19. yüzyılın ortasından önce uzun mesafelerde postanın saatte on milden daha hızlı gittiği enderdi.⁽¹¹⁾ Genelde modern taşımacılık sistemleriyle ilgili olarak ortaya konulan -zaman-uzay koordinasyonunun gerçek hareket kanalının mekanizasyonu kadar önemli olduğu- husus bir taşınan iletişim aracı olarak posta hizmetlerine uygulanabilir. Ancak, yüksek etkinlikteki posta sistemleri tamamlayıcısı olan telefonda kesinlikle daha eskidir. ABD’de tam ulusal telefon hizmeti ancak ilk kıta aşırı kablunun 1915’te döşenmesinden beri mevcuttur. 1920’de böyle bir konuşma yapmak için sekiz kadar operatörün işbirliğini gerektiren bir çeyrek saate ihtiyaç vardı. Şekil 3’ün gösterdiği gibi 1930’larda şebeke bağlantılarındaki iyileştirmeler ortalama hizmet süresini iki dakikaya indirdi; 1950’de otomatik santral ekipmanının gelişi bunu bir dakikaya düşürdü. Direkt uzun mesafe aranması bunu numaranın çevrilmesi ve birisinin cevap vermesi süresine indirdi.

Telefon iletişiminde hem iller arası hem de uluslararası olarak neredeyse tam bir zaman-uzay yakınlaşması vardır. Şehir içi bir konuşmayla binlerce mil uzaklıkla konuşma arasında az fark vardır.⁽¹²⁾ Tabii telefon belirsiz uzaklıklar boyunca neredeyse anında iletişime izin veren bir dizi elektronik medyadan yalnızca birisidir. Televizyon “tek-yönlü” bir iletişim aracı olarak geliştirilmiştir ancak iki yönlü bağlantının birçok şekilleri ilke olarak ve bazı durumlarda da uygulamada mümkün olduğundan öyle kalmasında kendine özgü bir neden yoktur. Faks, video ve bilgisayar aktarımı toplumsal yaşama olası etkileri halen büyük öl-

çüde bilinmeyen, ancak zaman-uzay yakınlaşması süreçlerini kuşkusuz daha da genişleten gerçek ve potansiyel iletişimin daha yeni biçimlerini temsil eder.

Burada bu fenomenden ulus-devlet tartışmasını bugüne taşımak niyetiyle bahsetmiyorum. Maksadım 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında bilgi iletişiminin taşımacılıktan ayrılmasının ulus-devletin pekişmesindeki önemini vurgulamaktır. Ulus-devlet tarafından oluşturulan idari gücün ilk ileri sıçrayışı elektronik iletişimin gelişmesinden önce başarılmıştır. Ama modern toplumlar normalde düşündüğümüzden daha uzun süredir “elektronik toplumlardır” ve başlangıçlarından beri de “bilgi toplumlardır”. İddia ettiğim gibi, devlet gücünün oluşumu idari amaçlarla kullanılan bilginin düzenli şekilde toplanmasını, depolanmasını ve kontrolünü gerektiren tepkisel olarak gözetilen sistem kopyalanmasını varsaydığından bütün devletlerin “bilgi toplumları” olduğu esaslı bir düşüncedir. Ancak özel derecede yüksek idari birliği olan ulus-devlette bu öncekilerden çok daha yüksek bir noktaya getirilmiştir.

Geleneksel devletleri tartışırken Innis “zamanı vurgulayan” ile “uzayı vurgulayan” iletişim medyası arasında bir ayırım yapar.⁽¹³⁾ İlki dayanıklı ama ağırdır ve eski uygarlıkların ana metin malzemesidir. Taş, kil ve parşömen bu kategoriye aittir. Bunlar yazılı kelime işaretlerini çok uzun bir süre taşırlar ancak geniş mesafelerde idari gücün oluşumunda iletici değildir. Papirus ve kağıt daha az dayanıklı ama daha hafiftir, daha kolay taşınır ve daha kolay kopyalanabilir. Innis’e göre Roma’nın Mısır’ı işgali İmparatorluğun genişlemesi bakımından yalnızca elde edilen bölge nedeniyle değil o zamanlar büyük ölçüde idari dokümantasyonda kullanılan geniş papirus malzemesine ulaşılmasına izin verdiğinden özellikle önemlidir. Roma’nın yıkılışının ardından papi-

rüs 8. yüzyıldan sonra neredeyse kaybolduğundan Avrupa devletleri parşömen elyazmasına döndüler. Kağıt ilk baştan esas olarak kredi belgeleri ve kambiyo senetleri olarak ticari amaçlar için kullanılmıştır. Matbaanın geliştirilmesine kadar dinsel metinler dahil her uzunluktaki metinler parşömen üzerine yazılmaya devam etti. Matbaanın icadı mutlak devletin oluşumu için Bölüm 6'da sözü edilen diğer faktörler kadar önemli bir olaydı. Modernliğin şekillenmesinde matbaanın genel etkisini mübalağa etmek zordur.⁽¹⁴⁾ Matbaa, iletişimin mekanizasyonundaki ilk önemli adımdır ve belge ve metinleri geniş çapta ulaşılabilir kılmakla Avrupa kültürünü maddi, entelektüel ve sanatsal alanlarda taklit suretlerden uzaklaşma sürecini başlatmıştır.

Devletle ilgili olarak, basılmış malzemeye kolay ve ucuz ulaşılmasının en önemli neticesi “politik”in sahasının genişlemesiydi. Devlet yönetiminin “kamusal alanı”nın genişlemesi metinsel olarak aracı olan örgütten ayrılamaz. Böylelikle açılan gezici arena içerisinde “özgür konuşma”nın prensipte mümkün olduğu kabul edilirse gayet yanlış tanımlanmış olur. Tartışma meclisleri ne kadar önemli olursa olsun mevzu esasında konuşma değildir. Bu daha çok, “özgürce ulaşılabilir” -Ricoeur’un deyimiyile yazarlarından uzaklaşmış- metinler yoluyla fikir ve gözlem alışverişinin yeni bir devlet şekline doğru sendeleyerek ilerlemede kesin bir yön değişimini belirten “metinlerarasılığı”dır. Bu temayı daha sonraki bir bölümde sürdüreceğim, ama şimdilik devletin idari gücünün genişlemesi için sahip olduğu anlamlar üzerinde yoğunlaşacağım. Matbaanın mümkün kıldığı ve mutlakiyetin pekişmesi aşamasında artan biçimde kullanıldığı şey bunun devletin gözetim operasyonlarında çok büyük bir ilerleme sağlamasıdır. Weber bunu haklı olarak çok vurgulamıştır. Yasalar uzun zamandır kısmen yazılıdır, ama önceki elyazması kültüründe

bunların etkisi mecburen sınırlı ve dağınıktı. Giderek okuryazar olan bir kültürde basılı kanun maddeleri “yorumlanan” hukukun devlet yönetimi pratiği içerisinde giderek bütünleşmesine ve standartlaşmış yargısal prosedürlerin halk kitlesinin faaliyetlerine daha tutarlı ve doğrudan uygulanmasına yarar. Ancak hukuk sahası bu tür değişikliklerin gözlemlendiği alanlardan yalnızca birisidir. Kayıtlar, raporlar ve rutin veri toplanması doğal olarak bununla sınırlı olmasa bile devletin gündelik operasyonunun bir parçası olur.

Mutlakıyetten ulus-devlete doğru herhangi bir hareket kadar iyi bir gösterge de “resmi istatistikler”in sistematik biçimde toplanmasının başlatılmasıdır. Mutlakıyet döneminde bu tür veri toplanması en azından devletlerin iç işleri bakımından özellikle iki alanda yoğunlaşmıştı. Bunlardan birisi maliye ve vergilendirme, diğeri ise nüfus istatistiklerinin tutulmasıydı; ancak bu da 18. yüzyıla kadar merkezi olmaktan çok yerel olmak eğilimindedir. İlki mali yönetimin zaten ima edilen önemine tanıklık eder. İkincisi, gelecek bölümde tartışacağım olayla, merkezileşen devletin iç “düzen”inin isyan, haydutluk ve suçlardan korunması uğraşısıyla ilgilidir. Bütün devletlerin 18. yüzyıl ortalarından itibaren tutmaya başladıkları resmi istatistikler bu kaygıları sürdürür ve genişletir. Ancak bunlar toplumsal yaşamın birçok kısımlarını da kapsar ve ilk kez olarak ayrıntılı, sistemli ve neredeyse tamdır. Bunlar doğum, evlilik ve ölümleri; ikâmet, etnik köken ve mesleklerle ilgili istatistikleri; Quêtelet ve diğerlerince “ahlakî istatistikler” denilen intihar, suç, boşanma ve benzerleriyle ilgili malzemenin merkezi olarak düzenlenmesini içerir.

Resmi istatistikler hakkında ortaya konacak çok önemli bir husus vardır. İlk başlangıçlarından beri sosyoloji öğrencileri bunları toplumsal örgütün ve toplumsal değişimin özelliklerini

çizmek için kullanılabilecek malzeme kaynağı olarak görmüşlerdir. Sosyal bilimlerdeki deneysel sosyal araştırmanın kökenleri resmi istatistiklerin sosyal faaliyet süreçlerinin bir göstergesi olarak kullanılmasıyla yakından bağlantılıdır.⁽¹⁵⁾ Durkheim'ın *İntihar*'ı varılan sonuçların desteklenmesinin bu tür istatistiklerin analizine bağlı olduğu birçok 19. yüzyıl çalışmalarından yalnızca birisidir. Toplanma usulleri hakkındaki belli çekincelerle, resmi istatistiklerin toplumsal araştırmalar için paha biçilmez bir veri kaynağı olduğu artık tamamen kabul edilebilir. Ancak bunlar yalnızca bağımsız toplumsal obje ve olaylar evreni "hakkındakiler" değil kısmen onu oluşturan şeylerdir. Ulus-devlet tarafından oluşturulan idari güç onun tepkisel öz-düzenleme aracı olan bilgi temeli olmadan varolamaz. Diğer hususlar da bundan türemektedir. Sosyal bilimlerin en eski formülasyonları bile yüzü ak ve masum şekilde düzenli bir deneysel veri sırasına girmemiştir. Resmi istatistiklerin toplanması, ilgililer bu istatistiklere konu olan meselenin sistematik anlayışına sahip değilse imkansızdır. Böyle bir anlayış modern devlette "bağımsız" sosyal bilimcilerin buradan üretilen verilerin analizinde kullandıklarıyla neredeyse aynı metotlarla ileri biçimde gözetim altında tutulur. Buradan, sosyal bilimlerin kendilerinin, analiz etmeye giriştikleri olayın içerisinde ısrarla bulundukları çıkar. Burada gereken bağlantılar kısmen deneyseldir (çünkü modern istatistiklerin toplanması normalde bunları "sistemleştirmek" ve "iyileştirmek" için kullanılan öğrenme süreçlerini gerektirir) ama ayrıca kavramsal ve teoriktir. Sosyal bilimin söylemleri ilgili oldukları her neyse onların içerisine tekrar tekrar emilir, aynı zamanda bunlar (mantıken) herhangi bir kimse tarafından kullanılan kavram ve teorileri hazırlar.⁽¹⁶⁾

Bir diğer deyişle sosyal bilim daha modern dönemdeki ilk kö-

kenlerinden, devletin ayrılmaz bir özelliği olan toplumsal üretimin tepkisel gözetiminin genişlemesini sağlayıcı bir unsur olmuştur. Mutlakıyet döneminde iki söylem formu bu bakımdan özellikle geçerliydi. Birisi daha önce bahsettiğim mutlak devleti geleneksel olandan ayıran egemenlik biçimlerinin şekillenmesine yapıcı olarak karşan ilkel politik teori söylemidir. Biraz daha ileri bir aşamaya ait olan diğeri ise “ekonomik”, “ekonomi”, “endüstri”ye ve çevreleyen tüm bir terimler dizisine modern anlamlar vermeye yardım eden ilkel ekonomi teorisi söylemidir. Yine de bu kullanımlar ancak 19. yüzyılda sağlam bir biçimde yerleşmiştir ve ulus-devletin idari gücünün yükselişiyle en derinden ilgili olan sosyoloji ve psikoloji ile birlikte ekonomidir. Bunu söylerken sosyal bilimlerin kısmen bu gücün dışında kalamayacağını ve bu metinde kendimi yapıyor kabul ettiğim gibi onu analiz ve eleştiri konusu edemeyeceğini iddia etmek istemiyorum. Ama kabul etmeliyiz ki, modern devletin -ve genelde modern örgütlerin- özelliklerinden birisi kendi üremeleriyle ilgili malzemeyi sistematik olarak incelemek ve faydalanmaktır.

İDARİ GÜÇ II: DAHİLİ PASİFLEŞTİRME

İdari gücün seferberliği demek olan -bilgi depolanması ve kontrolüyle- izleme ulus-devletin oluşumuyla ilgili emredilen kaynakların yoğunlaşmasının asıl aracıdır. Ancak buna, kökenleri büyük ölçüde endüstriyel kapitalizmin gelişmesinde bulunan ve esas olarak dahili pasifleşme sağladığı belirtilebilecek geniş çaplı dahili dönüşüm süreçleri eşlik eder. “Dahili pasifleştirme”nin anlamının dikkatle anlaşılması ve geleneksel devletlerin iç yönetim karakterinin geri planının önünde yorumlanması gereklidir. Bu bizi şiddet temasına geri götüren bir meseledir.

Daha evvel işaret ettiğim gibi, geleneksel devletlerde “sapkın-

lık” kavramı hakim grupların yasak mahalleri haricinde çok az anlam taşır. Devletin idari kapsamı devlet gücünün en çok yoğunlaştığı merkezlerden uzamsal olarak uzak olan şehirlerde bile yerel toplumun uygulamalarını kapsayacak kadar genişlememiştir. Dahası şiddet biçimleri (Batılı) ulus-devlette bilinenlere benzemiyordu. Geleneksel devletlerde politik merkezin şiddet araçları üzerindeki nispeten güvensiz hakimiyeti modern anlamda “polislik” imkânının düşük olduğu; her zaman merkeze karşı askeri türden potansiyel meydan okuma kaynaklarının bulunduğu; ve eşkıya, yağmacı, korsan ve çeşitli türden kırsal çetelerin hep varolduğu anlamındaydı.

16. asırdan itibaren Avrupa toplumları içerisindeki hükmeden çevrelerde “halk kargaşası” korkuları sürekli ifade edilmiştir. Ancak, bunların birçoğu geleneksel protesto biçimlerini içermişse bile devlet ve halk arasında yeni bir ilişkinin başlangıcına işaret eder. Kısmen bağımsız ama giderek birbirine yaklaşan iki gelişme trendi mevcut görünmektedir. Birisi aslen çoğu ülkede yarı-işsiz nakit-ekin emekçileri olan ya da potansiyel kavgacı kitle şeklinde kasaba ve şehirlere yerleşip yeni toplumsal ortam içerisine ancak kısmen karışan çok sayıda mülksüzleşmiş köylüyü ortaya salan kapitalist ekonomik faaliyetin oluşmasının sonucu. Diğerisi ise özel türden mahallerde belli birey kategorilerini toplumun geri kalanından ayıran ıslah edici örgütlerin kurulmasıydı. Bu, Foucault’nun “tecrit etmek” adını verdiği süreç ya da süreçler dizisidir.⁽¹⁷⁾ 17.yüzyıl İngiltere’sinde “fakir ve işsiz ordusunun” yetişkin nüfusun yüzde 10 ila 20’si kadar olduğu tahmin edilmektedir, ki bu sayı ekonomik kriz zamanlarında yüzde 30’lara yükselmiştir. Bunun hükmeden çevrelerdeki tarafından büyük oranda bir “sosyal problem” olarak kabul edilmesi, kuşkusuz iş-evlerinin ve ilk “hastane”lerin oluşturulmasının

ana sebeplerinden birisiydi.⁽¹⁸⁾

Hastane ıslah organizasyonlarının mantar gibi yayılmasının ilk aşamalarında gereken ana model olduğundan bunun kökenlerini daha sonraki gelişmelerle ilgili olarak kısaca yorumlamaya değer. Bazen terimin modern anlamda uygulanabileceği şekildeki -hasta ve zayıfların bakımına yoğunlaşan- “hastaneler” Avrupa dışında uzun bir tarihe sahiptir.⁽¹⁹⁾ Bizans’taki hastaneler daima manastırlarla yakından ilişkili olsalar da bu türde uzmanlaşmış vasıtalar dı. Örneğin 1112’de Yohannes Kommenos tarafından kurulan manastır hastanesi her birisinin içinde bir düzine kadar yatak bulunan ve değişik tür hastalıklarla ilgilenen beş ayrı koğuşa sahipti. Her koğuşta bütün olarak organizasyondan sorumlu idarecilerle birlikte tam-gün çalışan asistanları ve hademeleri olan iki hekim bulunmaktaydı, ayrıca bir harici hasta bölümü vardı. Avrupa’da Ortacağ’da 9. yüzyılda inşa edilen İsviçre’deki St Gall Manastırı’ndaki gibi buna benzeyen birkaç hastane mevcuttu.⁽²⁰⁾ Manastır binası bir başhekim ve diğer doktorlar tarafından bakılan birkaç koğuşlu bir hastane içeriyordu. Ama bu tür örgütler 17. asırdan sonra yapılanlarla ancak marjinal bir benzerliğe sahiptir. Dinsel etki ve manastır modeli güçlü kaldı ama devlet tarafından sık sık yeni organizasyonlar kuruldu ve bunların kaygısı hasta bakmaktan çok suç ve serserilikle ilgiliydi.⁽²¹⁾

Kökenleri mutlakiyet döneminde olsa da ıslah örgütleri bugün alışık olduğumuz görünümü ulus-devlete geçiş sürecinde almıştır. “Disiplin gücünün” zaman-uzay’daki faaliyetlere yeni düzenleme biçimleri gerektiren bir dizi organizasyonla ilintili olduğunu anlamak için Foucault’nun argümanının kapsamının tümünü kabullenmeye gerek yoktur.⁽²²⁾ Hapishaneler ve akıl hastaneleri normal hastaneler gibi kişilerin iradeleri dışında ıslah edilmediği diğer örgütlerden farklılaşmıştır. “Özgürlük yok-

sunluğu” Foucault’nun yazdığı ama gerçekte önceden varolan daha sıradan yaptırım şekillerine asla dramatik istisnalardan başka şey olmayan gösterişli cezalandırma biçimlerinin yerine geçen esas ceza şekli olur.⁽²³⁾ Hürriyetlerden zorunlu yoksunluk kısmen devlet içerisinde “demokratik” ya da yurttaşlık haklarının varsayıldığı merkeziliğin bariz bir ifadesidir. Cezai yaptırım olarak hapsetmenin insani ideallere ne kadar uyduğu konusundaki -özellikle Foucault’nun yazılarında teşvik edilen- tartışma⁽²⁴⁾ bazı bakımlardan yanlış yönlendirilmiştir. Mesele yalnızca bir tür cezadan (şiddetli, gösterişli, açık) diğerine (disiplinli, monoton, gizli) bir geçiş olması değil, yeni bir zorlayıcı ilişkiler bağının daha önce az bulunduğu yerde kurulmasıdır. Algılanan bir “hukuk” ve “düzen” gereksiniminin yaratılması merkezi yetkililerce ve profesyonel uzmanlarca tanınıp kategorize edilen “sapkınlık” kavramlarının ortaya çıkışının diğer yüzüdür. Bunlar devletin günlük faaliyetler içerisine nüfuz eden idari erişiminin genişlemesine -ve devlet yetkililerinin elinde etkin bir şiddet tekelinin sağlanmasına- özgüdür.

Batılı ulus-devlet içerisindeki büyük hizip çatışmaları sınıf mücadeleleri ve çeşitli türde kitle hareketlerinin yükselişi ile ilgili çatışmalar haline gelir. “Suçlu” artık bir asi değil yurttaşlık yükümlülüklerince belirlenen kabul edilebilir davranış normlarına uydurulacak bir “sapkın”dır. Eski toplum türlerinde halk kitlesinin resmi boyun eğişi oldukça dar bir maddi teslimiyet haricinde hakim sınıflarca aranmamış ya da istenmemiştir. “Düzen”in -bu tür toplumlarda hiçbir şekilde aynı uygulamaya sahip olmayan bir terimdir- sürdürülmesi yerel toplumun kontrolünün gerektiğinde silahlı müdahale olanağıyla birleşmesi meselesidir. Ama ulus-devlette hapis artı polislik geniş ölçüde her iki etkinin de yerini alır. “İç savaş”, olduğu yerde, normalde bun-

dan böyle devlet yetkilileriyle karşıt sınıfsal gruplar ya da diğer örgütlü muhalif gruplar arasındaki oldukça önemli şiddetli çatışmalardan bile bariz şekilde ayırt edilebilir.

Foucault tarafından tanımlanan “disiplin gücü” belki de esas olarak özellikle idari yetkililerce tutulan kişisel hayat hikâyesi kayıtları biçimindeki bilgi saklama anlamında gözetime dayanır. Ama bu ayrıca doğrudan amirlik anlamında gözetimi de gerektirebilir. Bu anlamda hapishaneler ve akıl hastaneleri kapitalist işyeri dahil modern örgütlerinkiler kadar diğer örgütlerin bazı genel özelliklerini de paylaşır. Bunların tümü bireylerin faaliyetlerinin yaşamlarındaki bir gün ya da bir süre için özel olarak inşa edilmiş mekânlarda toplanmasını gerektirir. Disiplin gücünü genel olarak idari gücün bir alt türü olarak görebiliriz. Disiplin prosedürlerinin ve resmi amirliğin, bazı davranış özelliklerini ona tabi olanlara aşlamak ya da sürdürmeye çalışmak için kullanılmasından türeyen şey idari güçtür. Eski çağlarda manastır insan yaşamının büyük bir bölümünün yoğunlaşabildiği birkaç mekândan biri olduğundan disiplin gücünün ana özelliklerinden bazılarının orada ortaya çıkması sürpriz değildir. Disiplin gücü aynen modern organizasyonların uzamsal bakımdan daha dağınık diğer yönleri gibi saat-tarifesinde kurulmuştur. Ancak bu durumda saat-tarifeleri faaliyetlerin düzenliliğinin diğer türlü boyun eğilmeyebilecek kişilerin amirliği sayesinde sağlanabileceği fiziksel olarak kısıtlı mekânlardaki hareket ortamlarının zaman-uzay düzenini organize etmek için kullanılır. Amirlik ya sürekli gözetimi (örneğin sınıf dolusu öğrencinin karşısındaki bir öğretmenin durumunda olduğu gibi), ya da gerekli olduğu düşünüldüğünde böyle bir gözetimin kolaylıkla sağlanmasını gerektirir (hücrelerindeyken mahkumları gözlem altında tutmak için kullanılabilecek araçlar örneğindeki gibi). Disiplin

gücünün gözetim gerektirmesi anlamında, Bentham'ın panoptikonunu, hapisaneleri ya da diğer örgütsel mekânları tasarlayan ya da işletenlerce model olarak gerçekten ne kadar kullanıldığına bakmadan bunun özü olarak almakta Foucault haklıdır.

Ancak Foucault bu tür “azami” disiplin gücünü modern devlet içerisindeki idari gücün genel tabiatının açıklaması olarak kabul etmekte hatalıydı. Kişilerin dışarıdan tamamen tecrit edilmiş olarak tutulduğu hapisaneler, akıl hastaneleri ve diğer mekânlar, Goffman'ın belirttiği gibi, kendilerini diğer modern örgütlerden oldukça ayıran özel niteliklere sahip olarak kabul edilmelidir. Bunun içerdekiler üzerindeki etkisinin “tam”lığı gerçeğinin gücüyle önceki tip örgüt insanların hayatlarını yaşadıkları sıradan usulleri belirli biçimde bozar.⁽²⁵⁾ Goffman'ın “tam kurum” nosyonu bilinçli olarak “totaliterliğe” benzerliklerinin farkında olunarak türemiş olabilir ya da olmayabilir, ama yakın zamandaki toplama kampları kesinlikle zorunlu tecridin en dramatik ve korkutucu örneğidir. Bu tür kapalı ve vahşice saat-tarifeli ortamlar modern çağ üzerine inkar edilemeyecek habis bir damga vurmuştur. Kişi bu bakımdan Foucault'nun baştan belki de esas olarak insancıl güdülerle kurulan bu disiplin gücü biçimlerinin altındaki gizli anlamları vurgulamayı neden tercih ettiğini görebilir. Ama biz yine de Batılı ulus-devlet prototipinin işyeri ya da daha genel olarak içerisinde idari gücün toplandığı belirli bir mekân olduğunda ısrar etmeliyiz. Bir firmanın ya da okulun ve diğer modern organizasyonların çoğunun işyeri ortamı özelliği bireyin bunların duvarları arasında gününün ancak bir kısmını geçirmesi, ve günün o bölümünde disiplin gücü uygulamasının “tam kurum”lardakinden daha dağınık olmasıdır. Tüm organizasyonlarda kontrolün diyalektiği sayesinde katılımcılar tarafından açıkça ve kesin olarak sonuçlandırılan bir çeşit “çaba anlaş-

ması” mevcuttur. Zorunlu tecrit mekânlarının dışında, bu hem *de jure* (meşru) hem *de facto* (fiili) olarak faaliyetleri belirtilen ya da istenilen şablonlara uymaya zorla mecbur edecek derecede sıkı sınırları kabul eden şeydir. Örneğin Britanya ve diğer ülkelerdeki 19. yüzyıl hapishaneleri ile fabrikaları arasında kesinlikle oldukça yakın mimari benzerlikler vardır. İşaret edildiği gibi ilk endüstriyel girişimcilerin düşünceleri teşebbüsün içerisinde dengeli üretim koşulları yaratma çabasıyla derhal uysal, özgür olmayan işçilik kaynakları aramaya bakmıştır. Bir tarihçi şu gözlemi yapmıştır: “Ülkede (Britanya) modern endüstrilerin, özellikle tekstil, eğer büyük binalardaysa hapishaneleri, darülaceze ve öksüz yurtlarını hatırlatmadığı az yer vardır”.⁽²⁶⁾ Ama aynı yazar devamında endüstriyel kapitalizmin en önemli özelliklerinden birisinin ücretli işçiliğin “özgürlüğü” olduğunu ekler. Dolayısıyla, zorunlu tecrit bağlamı dışında disiplin gücünün empoze edilmesi buna tabi olanların geliştirebileceği ve de geliştirdiği gayet gerçek ve önemli karşıt güçle azaltılabilir.

Bu, disiplin gücünün modern devletle ilişkisinin ayırt edilmesi gereken iki özelliği olduğunu öne sürer. Bir tarafta bunların kontrolünü sağlamak için içerisinde faaliyetlerin düzenli şekilde gözlenebileceği mekânların kurulmasıyla mümkün olan bu biçimdeki gücün genişlemesine doğru belirli bir güdü yer alır. Bu modern işyerinin doğası için önemlidir ve böylece (ekonomik girişim biçimi olarak) endüstriyel kapitalizmi (idari bakımdan koordine edilen birim olarak) ulus-devlete bağlayan önemli bir bağdır. Bu şekliyle devlet aygıtının yönlendirici etkisinin bir parçası değildir, ama özellikle üretim sahasındaki önemli gerilim noktalarında potansiyel asi grupların disiplinini geliştirerek dahili pasifleşmeyi arttıran genelleşmiş bir fenomendir. Bu, devlet aygıtı içindeki “sapkınlık” bakımından kullanılabilecek onlara

bağlı ve açıklayıcısı olduğu yaptırımların disiplin gücünün artısından ayırt edilebilir. Gözetimin, asıl ordu bütününden ayrı uzmanlaşmış vasıtaların halk kitlesinin rutin faaliyetlerine polislik yapması şeklindeki gelişimine en yakından bağlı olan işte bu ikinci yöndür.

Dahili pasifleştirme tümü ulus-devletlerin iç işlerindeki şiddetin sürekli azalmasıyla ilgili birkaç fenomeni içerir. Foucault tarafından özel önem verilen bir unsur yasal sistemle ilişkili şiddetle cezalandırma biçimlerinin ortadan kalkmasıdır. Bunun en çarpıcı göstergesi belki de ölüm cezasının tarihinde bulunabilir. Ortaçağ öncesinde ölüm cezası, çoğu oldukça saçma bir dizi ihlâl için verilebilirdi. Diğer taraftan bir başka kişiyi öldürmek para cezası ödenerek telâfi edilebilirdi ve uygulamada sıklıkla devletten çok yerel toplum ya da akraba gruplarınca cezalandırılırdı. Suçlunun toplumsal hiyerarşideki yeri hangi seviyede olursa olsun cinayetin suçlar ölçeğinin zirvesi olarak görülmesi ve cinayetin savaş zamanlarında düşmanların öldürülmesinden tam anlamıyla ayrılması yaklaşık geçen iki yüzyıla özgü tavırlardır. Bunlar hem “burjuva hakları”nın varsaydığı önceliği ve hem de bunların egemen devlet içerisindeki genel vatandaşlıkla olan bağlantısını yansıtır.

Halka açık idamlar İngiltere’de 18. yüzyıl ortalarına kadar hâlâ yapılıyordu. Cellatlar halk tarafından iyi bilinen kimselerdi ve işlerine çeşitli türde kişisel ve teşhircilik katarlardı.⁽²⁷⁾ Tyborn’da* ölüme götürülen suçlular uzun bir görevliler kortejinin takip ettiği açık bir araba içerisinde caddelerden geçirilirdi. Arkadaşlarının darağacında bacaklarından çekerek acılarını kısaltmalarına izin verilse bile yavaş yavaş, can çekişerek ölürler-

* İngiltere’de ünlü bir cezaevi

di. Halka açık idamın kendisinden çok daha önce uygulama sona ermiş olsa da daha önceleri cesetler sık sık açıkta halledilirdi. Asmak bu prosedürlerin en yaygın olanıydı. Ceset haşlanıp ya da ziftlenip bir sandalye ya da sepet giysi içinde suç mahalline, kalabalık bir geçide ya da özel bir sehpayla asılırdı. Ölüm cezalarının halka açık idamların kaldırılmasından sonraki en bariz özelliği hem acı çekmeyi hem de her anlamdaki gösteriyi en aza indirmeye çalışan tekniklerin getirilmesi idi. Amaç ayrıca sakatlamadan kaçınmaktı. İdam sehpaları mahkumu boynu çıkarmaya yetecek ama kan damarlarını kopartmayacak kadar düşürecek şekilde tasarlanmıştı. İdamlar, halka açık idamların yapıldığı gibi öğlen ortasında değil, sabah erken ya da gece geç saatte yapılarak mekân kadar zaman bakımından da gizlendi. Lofland'ın işaret ettiği gibi:

Tarihi idamlar gürültülüydü: Vücutları tekerlekte bükmek için vurmak; vücutları çarpmıha germek için çekilemek; insan haşlayacak kazan hazırlamak için ateş çatırdatmak ve odun atmak... Modern istek sessiz tekniklerdir. İngiliz idamını sessizleştirmek için neredeyse hiçbir çabadan sakınılmamıştır. Modern dönemin başlangıcında sehpanın alt kapakları pamuk balyalarıyla engellenmişti ve teknoloji sağlanınca lastik yastıklar ve yaylı tutucular kullanılmıştır.⁽²⁸⁾

Gösteri olarak cezalandırmanın kaldırılması anlamları bakımından kuşkusuz zengindir, ama ilgili ana unsur devletin hükümünü sürdürmedeki yaptırım yeteneklerinin şiddetin açıkça kullanımından idari gücün yaygın kullanımına aktarılmasıdır. Ölüm cezası bugün çoğu Batılı ülkede kaldırılmış bulunmakta-

dır. Ancak önceki dönemde, halkın geri kalanını artık devletin sahip olduğu güç üzerindeki komutasıyla etkilemek için tasarlanmış bedensel acı çektirmek artık bir ceza yöntemi değildi. Bunun yerine özgürlüklerin kaldırılması ceza hiyerarşisinin son yaptırımına haline geldi. Bunun “sessizliği” ve “gizliliği” şüphesiz birisine ölüm cezası verme yaptırımının aslında yalnızca yurttaşlık haklarından mahrumiyette bir ileri adım değil tamamıyla farklı bir olay olduğunun anlaşılması ile ilgilidir. Böylece en ağır yaptırım olarak ölüm cezasından müebbet hapse geçiş idari gücün genişlemesi ile birlikte ortaya çıkan yeni cezalandırma mantığıyla uyumludur. Doğal olarak modern dünyanın polis karakolları ve hapishaneleri içerisinde diğer birçok şiddet biçiminin yaygın olarak sürdüğü kabul edilmelidir. Ama bunlar genel olarak cezalandırma ölçeğinin, sayesinde potansiyel suçlulara kötülüğün olası sonucunun halka açık biçimde gösterilmesi için şiddetin kullanılmasının bir parçası değildir. Tersine, bunlar genellikle gizli bir biçimde yapılır.

Geleneksel devletlerdeki geleneğin esas birleştirici güç olduğu yerel toplumlarda kişilerle akraba grupları arasında genellikle kan davaları ve diğer şiddetli karşıtlık şekilleri vardı. Silahlı kuvvetlerin ana toplanma bölgelerinden ya da yerel beylerinden uzakta yaşayan köylüler eşkıya ve silahlı asi çetelerinden etkin biçimde korunamıyorlardı. Bu, geleneksel Çin’in, çoğu yerlerinde örneğin 20. asrın içlerine kadar daha merkezi bölgelerinde tüm imparatorluklar içerisinde pasifleştirmede muhtemelen en başarılı olduğu gerçeğine rağmen doğrudur.⁽²⁹⁾ Böyle devletlerde seyahat daima tehlike dolu bir girişimdi ve her seviyeden tüccarlar oldukça kısa mesafe yolculuklarda bile hemen her zaman silahlı kervanlarla hareket ederlerdi. Son olarak, şehirlerin kendi içerisinde çoğunlukla diğer mahallelerden kimselerin silahlı

korumayla bile göz : almaktan korktuğu “girilmez” yerler vardı.

Mutlak devletin gelişmesi gündelik şiddet seviyesi farklı dönemlerde ve farklı yerlerde her zaman çok değişken olsa bile kuşkusuz iç pasifleştirmedeki önemli ilerlemelerle ilişkiliydi. Daha önce söz edildiği gibi Le Goff ve Sutherland'a göre Eski Rejim altındaki Fransa kırsalının çoğunluğunda “şiddet, kabadayılık, küçük hırsızlık ve benzeri” hüküm sürüyordu.⁽³⁰⁾ Diğer taraftan, eğer Macfarlane kırsal İngiltere konusunda haklıysa 17. yüzyılda kişisel emniyet seviyesi kıta Avrupa'sının çoğu yerlerinden önemli biçimde yüksekti. Ona göre Kirkby Lonsdale'de ve civarında kadınlar için tek başlarına seyahat etmeleri ve insanların geceleri kırlardan yalnız hatta büyük miktarda para taşıyarak geçmeleri oldukça yaygındı. Bölgede görüldüğü kadarıyla soygun korkusu olmadan geniş çapta yolculuk yapılmıştır. Serseri gençlik çeteleri arasında İngiltere kırsalının bazı bölgelerinde olan çatışmalar orada yoktu.⁽³¹⁾ Zamanın yorumcuları tarafından açıklanan endişeler itibari değeriyle alınamasa bile 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük şehirlerin hepsinin cinayet ve silahlı soygun seviyelerinin sonraki standartlara göre çok yüksek olduğu bölgeler içerdiği kesin görünmektedir. Yine de “kanunsuzluk” nosyonu ancak bu dönemde yaygın biçimde kullanılır. Gözetimin bilgisel ve amirlik yönlerinin karakteristik karışımıyla modern polislik halkın kırsaldan şehir çevrelerine toptan aktarımı yüzünden hem mümkün ve hem de gerekli olmuştur. Horace Walpole 1752'de Londra'daki yolculukları hakkında “kişi gündüzün bile savaşa gider gibi yolculuk etmek zorunda” olduğunu yazmıştır.⁽³²⁾

Genel olarak dönemin İngiliz şehirlerinden söz ederken Webbs “polissiz caddelerin sunduğu kanunsuz şiddetin, barbarca ahlaksızlığın ve neredeyse sınırsız hırsızlık ve soygun fırsatla-

rının herhangi bir görüntüsünü aktarmanın umutsuzluğunu” yazmıştır.⁽³³⁾

Değişen yaşam biçimlerinin yerleşmesinin zaman aldığı yeni şehirleşmiş nüfusun hızla büyümesi huzursuz “kanunsuzluk” koşullarını yaratmıştır. Bir yere kadar bunlar daha dengeli yerleşim modelleriyle uyumlarını azaltmış olabilirler. Ancak ana etki kuşkusuz yeni polislik tiplerinin yasalı hukuk ve hapsetmenin yaptırım mekanizmalarıyla birlikte sağladığı kontrol oldu. “Suç” eylemleri bariz biçimde toplumsal çekişmenin diğer kaynaklarına göre çok daha farklılaştı ve bunlar da karşılığında devletlerin harici askeri angajmanlarından açıkça farklılaştı. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarındaki Londra, Stockholm ve New South Wales’i* kıyaslarken Gurr her vakada -diğer araştırmalarca da sık sık onaylanan bir buluntu- şiddet suçlarında azalış yönünde açık bir eğilim olduğu sonucunu çıkarır.⁽³⁴⁾ 19. asra girene kadar Britanya’da bile uzun mesafeli yolculuk soyguncuların ya da eşkıyanın dikkatini çekme riski demekti. Ancak o asır boyunca bu olay hızla konu olan geçmiş realiteyle az ilişkisi bulunan romantik imaj verilmiş bir hatıradan başka bir şey olmayan hale geldi. Tabii, Avrupa’nın diğer kısımlarında bu seviyedeki bir dahili pasifleştirmenin başarılması epeyce uzun zaman aldı. 20. yüzyılın başlarına kadar Fransa’nın bazı dağlık ve ormanlık yerlerinde seyahat emniyetsizdi ve Sicilya ve Türkiye’de kısmen günümüze kadar böyle kaldı.⁽³⁵⁾

Dahili pasifleştirmenin bir başka yönü bu kitabın temaları için oldukça temel öneme sahiptir.⁽³⁶⁾ Bu, şiddetin ve şiddet araçlarını kullanma yeteneğinin -sınıf sisteminin eksenini oluşturan- işçilik sözleşmesinden sökülüp atılmasıdır. Dahili pasifleştirmenin di-

* Avustralya’da bir bölge

ğer biçimleriyle yakından bütünleşmiş ve ona bağlı olarak normalde konuyla ilgili çoğu yazıda görmezden gelinse bile “ekonomik”in, “politik”ten ayrılmasının önemli bir özelliğidir. Bir sonraki bölümde tartışacağım toplumsal değişim süreçleriyle sıkıca bağlantılıdır ve burada yalnızca ana hatlarını çizmek gereklidir. Endüstriyel kapitalizmde -önceden varolan sınıfsal sistemlerin tersine- işverenler alt sınıflardan bekledikleri ekonomik çıkarları güvenceye almada şiddet araçlarının doğrudan erişimine sahip değillerdir.

Marx, anlamlarını araştırmaya bile buna tamamen doğru olarak hatırı sayılır bir önem vermiştir. “Saf ekonomik istek” artı emeğin kapitalist işyeri içerisinde toplanmasıyla mümkün olan gözetim, güç kullanarak doğrudan zorlamanın yerine geçer. Doğal olarak işverenler bir miktar gönülsüzlük olmadan şiddet yaptırımı kullanılmasından vazgeçmiş değildir ve işçiler tarafından çıkarılan sınıfsal çatışmalar da sık sık şiddet içermiştir. Ancak bu gerçekler “burjuva hakları”nın “de-militarize” üretim sisteminin şekillenmesindeki kilit önemini tehlikeye atmaz. Bu, liberal-demokratik devletin en önemli unsurlarından -burjuvazinin aktif biçimde kavga verdiği işverenlerin işyerindeki gücünü işçileri işe alıp çıkarmak ve “yönetim” gözetimiyle sınırlamayı da içeren işgücünü kullanma özgürlüğü haklarından- birisidir. Bunlar hiçbir şekilde ihmal edilebilir kontrol kaynakları değildir. Ancak bunlar yalnızca diğer yönlerden dahili olarak pasifleştirilmiş ve “burjuva hakları”nın Marx’ın kabul etmiş görüldüğü gibi sadece sahte özgürlüklerden ibaret olmadığı bir toplumda mümkündür.⁽³⁷⁾

Bu kitabın çoğu, küresel devlet sisteminin sahasına girdiği yerler haricinde Avrupa ulus-devletiyle ilgilidir. Ama belki de bu noktada güç kullanımının üretim alanındaki işgücünün koordi-

nasyonunda çok daha doğrudan rol oynamaya devam ettiği modern devletler hakkında birkaç yorum yapmak uygundur. Eğer bu devletlerde çalışmanın “saf ekonomik istek”le düzenlenmesi az gelişmiş kaldıysa bu muhtemelen kapitalizmin büyük çapta tarihsel olarak özgür olmayan emeğin kullanımıyla çevresel ilişkisinin bir sonucudur. Bu türden ekonomik zemine sahip ülkelerde Avrupa ulus-devletinin özelliği olan ekonomi ve politika yalıtımı başaranlamamıştır. Dahili pasifleştirmenin diğer yönleri de -örneğin politik amaçların izlenmesinde örgütlü terörizmi sürdüren silahlı çetelerin varlığı bakımından- buna uygun olarak daha az güvenli olabilir.⁽³⁸⁾

Dahili pasifleştirmenin diğerleriyle yakından ilişkili ama yine de diğerlerinden ayrılabilen son bir özelliği de askeriye'nin devletin iç işlerine doğrudan katılmaktan çekilmesidir. 19. yüzyılın birçok düşünürlerine endüstriyel kapitalizmin esas olarak pasif karakteri tezini onaylatmış görünen gücün ulus-devlet sistemindeki diğer devletlere doğru “dışarı dönerek” yoğunlaşmasıdır. Devletin dahili yönetim kaynaklarının pekişmesi yönetim gücünü silahlı kuvvetlerin zorlayıcı yaptırımlarındaki güçlü ve gerekli temelinden uzaklaştırır. Bu ifadenin yanlış anlaşılmasını istemem. Diğer devletler gibi ulus-devlette de şiddet araçlarının etkin kontrolü hakkı devlet gücü için oldukça temeldir. Ama, gözetim yetenekleri ve dahili pasifleştirmenin genişlemesiyle mümkün olan bu hakkın aşağı yukarı tam olarak başarı kaydetmesi devlet aygıtının hükmetme aracı olarak askeri gücü kullanmaya olan bağlılığını radikal şekilde azaltır.

Askeri ve normal polis arasındaki ayrım bu olayın sembolü ve maddi ifadesidir. Aynı zamanda bu ayrımın ender şekilde belirgin olduğu gerçeği, polisin ciddi iç rahatsızlıklar olarak kabul edilen durumlarda kullanılan para-militer bölümlere sahip ol-

ması ve askeriyenin doğrudan çağrılabilmesi farklılığın genellikle gerilim dolu olduğu gerçeğinin yeterli kanıtlarıdır.

ŞEHİRCİLİK, BÖLGESELLEŞME VE TERCİT ETME

Sınıflara bölünmüş toplumlarda, açıklanan nedenlerden dolayı şehirler hem tahsis edilen ve hem de emir edilen kaynakların oluşmasının ana temeliydi. Modern şehirciliğin ulus-devletle ilişkisi modern şehir yaşamının kendisi gibi oldukça farklıdır.⁽³⁹⁾ Modern şehirciliğin yaygınlaşması kuşkusuz her şeyin üzerinde endüstriyel kapitalizmin üretim sisteminin hakim biçimi olarak ortaya çıkışıyla olmuştur. Ancak sonuçları bakımından ve kendine özgü biçimiyle modern şehir gelişimi daha önceki şehirlerden çok farklıdır. O, tabiatın dönüştürülmesinin metalaştırılmış zaman-uzay olarak açıklandığı bir “yaratılmış çevreyi” oluşturur; bu şekilde artık geniş bir toplumsal bütünlük içerisinde ayrı bir fiziksel varlık ve toplumsal bölge değil tüm toplumsal faaliyetin ortamıdır. Zaman ve uzayın metalaştırılması en önemli yeni güç-kabı şeklindeki ulus-devlet dahil modern organizasyonların özelliği olarak daha önce tanımlanan zaman-uzay sıralaması süreçlerinin koşuludur. Bunu söylerken ne devletin bölgesi içerisindeki yöreselleşmeyi ne devletler aşırı yaygınlaşan toplumsal sistemlerin önemini yadsımak istemiyorum. Birçok bakımlardan ulus-devletler ve ulus-devlet sistemiyle kapsanan küresel sahalar bunlardan önceki geleneksel devletlerden daha kesin biçimde yöreselleşmiştir. Sergiledikleri idari birlik öncelikle devlet aygıtının kapsamında kalan bir olaydır. İçerisinde ulus-devletlerin varoldukları dünyanın ekonomik ve politik karşılıklı bağımlılığı homojenlikle özdeş tutulmamalıdır. Bölgeselleşmenin bazı ana formları aşağıdaki gibidir.⁽⁴⁰⁾

1) Ulus-devletlerin kendilerinin ekonomik olarak merkez ve

çevre devletler, politik olarak güç-blokları ve küresel devletler mozayiği içerisindeki farklı, otonom devletler olarak bölgesel dağılımı.

2) Devletler içerisinde ve devletler aşırı işbölümüyle endüstrinin farklılık gösteren bölgesel dağılımı. Çeşitli tip endüstriler aynı uzamsal ortam ve alanlarda gelişme ya da yerleşme eğiliminde olduğundan endüstriyel üretim kendi doğasından bölgeseldir. Bu yalnızca devletler içerisindeki ya da arasındaki oldukça genelleşmiş bölgesel dağılımlarda değil, endüstriyel alanların belli tür şehir yörelerindeki uzamsal yerleşimi gibi oldukça sınırlı ortamlarda da geçerlidir. “Dengesiz gelişme” (1) ve (2)de belirtilen bölgeselleşme tiplerinin herhangi birisiyle ya da hepsiyle ilişkilendirilebilir.

3) Kültürel, etnik ya da dil farklılıkları biçiminde açıklanıp açıklanmadığına bakılmaksızın nüfusun bölgesel olarak farklı yoğunlaşması. Kısmen ikincisindeki kırsal ekonominin sınırlılığı ve ilkindeki yüksek yoğunluklu şehir yığını nedeniyle ulus-devletlerin nüfusu geleneksel devletlerinkinden çok daha dengesiz yayılmak eğilimindedir. Geniş insan kitlelerinin nispeten sınırlı uzamsal alanlarda yoğunlaşması yadsınmaz biçimde modern ve geleneksel dünya arasındaki en çarpıcı farklardan birisidir. 17. yüzyıla kadar diğer kıtalara göre epeyce yoğun biçimde kalabalık olan Avrupa’da muhtemelen yalnızca 100 milyon kişi vardı. Bugün bu sayının yaklaşık yarısı ABD’nin Doğu kıyı şeridi üzerinde Boston’dan Washington’a kadar uzanan nispeten çok küçük bir alanda yaşamaktadır.

4) Yaratılmış çevrelerin civarıyla gelişmiş kısımları içerisindeki mekânlar arasında birçok kesin ve yaygın bölgesel farklılıklar mevcuttur. Bunlar doğal olarak bazen planlı ama muhtemelen daha sık olarak ürün, işçilik ve konut pazarlarının kesişiminin

beklenmeyen sonuçlarıdır. Daha küçük ölçekte organizasyonların ortamları olan somut şekilde yerleşik mekânlar arasındaki ve içerisindeki bölgeselleşme belirgin ve önemlidir. Geleneksel şehirlerin civarlarıyla günlük yaşamın sürdürüldüğü mekânlar arasındaki farklılık derecesi genellikle oldukça düşüktü. Büyük, içsel olarak farklılaşmış mekânların çoğu ya kamu binalarıydı ya da dinî toplumların yerleriydi. Ancak kendileri idari güç oluşturma kabı olduklarından bu tür yerler modern toplumda ortak mekân olurlar. Mekânların dahili bölgeselleşmesi doğrudan bürokrasinin özelliği olan görevler hiyerarşisiyle ve ayrıca toplumsal faaliyetlerin diğer birçok yönleriyle de ilgilidir.

Tecrit etmek bölgeselleşmenin bir şeklidir ve bunun etkisinin zorunlu hapsin alanıyla sınırlı olmadığına kuşku yoktur. Hapis ve tahliye modern şehirciliğin yaratılmış çevresinde ve geniş ölçüde gelişmiş gözetimin güç operasyonları için önemli olduğu bir toplumda yeni anlamlar ve yeni bir tını üstlenir. Disiplin gücüne kuvvetle odaklanılan yerlerde, örneğin içerisinde gözetime konu olan kimselerin amirleri tarafından gözetlenmekten kaçınabildiği ortamlar kontrolün diyalektiğinde özellikle önemli olurlar. Tecrit etmek eğer törensel uygulamalar ve yasaklamalarla çevrelenmişse, insan deneyiminin daha önce aşağı yukarı serbest görüşe açık olan yönleriyle bağlantısı nedeniyle, günlük toplumsal yaşamın dokusu için çok önemlidir. Ariés'in ölüme karşı değişen Batılı tavrı tartışmasına tarihçiler tarafından yapılan eleştirilere rağmen yaptığı analizin genel hatları geçerli görünmektedir. İddiasına göre, geleneksel olarak ölüm yaşamla, toplumsal faaliyetlerin devamlılığıyla bütünleşmiş bir olaydır.

Hamlet'teki kafatası gibi, kemikleri daima mezarlıkların yüzeyine çıkan ölümlerin görüntüsü yaşayanlar

üzerinde kendi ölümleri fikrinden başka bir etki yapmamıştır. Onlar, ölüye kendi ölümleri fikrine oldukları kadar aşınaydılar.

16. yüzyıl içerisinde bu, tek bir kaynağı olmayan nedenler yüzünden değişmeye başladı, ama bu da sürekli bir eğilim oluşturmaya yöneldi.

Cinsel eylem gibi ölüm de bundan sonra giderek insanı günlük yaşamından, rasyonel toplumdaki, tekdüze işinden koparan, onu galeyana getirmek için irrasyonel, şiddetli ve güzel bir dünyaya atıveren bir geçiş olarak düşünülmüştür... Bu kopuş fikri tamamıyla yeni bir şeydi.⁽⁴¹⁾

İlk sağlık reformistlerinin, mezarlıkları kiliselerden ve şehir merkezlerinden uzaklaştırma isteği, Ariés'in görüşünce, ölünün yaşayanların toplumundan ilk sembolik kovuluşudur. Bu, daha yeni zamanların özelliği olan ölümün "bastırılması"ndan önce oldu ve bunun şekillenmesini kolaylaştırdı. Ancak kökenleri her ne olursa olsun, ki hem tarihsel ve hem de psikolojik bakımdan karmaşıktır, bu "bastırılma" ölümlülüğün maddi kanıtıyla sınırlı değildir. Günlük yaşamın olağan faaliyetlerinden yalnızca ölüm değil, "ayrılmış" olmakla belli endişe ya da rahatsızlık kaynakları üreten diğer fenomenler de -delilik ve ciddi türden fiziksel hastalık dahil- toplumsal yaşamın normal eylemlerinin akışından tecrit edilmiştir. Eğer Elias haklıysa Ariés'in cinsel davranışla ilgili yorumu, cinsel davranış diğer fenomenler gibi örgütsel olarak kapatılmış değilse bile önemli bir toplumsal değişikliği işaret eder. Elias'ın tarihsel iddialarının bazıları hakkında, Ariés'inkiler gibi dikkatli olmak için iyi bir neden vardır, ancak cin-

sel faaliyetin sonradan olduğundan daha açık yapıla geldiği görülmektedir.⁽⁴²⁾

Bu değişikliklerin kaynakları ne olursa olsun sonuçları modern devletlerin günlük toplumsal yaşam dokusu için muhtemelen çok önemlidir. Başka bir yerde, faaliyetlerinin akışında vasıtalar tarafından bilinçli olarak ama yine de açıkça belirtilmeden örgütlenmiş rutinleşmenin kurumsallaşmış uygulamaların üretmesi için elzem olduğunu iddia etmiştim.⁽⁴³⁾ Kabile ve sınıflara bölünmüş toplumlarda gelenek rutine işler ve ona, sayesinde günlük yaşamın insan yaşamının varoluşsal parametrelerine, insanların doğa, doğum, hastalık ve ölümle ilişkilerine bağlandığı ahlâki kaynaklar sağlar. İnsanların hayatlarında yaşadıkları “varoluşsal çelişki” -inorganik doğanın parçası oldukları ve ölümle ona döndükleri, fânîliklerinin farkında olarak yaşadıkları- toplumsal yaşamın organize dinamiğinden ayrı değildir. Modern devlette varoluşsal çelişki asıl konumu tam olarak devletin kendisi olan yapısal çelişkiyle neredeyse tamamen silinmiştir.⁽⁴⁴⁾ Bunun bir sonucu, kararsız, nispeten sığ bir psikolojik temele dayanan ve varoluşsal açmazları karşılayacak araçlar sağlayan, ahlakî ilkelerle bütünleşmemiş günlük toplumsal yaşamın rutinleşmesidir. Ölüm, hastalık ve deliliğin tecrit edilmesi ve cinselliğin özelleşmesinin her ikisi de bu durumun sonucudur ve aynı zamanda rutininin istikrarının bir koşuludur. Tecrit etme sayesinde psikolojik olarak sorunlu olan bir dizi deneyim insanların günlük yaşamlarının akışı içerisinde sürdürdükleri faaliyetlerin asıl bütününe rahatsız etmez. Bu tür deneyimlerin rutinleşmiş faaliyetlerin devamlılığı içerisine girmesi engellenir ve günlük toplumsal yaşamın gerçekleştiği bağlamların dış sınırlarına itilir. Tecrit etmenin kökenlerinin ya da bunun yaygın biçimde yerleşmiş anlamlarının bir tür işlevselci anlatımını sunmak istemiyor-

rum. Tecrit mekânlarının gelişmesi kısmen ıslah örgütlerini yücelten etkilerle ve kısmen de “zihinsel” ve “fiziksel” hastalığı “tedavi etmeye” çalışmanın “teknik” yöntemlerinin oluşan önceliğiyle açıklanabilir. Tecrit edilmenin sonucu hiçbir genel yönden toplumsal aktivitelerin devamlılığı için işlevsel değildir. Ontolojik* güvenlik duyguları bakımından, modern toplumların üyeleri genelleşmiş endişeye özellikle maruzdur. Bu, bireyler olarak ya normalde tecrit edilmekle baskı altına alınan varoluşsal açmazları göğüslemek zorunda kaldıklarında ya da daha geniş ölçüde sosyal hayatın rutinleri bir sebeple önemli biçimde bozulduğunda yoğunlaşabilir. Modern sosyal hayatın geniş bölümlerinde izlenen rutinlerin boşluğu hem dayanışmayı destekleyip hem de hizipleşmeye neden olabilecek sembollere bağlanmanın psikolojik temelini oluşturur. Bu semboller arasında ulusçulukla ilişkili olanlar da vardır ve bundan kaynaklanan konulara Bölüm 8’de döneceğim.

* Varlıkbilim

SINIF, EGEMENLİK VE YURTTAŞLIK

ÇOĞULCULUK

Kavram ve realite olarak egemenliğin gelişmesi ilk bakışta oldukça karşıt gelişmeler olarak görünen şeylerle, mutlak hükümdar ve modern demokratik devletin gelişi ile, ilgili olarak büyük önem taşır. Aynı zamanda egemenliğe doğru gidiş, kaynakların hükümdarın ellerinde toplanmasını sağladıkça, bu politik gücün monarşi figürünün belirttiği kolektif yeteneklere dayandığı ancak kraliyet yönetiminin geleneksel süslerinin fazla ilgisinin bulunmadığı bir genel bilinci uyarır.

Modern demokrasinin gelişmesinde her ikisini de konu alacağım iki zıt yorum mevcuttur. Bir yanda demokratik katılımın kökenlerini sınıfsal dinamik bakımından izah etmeye çalışan bilindik Marksist anlatım vardır. Böyle bir anlatım çok farklı incelik dereceleriyle yapılabilir ve yapılmış olsa bile ana çerçevesi yeterince açıktır. Demokratik politikaların ortaya çıkışını şekillendi-

ren asıl dönüştürücü etki kapitalizmin gelişmesi ve bunun gerektirdiği sınıf mücadeleleridir. “Burjuva özgürlükleri” yükselen kapitalist sınıfın üyelerini toprak sahibi aristokrasiye karşı safa sokan çatışmalar yoluyla sağlanan bir dizi medeni ve politik hakları içerir. Savunmacıları tarafından evrensel olarak önerilen “burjuva hakları” gerçekte kapitalist sınıfın hakimiyetini meşrulaştırmaya hizmet eder. Özellikle soyut bildirilerinden çok, daha detaylı çalışmalarında Marx’ın da itiraf edebileceği gibi bu tür haklarla ilgili çatışmalar çoğunlukla sınıfsal bölünmenin yüzeysel açıklaması olarak görüldüğünden sınıfsal çatışmadan belli bir bağımsızlığa sahip olabilir. Marx’ı eleştirenlerin birçoğu karşıt görüştedir. Bendix, medeni ve politik haklar bazı tarihî durumlarda sınıfsal çatışmayla birleşse de, gerçekte bunlardan ilkinin diğerine göre üstünlüğe sahip olduğunu iddia ederek Marksist konumu etkin biçimde tersine çevirmeye çalışır. Modern devletin demokratikleşmesinin ne kökenleri ne de sonuçları sınıfsal çatışmayla önemli biçimde şartlanmamıştır. Bu yüzden Marx’a 19. yüzyıl Avrupa’sında sınıf çatışmasının prototipi olarak görünen mücadeleler demokratik politikaya tam üyelik sağlamak için dışarıda tutulan grupların gayretleri olarak görülür.⁽¹⁾

Bu rakip konumları değerlendirmeden önce bazı kavramsal ve kanıtsal gözlemler yapılmalıdır. Birkaç kavram demokrasiden daha şiddetle tartışılmıştır. Bu tartışmaların akışını izlemeye çalışmayacağım ama “demokrasi”yi geniş anlamıyla “çoğulculuk” ile eşdeğer kabul etmekte Lindblom’u takip edeceğim.⁽²⁾

Çoğulculuk çoğun hükmetmesi demektir ve “hükümetin siyasi olarak eşit kabul edilen yurttaşlarının tercihlerine sürekli duyarlılığını” gerektirir.⁽³⁾ Bu tür “hükümet duyarlılığı” sağlama şekilleri olarak seçmen sistemleri, çoğulculuk oluşturma ve bu-

nu sürdürmenin asıl aracı olan istinaf mahkemelerinin birincil ama tek olmayan yöntemsel araçlarıdır. Lindblom kendisini bunların ilkinde yakın görür ama ikincisi de önerdiği formülleştirme bakımından aynı derecede önemlidir. Çünkü, belirttiği gibi çoğulculuk (prensipte) gücün keyfi kullanımını dengeleyen tartışmalara ve ikna etmeye bağlıdır. İstinaf mahkemesi olarak yalnızca parlamentoları değil tartışma odalarını ve hukuk mahkemelerini, ama ayrıca politik kararları etkileyen tartışmaların sürdürüldüğü herhangi bir arenayı -özellikle basın ve yakın zamanda elektronik medya- dahil ediyorum. Lindblom'un kullanımından ayrıldığı önemli bir yön mevcuttur. O, çoğulculuk fikrini "burjuva" ya da "liberal demokrasi"lerle sınırlar. Ben bunu, liberal demokrasi çoğulculuğun yalnızca bir türüdür şeklinde çok daha kapsamlı bir kavram yapmak istiyorum. Avrupa ulus-devlet çoğulcu sistemleri, baskın bir biçimde liberal demokrasi şeklini almışlarsa bile, her türden ulus-devletlerdeki diğer hükümet türleri de çoğulculuğa kuvvetle meyillidir. Kısaca, ulus-devletle çoğulculuk arasında açıklamaya yardımcı olmayı amaçladığım genel bir ilişki mevcuttur.

Çoğulculuk Lindblom'un açıkladığına göre, belli bir halkın üyelerine mal edilen bir dizi hakkın varlığına bağlıdır. Bu noktada yine de, egemenlikle ilişkili önemli bir olayı kabul etmeliyiz. Çoğulculuk Marx'ın "burjuva hakları" dediği şeyle bariz biçimde ilgilidir. "Burjuva hakları" Amerikan ve Fransız Devrimleri'ndeki klasik formülleştirmelerinde evrensel haklardır. Bunlar ilke olarak bütün insanlığı kapsar ve Marx gibi radikal eleştiricilerin bile bunu kabul ettiklerini görmek sürpriz değildir. Yine tabiatında potansiyel bakımdan evrensel olan temeldeki ekonomik işlemlerin devletlerin sınırlarıyla hiçbir özel bağlantısı yoktur. Hakikaten, "burjuva hakları" her yerde egemen devletler

içerisinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bunlar daha uygun şekilde yurttaşlık hakları olarak görülür ve bundan böyle onları kastetmek için bu terimi kullanacağım.

Lindblom, çoğulculukla ilişkili hak ve yetkiler olarak aşağıdakileri listeler:⁽⁴⁾

- 1) Örgüt oluşturma ve katılma özgürlüğü
- 2) İfade özgürlüğü
- 3) Oy hakkı
- 4) Kamu görevlerine uygunluk
- 5) Politik liderlerin destek için rekabet hakkı
- 6) Politik liderlerin oy için rekabet hakkı
- 7) Alternatif bilgi kaynakları
- 8) Üst yetkilere kimin sahip olacağına karar veren seçimler
- 9) Hükümet politikalarını yapmak için oylara ve diğer tercih ifadelerine dayanan örgütler.

Bunlara somut biçim veren usuller önemli ölçüde değişik olabilir ve “ifade özgürlüğü” gibi deyimler potansiyel olarak farklı yorumların gerçek bir anı kovanını örter. Yine de bu, modern politik sistemlerin analizinin genel amaçları için kullanışlı bir formülleştirilmedir. Ancak T. H. Marshall tarafından sağlanan yurttaşlık hakları sınıflandırmasını da buna eklemeyi öneriyorum.⁽⁵⁾ Marshall üç tip yurttaşlık hakkını -medeni, politik ve sosyal- birbirinden ayırır (gerçi ben bunlardan üçüncüsüne “ekonomik” haklar diyeceğim). Lindblom’un listesi esas olarak medeni ve politik haklarından, artı bunları gerçekleştirme araçlarından oluşur. Medeni haklar asıl olarak listesindeki 1, 2, 7 ve 9’uncu kategorilerdekilerle ilgili olanlardır. Bunlar birbirleriyle özgürce ilişkide olan, istedikleri yerde yaşayan, konuşma özgürlüğünden ve “sapkın” davranış suçlamaları bakımından adaletten yararlanan bireylerin yasal olarak garanti edilmiş haklarıdır.

Geriye kalanlar bireylerin politik gücün uygulanmasına seçmenler olarak ya da daha doğrudan politikanın uygulanmasına katılımları ile ilgili politik haklar ve yetkililerdir. Ekonomik yurttaşlık hakları bu kategorilerin her ikisinden de ayrı tutulabilir. Bunlar devlet içerisindeki herkesin belli bir asgari hayat, ekonomik refah ve güvenlikten faydalanma hakkıyla ilgilidir.

ÇOĞULCULUK, YURTTAŞLIK

Neden ulus-devlet ve demokrasi arasında (çoğulculuk olarak anlaşılan) kendine özgü bağlantılar vardır? Ben bu bağlantıları en azından genel olarak idari güçlerin ulus-devlette toplanmasıyla ilgili, kontrol diyalektiğine bağlı olarak yorumlamak istiyorum. Sınıflara bölünmüş toplumlarda modern anlamda “hükümet” olmadığını ileri sürdüm. Devlet yetkililerinin idari erişimi büyük halk kitlesinin yaşadığı yerel toplumların gündelik yaşamlarını geniş ölçüde dokunulmamış bırakır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda devletin gücüyle ilgili kontrol diyalektiği “parçalı özyönetim” konusu olarak tanımlanabilir. Bu demektir ki, siyasi merkez ve ona tâbi halkın karşılıklı bağımlılığı nispeten düşük olduğundan, karşılığında devletin sınırlı bir hizmet sağladığı devlete olan belli yükümlülükler yerine getirildiği sürece, yapılan “çalışma anlaşması” büyük ölçüde yerel toplumun özyönetimini gerektirir. Askeri güç kullanma ya da kullanma tehdidi devlet aygıtının idari erişimini sürdürmede hep var olmak eğilimindeydi, çünkü kumanda edebildiği zaman-uzay mesafesi, en azından modern devlete kıyasla düşüktü. İkincisinde idari güç oluşumu (her şeyden önce gözetimin yukarıda not edilen çeşitli bakımlardan genişletilmesiyle oluşturulan) devletin tâbi halkını yönetme vasıtası olarak şiddet araçlarının kontrolüne olan bağımlılığını azaltır. Ancak gözetimin genişlemesiyle sosyal faaliyetle-

rin hareketlenmesine bağı olan idari güç yöneten ve yönetilenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi arttırır. Karşılıklılık arttıkça kontrol diyalektiği yönetilen gruplara hükmedenleri etkilemek için daha büyük olanaklar sunar. Ben bunu çoğulculuğun ilk önce mutlak devletin gölgesinde ve sonra da daha açık ve doğrudan ulus-devlete dönüşüm sürecindeki gelişiminin arkasındaki “yapısal fon” olarak alırım.

Bu tartışmanın bir yönü olarak Parsons’un “güç sönmesi” yorumunun -biraz değiştirilmiş biçimde- modern devletin karakterini anlamada önemli ilgisi bulunduğunu varsayıyorum.⁽⁶⁾ Parsons, hakimiyet sistemlerinin yönetilen gruplardakilerin yönetenlerine güvenlerini sürdürmeyi gerektirdiğini iddia eder. Hangi sebeple olursa olsun, bu güven zayıflamaya başlayınca sistemde oluşturulan gücün miktarı azalır; “yönetilemez” olur. Ancak böyle güç sönmesi durumlarında hükümet kontrolünü sürdürmek için geniş çapta güç kullanmak ya da kullanma tehdidi gereklidir. Ulus-devletin idari gücünün ve bunun çoğulculukla bağlantılarının anlatımı olarak bu, çeşitli nitelemeler yapılması gerekse bile yararlı ve makuldür. Halk kitlesinin yönetim sistemine “güven” duyması değil, yalnızca onunla ilişkilerindeki yükümlülüklerini pragmatik olarak kabul etmesi gereklidir. Şiddet kullanılması (askeri güç) idari gücün ilk kurulmasında yalnızca güç sönmesi koşullarıyla sınırlı olmayıp Parsons’un izin verdiğiinden daha direkt gerekliydi. Ama, çoğulcu etkilerin baskı altına girme ya da yok olma eğilimine girmesi güç sönmesi koşullarındadır.

Güç sönmesini getirebilecek birçok muhtemel koşul mevcuttur, ama genel olarak bu üç temel yurttaşlık hakkı üzerindeki mücadelelerle kuvvetle şartlanması olasıdır. Bunun neden böyle olması gerektiğini göstermek için, yurttaşlık haklarının şekillenmesini anlatışını tetkik ederek Marshall’ın çalışmasına eleştirci

yönde döneceğim.⁽⁷⁾ Marshall üç tür vatandaşlık hakkı tipolojisi- ni feodalizme gönderme yaparak olumsuz, her ikisinin örgütsel odağına gönderme yaparak olumlu tanımlar. Feodal sistemde haklar evrensel değildi, diğer bir deyişle ulusal politikanın her üyesine uygulanabilir değildi. Çeşitli malikâne ve şirketlerdeki- ler birbirleriyle ilişkilerinde farklı haklara ve görevlere sahip ola- rak etkin biçimde ayrı toplumlara aittiler. Dahası, bu hak ve gö- revler tekil gruplar oluşturmaya yatkındır; ancak 18. yüzyıldan beri üç yurttaşlık hakkı birbirinden ayrılmıştır. Bu, kısmen her birisinin ya da en azından ilk ikisinin farklı örgütsel odağı olma- sindandır. Medeni hakların idaresinin ana kurumsal odağı yasal sistemdir. Siyasi yurttaşlık hakları odak noktaları olarak parla- mento ve yerel hükümet kurumlarına sahiptir. Üçüncüsü -eko- nomik haklar- Marshall'ın gözünde açıkça böyle bir örgütsel ko- numdan mahrumdur, ki bunları ima etmek için "toplumsal hak- lar" terimini kullanmayı yeğlemesi belki de bu yüzdendir.

Marshall'ın tartışması bariz biçimde Britanya'ya odaklanmıştır ve o da şemasının diğer bağlamlarda eşit inandıcılıkla geçerli olacağını iddia etmez. Onun tezi, yurttaşlığın üç yönünün geçen iki-üç asırda her birisinin diğerleri için bir çeşit zemin olarak hizmet ettiği farklı oranlarda geliştiğidir. Medeni ya da yasal hakların asıl olduğu dönem bireyin hürriyet haklarının ve ka- nun önünde tam ve eşit adaletin sağlamca kurulduğu 18. yüzyıl- dı. O nedenle daha önceki yüzyıllarda gelenek ve kanunlarla ço- ğu kimse için men edilmiş bulunan kişinin arzu ettiği yerde ya- şama ve çalışma hakkı genel olarak kabul edilmiştir. Marshall'a göre geleneksel görüş halkın yer değiştirmesi üzerindeki kısıtla- maların "tebanın özgürlüğüne karşı bir tecavüz ve ulusun refa- hına bir tehdit" oluşturduğu yeni prensibine yerini ancak yavaş yavaş bırakmıştır. Yasal sistem öncelikle bu fikri ileri götürmek-

le ilgilenmiş, mahkemeler bireyleri doğdukları yerlere ve mesleklere olan esaretlerinden kurtaran bir seri hüküm vermiştir. Medeni özgürlükler esas olarak feodal toplum kalıntılarının yok oluşundaki nihai süreçtir. Bunlar, ancak eğer birey otonom bir vasıta olarak kabul edilirse o bireyi politik bakımdan sorumlu görmek makul olabileceğinden, politik hakların oluşması için gerekli temeldi. Evrensel politik hakların oluşturulması 19. yüzyıla ve 20. yüzyıl başına aittir. En azından Marshall'a göre bu süreç, daha önceki birkaç ayrıcalıklı kimsenin tekelinden politik toplumun tümüne, eskilerin uzantısı şeklindeki yeni hakların oluşması değildi. Ekonomik haklar hemen tamamıyla 20. yüzyıla aittir. 19. yüzyıl, yükselen endüstriyel kapitalizm dönemi, ekonomik güçlerin oyunundan en ters şekilde etkilenenlerin yoksulluğa karşı korunmasının az olduğu bir dönemdi. Fakirlik sosyal aşağılık göstergesi olarak kabul ediliyor, Britanya'da işliklere konulan yoksullar diğer yurttaşların sahip olduğu haklardan neredeyse hapsedilmiş suçlular ya da belgelenmiş delillerle aynı derecede mahrum ediliyordu. Ama 20. asırda bu, büyük ölçüde siyasi vatandaşlık etkilerinin sonucu olarak tersine döndü. Herkese oy hakkının yerleşmesiyle örgütlenmiş işçi sınıfı refah ya da ekonomik hakları hak olarak pekiştirmek için politik gücü güvenceye alabilmişti.

Marshall'a göre özellikle ikinci ve üçüncü türden yurttaşlık haklarının gelişmesi kapitalist topluma özgü olarak kabul ettiği sınıfsal bölünmeleri önemli ölçüde azaltır. Ona göre;

20. yurttaşlık ve sınıf sistemi savaştaydı... Sosyal hakların genişlemesi artık sadece toplumun en alt kademelerindeki bariz yoksulluk belâsını hafifletme çabası değildir... O, artık toplumsal binanın temelindeki ze-

min seviyesini üst yapıyı olduğu gibi bırakarak yükseltmekten hoşnut değildir. O, tüm binayı yeniden modellemeye başlamıştır ve gökdeleni bir kulübeye dönüştürerek bile sona erebilir.⁽⁹⁾

Marshall'ın bu konulardaki görüşleri Bendix ve benzeri bakış açısına sahip diğerlerinin geliştirdiği fikirlerden biraz farklıdır. Marshall'ın görüşünce vatandaşlık hakları ve bunlarla ilişkili siyasal mücadeleler, modern toplumlardaki sınıfsal çatışmalardan daha önemli bir role sahip değildir, bu ikisi daha çok birbirini dengelemeye eğilimlidir. Vatandaşlık hakları sınıfsal çatışmadan türeyen gerilimleri yumuşatsa da sınıfsal bölünmeyi kapitalist toplum bağlamında yok edemez. Vatandaşlık ve kapitalist sınıf sistemi arasındaki karşılaşma herhangi bir taraf için mutlak bir zaferden çok anlaşmalı bir ateşkesle, bir "sınıfsal uzlaşma" ile sonuçlanır. Sanırım bu görüş -bazı kilit yönlerden- Marshall'ın aklındakinden oldukça farklı biçimde kullanmak istesem bile doğrudur. Bu, Marshall'ın söylemek isteyeceği yönleri, analizi gelişmenin özellikle Britanya'lı bağlamından ayırarak ve vatandaşlık hakları tartışmasının gözetim tartışmasıyla ilişkilendirerek eleştirilmesi demektir.

Bu problemlerin ilkinin gittiği yere göre, Marshall'ın vatandaşlık haklarının gelişmesini gerektiğinde devletin cömert elinden yardım alan, doğal evrim süreciyle getirilen bir şey olarak kabul etme eğilimine bir itirazda bulunmalıyız. Diğer toplumlardaki gibi Britanya'da devlet yetkililerince çatışma olmadan verilmiş az şey vardır. Yalnızca vatandaşlıkla sınıf arasında "mücadele" olmamış, vatandaşlık haklarının kendisini kazanmak için de mücadele olmuştur; şayet iddiam doğruysa imkânları olmayan kim-seler taleplerini sürdürmek için hatırı sayılır kaynaklar toplamış

bulunmaktadır. Britanya'da Marshall'ın tanımladığı vatandaşlık haklarının kazanılmasının sıralaması mantıklıdır. Medeni haklar büyük bölümüyle politik haklardan evvel, buna karşılık bu ikisi de ekonomik haklardan önce tespit edilmiştir. Buna rağmen Britanya'da bile resim Marshall'ın izin vereceğinden daha karmaşıktır, örneğin bazı çeşit medeni haklar ancak 20. asırda kazanılmıştır (diğerleri de aşınmış ya da kaybolmuştur). Diğer yerlerdeki gelişmeler de gerçekleşme sıralamaları oldukça farklı olduğundan yurttaşlık haklarının üç aşaması üzerindeki peş peşe bir hareket şeklinde kolaylıkla betimlenemez. Bu şekilde 19. yüzyıl Almanya'sında Bismarck çalışan sınıfa özellikle Marshall'ın tarif ettiği politik hakların gerçekleşmesini engellemek için çeşitli refah hakları vermiştir.

Yurttaşlık haklarının üç kategorisini yurttaşlığın genel gelişim aşamaları olarak görmektense bunları gözetimin hem üst grupların gücü için gerekli hem de kontrol diyalektiğinin işlemesi için bir eksen olduğu yerde her biri ayrı bir gözetim türüne bağlı üç çekişme ya da çatışma arenası olarak yorumlamak daha makuldür. Medeni haklar devletin polislik faaliyetleriyle uğraşan gözetim biçimleriyle kendine has bir şekilde bağlantılıdır. Bu bağlamda gözetim, "sapkın" davranışın kontrol edilmesi açısından adli ya da cezaî örgütlerin aygıtından ibarettir. Marx medeni hakları sermayenin ücretli işçilik üzerindeki egemenliğini meşrulaştıran par excellence* "burjuva hakları" kategorisi olarak tartışmaya yatkındır.

Marksist konumun kuşkusuz geçerli bazı yönleri varken, medeni hakların ve bunları kuşatan aşağı yukarı kronik mücadelelerin modern devletlerde genel ve bağımsız bir öneme sahip bulunduğunu görmek şarttır.

* Belli başlı

<i>Medeni haklar</i>	<i>Polislik şeklindeki gözetim</i>
<i>Politik haklar</i>	<i>Devletin idari gücünün tepkisel izlemesi şeklindeki gözetim</i>
<i>Ekonomik haklar</i>	<i>Üretim “yönetimi” şeklindeki gözetim</i>

Diğer iki tip hak gibi medeni haklar da kendilerine özgü bir mekâna sahiptir. Yani, hakların talep edilen evrenselliğinin kanıtlandığı kurumlaşmış bir ortam -hukuk mahkemesi- mevcuttur. Hukuk mahkemesi, “medeni haklar” içerisinde yer alan özgürlükler dizisinin hem savunulduğu ve hem de ileri götürüldüğü prototip istinaf mahkemesidir. Doğal olarak, hukuk mahkemesini polisliğin şekil ve sınırları üzerine mücadelelerin yapıldığı tek ortam olarak görmek yanlıştır; bunlar disiplin gücünün tecrit ettiği bağlamlar da dahil bu tür gözetimin sürdürüldüğü neredeyse her durumda olur. Aynısı çekişmenin kurumsallaşmış mekânının -parlamento ya da kurul odası- hakların temsili için resmi ortam olduğu ama parlamento dışında da her tür çekişmenin mümkün olduğu politik haklar için de vurgulanmalıdır. Marshall ekonomik hakları ayrı bir mekâna bağlamaz ve bir anlamda bunun için iyi bir neden vardır, çünkü aynı cinsten uygun bir tartışma odası bulunmamaktadır. Ancak ekonomik haklar üzerindeki mücadelelerin odaklandığı mekân, söz konusu gözetimin işgücü üzerindeki “yönetim” olduğu işyeridir. Eğer burada kurumlaşmış bir istinaf mahkemesi yoksa bu kapitalizmin sınıfsal yapısındaki çok önemli bir olayı yansıtır. Ekonomik haklar üzerindeki mücadelenin asıl örgütlü aracı sendikadır ve o, bu tür gözetimle ilgili çekişme ortamlarını bulduğumuz endüstriyel arabuluculuğun mekânıdır.

Kapitalizm bir sınıf toplumunu gerektirir ve analizi daha da geliştirmek için sınıfsal ilişkilerin çeşitli yurttaşlık haklarını etkilediğini ve kendisinin de bunlardan etkilendiğini dikkate almak zorundayız. Bu etkileri açıklamak için, Marshall'ın görüşlerinin eleştirisel değerlendirmesine dönmek faydalı olacaktır. Bu Marx'ı, Marshall'a karşı kullanmayı gerektirir ama sonradan ben Marshall'ı, Marx'a karşı kullanarak kantarı diğer tarafa egeceğim. Başka bir yerde kapitalist girişimin örgütlenmesindeki kapitalist işçilik sözleşmesinin önemini vurgulamıştım.⁽¹⁰⁾ Kapitalist işçilik sözleşmesi “ekonomik” ve “politik” alanların ayrılmasında bir ana unsurdur. Artık bunun hakkında Marshall'ın görüşleriyle ilgili çeşitli hususlar ortaya konmalıdır. Ekonomiğin politikten yalıtılması kısmen Marshall'ın medeni haklar olarak gönderme yaptığı gayet yasal özgürlükler sayesinde başarılmıştır. Bu tür haklar ve ayrıcalıklar devletin alanının “dışında” oluşturulmuş olarak değil “özel” örgütlenmiş ekonomik faaliyetten ayrılmış “kamusal nüfuz alanı”nın ortaya çıkışının önemli bir ögesi olarak görülmelidir. Medeni haklar böylece kapitalist gelişimin ilk aşamalarından itibaren “politik” kabul edilen şeyin tam tarifiyle sınırlanmıştır.

Medeni ve politik yurttaşlık hakları birlikte gelişmişlerdir ve ondan sonra da güç dağılımını doğrudan etkileyebilecek bir farklı yorumlar dizisine maruz kalmışlardır. Dahası, ekonomik haklar diğer iki tür yurttaşlık hakkıyla başa baş kabul edilemez, çünkü bunlar kapitalist toplumun doğasında sınıf egemenliği asimetriğini ifade eder. Marx medeni ve politik hakları prensipte evrensel ancak pratikte egemen sınıfın hakimiyetini yeğleyen özgürlükler olarak kabul eder. Marx bu konuda tabii ki önemli ölçüde haklıydı. Kapitalist işçilik sözleşmesi, özellikle kapitalist girişimin büyümesinin ilk döneminde işçiyi işyerinin kontrolü

üzerindeki resmi hakların dışında tutar. Bu dışta tutulma endüstrinin sahası özellikle “politika dışı” olarak tanımlandığından kapitalist devlete yol açmaz ama onun için yaşamsaldır. Bu perspektiften, neden ekonomik vatandaşlık haklarının yalnızca medeni ve politik hakların bir uzantısı olarak kabul edilmeyeceğini ve neden bunların kendi özel istinaf mahkemelerine sahip olmadıklarını açıklayabiliriz.

Gözetimin üç türü bazı yönlerden birbirine sıkıca bağlıdır ve diğer yönlerden kapitalist toplumun sınıfsal karakteri nedeniyle birbirinden ayrılmıştır. Biraz evvel belirttiğim gibi, medeni haklar ekonomik ve politiği birleştiren ve ayıran bağlantı yerinde özel öneme sahiptir. Bu ilişkinin sınıfsal asimetrisi hem işçi hareketlerine özel bir tarihsel önem vermeyi gerektirir, hem de aynı zamanda işçi hareketi mücadelesini iki farklı yerde ayırmaya meyillidir. Bunların her birisinde yurttaşlık hakları Marshall’ın önerdiği gibi ona karşı olmaktan çok sınıf çatışmasının odağı olmak eğilimindedir. Politik alanda işçi ya da sosyalist partilerinin kurulması (birçok ülkede önceden varolan hükümetlerce aktif biçimde karşı çıkmıştır) herkese oy hakkını kazanmaya ve sonra da ekonomik hakların uygulanmasına, savunulmasına veya genişletilmesine koşullanmıştır. Burada, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki işçi hareketleri süreç içerisinde genişletilen bir medeni ve politik haklar birleşimini kurabilmiştir. Ancak sanayiinin hükmü içerisinde durum farklıydı ve öyle olmaya da devam etmektedir. Ekonomiğin politiktan ayrılması kapitalist gelişimin ilk yıllarında fabrika kapısından içeri giren işçinin iş süreci üzerindeki tüm şekilsel ve çoğu gerçek kontrolü feda etmesi anlamındaydı.

Eski tür toplumlarda üretimin ayrılmaz parçası olan şeyin -işçinin işçilik süreci üzerinde önemli derecedeki kontrolü- mo-

dern üretimin yeni gözetim ortamlarında tekrardan kazanılması gerekmiştir. Bütün kapitalist ülkelerde işgücünün geri çekilmesi tehdidi ya da gerçeğiyle desteklenen sendikalaşma, astların iş yerinde kullanabileceği gücün ana kaynağını oluşturmuştur. İş ortamlarının kontrol diyalektiğindeki asıl yaptırım olarak grev durumu ya da tehdidi modern üretimin yeni koşullarına kadar kolaylıkla götürülebilir. Marx'ın ünlü *Onsekizinci Brumaire*'in* giriş pasajında belirttiği gibi köylüler dağılma eğilimindedir.⁽¹¹⁾

Kapitalist işyerinin gelişmesi ortaklaşa hareketin kolaylaştığı ortamlar sağlar. Ancak bunun kadar önemli olan, girişimcilerin sayesinde egemenlik kurdukları işçilerin mülksüzlüğünün bir kaynak olduğu gerçeğidir. Koordine edilen işgücüne bağımlı olan işverenler işçilerin şekilsel olarak hiç verilmemiş olan esaslı bir kontrol önlemi sağlamak için kullanabileceği bir dizi diğer manevralar kadar bu işgücünün ortaklaşa geri çekilmesine de maruzdur. Bu nedenle, görüşümce sınıf çatışmasının vatandaşlık haklarının genişlemesine vasıta olduğunu söylemek bu tür hakların yaygınlaşmasının sınıfsal bölünmeleri azalttığını söylemekten daha geçerlidir. *Marshall tarafından ayırt edilen üç vatandaşlık hakkı biçiminin hepsi de çift taraflıdır.* Bunlar gözetim hususları olarak hakim sınıf üyelerinin alt pozisyonlardakiler üzerinde sürdürdüğü kontrolü genişletmek için seferber edilebilirler. Ama aynı zamanda her birisi bu kontrole karşı kullanılabilecek bir mücadele manivelasıdır. Kapitalist bir ülkede sınıf egemenliği bu mücadelelerin yöneldiği en önemli tek kurumsal eksenidir. Bu bakımdan Marx'ın görüşü hâlâ inandırıcıdır. Ancak bundan gözetimin bir sınıfın mülhak eseri** olduğu, ya da sağ-

* Fransız büyük devrim takviminin ikinci ayı

** Diğer bir şeyle aynı zamanda gerçekleşip ne eser ne de illet sayılan şey

ladığı güç oluşturma usullerinin kapitalist sınıf sisteminin aşılmasıyla ortadan kaybolacağı çıkmaz. “Burjuva hakları” üzerinde toplanan çatışma mutlaka sınıfsal çatışma değildir ve bunların gerçekleşme seviyesi ve tabiatı Marx’ın inandığından çok daha problemlili olarak görülmelidir.

YURTTAŞLIK, İDEOLOJİ VE ULUSÇULUK

Geleneksel devletlerin, devletin gözetim operasyonlarıyla doğrudan ilişkili ama çok küçük bir “kamu”yla sınırlı bir kamu alanı açtığını belirtmiştim. Sıfat ve isim olarak “kamu” teriminde olası birkaç anlam gölgelenmesi mevcuttur. Kamusal bir olay sınırlı olmak yerine “görüşe açık”tır; ve birlikte varolmanın özel bağlamlarından çok insanların genel bütünüyle ilgilidir. Yine, “kamusal” hususların her birisi geleneksel devlette yazının önemi vurgulamaya yardım eder. Bir liste, dosya ya da metin, sözlü iletişimin olamayacağı bir şekilde yazarlarından uzaklaşması anlamında -en azından elektronik bilgi depolama şekilleri gelece kadar- mecburen “açık”tır. Yazılı belgeler de konuşmanın bağlamsal sınırlılığını bu uzaklaşmanın gücüyle değiştirir; bunlar potansiyel olarak sınırsız geniş bir izleyiciye erişirler. Yazının varlığının devlet gücü bakımından kamusal alanı ne kadar desteklediği okur-yazarlık kapsamına, ilgili belgelerin doğasına ve bilginin depolandığı iletişim ortamlarının kullanımına bağlı olarak geniş ölçüde değişir. Ancak devletlerin gelişmesi, devlet gücü denilen şeye belirleyici olarak şekil veren söylev biçimlerinin oluşumuyla mecburen aynı noktaya yöneliktir.

Genellikle halk kitlesine ulaşamayan idari gücün gezici ifadesinin nispeten sınırlı olması tarımsal devletlerin doğasındandır. Ancak modern devletin farklılığı devlet faaliyetinin tepkisel gözetiminin çok önemli ölçüde genişlemesidir. Devlet egemenliği-

nin gelişmesi mutlak devletin oluşumuyla belirtilen ancak ulus-devlete en üste ulaşan yeni bir idari şekli açıklar ve daha da teşvik eder. 16. yüzyıl ve sonrasında teorisyenlerine göre, bir devlet ancak o devletin halkının büyük bölümü egemenlikle bağlantılı bir dizi kavrama hakimse “egemen” olabilir.⁽¹²⁾ Bu tür hakimiyetin özellikle bu idareyle doğrudan ilgili olanlardan çok devletin idaresine tabi olanlar arasında tamamen dolaşır olması gerekmez. Ama Machiavelli, Bodin ve diğerleri “politika” hakkında yazmaya başladıklarında ne yalnızca bir dizi değişikliği tanımlıyor ne de yalnızca politika önerileri yapıyorlardı; onlar idari gücün yeni bir düzeni olarak devletin ne olduğunu tayin etmeye yardım ediyorlardı. Genel bir politik toplum üyeliğiyle ilgili olarak yurttaşlık fikirlerinin gelişmesi bununla çok yakından bağlantılıdır. Çoğu durumda geleneksel devletlerin halk kitlesi ne kendilerini bu devletlerin “yurttaşları” olarak gördüler, ne de bu bunların içerisinde iktidarın devamlılığı için özel bir sorundu. Ama devletin idari kapsamı tebasının günlük faaliyetlerine ne kadar girmeye başlarsa bu teorem o kadar az geçerlidir. Devlet egemenliğinin genişlemesi ona tabi olanların bir anlamda -başlangıçta muğlak ama giderek daha kesin ve belli- politik bir topluma üye oldukları ve bu üyeliğin sağladığı hak ve yükümlülüklerin bilincinde oldukları anlamına gelir.

Matbaanın gelişimi ve okur-yazarlığın yaygınlaşması genişlemiş bir “kamu” âlemi yaratır; gerçekten de ilk kez bu terimin bir sıfat olduğu kadar bir isim olarak da kullanılması anlamlı olur. Matbaa yalnızca devletin tepkisel gözetim yeteneklerini değil iletişimin sözel bağlamlardan uzaklaşmasını da son derece genişletir. Ancak, ulus-devletin ortaya çıkış dönemine kadar matbaanın gücü tam olarak tanınmış ve faydalanılmış değildi. Resmi istatistiklerin düzenli toplanmasının başlangıcı, gazete, dergi ve bro-

şürlerin ilk çıkış furyasıyla aynı dönemdir. Gouldner bu konuda şu ikna edici yorumu yapmıştır:

Önce, bu tür yayınlar edebi yorumu “haberler” ile birleştirmek eğilimindeydi. Ancak 1800’lerde parlamentolar ve politik merkezler geniş ilgi gördüğünden ve piyasaların ulusal ve uluslararası sistemlere yayılması uzaktaki olayların yerel fiyatları ve arzı etkileyebilmesi anlamına geldiğinden haberler hakim duruma geldi... Kitlel basının ve “kamu”nun ortaya çıkması karşılıklı olarak yapıcı gelişmelerdir...İlk baştan matbaa örneğiyle gösterilen kitlel basının büyümesiyle artık sayısız kişi aşağı yukarı aynı zamanda sürekli bir bilgi akışına maruz kalmıştır. Bilgi, farklı geçmiş ve ilgilere sahip kişiler için, birbirini tanımayan ve bir araya gelip etkileşim sağlamayan kişiler için bile anlaşılır, ilginç ve ikna edici olduğundan rabitasızlaşmıştır.⁽¹³⁾

Modern devletlerde ana ideoloji boyutlarından bazıları “kamu” alanından sağlanabilecek dolaşan bilginin doğasında ve kapsamında bulunabilir. Modern devlet bağlamında farklı grupların kendi çıkarlarını açıklayan politika veya programları dolaşarak formülleştirme ve kamu alanında bunları desteklemek üzere yer açma yetenekleri yaşamsaldır. Ulus devlette halkın tüm üyeleri onun egemen ve çoğulcu karakterini oluşturan bir dizi kavramı paylaşırlarken, bunlar hareket sebepleri olarak dolaşarak formülleştirilmeye uygun olmaktan çok temelde pratik bilinçle düzenlenir. Bu teorem her seviyede toplum için geçerli olsa bile ayrıcalıklı tabaka ve daha genel olarak hakim sınıf lehine kuvvetle ağırlık verir.

Doğal olarak önemli olan yalnızca çıkarların dolaşarak formülleşmesinin derecesi ve tabiatı değildir. Mevcut olan dolaşarak formülleşmenin sembol sistemlerin ideolojik nüanslarını etkileyen en azından üç esas yönü daha vardır.

1) Neyin “politik” olduğunun ve böylece prensipte devlet tarafından müdahaleye ya da kontrole açık olduğunun tanımlanması. Burada kapitalist toplum içerisinde, ekonomik ilişkilerin “siyaset dışılığı” sınıf egemenliğinin temeli olduğundan devletle sınıf sistemi arasında doğrudan bir bağ vardır.

2) Grup ya da sınıfların kısmî çıkarlarını yeğleyenlere karşı “genel çıkar” için olan uygulama, program ve politikaların tanımı. Devlet idari olarak ne kadar birleşik olursa hükümet de hükümünün kaynağını sürdürmek için “genel çıkar”a o derece cazip gelmelidir. Yine, doğrudan müteşebbis gruplarca “yürütülmese” bile kapitalist toplumlarda devlet aygıtı gelir kaynakları için ekonomik girişimlerin başarısına madden bağımlı olduğundan sınıfsal yanlılığı teşvik eden güçlü baskılar olmak eğilimindedir.

3) “Olayın tarihsel mahiyeti”nin (historicity) toplumsal değişimin planlı ya da gerçek eğilimleriyle ilgili olarak açıklanması.⁽¹⁴⁾ Tüm devletlerin tepkisel gözetimi bir anlamda “tarih”in -geçmişin gelecekte öngörülen gelişmeler için bir bağlantı yeri sağlayan belgelenmiş yorumu- icadını gerektirir. Ancak yalnızca modern Batı’da “tarih”, “olayın tarihsel mahiyeti” -tarih hakkında düşünmenin tarihi değiştirme aracı olarak kontrollü kullanımı- olur.

Ulusçuluğun ideolojik yönleri bu üç kategori bakımından etkin şekilde analiz edilebilir.⁽¹⁵⁾ Ulusçuluk kesinlikle tamamen ideoloji değildir. Ama belli şekillerde devletin idari olarak birleşmesiyle bağlantılı olmak eğilimindedir.⁽¹⁶⁾ Egemenlik, yurttaşlık, ulusçuluk; bunlar aydınlatmaya çalışmayı hedeflediğim nedenlerden dolayı ilişkili fenomenlerdir.

Ulusçuluğa açıklayıcı yaklaşımların, kullanışlı bir sınıflandırması Breuilly tarafından önerilmiştir.⁽¹⁷⁾ Yaklaşımların bir grubu Marksizm’le ilintili olanlardan oluşmaktadır. Gellner’in ulusçuluk üzerine Marksist görüşlerini keskin biçimde Yanlış Adres Teorisi olarak damgalamıştır: “Aşırı Şii Müslümanların Baş Melek Cebrail’in Ali’ye vermeye niyetlendiği Mesaj’ı Muhammet’e vererek yanlış yaptığına inanmaları gibi, Marksistler de basitçe tarihin ruhunun veya beşeri bilincin korkunç bir budalalık yaptığını düşünmek isterler. Uyandırıcı mesaj sınıflara niyet edilmişken korkunç bir posta hatasıyla uluslara gönderilmiştir.”⁽¹⁸⁾ Marx’ın doğaya ve ulusçuluğun etkisine fazla dikkat etmemesi ve yaptığı yorumların çoğunlukla ne öğretici ne de derin olması açık bir vakadır.⁽¹⁹⁾ Sonraki Marksistler “ulusal sorun”la çok ilgilenmişlerdir ancak böylelikle oluşturulan literatür ulusçuluğun doğasını ve kökenlerini aydınlatmak için büyük bir iş yapmış gibi gösterilemez. Ulusçuluğu hakim sınıfın çıkarlarının bir çeşit maskelenmiş ifadesi olarak görmeye çalışan çeşitli Marksist yorumların hiçbirisi fazla akla yakın değildir. Ulusçuluğun yakın zamanlarda⁽²⁰⁾ Marksizm’den etkilenmiş bir yazar tarafından en aydınlatıcı anlatımı Naim⁽²¹⁾ tarafından yapılandır. Naim’e göre ulusçuluğun kaynağı dünya kapitalist ekonomisi içerisindeki eşit olmayan gelişmedir. Geleneksel Marksist bakış sınıfsal çatışmayı ulusallığın bunun yalnızca bir mülhak eseri olduğu “tarihsel değişimin motoru olarak görmüştür. Bu nedenle bunlardan ilkinin sonraki tarafından gölgede kalması gerektiği gerçekten anlaşılmazdı.” Ulusçuluğun kökleri kapitalizmin sınıfsal sisteminde değil onun yayılmasının etkilerinde bulunur. “Kapitalizm yayıldıkça ve onu çevreleyen eski toplumsal formasyonları yıktıkça bunlar daima içlerinde bulunan fay hatları boyunca parçalanmak eğilimindedir. Bu hatların hemen hep ulusal

olması temel bir doğrudur (gerçi bazen iyi bilinen durumlarda derinden yerleşik dinsel bölünmeler de aynı işlevi görebilir).⁽²²⁾

Ancak Nairn'in görüşü Avrupa devletlerinde ulusçuluğun ilk gelişimi için değil anti-sömürgecilik biçimleri için geçerli görünü-
r. Avrupa'da ulusçuluğun ana biçimleri büyük oranda belirli ekonomik mahrumiyet bölgelerinde ortaya çıkmamıştır. Örneğin Alman ulusçuları 19. yüzyılda Almanya'nın lider Avrupa devletlerine kıyasla "geriliğinden" kaygılanmış olabilirler, ancak bunu Alman ulusçuluğunun asıl kökeni olarak almak pek inandırıcı değildir. Diğer durumlarda ulusçuluğun gelişimi daha zayıf ya da daha kötü oluşmuş devletlerde değil en güçlü olanlarda en çok belirgindir.⁽²³⁾ Nairn'in iddialarının sömürge ya da sömürge-sonrası bölgelerde ulusçuluğun ortaya çıkmasına bile ne kadar uygun olduğundan kuşku duyulmalıdır. Global ölçekte kapitalist gelişmeyle ulusçu duyguların şekillenmesi arasında bariz biçimde genel ilişkiler mevcuttur. Ancak ulusçuluk belli bir bölgede önemli olsun ya da olmasın onun özel sembolik içeriği bu şekilde derhal açıklanamaz.

Bu hususlara doğrudan hitap eder görüldüğünden cazip olan bir diğer yaklaşım Deutsch ve diğerleriyle ilgilidir.⁽²⁴⁾ Deutsch devletlerin içerisinde ahlaki ve politik kimlik ortak duygusu yaratmaya götüren iç iletişimin gelişmesini çokça vurgular. Bu bakışta, devletlerin idari gücünü arttırmaya katkıda bulunur diye tanımladığım bazı faktörler ulusçu duyguların uyarılmasından doğrudan sorumlu olarak görülür. Ancak daha yakın incelemede teori hem iletişimin yoğunlaşmasıyla devletlerin pekişmesi arasında kaçınılmaz bir bağlantı olmadığından hem de teori böyle bir pekişmenin kendine has biçimde neden ulusçuluk tarafından eşlik edilmesi gerektiğini açıklamadığından ikna edici değildir. Gellner'in konumu Deutsch'unkine kesin bir benzerlik

gösterir, ancak Gellner ulusçuluğun neden iletişimin yaygınlaşmasıyla ilişkili olduğunu göstermeye çalışır. Sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri kültür homojenleşmesi, kitlesel okuryazarlık, ve “oldukça yekpare bir eğitim sistemine dayanır”⁽²⁵⁾ Endüstriyelizmin zorunlulukları böylece tüm nüfus içerisinde ortak düşünce ve inanç biçimlerinin yayılmasını talep eder. Ulusçuluk kesinlikle bu tür düşünce ve inanç biçimlerinin, bunların koordinasyonunun aracı olan devlete bağlanmasıdır. Ancak bu analizin Deutsch’unkinden ne kadar ileri gittiği soruya açıktır. Daha önce vurgulandığı gibi endüstriyel üretimde neden endüstrileşmiş toplumun ulus-devlet olması gerektiğine dair kendine has bir sebep bulunamaz. Ayrıca, Gellner’in analizi de yine ulus-devleti ulusçuluktan tatmin edici bir biçimde ayırmış görünmez.

Son olarak ulusçuluğun “psikolojik” yorumları mevcuttur.⁽²⁶⁾ Ne Deutsch ne de Gallner’in doğası ya da çekiciliğiyle ilgisi olmadığı kabul edilen ulusçuluğun içeriği hakkında söyleyecek fazla bir şeyleri yoktur. Ancak 20. yüzyılda ulusçu duygular ilk kökenlerinde ve daha sonraki görünümünde bazı ortak semboller içermek eğilimindedir. Bir anavatana bağlılık, belli farklı ideal ve değerler yaratılması ve sürekliliğiyle ilgili olmak, “ulusal” deneyimin belli bazı tarihsel özelliklerine izlenebilirlik; bunlar ulusçuluğun yinelenen özelliklerinden bazılarıdır. Çoğu psikolojik ulusçuluk teorileri bu fikirleri bireylerin kendilerini tanımlayabilecekleri bir ortaklığa dahil olma gereksinimiyle ilişkilendirir. Yerel toplum ya da akraba grubu gibi bu gereksinimi karşılayabilen daha önceki gruplaşmalar geniş ölçüde yok olduğundan ulusçuluk sembolleri modern bir ikâme sağlar. Ulusçuluk yalnızca grup kimliğine bir baz oluşturmaz, bunu bu kimliği farklı ve değerli başarıların sonucu olarak göstermek bağlamında yapar. Bu nispeten yeni bir tip doktrin olsa da, ulusçuluk

geçmişe güvenle bağlanmış bir kimlik arzusuna çekici gelir. Bu tür bir yaklaşım hem ulusçuluğun ilk kökenleri ve hem de bunun sonraki çeşitleri için bir analiz sunar. Modern ekonomik ve politik gelişmenin önceden var olan geleneksel kültürler üzerinde yaptığı parçalayıcı etki ulusçuluğun en güçlü olduğu grup sembolizminin yeni biçimleri için bir arayış yaratır. Ulusçuluk kültürel bozulma koşullarını enerjik biçimde seferber eden bir dayanışma ruhu ve ortak taahhüt oluşturur.⁽²⁷⁾

Ulusçuluğun psikolojik boyutlarının gerçekten önemli olduğunu iddia etsem de varsayılan kimlik gereksiniminin kökenleri ve karakteri böyle bir teorinin özellikle tatmin edici olabilmesi için fazla bulanıktır. Bunun ulusçuluğun neden devletlerle bağlantılı olması gerektiği veya güç asimetrisi ya da buradan ideolojiyle ilgili olabildiği hakkında fazla söyleyecek bir şeyi yoktur. Ayrıca ulusçu duygular kabanıp azalmaya eğilimlidir; bunlar aynı psikolojik gereksinimleri karşıladığı iddia edilen daha küçük gruplarla bağlantılı semboller kadar düzenli gündelik toplumsal yaşamın bir parçası değildir.

Ulusçuluğun bu farklı yorumlarını yalnızca bunlara itiraz etmek için değil, ulusçuluğun kökenlerinin açıklanmasının bunların her birisinin unsurlarını hepsinden farklı çerçeveler içerisine yerleştirerek birleştirmesini gerektirdiğini iddia etmek için belirttim. Niyetim olayın 20. yüzyılda üstlendiği tüm farklı biçimlere uyan bir analiz sunmak değil asıl olarak Avrupa ulus-devletinde ulusçuluk üzerine konsantre olmaktır. Böyle bir bağlamda ulusçuluğun anlatımı aşağıdaki özellikleri aydınlatmalıdır:

- 1) Ulus-devletle ilişkisi demek olan *politik karakteri*;
- 2) Endüstriyel kapitalizmle ilişkisi ve daha spesifik olarak ulusçuluğun sınıf egemenliği ile ilgili *ideolojik özellikleri*;
- 3) Kurumlaşmış bir uygulamalar dizisinden çok bir duygu ve

tutum dizisi olarak ilgili bazı farklı psikolojik süreçler bulundu-
ğu varsayımına direnmek zor olduğundan olası *psikolojik dina-
mikleri*; ve

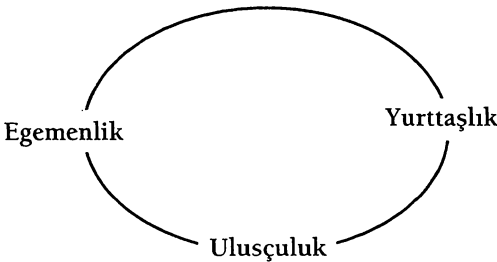
4) Özel sembolik içeriği.

Sembol sistem olarak ulusçuluğun içeriği sorusundan başlaya-
rak bunların üzerinden geçeyim. Farkları ne olursa olsun ulus-
çu idealler “anavatan” kavramını -bir başka deyişle bölgesellik
kavramı- bu ideallerin taşıyıcısı olduğuna inanılan topluma kül-
türel otonomi veren köken efsanesine bağlanmak eğilimindedir.
“Bir ulusçunun arzu ettiği dayanışma vatana sahip olmak teme-
line dayanır: Herhangi bir vatan değil, tarihsel vatan; eski nesil-
lerin vatani, ulusun özelliğinin tomurcuklandığını gören va-
tan.”⁽²⁸⁾ Geçmiş nesillere kültürel otonominin sağlayıcısı olarak
bakmak, Breuilly’nin “olayın tarihsel mahiyeti” dediği şeydir ve
bu daha önce bahsettiğim tarihsel mahiyetle geçici bir ilişkiden
fazlasına sahiptir. Yine burada belli koşulları tanımladıklarını id-
dia eden tarihçi ve filozofların bu koşulları oluşturmaya yardım
eden fikirler sağladıkları bir durum vardır. Herder’in yazıları ba-
zı bakımlardan ulusçuluğun Orta Avrupa dışındaki versiyonları
hakkında bilgi verenlerini temsil etmez, ancak diğer yönlerden
bunlar ulusçu düşünce kaynağı olarak tarihsel mahiyetin örnek
resmini sağlar. Herder için “tarih” yalnızca geçmiş hakkında yaz-
maktan fazla bir şeydir, o bir ortaklığın kültürel birliğinin kav-
ranması aracıdır. Bir kültürü ve onun özel gelişme akışını anla-
mak diğer farklı kültürel değer dizilerinden ayrı olarak onun
kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasını gerektirir. Burada dil
kilit önem taşır, çünkü o mutlaka bir toplumun ürünüdür, her-
hangi bir insan neslinden önce varolmuştur ve içerisinde konu
olan kültürel sistemi oluşturan ana boyutları taşır.

İlk incelemede bu tür fikirler evrensel bir karaktere sahip olan

klasik liberalizmi “burjuva idealleri”nden tamamıyla farklı görülür. Gerçekten de örneğin Britanya faydacılığı düşüncesiyle Alman romantizmi arasında bir karşıtlık görebiliriz. Ancak daha yakın bir değerlendirme, bu tür fikirlerin ulusçu sembolizmle ilişkisi bağlamında bunlar arasında Şekil 4’te diagram olarak gösterilen, egemenlik ve yurttaşlığın aracılık ettiği güçlü bir ilişkiyi gösterir.

Eğer bu ilişkiden ve bununla ilişkili fikirlerin dünyaya yapmış oldukları etkilerden anlam çıkaracaksak bunu iki yönlü değil üç yönlü bir bağlantılar serisi olarak görmeliyiz. Herder tarafından geliştirilen bu gibi fikirler iki yönde uzatılabilir. Birisi belli bir devletin kültürel başarılarını diğerlerine göre üstün bir konuma kendine özgü biçimde yükselecek şekilde farklı ve paha biçilmez kabul eder. Belli koşullarda saldırgan ulusçuluğun en öldürücü şekilleri için araç sağlayabilen bir “tarihsel misyon” inşa edilir. Ama bu zararlı süreci “kültürel tarihsel mahiyet” temelinde geliştirilecek tek süreç olarak kabullenmek kesinlikle hatadır.⁽²⁹⁾ Çünkü bu tür fikirler kültürel çeşitlilik ve evrensel karakterde bir politik organizasyon kavramları arasındaki birliği etkilemek için Herder’in niyet ettiği şekilde kullanılabilirler. Dilbi-

Şekil 4

limsel olarak aracılık edilen kültürel değerler tarihin farklı süreçlerinin taşıyıcılarıdır. Ancak bu değerlerin deposu olan toplumun üyesi olmak tümü aynı ortak deneyimden yararlandıklarından eşitlikçi bir biçimde yorumlanabilir. Ayrıca, diğer toplumların farklılığı kabul edilirken bunlara insanlığın kendine has kültürel çeşitliliği olarak görülenlerle eşit bir statü verilir. Ulusçuluk, egemenlik ve yurttaşlık arasında bu fikirlerin kanalizasyonu ediliği yöne bağlı olarak bir dizi olası bağlar ve gerilimler mevcuttur. Ulusçuluk esas olarak egemenliğe doğru kanalizasyonu edildiğinde -özellikle devlet olmak için birkaç rakip bulunduğu, ya da mevcut bir devletin kuvvetle sıkışmış olduğu durumlarda- ulusçu duygular bir "ulusun" rakipleri üzerindeki üstünlüğünü vurgulayan aşırı bir yön alabilir. Burada yurttaşlık haklarının -özellikle medeni ya da siyasi haklar- az gelişmiş ya da daraltılmış olması mümkündür. Yurttaşlık haklarının daha esaslı şekilde kurulduğu ya da gerçekleştiği yerlerde bunlar ulusçu duygunun daha çoğulcu biçimlerini uyararak egemenlik ve ulusçuluk arasındaki bağlantıları ters yönde etkiler. Onun *Janus** yüzlü karakteri, bir yandan ulusal saldırganlığın öldürücü şekilleri ve diğer yandan da aydınlanmanın demokratik idealleri ulusçuluğu inceleyenlerden birçoğunun göstermiş olduğu bir boyuttur. Ancak bunun psikolojik bir yönü de vardır.⁽³⁰⁾ Belirtmiş olduğum ulusçu duygular oldukça alışılmamış ve nispeten geçici koşullar dışında gündelik toplumsal yaşamın faaliyetlerinin çoğundan oldukça uzakta olmak eğilimindedir. Bu, ulusçuluğun psikolojik yorumunun açıklaması gereken bir olaydır. Ulusçuluğun literatürde daha az bahsedilen ancak oldukça yaygın bir başka özelliği bunun lider şahıslarla olan ilişkisidir. Ulusçu duygular kuşku-

* Eski Roma'da başı iki yüzlü kapılar mabudu

suz sık sık dağınık bir biçimde tecrübe edilir ve açıklanırken, kuvvetle desteklendiği durumlarda normalde bunların açıklanması için bir şekilde odak noktası rolü oynayan bir lider olduğu görülür. Toplumsal aktivitenin oluşturulmuş çevrenin zaman-uzay ortamlarında rutinleşmesinin açıklanması bize bu olayın doğasını açıklamamızda yardımcı olabilir. Modern devlet bağlamlarında, gündelik yaşamın çoğunun rutinleşmiş karakteri geleniğin ahlâksal şemalarına dayanmaz. Böyle durumlarda ontolojik güvenlik, diğeri türlü onu tehdit edebilecek olay ve deneyimlerin tecrit edilmesiyle korunan “ahlâken anlamsız” âdetlerin meşrulaşmasına bağılı olarak psikolojik bakımdan belli belirsiz sağlanmışır. “Ahlâksal anlam” kişisel ve kamusalın sınırlarına geri çekildiğı yerlerde ulusal sembollerle (özellikle belki de ortak deneyimin en güçlü taşıyıcısı olan ortak dil dahil) desteklenen ortaklık özellikle devletin dışından algılanan bir tehdit bulunan yerlerde ontolojik güvenlik için bir araç sağlar.

Bireylerin ontolojik güvenliğinin âdetlerin bozulması, ya da genelleşmiş bir endişe yüzünden tehlikeye düştüğü durumlarda hedef-özdeşleşmesinin gerici biçimleri oluşmak eğilimindedir. Bireyler, özdeşleşmenin oldukça güçlü tutkulu bağılılığa dayandığı lider şahısların etkisiyle yönlendirilmeye yatkındır. Liderlere ve onların liderliğine bağlanan sembollere olan gerici tutku, eğer Le Bon/Freud liderlik teorisi doğruysa yüksek seviyede endişe yaratan durumların ürettiğı kolaylıkla etkiye kapılmaya dayanır. Böylece diğeri koşullarda bireylerin, hakkında oldukça bağımsız ya şüpheli olabildiğı politikalar ve davalar için kitlesel destek oluşturulabilir. Bu tür destek birkaç anlamda geçici olmak eğilimindedir. Kalıcılığı sınırlı olmaya yatkın ve birbiriyle oldukça tutarsız görünen tutumlar arasında hareket edebilecek-tir. Tüm ulusçu liderler popülist doktrinleri bir ya da diğeri ba-

kımdan savunurlar, ancak bazı örneklerde özdeşleşme daha “demokratik” ulusçuluk biçimlerini örnek alan bir şahısla yapılırken diğerlerinde bu daha saldırganca “dışarıda tutucu” tiplerle yapılır. Burada bu yüzden, Janus yüzlü ulusçuluk karakterinin psikolojik temelini görebiliriz.

Şimdiye kadar söylenmiş bulunanlardan, ulusçuluk ne Kedourie’nin görüşündeki gibi Batılı entelektüeller tarafından üretilen bir çeşit sapkınlık olarak, ne de basitçe Marksizm’in geleneksel versiyonlarındaki gibi hakim sınıflarca desteklenen bir ideoloji olarak yorumlanabilir. Ulusçuluk psikolojik olarak modern toplumların farklı özelliklerine bağlanmıştır ve içeriği de bunların doğurduğu tarihsel mahiyetle bağlantılıdır. Yine de ulusçu duygular ve semboller ideolojik bakımdan tarafsız değildir ve bu noktada daha evvelki ideoloji tartışmasını hem ulusçuluğun kendisine, hem de ulusçuluğun neden kendisine has bir politik boyutu olduğu sorusuna ilişkilendirmek uygundur. Bu problemlerin daha önce bu bölümde tartışılanların ışığında aydınlatılması oldukça kolay görünmektedir. Ulusçuluk, sınırlara sahip ulus-devlet içerisindeki idari gücün koordinasyonunun yardımcısı olan egemenliğin kültürel duyarlılığıdır. Ulus-devletin gelişile devletler daha evvel sahip olmadıkları idari ve bölgesel olarak düzenlenmiş bir birliğe sahip olurlar. Ancak bu birlik sadece idari kalamaz, çünkü gereken faaliyetlerin esas koordinasyonu kültürel homojenlik unsurlarını varsayar.⁽³¹⁾ İletişimin yayılması bilgili yurttaşlar olarak bütün toplumun “kavramsal” ilgisi olmadan gerçekleşemez. Ulus-devlet, geleneksel devletlerin olmadığı şekilde bir “kavramsal toplum”dur.⁽³²⁾ Ortak bir lisanın paylaşılması ve ortak sembolik tarihsel mahiyet bunu başarmanın en kestirme yollarıdır (ilk “uluslar”ın deneyimlerinden öğrenen liderler tarafından da böyle görülür). Ama ancak politik sı-

nırların mevcut dil-toplumlarıyla oldukça yakından kesiştiği yerlerdeki örneklerde ulus-devletle ulusçuluk arasındaki yakın-sama nispeten sürtüşmesizdir. Diğer tüm durumlarda -modern dünyada büyük çoğunlukla- ulus-devletin gelişi farklı ve muhalif ulusçulukları da, ulusçu duyguların ve mevcut devlet sınırlarının çakışmasını beslediği kadar teşvik eder.

Avrupa bağlamında ve dünya-çapında muhalif ulusçuluğun kökenleri endüstriyel kapitalizmin yaygınlaşmasından kesinlikle güçlü biçimde etkilenmiştir. Eşitsiz gelişme hem devletlerin içerisindeki hem de ulus-devlet sistemi içerisindeki çevre bölgelerin sistematik olarak dezavantajlı bulunduğu bölgeselleşmiş bir şekil alır. Ancak ulusçu hareketler muhalif hareketin kapitalizmin tahribatını bir şekilde doğrudan protesto eden diğerleri arasında yalnızca bir tür değildir. Bunlar tarihsel mahiyeti idari egemenlik iddiasıyla ilişkilendirerek bunu geleneksel davranış biçimlerinin önceden varolan nüfuzunun aşınmış bulunduğu yerlere enjekte edilmesini belirtir. Bu, ulusçuluğun kendine has bir şekilde sembolizmin diğer türleriyle ne kadar aşılınmış olduğuna bakılmaksızın tüm ulusçu hareketlerin politik olmasını gerektiren modern biçimdeki idari özyönetiminin başarısına bağlanmış olduğundandır.

Doğal olarak ulusçu semboller egemen gruplarca kendi kesimlerinin çıkarlarını desteklemek için kasten beslenebilir ya da kullanılabilir ve çok sık da böyle olmuştur. Ulusçu inanç ve değerlerin bu bakımlardan sahip olabileceği ideolojik değeri anlamakta büyük bir zorluk yoktur. Ulusçuluk, o toplum içerisindeki değişik kesim veya sınıflar için oldukça farklı sonuçlara sahip olan politikalar uğruna genel ulusal toplumun desteğini seferber etmekte faydalanılabilecek bir duygu biçimidir. Ancak bu bazı bakımlardan ulusçuluğun ideolojik dallarının en az ilginç ve

önemsiz olanıdır. Daha derinde bulunan ideolojik anlamlar, izleme aygıtı olarak modern devletin tepkisel gözetimi için gereken koşulların ulusçuluğun oluşturulmasına yardım edenlerle aynı olduğu gerçeğine götürülebilir. Toplumsal üremenin gözetimiyle ilgili gezici yetenekler devlet için esaslı önemde bulunduğundan ulusçuluğun ideolojik sonuçlarının toplanacağı yer gezici bilinç ve “yaşanmış deneyim” arasındaki kesişim civarındadır. Egemenliğin “ahlaki bileşeni” olarak ulusçu semboller hem ulusal dayanışmanın hem de muhalefetin söz sanatını önemli ölçüde şekillendiren bir siyasal söylem esası sağlar. Ulusçuluk, onun köken efsanelerini sağlayarak ulus-devletin yenilik ve olaylarının doğallaşmasına yardım eder. Ama aynı zamanda ulusal dayanışma söylemi olası diğer gezici çıkar ifadelerinin de engellenmesine yardımcı olur. Modern toplumun gezici arenasını “politika” denilen şeyi kendine özgü biçimde devletin sınırlı sahasıyla ilgili olarak ele alır. Böylece, alt sınıflar (veya diğer gruplar) için yapılan reform programlarının başarılı olması için bunlar normalde “ulusal çıkar” içerisinde gösterilmelidir. Ancak, hakim sınıflar, gezici biçimde ifade edilebilecek şeyin tarz ve biçimi üzerinde daha fazla etki sahibi olduklarından kendi politikalarını “ulusal çıkar” içerisinde göstermekte muhalif gruplardan çok daha az zorluk çekerler.

KAPİTALİST GELİŞME VE SAVAŞIN ENDÜSTRİLEŞMESİ

Önceki üç bölüm karakter olarak analitikti. Bunlar kitabın ulus-devlet sisteminin 20. yüzyılda küresel bir yüzeye aktarımına konsantre olan geri kalanı için kavramsal temel sağlar. Bu sürecin tarihsel geri planı Avrupa devletlerinin birbiriyle çoğunlukla barış içinde olduğu dönemle sonraki iki dünya savaşının patlak vermesi arasındaki keskin zıtlıktır.

“UZUN BARIŞ”

19. yüzyıl boyunca büyük güçler potansiyel olarak tehdit edici çeşitli anlaşmazlıklara arabuluculuk yapmak için toplanan oldukça düzenli kongreler yapmışlardır. Acemi ulus-devletler arasındaki göreceli denge ne bu devletlerin içerisinde ve ne de dünyanın diğer kısımlarında, gerginlik ve çatışma yokluğuyla birlikte gitmemiştir. Tersine, dahili pasifleştirme süreçleri mevcut düzene meydan okumalarla kuşatılmıştı; ve Avrupalı etkisinin

yerkürenin diğer yerlerinde yayılmasına çeşitli kanlı çatışmalar eşlik etmişti. Ancak Avrupa devletleri arasında sağlanan güvenlik önlemi, içerisinde birçok düşüncünün endüstriyelizm ya da kapitalizm çağının önceki çağların askeri şiddetinin yerine geçtiğini hayal ettikleri bir kurumsal ortamdı. Aynı bu dönem, sonuçlarını ilk önce başka bir yerde hissettiren yükselen askeri yetenek ve yenilik dönemiymiş. McNeill'in tespit ettiği gibi:

Avrupa eylem yarıçapının sınırlarına doğru... Sonuç; ister Hindistan'da, Sibiry'a da isterse Amerika'larda olsun sistemli genişlemeydi. Sınır boyları genişlemesi buna karşılık genişleyen bir ticaret şebekesini, Avrupa'da zenginleşen vergilenebilir refahı sürdürdü ve silahlı kuruluşların desteğini diğer türlü olabileceğinden daha zahmetsiz hale getirdi. Kısaca Avrupa kendisini içerisinde askeri örgütünün ayakta tutulduğu ve dünyadaki diğer halk ve politikalar pahasına ekonomik ve politik genişlemeye yaşatılan kendi kendisini güçlendirici bir döngüye soktu. Yerkürenin modern tarihi bu gerçeği kaydetti... Teknolojik ve örgütsel yenilikler 19. yüzyılın yerküreyi dolaşan emperyalizmi Avrupalılar için ucuz ve kolay olduğu ölçüde Asyalılar, Afrikalılar ve Okyanusya halkları için felâket oluncaya kadar Avrupalıların dünyanın diğer halklarına daha da kesin biçimde üstün gelmesini sağlayarak devam etti.⁽¹⁾

Örneğin Britanya birlikleri 19. yüzyılda aşağı yukarı sürekli dövuşen sömürge seferberleriydi. Bir otorite, Britanya komutasındaki yardımcı kuvvetleri dahil edersek Britanya ordularının 1803 ve 1901 arasında 50 önemli sömürge savaşına girmiş olduğu tahmininde bulunmuştur.⁽²⁾ Başta gelen diğer bütün Avrupa güçleri de bu asır içerisinde herhangi bir noktada önemli boyutlarda savaşa tutuşmuştur ve tabii Britanya hariç her birisi en azından bir önemli politik dönüşüme uğramıştır. Çarpıştıkları

savaşlar endüstriyelizmin oluşturduğu silah teknolojisini kullanarak sürdürülenlerin ilkiydi ve Fransa-Prusya savaşı kısmen dışarıda tutulursa her olayda zafer daha tanımsal olanlar karşısında endüstrileşmiş devletlere gitti. “Savaşın endüstrileşmesi”nin 18. yüzyılın sonları ya da biraz sonrasında başlatılan, ama ancak 20. yüzyılda sona eren ilgili birkaç değişikliği kapsadığı söylenebilir. 1. Dünya Harbi’nin bu değişikliklerin nihai sonucu olduğunda gerçek bir anlam vardır. Bunlar, endüstriyel üretim tekniklerinin yeni taşımacılık ve iletişim usulleriyle birlikte silahlara uygulanmasını; paralı asker kullanımının terk edilmesi dahil -gerçi bu uygulama dünyanın sömürgeleştirilmiş bölgelerinde devam etmiştir- askeriye’nin profesyonelleşmesini ve subay birliklerinin re-organizasyonunu; belki de hepsinden fazla parlak renkli üniformalardan tüm rütbelerce giyilen kamuflajlı savaş giysileri lehine vazgeçilmesiyle sembolleşen savaşın gösterişli ve törensel yönlerinin bırakılmasını; ve savaş yönetiminde genel stratejik planlar içerisinde askeri seferberliğin kara, deniz ve daha sonra havada entegrasyonunu içerir; bunlar “sınırlı”dan “topyekün savaş”a dönüşüme hizmet etmiştir.

Endüstriyel tekniklerin savaş üzerindeki etkisi her şeyden önce iletişimde yoğunlaşmıştı. Daha önce belirtildiği gibi askeri taşımacılığın lojistiği her zaman yalnız savaşların yapılmasını değil ayrıca sınıflara bölünmüş toplumların asıl doğasını da kuvvetle şartlandırmıştır. Birliklerin nispeten yavaş hareketi iktidarı sürdürme şekli olarak şiddetli yaptırımların kullanılmasını, aynı zamanda da geleneksel devletlerin sistem bütünleşmesinin doğrudan dayalı olduğu bu tehdidi sınırlamıştır. Savaş yapmak yalnızca gelenekler sosyal yaşamın diğer kısımları gibi savaşın içerisine işlediğinden değil, orduların önceden kararlaştırılan bir arazide toplanması için zamana gereksinim olduğundan -sıklıkla

izin verilirdi- genellikle bir törene ve “hazırlanmış” karaktere sahipti.

Demiryolu, buharlı gemi ve telgraf bütün bunları geri dönülmez biçimde değiştirdi. Demiryolu kitlesel savaşı diğer her bir teknolojik yenilikten daha fazla mümkün kıldı. 1840 ve 1870 arasındaki demiryolu patlaması savaş alanına uzun yürüyüşlere son verdi ve geleneksel çarpışma ve meydan muharebesinin yerine “cepheler” yarattı.⁽³⁾ Avrupa devletleri yeni demiryolu sistemlerinin askeri amaçlar akılda tutularak oluşturulma derecesi bakımından geniş farklılıklar göstermiştir. Demiryollarının askeri amaçlar için kullanılmasının en bariz ve sonuçları daha sonraki tarih açısından en uzağa giden örneği Prusya’daydı. Prusya Genel Kurmay’ı devlet demiryolu sisteminin inşa edilmesi ve programlanmasında önemli bir etkiye sahip olabilmıştır.⁽⁴⁾ Britanya’da demiryolu sistemi çoğunlukla ticari çıkarların rasgele çabalarıyla gelişmişken Prusya’da demiryolları büyük ölçüde askeri gereksinimleri karşılamak için inşa edilmiştir. Genel Kurmay’ın özel demiryolu Abteilung, hizmetlerinin programlanması askeri amaçları yükseltmek kaygısıyla kurulmuştu. Zorluklara sahip olsa da sistem etkinliğini 1870’de Alman kuvvetlerini Saar ve Rhineland’da süratle seferber ederek göstermiştir. İtalya’da demiryolu şebekesinin başlangıcı fetih rüyalarında ve İtalyan birliğinin elde edilmesindedir. Cavour, demiryolu inşası programını Piedmont’ta demiryollarının “İtalya çizmesini dikketmek dikketler” olacağı ilanı ile başlatmıştı.⁽⁵⁾ Britanya’da demiryolları askeri maksatlardan ne kadar ayrı gelişmiş olsa da deniz aşırı ilgilerinin sürdürülmesinde Britanyalılar raylı iletişimin askeri kullanımında liderdi. Hindistan’da ve başka yerlerde Britanyalılar sömürge hakimiyetlerinin omurgası olarak hizmet gören karmaşık bir demiryolu şebekesi kurmuşlardır.

Yine Britanya'nın liderlik ettiği buharlı gemi teknolojisinin büyük bir hızla gelişmesi 19. yüzyılın ilk bölümündeydi. Ancak bu bir süre için yaklaşık iki yüzyıldır hizmette olanlarla temelde aynı türden ahşap gemi kullanan dünyanın en güçlü deniz kuvvetleriyle, bahriye planlamasının dışında kaldı. Bahriye Ofisinin zamanımızda meşhur olan muhtırası Lord'luğun "buharın İmparatorluğun deniz üstünlüğüne öldürücü bir darbe vuracağı hesaplandığını dikkate alarak" buhar gücünün savaş filolarında kullanılmaması gerektiği görüşünü bildirdi.⁽⁶⁾ Buhar tahrikli teknele-
rin, bu tür teknelerin çelik zırhla korunabilmesi gerçeği ile birlikte sunduğu üstün hız ve manevra yeteneğinin avantajlarını gören Avrupa'daki diğerleri daha ileri görüşlüydü. Britanya amiralliği tutuculuklarını tekrar gözden geçirmeye hızla mecbur kaldı; ülkenin gelişmiş endüstriyel temeli nedeniyle başka yerlerde yapılmış bulunan ilerlemeleri karşılayabilecek ve geçebilecek durumdaydılar. Endüstri, teknoloji ve bilimin vahim kombinasyonunun askeri üretimin tüm yönlerine yayılan silahların çoğalmasına uygulanmaya başlaması burada olmuştu. Minié mermisinin icadı tüfeğe mskete göre dev bir üstünlük sağladı. Kuyruktan doldurulmalı tüfek ilk kez 1819'da ABD'de icat edildi. Bunun geniş ölçekli uygulaması otomatik silahların gelişmesini mümkün kılarak 19. yüzyılın hemen ikinci yarısında geldi. "Makinelî tüfek" terimi endüstri ve silahların birliğini uygun biçimde elinde tutar ve ilk etkin örneklerini mitralyözde, Gatling ve Gardner tüfeklerinde bulur.⁽⁷⁾

1860'larda Woolwich Arsenal'de* özel olarak icat edilmiş makineler günde çeyrek milyon Minié mermisi ve bir o kadar da fişek üretebiliyordu.⁽⁸⁾ Silahın yapısında ve üretiminde teknolojik

*Silahhane

yeniliklerin cesaretlendirilmesi için tasarlanan özel bilimsel araştırma programları silahhaneye bağlantılıydı; ABD ve önemli Avrupa devletlerinin hepsi kıyaslanabilir düzenlere sahiptiler. Silah imalatı ve ticaretindeki eskiden beri gelen girişimci ilişki kitlesel silah imalatıyla yeni bir güç kazandı. Birmingham Small Arms Company ve London Small Arms Company gibi firmalar uluslararası pazarlar için üretiyorlardı, ancak işlerinin kalbi hükümet mukavelelerinden türemişti. Silah imalatçıları birbirleriyle hem ulusal, hem de uluslararası seviyede şiddetle rekabet ederken silah üretimi ve dağıtımı devlet tarafından çıkarları için başlıca bir kaygı ve sıkı düzenleme gerektirir kabul edilmek zorundaydı. Bundan, hiçbir şekilde hükümet memurlarının etkilerini daima teknolojik ilerlemenin en etkin biçimlerini destekleyecek şekilde kullandıkları çıkmaz. Lord'luğun yargısı daha sonraki hükümet kararlarıyla birçok paralelliklere sahiptir. Ancak endüstriyel üretim ve askeri gücün birbiriyle kaynaşması modern dünyayı şekillendiren etkiler içerisinde birincil önemdedir. Silah endüstrisini genişleyen doymak bilmez kapitalizmin yalnızca bir başka ifadesi olarak görmek -özellikle bu konuların Marksist yorumlarında sürekli varolan- bir hatadır. Endüstriyel kapitalizm savaşın endüstrileşmesi için araç sağlar, ancak ulus-devletlerin faaliyetleri ve ilgileri olayın kökenindedir.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Batılı ülkelerle dünyanın geri kalanı arasında varolan "silah farkı"nın dünya tarihi için önemini abartmak zordur. Batı'nın askeri egemenliği artık daha önce olduğu gibi büyük orduların Avrupa dışında konuşlandırılmasıyla sürdürülmüyordu. Yeni askeri disiplin ve eğitim şekilleri bile Avrupa'dan uzak askeri sahalarda Avrupalı üstünlüğü için belirleyici öneme sahip değildi. Sömürge ve diğer dış çarpışmaların çoğu ya zorunlu askerler ya da nispeten küçük

müfrezelerle yapılmıştır. Eskiden güçlü geleneksel devletlerin yenilgisine yol açan kilit savaşlardan bazıları üstün hareketlilik ve ateş gücüne dayanan az sayıda birlikler tarafından kazanılmıştır. Afrika'da çeşitli örnekler vardır, ama belki de en çarpıcı olay nispeten önemsiz Britanya birliklerinin imparatorluk devlet kuvvetlerini mağlup ettiği Çin'dedir. Doğal olarak, 19. asırdaki en büyük genişlemesi zamanında Avrupa hegemonyasının bu daha sonra olgun ulus-devlet sisteminin iki kutbu olacak olan sınırlarındakiler ABD ve Rusya idi. İç Savaş döneminde ABD'nin potansiyel askeri gücü, hâlâ Amerika'lar sahasında sınırlı olsa da barizdi. Kırım Savaşı'nın ardından Rusya'nın içsel pekişmesi, Rusların kendileri Avrupalı ulusların dünyanın geri kalanının çoğuna hakim olmasına izin veren aynı endüstriyel ve askeri kaynaşma yoluyla oradaki toplumları bastırarak doğuya, Orta Asya'ya doğru ilerlerken Batı genişlemesini o yönde engelledi. Süratli bir modernleşme süreciyle birleşen Japonya'nın izolasyonu Avrupalı silahlı kuvvetlerin girmeyi başaramadığı bir diğer önemli bölgeyi oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı bütün bu devletleri içine çekti ve bu anlamda adını tamamen hak etti. Savaşanların -ve savaşmayanların- sayısı, ortaya çıkan yıkımın vahşiliği ya da silahlı çatışmanın yapılaş şekilleri bakımından eski zamanlarla hiçbir biçimde paralelliği yoktur.

Frontiers ve Marne Savaşları'nda her iki taraftan yarımlar milyon adam ölmüştür; Prusya ordusunun 50 yıl önceki toplamından daha büyük bir sayı.⁽⁹⁾ Somme'da her iki tarafın kayıp sayıları daha bile yüksekti. Askerlerin bu kadar sürekli ateş altında kaldığı bir savaş hiç bu kadar aralıksız yapılmamıştı. Somme yalnızca emsalsiz katliam sahnesi değil, endüstrileşmiş savaşın ta kendisiydi:

Geniş ve mahvolmuş Somme kırları . . . kireçli balçıkta parçalanmış ve bükülmüş paslı tellerin geniş döküntü hatlarının arasında . . . esir alınmış insanların yüzlerini ve endamlarını, kalın soluk giysilerindeki terin üzerindeki kireç tozuyla inci rengi olmuş marş eden kolları görüyorum . . . makineli tüfeklerin yüksek sesli çatırtısı yüz tane motorun üflediği buhar gibi bir çığlığa döner ve kısa sürede ayakta kimse kalmaz.⁽¹⁰⁾

“Kalın soluk giysiler” askeri organizasyonda yaklaşık bir asırlık süre boyunca olan diğer değişiklikleri işaret eder. Askeri komutanın üst kademelerinin profesyonelleşmesine kitlesel askere alımın gelişmesi eşlik etti. Ulus-devlette askeriye bazı koşullar altında politik kontrolü üstlenebilirken, askeri kuvvet artık içten idare edilen devlet otoritesinin gerekli temeli değildir. Ancak bunun diğer yanı askeriye'nin artık daha önceki toplum türlerinde orduların yapabildiği gibi politik sistemden “çekilemeyeceği”, ya da daha geniş egemen toplumdaki izole hareket edemeyeceğidir.⁽¹¹⁾ Çünkü, savaşın endüstrileştiği bir çağda silahlı kuvvetler bölgesel devletin egemen otoritesi sayesinde yararlanan endüstriyelizmin verimli aygıtına dayanır. Ordunun hükmettiği yerlerde bile tamamen “sivil” hükümetin yaptığı gibi idari vasıtaların aynı rutin düzenine dayalı olarak doğrudan hükmedemez. Buna karşılık “sivil” hükümet politiğin askeri güçten bir, iki olası istisnaya, sınıflara bölünmüş toplumların başardığından çok daha kesin yalıtımını gerektirir. Devletin bölgesi içerisinde askeriye'nin politik güçten “ayrılması” söylediğim gibi, politiğin ekonomikten ayrılmasındaki gibi Avrupalı ulus-devletin farklılığıdır. İçersinde otonom kariyerlerin oluşturulabildiği (ama gerektiğinde zorunlu askerlikle genişletilebilen) büyük da-

imi orduların gelişmesi ulus-devletin esaslı bir özelliğidir.

Huntington'un askeriye'nin profesyonelleşmesi tartışması olayın hâlâ en iyi genel anlatımıdır.⁽¹²⁾ Belirttiği gibi, 19. yüzyıldan önce subay birlikleri genellikle ya aristokratlardan ya da paralı askerlerden oluşuyordu. İlki için savaş hâlâ bir hobi, erkekliğin kahramanca gerçekleştirilmesi, sonraki içinse bu kâr amacıyla sürdürülen bir faaliyetti. Mutlakîyetin pekişmesiyle prensler da-imi kurulu askerlik içerisinde kalıcı sadakat aradığından, paralı askerler yavaş yavaş aristokratik unsur tarafından dışarı atıldı. Saflardakiler gönüllü olarak çeşitli uzunluktaki süreler için yazılmış ya da bir şekilde hizmete zorlanmış kişilerdi. Fransa'da ve Prusya'da 18. yüzyılın ortasında subay statüsüne kabul edilmek neredeyse tamamen aristokratlarla sınırlıydı. Bu ülkelerin ilkinde askeri görev aristokrasinin ihtiyaç içerisindeki bir üyesinin gelir kazanmasının bir aracıydı; 18. yüzyılın sonlarına doğru ordunun toplam gücünün üçte biri subaylardan oluşuyordu. Britanyalı ordu subayları görev satın alınması esasına göre alınıyor ve ülkenin üst sınıfının genç oğullarından oluşuyordu. Bu artık feodal bir liderlik değildi ama cesaret ve şeref az kişinin tekelinde tutulan kalıtsal özellikler olduğu inancını koruyordu. Basit askerler için geliştirilen disiplin gücü usulleri esas olarak savaş alanı taktikleriyle sınırlı kalmıştı ve subay birliklerine geçmemişti. Diğer bir deyişle gözetimin bazı teknikleri askeri alan içerisinde öncü olsa bile askeriye henüz tam modern tipte bir tepkisel gözetimli örgüt olmamıştı. Bu 1800'den önce "kendi içerisinde birleşmiş ve bütünleşmiş, bileşke unsurlarının mantıksal analizine açık ve yine de bilginin diğer dallarıyla belli bir ilişkiye sahip farklı bir bilgi dalı olarak askeri bilim kavramının yokluğuyla gösterilebilir".⁽¹³⁾

18. yüzyıl başı Prusya askeri reformları toprak sahibi aristok-

rasi ana askere alma kaynağı olarak kalsa bile profesyonelleşmiş subay birliklerine doğru ilk büyük hareketi temsil eder. Scharnhorst ve Gneisenau tarafından kurulan açık askere alım, sınav ve terfi politikaları ordu organizasyonunda güçlü bir etki yapmıştı ancak bunlar tam ve sürekli bir uygulamadan uzaktı. Ancak bunlar diğer devletlerin derhal kopya ettiği bir örnek sağladılar. 19. yüzyılın sonraki bölümünde ABD ve Rusya ile birlikte bütün Avrupalı devletler, subay birlikleri için bürokratikleşmiş askere alım ve terfi sistemleriyle ilişkili eğitim okulları kurmuşlardır. Bu gelişmeler basit askerler bakımından levée en masse* ve “silahlı ulus” kavramının yayılmasıyla el ele gitmiştir. Daha önceki bölümde tartışılan yurttaşlık hakları, egemenlik ve ulusçuluk arasındaki bağlar burada bir başka unsur daha edinir. “Amatör”den “profesyonel” subay kadrosuna geçiş her yerde kariyer askerlerinin yurttaş askerle tamamlanmasıyla ilişkilendirilmiştir.⁽¹⁴⁾ 1789 Devrimi Fransa’da subay birliklerindeki aristokrat egemenliğini kaldırmış ve levée en masse kısa bir zaman sonra başlamıştır. Hükümet bazı istisnalarla tüm sağlıklı erkeklerden kuayla askere almaya yetkiliydi; böylece 1813’te Napoleon 1 milyon 300 bin Fransız’dan kurulu bir ordu toplayabilmişti.⁽¹⁵⁾

Prusya 1814’te tüm Prusyalı erkeklerin üçü aktif hizmette, ikisi yedekte olmak üzere orduda beş yıl geçirmelerini zorunlu kılan bir fermanla herkes için daimi hizmeti başlattı. Diğer ülkelerde “silahlı ulus”a doğru eğilim 20. yüzyıla kadar buna barış zamanında zorunlu askere alım eşlik etmese de barizdi.⁽¹⁶⁾ Genelde profesyonelleşmiş daimi orduyla kitlesel zorunlu askerlik arasındaki ilişkinin geçen bir buçuk asırda pürüzlü olduğunu söylemek doğru olacaktır. Çoğu devletler bazı zamanlarda zorunlu as-

* Toplu seferberlik

kere alımlar başlatmıştır, ancak bunun savaş koşulları dışında tam anlamıyla sürdürülmesi gerekli değildi. Yine de, 19. yüzyılın sonlarından beri bütün Batılı devletlerde subaylarla erat arasındaki daha önceki zıtlığın geriye dönüşüne benzer bir şey ortaya çıkmıştır. Subaylar geniş toplumla az ilişkileri olan uzmanlaşmış profesyonel bir grup haline gelirken askerler büyük ölçüde sınırlı bir süre için silah altındaki yurttaşlardan oluşuyordu.

Hem erat rütbeleri hem de subaylar için solgun renkte üniformaların benimsenmesi modern kitlesel savaşın birkaç yönünü sembolize eder. Üniforma muazzam tahrip edici güçteki mermilerden korunmaya büyük çaba harcanması gereken savaş alanında bir kamuflaj usulü olarak hizmet görür. Yiğitlik ve kahramanlık değerleri sürerken bunlar savaşın tören ve gösterişle ilişkili olduğu zamanlarda gelişen geleneksel savaşçı ahlakından bariz biçimde farklıdır. Bir örgüt olarak ordu içerisinde üniforma, disipline edici güç için bireylerin rutinleşmiş itaat şablonlarına müdahale edebilecek özelliklerden kurtarmaya yardımcı olan diğer türden tecrit edilmiş ortamlardakilerle aynı anlamlara sahiptir. Üniforma sivil halka şiddet aracının uzman tedarikçisi olarak askeri figürün farklılığını gösterir; polisin paramiliter bölümleri de bir ölçüde bu rolü paylaşır. Bu ulus-devletin öylesine genel bir özelliği olmuştur ki belki de bunun ne kadar yeni olduğunu görmek zordur. Savaşın endüstrileşmesinden önce kesin “savaş teknolojisi” olarak diğer tür araç ya da eserlerden ayrı tutulabilecek az şey mevcuttu. Zırh ve top kesinlikle bu kategoriye girer ancak modern imalat metotlarının gelişiminden önce bunlar el yapımı silahların sıradan türlerini dışlamak için fazla pahalıydı. Çağlar boyunca kılıç ya da bıçaklar askeri amaçlar için kullanıldığı kadar kişisel korunma ya da fayda amaçlarıyla da taşınmıştır.⁽¹⁷⁾

Eğer kitlesel zorunlu askerlik topyekün savaşa insani yem sağladiysa taşımacılık ve iletişimin bütünleşmiş doğası bunun gerekli malzeme dayanağıydı. Bunlar savaş yapılması için silahlı kuvvetlerin toplanmasını, uzatılmış muharebe şeklindeki savaşın zamansal ve uzaysal koordinasyonunu belirleyici biçimde etkilemiştir. Her birisi genellikle önemli zaman alan ve personelin alan boyunca hantal hareketini gerektiren “savaş yapma” süreci içerisinde birkaç aşama geleneksel olarak kabul edilmiştir. Silahlı çatışmaya girmek için gerekli askerler ve yedekler bir araya getirilerek birlikler seferber edilmek, harekât düzeni içerisinde toplanmak ve muharebeye yürütülmek zorundaydı.⁽¹⁸⁾ 19. yüzyılın sonlarında bu aşamalar arasındaki farklılık önemli ölçüde yok olmuştur. Daimi orduların, artı kısa bir duyuruyla çekilebilecek yedeklerin varlığı çok büyük çapta savaşçı güçlerin çok hızlı biçimde oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Uzmanlaşmış ve kitlesel olarak üretilmiş silahlar orduları herhangi bir anda savaş açmak için gerekli araçlarla donatır. Ayrıca savaşta olduğu gibi barışta da sürekli disiplin ve düzenlemeye tabi olan birliklerle, seferberlik düzeni için hazırlanmak çok daha az zaman alır hale gelmiştir. Hızlı taşımacılık askerlerin toplanmasının ve düşmana saldırmasının bir araya gelmesine izin vermiştir: 1866’da Bohemya’nın işgalinde Moltke tarafından kullanılan bir taktiktir.

Telgraf böylesine koordine edilen harekât için savaş alanlarının kendisinde olduğu gibi esaslı bir unsurdur. Prusya ordusu ilerleyen kuvvetleriyle karargâhı arasındaki teması, taburlar ileri doğru hareket ettikçe basitçe tel çekmek suretiyle sağlamıştır. Telgraf komutları savaş bölgesinin telle bağlanmış ileri postanın bulunduğu herhangi bir yerine aynı anda gönderilebiliyordu. Bu nedenle, ilk gelişiminde süreç hatasız değilse bile endüstrileşmiş toplum gibi endüstrileşmiş savaş da uzun zamandır elektronik-

tir. Millerce telin sağlam tutulması kolay bir iş değildi ve telgraf tam da belirleyici anlarda bozulurdu. Böylece, örneğin Moltke taç prensinin ordusuyla tam Königgratz Savaşı'ndan önce teması kaybetmiş ve prensin ordusunu çatışma sahasına getirmek için kurye atlısı göndermek zorunda kalmıştı.⁽¹⁹⁾ Yine de elektronik haberleşme askeri güçlerin koordinasyon olanaklarını savaş bölgelerinin kapsamını gayet genişletecek şekilde açmıştır. Bu tür haber raporlama doğal olarak devlet yetkililerinin amaçlarına karşı olabilirse de, anlık raporlamaya izin vererek savaşı modern devletin yurttaşlarının “savaş çabası” talepleriyle tamamen tutarlı biçimde kamusal nüfuz alanına getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı endüstriyel savaşın yeni usullerinin madde ifadesidir ancak bunu “dünya savaşı” denen iki özel tür olayın birisi olarak görmek yanlıştır. Bu, o zamana kadar hayal edilemez seviyelerdeki katliamla, süresiyle ve uzamsal kapsamıyla kesinlikle emsalsizdi. Bu bakımlardan 2. Dünya Savaşı onun (şimdiye kadarki) tek rakibidir. Ancak bu ayrıca savaşla modern devlet arasındaki ilişkinin çok genel özelliklerini bildirmiştir. Ulusçuluk duygularının sosyalist hareketin enternasyonalizmine karşı zafer kazandığı gerçeği bu hareket içerisindekilere bazıları için anlaşılır olmayabilir, ama bu egemenlik ve yurttaşlık bağlantısının üstlendiği ve bundan böyle global toplum içerisinde hakim olan önemi işaret etmiştir. Eğer endüstriyel gelişme, politik koordinasyon ve askeri kuvvet arasındaki bağlar önemli Batılı devletler içerisinde bir süreden beri barizse de, bunlar şimdi artık tümünde belirgindir. Bu savaşın alışılmışın dışında hareketsiz siper muharebeleri gibi bazı özellikleri geniş ölçüde bununla kısıtlı kaldı ama kapsam olarak nispeten ne kadar sınırlı olsa da neredeyse bütün 20. yüzyıl savaşları için birçok diğer yönden kalıp oluşturmuştur. Diğerleri kadar önemli bir şey ola-

rak, savaşın sonucu ulus-devletin “anavatanı” içerisindeki statüsünü kesinleştirmiştir. Büyük çapta bölgesel tutkuları olan hiçbir devlet ne Avrupa’da ne de başka bir yerde diğerlerini yeni bir imparatorluk düzeni oluşmasını sağlayacak biçimde ezememiştir. Bunun böyle olması, ulus-devlette sona eren hiçbir genelleşmiş “evrim” süreciyle uzaktan bile ilgisi olan bir şey değil, bağlı olayların sonucudur, artı savaşın bitimini izleyen kongrenin küresel prensibi olarak devletlerin “ulusluğu”nun bilinçli olarak yerleştirilmesindendir.

Bir tarihçinin söylediği gibi:

1914 Ağustos’u beklenildiği gibi Fransızlar daha önceki rotayı tahkim etmiş bulunduklarından harekât sahnesinin kaymasıyla daha büyük çapta bir 1870 Ağustos’u olmamıştı. 1870’in tersine savaş elit olarak ordunun meselesi olmaktan çıkmış tüm olarak toplumun işine ve kuvvetin sınırlı ve mantıklı uygulanmasından sınırsız şiddete dönüşmüştü . . . 1918’de liderlik önceki yüzyıldaki endüstrileşme sürecinin sunduğu dersleri sonunda benimsemişti.⁽²⁰⁾

SAVAŞ VE SOSYAL DEĞİŞİM

Janowitz, Latin Amerika ile birlikte “yeni” Afrika, Ortadoğu ve Asya ulus-devletleri hakkındaki literatürün sürekli olarak askeriyenin “ulus kurmak” üzerindeki etkisini vurguladığını belirtir. “Tersine, kıyaslamalı makro sosyoloji askeri kurumların Batılı ulus-devletlerin ortaya çıkmasındaki rolünün değerlendirilmesine çok az ilgi göstermiştir . . . Bunu orduların ve silahlı çatışmaların modern lâik ulus-devletin hem sınırlarını ve hem de yapısını şekillendirmedeki merkezi öneminin ışığında açıklanması

özellikle zordur.⁵⁽²¹⁾ Böyle bir durumun sebepleri bu kitabın akışı içerisinde yeterince güçlü biçimde görülmüştür ancak hâlâ savaşın devletlerin iç kuruluşu üzerindeki etkisinin belirtilmesi gerekmektedir. Daha önce Batılı ulus-devlette egemenlik, yurttaşlık ve ulusçuluğu birleştiren ilişkilerin önemini vurgulamıştım; bunlar savaşın kurumsal etkisini analiz etmek için de bir odak sağlar.

Savaş ve diplomasi kombinasyonunun, bazı devletlerin hayatta kalması ve genişlemesi ve çoğunun yutulması ya da yok olmasıyla Avrupa devlet sisteminin oluşumunu şekillendirmesi hali hazırda vurgulanmış bulunmaktadır ve tarihin sıradanlığından başka da bir şey değildir. Yine de, devletlerin askeri ilgileri de yurttaşlık haklarını ve bunların toplumsal örgütlerin diğer özellikleriyle olan bağlantılarının gelişmesini, bu olayın sosyolojik tartışmalarının çoğunda eksik olsalar bile oldukça kolay biçimde izlenebilecek şekilde kuvvetle etkilemiştir.

Eğer egemen devlet yurttaşlık haklarının hakim sınıf tarafından gücünü uygulama aracı olarak “ödenen ücret” olduğu esasen çoğulcu bir düzense buna karşılık yurttaşlık askeri hizmeti yükümlülüğünün kabulünü gerektirir. Hem klasik ulus-devletin ortak gelişme kalıpları ve hem de devletler arasındaki ayrılıklar bu bakımlardan aydınlatılabilir. Bölge olarak sınırlanmış siyasi toplumlar içerisindeki yurttaşlığın ikiz sembolleri olan ulus-devlet ve kitlesel ordu birlikte ortaya çıkar. ABD ve Fransa deneyimi kendi devrimci dönüşümleri içerisindeki ve sonrasındaki yurttaş-askerin ünüyle kuvvetli biçimde koşullanmıştır. Her devletin içerisinde -ve sonuçta bunların önderliğini takip eden diğerlerinde- askeri hizmet, silahlı kuvvetlerin kontrolü ve yurttaşlık hakları arasındaki bağlantılar çeşitli yollardan oluşturulmuştur. ABD’de yurttaşların devlet hizmetinde ona bir tehdit

oluşturmadan silahlanabilmeleri geleneksel Avrupa uygulamalarıyla olan bir mesafeye işaret eder. Fransa'da levée en masse yurttaşlığı devleti acilen etkileyen şeylere aktif katılımı ile ilişkilendirecek şekilde ve ulusal sadakat duygularını besleme aracı olarak özel biçimde kurulmuştur. Zorunlu askere alma askeri çare olduğu kadar toplumsal politika kaygılarıyla da yapılır.⁽²²⁾ "Askeri hizmet yurttaşlığın simgesi ve yurttaşlık da politik demokrasinin simgesi olarak ortaya çıkmıştır."⁽²³⁾

Ancak, askeri organizasyonun yeni kalıplarına uyarlanabilirliği, bunların çok farklı bir politik sistemin oluşmasında ana bir unsur olarak Prusya'da benimsenmesi ve kusursuzlaştırılmasıyla gösterilmiştir. Askeri hizmetle yurttaşlık hakları, özellikle de oy hakkı arasındaki ilişki belirsiz kalmamıştır. Almanya'nın birliği oluşur oluşmaz Bismarck yeni devletin askeri gerekliliği olarak gördüğü şeye yanıt olarak her erkeğe oy hakkını yerleştirdi. Yatkın bir devrimci geçmişi olmayan ve Avrupa savaşıyla o kadar doğrudan ilgisi bulunmayan ülkelerde, en belirgin biçimde Britanya'da oy hakkının genişlemesi durma eğilimindeydi. Ancak, silahlı kuvvetler muazzam kayıplara uğrayıncaya kadar zorunlu askere alım başlatılmayan 1. Dünya Savaşı'nın deneyimiyle genel oy hakkı kurumlaşmıştır. Bir kez daha yurttaşlık haklarıyla askeri zorunluluklar arasındaki bağların açıkça tanınmasıyla yapılmıştır.

Bitiminden kısa zaman sonra 1. Dünya Savaşı'nı yazan Churchill "Geçirdiğimiz savaş muharıplerin devasa gücü ve onların korkutucu tahrip araçları bakımından bütün eski savaşlardan, ve mutlak insafsızlıkla harp etmek bakımından bütün modern savaşlardan farklıydı. Çağların tüm dehşeti bir araya getirilmişti ve yalnızca ordular değil tüm halklar bunların arasına itilmişti"⁽²⁴⁾ gözleminde bulunmuştur. Muhtemelen hiç kimse bu ifade-

nin ve kişinin alıntı yapabileceği bunun sayısız paralellerinin geçerliliğine karşı çıkmaz. Yine de, bu yüzyıldaki toplumsal gelişmeleri inceleyen sosyoloji yazarları tarafından, şayet toplumsal organizasyon üzerinde herhangi bir kalıcı etkisi olmuşsa, 1. Dünya Savaşı'nın sadece uzun vadede her halükârda ortaya çıkacak olan eğilimleri hızlandırmış bulunduğu hâlâ varsayılmaktadır. Ancak bu görüş akla yakın değildir ve kendiliğinden ve evrimci değişim görüşlerinin sosyal bilimlerde sahip bulunduğu güçlü hakimiyet olmasaydı çok daha az destek görürdü.

ABD'nin düşmanlıklara ve barışın kurulmasına katılması dahil Büyük Savaş'ın olaylar süreci eğer olan biçimi almasaydı mevcut şekliyle ulus-devlet dünya sistemindeki egemen politik varlık olmayabilirdi. Ama birçok diğer yönlerden de Savaş hem dünya tarihinde ve hem de bunun içerisindeki endüstrileşmiş toplumların gelişme kalıplarında bir dönüm noktasını belirler. Sosyalist enternasyonalizminin Savaşın patlak vermesiyle çöküşü doğal olarak sık sık tartışılmış ve incelenmiş bulunmaktadır. Egemen devletlerin içerisinde sosyalist hareketleri yurttaşlıkla birleştiren zaten çok güçlü baskılar mevcuttu. Ancak, Savaş olmasaydı daha önceden varolan uluslararası sosyalist örgütlerin dünya politikasında kilit etkiyle ortaya çıkmayacağı hiçbir şekilde açık değildir. Savaş devletlerin egemenliğinin gelişimini bunu diğer her senaryonun sonuçta boş bir fanteziden farklı görünmediği böylesine derinlikli bir biçimde yurttaşlığa ve ulusçuluğa bağlayarak yönlendirmiştir. Mağlup bir ülkede -Almanya- başarısız ve bir diğerinde -Rusya- başarılı olan devrim çağdaş dünyaya kalıcı bir jeo-politik biçim vermekten çok daha fazlasını yapmıştır. Acemi Sovyetler Birliği'nin izolasyonunun vurguladığı bölgeselcilik, "ulus kurmak" ve "zorla endüstrileşme" Trotsky'nin keskin biçimde vurguladığı gibi Marksist-Leninist enternasyonalcilik te-

orisinden çok uzaktı. Sovyetler Birliği “kapitalist devletlerin” herhangi birisi kadar kıskanç biçimde bölgeselci oldu ve ayrıca onu küresel gücün en ön planına taşıyan endüstriyel temelli askeri kuvvet geliştirilmesi yoluna girdi.

Kesinlikle bilinen bir tarih, ancak mesele, savaşa bağlı olaylar ve sonuçlarla daha genel toplumsal trendler arasında, bir alanda olanlar diğerindeki olaylardan bir şekilde farklıymış gibi bir zıtlık çizmememiz gerektiğidir. Toplumsal gelişmede belli tarihsel süreçler tarafından hızlandırılan ya da frenlenen “kaçınılmaz eğilimler” yoktur. Bütün toplumsal organizasyon ve toplumsal değişim genel kalıpları, niyet edilmiş ya da edilmemiş olsun, buna bağlı sonuçlarının bileşimidir; öyküsel bir tarzda anlatılabilecek tüm olaylar sıralaması herhangi bir yönden daha kapsamlı etkileri ifade eder. 1. Dünya Savaşı olayları, endüstriyelizmin önceki uzun gelişimi ve endüstriyel üretimin şiddet araçlarıyla birleşmesi olmadan gerçekleşemezdi. Ancak bu olaylar “endüstriyelizm”in ne olduğunu ve bunun diğer toplumsal ve politik kurumlarla bağlarını kesin biçimde etkilemiştir.⁽²⁵⁾

DÜNYA SAVAŞLARI

Versailles Antlaşması devletlerin egemenlik ilkelerini dünyanın geri kalanına genelleştirdiğinde, bunun koşulları içerisinde topyekün savaşla eski düzenlerin ne kadar değiştiğinin kabulü de girmişti. “Denilebilir ki Antlaşma birçok savaş öncesi Avrupalı hükümetleri sendeleten esas nosyon olan plebisit ilkesini tahata çıkarmıştır”.⁽²⁶⁾ Büyük devletlerde cephede faal hizmet için asker talebi kolektif savaş çabasının stresi ile birlikte belli sektörlerde işçileri güçlü bir pazarlık etme konumuna getirmiş, ayrıca kadınları daha önce doldurmadıkları işlere dahil etmiştir. Sendika örgütleri Fransa, Britanya ve ABD’de o zamana kadar işçi ha-

reketiyle devlet arasında kurulanlardan daha direkt ve kalıcı bağlantılarla güçlü biçimde gelişti. Örneğin Fransa'da 1917'de doğrudan devletle bağlantılı bütün sanayilerde asgari ücret oranları tespit edildi ve endüstriyel çatışmayı düzenleyecek da-imi hakem kurulları oluşturuldu. "Sınıfsal çatışmanın kurumsallaşması" normalde sosyolojik literatürde yalnızca ekonomik değişim sonucuymuş gibi tartışılmıştır. Ancak savaşın etkisi daha sonraki gelişmelerin iskeletini sağlayarak bunda çok önemli bir rol oynamıştır. Savaşın sonraki döneminde önde gelen devletlerde özellikle ABD ve Fransa'da askeri ekipman imalatı için kitlesel üretim teknikleri başlatılmıştır. Kitlesel üretim yöntemlerinin gelişi hem Savaşın talepleriyle güdülenmiştir ve hem de başka koşullarda bunların birlik içerisinde uygulanmasına direnebilecek, öncekinden daha yüksek oranda sendikalaşmış bulunan işçi güçleri tarafından kabullenilmiştir.

Uygun bir biçimde belirtilmiştir ki:

Dünyanın ondan sonraki endüstriyel ve toplumsal tarihi geniş çapta 1. Dünya Savaşı aciliyeti sırasında kapsamı olağanüstü genişleyen kitlesel üretim yöntemlerinin devam eden uygulaması üzerinde gelişir. Modern bir eve monte edilen ekipmana bakan herhangi birisi 20. yüzyılın sonlarında daha fazla top mermisi, barut ve makineli tüfek ansızın egemen bir devletin hayatta kalmasının fiyatı olduğu paniğe yakın koşullarda yolu açılan endüstriyel değişikliklere borçlu olduğumuzu kolayca anlayabilir.⁽²⁷⁾

Bu yalnızca dayanıklı tüketim maddelerinin kitlesel üretimini değil, ayrıca özellikle yiyecek üretiminin endüstrileşmesini ve

rasyonelleşmesini de içerir. Savaştan evvel yiyeceklerin mekani-ze olarak işlenmesi ve paketlenmesi iyi gelişmemişti. Çatışmanın akışı süresince yemek alışkanlıklarında ve ev hayatının tabiatında -iyiye ya da kötüye doğru- devrim yapan yeni üretim metotları öne çıktı. “Ev hanımı”nın rolü paradoksal biçimde kadınların işgücüne büyük sayılarda girmesiyle aynı zamanda oluştu-
ruldu.⁽²⁸⁾

Son olarak, Büyük Savaş sırasında daha öncekilerden çok daha sağlam ve geri dönülmez biçimde vahim bir birleşim sağlanmıştı: Endüstriyel ilerlemenin asıl aracı olarak büyük ölçekli bilim ve teknolojinin bütünleşmesi. Savaşın mucitliği teşvik ettiği sık sık iddia edilmiştir, daha önce silah teknolojisinin gelişmesinin çoktandır ekonomik değişimi etkilediği tartışıldığı gibi, bu kesinlikle böyledir. Ancak savaşın akışı süresince olan daha da esaslı bir şeydi; bilimsel buluş süreçlerinin hep birlikte endüstriyel üretimin çekirdek sektörlerinin her yerinde teknolojik ilerlemeye uygulanması. 1. Dünya Savaşı’ndan önce bu silahlı kuvvetler sahasında, en çok da önemli Avrupalı devletlerinin buhar ve çeliği etkili savaş gemileri üretimine dönüştürmede birbirlerini taklit etme mücadelesi yaptıkları denizcilikte gelişmişti. Savaşa götüren dönemde özellikle mücadelenin kendisinin taleplerini yanıtlamada bilimin teknolojiye bağlanması askeri üretimin tüm alanlarında yerleşik bir olay haline gelmiştir. Tankların geliştirilmesi buna en iyi açıklamalardan birisini sağlar.⁽²⁹⁾ Tanklar orijinal olarak kıyıya çıkarılmış ve karada hareket edebilir şekle getirilmiş silahlı ve zırhlı gemiler anlamındaydı. Bunlar ilk baştan genelde “kara kruvazörü” olarak biliniyordu ve Britanya’da Bahriye Tasarım Bürosu inşa programının orijinal ayrıntılarıyla görevliydi. Uçaklar gibi, tanklar da daha sonraki savaşlara kadar -en tahrip edici şekilde 2. Dünya Savaşı- muharebe ala-

nında önemli bir etkiye sahip olmayacaktır. Ançak, bunların sonuç olarak çıktığı “araştırma ve geliştirme” programı hızla sivil endüstrilere aktarıldı ve ondan sonra endüstriyelizmin daha da genişlemesinde temel olarak kaldı.⁽³⁰⁾

Doğal olarak Büyük Savaş’ta göze çarpan gelişim trendlerinin hepsi daha sonra da aynı şekilde sürdürülmüş değildir. Meselâ endüstriyel üretimde kadınların bir dizi kilit görevlerdeki güçlü katılımı devam etmedi ve kadın işgücünün tam-zamanlı istihdamının savaş sırasında bulunduğu yere tekrar yaklaşması için birkaç on yıl geçti. Savaş sırasında tanık olunan “korporatizm”in* ilk biçimleri Almanya, Fransa ve Britanya’da büyük ölçekli iç çatışmalara yol açarak savaşın bitiminden hemen sonra yok oldu. Mağlup devletlerin tazminat cezaları ve arazi kayıplarıyla birlikte seferberliklerin yaptığı tahribat totaliter siyasi ideolojinin başarılı olacağı toplumsal ve ekonomik iklimi yarattı. Ancak hem totaliter politik kontrolün yeni biçimleri, hem de liberal-demokratik Batılı devletlerin müdahaleci şemaları ilk kez Savaş sırasında başlatılan politikalarca güçlü şekilde etkilenmiştir. Örneğin Yeni Antlaşma (New Deal) emirleri hazırlanırken Roosevelt ve kabinesi sürekli Savaş sırasında başvurulmuş uygulamalara bakmışlardır.⁽³¹⁾

Küresel devletler topluluğuna, ulusal egemenliğe olan vurgularıyla Wilson’cu doktrinler önemli ölçüde savaşın muazzam tahribatına karşı bir reaksiyondur. Ama bunlar ayrıca katılımcı devletlerin savaş bölgelerinden uzaktaki faaliyetlerinin teşvik ettiği dünya sistemi içerisinde yükselmiş bir karşılıklı bağımlılık seviyesinin kabulünü ifade etmiştir. Endüstrinin ve yiyecek üre-

* Korporatizm: İtalyan faşistlerinin ülküsüne göre her şubenin ayrı işçi ve patronlarının temsilcilerinden oluşan ayrı ekonomik yönetim birlikleri bulunması.

timinin zorunlu olarak düzenlenmesi ilgili ulusal ekonomilerin dahili organizasyonlarıyla sınırlı değildi, bu ayrıca kaynakların uluslararası akışını daha önce olanların çok ötesinde kontrol etme çabalarını gerektirdi. Savaşın sonraki aşamalarında Müttefik gemileri karşısındaki Alman deniz başarısı deniz ötesinden gelen malzemenin dikkatle yönetilmesi gerektiği anlamındaydı. 1917’de Britanyalılar ve Fransızlar öncelikleri Müttefik bölgenin tümüne yapılan ihracat olan denizcilik politikalarını entegre eden Müttefik Deniz Taşıma Konseyi’ni kurdular. ABD dahil tüm Müttefik ekonomileri arasında çok daha uzak erişimli bir ekonomik entegrasyon planlanmıştı. Bunlar meyve vermeden Savaş sona erdi, ama yine de kurulmasına yardımcı oldukları bağlantıların çoğu düşmanlıkların bitimini izleyen dönemde daha da somutlaştı.

Doğrudan askeri güç oluşturulması kadar savaş ekonomisi modeli de 1930’ların sonlarına doğru önde gelen dünya güçleri olarak ortaya çıkan üç devlette de -Sovyetler Birliği, Japonya ve ekonomik bakımdan yeniden dirilen Almanya- önemli rol oynamıştır. Sovyet planlaması ismen kapitalist ülkelerde bulunan her şeyden oldukça farklıydı, ancak gerçekte savaş zamanının Batılı ekonomik ve politik seferberlik kalıplarından kuvvetle etkilenmişti. 1932-7 İkinci Beş Yıllık Plan’da askeri üretime verilen dikkat bunu özellikle göstermiştir.⁽³²⁾ Stalin’in “ikinci devrimi” tüketimi sıkıca dizginde tutma gerekliliğini vurgulamakla azami üretim taleplerini birleştiren diğer Avrupa devletlerinin savaş zamanı deneyimi gibi askeri söylemle doludur. Yalnızca ekonomik terimlerle ölçüldüğünde -yani, şok edici insan maliyetlerinden ayrı olarak- bu zorunlu seferberlik politikalarının başarısı sonraki dünya tarihi için çok önemli olacaktı. 2. Dünya Savaşı patladığında Sovyetler Birliği’nin endüstriyel üretimi bir çeyrek asır ön-

cekinden üç misli yüksekti. Japonya'da savaş ekonomisine doğ-ru kayış doğrudan Büyük Savaş deneyiminden alınan program-lara, devletin modernleşmede Batının başarılarına yetişme çaba-larından daha az borçlu olsa bile daha fazla belirliydi. Bu çaba-lar başından beri endüstrinin gelişiminin askeri güç için kilit ol-duğu anlayışıyla bilgilendirilmiştir. Yine de, 1930'larda Japon ekonomik gelişmesi oldukça belirgindi, bu gelişmede silah ima-latının baş yeri tuttuğu ağır sanayi, üretimde yüzde 500 artmış-tı. Son olarak Almanya'da Nasyonal Sosyalistler çok geçmeden bütün diğer büyük endüstriyel ülkeler tarafından izlenen muaz-zam bir tekrar silahlanma süreciyle sonuçlanan, hem Savaşın ulusçu hararetini yeniden canlandırmayı ve hem de ulusal amaç-ların izlenmesinde savaş zamanı ekonomik ve politik düzenleme yöntemlerini uygulamayı araştırılmış bir biçimde hedefledi.⁽³³⁾

2. Dünya Savaşı'nın ilk aşamalarında Birincisi'nin aksine önemli muhariplerin her birisi uluslararası bir ekonomik arz sis-temine bağlıydı.⁽³⁴⁾ Almanya işgücü ve malzeme kaynaklarını fet-hettiği bölgelerden savaş çabası içerisine zorla katarak Avru-pa'nın merkezinde kendi sistemini yarattı. Savaşın ortalarında Alman işgücünün neredeyse bir çeyreği çoğu zorlama koşulları altında çalıştırılan yabancı işçilerden oluşuyordu. Japonya doğu-da çok sayıda işçiyi -gerçi bunlar ezici biçimde endüstriyel üre-tim yöntemlerinde deneyimsiz köylülerdi- doğrudan kontrolü altına toplayarak "Karşılıklı-Refah Alanı" organize etti. *Kira Söz-leşmesi* ve *Karşılıklı Yardım* reçeteleriyle Sovyetler Birliği büyük Müttefik ekonomilerine bağlandı. Müttefik devletlerin kendi aralarında ve dünyanın diğer bölgeleriyle ördükleri ekonomik ağlardan çok daha zayıfsa da bu bağların Sovyet savaş ekonomi-si için elzem olduğu kanıtlanmıştır. Ancak, sonuçta savaş alanın-daki Sovyet zaferinin ana temeli ekonominin askeri üretime

yönlendirilmesidir. Savaştan sonra azaltılmış ama yine de zamanımıza kadar Sovyet ekonomisinde büyük önemini sürdürmüştür. ABD tarafından Britanya ile birlikte hakim olunan devasa uluslararası ekonomik şebeke en büyüğüydü ve dünya sisteminde Savaş sonrası dönemdeki büyük entegrasyona doğru hareket direkt olarak buna uzanır. Uluslararası savaş ekonomisi ABD'yi küresel işbölümüne, çaresiz biçimde öncekinden çok daha derinden karıştırdı ve Britanya İmparatorluğu'nun gerilemesi onu dünya ekonomisinde üstün konuma getirdi. Askeri üstünlüğü nükleer silahlara sahip olduğu ve SSCB'nin sahip olmadığı kısa dönemin dışında -büyük ölçüde silah ve askeri sanayiye bütün diğerlerine göre öncelik veren Sovyet politikasına bağlı olarak çok daha azdı.

ABD-Britanya savaş ekonomisinin etkisi ilk bakışta görünebilen çok daha ileriye uzanmıştır. Britanya İmparatorluğu'nun hem içinde hem de dışında maddi kaynaklar ve işgücü bunların köken devletleri düşmanlıklara faal olarak katılmış olsun olmasın savaşın içerisine emilmişti. Bu, o zamanki ya da sonraki sömürge karşıtı hareketleri teşvik etmede yerel ekonomik gelişmeyi destekleyen bazı durumlarda olduğu kadar büyük rol oynamıştır. Savaşın etkileri Latin Amerika'da, Afrika'da ve Hindistan gibi doğrudan işgal edilmeyen diğer Asya ülkelerinde de kuvvetle hissedilmişti. Çoğunlukla sonuç, pekişen bir küresel ekonomi içerisinde artan bütünleşmeydi, ancak Latin Amerika'nın bir kısmında ve Hindistan'da daha büyük bir endüstrileşmeye doğru bir silkiniş oldu. Hindistan'da Japonlarla Burma'da savaşmak için büyük bir ordu kuruldu. Gerekli idari kaynakların toplanması bağımsızlığı savaştan sonra vazgeçilmiş bir sonuç yapan politik örgüt özyönetimini sağlarken silah ve bunun malzemesinin üretimi endüstriyel gelişmeye bariz bir teşvik sağlamıştır. 2.

Dünya Savaşı sırasında daha önceki dünya çatışmasında başlatılan örgütlü bilim ve teknolojinin birleşmesi sistemli bir biçimde tamamlanmıştır. Silah üretiminin kendi sahası içerisinde en önemli üç sonuç -ki, birlikte alındığında şimdi dünya askeri gücüne egemendir- nükleer silahların yaratılması, roketin icadı ve silah sistemlerinin gelişmesidir. Nükleer silahların dünya savaşı bağlamının dışında icat edilmiş olduğu ciddi olarak kuşkuya açık bir şeydir. İlk nükleer bombaların yapımı bir gözlemci tarafından geleneksel imparatorlukların en muazzam inşa projeleriyle -piramitler ve Büyük Çin Seddi- kıyaslanmıştır. Tümü “devasa, merkezden yönlendirilen kaynakların toplanmasının meyvesi olarak görünür, dramatik, tekil kamusal çalışma projeleridir”.⁽³⁵⁾ Ancak, geleneksel dünyanın inşaat projelerinin yapılması birçok on yıllar hatta yüzyıllar almıştır. İlk atomik silahlar daha önceki çağları bırakın 19. yüzyılın başlarında bile hayal edilemeyecek servetlerin harcanması ve diğer kaynakların toplanmasıyla yapılmıştır ve böyle bir çabanın savaşta olmayan herhangi bir çağdaş toplumda sarf edilebileceği kuşkuludur. Aynı- sı, her ikisi de büyük çapta savaş geliştirme programlarından etkilenmişse bile, roket ve jet için doğru değildir.

Bir kez inşa edilince nükleer silahlar kısa zamanda diğer endüstriyel ürünler gibi grup-üretimle yapılmaya başlandı. Ama roket tekniklerinin daha da ilerlemesi temelde potansiyel nükleer karşılaşmanın doğasını değiştirdi. Hiroşima ya da Nagasaki'ye uçan uçağın geleneksel avcı uçakları ya da uçaksavar bataryalarının karşı saldırısına açık olabilirdi. Ancak, roketlere takılan füzyon savaş başlıklarıyla -en azından şimdilik- saldırıyı başarıyla savuşturmanın olanağı yoktur. Bunun böyle olması ABD ve SSCB tarafından 1972'de resmen kabul edilmiştir, o yıl imzalanan antlaşma balistik füzelerle karşı savunma çabalarını etkin biçimde yasadışı kıldı.⁽³⁶⁾

Silah sistemlerinin ortaya çıkışı 2. Dünya Savaşı sırasındaki silahlı çatışmanın yapılışı içerisinde varolan genişlemiş gözetim biçimleri tarafından güçlü bir biçimde koşullanmıştı. Üretim sektörleri, imalattaki teknik değişikliği belli tip malzeme ve silahlar için değişen gereksinimlere bağlamak üzere sıkıca gözetim altındaydı. Muharebe alanında dövüşen birliklerin deneyimi geriye, rolü mevcut teknoloji ve savaş stratejilerinde ilerlemeler sağlamak olan bilimsel komitelere doğrudan iletiliyordu. Bir alandaki teknik icat süreci diğerlerinde tamamlayıcı icatlar gerektiriyor; düşman tarafından yapılan ilerlemelerin diğer tarafın yaptığı yeni gelişmelerle karşılanması gerekiyordu. Bilimsel bilgi ve düzenlenmiş teknolojik gelişmeyle koordine edilen yüksek seviyeli teknik yeniliğin bir noktaya yönelmesi, hep birlikte silah sistemlerinin artan ününün temelini oluşturur. Bir silah sistemi esas olarak -teknolojinin farklı yönlerini toplumsal organizasyonun ayrıntılı incelemesiyle birleştiren- aynı cins genel tasarım sürecini temsil eder ki bu savaş sonrası dönemde diğer alanlarda sanayiinin teknolojik bakımdan en ileri sektörlerinin özelliği haline gelmiştir. Geçen 40 yılda toplumsal ve ekonomik yaşamı etkileyen en önemli teknolojik yeniliklerin birkaçının kökenleri savaştaydı, ya da asıl olarak daha sonraki silahlarla ilgili gelişmelerin sonucuydu.⁽³⁷⁾ Bunlar sivil jet seyahatini, iletişim ve “bilişim teknolojisi”nin kilit yönlerini içerir.

Öncekiyle ortak bir biçimde, 2. Dünya Savaşı’nın doğrudan katılan devletlerin dahili politik örgütlenmesine kalıcı etkileri olmuştur. Örneğin Britanya’da savaş zamanı deneyimi düşmanlıkların bitmesinin peşinden oldukça hızlı biçimde yaygın toplumsal reform programlarını teşvik etmiştir. Kapsamlı bir ekonomik yurttaşlık hakları dizisi gereksinimi büyük partilerin her ikisinden gruplar tarafından kabul edilmişti. Keynes’in 1940’ta

Hazine'ye getirilmesi dört yıl sonra gelecekteki hükümetlerin büyük ölçekli işsizlikten kaçınmak için ulusal harcamaları yeterli seviyelerde tutmalarını zorunlu kılan Beyaz Bildiri ile somutlaşan, ekonomi üzerinde güçlü ve karmaşık hükümet kontrollerine yol açtı. Savaş sırasında yapılan vergi artışları da daha sonra oluşacak olan Refah Devleti'nin ekonomik temelini sağlamasına yardımcı oldu. Marwick'in gösterdiği gibi, 1940'ta eğer bir seçim yapılmış olsaydı işçi hükümetinin iktidara dönemeyeceğinin kanıtı oldukça güçlüdür. Savaştaki halkın deneyimleri birkaç şekilde yaşamsal rol oynamıştır. Savaşa karşı genelleşmiş bir reaksiyon muhtemelen liderlik değişikliği gereksinimi duygularını uyarmıştır. Ancak, savaş deneyimi hem İşçi Partisi refah programlarının avantajlarının halkın geniş bölümlerince anlaşılmasına yardımcı oldu ve aynı zamanda da İşçi liderlerine daha sonra yeni refah malzemesinin parçası olan politikaları şekillendirme fırsatını verdi.⁽³⁸⁾ ABD'de savaş çabucak örneği olmayan bir endüstriyel patlama üretti, ama Keynesçi ekonomik reçetelerin benimsenmesiyle birlikte ekonomik düzenlemeyle ilgili çeşitli araçları da yüceltti. ABD sonradan açık arayla dünyanın egemen ekonomik gücü şeklinde ortaya çıkacağı doğrudan barış zamanı zenginleşmesine yöneldi.⁽³⁹⁾

Almanya'da ve Japonya'da geleneksel elit tabakanın gücünü yok eden şey endüstriyelizmin kendiliğinden gelişmesi değildi, ve bu devletlerde liberal demokrasilerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan şey de dahili politik değişiklik süreçleri değildi. Bunlardan ilki savaşta yenilmenin sonucuydu, ikincisi ise ABD ve diğer Müttefik hükümetlerinin doğrudan müdahalesinin neticesiydi. Batı Alman devletinde yeni bir politik düzen kurmak için Müttefik ülkelerce atılan adımlar önemli ölçüde algılanan Sovyet amaçlarına yanıtı. Federal Cumhuriyet'in ilanından yalnızca bir

yıl sonra 1950'de Kore Savaşı'nın çıkmasının sonucu olarak ABD hükümeti Alman yeniden silahlanması ilkesini kabul etti. O zamandan sonra Batı Almanya Batılı askeri ittifakın Avrupa'daki "ileri karakolu" olarak kaldı ve dünya ekonomisinin ABD egemenliğindeki sektörleri içerisine çok sıkı biçimde bağlandı. "Batı Almanya'yı NATO'ya bağlama"⁽⁴⁰⁾ politikası Doğu Almanya'nın farklı bir ulus-devlet olarak de facto* kabulü "kapitalist Batı" ve "devlet sosyalisti Doğu" arasındaki bölünmeyi pekiştirdi. Böylece 1952'de imzalanan Avrupa Savunma Antlaşması (gerçi üç yıl sonra oldukça değişik bir şekilde onaylanmıştır) yalnızca bir askeri ittifak bildirgesi olmaktan çok fazla bir şeydi; bu, Avrupa'nın silahlı bölünmesinin her iki tarafındaki politik ve toplumsal düzeni onaylamıştır. Aynı zamanda Doğu Alman yetkililerinin 1953 ayaklanmaları önündeki çaresizliği, politik düzeni Sovyet kalıbında sağlamca kuran ve yeni devletin Doğu bölgesine ekonomik entegrasyonunu genişleten SSCB'nin askeri müdahalesini kışkırttı.

Japonya, yarım yüzyıllık genişlemede işgal etmiş olduğu bütün bölgeleri terk etmek zorunda kalsa da kendi bölgesel bütünlüğünü sürdürdü. Ancak Avrupa'nın tersine ABD'nin Doğudaki askeri zaferdeki rolü o kadar kapsamlıydı ki, ülkede kurumlaştırılan toplumsal ve politik değişim programlarını neredeyse tamamen kontrol edebildi. Japonya tekrar tamamen silahlanmayan tek büyük devlet olarak kalmış, ancak Asya'da ABD'nin askeri ve ekonomik politikasının ekseni olmuştur. Kore çatışması ve Güney-Doğu Asya'daki peş peşe krizler Amerikan varlığının nükleer savaşın doğrudan deneyimini bilen tek devlette pekişmesinde önemliydi. ABD ve Japonya arasındaki siyasal ilişkiler

* Fiilen

birkaç değişiklikten geçerken bu etkiler ABD ve Japon ekonomileri arasında halen mevcut olan yüksek seviyedeki entegrasyonu teşvik etmeye, ayrıca Japonya'nın dünya ekonomisindeki çok yüksek genel konumuna yükselmesine yardımcı olmuştur.

2. Dünya Savaşı'nın bitişinden beri dünyanın değişik kısımlarında -gerçi hiçbirisi bir zamanlar Avrupa devlet-sistemi olan coğrafi merkez içerisinde değildir- Vietnam ve Kamboçya gibi bazılarında müthiş can kaybı olan birçok savaşlar olmuştur. Bu bölümde iki dünya savaşının etkilerine yoğunlaşırken bu diğer çatışmaların yaptığı toplumsal, siyasal ya da ekonomik değişiklikleri küçümsemek istemiyorum. Ana noktam 20. asırda savaşın genel değişim kalıpları üzerindeki etkisinin ona sistematik gönderme yapmadan bu tür kalıpları yorumlamaya çalışmanın saçmalığa yakın olacak kadar büyük olduğunu vurgulamaktır. Savaşların önemi, düşmanlıklar sırasında ya da hemen sonra büyük değişikliklere yol açması değildir. Bunlar dünya sisteminde hem ekonomik bakımdan ileri ve hem de diğer tür toplumların kurumları için kalıcı önemi olan dönüşümler üretmişlerdir.

ULUS-DEVLET, ENDÜSTRİYELİZM VE ORDU

19. yüzyıl düşünürleri “endüstriyel toplum” ve “askeri toplum”un ortaya çıkış sırası üzerinde zıtlaşırken modern toplumsal bilimin ana parametrelerinden bazılarını kurmuşlardır. Bu kitapta böyle gelişen belli başlı varsayımları sorgulamaya çalıştım. Ancak böyle bir sorgulama bizi modern dünyada toplumsal organizasyonun ve toplumsal değişimin özellikle politik ve ekonomik kaynaklarına kıyasla askeri gücün göreceli öneminin azaldığı fikrini tamamen reddetmeye ne kadar götürebilir? Batıda hâlâ gerçekte, içerisindeki askeri gücün tabiatı ve onun diğer güç kaynaklarıyla ilişkileri radikal olarak değişmiş olsa bile “as-

keri toplumlarda” mı yaşıyoruz?

Kapitalizmin yayılması üzerine Marksist anlatımlar ve rakip “endüstriyel toplum” yorumları halen hakim olsa bile bazı teoriler askeri güce önemli bir rol verirler. O yüzden, Lasswell’in aslen 1930’larda formülleştirilen “garnizon-devlet” analizi sosyal bilimlerde bulunan genel türdeki tezi tersine çevirir. Ona göre 19. yüzyılda endüstriyel organizasyon ve idari rasyonelleşme Avrupa ülkelerinin ve ABD’nin gelişmesini kaplamıştır. Ancak sonradan buralarda yakın gelecekte giderek yayılma tehdidi gösteren “askeri-polis egemenliği”ne doğru bir eğilim gelişmiştir.⁽⁴¹⁾ Garnizon-devlet halen varolan değil varolacak bir fenomendir. Lesswell’in görüşünce garnizon-devlete doğru eğilim dünya askeri düzeninin gelişimi karşısında anlaşılmalıdır. Garnizon-devlet organize şiddet tehdidi ya da kullanımı çaresinin aşağı yukarı kronik şekilde mevcut olduğu bir garnizon dünyasında ortaya çıkar. Çoğunluğun dahili politik sürece katılabilmesi olanağını açık bıraktığından bunun anti-demokratik ya da anti-çoğulcu olması gerekmez. Yine de, Lasswell’in görüşü onun “modern bilim ve teknolojinin müthiş büyümesi ve bu gelişmelerin dev sermaye birikimine müsait büyük nüfuslar ve kaynak havuzlarının kontrolüyle bağlantısı”⁽⁴²⁾ karşısında Batılı liberal demokrasinin geleceği hakkındaki korkuları bağlamında formülleşmiştir.

Bugün askeri gücün önemini değerlendirmede birkaç farklı soru ortaya atılabilir. Halen Batılı ulus-devletler temel ekonomik organizasyonları bakımından askeri zorunluluklarca ne kadar hükmedilmektedir? Askeri düzen kalıpları azalmaktan çok daha da yaygınlaşmakta mıdır ve askeri olandan çok sivil hükümet kurma koşulları hakkında ne söylenebilir? Küresel seviyede “dünya askeri düzeni”nin doğası nedir ve bu, modern dünya sisteminin diğer özellikleriyle nasıl bağlantılıdır? Sosyal bilimlerin,

özellikle de sosyolojinin ısrarla bu konulara dokunmama eğilimine rağmen bunların modern toplumların mevcut gelişim yolları ile ne kadar ilgili olduğunu görmek için büyük bir hayal gücü gerekmez. Bunların burada ayrıntılı olarak belirtmek için fazla kompleks olduğu açıktır ve ben esas olarak endüstrileşmiş ülkelere dikkatimi yoğunlaştırarak bunlara şematik yanıtlar sunmaya çalışacağım.

Askeri harcamaların bir bütün olarak dünya ekonomisindeki oranının muazzam olduğundan kuşku duyulamaz. Resmî yayınlanan istatistiklerce endekslendiği biçimde bu harcamalar 1966'da 159 milyar USD, 1973'de 200 milyar USD olmuş ve halen 600 milyar USD civarındadır. Tek başına alındığında bu sayılar göz kamaştırmaktan ya da can sıkmaktan başka bir işe yaramaz ve daha karşılaştırmalı sayıları düşünmek belki de daha faydalıdır. Bu nedenle dünya askeri harcamaları Güney Afrika dahil tüm Afrika kıtasının Gayri Safi Milli Hasılası'ndan daha büyüktür. Japonya dışarıda tutulursa Asya'nın tümünden daha fazladır. Dünyanın üçüncü büyüğü olan Japonya'nın GSMH'sı küresel olarak askeri amaçlar için harcanan servetin boyutunun ancak iki katı kadardır. Bir yazarın dediği gibi, "dünya ekonomisinde yarım Japonya varmış ama diplomatik olarak tanınmıyormuş gibidir."⁽⁴³⁾

Ancak, endüstrileşmiş ülkelerin ne kadar gerçekten "askeri-endüstriyel" toplumlar olarak kabul edilmesi gerektiği kısmen bunların ulusal ekonomileri içerisindeki askeri harcamanın rolünün değerlendirilmesine bağlıdır. Bunu yapmanın en yaygın biçimde kullanılan istatistiksel yöntemi askeri harcamanın GSMH'ya oranının analiz edilmesidir. Bu bakımdan ölçüldüğünde askeri harcama seviyesi, bir tür kıyaslamalı hesaplama usulü tasarlanabilseydi geleneksel devletlerde olabileceğinden düşük

olmasa bile, genellikle düşüktür.⁽⁴⁴⁾ GSMH'nın üçte birinin askeri maksatlar için ayrıldığı bazı dur ımlar (İsrail) olsa da, ikincisi ile ilgili resmî rakamlardan kuşkı lu olmak için geçerli neden bulunmakla birlikte ABD ve SSCB dahil endüstrileşmiş devletler için toplam çoğunlukla yüzde 3-5 arasındadır. Ancak, bu biçim ölçmede önemli problemler vardır ve askeri harcamanın toplam hükümet harcamasına oranını analiz etmek daha etkilidir. Bu endeksle yargılandığında endüstrileşmiş ülkelerde “savunma”nın diğer harcamalara oranı (geçen yirmi yılda genel olarak azalmış olsa da) yüzde 11 ile 30 arasında değişir. Bu tür rakamlar üretimin askeri amaçlara yönlendirilmesinin endüstriyelizmin GSMH oranının göstereceğinden daha önemli bir özelliği olduğunu gösterir. Ama bunlar bu şekilde ne modern üretimle ilgili “askeri-endüstriyel kompleks” hakkında fazla bir açıklama yapar, ne de onun doğasını belgeler. Böyle bir olayın, genellikle belirtildiği gibi, çoğu ya da tüm endüstrileşmiş toplumlarda bulunduğu fikri oldukça şüphelidir. Eisenhower ilk başta terimden bilim ve teknolojinin askeri üretime birlikte ve sistematik uygulamasını desteklemeye çalışmak bağlamında yararlanmış, daha sonra bunun gelişmesinin tehdit edici tarafları olarak gördüğü şeylere eleştirisel olarak gönderme yapmak için kullanmıştır. Kavramı ya da bir benzerini kullanarak en az iki tip yaklaşım ayırt edilebilir. C. Wright Mills'in önceki yazılarında tercih ettiği bu çeşit argümanlardan birisi toplumdaki ana kurumsal güç sahalarında -politik, ekonomik ve askeri- bir bütünleşmenin oluştuğunu savunur. Bu görüşte bürokratik merkezileşme gereken esas örgütleyici güdüdür. Diğer iddia ise yarı-Marksist'tir. Çeşitli şekillerde işlenmişse de asıl iddia askeri üretimin kapitalist girişimin ekonomik zorunlulukları bakımından açıklanabilir olduğudur.⁽⁴⁵⁾ “Askeri-endüstriyel kompleks” bu zorunluluklar

tarafından beslenen toplumsal değişimlerin somut ifadesidir.

Ancak, bu konumların hiçbirisi dikkate alınmaya hazır değildir. “Askeri-endüstriyel kompleks” ekonomiye egemendir denebilmesi için askeri üretimle üretimin diğer sahaları arasında keskin şekilde tanımlanmış karşılıklı bağımlılık bağları bulunmalıdır; ve modern ekonomiler politik gücü ellerinde tutanlar kendilerini bu tür üretim ihtiyaçlarını kabullenmeye mecbur görece kadar bu bağların sürdürülmesine dayalı olmalıdır. Artık bazı büyük Batılı ülkelerde “savunma” müteahhitleri en büyük şirketler arasında üst sıralardadır. Bu şekilde, ABD’de en büyük askeri müteahhitlerin dörtte üçü en büyük 500 Amerikan şirketleri listesinde bulunur.⁽⁴⁶⁾ Sovyetler Birliği’nde bilimin teknolojik ilerlemeye uygulanması bakımından silahla ilgili endüstriler bütün diğer endüstriyel sektörlerden üstündür ve bu teknik transferin kolaylıkla başarılmasını temin etmeye adanmış bir dizi vasıta mevcuttur. Ancak bundan her iki ekonomideki ana üretici örgütlerin başarıları için önemli ölçüde askeriye ile ilişkili faaliyetlere bağımlı oldukları çıkmaz. ABD’de büyük şirketlerin çoğu tarafından taahhüt edilen bu tür üretimin oranı belirtilmesi gereken bir iki istisnaya düşüktür.⁽⁴⁷⁾ Ayrıca, askeri üretimle ilgili firmalar politik ve ekonomik koşullardaki değişikliklere göre bu sahaya belirli bir girip çıkma eğilimi gösterirler. Bu nedenle, Vietnam sonrası dönemde ABD’ndeki en büyük 25 askeri müteahhidin işlerinde 1950’lerde sahip oldukları yüzde 40 “savunma” payı 1970 ortalarında yüzde 10’un altına inmiştir.⁽⁴⁸⁾ Böyle bir durum kesinlikle Sovyetler Birliği ile ilgili değildir, ama o toplumda da politik planlamacılar tarafından alınan kararlar çeşitli dönemlerde askeri harcama bakımından yatırım politikalarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Bu gözlemler “askeri-endüstriyel kompleks”in endüstrileşmiş

toplumların ekonomilerinde yükselişte olmadığını göstermektedir. “Savunma” ile ilgili mal ve hizmetler bu ekonomilerin çoğunun büyük bir parçasıdır ve bunlara yapılan harcama çoğu hükümetin birincil kaygısıdır. Sonuçta hem askeri liderler ve hem de imalatçılar sık sık belli politikalar üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak önemli etki yapabilirler. Ancak, asıl ilgisi hükümetle ya da ekonomik yaşamın diğer sektörleriyle olanları bırakalım askeri liderler ve imalatçılar bile tek bir grup oluşturmazlar. Belli anlamda endüstrileşmiş savaşın asıl doğası çıkar ve kaygıların farklılaşmasını sağlar. Geleneksel devletlerde şiddet araçları üzerindeki kontrolü üretimi yönlendirmekten çok asker toplamaya bağlı olan askeri hakim sınıf devlete egemen olabilirdi. Endüstriyel savaş yapma araçları geniş bir üretici altyapıya dayanmayı gerektirir. Ancak politikada “kapitalizmde egemen sınıf hükmetmez” denildiği gibi buna savaş yapmadığı da eklenebilir. Ekonomik faktörlerle ilgili olarak modern dünyada askeri harcamanın hem imalatçılar ve hem de ulusal ekonomi için olumlu koşullar oluşturmaya yardımcı olabileceği kuşkusuzdur. Ama, sağladığı faydalı sonuç nedeniyle ne olursa olsunu öne süren bir argümanın kabul edilemez işlevci kalıbından ayrı olarak, bundan bu tür faktörlerin diğer etkilere hakim olduğu sonucu da çıkarılamaz. Tersine çağdaş ulus-devletlerin askeri harcamalarının esas olarak bunların küresel ulus-devlet sistemindeki politik ilgileriyle bağlantılı olduğu görülmelidir. Ekonomik çıkarların ya da kaygıların bittiği ve özellikle politik olanların başladığı yeri ayırt etmek hiç de kolay değildir. Ancak bu, bunlar arasında bir fark görülmediği ya da bunun genel anlamda diğerinin temelini oluşturduğu iddiasıyla aynı şey değildir.

Özellikle iki süper devlette ve diğer nükleer devletlerde modern askeriye muazzam ölçekte tahrip edici kapasitelere ulaşabi-

lır. Endüstrileşmiş ülkelerde üretilen maddi servet geleneksel devletlerin en büyüğüyle bile kıyaslandığında o kadar büyüktür ki ulaşılabilir kaynakların ufak bir oranda kullanılması bile müt-hiş bir askeri güç yaratabilir. Dahası, dünyanın çoğu yerlerinde askeriye zaten geniş ölçüde pasifleştirilmiş halkların karşısındadır. Bu nedenle politikada askeri “müdahale”yi düşünürken, neden modern dünyanın her yerindeki hükümetler “askeri hükümet” değildir? sorusunu ortaya atmak mantıklıdır. Finer’in belirttiği gibi “silahlı kuvvetler sivil örgütler üzerinde üç büyük politik avantaja sahiptir: Örgütlenmede belirgin bir üstünlük, yüksek derecede duygusallaşmış bir sembolik statü ve silahların tekelı. Bunlar güç uygulama araçlarındaki kapsamlı üstünlükten yararlanarak prestijli bir tüzelkişilik ya da düzenı oluşturur. O nedenle şaşırtıcı olan bunun sivil efendilerine karşı neden isyanı ettikleri değil neden onlara itaat ettikleridir.”⁽⁴⁹⁾ Finer’in vermeye devam ettiğı yanıt, bunu bu kitabın tema ve kavıamları bakımından geliştirecek olsam da benimkisiyle aşığı yukarı aynıdır.

Modern askeri düzenin doğasını düşünürken iki unsur ayrılmalıdır. Birisi askeri personelin hükümetin yüksek konseylerini ne kadar oluşturdukları ya da egemen parçası olduklarıdır; diğeri ise silahlı kuvvetlerin polisle birlikte yararlandığı şiddet araçları tekelinin idari gücü sürdürmede doğrudan ne kadar kullanıldığıdır. Politikada askeri “müdahale” ile ilgili literatürde bulunmaya meyilli olan ilk konuya da, bazı ana yönlerden daha önemli olanı sonrakidir. Askeri liderlerin başlıca rollere sahip olduğu hükümetler genellikle içerisinde şiddet araçları tekelinin yoğunlukla baskıcı biçimde kullanıldığı hükümetler olabilir ama bu koşul değildir.

Finer’ın belirttiğı gibi, modern bir ordu belli anlamda bütün olarak devletin bir mikro-kozmosudur.⁽⁵⁰⁾ Silahlı kuvvetler ken-

di uzmanlaşmış tedarik, mühendislik, iletişim ve eğitim sistemlerine sahiptir. Düşük endüstrileşme seviyesindeki ülkelerde bunlar örgütsel ve teknolojik olarak sivil sektörden daha ileri olabilir ve sonuçta kaynakların ekonomik gelişme için seferber edilmesinde kullanılabilir.

Ancak endüstrileşmiş ülkelerde silahlı kuvvetler hem farklı bir “profesyonel” grup olarak uzmanlaşmış eğitimleri sayesinde ayrı olmak eğilimindedirler, hem de aynı zamanda doğrudan kontrol edemeyecekleri çeşitli üretici ve idari kaynaklara bağıdırlar. İdari uzmanlık hükümetin ya da ekonominin askeri yönetimini engelleyen bir faktördür, çoğulculuk yönündeki güçlü baskı da diğeridir.

Preatoryan* devletlerde idari otoritenin daha üst yönetici seviyelerindekileri bırakalım yüksek konseylerinde bile yalnızca askeri liderler tarafından yönetildiği yok değilse de çok enderdir. Askeri hükümetler genelde bileşimlerinde ve yönetimlerinde bir derecede denge sürdürmeyi yalnızca çoğulculuğun karşılıklı işbirliğini kabullendikleri ve durumlarını tâbi halkın önemli bölümlerinin desteğini başarıyla seferber ederek meşrulaştırdıkları yerlerde başarmışlardır. Burada Perlmutter’ın askeri rejimlerin üçlü tiplmesi yararlıdır.⁽⁵¹⁾ Onun “hakemlik rejimi” dediği şey silahlı kuvvet karargâhlarının subaylar komplosunca ele geçirilmiş olduğu ve bu grubun iktidarı sivil siyasi yetkililerle paylaştığı bir hükümet tarzıdır. Askeri liderlik bu yetkililerce alınan siyasi kararları genel olarak denetleyerek ama hükümetin yetkisini doğrudan almaya kalkmadan “hakemlik” yapar. Bu tür, ya politik sektör iktidarı yeniden etkin biçimde kazanmaya çalıştıkça

* Preator: Eski Roma’da hükümet başında bulunan iki cumhurbaşkanından sonra gelen yüksek hakim.

ya da askeri liderlik politika yapılmasını artar şekilde kontrol etmek istedikçe dengesizleşmek eğilimindedir. İkinci tür olan “hükümdar rejim”de üst yöneticileri doğrudan kontrol etmek için bir askeri konsey kurulmuştur, ancak karargâh “politik olmayan” subaylardan oluşmuştur. Böyle bir hükümet şekli daha dayanıklı olabilir ama bu ancak önemli ölçüde popüler meşruluk kazanırsa mümkündür. Böyle bir meşruluğu ne kadar kazanırsa sayesinde hükümet kontrolünün sağlandığı askeri alandan ayrı bir idari düzen içerisinde o kadar olumsuz duruma düşer. Bu yüzden üçüncü tipe “parti-ordu rejimi”ne ya da tamamen sivil idareye geçme eğilimindedir. Parti-ordu rejimi karargâhtaki yüksek komuta tarafından desteklenen askeri liderin devletin en yüksek konseylerine egemen olan bir askeri partinin ilerlemesini sağladığı bir askeri diktatörlüktür. Hükmeden parti yine de sistemin bir çeşit denge sağlaması için güçlü seviyede bir halk desteği elde etmelidir. Bunu başarmak özellikle diktatörlük unsurunun belirgin olduğu yerlerde zordur. Böyle durumlarda askeriye gelişen muhalif hareketleri ancak geçici olarak kontrolde tutabilen asıl polislik vasıtası olarak toplumda sürekli “devriye” gezmelidir.

Bu analizden aşağıdaki genelleştirilmiş sonuçları çıkarabiliriz. Üçüncü Dünya devletlerindeki askeri hükümetlerin varlığının yapısal temeli, bunların dahili idari koordinasyonlarının gelişiminin daha endüstrileşmiş toplumlara kıyasla nispeten eksik oluşudur. Bunlar genelde önemli ölçüde “devlet-ulus” olduklarından bu türden çoğu devlet Batılı ulus-devlette başarılan merkezi idari entegrasyon derecesinden mahrumdur. Geleneksel devletlere kıyasla askeri kuvvetler yine de önemli ölçüde pasifleşmiş halklarla karşı karşıyadır. Ancak, askeriye hükümet etmekte ne kadar başarılıysa -“başarılı hükümet etme” devlet aygı-

tının halk kitlesinin günlük aktivitelerini artar biçimde etkileyebilmesi demektir- çoğulcu baskılara o kadar yenilirler. Birinci ve İkinci Dünya ülkelerinde bu baskılar tam kapsayıcı olmak eğilimindedir. Askeriye “politik arena” içerisine çeşitli şekillerde adım atabilir, ama kronik askeri hükümet aşağı yukarı koşullara aykırılıktır. Askeriye ve hükümet arasındaki en yaygın doğru- dan ilişki bir popüler askeri liderin sağlayabileceği çoğulcu cazibedir. Ancak bu askeri hükümet değildir; bu askeri liderliğin çoğulcu bir ortamda politik meşruluk oluşturmak için sembolik süsler kullanmasıdır.

Modern askeriye- nin varlığıyla ortaya çıkan konular yalnızca sivil ve askeri rejimler arasındaki farklılığı değil *hükümet etme sürecinde güç kullanımını da ilgilendirmelidir*. Luckham’ın dediği gibi “resmen sivil hükümet ya da askeri yönetimde olsun, ya da rejim tutucu ya da ilerici politik eğilimde olsun, içerisinde “medeni özgürlüklerin kısıtlandığı, medyanın gözünün korkutulduğu, işçi sendikalarının grev hakkından yoksun edildiği, rejim karşıtlarının baskı altında tutulduğu . . .” devletler az değildir.⁽⁵²⁾ Burada varolan yurttaşlık haklarının kısıtlanması, belli türde gözetim faaliyetlerinin yoğunlaşması ve devletin güç araçları tekeline dayalı gücün sistematik kullanımı ilişkisidir. Daha sonra bu tür ilişkilerde totaliterliğin -modern devlete özgü bir olay- kökenlerinin fark edilebildiğini iddia edeceğim. Ancak bu yorumun gösterdiği totaliter güce yönelik eğilimler yalnızca askeriye- nin veya polisle birlikte askeriye- nin rolünden bile türemez. Bu son bölümde ele alacağım bir mesele olduğundan bu noktada dünyanın askeri düzeni düşüncesine döneyim.

Bugün dünya askeri düzeninde üç kilit boyut mevcuttur: Süper-güç hegemonyası; silah ticareti; ve askeri ittifaklar sistemi. Süper-güçler yalnızca en güçlü askeri varlığa sahip olmayıp ay-

nca silah ticaretine de egemen olduklarından ve genelde müttefik devletlerin ordularının askeri eğitimini de içeren küresel ittifak sistemleri kurmuş bulunduklarından bunların her birisi diğeriyle oldukça doğrudan ilgilidir.⁽⁵³⁾ 2. Dünya Savaşı'nda başlatılan Borç Verme-Kiralama Programı'nda, Savaşın ardından Truman Doktrini'nde ve McNamara reformlarında ABD askeri yardımı bir küresel güvenlik şebekesi oluşturulmasıyla bütünleştirilmiştir. Silah ticareti hakkında doğru istatistiklere rastlamak zordur ancak açık olan endüstrileşmiş olanlarla Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki artan silah ticaretidir, bu tür ticaretin yaklaşık üçte ikisi artık bu yönde gitmektedir.⁽⁵⁴⁾ Bu büyük oranda küçük silahlar ve destek ekipmanından çok büyük silah sistemlerinden oluşur.⁽⁵⁵⁾ 2. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde Üçüncü Dünya devletlerine ihraç edilen silahların çoğu ABD silahlı kuvvetlerinde kullanımdan kaldırılmış türdendi. Ama bugün en sofistike silah sistemleri alanında bile bazı Üçüncü Dünya ülkeleri Amerikan askeriyesi kadar ileri ekipmana sahiptirler. Savunma transferleri bakımından ABD politikası önceden Sovyetler Birliği ile sınırları olan devletlere yoğunlaşmışken savunma transferleri giderek Sovyetler'e ittifakla doğrudan bağlı olmayan her devlete yapılmaktadır. Önde gelen Batılı endüstriyel güçlerin birkaçı önemli silah ihracatçılarıdır ve ileri askeri teknoloji üretme kapasitesini sürdürmektedirler. Ama bunlar ayrıca bazı temel ileri ekipman türlerinde ABD askeri malzemesine büyük çapta bağımlıdırlar. SSCB, ABD'nin oldukça gerisinde kalsa da rahatlıkla ikinci en büyük silah ihracatçısıdır: ABD yetmiş kadar Üçüncü Dünya ülkesine, Sovyetler Birliği 32'sine silah verir.⁽⁵⁶⁾ Sovyet silah transferlerinin üçte bir kadarı Varşova Paktı'ndaki müttefiklerine gider. Gerçekten iki ana pakt sistemi toplam dünya askeri harcamasının yaklaşık dörtte üçünü tüketir. Ancak,

esas endüstrileşmiş devletlerin dışında da önemli sayıda ülke kendileri için ve ihracatçı olarak ileri silah sistemleri üreticisidirler, halen diğerleri de aynı yolu izlemeyi hedeflemektedir. Özellikle önemli olan bu devletlerin nükleer silah yapma potansiyelleridir. Yalnız altı ülkenin nükleer aygıt patlattığı bilinse de nükleer silah yapımına yetecek ayrıştırılabilir plütonyuma sahip diğer birçokları vardır.⁽⁵⁷⁾ 1968 Antlaşması nükleer devletlerin nükleer silahları başkalarına transferini yasaklar ve bir grup hükümet imzacı olmayı reddetmiş olsa bile yüzden fazla ülke tarafından imzalanmış bulunmaktadır.

Antlaşma doğal olarak bunlara zaten sahip olan devletlere nükleer silahları yasaklamaz ve nükleer teknolojinin ve maddelerin askeri olmayan kullanımlar için yayılmasını önlemez. Bu esas olarak tekrar-işleme ya da zenginleştirme yöntemlerinin nükleer jeneratör fabrikalarının atık ürünlerini silaha dönüştürmeyi mümkün kılar, ki bu tür silahlar bir dizi ülke için yakında ulaşılabilir olacaktır. Nükleer reaktörler zaten Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na üye 106 ülkeden 48'inde ya işletimdedir ya da inşa sürecindedir.⁽⁵⁸⁾

İki taraflı ya da tek taraflı askeri antlaşmalar askeri personel eğitimi ve alımındaki ve askeri teknolojinin gelişimindeki işbirliğiyle birlikte gittiğinden uluslararası işbölümüne yeni bir boyut getirmiştir. ABD tarafından kurulan global ittifaklar sistemi çeşitli bu faaliyetleri entegre eder. NATO, Latin Amerika'daki Rio Antlaşması, Güney-Doğu Asya'daki SEATO (sonradan yok olmuştur), Avustralya ve Yeni Zelanda ile ANZUS dünyanın etrafını çevreleyen bir antlaşmalar zinciri oluşturmak için tasarlanmıştır. ABD 2. Dünya Savaşı'ndan beri ilgili bu ülkelere askeri projelere yardım olarak borç ya da hibe şeklinde yaklaşık 80 milyar USD sağlamıştır.⁽⁵⁹⁾ Bunlar ve diğer antlaşmalar altında

ABD birçok türde eğitim personeli temin etmiştir. 1960 sonlarında sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde 88 askeri kurumla temas halinde Amerikan askeri danışmanlarının bulunduğu tahmin edilmektedir.⁽⁶⁰⁾ Sovyet askeri yardımı şimdiye kadar çok daha azdır ve ayrıca daha az yaygındır. Sovyetler dikkati Doğu Avrupa üzerinde ve özellikle Ortadoğu'da stratejik bakımdan önemli birkaç müşteri üzerine odaklamıştır, ancak bunlara çok büyük silah stokları sağlamıştır.

Bugün "askeri toplumlarda" yaşamamız işte bu üçüncü anlamdadır; endüstrileşmiş savaş araçlarının dünya çapında yayılması. Böylece askeri toplumların yerini, endüstriyelizme ya da daha genel olarak ekonomik alışveriş ilişkilerine dayalı olanların alması 19. yüzyıl tezine birkaç güçlü kayıt koymakta bir miktar anlam vardır. Bir devlet ne kadar yüksek derecede endüstrileşmişse ve idari sistemi ne kadar birleşikse askeri amaçlar için üretimin diğer sektörlerle göre egemen olması da doğrudan askeri yönetimin kısa vadeli dönemler dışında sürdürülebilmesi de o kadar az olasıdır. Ne yazık ki, askeri gücün kapsamı üzerindeki bu sınırlamalar kendi başlarına savaşı bir dünyanın gelişimini işaret etmez. Tersine endüstriyelizmin ve ulus-devlet sisteminin birlikte yayılması yerküre üzerindeki neredeyse her devletin artık herhangi bir geleneksel imparatorluktan çok daha fazla silahlı güce sahip olmasını sağlamıştır.

Dünya askeri düzeninin kapitalist mekanizmalardan etkilendiğinden kuşku bulunmamaktadır. Ancak bunu tamamen ya da esas olarak kapitalist girişimin küresel ilgilerinin bir ifadesi olarak anlatılabilir varsaymak açıkça ahmaklıktır. Kendi tâbi halkı ve diğer ulus-devletler tarafından şiddet araçlarının meşru tekeli tutar kabul edilen ulus-devlet, çağdaş dünyada politik organizasyonun asıl aracıdır. Bilimin askeri teknolojinin iler-

lemesine sürekli uygulanması küresel bağlamında, endüstrileşmiş savaş araçlarının sahibi olarak devlet, bir bütün olarak dünya sistemi içerisinde genelleşmiş bir askerileşme sürecine katılır ve bunu ilerletir. Bunun gelecekte bir noktada kontrolde tutulabilmesi ya da önceki Dünya Savaşları'nın her ikisinden de daha korkulu bir çatışmayla sonuçlanabilmesi tabii hâlâ tamamen belirsizdir.

KÜRESEL DEVLET SİSTEMİNDE ULUS-DEVLETLER

Ulus-devleti politik bir biçim olarak 19. yüzyılın başından bugüne kadar açıkça dayanılmaz kılan nedir? Bir zamanlar Avrupa'nın özelliklerinden biri olan devlet sisteminden yerküreyi ulusal toplumlar ağı halinde kapsayan ulus-devletler sistemi gelişmiştir. Geçmiş 7 veya 8 bin yıldır birbirleriyle zorlu ilişkilere sahip birkaç genel politik sistem varolmuşken içerisindeki farklılaşan kategoriler ne kadar önemli olursa olsun şimdi yalnızca bir tanedir. Emperyalizmin yeni türleri ve büyük devletlerin egemenliği mevcut olsa bile geleneksel emperyalist devlet yeryüzünden silinmiştir. İnsanlığın varoluşunun bir bölümü hariç - kabile toplumları- tümünde insanların yaşadıkları bu toplumlar ya tahrip olmuş ya da daha büyük toplumsal varlıklar içerisinde erimiştir. Bu olağanüstü değişiklikleri üretmekten hepsinin üzerinde iki süreç sorumlu bulunmaktadır: Endüstriyel kapitalizmin küresel pekişmesi ve ulus-devletin küresel yükselişi. Bu iki-

si sıkıca birbirine geçmiştir ancak bunları kaynaştırmak temel bir yanıştır.

Ulus-devletin modern dünyadaki evrensel kapsamını ana hatlarla açıklamak zor değildir. İlgili üç ana tip faktör mevcuttur, bunlardan yalnızca birisi endüstriyel kapitalizmin yayılmasıyla kendine özgü biçimde bağlantılıdır. Birincisi köken olarak Avrupa ulus-devlette gelişen endüstriyel ve askeri gücün birleşimidir. Endüstriyelizm barışçıl ekonomik ilerlemeyi desteklemekten çok başlangıçtan beri savaş sanatlarıyla evlidir. Yeni örgütsel biçimleri ve yeni silahları kullanabilen askeri kuvvetlere sahip olmayan hiçbir devlet bu tür güçleri toplayabilenlerin dış saldırılarına dayanmayı umamaz. İkinci faktör ulus-devletin belirleyici ana özelliklerinden birisi olduğunu iddia ettiğim devletin idari gücünün muazzam yayılmasıdır. Ancak emreden kaynakların böyle yayılmasıyla gelişen modern ekonominin dayandığı tahsis eden kaynakları toplamak mümkün olur. Ulus devletin yükselen idari gücü yalnızca kaynakları dahili olarak pekiştirmek için değil içerisinde bütün modern devletlerin diğerleriyle ilgili olduğu engin uluslararası politik ilişkiler ağıyla başa çıkmak için de gereklidir. Üçüncü etki ya da daha doğrusu etkiler dizisi ulus-devletlere mal edilen genel özelliklerden türemiş olmayan fakat yine de modern dünyanın gelişmesinin yolunu kesin biçimde etkileyen buna bağlı bir seri tarihsel gelişmeyle ilgilidir.

Bunlar daha önce vurgulandığı gibi 1815 Antlaşmaları'ndan başlayan Avrupa'daki göreceli barış dönemini içerir. Napoleon'un, başarıyla kurulsaydı geleneksel merkezi bürokratik imparatorluğa benzer bir şey olabilecek olan bir Avrupa "süper-devleti" yaratma ülküsü boşa çıktı. 1815'i izleyen 100 yıl Avrupa'da rahatsızlıkların büyük kısmının diplomasiyle kontrol edilerek başarılı bir güç dengesinin sürdürüldüğü bir zamandı. Bu, Avru-

palı güçleri dünyanın geri kalanının neredeyse engelsiz efendisi yapan, endüstriyelizmin mümkün kıldığı ve kapitalizmin teşvik ettiği silahlardaki teknolojik yeniliklerin hızlanmasıyla birlikte gitti. Ancak eşit derecede önemli olan, 1. Dünya Savaşı'nı izleyen antlaşmalarla sağlanan ulus-devletin otonomisinin ve "sınırlılığının" resmen tanınmasıydı. Bu zaman içerisinde yeni ve aşılması zor bir savaş düzeni kurulunca yeni bir "barış" düzeni de kuruluyordu. Avrupa'nın dengesi Almanya'ya empoze edilen tazminatlar yüzünden ölümcül biçimde bozulurken bu ulus-devletlerin tepkisel gözetim sisteminin küresel biçimde gerçekten olduğu ilk noktaydı. Konu pek fazla herhangi bir devletin sınırlarının kabul edilmesi değil, ulus-devletin kendi "iç" işlerinin meşru hakimi olarak gerçekliğinin tanınmasıdır. Bu doktrinler sonradan 2. Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen değişmiş uluslararası bağlamda yenilenmiştir. Yalta, küresel ulus-devlet sistemi içerisinde bazı büyük güçlerin hegemonyasının tanınmasını sağlayan ve sosyalist ulus-devletlerin bu sistemin gerçek üyeleri olarak varlığını resmen kabul eden bu anlaşmaların sembolüdür.

ULUS-DEVLET VE "ULUSLARARASI İLİŞKİLER"İN İCADI

Güç dengesi doktrini ayrıca parçası da olduğu uluslararası ilişkiler kavramının ve uygulamasının öncesidir. Bir akademik disiplin adı şart koşmasa da bu daha ilk baştan hem bir gerçeğin tanıımıydı hem de tanımladığı politik koşulları oluşturmaya yardımcı olmak için tepkisel olarak uygulanan bir fikirler dizisiydi.⁽¹⁾ Avrupa devlet sistemine uygulandığı biçimde "güç dengesi" gerçek bir güç eşitliği olmaktan çok birbirinin egemenliğini ancak koşullu olarak tanıyan devletler tarafından benimsenen, paylaşılan bir politika olarak anlaşılmalıdır. Bu, bugün "realist" öğretisi denilen şeye göre dış politikaya kılavuzluk eden bir dizi

ilke sağlamıştır. Kişi bu anlamda Morgenthau'nun "uluslararası güç dengesi, birkaç otonom birimden oluşan tüm toplumların kendilerini oluşturan parçaların otonomisini borçlu olduğu, genel toplumsal ilkenin yalnızca belirli bir göstergesidir"⁽²⁾ ifadesiyle hemfikir olabilir. Güç dengesinin hem Avrupa'da bölge paylaştıran çeşitli kongrelerde hem de 17. yüzyıldan sonraki akademik metinlerin üremesinde (ilk baştaki bazıları klasik örneklerden esinlenmişlerdir) kendi teorisyenleri vardır. Bunlar herhangi bir gerçek eşitlik derecesini sürdürülebilmek, hatta sağlayabilmek konusundaki şüpheliciliklerinde farklı olsalar bile güç dengesi fikrinin rekabet eden egemen devletler arenasında düzenleyici politika nosyonu olduğunu en açık biçimde tanımışlardır.

Von Gentz'in *Avrupa'da Güç Dengesi Üzerine Parçalar*'ı (1806) iyi bir örnektir. "Avrupa devletler sistemi" ancak üyelerinin "ortak gayretlerinin" gücüyle varolabilir der.⁽³⁾ Her biri, hiçbirisinin diğerlerini zorlayamamasını temin etmek olan paylaşılan amaca doğru katılımda bulunmalıdır, ancak bu temanın gelişim tarzı asıl vurgunun tehlikeli bir politik çevrede egemenliğin karşılıklı tanınması üzerine olduğunu ortaya koyar. "Daha zayıf olanı baskı altına almaktan herhangi bir dış kaygıyla engellenmeyen devlet ne kadar zayıf olursa olsun bütünün çıkarı için fazla güçlüdür."⁽⁴⁾ Güç dengesi doktrininin çoğunlukla Avrupa devlet sisteminden neredeyse hiç dokunulmadan 1. Dünya Savaşı'ndan sonra sağlamlaşan küresel devlet sistemine aktarıldığı düşünülse bile gerçekte yeni reform geçirmiş dünya sisteminde önemli yenilikler vardı. En bariz maddi farklar doğal olarak acemi SSCB'nin Versailles'da "olumsuz varlık" olarak mevcudiyetiyle birlikte ABD tarafından dünya politikasında üstlenilen yeni rolü. Yeni küresel düzenin şekillenmesindeki Amerikan etkisi güç

dengesi doktrininin devamından çok kısmen ABD'nin anayasal reçetelerinin küresel olarak alınması çabasını temsil ederek hem kapsayıcı ve hem de derindir. Milletler Ligi 2. Dünya Savaşı ile sonuçlanan gerginliklerin önünde etkisizliğini o kadar kanıtlamıştır ki onu dünya işlerindeki küçük bir yersizlik olarak tanımamak için güçlü bir destek vardır. Ancak Lig dünya çapındaki bir devletler sisteminde fark edilen tepkisel gözetim gereksiniminin bir ifadesini temsil etmiştir. Daha sonraki Birleşmiş Milletler gibi küresel güvenliği sürdürme aracı olarak belirgin biçimde beceriksizdi. Ama bu kesin gerçek bireysel devlet egemenliğine derin bağlılığa dayanıyor, böylece mevcut çağın evrensel politik biçimi olarak ulus-devletin üstünlüğünü azaltmak yerine çoğaltıyordu. Milletler Ligi ve Birleşmiş Milletler her ikisi de esas olarak Amerikan düşünce ve planlamasının sonucuydu. Britanya Hükümeti, Avrupa Milletleri içerisinde her iki örgütün tüzüklerinin tasarlanmasında tek aktif rol alandı. Daha 1918'de Britanya başbakanı "çekişmelerin ağırlığını sınırlamak ve savaş tehlikesini azaltmak için milletlerarası bir örgüt oluşturulmasına çalışmanın" ülkesinin amaçlarından biri olduğunu belirtti ve Lord Phillimore'un komitesi yaklaşık üç ay sonra Milletler Ligi'ne bir taslak formüle etmek için teşebbüse geçti.⁽⁵⁾ Ancak Wilson'un görüşleri daha sonraki Versailles toplantılarının temelini oluşturdu. Tabiidir ki ulus-devletin egemenliğini vurgulamada Versailles kongresi yalnızca zaten geniş çapta varolan küresel güç dengesinin mevcudiyetini teslim etmiştir. Ama ayrıca çağdaş dünyada hem savunduğu ve ileri götürdüğü küresel tepkisel gözetimin doğasıyla ve hem de daha aslı jeo-politik çareleriyle bir evrensel politik biçim olmayı sağlamaya yardımcı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dışarıda tutulması devlet sisteminde 1917 devrimiyle açılan, daha sonraları çok ciddileşen çatlağı doğrula-

mıştır. Aralık 1918’de bir Batılı başbakanlar toplantısında Lloyd George, barış görüşmelerine Sovyet katılımı meselesini ortaya koymuştur. Görüşmelere Sovyet katılımına desteğini ifade etmiş ancak bunu yapan tek lider kişi olmuştur; Clemenceau Sovyetler’i dahil etmenin en güçlü karşıtıydı ve sonuçta diğer delegele-ri kendi pozisyonunu kabul etmeye ikna etmekte fazla zorlanmadı. Ancak Wilson Rusya İç Savaşı’nı durdurma girişimini başlattı ve Rusya’daki müttefik birlikler yavaş yavaş geri çekildi.⁽⁶⁾

Wilson’un 14 Nokta’sı Savaş’taki muazzam can kaybına karşı olan yaygın nefret bağlamında formülleştirildi. İçersine hevesle girilen savaş Avrupa güçleri arasındaki sınırlı bir çatışma olarak başlamıştı, çatışmanın ulaşabileceği boyutlar ya da endüstrileşmiş silahlı çatışmanın tahrip edici sonuçları hakkında çok az kimsenin fikri vardı. “Militarizm”e karşı Amerikalı liderlerin görüşlerince vurgulanan güçlü bir genel reaksiyonla sona erdi. Başlatıcıları tarafından Antlaşmalar ve Milletler Ligi hakkında gelecekte çıkacak askeri çatışmaları önlemede nereye kadar eylemde bulunmaları gerektiği bakımından çok geniş hüküm verilmişti. Ancak egemenlik -yurttaşlık - ulusçuluk ilişkisinin yorumu üzerinden insanların “doğal” politik şartı olarak ulusal egemenlik görüşlerinin pekiştirilmesinde bunların daha uzun vadeli etkileri çok önemliydi. Bu, Wilson’un başarmak istediği devletler arasındaki “yeni hukuk ve adalet sistemi”nin en önemli etkisiydi. Yurttaşlık kavramının küresel ulus-devletler topluluğuna uygulanması için genişlemesi ihtiyacını vurgulayan “Wilson’culuğun” egemenliğin ana garantörü olarak güç dengesi doktrininin bir eleştirisi olarak görülmesi önemlidir. “Biz (Milletler) hepimiz ister istemez dünya yaşamının katılımcılarıyız. Tüm ulusların çıkarları bizim de çıkarımızdır. Biz dünyanın geri kalan . . . yurttaşlarıyla ortağız”.⁽⁷⁾

14 Nokta egemenlik kavramını birkaç bakımdan evrensel olarak uygulanabilir şekilde meşrulaştırdı. Bunlar ulusçuluğun ve ilişkili “kültürel kimlik” bölgelerinin ulus-devletlerin oluşmasının temeli olarak önemini kabul eder (gerçi sonuçtaki bölgesel tahsislerin bu bakımdan homojen olmaktan genellikle uzak bulunduğu kanıtlanmıştır). Böylece Balkanlar, saptanan “ulusal bağlılık” çizgilerine göre yeniden düzenlenecek ve otonom gelişme fırsatı Avusturya-Macaristan halklarına verilecekti. Bu hazırlıklar Osmanlı İmparatorluğu’na uygulananlarla birlikte Batı’daki eski tip imparatorluk sisteminin son parçalanışını işaret eder. İlgili halkların çıkarlarının öz-yönetimle tutarlı kılınacak şekilde sömürgeci taleplerin “tarafsız kararlaştırılması” üzerindeki vurgu Avrupalı vesayeti altındaki bölgelerde devlet olmanın yolunu - prensipte ve giderek pratikte- açtı. Bu tür şartların açık bir unsuru, güç dengesi fikrinin devletlerin küresel topluluğu tarafından oybirliğiyle kabul edilen her devletin bağımsız birliğinin almasıydı. Savaştan kaçınma yeteneği bakımından değerlendirildiğinde Wilson’culuk iyileştirilemeyecek kadar ütöpik görünebilir -ve birçok tarihçiye de öyle görünmüştür⁽⁸⁾. Ancak, Avrupa “dengesi”nin küresel olarak uygulanamayacağını bunun yerine gerekli pekiştirilmiş idari ve askeri güç merkezleri olarak ulus-devletlere bağımsızlıklarının verilmesini kabul ederek devlet liderlerinin daha sonra izleme eğiliminde oldukları “gerçekçi” yaklaşıma görüldüğünden çok daha yakındı. En güçlü devlet bile prensipte, işbirliği içerisinde hareket eden birkaç devletin muhalefetine üstün gelemezdi. Wilson, Versailles Antlaşması’ndan “bir sistemi yok edip bir diğeri getirmeyi amaçlayan”⁽⁹⁾ bir sözleşmeler dizisi olarak bahsederken sonraki tarih onun ülküsünden ne kadar sapmış olsa da mübalağa etmekle suçlanamaz.

Wilson’un barış ve özgürlük devri umutları, Wilson’culuğun

yeni küresel devlet sistemi üzerindeki etkisini hiçbir şekilde tehlikeye atmadan, büyük çapta Avrupa'da ve başka yerlerde yeni bağımsızlık verilmiş devletlerin neden olduğu çatışmalarla suya düştü. Yeniden yapılandırılmış bölgesel bölünmeler uygulamada "bir prensip ve çare karmaşası"⁽¹⁰⁾ idi. Örnek olarak bunlardan ilki Yukarı Silezya'da ve Tirol'de diğer türlü sonuç Almanya ve Avusturya'yı haksız yere kayırmış olacağından ikincisine yenilmiştir. Yeni devletler, neredeyse tümü azınlıklar arasındaki düşmanlıklar devletler arası düşmanlıklara dönüştüğünden silahlı çatışma olasılığını azaltmak yerine çoğaltan Milletler Ligi sözleşmesiyle tanınmıştır. Ulusal azınlıkların egemen devletlere dönüşmesi liderlerine daha önce asla seçenek olamayacak eylem şemaları tasarlayacak askeri güç verdi. Lloyd George barış antlaşmalarının çalışmasına "bunların üstesinden gelmeye çalışan çeşitli ve etkileyici olmayan ikinci sınıf devlet adamları ordusu tarafından"⁽¹¹⁾ hiç şans verilmediğini gözlemlemiştir. Ama aynı zamanda daha önceki hiçbir antlaşmanın da daha önceki tâbi halkları bu kadar azat etmemiş olduğunu ve "ulusal toplumlar"ın bağımsız gelişimi ilkesinin öncekinden çok daha güçlü şekilde kurulduğunu oldukça doğru biçimde göstermiştir. Wilson ideallerinin ulus-devlet sisteminin daha da gelişmesi üzerinde bu kadar derin etkisinin olması bu yüzdendir.

Daha evvel 17. yüzyıl sonrası Avrupa devletlerini içerisine alan çeşitli kongreleri artı diplomasinin ilk gelişiminin yalnızca kuruluş öncesi devletlerin faaliyetlerini kontrol etme teşebbüsleri olarak görülemeyeceğini anlatmıştım. Bunun yerine bu şekilde başlatılan tepkisel gözetim usulleri bu devletlerin bölgesel olarak sınırlı birimler şeklinde gelişmesi için elzemdir. Tepkisel olarak gözetilen ulus-devletin ortaya çıkışı modern dünyada baskın siyasi sistem olarak ulus-devletin şekillenmesiyle el ele gitmiştir.

Bu ayrıca 1. Dünya Savaşı sonrası ulus-devlet sisteminin dünya çapında aşağı yukarı tamamlandığı zaman olan dönem için de geçerlidir. Milletler Ligi küresel bilgi kontrol süreçlerinin sevk edilmesinde bilişim süreçleri ve alışveriş kadar önemli odak olmuştur. Bu en çok modern devletlerin dayandığı küresel bilgi kaynaklarının gözetimiyle ilgili genişleyen bir örgütler kümesi içerisinde öne çıkmıştır. Bu, çoğu ondan eski olan örgütlerin varolma koşulu değildi; ancak birçoğunun bağlandığı ve bunların daha da genişlemesini teşvik eden bir idari merkez sağlamıştır.

Bu noktada vaka olarak posta hizmetlerinin ve uluslararası sağlık ajanslarının -1920'lerden beri hızlanan uluslararası örgüt şekillerinin fazlalığı içerisinde iki örnek- gelişmesini alabiliriz. Avrupa devletleri arasındaki posta hizmetleri yüzlerce sene öncesine gider. 1505'te Franz von Taxis birkaç Avrupalı hükümdarın maiyeti arasında Brüksel'den Innsbruck'a beş buçuk günde, Lyon'a dört günde ve Granada'ya on beş günde mektup iletilmesini üstlenen bir kurye servisi kurmuştur.⁽¹²⁾ 16. ve 17. yüzyıllarda büyük Avrupa devletleri arasında hem karmaşık hem de heterojen bir posta alışveriş şebekesi yaratan posta antlaşmaları imzalanmıştı. 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın farklı kısımlarıyla ilgili yaklaşık 1200 farklı posta ücreti vardı. 1840'ta Britanya'da peni postasının başlatılması bu ülkede ücretleri standartlaştırarak süreci Avrupa'nın geri kalanında da üretme girişimlerine yol açmıştır. Yaklaşık 20 sene sonra ABD posta müdürü Paris'te iki taraflı antlaşmaların artık uygulanabilir olmadığı kabul edilen bir uluslararası konferans topladı. Böylece bir düzine Avrupa devleti ve ABD'nin posta sistemlerini içeren bir uluslararası posta komitesi kuruldu. 1874'te Bern'de toplanan ve ilk Genel Posta Birliği'ni ve ilk Uluslararası Posta Konvansiyonu'nu kuran daha sonraki bir kongrede çok daha fazla sayıda devlet

temsil edildi. Üye devletlerin bölgeleri gönderilen her bir madde için kaç ülke geçtiğine bakılmaksızın tek bir ödeme yapılması gereken posta bölgesi olarak görüldü. Bütün paketler uluslararası standart ücretlerle gönderilecekti. Bern’de bu konulardan sorumlu olarak kurulan büro 1878’de ismini Evrensel Posta Birliği’ne değiştiren, kalıcı olarak kurulmuş ilk uluslararası örgütlerden birisidir.

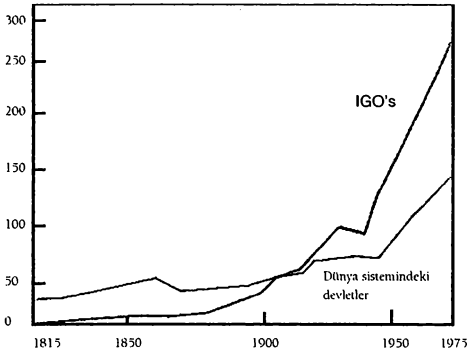
Birlik tarafından hem 1. Dünya Savaşı öncesinde hem de daha sonraki yıllarda birçok kongre yapıldı. Ancak, içerisinde “Uzmanlaşmış Ajans” olduğu Birleşmiş Milletler’in kuruluşuna kadar bağımsızlığını sürdürerek Milletler Ligi’ne bağlanmadı. O zamandan beri faaliyetlerini büyük çapta genişletti.

Sağlık alanında uluslararası koordinasyon denemeleri ancak 19. yüzyıla kadar geri gider. 1851’den beri karantina ve diğer sağlık önlemleri genel standartları öneren Uluslararası Sağlık Konferansları düzenli olarak yapılmıştır. Bununla birlikte sağlık istatistikleri hükümet yetkililerinin başlıca kaygısıydı. 1908’de Paris’te kurulan Uluslararası Sağlık Ofisi esas olarak değişik ülkelerde kamu sağlığı yasaları ve hastalık yayılmasının yollarıyla ilgili istatistiksel bilgi toplanması ve dağıtılmasına vakfedilmişti. Milletler Ligi kendi sağlık komitesini, Sağlık Örgütü’nü kurdu. Bu ilk baştan özellikle savaşın kötü sonucu olarak salgın ölçülerindeki mikrobik hastalıkların yayılmasını belgelemek ve durdurmakla görevliydi. Ancak o, bağımsız olarak varolmaya devam eden Uluslararası Sağlık Ofisi ile birlikte gelişerek faaliyetlerini devamlı genişletti ve onunla doğrudan ilgili devletlerin sayısı da büyüdü. Sağlık durumlarının dünya çapında istatistiksel gözetimi her iki örgütün de ana uğraşısı olarak kaldı. BM’nin gelişiyile Dünya Sağlık Örgütü orijinal olarak eski Lig’in Sağlık Örgütü’nün işini sürdürmek için kuruldu ama operasyonlarında

kapsam ve derece olarak çok daha geniş hale geldi. DSÖ çok çeşitli türde uluslararası sağlık yönetmelikleri hazırladı ve sıtma ve çiçekte önemli başarılarla ana hastalıklardan bazılarına karşı kampanyalar başlattı.⁽¹³⁾

Doğrudan devletler tarafından yönetilmiş olsun ya da olmasın dünya sistemi içerisindeki örgütler Şekil 5'te gösterildiği gibi 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde çok belirgin bir artış gösterir.

Burada ortaya çıkıyor olarak gördüğümüz şeyin, ulus-devlet biçiminin küresel örgüt kalıbı önünde daha da önemsizleşme eğiliminde olduğu "tek dünya"ya doğru artan bir hareket olduğu düşünülebilir. Ancak burada sunmak istediğim argüman oldukça farklıdır.⁽¹⁴⁾ Önerdiğim ulus-devlet egemenliği Avrupa devlet sisteminin gelişmesinden ya da ulus-devlet sisteminin küresel düzleme transferinden önce değildir. Devlet yetkilileri artan uluslararası bağlantılar ve karşılıklı bağımlılık biçimleriyle giderek sınırlanmaya yönelmiş geniş egemen güç alanlarına sahip olmamışlardır. Tersine modern devletin egemenliğinin gelişmesi başlangıcından beri devletler arasındaki tepkisel olarak gözetilen ilişkiler dizisine dayanır. Hem devletin egemenliğinin ve hem de ulus-devletin evrenselliğinin pekişmesi "uluslararası ilişkiler"in sürdürülmesine izin veren genişlemiş izleme operasyonları yoluyla olur. "Uluslararası ilişkiler" bunlar olmadan egemen gücünü devam ettirebilecek, önceden kurulmuş devletler arasındaki kurulu bağlantılar değildir: Bunlar üzerinde ulus-devletin varolduğu temeldir. Milletler Ligi ve BM dahil uluslararası örgütlerin çoğalması dönemi ulus-devletin büyüyen üstünlüklerinden birisi değildir. Bu, içerisinde ulus-devletin evrensel kapsamının saptandığı dönemdir. Avrupa devlet-sistemi içerisinde olduğu gibi bu savaş ve diplomasi karışımı yoluyla meydana gel-

Şekil 5

Dünya sistemindeki hükümetler arası örgüt sayısı (1815-1975)⁽¹⁵⁾

miştir. Ancak savaşın endüstrileşmesiyle savaş her yerde topyekün bir karakter edinmeye yatkındır ve Dünya Savaşları biçiminde tüm devletleri bir ya da diğer biçimde etkilemiştir. Dünya sisteminin giderek bütünleşen tabiatının sonucu olarak diplomasi artık yalnızca devlet grupları arasında değil bunların tümünü ilgilendiren bazı temel yönlerle sürdürülebilir.

2. Dünya Savaşı, can kaybı ve dahil olan devletler bakımından birincisinden bile daha mahvediciydi. Ancak bu 1. Dünya Savaşı'na zamansal yakınlık gerçeğinin gücüyle ve özünde endüstriyel savaşa dönüşmek yerine bunun yayılması nedeniyle daha önceki savaş biçimlerinden daha az dramatik bir değişimi belirtir. Pearton'un belirttiği gibi endüstrileşmiş savaşın içerisindeki anlamların önde gelen devletler tarafından anlaşılması 1. Dünya Savaşı'nı takiben çok hızlı sağlanmıştır.⁽¹⁶⁾ Askeri güç artık sade-

ce silah ve eğitimli asker hacmine sahip olmakla hesaplanmıyor, devletlerin endüstriyel yeteneklerine dayalı olarak görülüyordu. Chamberlain'ın ekonomik gücün kendi başına caydırıcı olduğu görüşünün hatalı olduğu kanıtlanmıştır, ancak endüstriyel ve askeri güç arasındaki ilişki genelde kabul görmüştür. Savaş üzerine politik ve bilimsel literatür değişmiştir. 1. Dünya Savaşı olaylarını inceleyen birçok çalışmalar içerisinde önemli bir bölümü çatışmanın sonuçlarını mücadele eden devletlerin genel ekonomilerine bağlamaya çalışmıştır. Bu, askeri gücün yalnızca orduları meydana çıkartmak değil endüstriyel ekonominin bir bütün olarak seferberliği olduğunun genelde kabul edilmesi demektir. Bunun içerisindeki anlamlar kendilerini 2. Dünya Savaşı'nda çok erkenden hissettirmiştir. Endüstriyel üretimin içerisinde olanlar savaşın yapılmasına silahlı kuvvetlerin kendisi gibi ilgili hale geldiler; 1. Dünya Savaşı'nın son bölümünden itibaren şehir alanları bir düşmanlık baş gösterdiğinde gerekli askeri hedefler olarak kabul edilmiştir.

Daha ileri bir anlam uluslararası sahaya ilgilidir ve 2. Dünya Savaşı'ndan bugüne uzanır. Askeri güç herhangi bir devletin doğrudan idari sahası içerisinde toplanabilen daha büyük bir tahsis edilen kaynaklar dizisine dayanır. Bir endüstriyel ekonomi ne kadar büyük olursa olsun işbölümü içerisindeki engin uluslararası bağlantılarla ekonomik olarak bütünleşmiştir. O nedenle hiçbir devlet askeri gücü bakımından yalnız kalamaz. Ancak bundan daha büyük devletlerin askeri-endüstriyel türden bir hegemonyanın sürdürülebileceği kendi "uluslararası etki alanı"nı koordine etmek eğiliminde olacağı çıkar. Yalta ve Potsdam sözleşmelerinin önemi iki üstün devlet gücünün -ABD ve Sovyetler Birliği- aynı zamanda devletlerin egemenliğinin evrenselliğini onaylarken "etki alanları" fikrini de açıkça kabul etmiş ol-

malarıdır. Sovyetler Birliği'nin egemen bağımsızlığının diğer büyük güçler tarafından tam olarak kabul edilmesi sonuçları bakımından ulus-devletin evrensel karakterinin Sovyetler'ce kabülünden daha az önemli değildir. Birleşmiş Milletler'in 2. madde ilk paragrafı, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesine dayanır.⁽¹⁷⁾ "Egemen eşitlik" deyimini ilk kez esas olarak çeyrek asır önce Wilsoncu önerileri belirten anayasacılığın değiştirilmiş versiyonunu temsil eden genel güvenlik hakkındaki Dört-Güç Bildirgesi'nin Amerikan taslağında ortaya çıkmıştır. İlgili "eşitlik" in özellikle gerçeğe dayanmaktan çok yasal olduğu varsayılmıştır; büyük güçler üstün yetenekleriyle orantılı görevler kadar özel haklara da sahip olacaklardı. Daha küçük devletlerden bazıları Güvenlik Konseyi'nin üyeliğinde saygın yeri bulunan ayrıcalıklara itiraz ettiler. Dumbarton Oaks'da sunulan Hollanda belgesi "bütün bu özel ayrıcalıkların ve eşitsizliklerin barışsever devletlerin egemen eşitlik ilkesiyle çeliştiği"nde ısrar etti. Ancak daha önemli Avrupa itirazları "egemen eşitlik" ilkesinin sömürge halklarına genişletilmesi bakımından seslendirildi. Hem ABD ve hem de SSCB temsilcilerinin devlet egemenliğinin sömürgeleşmiş toplumlara verilmesinde ısrarı sonraki küresel gelişmenin ana eğilimlerinden bazılarını içerisinde saklamıştır.

ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kullanılan üstün askeri-endüstriyel güçle birlikte tepkisel olarak gözetilen ulus-devletlerin küresel sisteminin birleşimi, şimdiki dönemin ayırt edici ana özellikleridir. Süper güçlerin her birisi kendi jeo-politik olarak yakın "etki alanı"na ve her birisi yeryüzünde diplomatik olarak işlenmiş bağımlılık ya da ittifak bağlantılarına sahiptir. Bu ilişkiler, ilgili devletlerin dahili politik ve ekonomik sistemleri için çok kesin sonuçlara sahiptir. Ancak bunları genel olarak devletlerin egemenliklerini sınırlamak için tek yönlü bir biçimde hare-

ket eder görmek yanlış yönlendirici olur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem çeşitli devletlerin gerçek bağımsızlığındaki önemli gelişmeleri -bazılarının kökeni çok yenidir- aynı zamanda da diğerlerinin küçüldüğünü görmüştür. Belirttiğim nedenlerden dolayı bunlar farklı ve ayrı olmakta çok bağlantılı gelişmeler olarak görülmelidir.

ULUS-DEVLET TÜRLERİ

Siyasi bilim ve sosyoloji literatüründe modern devletlerin birçok sınıflandırması mevcuttur. "Ulus-devlet", "toplum"un eşdeğeri olduğundan, önemli kurumların tanımlanma şekilleri kadar birçok sınıflandırma kriteri de bulunduğu kategorileştirmelerin çoğalması pek şaşırtıcı değildir. Ancak, bu ve sonraki bölümlerdeki tartışmaların ışığında üç sınıflandırma temeli kendilerini faydalı olarak ortaya koyarlar. Ulus-devletler içerisinde iki kutuplu endüstriyel ve askeri gücün üstün olduğu bir dünya sisteminde varlık oluştururlar. Sınıflandırmanın bir yolu böylece iki lider gücün konumunun diğer devletlerin çevresinde döndüğü kutupları sağladığı jeo-politik olandır. Böyle bir sınıflandırma aşağıdaki kategorileri ortaya koyar:

- 1) Odak / Hegemonyacı
- 2) Bitişik / Tâbi
- 3) Merkez / Müttefik
- 4) Merkez / Müttefik olmayan.
- 5) Çevresel / Müttefik
- 6) Çevresel / Müttefik olmayan

Yalnız ABD ve SSCB -en azından bugün için- kategori 1'e ait-

tir. Bunlar geleneksel imparatorluk merkezlerine ya da sömürge imparatorluklarına hiçbir anlamda benzemese bile kendi etki alanları içerisinde hegemonyacı bir konuma sahiptir ve dünya sistemi içerisinde baskın yer işgal ederler. Dünya sisteminin iki kutuplu karakteri Yalta'da değil biraz daha sonraki bir zamanda başlar. Yalta'dan kısa bir süre sonrasına kadar ABD'nin evvelki yalıtımcılığına geri çekilmesi ya da dünya politikasındaki rolünün nükleer silahların tek sahibi olarak benzersiz olması mümkün görünüyordu. Britanya Sovyetler Birliği'ne karşı kontrol içerisinde tutma politikası sürdürmenin ana takipçisiydi. Amerikan hükümetinin Yunanistan ve Türkiye'ye Britanya mali yardımını benimsediği ve anti-Sovyet rejimlere yardım öneren 1947 Truman Doktrini bir setti; SSCB tarafından nükleer silahlara sahip olunması da ikincisiydi. NATO ve Varşova Pakt'ları askeri gücün iki kutuplu bölünmesine doğrudan esas sağlamıştır. Ancak devlet egemenliğinin evrensel bir ilke olarak karşılıklı kabulü iki kutuplu güç bölünmesinin kendi sonuçları içerisinde dağınık kaldığı anlamındadır. Süper güçlerin tam bir nükleer tekele sahip olmadığı iki bloğun her birisinin içerisinde varolan bütün ulus-devletler gelişmiş bir idari bağımsızlığa sahiptir.

Ana bloklar içerisinde kategori 2, 3 ve 5 içerisine giren üç tür devlet ayırt edilebilir. Her bir odak devlet, sınırlarını komşu devletlerin kendi çıkarları için tercih edilebilir saydığı hükümet yetkililerince yönetilmesini sağlayarak korumaya çalışmıştır. Fiziksel olarak bitişik olan ülkeler hem diğerlerinden daha fazla politik baskıya tâbi olmak ve hem de askeri müdahale tehdidinde ya da gerçeğine daha fazla maruz kalmak eğilimindedirler. Sovyetler Birliği, özellikle şu an için hâlâ kategori 4'e ait olan Çin gibi herhangi bir sebepten dolayı etkisine büyük ölçüde itaatsiz başka önemli devletlerle sınırlara sahiptir. Ama Avrupa sınırları

boyunca üzerlerinde çok önemli bir nüfuz sürdürdüğü bir seri devlet sıralamıştır. 1947'den beri ABD tarafından Sovyet etki alanında oldukları gerçekten kabul edilen bu bitişik devletler, kendi dahili politik idarelerine, polis sistemlerine ve silahlı kuvvetlere sahip olarak Birleşmiş Milletler'in bağımsız üyeleridir. Aynı zamanda bunlar politik düzenleri SSCB'ninkine sıkıca bağlı olduğundan ve bazı kurumsal reform seçenekleri engellendiğinden Sovyetler Birliği'nin açık biçimde tâbisidirler. ABD'nin coğrafi konumu onu fiziksel olarak yakın devletlerin kaprislerine çok daha az maruz kılar. Yine de hem kuzeyde hem de güneyde bu çıkarlara ters olduğuna inanılan olası ya da gerçek gelişmeleri engellemek için güçlü çaba gösterilen, ABD'nin çıkarlarına mümkün olduğu kadar uygun tutulan devletler vardır.

“Merkez devletler” ile endüstriyel ve askeri bakımlardan “ikinci derecede” olan ancak yine de dünya politikasında önemli bir rol sürdürenleri kastediyorum. Özellikle Batı Avrupa'dakiler dahil böyle birçok devlet odak güçlerden birisiyle müttefiktir. Bunlar içişlerinin çoğunda tam bir egemenliğe sahiptir ve Doğu Avrupa toplumları gibi kendi tasarrufundaki silahlı kuvvetlere sahiptir; ama bunların mevzileştirilmesinde ve kullanılmasında daha geniş bir bağımsızlığa sahiptirler. Yine de NATO üyesi olan ve toprakları üzerinde Amerikan üsleri bulunanlar bağımsız askeri harekât olasılıkları konusunda önemli kısıtlamalara tâbidir. Kısmen bu nedenle bazı merkez devletler Avrupa'da ve Asya'da, Ortadoğu'da ve Afrika'da kendilerini müttefik olmaktan korurlar. Müttefik devletler iki odak devletle özellikle ekonomik ve askeri politikalarını koordine eden bloklar oluştururken müttefik olmayan devletler “çok merkezli”dir.⁽¹⁸⁾ Bu demektir ki, bunların müttefik olmadıkları gerçeği onlara politika yapmalarında -prensipte ve sıklıkla pratikte- daha geniş bir esneklik verir. Üyelerin-

den bazıları da böyle yaptıkları için müttefik olmayan merkez devletler dünya politikasında kesin bir blok oluşturmazlar.

Son olarak, çevresel devletler endüstriyel ve askeri yetenekleri düşük ve odak güçlerden coğrafi olarak uzak olan devletlerdir. Çevresel/müttefik devletler durumunda önemli olan, söz konusu ülke diğer odak devlete yakın olsa bile işbirliği ilişkilerinin sürdürüldüğü odak devlete olan uzaklıktır. Küba, ABD sınırında olsa bile SSCB ile ilgili olarak çevresel/müttefik devlettir. Çevresel/müttefik toplumlar ekonomik bakımdan bir ya da diğer odak devlete büyük ölçüde bağımlı olsalar da, bunların coğrafi olarak bitişik olmamaları gerçeği bitişik devletlere uygulanabilecek olanla aynı tür kontrolü sürdürmekte zorluklar yaratır. Tüm çevresel devletler ekonomik bakımdan “Üçüncü Dünya” toplumları değildir (örn. İzlanda).

Devletlerin jeo-politik kategorileştirilmesi bunların “dünya politikası”na olan katılımlarına ve etkilerine, yani sonuçları bakımından küresel olan politika oluşturma ve eylem süreçlerine bağlı olmalıdır. Ancak ulus-devletler orijinal devlet oluşumunun farklı biçimleri bakımından da türlere ayrılabilir. Avrupa ulus-devleti -“klasik biçimi” ile- açıkça birçok bakımlardan diğer devletlerin izlemiş olduğu modeli sağlamıştır. Ama eşit biçimde bariştir ki, diğer devletler Avrupa deneyimini sadece özetlememiş, birçok durumda Avrupa egemenliğine karşı isyan etme sürecindeki ulus-devletler olmuşlardır. Bu yüzden ikinci bir genel devletler sınıflandırması şöyle yapılabilir:

- 1) Klasik
- 2) Sömürgeleşmiş
- 3) Sömürgeleşme sonrası
- 4) Modernleşen

Doğal olarak “klasik ulus-devlet” dahili olarak farklılaşmamış bir kategori değildir. Avrupa’da ilk kurulan ulus-devletler o zamanlar kıtanın çevresel bölgelerinde, daha önceleri devlet gücünün en fazla yoğunlaştığı yerlerin kıyıları boyunca gelişmek eğilimindeydi.⁽¹⁹⁾ Daha ileri bir devlet oluşumu dalgası Orta Avrupa ve İtalya’da gerçekleşti. Bu vakaların çok azında bölgesel sınırlarla lisan ya da kültürel kimlik arasında sıkı bir yakınsama mevcuttur. Ancak bir bütün olarak ilk ulus-devletlerin, oluşumlarında ulusçu hareketler büyük bir rol oynamadan geliştiği bir vaka iken, ulusçuluk daha sonraki devletlerin kuruluşunda böyle bir rol oynamıştır. Ortak dil özelliklerini İmparatorluk Roma’sının bölgesel dağılımından miras alan yerler başka yerlerde devletler iyice gelişinceye kadar ulus-devlet oluşturmaya pek eğilim göstermediler. Fransa ve Alman devletleri arasındaki “Lotharingian-Burgundian” denilen bölgede dil bölünmeleri kurulu bölgesel sınırlarla hiç uyumlu değildir. Genellikle “ulus” ve “devlet”in pürüzsüzce bir araya gelmesine verilen iki örnek olarak ne Fransa ne de Britanya lisan olarak homojen bölgeleri içerir. 19. yüzyılda Fransa’da başarılan dil standardizasyonu muhtemelen tüm diğer Avrupa devletlerinkinden daha genişti, ama dönem boyunca merkezileştiren yetkililer Brittany, Occitania ve diğer bölgelerdeki direnişle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu söylenince, bir derecede kültürel homojenliğe bağlı dil birliği haklı olarak klasik ulus-devletin ayırt edici özelliklerinden birisi olarak görülebilir. Devletin içerisinde bir dilin diğerlerine göre öncelikli kabul edilmediği İsviçre gibisi az olsa da bu grup devletlerde mutlaka istisnalar vardı ve halen de vardır. Klasik tip içerisine konulabilecek ulus-devletlerin tümü 18. ve 19. asırda kurulmuş değildir. Dünya Savaşı’nı takiben Avrupa’da ve Avrupa’nın kenarları boyunca kurulanlar (Avusturya ya da Türkiye gibi eski

imparatorluk devletleri dahil) bu kategoriye girer. Diğer taraftan daha önce kurulmuş bazı devletler daha çok modernleşen tip-tendir (örn. Almanya).

“Sömürgeleşmiş ulus-devlet” örneğin Latin Amerika devletleri, ABD, Kanada, Avustralya ve daha sonradan İsrail gibi göçmen nüfusların Avrupa’dan gitmesinin sonucu olarak kurulan devletleri belirtir. Bu tür devletler normalde heterojen kültür kökenlerinden gelen uzun mesafeli göç süreçlerini içerir. Hepsi Avrupa standartlarına göre seyrekçe yerleşilmiş arazilerde kurulan bu devletler yerli gruplara karşı ya sıklıkla bu grupların tümünü silip atan ya da bunları küçük bir miktara indiren kuvvet kullanımı üzerine dayandırılmıştır. Sömürgeleşmiş birkaç ulus-devlet ilk baştan metropolitan güçlere karşı ulusal bağımsızlık savaşları yaparak devletliklerini kazanmışlardır; Britanya’ya karşı ABD ve İspanya’ya karşı çeşitli Latin Amerika devletleri gibi. Ancak, bu tür savaşların Avrupa’da yurttaşlık ve egemenlik hakları liberal kavramlarının ulusçuluktan daha önemli olduğu devlet gelişiminin nispeten erken dönemlerinde yapılmış olması bu tip devletlerin özelliğidir. Sonuçta oldukça homojen ulusal toplumların ortaya çıktığı gerçeği bizi orijinal Avrupa bağlamında olduğu kadar sömürgeleşmiş ulus-devletleri de şekillendiren savaş, diplomasi ve kaza birleşimlerini ihmal etmeye götürmemelidir. Amerikan Devrimi’ni, başlıca önericilerinden bazıları tarafından bile, heterojen ve o zamanlar izole edilmiş eski Britanya sömürgelerinin tek bir devlete bağlanmasının uygunluğu ilk baştan kuşkulu görülmüştür. Latin Amerika’daki özgürlük savaşlarının ardından hangi devletlerin kurulacağı hakkındaki tartışma, büyük oranda farklı liderler tarafından yapılmıştır. Bolivar ve San Martin sonuçta birkaç devletin kurulduğu bütün yerlere yayılan geniş devletlerin oluşmasını öngörmüşlerdi.⁽²⁰⁾

Diğer sömürgeleşmiş -ulusçu duyguyla beslenen- ulus-devletler, en belirgin olarak da ilk baştan Britanya İmparatorluğu'nun parçası olanlar bağımsızlıklarını ana ülkenin rızasıyla kazandılar. Çoğu sömürgeleşmiş devletler göçmenlerinin köken kültürlerinin özelliklerini değiştirmesi pahasına yüksek derecede dil ve kültür birliğini başarmışlardır. Ama Kanada ya da İsrail gibi birçok baskın kültürün önemli ölçüde dışında kalan geniş etnik azınlık nüfuslarına sahiptir. Güney Afrika tabii belki de yukarıdaki diğerlerine bağlamaya geçecek özel bir durumdur, ama bazı yönlerden daha uygun şekilde henüz tamamı ile "sömürgeleşme sonrası" olmamış bir sömürge bölgesi kabul edilir. Her halükârda, ABD'de bu türden daha küçük hareketler ve Kanada'daki Fransızlarla bazı hafif benzerlikler olsa da siyah çoğunluğunun anti-sömürgeci ulusçuluğu onu bariz şekilde sömürgeleşmiş çoğu ulus-devletten ayırır.

Sömürgeleşme sonrası ve modernleşen ulus-devletler genellikle hiçbir biçimde kaçınılmaz olmasa bile daha az dil ve kültür homojenliğine sahip olmak bakımından kategori 1 ve 2'dekilerden farklıdır. Yerel ulusçulukların klasik ulus-devlet içerisinde dirilişi etnik olarak farklılaşmış grupların "sömürgeci" sömürsünün Avrupa devletlerinin dışardan idare edilen bölgeleriyle sınırlı olmadığını göstermeye yardım etmiştir. Ancak sömürgeleşme sonrası ulus-devletlerin çoğunda "ulus"un devletin ortaya çıkışından önce gelmesi gibi bir durum yoktur ve bu tür devletlere sıklıkla devlet-uluslar denilmesi nedensiz değildir. O nedenle Kara Afrika hakkında şöyle söylenmiştir:

Afrika'nın o kısmında yeni oluşturulan ülkelere gevşek biçimde "ulus-devletler" ve halklarına da "yeni uluslar" desek bile bu tür resmî unvanların herhangi

bir esasa sahip olduğu hiçbir şekilde kesin değildir. Bağımsızlığa gidiş sırasında Batıdaki halklar o zamanlar Afrika'da iktidara gelen sömürge karşıtı hareketleri küresel ulusçuluk fenomeninin değişik biçimleri olarak görmeye alışkindılar... Ancak, yaklaşık 20 yıllık resmî bağımsızlıktan sonra daha önceki bu ulusçu duyguların devlet oluşumunun temeli olmak için ne kadar hayatta kaldığı hiç de açık değildir. Bugün Kara Afrika'da birçok politik değişim öğrencisi kıtanın çoğunda ulus-devletlerin varlığını tartışır.⁽²¹⁾

Afrika'da ya da diğer sömürgeleşme sonrası yerlerde ulus-devletlerin varlığını sorgulamanın gerekli olduğunu düşünmesem de, söz konusu devletler geleneksel türden olmadıklarından bunların köken ve karakterlerinin çoğunlukla şimdiye kadar bahsedilen diğer türlerden oldukça farklı olduğu yeterince açıktır.

Sömürgeleşme sonrası devletler -ya da devlet-uluslar- orijinal olarak sömürgeleştiren toplumlarca kurulan devlet aygıtlarını temel alırlar. Yukarıdaki alıntının ima ettiği gibi ulusçuluk genellikle bağımsız devlete geçişi teşvik eden toplumsal hareketleri seferber etmekte önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu tür ulusçuluk biçimleri esas olarak devlet gücünü arzulayan ve sonra da elde eden elitler tarafından beslenmeye meyilli olmuştur. Devletin idari gücünün pekişmesi klasik ve sömürgeleşmiş türlerdeki gibi içeride oluşan kaynakların seferber edilmesine değil dışarıdan getirilen "ithal" idari kaynaklara dayanır. Bu, ulusçu sembollerini önerenleri dahili politik organizasyon için derin hizipsel sonuçlara sahip olan paradoksal bir konuma getirdi. Politik toplumun birliği için psikolojik bir odak sağlayan köken efsaneleriyle ilgili olduğundan; özellik bakımından ilgili kültürel farkla-

rın çeşitliliği nedeniyle geçmişe somut referansı olan bir köken yorumu uyum kadar gerilimi de teşvik etmek eğilimindedir.

Hem Afrika'da hem de Asya'da fark edilebilir ilk ulusçu semboller ve hareketler sömürge yönetimine tâbi bazı bölgelerde varolmuştur. Bu şekilde, yaklaşık 19. yüzyılın başında Kuzey Amerika'dan siyah yerleşimciler Freetown, Sierra Leone'de kendisini belirleme haklarının yükseltilmesine bağlı farklı bir "Afrikacılık" biçimini savunuyorlardı. Benzer bir hareket Liberya'da da oldu.⁽²²⁾

Ancak, bu tür örnekler çok nadirdir ve çoğunlukla daha sonraki sömürgeleşme ve sömürgeleşme sonrası dönemlerde gelişen ulusçuluk tipleriyle doğrudan bir bağlantısı yoktur. Afrika'da Somali, Lesotho ve Swaziland, Afrika devletlerinin nüfuslarının heterojen kültürel ve etnik gruplar çokluğundan oluşmuş bulunduğu genelleştirmesine -bu bakımdan bir şekilde kesinlikle geleneksel devletlere benzeyen bir özelliği gösterir- yalnızca kısmî istisnalardır. Nijerya'da bunlardan en büyük üçü toplam nüfusun üçte ikisini oluştursa bile, kültür olarak farklı iki yüzden çok grup olduğu hesaplanmıştır. Nüfusu yalnızca yarım milyon kadar olan Gambiya bile sekiz farklı etnik gruba sahiptir.⁽²³⁾

Modernleşen ulus-devletler ile doğrudan sömürgeleşmeyi tecrübe etmiş olsalar bile geleneksel devletten esas olarak dahili politik seferberlik süreçleri yoluyla başarıyla modern devlete geçenleri kastediyorum. Yine Afrika tarihinde bazı paralellikler mevcuttur. Maiji Japonyası'nın modern devleti oluşturan dönüşümlerden geçtiği aynı dönemde Batı Afrika'da devlet gelişiminde benzeri denemeler yapılmıştır. Bu şekilde Altın Kıyısı'nın Fanti'si ve güney-batı Nijerya'nın bir grup Yoruba'sı bağımsız olarak modern bir devlet aygıtı oluşturmak için çabalara girişmişti. En ünlü olay kıtanın doğusundaki geleneksel Habeşis-

tan'ındır. Burada yöneten gruplar idari merkezileşme ve kültürel birliği arttırmak için tasarlanan politikalarla devleti koordine etmeyi ve askeri potansiyelini geliştirmeyi hedeflemişti. İmparatorluk ordusu yüzyılın başında bir İtalyan gücünü başarıyla mağlup etti. Zafer geçici olduğunu kanıtlamış ve mevcut geleneksel devlet ya fazla geniş, ya da fazla uzak olmasından, veya başka bir sebepten direkt Avrupalı yönetiminden kaçmış olan tek yer olsa bile modernleşen devlet başarıyla oluşmuştu.

Ulus-devletlerin kurumsal özellikleri daha önce ayırt edilen dört kurum kümesi bakımından kategorileştirilebilir. Böylece devletleri bu boyutlara göre girdikleri yer açısından kategorileştirebiliriz:

Endüstrileşmiş ekonomi	+	-
Kapitalist üretim	+	-
Politik bütünleşme	+	-
Askeri yönetim	-	+

Klasik ulus-devlet iki kolonun solundakine konumlanabilir. Kökenleri mutlak devlettedir ama ancak endüstriyel kapitalizmin ilerlemesiyle gelişmiş biçimde meydana çıkar. Sağlamca gelişmiş idari aygıt temelinde sınırları içerisinde üst derecede bir politik bütünleşmeyi başarabilir. Dahili pasifleştirmenin sonucu olarak -kendisi oldukça farklı bir klasik hakimiyet şekli olarak endüstriyel kapitalizmle doğrudan ilgilidir- askeriye esas olarak dışarıyı, diğer devletleri işaret eder. Silahlı kuvvetler "profesyonel olarak" yalnızca savaş işini sürdürmekle ilgilendiğinden sivil ve askeri otorite arasında keskin bir ayırım vardır. Bazı sömürge devletleri bu kalıba uyar (örneğin ABD, Kanada ya da Avustralya) ama diğerleri uymaz. Latin Amerika devletleri çoğunlukla

ancak nispeten düşük seviyede bir endüstrileşmeye ulaşmışlardır ve ABD tarafından hakim olunan bir kapitalist düzen içerisinde bulunurlar. Kesin doğası hakkında birçok tartışma olsa da bu devletlerin çoğu dahili "ikili"likle -modernleşmiş merkezlerin nakit-ekin ekonomilerinin hakim olduğu geniş tarımsal bölgelerle birlikte varlığı- karakterize edilir.

Şehirleşme, orijinal Avrupa deneyimini karakterize eden modern şehir örgütlenmesi içerisine gevşek biçimde entegre olmuş göçmen yerleşimleriyle çevrili iç şehirle, klasik ulus-devlette kurulu olandan farklı bir şablon izler. Sömürgeleşme sonrası devletlerde olduğu gibi klasik ulus-devleti üreten süreçlerle yakın bir benzerlik yoktur.

Hem sömürgeleşmiş hem de sömürgeleşme sonrası devletlerde klasik ve modernleşen tiplere zıt olarak askeri yönetime doğru güçlü eğilimlerin mevcut olduğu kanıtlanmıştır. Askeri rejimlerin gelişmesi gerçekten özellikle ulus-devletin evrenselleşmesi dönemini yani 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki kırk yılı karakterize eder. Bu, sosyal bilimlerin Marksist olsun olmasın ana geleneklerince oluşturulan beklentilerdeki terse dönüşün bir başka örneğidir.

Endüstriyelizm ya da endüstriyel kapitalizm tarafından oluşturulan genel gelişim trendlerine geçici istisnalar olarak kabul edilen askeriye'nin hakim olduğu hükümetler büyük ölçüde incelenmeden kalmıştır. Geçen 40 yılın yeryüzündeki olayları bu türden her durumu daha da tuhaflaştırmıştır.

Darbe ya da karşı-darbe olarak hükümetlere askeri müdahaleye bütün Latin Amerika devletlerinde, çoğu Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde ve Polonya'da⁽²⁴⁾ şahit olunmuş bulunmaktadır. Bu durumdaki ordular belki profesyonelleşmiştir ama bunlar aynı zamanda pretordur. Pretor devletin kökenlerinin önemli derece-

de askeriye'nin sömürgecilikte oynadığı rolde bulunduğundan kuşku yoktur. Daha önce Avrupa ulus-devlete ilişkin olarak analiz edilen süreçler askeri gücün sömürge hakimiyeti üzerine "dışarıdan" odaklanmasını mümkün kılmıştır. Bir yazarın belirttiği gibi:

19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa sömürgelerinde askeriye özellikle dış fetih ve hakimiyete yönlendirilmişti. Dış hakimiyet, Britanya Hindistanı'ndaki sivil ve askeri hizmetler, Fransız Yabancı Lejyonu, Fransız Ekvator Ordusu ("Afrikalılar") ve Fas ve Güney Amerika'daki İspanyol Ordusu gibi örgütlerce ifade edilen mesleki bir ideal sağlamıştır.

Sistemin değerleri "fransız medeniyeti"nde, Kipling'in "beyaz adamın yükü"nde ve General Lyautey'in (Fransız Afrika'sının bir askeri idarecisi) misyoner coşkusunda dışa vurmuştu. "Fransız medeniyeti" kavramı Afrika'daki Fransız imparatorluk siyasetini idare eden hatta hakim olan ve imparatorluğun genişlemesine adanan askeriye tarafından geliştirilmişti. Misyona yönelik askeriye özellikle Fransız ve İspanyol sömürgelerinde müdahaleci olmaya meyilliydi.⁽²⁵⁾

Modernleşen devletler güçlü militarist değerlerle ilişkili olsalar bile -en belirgin biçimde Almanya ve Japonya'nın durumları- askeri yönetime meyilli olmamışlardır. Burada, modern askeri hükümetlerin geleneksel devletlerdeki askeri otoritenin güncelleştirilmiş versiyonları olarak görülmemesi gerektiği tekrarlanmaya değer.

Modern askeri yönetim endüstrileşmiş savaş silahlarının merkezi kontrolüne ve normalde geleneksel devletlerde mümkün

olandan daha üst seviyede bir iç pasifleştirmenin başarıldığı koşullarda işleyen bürokratikleşmiş bir daimi orduya dayanır.⁽²⁶⁾ En modern ulus-devletlerde ne kadar “yeni” olurlarsa olsun silahlı kuvvetler şiddet araçlarının kontrolü bakımından ciddi “rakiplere” sahip değildir.⁽²⁷⁾ Neredeyse değişmez biçimde dış devletler tarafından desteklenen ve çoğunlukla mücadele ettikleri ülkenin dışında üslenmiş⁽²⁸⁾, devlet gücüne meydan okuyan gerilla hareketleri olabilir, ama modern taşımacılık ve iletişim şekillerinin ithali ve polis kuvvetlerinin ve sistemli bir yasal yaptırım aygıtının gelişmesinin sonucu olarak “devlet-uluslar”da bile yüksek seviyede dahili pasifleştirme başarılabılır.

DÜNYA KAPITALİST EKONOMİSİ

İster tek bir topluma, birkaç toplumun ilişkiler ağına, isterse dünya çapındaki bağlantıları kastetmek için kullanılsın “sistem” terimine dikkatle yaklaşılmalıdır. Bir dünya sistemi vardır, ancak bu çok daha dağınıktır ve tek tek devletlerin olduğundan daha eşitsiz bir gelişime tâbidir. Bu bakımdan “dünya sistem teorisi” hakkında daha önce söylenen eleştirel sözler bir şekilde genişletilmelidir.

“Ekonomist” yanlılığına ek olarak tek tek toplumları tartışan sosyologların bunun “işlevsel bütünleşme”sini abartmaya olan eğilimini tekrarlamaya belirli bir yatkınlık mevcuttur. Belli devletlerin gelişimini etkileyen bir dünya sisteminin varlığı bunun gelişiminde hakim tek bir dinamik bulunduğunu ya da “bütün”ün “parçalar” üzerinde bir şekilde üstünlüğü olduğunu göstermez. Burada, devletlerin içerisindeki toplumsal kurumların analizini daha büyük ve geniş kapsamlı bölgeselleşmiş sistemlerle ilişkilendiren tutarlı bir teorik lisan kullanılmalıdır.⁽²⁹⁾

Mevcut devlet sistemi aşağıdaki terimlerle etkin biçimde tarif

edilebilir:

Sembolik söylem düzenleri	Küresel bilişim sistemi
/usulleri	
Politik kurumlar	Ulus-devlet sistemi
Ekonomik kurumlar	Dünya kapitalist ekonomisi
Yaptırım yasaları/usulleri	Dünya askeri düzeni

Şimdiye kadar devlet sistemine ve onun pekişmesini mümkün kılan tepkisel gözetim sürecine küresel askeri düzenle birlikte yoğunlaştığından bu noktada ekonomik ilişkilere biraz dikkat sarf etmeye değer. Bugünkü dünya kapitalist ekonomisinin ana parametrelerini nasıl incelemeliyiz? Kapitalist mekanizmalar hangi anlamda dünya ekonomik organizasyonuna hakimdir? Bunlar devletlerin içerisindeki ekonomik gelişmeyle nasıl ilişkilidir?

Dünya ekonomisi çeşitli anlamlarda genelde kapitalisttir. İçerisinde görevli sınıf asimetrileriyle kapitalist ekonomik girişimin başlıca üretim şekli olduğu devletlerin hakimiyetindedir. Hem bu tür devletlerin yerel politikaları ve hem de bazı dış ilişkileri bakımından ekonomik faaliyet çeşitli politik düzenleme şekillerine tâbidir. Ancak “ekonomik”in “politik”ten izole oluşu bunların kurumsal organizasyonunun özelliğidir. Ulus-devlet sistemi içerisinde güç değişikliğinin devletlerin elinde olmasıyla bu durum ekonomik örgütler tarafından tüm dünya çapında önemli bir hareket kapsamını gerektirir. Bunlar ulus-devletlere çoğu açıdan rakip olamasa da kapitalist üretime bağlanmış şirketler uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli rol oynamaya başlar. Hükümetlerin kendi ekonomik varlıkları şirketlerce oluşturulan zenginliğe dayandığından bunların kendi “ana” devletleri içerisindeki etkileri de büyük olmaya meyillidir. Bunların birbirleriyle, devletlerle ve tüketicilerle olan ticaret ilişkileri kâr için üretime

dayandığından bunların etkilerinin yayılması peşinden mal piyasalarının küresel büyümesini getirir. Ama başlangıcından beri, dünya kapitalist ekonomisi asla engin bir mal piyasası olmamıştır. Çoğunlukla işçinin pazara “serbest” girişinin dışındaki koşullar altında farklı bölgesel bağlamlarda işgücünün metalaştırılmasını gerektirmiştir ve gerektirir. İster küçük şirketler, isterse büyük uluslar ötesi şirketler olsun iş girişimlerinin çoğu belli herhangi bir devletin sınırları ötesine uzanan ekonomik ilişkiler içerisine doğrudan ya da dolaylı girmişlerdir. Böylece hammadelerin çıkarılması ve bunların işlenmesi dünya ekonomisinin içine çekilen üretici girişimlerdir; şirketler köken devletlerinin dışında yeni “esas” üretim birimleri oluşturabileceğinden kapitalist üretim ekonomik olarak hakim devletlerin dışındaki bölgelerde kurulabilir ve kurulmaktadır. İçeride ekonomiyi ve politığı yalıtmadıklarından Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa toplumları ve diğer birkaç devlet sosyalist toplumları dünya kapitalist ekonomisinin içerisinde kısmen ayrı bir bölüm oluştururlar. Ancak bu devletler küresel işbölümüyle derinden ilişkili olduklarından ve kapitalist ekonomik mekanizmaların etkisini hem doğrudan bir şekilde hem de ileri derecede tecrübe ettiklerinden bu ancak kısmandır. Dünya kapitalist ekonomisi bütün toplumsal sistemler gibi dağılımı çok eşitsiz olan güç ilişkilerini gerektirir. Wallerstein’in merkez, yarı-çevre ve çevre tarifi ve bununla birlikte geliştirdiği analiz bunları tanımlamada zaten bahsedilen çekincelerle genel olarak faydalıdır. Özellikle eğer Sovyetler Birliği yarı-çevreye konulursa, merkez ulusların ekonomik olarak askeri siyaset açısından böyle olması gerekmez. Bölüm 9’da verilen jeo-politik sınıflandırma büyük ölçüde ekonomik farklılıkları kesip geçer ve ekonomik, politik ve askeri güç bakımından genel kategorilerin her birisinin içerisinde belirli farklar vardır. Merkez, yarı-çevre ve

çevre arasındaki bölünmeler küresel işbölümü değiştikçe farklılaşır ve sıklıkla devlet kümelerinden fazla devletleri kesen bölgeleri tanımlayabilir. Merkez, yarı-çevre ve çevre arasındaki farklılaşma uzun sürelirken devletler arasındaki doğrudan ekonomik ilişkiler uzun bir süredir esas olarak uluslararası ticaret meselesi olmuştur. Ticaret ve sermaye hareketleri 19. asrın sonundan 1. Dünya Savaşı'na kadar güçlü biçimde uluslararasılaşmış bulunmaktaydı. Ancak bu, bugüne özgü durumdan farklıydı.⁽³⁰⁾ O zamanlar merkez ülkelerin ulusal ekonomilerinin önemli kısımları uluslararası rekabetten korunuyordu.

Biracılar, tuğlacılar ve ekmekçiler yerel pazarlara arz ediyorlardı. "Giysi endüstrisi" hâlâ yerel terzilerden oluşuyordu. Uluslararası taşımacılık ücretleri mobilya endüstrisinin uluslararası ticarete girmesi için fazla yüksekti. Tarım, balıkçılık ve el sanatları henüz ulusal seviyede bile bütünleşmiş değildi. Dünya pazar fiyatları yalnızca birkaç ürün için -esas olarak kahve, şeker ve baharatlar gibi Avrupa dışı kökenli ürünler- tespit edilmişti. Birçok ürün için tek bir ulusal fiyat bile yoktu.⁽³¹⁾

Ancak neredeyse tüm mal pazarı artar biçimde uluslararası rekabete tâbiydi. Dahası, üretim geçen yarım yüzyılda daha önce olduğundan çok daha uluslararası olmuştu. Dünya kapitalist ekonomisinin uzun büyüme süresinin çoğunda kapitalist üretimin küresel yayılması bir devletin sermaye, yönetim ve teknolojinin, diğerlerinin işgücü ve hammaddeleriyle birleşmesini gerektirmiştir. Artık bu farklı ülkelerden geliş her şeyde yaygındır ve buna ek olarak parçalar da dünyanın farklı yerlerinde yapıl-

maktadır. Uluslararası üretim uluslararası ticareti giderek daha fazla merkezi rolünden etmektedir.

1970 sonlarında yalnızca ABD kökenli şirketler yurtdışında 70 milyar dolar doğrudan yatırıma sahiptiler. Fabrika ve ekipmana yatırılan her dolar için her yıl iki misli dolar değerinde çıktı varsa bu yatırımlar sayesinde yılda 140 milyar dolar sağlanmıştır. Yurtdışında ana şirketten bazı girdiler alarak üretilen bu hacimde mal ABD'nin yıllık ihracatının dört katıdır. Dışarıdaki dolaylı yatırımlar ülkenin dışında yapılan üretim miktarının iki katıdır.⁽³²⁾ ABD yabancı yatırımları, herhangi bir başka ülkeninkini büyük çapta geçer ve OECD ülkelerinin yatırımlarının değerinin üçte ikisini oluşturur.⁽³³⁾ Ancak, endüstrileşmiş üretim bakımından örgütlenen dünya ekonomi sektörü en üst seviyede ilgili devletlerin her birinin GSMH'sından çok daha hızlı büyümektedir. ABD ekonomisi tüm merkez devletler gibi temel endüstrileri için maden ithalatına dayanır. Hiçbir devlet, hatta kıta modern üretimde gerekli tüm maden kaynakları bakımından kendine yeterli değildir. Bunun için ABD, ekonomisinin gerektirdiği en önemli on üç madenden dokuz tanesinin en az yarı miktarında ithalata dayanır. Diğer merkez devletler çok daha az tedariklidir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda OECD ekonomik bloğu içerisindeki merkez devletlerin sıralanışında -en çarpıcı olanı tabii Japonya'nın lider ülkelerden birisi olma hareketidir- önemli değişiklikler olmuştur. Doğu Avrupa toplumlarının endüstriyel çıkışını kapitalist devletlerinkilerle kıyaslamak kolay değildir. Bu muhtemelen merkez devletlerin yüzde 60'ı ve dünyanın geri kalanının yüzde 10'una kıyasla dünya üretiminin kabaca yüzde 30'unu teşkil eder. Planlı ekonomilerle merkez ülkeler arasındaki ticari akış nispeten düşüktür ve bu esas olarak bunun küresel kapitalist ekonomik ilişkilerin etkisini tecrübe eden

parasal mekanizmalar ve hammadde ithalatları yoluyla olduğunu gösterir.⁽³⁴⁾ Çevresel devletler, özellikle de sömürgeleşme sonrası türdeki dünya ticaret düzenlerinin dalgalanmalarına yoğun biçimde açıktır. Dünya ekonomisine olan “ultra-bağımlılık” pozisyonları bunların başlıca ürünlerin ihracatına ve teknoloji ve silah dahil mamul malların ithalatına olan bağımlılıklarını açıklar. Çevresel devletlerin OECD ülkelerinden mamul ihracat pazarları olarak önemi, trendin OPEC devletlerince kesilmesi ilgili politik olayların “sabit” ekonomik güçler olarak görünebilecek şeyler üzerinde sahip olabileceği etkinin grafik kanıtı olsa da, gerçekten artmak yerine azalmaktadır.

Dünya kapitalist ekonomisinin merkezindeki daha eskiden endüstrileşmiş ülkeler diğer çoğunun çevresinde döndüğü eksen olarak kalmışlardır, ancak pozisyonları zayıflamaktadır. Geçen on yılda bu devletlerde üretim çoğunlukla Doğu Avrupa devletlerine kıyasla ve özellikle “Oryantal Sektör’e (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur) karşı daha yavaş artmıştır. Merkez devletler özellikle ileri sermaye malları üretimi bakımından giderek dış pazarlara bağımlı hale gelmişlerdir. Ancak üretimin dünyanın diğer bölgelerine doğru hareketliliği bir zamanlar yararlandıkları yüksek-seviyeli teknolojik kapasite tekeli ni yağmalamak eğilimindedir. Doğal olarak sermayenin teknolojik ve işçilik avantajlarının zaten kullanıldığı bölgelerden uzağa göçü endüstriyel olarak daha fazla gelişmiş devletlerin de hem içerisinde hem arasında olur. Bu yüzden ABD’de üretici girişimlerin daha endüstrileşmiş kuzey bölgelerinden ücretlerin daha düşük ve sendika gücünün daha az belli olduğu güneyin “güneş kuşağı”na hareketi mevcuttur. Kuzey Fransa’da eskiden kurulmuş endüstriyel alanlar azalırken Akdeniz bölgesinde yeni endüstriler türemektedir.

Merkez ülkelerdeki endüstrisizleşme ve kitlesel işsizlik dünya ekonomisindeki trendlere o kadar açıkça bağlantılıdır ki, bunların tamamıyla tek tek devletlerin iç örgütlenmesi bakımından yorumlanamayacağını herkes kabul eder. Burada, normalde uygulandığı şekliyle toplumların “kıyaslamalı” incelemesinin hatalı olduğunu görürüz. Ancak bu henüz ekonomik bakımdan ileri gitmiş ülkelerin doğasını anlamaya çalışan herhangi bir toplumsal analiz ya da toplumsal teori biçimi tarafından dünya sisteminin merkeziliğinin genel kabulünü sağlamamıştır.⁽³⁵⁾ Yarıçevre ve çevre devlet incelemeleri bu ülkelerin uluslararası dahil oldukları “eşitsiz alış-veriş” bakımından sınanması gerektiğini sürekli kabul eder. Ancak bunun aynısı, birbirleriyle ya da dünyanın geri kalanıyla ilişkileri bakış açısından ileri ülkelerin sosyolojik tartışmalarının çoğu için doğru değildir.

ULUSLARARASI DÜZENLER VE DEVLETLERİN EGEMENLİĞİ

Şimdiye kadar argümanlarımı kavramın Avrupa devlet sisteminin oluşmasındaki öneminin analiziyle sınırlandırarak ve “egemenlik”in ancak herhangi bir devletten daha büyük bir tepkisel biçimde düzenlenen sistem bağlamında anlamı olduğunu vurgulayarak egemenlik problemini doğrudan bir biçimde tartışmaktan kaçındım. Ama bu noktada devletlerin soyut ve sabit egemenliği tartışması gerekmektedir.

Egemenlik devletler için neyin “içsel” neyin “dışsal” olduğunu aynı anda düzenleyen ilkeyi sağlar. Belirlenmiş bir bölgenin yurttaşlığı ile ilişkili olan ancak yurttaş olmayan herkesin dışta tutulduğu evrensel ve zorunlu bir kural sistemini varsayar. Morgenthau’nun açıkladığı gibi egemen otorite kanun yapmanın ve kanunu uygulamanın birleştiği yüksek dairedir.⁽³⁶⁾ Hükümet egemen otoriteyi “vekil” olarak temsil eder ve bu, modern dev-

letlerde çoğulculuğa doğru olan eğilimlerin bir kaynağıdır.⁽³⁷⁾

Egemenlikle devletlerin prensipte eşitsizliği arasındaki ilişki sıklıkla varsayılandan çok daha yakındır. Bir devlet egemenliği onlar tarafından kabul edildiği bir diğer egemen devletler sistemi içerisinde bulunmaksızın egemen olamaz; bunda güç farkı bakımından gerçek durum ne olursa olsun eşitler olarak karşılıklı bir tanımaya doğru güçlü bir baskı vardır. Gerçekte tüm devletlerin küresel olarak birbirlerine egemenlik atfetmeleri uygulamada ancak 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra olsa da, bu ayrıca belli bir evrensellik de içermek eğilimindedir. Avrupa devlet sisteminde devletler diğer siyasi toplulukların gerçek varlığını birbirlerini tanıdıkları biçimde tanımamışlardır.

Egemenlik neden oluşur? Aşağıdaki unsurlar en önemlileri -gerçekte egemenlik olan şeyin tamamı- olarak listelenebilir. Egemen devlet sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini etkin biçimde uygulama; şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel oluşturma; dahili siyasi veya idari hükümet biçimiyle ilgili temel siyasetleri kontrol etme; ve gelirinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesi olan bir siyasi organizasyondur.

Bu yeteneklerin her birisi devletlerin içerisindeki faktörlerden etkilenmişlerdir. Ancak 2. Dünya Savaşı'ndan beri dünya sisteminin artarak bütünleşmesi bakışı içinde bunların devletlerin dış ilgileriyle daha da sınırlandığı tartışılabilir. Gerçekten de, mevcut eğilimlerin sonucu olarak dünya organizasyonunda ulus-devletin giderek daha az önemli olduğunu iddia etmek alışılmamış değildir. Devlet sınırlarının ötesinde bulunan, belki de daha önceden devletlerin elde tuttuğu kapasitelere el koyan bir örgüt çokluğu mevcuttur. Ayrıca dünya sisteminde belli devletlerin bunları kontrol etme teşebbüslerine direnen özellikler var-

dır. Bunlar aşağıdaki gibi listelenebilir:

Organizasyonlar

Dünya Sistemindeki Konular

- 1) Hükümetler arası daireler
- 2) Karteller, ekonomik birlikler, uluslar ötesi şirketler
- 3) Askeri ittifaklar

- 1) Uluslararası işbölümü
- 2) Dünya askeri düzeni

Birleşmiş Milletler ve Ortak Pazar* “Organizasyonlar” kolunda kısmen 1 ve kısmen de 2’ye giren iki dairedir. Bunlar üye ülkelerinin egemenliğini nasıl etkilerler? İkisi de herhangi bir anlamda egemen varlıklar mıdır? BM olayında bir cevaba varmakta kesinlikle gerçek bir zorluk yoktur. Büyük “dünya daire-i”, dünya sisteminin tepkisel gözetiminde çok önemli olsa da BM, devletlerin egemenliği içerisine esaslı müdahalelerde bulunmamıştır ve bulunmamaktadır. O kendi hakkıyla egemen bir bütün değildir ve BM’nin küresel olarak en önemli etkisi gerçekte devletin egemenliğini sınırlamak yerine genişletmeye yönelik olmuştur. Tersine, daha yerel bir hükümetler arası daire olsa bile AET’nin** devletlerin daha evvelce varolan egemenliklerini kısıtlamaya hizmet ettiği iddia edilebilir. Topluluk ilke olarak içerisinde uzlaşan devletlerin halklarına uygulanan yasaları yapar. Ek olarak, Komisyon ya da Yüksek Yetki ile üye ülkeler adına diğer devletler arasında anlaşmalar formülleştirilebilir.

AET’nin yukarıda bahsedilen egemenlik kriteri bakımından üye devletler üzerindeki otoritesini göz önüne alalım. Topluluğun belli mercileri yasal ilkeler formülleştirme yetkisine sahiptir ancak bunlar, bunların yaptırım yetkisine de tek başına sahip

* Avrupa Birliği’nin eski adı

** Avrupa Birliği’nin eski adı (Avrupa Ekonomik Topluluğu)

olan bu devletlerin parlamenter mercilerinde onaylanması gerektiğinden devletler içerisinde gerçekten etkin “kanunlar” olarak görülemez. AET bir askeri kola sahip değildir ve devletlerin şiddet araçlarını her ne için olursa olsun bağımsız olarak konuşlandırma yeteneklerini azaltamaz. Tabii bundan Avrupa Parlamentosu’nun, yürütme organlarının ya da Adalet Mahkemesi kararlarının uygulanmayacağı çıkmaz; ancak bu otoritelerin elinde bu bakımdan egemen güç yoktur. Esas olarak ekonomik ilişkiler bakımından belli bir egemenlik transferi olmuştur. Ancak burada bile üye devletlerin diğer türlü dünyanın diğer bölgelerinde uluslararası ticarete cezalandırılacakları belli bağımsızlık biçimleri kazandıkları iki yönlü bir alış-veriş mevcuttur.

AET gelecekte bir noktada halen varolanların yanı sıra farklı ve bütünleşmiş bir süper-güç olabilir. Ancak yeni büyük bir dünya çatışması olmadan bunu uzak bir olasılıktan fazla bir şey olarak görmek zordur. Aron’un gözlemlediği gibi:

Ortak Pazar’ın Avrupa federasyonuna (ya da Avrupa federal devletine) götürdüğünü varsaymak ya bizim dönemimizde ekonominin politikayı kontrol ettiğini veya kapsadığını ya da gümrük bariyerlerinin yıkılışının kendiliğinden politik ve askeri bariyerlerin yıkılmasına neden olacağını varsaymaktır. Bu iki varsayım da yanlıştır. Ortak Pazar tanımlandığında, Fransa veya Almanya’yı (ya da Britanya) Arap bölgesinde veya Uzak Doğu’da farklı hatta karşıt eylemler yapmaktan alıkoyamayacaktır. Ordu ve polis gücünü aynı adamların emrine verecektir. Farklı ulusların anayasalarını her birisi için farklı olabilecek tehlikelere maruz bırakacaktır.⁽³⁸⁾

Aron'un dediği gibi, hızla artan ekonomik ve teknolojik bağımlılığın -2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin dünya sisteminin yadsınamaz özelliği- egemenliğin batışını beslediğine inanmak "zamanımızın büyük bir illüzyonudur".

Birkaç sayfa önceki "Dünya Sistemi Konuları"nda bahsedilen iki fenomen, uluslararası işbölümü ve dünya askeri düzeni, devletlerin egemenliğini etkilemekte çok daha önemlidir. Devletler uluslararası işbölümüyle ilgili kriterlerle ölçüldüğünde ekonomik bakımdan daha da karşılıklı bağımlıdır. Bu bakımdan endüstrileşmiş devletlerin yönetilebilirliği (uzun süredir daha "bağımlı" olanlar için doğru olan) giderek içlerindeki politik otoritenin ancak kısmen kontrolündeki olaylardan zarar görür.⁽³⁹⁾

Dünya ekonomisinde orantısız güçlü konum işgal eden ABD birkaç yönden özel bir durumdur. Ama Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa toplumları dahil diğer endüstrileşmiş ülkelerde hükümetlerin ulusal ekonomileri düzenleme yeteneğinde kesinlikle bir azalma olmuş bulunmaktadır. Ekonomiyi baskı altında tutmayı sağlamak tersini yapmaktan daha kolaydır; ekonomik büyüme oranlarını yükseltme çabaları normalde dünya ekonomisine artan biçimde katılım ister, böylece dış dalgalanmalara maruz kalmayı arttırır. Dünya ekonomik faaliyet konularını etkilemek ya da düzenlemekle ilgili mevcut hükümetler arası organizasyonlar gelecek yıllarda daha da gelişecek ve diğerleri tarafından tamamlanacaktır. Ancak şu an için, parasal borçların ya da gelişme hibelerinin politik koşullara bağlandığı çok sayıda bireysel durumlar olmuş bulunsun da devletlerin egemenliğini genelde tehdit eden şeyler bunlar değildir. Ulusal ekonomileri bakımından devletlerin en ciddi egemenlik aşınması kesinlikle bunların her tür genel politik kontrolden kopuk olarak dünya ekonomisi içerisine dalmasıyla olur.

Ancak, devletlerin egemenliklerini etkilemede en önemli olan şey kuşkusuz dünya askeri düzenidir. Savaşın endüstrileşmesi kapsam olarak artık yerel değil küresel olan ittifaklar içerisinde askeri kuvveti endüstriyel güç ve teknolojik inceliğe sıkıca bağlamıştır. Teknolojik olarak ileri silahlar ve askeri uzmanlığın büyük hızla yayılmasına izin veren bir dünya ekonomisi bağlamında sonuç devletlerin egemenliği bakımından tuhaf şekilde -belki de felaket şekilde- karışıktır. Dünyadaki neredeyse tüm devletler geleneksel imparatorluk sistemlerinin en büyüğünde donatılabileceklerin tümünden fazla bir askeri kuvvete sahiptir. Yine de, insanlık tarihinde daha önce varolan hiçbir topluma benzemeyen süper-güçler özellikle hem birbirleri tarafından hem de daha ufak devletlerin düşünülebilecek herhangi bir askeri koalisyonu tarafından “fethedilemez”.

Bunların egemenlikleri bu açıdan, her birinin ortaya çıkarılabileceği tahrip edici gücün ölçüsünde korkutucu bir sıçrama pahasına satın alınmışsa bile, herhangi tek bir devletin daha önce sürdürdüğünden kesinlikle daha büyüktür. Hem genelde ve hem de bunların belli bölgelerdeki doğrudan etkisi bakımından süper-güçlerin varlığı doğal olarak diğer devletlerin erişimindeki askeri gücün kapsamını sınırlar. NATO içerisindeki ülkelerin ve toprakları üzerinde konuşlanmış Amerikan askeri üslerine sahip başka yerlerdeki devletlerin Batı ve Doğu arasında ciddi düşmanlıklar çıkması durumunda bağımsız bir askeri strateji oluşturma fırsatına sahip olmaları zordur. Doğu Avrupa ülkelerinin durumunda bu daha da az mümkündür. Sovyetler Birliği'ne bitişik/tâbi devletler olarak bunların iç siyaset ve ekonomik politikaları bu ülkenin askeri güç kullanımıyla desteklenen genel amirliğine açıktır. Bunun benzeri Avrupa'da olmasa bile, ABD'ye Orta Amerika'da sınır olan devletler ve dünyanın diğer belli yer-

lerinde (Güney Kore, Tayvan) böyledir. ABD hükümeti Sovyetler Birliği gibi kendi askeri ittifakları içerisindeki devletlerin iç dengelerini korumaya güçlü bir ilgi gösterir ve politikalarını bu gözle yapar. Bu ittifaklar içerisindeki devletlerin yönetilebilirliği özellikle Doğu Avrupa'da sadece iç çatışmalarla sınırlı bir mesele değildir.

Bu nedenle Doğu Avrupa'nın devlet sosyalist toplumlarını örnek olarak alalım. Bunlar egemen devlet midir yoksa değil midir? Devlet sosyalist toplumları -politik biçimleri ve bölgesel dağılımları bakımından- dünya savaşının sonucudur ve iki gerçek savaşın merkezinde olduklarından Soğuk Savaş'ın da cephe hattındadırlar. 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra Kızıl Ordu tarafından Nazi yönetiminden çıkarılan bu ülkelerin Sovyet stili politik ve ekonomik kurumlarca şekillendirileceği belli oldu. Askeri güç kullanımı, muhalif gruplar ve liberal demokratik kurumların benimsenmesini arzu edenler güç kullanımıyla sistematik olarak baskı altına alındığından süreç için elzemdi. Algılanan stratejik çıkarlar hangi devletlerin gerçekten bu modelle zorlanacağını belirlemede Doğu Almanya ve Avusturya arasındaki farkın gösterdiği gibi iç siyasi örgütlerden daha önemli rol oynamıştır. Eğer savaştan hemen sonra Almanya'nın Sovyet Bölgesinde seçimlere izin verilseydi bunun dört gücün işgalindeki Avusturya'da yapılaninkine oldukça benzer sonuçlar vereceğinden kuşku olamazdı. Çok muhtemelen "Doğu Almanya" hiç olmayacaktı, ya da "devlet sosyalist" değil "kapitalist" toplum olacaktı. 2. Dünya Savaşı'nı hemen takip eden yıllarda Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletleri arasında karşılıklı ve Doğu Avrupa devletlerinin kendi aralarında iki taraflı yardım antlaşmalarını imzalandı. Varşova Paktı, NATO gibi Kore Savaşı'yla ilişkili gerilimlerce teşvik edilmiştir ve Doğu Bloğu'nun askeri örgütü-

nü Sovyet komutası altında bütünleştirmiştir. Ancak NATO ülkelerine zıt olarak Sovyetler Birliği, kendi askeri koalisyonu içerisinde nükleer silahların tekeline sahiptir ve Batı tipinde bir genel kurmay mevcut değildir.

Bütün bunlarla bile, Doğu Avrupa devletlerinin daha önce belirtilen kriterler bakımından idari olarak Sovyetler Birliği'nden ve birbirlerinden ayrı egemen birimler olduklarını reddetmek zordur. Bunların bağımsızlıkları diğer ulus-devletlerin çoğundan daha sınırlıdır ancak kesinlikle ulus-devlet olarak kalırlar. Her birisi kendilerine karşı bir Sovyet saldırısına direnmek için fazla bir şey yapamayacak olsalar da devletlerine sadakatlerini sürdüren silahlı kuvvetlere sahiptir. 1956 olaylarında Macar ordusunun oynadığı rol, hatta çok daha yakın zamanda ordunun Polonya'daki rolü, ki neredeyse kesinlikle Sovyet silahlı müdahalesini hak etmiştir, Sovyet genel kontrolüne tâbiliğin tam olmaktan uzak bulunduğunu gösterir.

Doğu Avrupa devletlerinin ulusal ordularının Varşova Pak-tı'nın askeri stratejisinde Batı Avrupa devletlerinin NATO içerisinde olduğundan daha düşük profile sahip olması kısmen ilkinin ikincisine kıyasla ekonomik düşüklüğünü, aına ayrıca bu orduların belli Sovyet manevra biçimlerine sadakatinin de soru işareti olduğu gerçeğini yansıtır.

Doğu Avrupa devletlerinin bağımsızlıkları üzerindeki sınırlamalar, kökeninde esas olarak askeridir ve ulus-devlet sisteminin tamamında yaygın olan şeyin aşırı bir örneğidir. Bazen siyasal bilimde öne çıkan görüşlere karşıt olarak egemenlik bölünmez değildir, ancak düzenli ve karakteristik olarak devletlerin jeopolitik konumları, göreceli askeri güçleri ve daha alt derecede uluslararası işbölümü içerisindeki durumlarıyla şekillenir. Doğu Avrupa devletlerinin egemen güçleri bunların karşılıklı savaş de-

neyimleri tarihsel bağlamında Sovyetler Birliği'ne olan yakınlıklarıyla sınırlıdır. Diyelim ki, sömürgeleşme sonrası birçok devletlerin egemenlikleri hem nispeten düşük seviyedeki iç idari kontrol ve hem de dış ekonomik bağımlılıkla sınırlanmış olabilir. Ancak Doğu Avrupa'daki gibi durumlarda yine de elinde üst derecede egemen güç bulunduran ulus-devletlerle -kesinlikle sınırlar değil sınır boyları dünyasında varolan parçalı, sınıflara bölünmüş toplumlarla kıyaslanabilir- karşılaşırız.

KAPİTALİZM, ENDÜSTRİYELİZM VE DEVLET SİSTEMİ

Bu noktada bu kitapta şimdiye kadar geliştirilen ana argümanlardan bazılarını sistemli biçimde bir araya getireceğim. Mevcut dünya sistemi tabiatının, literatüre hakim olma eğiliminde iki genel yorumu vardır. Birisi kapitalizmin yayılmasının Marksist, ya da Marksistimsi anlatımları, diğeri ise, onlara göre dünyanın kısmen birbirleriyle işbirliği kısmen de çatışma içerisinde kendi hedeflerini kovalayan devlet “aktörler” tarafından dolu olduğu, birçok uluslararası ilişkiler uzmanı tarafından tercih edilen türden bir teoridir. İki modelin kıyaslanması gerçekten zordur. Marksist perspektifte devletler sınıf hakimiyetinin ya da kapitalist girişimin genel gelişiminin kolaylaştırıcı mekanizmaları olarak görünür, ancak bunların bölgeselliği esasta açıklamasız kalır. İkinci görüşte, devlet “aktörler”in jeo-politik ilgileri dünya sisteminin gelişmesini biçimlendiren etkilerin başlıca kökeni olarak kabul edilerek devletlerin bölgesel karakterine öncelikle yer verilir. Bu bakış noktasından, kapitalist girişim tarafından getirilen dönüşümler devletlerin faaliyetlerine yalnızca belirsiz bir geri plan oluşturur.

Bu bakış noktalarının her ikisi de kendine has biçimde hatalıdır, çünkü her ikisi de diğerinin önemli gösterdiği şeyi halledemez, ama ayrıca her ikisinin de daha başka eksiklikleri bulun-

maktadır. Marksist tartışmalar kapitalizmi ve endüstriyelizmi tatmin edici biçimde ayırt edemez, bu yüzden modern dünyayı şekillendiren ekonomik trendlerin en sapkın olanlarından bazı- larını bile yanlış yorumlar. Devletlerin içerisinde ne olup bitti- ğiyle nispeten ilgisiz bulunan uluslararası ilişkiler teorisyenleri- nin bazıları ise dış politikaları etkileyen iç çatışmaların önemini azımsamak eğilimindedir. Bir devlete aktör gibi muamele etmek devletler arası ilişkilerin karmaşıklığını anlamlı hale getirmek için tasarlanmış basitleştirici bir fikirdir. Ancak, yalnızca teorik bir model olan şeye pek sık biçimde hükümetlerin devletlerle (ulus-devletlerle) eşitlenemeyeceği ve hükümetlerin içerisindeki politik kararların genellikle toplumsal yaşamın üst derecede re- kabet edilen arenalarından çıktığı gerçeğini örten hakiki bir önem verilmiştir. Devletlerin özellikle politik ve askeri ilgileri- nin tanınması kavramsal olarak böylesine sınırlı bir tutum içerisine dönmeyi gerektirmemelidir. Diğer yandan, 16. asırdan beri kapitalizmin küresel değişim kalıplarını etkilemedeki temel tesirlerinin tanınması devletlerin jeo-politik ilgilerinin rolüne al- dırış etmemek anlamına gelmemelidir. Kapitalizm, endüstriye- lizm ve ulus-devlet sisteminin ortaya çıkışı ve yayılışı arasındaki bağlantılar aşağıdaki şekilde açıklanabilir. Kapitalist girişim ilk kez geleneksel devlet biçimlerinden zaten ayırt edilecek kadar farklı olan değişmiş bir devlet sistemi içerisinde öne çıkmıştır. Böyle devletlerin mevcudiyeti kapitalizmin ilk gelişimi için hu- kuk çerçevelerinin oluşması, mali garantiler ve “zorlayıcı olma- yan” ekonomik alışverişin gelişmesine izin veren giderek pasif-leşmiş toplumsal çevreyi içeren en temel ifadelerin ötesindeki bazı önkoşulları sağlamıştır. Kapitalist girişimin dünyada Avru- pa dışındaki bölgelere genişlemesi rakip pazarlarda imalata gi- ren “yalıtılmış” bir ekonomik faaliyet tipi olarak gelişimi

içerisinde mevcut bulunduğundan kapitalizm sınır boylarının ve sınırların üzerinden aşmıştır. Ancak, dünya kapitalist ekonomisinin pekişmesine Avrupa silah ve askeri disiplininin dramatik bir üstünlükten yararlandığı bağlamlarda her yerde güç kullanımı eşlik etmiştir. Çeşitli biçimleriyle sömürgecilik yalnızca kapitalist büyümenin gizli bir şekli olarak değil, büyük ölçüde böyle bir büyümeye yardımcı olarak görülmelidir.

Endüstriyelizm ilk kez rekabetçi baskılarının önemli ölçüde onun oluşmasına yardım ettiği kapitalizmin kurumsal rabıtası içerisinde ortaya çıkmıştır. Ancak endüstriyelizmin gelişyle Avrupa devletleri terimi tanımladığım anlamda tamamen palazlanmış ulus-devlet olmuşlardır. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesi sömürge fetihlerinin içerisinde gevşekçe bütünleşmiş önceliksiz bir “Güney” yaratmaya yardım eden yeni sömürge süreçleri gibi büyüyen bir dünya sistemi içerisinde “merkez” devletlerin pozisyonunu güçlendirmiştir. Ulus-devletler bazı sebepler kombinasyonu yüzünden, geleneksel devletlerin olduğundan daha fazla “aktör” gibidirler. Bunlar, hükümetler tarafından benimsenen politikaların bütün halkı bağladığı açık biçimde sınırlanmış idari birliklerdir. Bir devlet sistemine dahil olan ve herkes tarafından tepkisel şekilde gözetilen her hükümet bu tür kararlara varmak için diğerleriyle sürekli görüşür. Diğer örgütler gibi devletler de bireylerle eşit temsil edildiği yasal olarak tanımlanmış “kişiliklere” sahiptir. Ancak modern devletlerin “aktörüksü” nitelikleri uluslararası ilişkiler incelemesi için önceden verilmiş bir ana hat çizgisi olarak alınmaktan çok ulus-devletin belirli özellikleri olarak anlaşılmalıdır.

Batı'nın merkez devletleri ve Japonya'nın “refah kapitalizm”leri, 19. yüzyıldaki şekillerinden çok farklıysa bile “kapitalist devlet” olmayı sürdürürler.

Ne bunların devlet olmaları gerçeği ne de bugün varolan belli jeo-politik güç dağılımı bunların kapitalist karakterinden “türeyebilir”. Bunların karmaşıklığı giderek artan bir uluslararası işbölümü içerisindeki ilgileri hükümetleri tarafından takip edilen kısa ve uzun vadeli politikalarla çok ilişkilidir, ama bu politikaları tamamen izah etmekten uzaktır. Doğal olarak devletler uluslararası işbölümünün genişlemesiyle ilgili tek organizasyon değildir. Politik ve ekonomik olanın yalıtılması -devletlerin politik gücünün ticari acentelerin ve firmaların ekonomik faaliyetlerinden ayrılması- daha başlangıcından harici bir boyuta sahiptir. Bunlardan bazıları tabii ki aslında sömürgeci devletlerin ileri karakollarıydı, ancak genellikle bu ayırım dünya kapitalist ekonomisinin kendine özgü ve daimi bir özelliği olmuş bulunmaktadır. Bugün modern uluslar ötesi şirketlerin en büyüğü devletlerin çoğundan daha geniş yıllık bütçelere sahiptir ve bakan ve diplomatların eşdeğerleri yoluyla hükümetlerle doğrudan ilişkiler sürdürür. Bunun ışığında bazıları uluslar ötesi şirketlerin ulus-devletlerin dünya sisteminde ağır basan önemini tehdit ettiğini öne sürmüşlerdir. Ancak ulus-devletler yerkürenin yaşanabilir tüm alanını kontrol ederler ve şirketlerin bir yerde var olmaları gerekiyorsa bunlar son çare olarak ya bir devlette iktidar olmak ya da birisine tâbi olmak zorundadır. En büyük firmaların devletlerin politikaları üzerinde etkisi her ne olursa olsun hiçbirisi birinci hareket tarzını seçmez. Bunun iyi bir nedeni vardır; şirketler devletler gibi şiddet araçlarının kontrolünü tasarruflarında bulundurmazlar. Avrupa ulus-devletinin gelişiminde askeriye'nin ekonomik kurumlardan ayrılmasının politik ve ekonomik gücün ayrılması gibi daha sonraki dünya tarihi için sonuçlarla dolu olduğunu belki bir kez daha vurgulamaya değer. Modern şirketlerin bazı eski ticaret şirketlerinde olduğu gibi

kendilerini neden silahlı yağmacılara döndüremediklerinde “mantıklı” bir sebep olmasa da bugün ulus-devletin hakimiyeti bu olanağı neredeyse yok eder. Bu bölümde daha önce verilen kurumsal boyutların sınıflandırılmasını takiben dünya sisteminin her birinin kısmen diğerlerinden bağımsız olduğu birkaç ana süreç dizisi tarafından etkilendiği şeklinde görülmesi gerektiğini savunmaktayım. Bunlar küresel bilgi alışveriş şebekeleri, dünya kapitalist ekonomisi ve dünya askeri düzeniyle koordine edilen ulus-devlet sistemiyle ilişkili süreçlerdir.

Ulus-devlet sisteminin Avrupa’daki kökenlerinden politik düzen olarak mevcut üstünlüğüne gelişiminin incelenmesinde devletlerin egemenliğiyle dünya sisteminde büyüyen karşılıklı bağımlılıklar arasında doğrudan bir alışveriş olduğu fikrini sorgulamaya çalıştım. Avrupa devlet sisteminden başlayarak modern devletlerin tarihte belli bir noktaya kadar ayrı politik birimlerde giderek artan bir egemen güçler dizisi geliştirdiği sık sık öne sürülmüştür. Ancak, artık dünya sistemi o kadar sıkıca birleşmiştir ki uluslararası bağlantılar devletlerin idari yeteneklerini daha da gölgede bırakmaktadır. Bu, son zamanlarda her boyut ve türden ulus-devletler adına, nispeten yakın bir gelecekte küresel organizasyonda ulus-devletin daha da az önemli bir fenomen olacağı şekilde, egemen güçte giderek azalış gördüğümüz tezinin temelidir.⁽⁴⁰⁾ Bu fikri hem sunduğu analizde ve hem de varılan sonuçta yanıltıcı buluyorum. “Egemen devletler”in ortaya çıkışı esas olarak bu devletlere özgü bir seri değişikliğe bağlıydı. Ancak Avrupa devlet sisteminin ilk çıkışından beri bunlar her bir devleti “sınırları olan” bir bölgeye sahip olmanın koşulu olan tepkisel biçimde gözetilen düzen içerisine sokmuştur. Kapitalizmin küresel erişimi ve devletlerin sömürgeci karmaşıklığı bu gözetim süreçlerinin dünya çapında genişlemesine yardımcı ol-

muştur. Yine de 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ulus-devlet evrensel bir politik şekil değildi. O böylelikle, bir çok kişiye çok yakında yok oluşunu işaret eder görünen uluslar ötesi bağlantılara kendine özgü biçimde bağlı ve bunun önemli bir sonucu olan bir şey haline gelmektedir. BM ve diğer hükümetler arası örgütler olmadan ulus-devlet halen olduğu küresel politik düzen biçimi olamazdı. Belli devletlerin dünya politikasındaki etkileri artabilir ya da azalabilir. Ancak, bir yandaki küresel bağlantıların merkezileşmesinin diğer yandaki devletlerin egemenliğinin aynı anda varolamayacak şeyler olduğunu düşünmemeliyiz.

Ulus-devletlerin bölgeselliği hakiki bir içsel idari birliği yansıtır ve sınır anlaşmazlıkları ya da bir devletin bir diğeri tarafından sahip çıkılan bölgeye saldırıları ciddi meselelerdir. Geleneksel devletlerin durumunun tersine modern bir devletin arazisinin bir parçasına olan bir tehdit bu arazi parçası ne kadar kıraç ya da "faydasız" olursa olsun onun idari ve kültürel bütünlüğüne potansiyel bir meydan okumadır. Devletler, diğer devletler çevresi içerisinde varolduklarından, "kuvvet politikaları" kaçınılmaz biçimde devlet sisteminin jeo-politik düzeninin temel unsuru olmuş bulunmaktadır. Ancak devletler arası arenanın asla bir "Hobbes'ci anarşi, kuvvet politikası durumu" olmayışı diğer teknikler veya stratejiler tarafından sürekli tamamlanmıştır ve bir biçimde devletlerin birbirleriyle ilişkilerinin esasını ortaya çıkardığı da söylenemez.

Kapitalizmin devlet sisteminin gelişmesi üzerindeki etkisi ikili olmuştur ve hâlâ öyledir. Ekonomik yönden en gelişmiş devletler kapitalisttir ve bu, hükümet mercileri tarafından izlenen politikaları kaçınılmaz olarak güçlü biçimde etkiler. Devlet memurları devlet gelirlerinin bazen ulaşabilecekleri uygun seçenekler üzerine kısıtlamalar koyan iş girişimlerinin başarısına bağlı

olduğunu kabul ederler. Sınıfsal ilişkiler ve sınıfsal çatışmalar da politik kararları içerden direkt olarak ve dışardan daha dağınık şekilde kuvvetle etkiler. Ancak yalnız kapitalist devletler değil bütün devletler kapitalist mekanizmaların -dünya kapitalist ekonomisi- hakim olduğu bir uluslararası işbölümüne dahil olmuşlardır. Bunun sonuçlarından birisi merkez ve çevresel ülkeler arasındaki “eşitsiz alışveriş” ilişkileridir. Marksist yazarların bu ilişkilerin anlaşılmasına tüm rakip düşünce geleneklerindeki- den daha fazla katkıda bulunduğundan kuşku yoktur. Açıklamalarının “emperyalizm” teorileri olarak sunulduğu durumlarda yine de bunlar hakkında güçlü çekinceler konulmalıdır. İlgili ekonomik bağlantılar, karakteristik olarak bile, sık sık ekonomik olmayan düşüncelerin teşvik ettiği politikaların sonucudur. Endüstriyelizmin içerisinde orijinal olarak geliştiği kapitalist düzenlerin sınırları dışına ihraç edilebilirliği kanıtlanmıştır. “İkinci Dünya” devlet sosyalizminin varlığı endüstriyel üretimin kapitalist girişim çerçevesiyle olan doğrudan ilişkisinden ayrılmasına dayanır. Üçünü Dünya’nın daha az endüstrileşmiş diğer devletleri de doğal olarak kumanda ekonomisi biçimlerini kurmuşlardır. Bu ülkelerin hiçbirisi, hatta Sovyetler Birliği bile kapitalist mekanizmaların dünya çapındaki hakimiyetinden türeyen etkilere korunmuş değildir. ABD ve Sovyetler Birliği’nin -her ikisi de bir politik ve askeri ittifaklar kompleksinin merkezindedir- aynı zamanda zıt ekonomik organizasyon biçimlerinin örnekleri olduğu gerçeği dünya sisteminin temelini oluşturan dinamiklerin ekonomik olduğu varsayımını destekler. Böyle bir görüş ancak kapitalizm ortadan kalkarsa devletler arasındaki çıkar bölünmelerinin ortadan kalkacağı fikrinden fazla uzak değildir.

Devlet-sosyalist ülkelerinin deneyimlerinde, 19. yüzyıl toplumsal teorisinin karakteristik temalarından bazılarıyla bağlantı-

lı olan bu fikri övecek hiçbir şey yoktur.

Savaşın endüstrileşmesi, bilimi teknolojik araştırmaya, -silahların geliştirilmesi ekonomik olarak daha ileri devletlerde toplanacak şekilde- bağlamıştır. Bu ilk baştan bu devletlerin çoğunun dünyadaki konumunu desteklemiştir ve bugün ABD ve Sovyetler Birliği'ni birbirleriyle kronik bir askeri rekabete soktuğu gibi küresel olarak silah geliştirilmesinin de merkezine koyar. Ama neredeyse tüm askeri araştırma ve geliştirme ileri endüstrileşmiş ülkelerde yer alırken, silahlı kuvvetlerin ve silahların dünya çapındaki dağılımı geleneksel bölünmelere doğrudan uymaz. Askeri kuvvetler bakımından gerçekte Üçüncü Dünya yoktur.

Nükleer silahların yayılması istisnası dışında (daha ne kadar istisna kalacak?) -maddi ve örgütsel endüstrileşmiş savaş araçlarına sahip- neredeyse tüm modern devletler bir anlamda "Birinci Dünya" ülkesidir.

MODERNLİK, TOTALİTERLİK VE ELEŞTİREL TEORİ

1950 sonlarında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kabul konuşmasında Camus şunları gözlemlemiştir:

1. Dünya Savaşı'nın başlangıcında doğanlar Hitler'in iktidara yükselişi ve ilk devrin ci denemeleri zamanında 20 yaşına geldiler. Daha sonra eğitimlerini tamamlamak için İspanyol İç Savaşı ve 2. Dünya Savaşı -evrensel toplama kampı, işkence ve hapishaneler Avrupa'sı- ile karşılaştılar. Bugün nükleer tahribatla tehdit edilen bir dünyada çocuklarını yetiştirmek ve iş üretmek zorundalar. Kesinlikle hiç kimse onların iyimser olmalarını bekleyemez.⁽¹⁾

Bu çocuklar artık yetişkindir ve onların içerisinde olgunlaştıkları dünya hakkında Camus'nun düşündüğünden daha az kas-

vetli hissetmeleri için bir neden yoktur. Yine de toplumsal teorisinin merkezi gelenekleri yalnızca doğasını analiz etmek bakımından değil, onun kadar önemli olan alternatiflerin makul anlatımını geliştirmek bakımından da dünyadan uzaktır.

Kitapta daha önce ayırt edilen dört kurumsal düzenden yalnızca ikisi toplumsal bilimlerin içerisinde kalıcı dikkat çekmiştir. Her şeyden çok sınıfsal çatışmaya toplumsal değişim aracı olarak en önde yer veren Marksizm, kapitalizmin geçmişteki gelişimi ve gelecekteki potansiyel dönüşümlerinin yorumuna yoğunlaşmıştır. Genel olarak endüstriyelizmin, daha özelde teknolojinin çağdaş dünyanın toplumsal yaşamı üzerindeki etkisi hakkında birçok tartışma olmuştur. Ancak belirli bazı istisnalarla, ne izlemenin genişleyen rolü, ne de endüstriyel savaş araçlarının gelişmesiyle askeri gücün değişen doğası toplumsal teorisinin formüle edilmesinde merkez olmuştur. Bu son bölümde bu olayların 20. yüzyıl sonlarındaki toplumsal analiz problemleri için varolan bazı anlamlarını dikkate alacağım. Camus'un belirlemeleri kısmen hem genelde modernliğe yönelik belli bir zıtlıkla hem de özelde totaliter politik gücün tehlikelerinden haberdar olmakla güdülenmiştir. Totaliterliğin modern devletin bir eğilimsel özelliği olduğunu iddia etmekteyim. Totaliterliğin kökenlerinin özellikle bir 20. yüzyıl olayı olarak anlaşılması, gelişmiş izleme teknikleri ve endüstriyel savaş teknolojisinin birleşmesiyle oluşan pekişmiş politik gücün analiz edilmesini öngörür. Bunun ardında görünen şey son zamanlarda -sadece analitik bir konu olarak değil normatif politik teori problemi olarak- devletlerle askeri kuvvet konuşlandırma arasındaki bir ilişki meselesidir. Şiddet araçlarının devletlerin tekelinde tutulması yerleşik "iyi toplum" politik fikirleriyle nasıl uzlaşabilir? Her şeyden önce totaliter politik düzenin doğasını, ondan hareketle modernli-

ğin etkisiyle ilişkili gerilimler tartışmasını, oradan da “normatif politik şiddet teorisi” meselesini dikkate alacağım.

TOTALİTERLİK: İZLEME VE ŞİDDET

Kavramın kendisi politik teoride en şiddetle tartışılanlardan biri olsa da “totaliter” teriminin tarihi iyi bilinir. Gentile, Mussolini adına “*uno stato totalitario**”dan söz ederken terimin daha sonra kullanılacağı yerler ya da içerisinde rol oynayacağı çekişmeler hakkında en ufak bir fikri olamazdı. Sözcük Mussolini’nin hâlâ basın özgürlüğünü savunduğu, diğer partilerin varlığını kabullendiği ve rekabetçi pazar ekonomisini tercih ettiği dönemde bahsettiği politik düzen bakımından müsait çağrışımlar taşıyarak türetilmişti. “Totaliter”, muhalefet partilerinin kaba kuvvetle baskı altına alındığı, devletin kefil oldukları dışındaki bütün işçi sendikalarının lâğvedildiği, Vekiller Meclisi’nin yok edildiği ve toplama kamplarının kurulduğu, siyasi suçlar için ölüm cezasının konulduğu 1920 sonlarında İtalyan faşizmine yapılan eleştirel saldırılarda kullanılmaya başlandı.

O zamandan beri kavram birçok değişikliklerden geçmiştir. Daha yaygın olarak politik sistemlere olduğu kadar hareketlere, partilere, liderlere ve fikirlere de uygulanmıştır.⁽²⁾ Totaliter olarak damgalanan devletler ya da hükümetler hepsinin üzerinde faşist İtalya, Nazi Almanyası ve Stalin’in Sovyetler Birliği’dir, ama ayrıca Çarlık altındaki Rusya, özellikle Mısır ve Roma gibi bir dizi geleneksel devletler, mutlakıyetçi devletler ve Eflatun’un cumhuriyeti gibi hayali toplumları da içerir. Fikre “kimseye ait olmayan ama herkesin hizmetinde bulunan soyu sopu belirsiz bir kavramsal fahişe” denilmesinde şaşılacak pek bir şey yok-

* Totaliter bir devlet

tur.⁽³⁾ Kullanım kargaşasının ortasında birçok yazar tarafından kabul edilen bazı genel anlaşma çizgileri mevcuttur. Çoğu, totaliterliğin her ne ise, tam gelişmiş biçimiyle köken bakımından yeni, terimin kendisinin icat edildiği tarihten başladığını iddia eder. Bu genellikle her şeyin üzerinde politik güç örgütlenme usullerini kasteden, dar sınırlı bir liderlik tarafından tanımlanmış amaçların peşinden gidilmesine aşırı yoğunlaşma gerektiren politik bir kavram olarak alınır. Friedrich'in tanımı literatürde belki de en sık alıntı yapılanıdır. O der ki, totaliterlik “diğer ve daha eski otokrasilerden” ve “Batı-tipi demokrasilerden” farklıdır. 6 özelliğe sahiptir:

- 1) Totalist bir ideoloji;
- 2) Bu ideolojiye adanmış ve genellikle bir adam, diktatör tarafından yönlendirilen tek parti;
- 3) Tam gelişmiş bir gizli polis; ve üç çeşit tekel ya da daha açıkça tekелci kontrol:
 - a) Kitlesel haberleşme;
 - b) Kullanıma hazır silahlar;
 - c) Ekonomik olanlar dahil tüm örgütler.⁽⁴⁾

Totaliterlik ve “Batı-tipi demokrasiler” arasındaki zıtlık, kavramın 2. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki popülerliğinin açıklanmasında kilit öneme sahiptir. Liberal politik gözlemciler tarafından totaliter devletler ileri bir endüstriyel temele sahip ama liberal demokrasinin kurumsal özelliklerini göstermeyen toplumsal düzen biçimlerini içerecek şekilde alınmıştır. İtalya ve Almanya'dan bahsedildiğinde totaliterlik toplumsal gelişmede -savaşla biten- nispeten geçici bir aşamayı belirtmişken, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin durumunda kapitalist devletlerden ayrı, bu düzen mevcut olduğu sürece devam eden belli bir tip sosyo-politik düzene gönderme yapmak için kullanılmıştır. Do-

ğu Avrupa devletlerinin bir özelliği olarak kullanılan “totaliter” Friedrich tarafından bahsedilen özellikleri gösterdiği varsayılan politik sistemi kasteder. SSCB ve devlet sosyalisti ülkeler, çıkar bölünmelerinin baskı altına alınmasından türeyen kültürel ve toplumsal uygunluk üzerine kurulmuş yekpare siyasi güç sistemleri olarak betimlenir. Bu bakış açısı, çoğunlukla Marksist sosyalizmle tam-kapsamlı devleti oluşturan, halkın ihtiyaç ya da arzularını devlet yetkililerinin keyfi politikalarına tâbi kılan otoriterliğin eşitlenmesiyle birleştirilmiştir. Belloc’un gözlemlediği gibi kolektivizm asil güdülerden kaynaklanmış olabilir, ancak pratikte her şeye kadir bir devlet gücüne yol açar. “Kapitalist devlet eylemde kolektivizmden son derece farklı bir şeye yani hizmetçi devlete yol açan bir kolektivist teori üretir.”⁽⁵⁾

Eğer bu tip bir görüş doğruysa, totaliterlik potansiyel olarak tüm modern toplumlarda ortaya çıkabilecek bir fenomen olarak görülemez. Bu, ancak kolektivizme direnemeyen liberal demokratik devletlerde ortaya çıkabilen faşist ve Sovyet tarzı toplumlarla ilişkili bir düzen türüdür. Bu nedenle iki soru oluşur. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletlerini Friedrich tarafından listelenen terimlere göre tanımlamak ne kadar anlamlıdır? Bu özellikler bir kez tanımlandığında, Avrupa’da ve diğer yerlerde faşizmin aşamalarıyla yakın mukayeseyi kaldırır mı? Totaliterliğin geleneksel devletlerde bulunan otokrasi biçimlerinden farklı bir olay olduğunu sanırım kabullenmemiz gerekir.

SSCB’nin tarihi incelendiğinde Friedrich’in formüllerinin ne bu devletin ilk gelişim dönemine ne de Stalin’in ölümünden sonraki yıllara değil, en yakından Stalin dönemine uyduğu açıktır. Lenin, düşman devletler tarafından çevrelenmiş, karşı-devrimci güçlerin kuvvetli direnişi olan sürekli iç savaş koşulları içerisindeki bir ülkede iktidara geldi. Lenin’in aldığı birçok ön-

lem her standarda göre baskıcıydı. Ancak, onun “öncü parti”yi savunmasına rağmen, çeşitli fraksiyon ve örgütleri tanıdığı ve hoş gördüğü için Marksist-Leninizm’i daha ilk aşamasında “totalist bir ideoloji” olarak görmek usta işi değildir. Politik güç merkezinin ülkenin daha uzakta kalan bölgeleri üzerindeki kontrolü belirsiz ve ekonomik faaliyet hâlâ oldukça ademi merkeziyetçi olduğundan yeni oluşan Sovyetler Birliği gerçekte Friedrich’in son üç kriterine uymaktan uzaktı.⁽⁶⁾ Ek olarak, Lenin hayatının sonuna doğru ilk baştan Çarcı seleflerinden kalan organizasyondan ele geçirilmiş ve değiştirilmiş bulunan gizli polisin etkisiyle oluşan tehditten endişeliydi ve onu yalnızca karşı devrim espionaj ve ciddi tehditleriyle ilgilenen bir daireye dönüştürmek için adımlar attı. 1950 ortalarından beri Stalinci geçmişinden kopan Sovyet rejimi fark edilir biçimde ve bilinçli olarak daha gevşektir. Geçmişin otokratik devletleri gibi totaliterliğin yoğunluk seviyesinde “fark edilir yükseliş ve düşüşler” yaşadığını vurgulayan Friedrich, analizi içerisine dahil etmek için bunun önemini artık mecburen tanımaktadır. Stalincilik, rejimin esas doğasını değiştirmeyen değişimlerce takip edilse bile totaliter hükmetme tekniklerinin yoğunlaştığı özellikle belirgin bir dönemdir. “Döngü, bazen radikal geri dönüş, orijinal duruma dönme ve döngünün yeniden başlamasının takip ettiği bir aşırılığa gider görünür.”⁽⁷⁾ Krushev’in liderlik döneminden sonra olan değişiklikler bu nedenle temel kurumları açısından totaliter kalan sistemin kendine has özellikleri bakımından açıklanabilir. Stalinci baskının en aşırı yıllarında bile parti içerisinde ve genel olarak halk bakımından “total kontrol” sağlanmamış, en merhametsiz hükümet güçlerinin yumuşatılması halk kitlesinin kendi faaliyet yollarını izlemesi için belli bir miktar serbestliğe izin verilmesinin kabul edilmesiyle şartlandırılmıştır. Bu nedenle Friedrich

kısmen daha önceki görüşlerine geri döner. Ancak değiştirilmiş bu anlatım özellikle akla yatkın değildir. Olayı betimlediği şekilde totaliterlik genel bir tür toplum -SSCB ve Doğu Avrupa'da bulunan türden- tasarlayan bir kavram değildir, ancak en uygun şekilde bunların deneyiminin kesin bir yönüne, Stalinizme gönderi yaptığını savunmak çok daha ikna edicidir. SSCB'de dahili politika süreçlerinin faşist İtalya ve Nazi Almanyası'nınkilere en doğrudan ve çarpıcı biçimde benzeyişi Stalin'in yükselişi sırasındadır. Bunların her birisi Friedrich tarafından tespit edilen özellikleri içerir, ama ek olarak tasarlanmış amaçlarının peşinde giderken gücün ahenkle uygulanışını kullanan terör saltanatıyla belirginleşmiştir. Orijinal tanımında görünmese bile belki de gizli polisin rolünden söz edişinde gizlidir ve daha sonraki yazılarda yazar tarafından daha direkt tartışılmıştır. Arend, Neumann ve diğerlerinin yaptığı gibi totaliterlikte bir şekilde temel seviyede yer verilen terörün önemini vurgulamak kesinlikle doğrudur. Eğer Sovyet tipi toplumuyla bir bütün olarak liberal-demokratik kapitalizmi değil de Stalinizm, Nazizm ve İtalyan faşizmini hem teorileri ve hem de uygulamaları bakımından kıyaslarsak belirli bazı benzerlikler buluruz. Bunlar çoğunlukla gerçekten Friedrich tarafından bahsedilen noktaları içermeye yatkındır. Her bir durumda diktatör bir yönetici daha önceden varolan sembolik sistemleri muhalefeti baskı altına almak için yaygın güç kullanımının eşlik ettiği pekiştirilmiş bir ideolojik hükmediş temelinde şekillendirmiştir. İtalyan faşizmi bu üçünün uzak arayla en az öldürücü olanıydı. Gizli polis OVRA 1920 sonlarında özel olarak karşıt gruplar üzerine ağır politik sansür uygulayarak iç politik muhalefeti yok etmek için kurulmuştu. Yine de 1930'larda İtalya'da 20 bin kadar kişi özel mahkemelelerin önüne çıkarılmış ve 10 bin kişi mahkemesiz hapsedilmişti.

Diğer ülkelerdeki gibi İtalya'da da, bireysel hükümdarın tasarrufuna asileri kontrol etmek için bir dizi yaptırımlar verilerek hukuk kişiselleştirilmiştir. Böylece 1926'da Mussolini'ye yönetimi süresince binlercesinin ilân edildiği yasal olarak bağlayıcı karar-nameler çıkarma hakkı verilmişti. Sovyetler'in Üstün Lideri olarak Stalin genel devlet politikasının birçok yönlerine kişisel olarak hakimdi. 1933 Yetki Kanunu Şansölye olarak Hitler'e belli bir süre için onaylanmaya gerek olmadan kanun yapma hakkını verdi.⁽⁸⁾ Her ülkede Friedrich'in sözünü ettiği "total ideoloji" ulusal toplum ve "dış gruplar" arasındaki radikal farklılıkları vurgulayan ve liderin şahsını hatırlatan ulusçuluğun kuvvetle uyarılmasına dayanıyordu. Parti örgütü de lidere yakınlık çevresinde kuruluydu ve bu yakınlık yine kendine yeterli ulusçuluğun lisanında ifade edilirdi.

Can kaybı İtalya'da diğer her iki devlette olduğundan çok daha düşüğe bile terör kullanımı bu üç rejimde de belirgindir. Terör hükümet sistemi içerisinde ulusal birliğe ve halk kitlesinin katılımına başvurularak haklı çıkarılmıştır. Hitler'e göre "Alman halkı 38 milyon oyla temsilcisi olarak tek bir vekil seçmiştir... Ben kendimi herhangi bir parlamento kadar Alman halkından sorumlu hissediyorum."⁽⁹⁾ İtalya'da diğer politik partileri etkin şekilde baskı altına almak için 4 yıldan fazla zaman gerekti, ama Almanya'da bu, kitlesel hapisle ve büyük toplama kampları kurularak derhal ve radikal biçimde başarıldı. Savaş çıktığında Almanya'da çeyrek milyondan fazla kişi politik nedenlerden hapsedi ve savaş bittiğinde bu sayının üç katı olmuştu. Bu süre boyunca muhtemelen 12 milyon kadar kişi sistematik olarak yok edilmişti. Bu rakamlar hayret vericiyse de Sovyetler Birliği'nde Stalin yönetimi sırasında muhtemelen aşılmıştır. Tasfiyelerde yaklaşık bir milyon kişi yaşamını kaybetti ve daha 20 milyon kada-

rı çalışma kamplarında öldü; belki 20 milyon kişi Stalin'in tüm yükseliş dönemi boyunca politik baskı aracı olarak şiddet kullanılmasının doğrudan sonucu olarak öldü.⁽¹⁰⁾ Almanya gibi Sovyetler Birliği'nde de çalışma kampları savaşta ülkenin performansına önemli katkıda bulunmuştur. Ülke demiryollarının yüzde 20'si bu kampların işçileri tarafından inşa edilmiş ve altının yüzde 75'i madenlerden bu işçilerce çıkarılmıştır. Ancak her iki durumda da kampların mevcudiyet mantığının pek azı ekonomikti.⁽¹¹⁾

Sistemli şiddet kullanımı politik ihlallerde yoğun ve sıklıkla kullanılan tutuklama gücüne sahip gizli polis şebekelerinin kullanılmasıyla birleşmişti, her üç toplumda da bu fenomen devletin kültürel faaliyeti katı biçimde yönlendirmesiyle sıkıca bağlantılıydı.⁽¹²⁾ Terörün yaygın kullanımı Arendt'e göre kültürel üretim üzerindeki sıkı kontrolle bütünleşmek eğilimindedir, çünkü şiddet tehdidi içerisinde propagandanın kabul edilmesinin kolaylaşacağı bir ortam yaratacak kadar korku vermez.

Stalin Rus Devrim tarihini yeniden yazmaya karar verince yeni versiyonunun propagandası eski kitaplar ve belgelerle birlikte bunların yazarlarını ve okurlarını da yok etmekten ibaretti: 1938'de Komünist Parti'nin yeni resmi tarihinin yayınlanması tüm bir Sovyet entelektüeller neslinin büyük kısmını yok eden süper-tasfiyenin sona erdiğinin işaretiydi. Benzer şekilde, Doğu'da işgal edilen bölgelerde Naziler halkın ilk kontrolünü sağlamak için baştan öncelikle antisemitik propaganda kullandılar. Bu propagandayı desteklemek için terö-*

* Yahudi karşıtı

re ne gerek duydular ne de kullandılar. Polonyalı aydın sınıfın büyük kısmını temizlediklerinde, bunu muhalefet ettikleri için değil doktrinlerine göre Polonyalıların aydınları olmaması gerektiğine olan inançları yüzünden yapmışlardı ve mavi gözlü sarı saçlı çocukları kaçırmayı planladıklarında bunu halkı korkutmak için değil “Germen kanı”nı korumak niyetinde oldukları için yapıyorlardı..⁽¹³⁾

Kendisi bunun, totaliterlikte terörün kültürel üretimin disiplinli kontrolünün yanında ikincil olduğunu göstermediğini de ekler. Tersine, terör totaliter rejimler tarafından halk ya da halkın ilgili bölümü tamamen sakın olduğu zamanlarda bile kullanılmaya devam eder. Terör, eskisi gibi hükümetin esas aracıdır. Bu bir açıdan geçerli, diğerinden ise soru işareti görünür. Belli toplumsal grupları hizaya getirmek ya da belli politikaları gerçekleştirmek için şiddetin düzenli kullanımı önceki gibi devam etmek eğilimindedir. Diğer taraftan üç örneğin her birinde de çoğunluğun itaati bunlara karşı güç kullanımıyla ya da propaganda yayılmasıyla sağlanmış değildir. Her 3 rejim özellikle de liderleri, halkın çeşitli bölümlerinden önemli seviyede aktif ve hararetle destek temin etmişlerdir. Totaliterliği öğrenenler terörün devlet yetkililerince savunulan doktrinler için tâbi halkları seferber etmekteki rolü kadar bunu da açıklamalıdır. Tabii ki, kitlesel destek kısmen bu sonucu sağlamak için dikkatle tertiplenen programlarca büyütülmüştür. Örneğin Nasyonal Sosyalistler arzu edilir ve uygun saydıkları ulusal birlik ruhunu geliştirmek için halkın boş zamanlardaki faaliyetlerinin planlanmasına büyük dikkat sarf etmişlerdir. Bütün toplumsal dinlence türleri merkezi yönlendirme altındaki yerel parti kadrolarınca ör-

gütleniyordu.⁽¹⁴⁾ Ancak Nazi davasını kabullenmiş ve liderlerine aktif desteğini açıklamış olan halk çoğunluğunun şevki yalnızca bu programlarla zor izah edilebilir.

Bu noktada daha önceki yorumların nereye götürdüğünü özetleyeyim. Friedrich'in totaliterlik kavramının doğru ve faydalı olduğunu düşünüyorum. Totaliterlik geleneksel devletlerin değil ulus-devletlerin, nispeten yakın zamanların ulus-devletlerinin özelliğidir; ana özellikleri Friedrich'in kriterlerine göre belirtilebilir. Ama "totaliter" genel olarak Sovyet-stiline değil bir devlet tipine bile verimli şekilde uygulanabilecek bir sıfat değildir. Daha fazla, birçok bakımdan dengesiz, yine de yoğun gücünün darbesinden acı çeken halklara korkunç neticeler getirebilecek bir yönetim türüne gönderi yapar. Totaliterlik en azından buraya, kadar asıl olarak İtalyan faşizmi, Nazizm ve Stalinizm ile ilişkili bir fenomendir, ancak aynı kategori içerisine giren başka örnekler de vardır; örneğin Pol Pot'un Kamboçya'daki kısa yönetimi. Doğal olarak bütün bu örnekler arasında önemli farklılıklar olsa bile bunlar çok önemli ortak noktaları da paylaşırlar. Bu ortak özellikler genelde modern devletin özellikleriyle ilgilidir; çağdaş dünyada totaliter yönetime tâbi olma potansiyeline karşı tamamen bağımsız bir ulus-devlet türü yoktur.⁽¹⁵⁾

Totaliterliğin doğasını analiz etmek için bu kitabın ana argümanlarının bazıları üzerinden yeniden geçmeliyiz. İç pasifleştirmeyle birlikte belirli sınırlara tekâbül eden bir idari birlik oluşturan izlemenin azamileştirilmesi bakımından ulus-devletler geleneksel olanlardan temelde farklıdır. Totaliterlik geleneksel devletlerde varolamaz çünkü bunların parçalı karakteri gereken biriktirilmiş kaynakların seferberliğiyle uyumsuzdur. Totaliter kontrolün özelliklerinden birkaçı bazı geleneksel devletlerde, birbiriyle aynı genel bileşimle olmasa da mevcuttur. Bu yüzden

Friedrich'in "totalist ideoloji" dediği şey sınıflara bölünmüş toplumlarda bir istisna olmaktan çok neredeyse normdur. Okuryazarlığın halkın küçük gruplarıyla sınırlı olması, teokrasi ve askeri gücün tipik kaynaşması, modern anlamda "kamusal alan"ın bulunmamasıyla birlikte yaygın olarak kapalı bir sembolik kültürün hakimiyetini oluşturur. Ama bu tâbi halkın çoğunluğu düşünüldüğünde, devlet otoriteleri için bunun kitleye sistemli olarak kanalize edilmesini garanti etmek mümkün olmadığından etkin "propaganda" olamaz. Gizli polis geleneksel devletlerde yaygındır, ancak normalde bunların etki alanı elit ve hükümet memurlarının mekânlarıyla sınırlıdır. Tâbi grupları, özellikle fethedilen halkları hizaya getirmek ya da sindirmek için büyük ölçüde şiddet kullanılması anlamında terör tarih sayfalarında fazlasıyla yaygındır. Ancak tarihî katliamlar ve vahşilikler ölçeğinde totaliterliğin alçaklıklarına yakından denk gelen bir şey yoktur.

Totaliter yönetimin olanakları tâbi halkın çoğunluğunun gündelik faaliyetleri içerisine devletin başarıyla girebildiği toplumların varlığına dayanır. Buna karşılık, daha evvel incelenen şartlara dayanan yüksek seviyede bir izlemeyi -halk hakkındaki bilgilerin kodlanması ve önemli bölümlerinin davranışlarının gözlemlenmesi- varsayar. Totaliterlik her şeyden önce acil politik seferberlik talep etmek için devlet yetkililerince istenilen politik amaçların teminine adanmış izlemeye olan aşırı odaklanmadır. İzleme, (a) tâbi halkın devlet tarafından belgelenme usullerinin çoğalması bakımından; kimlik kartları, her çeşit izinler ve başka cins resmi kâğıtlara halkın tamamınca sahip olunmalı ve en olağan faaliyetleri izlemek için bile kullanılmalıdır; ve (b) bu, bu tür faaliyetlerin polis ya da onun temsilcilerince sürdürülen genişletilmiş gözetiminin temelidir.

Ulusçu duygular diğer türlü farklı olan halkları birbirine bağlamanın başlıca ideolojik aracını sunduğundan totaliter yönetimin seferber olduğu amaçlar ulusçulukla kuvvetle ilgili olmak eğilimindedir. Ulusçuluk totaliter doktrinlerin “total” yönünün temininde önemlidir, çünkü halkın köken efsanesini sağlayarak kendi “sembolik tarihi mahiyet”ini taşır ama ayrıca halka gelecekte çabalamak için ortak bir kader de sağlar. Faşist düşünce ulusçu fikirlerin ulusçu Janus’un saldırgan, herkesi kabul etmeyen tarafını oluşturan unsurları üzerinde kurulmak eğilimindedir. Marksizm, eleştiricilerinin çoktandır işaret ettiği gibi mesihci amaçlara uyarlanmaya hazırdır ve geçmişi hazır bir geleceğe bağladığı tasavvur edilen tarihsel mahiyetin *locus classicus*’udur*. Ama Stalinizm yine de, “tek ülkede sosyalizm” nosyonunun hayran olunacak şekilde uyduğu önemli bir ulusçu düşünce karışımını içerir. Marksizm-Leninizm’le bağlantılı olsun ya da olmasın, tüm toplumun kaderinin paylaşıldığı düşünüldüğünden ulusçuluk kendisini kitlesel propagandaya kolaylıkla teslim eder.

Totaliter Yönetimin Unsurları

1) İzlemeye odaklanması:

- a) Bilgi kodlanması, halkın faaliyetlerinin belgelenmesi;
- b) Faaliyetlerin gözlemlenmesi, yoğunlaşmış polislik.

2) “Töresel totalizm”: Halkın tarihsel mahiyeti içerisine gömülü olarak politik toplumun kaderi.

3) Terör: Polis gücünün azamileşmesi, endüstrileşmiş savaş ve tevkif araçlarının kullanımına bağlanmak.

4) Lider kişinin öne çıkması: Profesyonelleşmiş askeri role bağlı olarak değil kitlesel desteğin oluşturulmasıyla lider tarafından iktidara el konulması.

*Belli bir konu hakkında daima başvuru olan yetkili yazı veya cümle

Yoğun polislik kullanımını gerektiren izleme kendiliğinden gayet belli sebeplerden dolayı hızla terörün içerisine karışır. En bariz olanı -gerçi en az önemlisi- suçlar belirli hukuk ihlallerinden çok sapkın politik görüşlere sahip olmakla ilgili olduğu bağlamlarda, polisliğin itiraf sağlamak için işkence metotları uygulanmasına ilişkilenebilir. Çok daha önemlisi silahsız ya da zayıf silahlı halka karşı polisin ya da paramiliter güçlerin endüstrileşmiş savaş teknolojisi konuşlandırma yetenekleridir. Gerçekten kullanılmaktan çok bir tehdit olarak sunulan sivil halkla ilgili olarak konuşlandırılmış tanklar, havanlar, makineli tüfekler polislik amaçları için halkın geçici fiziksel kontrolüne geleneksel devletlerde sağlanabileceklerden fazla izin verir. Eğer şiddet araçları genel politik topluma hükmetme aleti olarak kullanılmaktan çok bu halk içerisindeki belli gruplar üzerine odaklanmışsa bu özellikle doğrudur. Diğer sapkınlık bağlamlarında zaten öncülük eden tevkif yöntemleriyle birlikte azınlık gruplarına karşı yoğun güç kullanımı uygulanması aşırı şiddetli olabilir. “Toplama kampı” terimi bu anlamı taşır ve “total kurumların” en “total”i, böylece de totaliter terörün prototipidir. Burada terör Arendt’in dediği gibi kendi keyfi için korku yaratmakla ilgili olmaktan çok, dışarıdaki çoğunluğun korunması gereken hapistekilerle ilişkilendirilen “sapkınlığın” aşırılığını ifade eder.

Totaliterliğin, o olmadan geri kalanın mümkün olamayacağı ya da en azından uyumlu bir yönetim sistemi içerisinde birleşmeyeceği anahtar yönü lider kişinin varlığıdır. Lider, daha önce hukuk mahkemelerine, siyasi meclislere ya da ayrı devlet memurlarına ait olan güçleri fesheder. Bu kısmen, belli politikalara katılmayan ya da bir şekilde bunlara direniş kaynağı olabilecek kimseleri tasfiye etmek için terör kullanılması temelinde başarı-

labilir. Ancak, genel nüfusun geniş bölümlerinin aktif desteği kadar polis ve askeriye'nin lidere yüksek seviyede yakınlığı da istenir. Benim Arendt'inkine karşı tezime göre totaliterliğin yönetimi için terör ana temel değildir, o kitlesel destek içerisinde terörün "sapkın" kategorilere karşı kullanılabilirdiği politik kaldıraç oluşturur.

Totaliter yönetimdeki lider kişinin rolünün açıklaması, daha önce ortaya konulan ulusçuluğun genel tartışmasında bulunabilir. Gelişkin totaliter yönetimin üç ana örneğinin hepsi de yeni sona ermiş bir savaşın gölgesinde ve yakında başlayacak olan yenisinin inşasında meydana çıkmıştır. İlgili şahısların ve önderlik ettikleri parti örgütlerinin iktidara yükselişinde ürettikleri söz sanatında bu huzursuz atmosferi sömürmüşlerdir. Bu tür durumlarda, Le Bon/Freud psikolojik liderlik teorisinin önerdiği gibi, gerici kişilik özellikleri temelinde güçlü bir lider kişilerle özdeşleşme eğilimi mevcuttur.⁽¹⁶⁾ Halk kitlesi zorlayabileceği cezalandırıcı politikalara rağmen kendisine abartılı bir güven sürdürülen lider kişinin yaydığı sembollerin etkisine maruz kalmaya yatkındır. Burada, ulusal duygu artışlarını sık sık karakterize eden mesihçi nitelik aşırı bir biçimde, otoriterliği nedeniyle (rağmen değil) güvenilen, demagog lidere atfedilir. Bir lider kişiyle gerici özdeşleşme, liderin yargılarının duygusal temelde kabulüyle, bu bireylerin diğer koşullarda yapabileceği bağımsız ahlaki yargıların kısmen askıya alınmasına yol açar. Bireyler Le Bon'un deyimiyle lider neyi doğru ve uygun olarak yargılsa onun "tesirine kapılır" hale gelir. Lider kişiye bel bağlamakla ilişkili militanlık, lider ve izleyicilerini birbirlerine bağlayan özel niteliklere sahip olmayı başaramayan "dış gruplar"ın aşırı bir reddiyle birlikte liderin sembolize ettiği bir "iç grup"a güçlü psikolojik yakınlıkla iki misline çıkmak eğilimindedir.⁽¹⁷⁾

İsmine rağmen totaliterlik bir ya hep ya da hiç olayı değildir ve modern devletlerin daha az felâketli bir dizi olasılıklarıyla doğrudan bağlara sahiptir. Bunları totaliter yönetimin önceki anlatımındaki 4'ten 1'e doğru kısaca göstereyim. Nokta 4'e göre konu modern devletlerde kişiselleşmiş yönetim olasılığıyla ilgilidir. Bu tür bir hakimiyet geleneksel devletlerin prototipiydi, bunun bilinen yalnızca iki istisnası -Klasik Yunanistan ve Roma Cumhuriyeti- vardı. Bugün "diktatörlüklerin" varlığı çoğulculuğun evrensel kabul edilişi geri planı önünde anlaşılmalıdır. Weber'in gösterdiği ve hakikaten aktif biçimde istenilir diye savunulan liderliğin oldukça yüksek derecede kişiselleştirilmesi bütün çoğulcu sistemlerde ortaya çıkabilir. Onun "karizma" dediği şey, kişiselleşmiş liderlik kitlesel destek oluşturabildiğinden muhtemelen liderliğin henüz tartışılan en psikolojik dinamiklerine dayanır. Kişiselleşmiş liderlik tabii askeri hükümetle de ilişkilendirilebilir. Bir şahıs halihazırdaki seçim mekanizmalarıyla değil bu şahsın ya genel komutanı bulunduğu ya da yönetimdeki askeri kabine tarafından öne çıkarıldığı askeri kuvvetler yoluyla ele geçirerek siyasi iktidara gelir. Bu tür yöneticiler, şiddet araçlarını kontrol ederek büyük ölçüde asi olan halka en azından belli bir süre için bir dizi politika empoze etmeye yetenekleri bulunması anlamında "diktatördürler". Ancak, askeri hükümeti sürdürmeye özgü zorluklar yüzünden söz konusu şahıs sivil halkın önemli bir kesimi içerisinde geniş bir bağlılık oluşturamadıkça bu tür "diktatörlüğün" devam etmesi olası değildir. Kuvvetle kişiselleşmiş yönetimin ortaya çıktığı en yaygın durum, hükümetin bir toplumsal hareketin etkisi sonucunda kurulduğu yerdir; ki yine "karizma"nın önemini gösterir. İlgili hareketleri yükselten koşulların hiç kuşkusuz liderlerin sağlayabildiği kişisel yakınlıkların gücünü de etkilediği üç önemli totaliter

yönetim durumunun her birisinde de durum buydu. Hükümeti üstlendikten çok kısa bir süre sonra ölen Lenin karizmasının rutinleşmesi sürecini tam olarak başlatmış bulunduğundan Stalin, Lenin'in kaftanının "mirasçı" olsa da Ekim Devrimi'nin başlattığı değişikliklerin güdüsü hâlâ güçlü olduğu için kişiselleşmiş bir liderlik stili sürdürebilmiştir. Modern ulusların politik yaşamında toplumsal hareketlerin etkisi belli olmaya devam edeceğinden, modern kültürün verebildiği "tarihsel mahiyet sahaları"nın ışığında kişiselleşmiş liderliğin birçok devletin politik yaşamının öne çıkan bir özelliği olarak kalmayı sürdüreceği de kesindir.

Terörün beslenmesinin neden mümkün olduğunu açıklayan şey kısmen karizmatik liderin hükümet gücünü elde eden bir toplumsal hareketle olan ilişkisidir. Toplumsal hareketler alternatif fikirlere fazla yer ayırmalarına gerek olmayan inançlarla bağlantılı olarak değişimi seferber etmek kaygısındaki dinamik ilişki biçimleridir. Popüler bir liderin izleyicileri üzerinde sağlayabileceği "töresel kaldıraç" modern şiddet araçlarının kontrolüyle birlikte gerçekten aşılması çok zor türden baskı yetenekleri oluşturur. Fransız devriminden bu yana terör özellikle devrim-sonrası rejimlerin faaliyetleriyle ilişkilendirilmiştir ve 20. yüzyılda da öyle olmaya devam etmektedir. Ancak daha ufak ölçekte modern politik sistem içerisinde her nerede akut hükümet problemleri varsa orada hep var olmuş bir olanak şeklinde görülmemelidir. Burada ilgili konular ulus-devletlerin pasifleştirilmiş halkları karşısındaki silahlı kuvvetlerin dahili rolüyle ilgili olarak ortaya çıkanların bazılarıyla birleşir. Paramiliter güçler ya da ordunun desteklediği yaygın şiddet kullanımına dayalı polislik prensipte her türden devletler için bir olanaktır. Bunun modern devletteki önemi genel olarak şiddet araçlarının kontrolüyle ilgili politik teori sorularını doğurur ve aşağıdaki bölümde de bunla-

rı göz önünde bulunduracağım.

“Töresel totalizm”i özellikle modernlik kültürü içerisindeki tarihsel mahiyetin yaygın etkisine bağlıyorum. Politika sahası içerisinde bu en belirli biçimde modern dünyanın ulusçu doktrinleriyle ilişkilidir, ancak daha genel biçimde toplumsal hareketlerin etkisiyle ilgilidir. Burada “totalizm”den bahsetmek Talmon ve diğerleri tarafından geliştirilen, totaliterlik eğilimlerini politik örgütün hakemi olarak “halk iradesi” hakkındaki doktrinlerin genelleşmiş etkisine yönelik olarak izleyen türden tezlerin kabul edildiğini göstermez. Modern devletlerde çoğulculuğun genel önemi -kavramın Talmon’un kullandığı değil benim formülasyonumdaki- totaliterlikle ilgisiz değildir, çünkü politik sistemlerdeki çoğulcu katılım diğer türlü engellenen kitlesel seferberlik olanaklarını sağlar.⁽¹⁸⁾ Ancak sembol sistemlerin “totalleştirici” etkisi esas olarak bunların tarihsel mahiyeti “dış gruplara” karşı düşmanca bir tutumla birleştirecek şekilde ne kadar benimsendiğine bağlıdır. İsmen tüm totaliter yönetim vizyonlarına oldukça karşı olan diğer modern düşünce akımlarından olabildiği gibi Marksizm’den de bu biçimde yararlanılabilir. Ancak ulusçuluk gibi Marksizm’de iki yüzlüdür ve totalleştirme doktrinlerinin en radikal tenkitlerine hedef olabilir.

Bu problemler politik bilimler literatüründe çok tartışılmış olsa bile en fazla dikkat yoğunlaştıracığım şey izlemenin etkisidir. İzlemenin bir güç aracı olarak esas önemi, politik teorinin ne liberal ne de sosyalist geleneklerince kavranmış değildir. Her iki durumda da bu, şiddet araçlarının kontrolünün toplumsal organizasyon ve toplumsal değişimi etkilemesinin tatminkâr bir anlatımını engelleme eğilimindeki aynı vurgularla bağlantılıdır. Modern toplumlarda ekonomik alışveriş temel birleştirici güç olarak ele alınır. Genelde sosyalizmde, özelde Marksizm’de bas-

kıcı yönetim biçimleri sınıfsal dinamiklerle ilişkili olarak incelenir ve bir ya da diğer anlamda -doğrudan ya da dolaylı- sınıf hakimiyetinin etkisine götürülür. Marx'ın ünlü Bonapartçılık analizi tam yerinde bir olaydır. Devletin Louis Bonaparte yönetiminde geliştirdiği "otokratik iktidar" içerisine devlet aygıtının girmesine izin veren rakip sınıflar arasındaki "denge"den ortaya çıktığı şeklinde açıklanır.⁽¹⁹⁾ Daha sonraki Marksist yazarlar kökenini yine sınıfsal hakimiyette bularak devletin idari gücünü kabul etmek için bunu her tür kavramsal çarpıtmalardan geçirmişlerdir.⁽²⁰⁾ Diğer yandan liberal yazarlar için de, karmaşık bir işbölümünün ekonomik çerçevesini koordine etmek için bürokratik düzenleme gerektiğinden devlet gücü özellikle bürokrasiyle ilişkilidir.

Bu düşünce geleneklerinin hiçbirisi izlemeye ya da modern devletin idari açıdan pekişmesiyle ilgili "sapkınlık" kontrol mekanizmalarına merkezi yeri vermez. İzleme sınıfsal hakimiyetle çeşitli şekillerde karşılıklı olarak etkileşebilir, ama daha önce vurgulandığı gibi kesinlikle bunun bir türevi değildir. Bürokrasi izlemenin her iki anlamında da izleme faaliyeti biçimlerini içerir. Ancak çoğu yazarın (Weber dahil) bürokratik yönetimi inceleyen üzerinde yoğunlaştığı temalar benim burada asıl olarak ilgilendiğim şeyleri kenarda bırakmak eğilimindedir. En azından Weber tarafından anlaşıldığı şekilde bürokratik güç eksper ve uzmanlaşmış memurun gücüdür. Genel ulus-devlet bağlamında izleme problemi oldukça farklıdır.

Modern siyasi düzende "sapkınlık" polisliği ile birlikte izlemenin yaygınlaşması devlet otoritesiyle yönetilen halk arasındaki ilişkinin şeklini geleneksel devletlere kıyasla radikal biçimde değiştirir. Artık idari güç günlük yaşamın ayrıntıları ve en gizli kişisel eylem ve ilişkilerin içerisine artarak girer. Giderek artan

elektronik bilgi depolama, düzenleme ve yayma usullerinin istilasındaki bir çağda hükümet uygulamasıyla ilgili bilgi toplama olanakları neredeyse sonsuzdur. Modern pasifleşmiş devletlerin içerisindeki çok hızlı iletişim, taşımacılık sistemleri ve sofistike müsadere etme teknikleriyle birlikte bilgi kontrolü, yüksek bir devlet gücü yoğunlaşmasını sağlayacak biçimde davranış gözetimiyle doğrudan bütünleşebilir. İzleme devletlerin idari gücünün, bu güç hangi amaca yönelirse yönelsin gerekli koşuludur. Bu yalnızca çoğulculukla çok yakından bağlantılı değil, daha özel olarak yurttaşlık haklarının gerçekleşmesi ile de bağlantılıdır.⁽²¹⁾ Örnek olarak ekonomik hakları düşünelim. Refahın gerektirdikleri, kendileri gerçekten refahtan yararlananlar olsun olmasın halkın yaşamının birçok özelliklerinin yakın ve ayrıntılı gözetimi olmadıkça örgütlenemez ve finanse edilemez. Bu şekilde toplanan tüm bu bilgi maddi istekleri refah programlarıyla sağlanan kimseler için bir potansiyel özgürlük kaynağıdır. Ama bu, devlet yetkililerinin yürürlüğe koyduğu siyasi doktrinlere göre faaliyetlerini koordineli bir biçimde düzenlemenin aracı da olabilir,⁽²²⁾ ki bu otoriter hükümetlerin politik ve medeni hakların acımasızca azaltılmasıyla birlikte cömert refah programlarını teşvik edebildiği gerçeğiyle bağlantısız değildir.

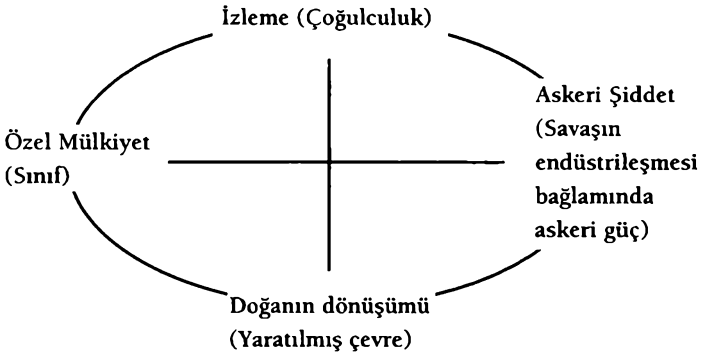
İzlemenin polislikle bağlantısı, yine totaliterliğe geri dönen ama daha az aşırı şekilleriyle ondan ayrılabilen politik baskının diğer olanaklarını ortaya çıkarır. Modern devlet içerisinde “sapkınlık”ın oluşması onun baskı altına alınması gerçeğiyle eşzamanlıdır.⁽²³⁾ “Sapkınlık” devletin izleme operasyonlarından ayrı bir faaliyet ya da tutumlar dizisi değildir, ama bunun içerisinde ve sayesinde şekillenmiştir. Çoğu -hepsi olmasa da- geleneksel cezalandırma usullerine zıt olarak, genelde pragmatik düşüncelerle halledilse de “sapkınlık”ın düzeltilmesi özel olarak ahlaksal

bir meseledir. Modern devletlerin polisliği asla yalnızca “teknik” bir idare sorunu olamaz. Bunun içerisine normatif politik teorisinin tüm karmaşık meselelerinin bir dizisi gömülüdür. Muhalifleri akıl hastanelerine koyan Sovyet uygulamasının bir bütün olarak modern “düzeltme” tedavisiyle yakından bağlantılı olduğunu görmek için kişinin her suç eyleminin mevcut toplumsal düzenin bir ithamı olduğunu ya da “akıl hastası”nın konuşmasının çoğunluk tarafından kabul edilenden farklı gerçeklik evrenleri açtığını söyleyecek kadar ileri gitmesine gerek yoktur. Totaliter yönetim fazla fark gözetmeyen, geniş kapsamlı “sapkınlık” kategorileri üretir, ancak bunlar modern devletlerin parçası olandan tamamen farklı bir olay şeklinde görülemez.

Bu tartışmanın anlamları iki taraflıdır. İlk önce, izleme (çeşitli şekil ve yönleriyle) maddi eşitsizlik veya çoğulculuğun doğası soruları gibi toplumsal eleştiride önemli bir kaygı olması gereken, modern devlette en yüksek yere gelmiş bağımsız bir güç kaynağı olarak görülmelidir. Bunun en ince eleştirmeni olan Foucault’nun yazıları, hem baskıcı izleme olanaklarına sadece sınıfsal dinamiklere ya da demokrasinin genişlemesine başvurarak karşı konulamayacağını, hem de bunlarla başa çıkmak için geliştirilecek açık ve basit bir politik program bulunmadığını gösterir. Ama ayrıca totaliter yönetimin unsurlarının bütün modern devletlerde hepsi eşit olarak ya da aynı şekilde tehdit edilmese de tehdit olduğu sonucuna varmalıyız. İstesek de istemesek de, totaliter iktidara doğru eğilim endüstrileşmiş savaş gibi çağımızın farklı bir özelliğidir.

MODERNLİĞİN BOYUTLARI

Modernlikle ilgili dört kurumsal gruplaşmayı aşağıda daha öncekinden (Bölüm 5) farklı bir biçimde betimleyeyim. Öncelikle

Şekil 6

bu kitabın akışında ortaya konulan bunların ana yorumlarından bazılarını kısaca tekrarlayacak, daha sonra da modern devletlerde gerilim kaynaklarını ve çatışmaları aydınlatmada bunların nasıl uygulanabileceğini göstermeye çalışacağım.

Şekil 6'nın dört aksını kenarlarından birleştirerek her birisi arasında varolabilecek olası yakın ilişkileri belirtmek istedim. Bu şekildeki "özel mülkiyet" aslında yasal olarak tanımlanan sermaye sahipliğini değil daha önce tartışılan ekonomik ve politığın yaratılmasını ima eder.

Bireysel girişimcinin en parlak döneminde bile "özel" olan şey "kamusal" olan tarafından, örn. hukukun bölgesel garantörü olarak devlet tarafından tanımlanmak zorundaydı. Büyük şirketlerin hisse sahipliğini yaygınlaştırmak eğiliminde olduğu ve devletin endüstrinin geniş bölümlerini doğrudan idare ettiği kapitalist gelişimin daha sonraki aşamalarında kapitalist girişimin

“özel” ve “bireysel” kontrolünün eşitliği kesinlikle uygun değildir. Bu -bazı yorumların ileri sürdüğü gibi- kapitalizm başka bir üretim biçiminin oluşması karşısında ortadan kalktığından değil, kapitalizmi bireysel girişim faaliyetiyle özdeşleştiren formüllerin hatalı olduğundandır. Bunlar modern ekonomik girişimin gelişimindeki belirli bir çağı -“girişimci çağ”- genel bir tür üretim düzeni olarak kapitalizmle karıştırır. Özel mülkiyetle sınıf arasındaki bağlantılar çok yakın ve doğrudandır ve bunlar “kapitalist toplumların” neden “sınıf toplumları” olduğunu açıklar. Metalaşmış ürünler olarak sermayenin metalaşmış işgücü olarak işçilerle kesişmesine dayanan kapitalizmin sınıfsal yapısı bakımından Marx’ın konumunun genel hatlarını tartışmak için iyi bir neden yoktur. Ancak işgücünün metalaşmasının koşulları homojen değildir. Diğer ekonomik farklılıkların yanında üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmamak sınıfsal yapılanma içerisine girer.⁽²⁴⁾

Ne özel mülkiyet ne de sınıf çatışması tarihte Marx’ın bunlara mal ettiği kadar genel bir öneme sahip değildir. Kapitalizmde sınıf ilişkileri ve çatışmaları özellikle önemli hale gelir, ancak bu daha önceki toplum türlerine genelleştirilemez. İzleme hem bütün sınıflara bölünmüş ve hem de modern toplumlarda bağımsız bir kurumsal kümeleşme kaynağıdır. İzleme, tarihsel bakımdan en önemli organizasyon şekli olsa da yine de yalnızca birçok diğerleri arasında bir organizasyon olan devlet dahil, iki açıdan her tür toplumsal organizasyon için temeldir. Ulus-devletlerde izleme, bilgi oluşturulması ve kontrolü ve iletişim ve taşımacılık-taki gelişmeler, artı “sapkınlık”ın gözetimle kontrol şekilleri yoluyla mümkün olan, daha önceki toplumsal düzen türleriyle kıyaslanamayacak bir yoğunluğa erişir. Yine oluştuklarında ne ona indirgenebilecek ne de kaçınılmaz şekilde ona bağlı olan bunlar

çeşitli yönlerden kapitalizmin yayılmasından oldukça kesin biçimde etkilenmişlerdir. Şiddetin işçilik sözleşmesinden çıkarıldığı, şiddet araçlarının hakim sınıf tarafından doğrudan kontrole dayanmayan bir sınıfsal sistemin gelişmesini teşvik eden kapitalizmin ortaya çıkması modern devlette bazı önemli eğilimleri vurgulamaya hizmet eder. Şiddet araçlarının kontrolünün devlet yetkililerinin ellerinde başarıyla tekelleşmesi işyerindeki izlemenin ve sapkınlık kontrolünün bir diğer yüzüdür.

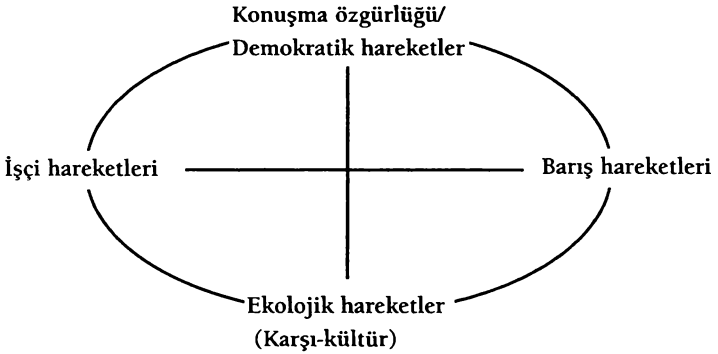
Bir kez bu şekilde kurulduğunda ulus-devlet devlet sistemi bağlamında giderek üstün politik organizasyon biçimi haline gelir. Sistem entegrasyonu esaslı biçimde izlemeye dayanırken şiddet araçlarının kontrolü endüstrileşmiş savaş çerçevesi içerisindeki profesyonel silahlı kuvvetlerin rolüne bağlanır. Daha sonraki bu gelişme özellikle endüstriyelizm ve savaş arasında varolan yakın bağlantılar yüzünden doğal olarak şiddet araçlarının kontrolünü önemsiz kılmaz. Yine de, modern devlette “hükümet” uzmanlaşmış idare ve çoğulcu bir kontrol diyalektiği içerisinde halkın katılımını gerektirdiğinden askeri yönetim potansiyeli kısıtlıdır.

Kapitalist gelişmenin enerjik dinamizmiyle uyarılan teknolojik değişiklikler daha evvelce olanların hepsinden gayet farklı doğal dünya değişim süreçlerini içerir. Ancak bu süreçler bu şekliyle kapitalizmden çok endüstriyelizmle kendine has biçimde bağlantılıdır. Kabilesel ve sınıflara bölünmüş toplumlarda insanlar kendilerini doğayla “sürekli” görürlerken, modernliğin ilerlemesiyle giderek doğaya insan amaçlarının pasif bir aracı olarak muamele edilir. Sonuç doğal çevrenin daha önceki toplum türlerinde görülenlerin çok ötesinde sonsuz sayıda teknolojik temelli mutasyonlar serisidir. Endüstrileşmiş toplumlarda ve endüstriyelizmin etkisinin ulaştığı dünyanın geri kalanının çoğunda insan-

lar “belli” doğal dünyadan ayrı oluşturulmuş bir çevrede yaşarlar. Çoğu bakımdan önceki toplum biçimlerindeki şehirlerden farklı olan modern şehircilik bu olayın en elle tutulur ve önemli ifadesidir. Modern şehircilikten birçok şehir sosyologlarının ve coğrafyacılara yaptığı gibi “inşa edilmiş çevre” olarak bahsetmek yanlış yönlendirir. Geleneksel şehirler de “inşa edilmiş çevreler”dir ve bu yüzden endüstriyelizmin şehre ilişkin etkileri sadece inşa edilmiş ortamların fiziksel olarak yayılmasını ilgilendirir-miş gibi görünür. Modern şehirciliğin oluşturulmuş çevresi ne inşa edilmiş insan ortamlarıyla sınırlıdır ne de öncelikle bu tür alanların yayılması meselesidir. Daha fazla, günlük toplumsal yaşam alışkanlıklarıyla bunların içerisinde ve sayesinde düzenlendiği *milieux** arasındaki ilişkilerdeki dönüşümleri kapsar.

Tarihsel mahiyetle aşılanmış çoğulcu sistemlerde,⁽²⁵⁾ toplumsal hareketler esaslı biçimde önemli hale gelir. Modern devletlerin çoğu kısmen ya önceden varolan organizasyon usullerinde devrimci bir parçalanmaya ya da benzer bir sonuca eğilimli ilerici politik reforma yönlendiren politik hareketlerle şekillenir. Modern devletin kökenlerinin kapitalizmle olan dolaşıklığı yüzünden bu tür politik hareketlerin hem gerçekten hem de toplumsal gözlemciler tarafından bunlar hakkında öne sürülen teoriler olarak işçi hareketleriyle kuvvetle yakınlaşması şaşırtıcı değildir. Özellikle sınıf çatışmasına kapsamlı bir rol verilen Marksizm’de işçi hareketi “burjuva” hareketleriyle başlayan toplumsal ve politik değişim baskılarının aşağı yukarı yegâne mirasçısı olarak görülür. Ancak burada geliştirilen incelemeye göre işçi hareketi modern devletler içerisinde ve bunların sınırları dışında gelişen toplumsal hareketin diğer şekillerinden birisidir.

* Çevreler

Şekil 7

Şekil 7, onu izleyen diğerleri gibi bir öncekinin üzerine bindirilmiş olarak anlaşılmalıdır. Özgür konuşma ve demokratik hakların genişlemesine yönelik hareketler hiçbir manada etkileri modern devletin gelişiminin nispeten ilk aşamalarında çok güçlü olan burjuva gruplarıninkilerle sınırlı değildir. Marx, yükselen girişimci grupların benimsediği ideallerin ancak kısmen ideolojik olduğunu iddia ederken kesinlikle haklıydı ve onlara hitabındaki küçümseme genellikle gerekçeliydi. Ancak modern çoğulcu sistemlerde “burjuva hakları”nın onun analizlerinin vurgulama eğiliminde olduğundan çok daha fazla genelleştirilebilecek bir geçerliliği vardır. Politika içerisinde demokratik katılımın genişletilmesine yönelik hareketler daima -daha yüksek ya da alçak derecede ve başka amaçların çeşitli karışımlarıyla- izlemenin içerdiği kuvvet dengesizliklerini düzeltmeye yönelik olarak görülmelidir. Burada “demokrasi”nin ne demek olduğu bu tür hareketlerin teşvik ettiği mücadelelere kendine has biçimde

karıştığı şekilde anlaşılmalıdır. Ancak Michels ve diğerlerinin, örgütlerin yayılmasının kaçınılmaz olarak “oligarşi”yi “demokrasi”nin yerine geçireceği tezinde temel bir yanlışlık vardır. Tersine, modern toplumlarda ve bir bütün olarak dünya sisteminde organizasyonların gelişmesinin temeli olan izlemenin yoğunlaşması demokratik katılıma yönelik eğilim ve baskıların ortaya çıkmasının koşuludur. Her yönüyle izleme gücün hakim sınıflar ya da elitlerin ellerinde birleşmesi olanağını arttırır. Ama aynı zamanda bu sürece kontrol diyalektiğinin getirdiği katlanılması gereken karşı-etkiler eşlik eder.

Barış hareketlerinin potansiyel nükleer karşılaşma çağında kendine has bir önemi vardır, ancak bunları sadece çok yakın bir geçmişle sınırlı olarak görmek doğru değildir. İnsani işlerin düzenlenmesinin bir usulü olarak şiddetten vazgeçme idealleri, modern çağın birkaç bin sene öncesine gidecek şekilde muhtemelen daimi ordular kadar eskidir. Bu tür idealler dünyanın büyük dinlerinin en azından bazılarının öz değerlerine yakın olmuştur ve modern devletin gelişinden beri bunlarla bağlantılı olan hareketlerde dinsel sembolizm etkisini sürdürmektedir. “Barış” fikri, “demokrasi” gibi bu tip hareket için merkez olan karşıt bir kavram olarak görülmelidir. Bu tür bağlamlarda “barış” savaşın yokluğundan fazla pek bir anlama sahip değildir, ama ona karakteristik olarak çok daha zengin anlam ihsan edilmiştir. Bu yüzden *Quaker*’lıktaki* pasifist değerler hem Hıristiyanlığın yerleşik kavramlarıyla ve hem de fiziksel güç kullanımından uzak insan ilişkilerinin potansiyel uyumu hakkındaki görüşlerle ilişkilidir. Nükleer çağda barış hareketleri önceki zamanların benzeri toplumsal temsilcilerinininkinden daha acil

*1650 yılında George Fox tarafından kurulan bir protestan tarikatı

amaçlara sahiptir ve böylece onlarda daha önceki türlere uygulanmayan kuvvetle tanımlanmış bir “taktik” unsur mevcuttur. Yine de bunlar örgütlü şiddet kullanımından uzak uyumlu toplumsal faaliyet ideallerine açıkça bağlıdır. Amaçları bir anlamda barış olan hareketler en azından analitik olarak ayırım pratikte hiç de belirgin olmasa da pasifizmi araç olarak benimseyenlerden ayrılmalıdır. İstedikleri amaca ulaşmak için güç kullanımından kaçınan bazı toplumsal hareketler bariz biçimde “şiddet dışıdır”. Ancak bunların kaygılarının öncelikle genel olarak dünyada silahlı gücün etkisini azaltmaya veya yok etmeye yönelik olması gerekmez.

“Ekolojik hareketler”le endüstriyelizmin modern dünyaya etkisinden kaygılanan, oluşturulmuş çevrenin yeniden şekillendirilmesiyle ilişkili olanları kastediyorum. Gelişmelerinin en önemli dönemi ancak 19. yüzyılın başlarına gitse de bu tür hareketler çoğunlukla geleneksel olarak yerleşik değerlere yakındır. O zamanlar endüstriyelizmin etkisine karşı hareketler ağırlıkla Romantizmden etkilenmek eğilimindeydi ve bunların kökenleri doğal dünyaya karşı modernlik öncesi topluma ilişkin tutum biçimlerinin geri getirilmesine yönelik olabildiğinden genelde ekolojik hareketlerde “gerici görünümlü” bir köken olabilir. Savaşın endüstrileşmesinin ve nükleer güç teknolojisinin nükleer silahlarla yakın bağlantının etkileriyle ekolojik ve barış hareketlerinin amaçları ve üyeleri bakımından kesişmesi şaşırtıcı değildir. O yüzden bir bildirinin ortaya koyduğu gibi:

“Yeşil hareketlerinin” destekçileri doğa sevgileriyle, Dünya kaynaklarına saygılarıyla ve her ırk, renk ve inançtan halk arasındaki ideal uyuma bağlılıklarıyla birleşmişlerdir. Bu temel inançlar başka değerleri ima

eder: İnsan doğasının daha kibar yönüne saygı; materyalizmden hoşlanmamak; dünyanın zenginliklerinin onun tüm halkı arasında paylaştırılması isteği; kararların ilgili olan herkese açılması arzusu; ve kişisel hakikati aramak.⁽²⁶⁾

Bildirinin dağınık karakteri hem burada temsil edilen toplumsal hareket tipleri arasında varolabilecek kesişmeleri ve hem de dahil olabilecekleri çatışmaları gösterir. İşçi hareketleri arasında işçilerin, işçilik koşullarını geri bırakan resmi otoritenin zayıf olduğu ya da olmadığı durumlarda işyerinin “savunma kontrol” usulleri olarak çıkmıştır. Ekonomik koşulların iyileşmesiyle ilgili olsun olmasın güvenceli istihdamın sağlanması veya yalnızca siyasi iktidarın elde edilmesiyle işçi hareketleri diğer üç tip hareketin her birinin hedefleriyle keskin bir muhalefete girer. Sanayiinin belli bir sektöründeki işçilerin refahındaki iyileşme onların diğerleri tarafından doğal çevrenin korunması için gerekli görülen şeylere karşı politikaları desteklemelerine yol açabilir. Benzer şekilde, ekolojik amaçlar ancak işçi hareketindeki kimse-ler için esas olan kaygıları başka yöne çevirmek ya da engellemekle gerçekleşebilir. Ekolojik hareketler modern toplumların bazı baskın örgütsel ve teknolojik temellerini sorgulama anlamında “karşı-kültür” olmak eğilimindedir. Böyle bir yöneliş bazı durumlarda onları konuşma özgürlüğüne veya demokratik hareketlere karşı konuşlandırır, ki ikincisi politik sistemlere katılımın örgütsel prosedürlerini genişletmek kaygısındadır. Zamanımızdaki ekolojik ve barış hareketleri arasındaki önemli yakınsamalar bunların arasında da bir dizi gerçek ve potansiyel çatışmalar bulunduğu gerçeğini örtmemelidir.

Yukarıda belirtilen çeşitli tür toplumsal hareketlerin göreceli

önemi doğal olarak çeşitli koşullara göre değişebilir. Ancak, bunlar Bölüm 10'da verilen devletlerin sınıflandırma usulleriyle olduğu kadar, kapitalizm ve endüstriyelizmin daha dağınık etkisiyle de gayet kolaylıkla ilişkilendirilebilir. Sınıf çatışmasının karakteri ve boyutları ve işçi hareketlerinin buna ilişkin gelişmesi esas olarak kapitalist üretim şekillerinin genişleme seviyesiyle belirlenir, ama ayrıca kesinlikle devletin şeklinden de etkilenir. İşçi hareketi çoğu sömürge-sonrası devletlerde merkez olmasa da ana bir çatışma odağıdır, ama ayrıca politik düzenin dönüşümüne daha fazla yönelik konuşma özgürlüğü/demokratik hareketlere yaklaşır ya da gölgesinde kalır. Askeri hükümete sahip olsun olmasın bu tür çoğu devlette askeriye karşı yönlendirilen protestolar barış hareketleri kılığında örgütlenmekten çok konuşma özgürlüğü/demokratik biçim almak eğilimindedir. Yine de demokratik hedeflere yönelik hareketler kısmen ulusal ve uluslararası uyum fikirlerinden ve teknolojik zorunlulukların hakimiyetine karşı "karşı-kültür" isyanlarından kolayca esinlenir. Burada "karşı-kültür" Batının kültürel hegemonyasından yayılanlara karşı Batılı olmayan değerlerin doğrulanmasını içermek eğilimindedir. Endüstrileşmiş bütün toplumlarda işçi hareketleri diğer tür toplumsal protestolar için temel bir örgütleyici role sahip olmaya meyillidir. Ancak bundan devlet sosyalist toplumlarının kapitalist olanlarla aynı anlamda "sınıf toplumları" olduğu ya da işçi hareketlerinin karakterinin kapitalist ülkelerdeki "sınıfsal çatışmanın kurumsallaşması" süreci içerisinde önemli biçimde değişmediği çıkmaz.⁽²⁷⁾

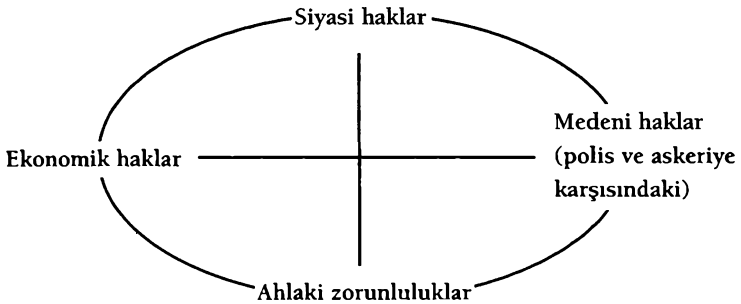
Touraine tarafından yapılan işçi hareketinin diğer toplumsal hareketlere kıyasla "azalışı" yorumuna direnmek gerekir.⁽²⁸⁾ Diğer birçok gözlemci tarafından benimsenen bir dizi argümanı sürdüren Touraine'e göre işçi hareketi her şeyin üzerinde giri-

şimci kapitalizm dönemiyle ilişkilendirilmiştir. Üretimin meyvelerinin daha eşitlikçi bir dağılımını yaratmaya çalışarak özel sermaye hakimiyetine muhalefet olarak oluşur, ancak endüstrileşmiş ülkelerde toplumsal gelişme akışı içerisinde bilgi koordinasyonunun giderek asıl güç aracı olduğu “programlanmış toplum” yarattıkça giderek daha az önemli olmak eğilimindedir. Diğer tür toplumsal hareketler toplumsal protesto mekanizması olarak işçi hareketinin merkezi konumdaki yerini almak suretiyle giderek öne çıkar. Touraine’in yazıları kapitalist ülkelerde işçi hareketinin kaçınılmaz şekilde asıl muhalefet kaynağı olduğu fikrinden uzaklaştıklarından önemli ve aydınlatıcıdır. Aynı zamanda bu hareketin “gerilemesinin” bu toplumlar da radikal muhalefet kaynaklarının yok olması genel sürecini öngördüğü fikrine de direnmez. Ancak bu görüş kapitalist toplumların (ya da ulus-devletlerin) içerisinde ileri derecede izlemenin hayati rol oynadığı, daha başlangıçtan “programlanmış toplumlar” olduğu gerçeğini ihmal eder. Bu perspektiften, işçi hareketinin kendisine özgü sınıfsal karakteri nedeniyle kapitalist toplumlar da merkeziliği sürdürdüğünü burada öne sürüyorum. Diğer yandan izlemeye yönelik hareketlerle, askeriye ve oluşturulmuş çevrenin etkisi de genel biçimde bu toplumların kurumsal özelliklerine ve bunların dünya sistemine katılımıyla bağlantılıdır. Toplumsal hareketin daha önceki paragraflarda bahsedilmeyen birçok şekilleri vardır. Bunların en önemlileri aşağıdakileri kapsar:

- 1) Ulusçu hareketler
- 2) Kadın hareketleri
- 3) Etnik hareketler
- 4) Dinsel dirilişçilik
- 5) Öğrenci hareketleri
- 6) Tüketici hareketleri

Daha önce önerilen genel ilke -modern toplumsal hareketlerin karşı oldukları, değiştirmeye ya da oluşturmaya çalıştıkları örgütlerle, aynı “tarihsel mahiyet arenalarında” varolduğu- bunların da tümü için geçerlidir. Ancak benim amacım yalnızca toplumsal protesto kaynaklarını bu kitapta tartışılan ana temalarla bağlayacak bir “kavramsal harita” sağlamak için genel olarak toplumsal hareketlerin köken ve karakterlerinin bir açıklamasını aramak değildir. Tek iddiam bu hareketlerin her birisinin ve listede görünmeyen diğerlerinin bu haritada konuşlanabileceğidir. Bu hususu geliştirmek için daha önceki ikisinin üzerine eklenen bir üçüncü şekil oluşturarak tartışmayı vatandaşlık hakları konusuna ilişkilendirmek gereklidir.

Şekil 8’de içerisinde modern toplumsal hareketlerin birbirine karıştığı çatışmaların analitik olarak farklı dört “içerik” biçimi temsil edilmektedir. Demokratik hakların genişletilmesine yönelik hareketler her şeyden önce siyasi haklar adını vermekte

Şekil 8

Marshall'ı izlediğim haklar ve yükümlülükler kümesiyle ilgilidir. Medeni haklar mücadelesini barış hareketlerine bağlarken "barış"ın yan anlamları hakkında neler söylendiğini aklımızda tutmalıyız. Barış hareketleri, mücadelelerini amaçları beşeri toplumsal ilişkilerde güç kullanımının sorgulanmasını içerdiği sürece medeni haklar alanında yapar. Bu bakımdan bunların aldıkları hedef devletler tarafından askeriye'nin savaşındaki rolü kadar polis baskısı da dahil genelleşmiş şiddet kullanılmasıdır. Politik ve yasal hakları birleştiren bölümde modern politikanın en önemli ve zor açmazlarından bazıları bulunur. Bahsedildiği gibi, modern devlet tarafından sürdürülen izleme operasyonları bazı yönlerden medeni hakların gerçekleşmesinin *sine qua non** olduğundan izlemenin genişlemesi içerisinde zor kazanılmış hakların tehdit altında bulunduğu bağlamlar yaratır.

İşçi hareketlerinin asıl mücadele alanı ekonomik yurttaşlık hakları olduğundan böyle hareketler diğer hakların sağlanması ve sürdürülmesi üzerinde büyük bir etki yapabilir ve de yapmıştır. Kapitalist gelişmenin karakteri olarak bunlar böyle olmaya devam edecektir. Bu yüzden daha önce belirtildiği gibi kapitalist devletlerde sınıf çatışması bazı tür medeni haklar kadar politik hakların kazanılmasının da başlıca aracı olmuştur. Ancak şurası yeterince açıktır ki, bu üç mücadele sahası da birbirleriyle birlik oldukları kadar bir gerginlik ilişkisi içerisinde dirler. İşçilerin örneğin emeklerini geri çekme hakları hakim sınıfla herhangi bir yakınlığı olmasa da diğer gruplar tarafından hem politik hem de medeni haklarının ilzâl edilen yönleri olarak görülebilir.

"Ahlaki zorunlulukları" belirlerken, ekolojik ya da karşı-kültürel hareketlerin rol oynamaya yatkın olduğu alanda üç katego-

* Mutlaka aranılan koşul

rideki yurttaşlık haklarının hiçbir ahlaksal kaygı içermediğini iddia etmek niyetinde değilim. Bu çeşit hareketlere tahammül etme kaygısının teknolojinin ya da daha genel olarak oluşturulmuş çevrenin etkisiyle “ahlaksal anlam”dan soyunmuş yaşam sahalarının tekrar ahlak sahibi olmasıyla ilgili olduğunu öne sürmekteyim. Modernliğin sosyoloji ve psikoloji literatüründe ayrıntılı biçimde analiz edilmiş bulunan özelliklerinden birisi kesinlikle budur ve meseleyi ortaya koyanlar bunda tamamen haklıdır. Ancak çoğunun yapmış olduğu gibi “ahlaki anlam”ın geri getirilmesi kaygısının sınıfsal çatışmaların gerçek kökeni olduğunu öne sürmekte haklı değildirler. Her birisiyle ilgili hareketler arasında önemli bir kesişme mevcutken birisinin diğeri açısından tamamen açıklanabilir olmasında bir mantık yoktur.

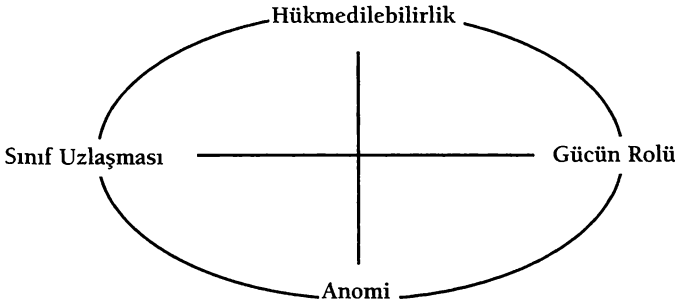
Marshall’ın yurttaşlık hakları incelemesini daha önce tartışırken bunların her birisinin, sırayla diğerlerinin de genişlemesinin temeli olduğu bir dizide bulunması gerekmediğini öne sürmüştüm ve bunu burada tekrar vurgulamak istiyorum. Marshall’ın tartışmasının üzerinde yoğunlaştığı Britanya’da böyle bir dizinin var olduğundan söz etmek büyük ölçüde doğrudur. Ancak haklar yerleştiğinde saldırıya uğrayabilir ya da yok olabilir ve dünya üzerindeki diğer devletlerin tarihi, vatandaşlık hakları kategorilerinin önemli ölçüde bağımsız mücadele arenaları oluşturduğunu yeterince açık biçimde gösterir. Dahası, bunların karakteri ve gerçekleşme biçimi çok değişebilir. Bütün toplumsal hareketler kısmen bu çeşit meselelere karışmıştır, bu bakımdan burada geliştirilen şema yukarıda bahsedilen hareketler listesini aydınlatmaya yardımcı olabilir. Bu listeden iki örneği -ulusçu ve kadın hareketlerini- alalım. Normalde bir devletin içerisindeki azınlıklar ya da yeni bir politik düzen oluşturmayı amaçlayan gruplar için politik haklar kazanılmasıyla ilgili olan ulusçu hare-

ketler Şekil 8'in üst sağ köşesindeki kavramsal boşlukta bulunmaya yatkındır. Ulusçu hareketler çoğunlukla politik katılım haklarını talep etmek için demokratik katılımın genişlemesine yönelik olmuştur. Ancak ulusçu Janus'un daha saldırgan tarafı "anti-modernist" bir etikle ilgili olduğundan merkezi aksın daha da aşağısında yer alan değerlerle ilişkili olmak eğilimindedir. Kadın hareketleri en azından 19. yüzyıla uzanan bir toplumsal dernekler çeşitliliği içerir. Öncekiler esas olarak kadınlar için erkeklerin elindekilere eşdeğer ekonomik ve politik haklar kazanmaya yönelikti. Bu tür hedefler hâlâ başarıya ulaşmış değildir ama bunlara başka bir dizi zorunluluklar eklenmiş bulunmaktadır. Önceki kadın hareketi türleri Şekil 9'un üst sol köşesine doğru yerleşmelidir; sonraki biçimler daha sağ üst köşeye gider.

Toplumsal hareketler çatışma veya mücadele yerlerinin "aktif" ifadesidir, ama tabii ki modern toplumlarla ilgili gerginlikler gerçek ya da potansiyel değişiklik vasıtalarının bulunduğu yerlerle sınırlı değildir. Dikkatin endüstrileşmiş toplumlarla kısıtlanmasıyla daha önceki tartışmalarda verilen şematik temsile ekleyerek kriz eğilimlerinin haritasını çizebiliriz.

Bugün kapitalist toplumlar ekonomik organizasyonları bakımından (Şekil 9'a bak) sınıfsal uzlaşma biçimlerini temsil eder. Yani, sınıfsal çatışmaya endüstriyel pazarlık sistemleriyle -grev hakkı dahil- ve parti örgütlerinin "politik sınıf çatışması" ile odaklanılır. Bu önemli sınıfların birbirlerine alıştıkları anlamında, devletlerin idari kapsamlarının içinden ya da dışından gelen etkilerle aksayabilecek kırılğan da olsa bir uzlaşmadır.

Kapitalist toplumlar sınıf toplumları olduğundan sınıflar arasındaki gerilimler daha geniş toplumsal sistem için potansiyel bakımdan aksatıcı olarak kalır. Sınıf sistemi politik şekil olarak liberal demokrasinin bir koşulu olan ekonomik ve politiğin (ha-

Şekil 9

reketti) yalıtımıyla işler. Liberal-demokratik sistemlerin, Almanya ve Japonya dışında, yalnız klasik ve sömürgeleşmiş ulus-devletlerde bulunmasının bir şans meselesi olabilmesi zordur. Liberal demokrasinin özelliği sadece ekonomiyi politikten yalıtılması değil her ikisinin de askeriyeden yalıtılmasıdır.⁽³⁰⁾ Ancak, belli bir ulusal ekonomi içerisindeki kapitalist girişimin üstünlüğüyle liberal demokrasi arasında kendine has ve gerekli bir ilişki olmadığı çok sayıda örnekle gösterilebilir. Bu ikisinin aynı anda bir arada bulunması tarihsel olarak yalnızca ekonomik ve politik gücü “birbirinden uzaklaştıran” değil aynı zamanda her ikisinden de devletin şiddet araçları üzerindeki kontrolünü uzaklaştıran, şiddetin işçilik sözleşmesinden “çıkarılmasına” yol açan değişikliklere dayanır.

Kapitalist toplumların hükmedilebilirliği ile, devlet yetkilileri için dengeli yönetim koşullarını sürdürmenin ne kadar mümkün olduğunu kastediyorum. “Hükmetmek”, daha evvel vurgu-

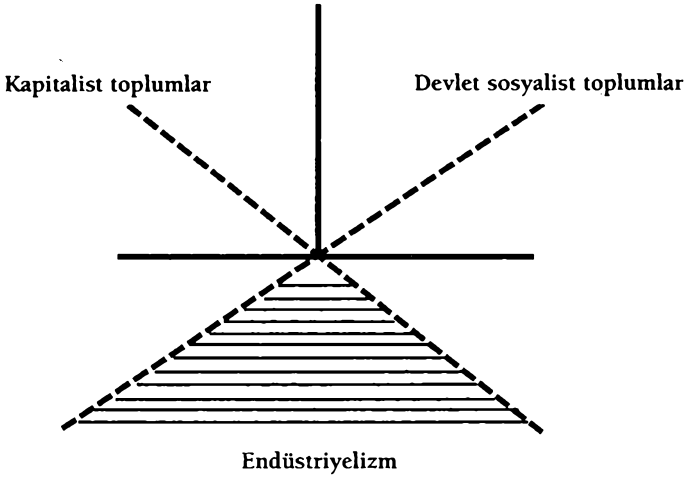
ladığım gibi yalnızca “iktidarda olmak” değil tâbi nüfusun geniş yaşam alanlarını sistematik olarak etkileyerek kaynakları seferber edebilmektir. Modern toplumun hükmedilebilirliği asıl olarak başarabildiği “örgütsel bütünleşme”nin derecesine bağlıdır. Sınıf çatışmaları bu tür bütünleşmeye bir tehdit oluşturur. Terimi daha önce formüle ettiğim anlamda bir toplum kapitalist kaldığı sürece sınıf çatışması buna özgü olacaktır. Resmileştirilmiş endüstriyel çatışma usullerinin varlığı, artı devletin örgütlediği sosyal refah sayesinde başarılan sınıfsal uzlaşma, işgücü, işveren ve devlet arasındaki güçlü bir “çalışma pazarlığı”na dayanmak eğilimindedir. Buna karşılık önemli ölçüde, işgücünün daha güçlü, daha sendikalaşmış bölümlerinin refah seviyelerini sürdürmeye yeterli ekonomik performansın sağlanmasına dayanır. Bu nedenle “sınıfsal uzlaşma”daki zorlanmalar doğrudan hükmedilebilirliği besler. Ama bundan Marksist ortodoksluğun yaptığı gibi, sınıf çatışmasının hükümetin yüz yüze olduğu “mesele”dir sonucu çıkarılamaz. Bu, hükmedilebilirliği etkileyen diğerleri arasında -kesinlikle merkezi ama mutlaka en temel olan değil- bir olaydır.

Modern bir devletin hükmedilebilirliği, sürdürebildiği izleme operasyonlarının başarısıyla ilgilidir, ancak buna karşılık bunlar halkın günlük yaşamının kontrolüne izin verdikleri kadarıyla bir geçerliliğe sahiptir. Burada, bir hükümetin halk kitlesi bakımından oluşturabileceği meşruluk, toplumsal davranışın yerleşik kalıplarının devlet politikaları bakımından yumuşak başlı olması kadar önemli değildir. Başka bir deyişle bir hükümetin geçekte ne kadar “hükmettiği” politikalarının haklılığının genel kabulüne bunların gün be gün kabulünden daha az dayanır. Ancak her iki durumda da “hükümet” ancak yöneten otoritelerin programlarıyla hükmedilenlerden gelen “davranışsal girdi” ara-

sında “iki yönlü” bir ilişki olduğu zaman mevcuttur. Böyle bir ilişki işgücünün önemli kısımları sınıfsal mücadelelerdeki işbirliğini geri çektiği zaman tehlikeye girer, ama diğer kaynaklardan da tehdit edilebilir. Burada çok önemli olan, devlet politikalarından doğrudan hayal kırıklığına uğramak -meşruiyetin geri alınması- değil modern toplumsal ve ekonomik yaşamla ilgili ana davranış kalıplarından hoşnutsuzluk ya da düşmanlıktır. Eğer “anomi” bireylerin günlük hayatları üzerindeki kavrayışını gevşeten önemli kültürel değerlerden genel bir tatminsizlik anlamında alınırsa, o zaman bu doğru olarak modern toplumlar içerisinde genel bir imkan şeklinde görülebilir. Bunun hükmedilebilirliğe sınıf çatışmasından daha fazla bir tehdit olduğunu varsaymaya neden yoktur, ama bu bariz biçimde, önemli derecede farklı kökenlerden gelir.

Kapitalist ve devlet sosyalist toplumlarının kurumsal hizalarındaki farklılıklar bakımından önceki şekil içerisinde farklı yerleştirilmesini öne sürmek makul görülebilir. Böylece kapitalist devletlerde gerilimlerin başlıca “ağırlığının” sağ alttan sol üste çizilen bir çizgi üzerinde bulunduğu söylenebilir. Sınıfsal uzlaşmayı sürdürmedeki problemler kısmen toplumun çeşitli bölümleriyle ilgili anomik koşullardan türeyen hükmedilebilirlik zorluklarına yakındır. Hükümetler bu problemlerin başarıyla üstesinden geldikçe, karşılığında sınıfsal mücadele ve hakim kurumsal kalıplardan anomik “geri çekilme” seviyeleri de o kadar etkilenir.

Yerleşik liberal-demokratik devletlerde “sınıfsal uzlaşma” makul bir etkinlikle sürdürüldüğü kadar toplumsal düzenin yapısı içerisinde gücün rolü de o kadar sınırlanır. Endüstrileşmiş devletler olarak hem kapitalist ve hem de devlet sosyalist toplumlar bir dizi farklı toplumsal hareketleri (bkz. Şekil 10) motive edebilecek, anomik sevgisizlikten türeyen genel bir hükmedilebilir-

Şekil 10

lik problemleri havuzunu paylaşırlar. Ancak, devlet sosyalist toplumları, kapitalist ülkelerle aynı sınıfsal dinamikleri içermezler. Politik iktidar mekanizmalarından yalıtılmış, hem alt sınıflarla ve hem de devlet yetkilileriyle pazarlık eden bir hakim sınıf yoktur. “İşçilerin devleti”nde hükmeden yetkililer prensipte ve pratikte işçi örgütlerini ilgilendiren çatışmaları doğrudan devletle karşılaşma haline getirmekle ekonomik yaşamın geniş arenalarında kumanda sahibidir. Bunlar kuşkusuz, işçi hareketlerinin devlet sosyalist toplumlarında belki de Batılı ülkelerden daha yetkin bir dönüşüm kaynağı olduğunu gösteren, devletin hükmedilebilirliği üzerindeki önemli etkilerdir. Çünkü ilkinde ikincisine zıt olarak “ekonomik” mücadeleleri doğrudan “politik” olanlardan ayrı tutmanın yolu bulunmamaktadır.⁽³¹⁾ Doğu Avrupa ülkelerinde -Sovyetler Birliği’nin kendisinde değilse bile- geçen 30 yıl boyunca önemli çatışmalara yol açan bu durum-

da dahili hükümet işlerinde güç kullanımına yönelik eğilimler oldukça geniştir.

ŞİDDETİN NORMATİF POLİTİK TEORİSİ'NE GEREKSİNİM

20. yüzyıl önemli gelişim çizgilerinde Marksizm tarafından keskin olarak şekillenmiştir, ama aynı zamanda bazı bakımlardan Marksist düşünce için anlaşılmazdır. Marx'ın yazıları insanlık tarihinin toplumsal yaşamın eskiden varolan baskı ya da sömürü biçimlerinden kurtuluş koşullarını yarattığı fikri üzerine kuruludur. Marx'ın tarih anlatımının *teleolojik** anlamları bazı yönlerden şaşırtıcı biçimde belirsizdir, ancak insanın toplumsal gelişimine bir tür teleoloji atfedildiği inkâr edilemez görünmektedir. Marx'a göre "insanlar kendilerine ancak çözebilecekleri bilmece-leri hazırlar". İnsan toplumlarının kapitalizmde doruğa varan gelişimi, içerisinde endüstriyel üretimin insanların daha önce erişebileceklerinden çok daha fazla refah oluşturma yeteneğinde olduğu bir dünya oluşturmuştur. Endüstriyelizm sınıflı toplum çerçevesi içerisinde varolduğundan, üretimin "iyi yaşam" şeklindeki meyveleri onun asıl üreticilerinin çoğunluğundan esirgenmiştir. Ancak işçi hareketi tarihin bulmacasını çözmek için elde hazırdır ve kapitalist üretimin genişlemesini ileri götürenlerle aynı süreçler sayesinde öne çıkar. İşçi sınıfının zaferi üretim süreçlerinin kontrolünü büyük ölçüde işçilere vererek ve sınıfları lağvederek üretim koşullarını tekrar insancılaştırır. İçerisinde üretimin kapitalist girişimin kaprislerine göre değil insan gereksinimlerine göre bilinçli olarak örgütlendiği bir (dünya) toplum oluşur.

Bu senaryo bazı bakımlardan Marx'ın çoğu eleştirmenlerinin

*Doğada bir planın varlığına ait, gayesel

öne süreceği gibi geçen yüzyılda olanların realitesinden fazla uzak değildir. En azından endüstrileşmiş toplumlar içerisinde kapitalizm artık 19. asırda olduğundan çok farklı bir olaydır ve işçi hareketleri bunun değiştirilmesinde başlıca rolü oynamıştır.⁽³²⁾ Kapitalist ülkelerin çoğunda artık, içerisinde işçi hareketlerinin önemli bir payı bulunan ve yine içerisinde ekonomik yurttaşlık haklarının genişlediği bir sistem olan “refah kapitalizmi”nden bahsetmeliyiz. Marx’ın kapitalizmi aşan bir toplumsal düzen türünün gelecekteki biçimi hakkındaki bazı önerileri -asla ayrıntılı olarak işlenmemiştir- artık yeterli görünmemektedir. Üst derecede karmaşık modern ekonomi içerisinde planlı üretim, eğer böyle bir şey hayal ettiyse, bunun etkin bir biçimde başarılmasının 19. yüzyılda olası görüldüğünden çok daha zor olduğu ispatlanmıştır. İşçi öz-yönetim şemaları sayısız zorluklarla karşılaşmıştır ve bazı yorumcuların öne sürdüğü gibi Marx eğer küresel bir kıtlık-ötesi ekonominin oluşmasını öngördüyse bugün bu, olanak sınırlarının tamamen ötesinde görünmektedir. Yine de, içerisinde güçlü bir öz-yönetim şınga edilmiş planlı üretimin çalışma süreçleri üzerindeki bir kısım kontrolün bunlarla ilişkili olanlara geri verilmesine hizmet ettiği bir ekonomik düzenin hayal edilmesi hiçbir şekilde olanaksız görünmemektedir. Aynısı şiddet araçlarının kontrolü için söylenemez. Marx devlete verilmiş zorlayıcı güce en iyi karşı denge olarak silahlı işçiler kitlesi nosyonuyla oynamıştır, ama bu tür fikirler bugün kesinlikle eskimiş görünmektedir. ABD ve bazı Latin Amerika ülkeleri gibi en azından küçük silahlar bakımından buna yakın bir durum bulunan ülkelerde sonuçlar pek de övülmeye değmez. Her halükârda, şiddet araçlarının kontrolünün halka geri verilmesinden söz edilmesinin gelişkin endüstrileşmiş savaş silahları durumunda herhangi bir anlamı yoktur. Tarihsel değişim

vasıtası olarak proletaryanın silah alanında endüstriyel işçilik bakımından bir benzeri yoktur. Askeri gücün giderek birikmesine akla yatkın hiçbir “diyalektik karşılık” mevcut gözükmemektedir. Protesto hareketleri ve barış hareketleri vardır, ancak yakın geleceğin en iyimser betimlemesinde bile bunların Marx’ın işçi sınıfı için öngördüğü dünya için tarihsel role benzer olabileceği pek zor düşünülebilir.

Artık tek tek insanların eylemleri içerisine dahil ettiği amaçların dışında tarihin teleolojisinin olmadığı ve proletaryanın tarihte oynayacağı varsayılan bölümün olağanüstü abartılmış bulunduğu basitçe söylenebilir. Ancak böyle bir gözlem konu olan problemlerle hiçbir şekilde cidden ilgili değildir. Şiddet araçlarının kontrolü bakımından “iyi toplum” neye benzemelidir? Dünyanın, tümü önemli tahrip edici güce sahip olan birçok ulus-devletlere bölündüğü ve bazı devletlerin bütün insanlığı yok etme yeteneğine gerçekten sahip olduğu halde “toplum” a bu deyimle hangi anlamları atfetmeliyiz? Tabii bu sorular burada yeterince tartışılabileceğin çok daha üzerinde zorluklar doğurur ve ben kendimi bunlara -bu çalışmanın üçüncü kitabında daha da geliştirecek olduğum- olası bir yaklaşımı göstermekle sınırlayacağım.⁽³³⁾

Böyle bir yaklaşım kendisini endüstrileşmiş savaş çağında hem devletlerin içerisindeki dünya polisliği ve askeri yönetim problemleriyle ve hem de devletler arasındaki temel şiddet meselesiyle kaygılandırmalıdır. Bugün dünyanın her yerindeki devletlerde, geçen birkaç bölümün temasını tekrar edersek, pasifleştirilmiş kitleler -bazı durumlar ve birkaç bölgenin dışında- endüstrileşmiş silahlara sahip askerlerle karşı karşıyadır. Polis gücünün kullanımının fazla baskıcı olduğu durumlarda polis ve askeriye arasındaki gerçek farklılık pek az olabilir ya da hiç olmayabilir. Polisliğin bir dizi “sapkın” faaliyetlere karşı kapsamlı güç

kullanımını ne kadar içerdiği hem belli bir toplum içerisindeki “sapkınlık” tanımına ve hem de toplumsal sistemin genel organizasyonu ile ilgili bir seri diğer koşullara bağlıdır. Ana bir unsur neyin ne kadar “sapkınlık” olduğu özellikle politik faaliyetleri kapsamayan suç eylemleriyle sınırlıdır. Doğal olarak bu da büyük ölçüde neyin “politik” sayılacağına bağlıdır. Belki de bu bağlamda tüm söylenmesi gereken, politik tartışmanın “kamusal alanı”nın neyin “politik” ve neyin yalnızca “suç” olduğu arasında uygun ayırmalar çizileceğinin şiddet-dışı değerlendirmesine izin verecek kadar açık olmasıdır.

Askeri yönetim sorusu kısaca da olsa tartışılmış bulunmaktadır. Eğer burada “hükümet” hükmetmenin tüm sorumluluğunu üstlenmek anlamındaysa, modern devletlerde askeri hükümet olanağı çok sınırlıdır. Eğer askeriye'nin yeteneğini hükümetleri belli politika stilinde sürdüren veya yaptıklarını belli sınırlarda tutan geniş yaptırımları devam ettirmek şeklinde görürsek bu farklı bir şeydir. Burada askeriye'nin etkisi ulus-devletlerin geniş bir bölümü için güçlüdür ve olayın doğasında liberal demokrasilerin en dengelisinde bile askeri “müdahale” olmayacağına dair bir garanti aramak olanaksızdır. Önemli sayılabilecek bir faktör de kesinlikle çağdaş barış ve ekolojik hareketlerinin ortak ana esinlerinden birisi olan askeri değerlerin hakkına tecavüze direnmektir. “Militarizm”i meydana getiren şey bir değişmez değildir ve 19. yüzyıldan beri silahlı kuvvetlerin gelişmesi ve bununla birlikte savaşın endüstrileşmesi sayesinde çok önemli biçimde değişmiş bulunmaktadır. Geleneksel türde militarist değerler muhtemelen Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda yenilgisiyle büyük çapta son kez sergilenmiştir. O zaman bile aşırı bireysel yiğitliğin savaş alanındaki etkin disipline ve endüstrideki verimli üretime kıyasla ikincil önemde olduğu modern, profesyonel-

leşmiş bir ordunun taleplerine büyük ölçüde tabi kalmışlardır. “Militarizm” bugün her şeyden fazla silahlı kuvvetlerin üst seviyelerindekilerin ve dışarıdaki diğer lider çevrelerdekilerin diğer yollardan çözülebilecek meseleler için ilk önce askeri çözümler arama eğilimi; ve alt rütbelerin de bu tür çözümleri sualsiz kabullenmeye hazır olması anlamındadır. Askeri disiplinin silahlı kuvvetler içerisinde sofistike bir siyasi kültürün gelişmesini engellemesi gerekmez ve bu bakımdan “açıklık”ın beslenmesinin militarizmle savaşmayı amaçlayan her siyasi programın bir unsuru olacağı varsayılmalıdır. Bu meseleyle açıkça karmaşık konular ilişkilidir ancak, askeri gücün etkisini hükümet kararlarına en az taşımaya eğilimli olanın profesyonelleşmiş, apolitik bir ordu olduğu argümanında biraz akla yakınlık bulunmaktadır.⁽³⁴⁾

Modern devletlerde askeriye'nin hükümetteki rolü sorusu önemli olsa da bunun dünya askeri düzeninde endüstrileşmiş silahların yayılmasıyla ortaya çıkan meselelere göre kesinlikle ikincil olduğunu daha önce öne sürmüştüm. Bu bakımdan bugün kendimizi çoğu 18. ve 19. yüzyıl politik düşünürlerini meşgul eden türde problemlerden uzakta bulduğumuz kuşkusuzdur. İnsanların uzun tarihleri boyunca karşılaşmış bulunduklarından daha büyük tehditleri sınırlamaktan daha fazlasını yapabilecek makul hareket yollarından yoksun görünmekteyiz. “Geleneksel” silahlar bile zamanımızdaki bu tahrip edici potansiyeline ulaştığından her tür savaşın çıkmasını engellemeye çalışmanın arzu edilir olduğuna kuşku yoktur. Ancak bugün karşıımızdaki en acil ve gerekli iş sadece nükleer silahları içeren -ya da yakın bir gelecekte tahrip potansiyeli olarak onlara yaklaşabilecek diğer silahlar- bir savaşın engellenmesidir. Bugünün dünyasında yaşayan herkes karşıımızda “iki adımlık” bir süreç olduğunun ve insanlığın gereken ikinci adımı atabileceğinden ya da nasıl atabileceğinin

den emin olmadığının mutlaka bilincindedir. İlk adım taktik; geçen kırk yılda nükleer silahların kullanılmaması gibi basit bir devamlılık durumudur. İkincisi şiddet araçları normatif politik teorisinin -askeri güç kullanımının bir bütün olarak varlığını artıkt tehdit etmeyeceği bir toplumsal düzenin yaratılması- uygulanmasıdır. Tarihin teleolojisi yoktur ve ancak en iyimser gözlemciler ikinci adımın atılacağını rahatlıkla ileri sürebilir.

Zamanımızda nükleer savaş olasılığıyla başa çıkmanın “taktik” olması gereken doğasının anlaşılması, savaşın Avrupa devlet sisteminin ve küresel ulus-devlet sisteminin gelişimi üzerindeki etkisi kısaca bir kez daha teslim edilerek derinleştirilebilir. MS 1000 yıllarından beri Avrupa’da savaş artık yavaş yavaş aristokratik bir savaşçı kültürünün parçası olarak ve törensel bir şekil alarak kronik bir parça parça silahlı mücadeleler dizisi olmaktan çıkmıştır.⁽³⁵⁾ Avrupa dışından düşmanlara karşı girilenlerde olmasa bile savaş yapılış şekli üzerine savaşı tüm taraflarca uyulan resmileşmiş kısıtlamalar vardı. Bunu savaş sanat ve biliminin ileri götürüldüğü ve silahlı kuvvetlerin yeni güçlenen devletlerin hizmetinde koordine edildiği bir dönem izlemiştir. Genel hatlarıyla bu dönemin 16. yüzyıldan 1. Dünya Savaşı’nın çıkışına kadar uzandığı söylenebilir. Savaş ve diplomasi, ilki Clausewitz’in açıkladığı gibi, diplomatik önlemlerin başaramadığı ya da başka bir türlü boşa çıkarıldığı yerlerde uygulanacak bir araç olarak ayrılmaz biçimde birleşmiştir. Kısmen doğrulukla denilebilir ki, Clausewitz savaş yapmayı geleneksel anlamıyla militarizmden -kendine has bir değer olarak ya da kanlı muharebeye katılmakla teşvik edilebilecek erdemler için savaş aramak- ayırmaya çalışmıştır.⁽³⁶⁾ Savaşın doğası hakkındaki tüm sözlerin en ünlüsü -“Savaş yalnızca politik bir eylem değil gerçek bir politik araç, politik alış-verişin bir devamı, aynı şeyin başka yollarla sürdü-

rülmesidir”⁽³⁷⁾ - savaşı bir felsefenin ifadesi değil, Avrupa devlet sistemi içerisindeki devletlerin kararsız varlığının pratikliği hakkında bir gözlemdir. Ne savaş, ne de askeri zafer kendi başına bir amaç değildir; bunlar uzun vadeli politikaların gerçekleşmesinin araçlarıdır. Savaş, politik niyetleriyle şekillenen bir karaktere sahiptir ve kullanılacak ana strateji en azından askeriyeğin maliyetini karşılayacak diplomatik sonuçlara ulaşmaktır.

Bunların çoğunun gerçekleşmesi bu fenomenin ortaya çıkmasından sonra olmuşsa bile, 19. yüzyılın ikinci yarısında endüstrileşmiş savaş araçlarının gelişmesi savaşın doğasını ve onun devletlerin tutkularıyla ilgili rolünü geri dönülmez biçimde değiştirmiştir. Bu Clausewitz’in özdeyişinin ordular çatışır çatışmaz geçersiz olacağı demek değildir. Ancak savaş artık Clausewitz’in aklında bulunan, bunların temelindeki politik motiflerin kısıtladığı sınırlı çatışmalarla sınırlı tutulamaz. “Total savaş” çağı, Clausewitz’in savaşın doğasını karakterize ettiği diğerleriyle birlikte bu varsayımı boşa çıkartır. 20. yüzyıldan önce savaşın, bireylerin sivil statülerini yalnızca devletin temsilcileri oldukları sürece bırakmak suretiyle katıldıkları, politik varlıklar arasındaki çatışma olduğu savaş edenlerce kabul edilmiş ve uluslararası hukukun parçası olmuştur.⁽³⁸⁾ Ancak endüstrileşmiş savaşın gelişimiyle halk kitlesi savaş çabasının gerekli temeli olan üretim sisteminin mahvedilmesini talep eden zaferle kaçınılmaz biçimde ilişkilendirilmiştir. Savaşın kavgacı devletlerin tüm halkına genişlemesi ancak 2. Dünya Savaşı’nda olsa da, 1. Dünya Savaşı sırasında bunun anlamı katılımcılar tarafından yavaş yavaş anlaşılmıştır. 2. Dünya Savaşı’nda askeri çabanın amaçları yalnızca diğer tarafın askeri kuvvetlerini yenmek değil “düşman halk kitlesi”ni hizaya getirmektir. İki dünya savaşı arasındaki geçici dönemde savaş hakkında çeşitli sınırlamalar politikacılar tarafın-

dan uluslararası seviyede tartışıldı. Çeşitli tür silahların yasaklanması geniş biçimde konuşuldu. Silah kullanımını ve hava kuvvetleri kullanımının sınırlandırılmasını düzenleyen uluslararası kural teklifleri de konuşuldu. Zehirli gaz kullanımı gibi bir iki istisna dışında bütün bunlar sonuçta sıfırlandı. 2. Dünya Savaşı'nın açılış bölümünde her iki tarafta da hava saldırılarının doğrudan askeri üretimle bağlantılı endüstriyel hedeflerle sınırlandırılmasını sağlamak için bazı çabalar vardı. Ancak bu teknik olarak uygun olsa bile, neredeyse ayırt edilmeden sivil hedeflerin bombalanması süratle rakibin devam etme iradesinin kırılmasının esas araçlarından birisi haline geldiğinden yerine getirilmedi. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları neredeyse Japonya'yı teslim için şok etmeye tasarlanmış konsantre terör uygulamasından başka bir şey değildi. Amaç başarıldı, ama aynı eylemler askeri şiddeti -eski askeri çatışma biçimlerinden endüstrileşmiş savaşın önceki gelişim aşamalarına göre daha da dramatik bir hizip oluşturan- yeni bir aşamaya soktu.

Nükleer silahların varlığı endüstriyelizm ve savaş usullerinin bütünleşmesinin doğrudan bir gelişimidir, ancak bunların tahrip edici yeteneklerinin ölçüsü o kadar devasadır ki bunların kullanılması tehdidi bile savaşın doğasını değiştirir. Nükleer güçlerin, özellikle de süper-güçlerin durumunda diplomasi içerisinde kurulu bağlantı kopmamıştır ama tersine dönmüştür. Bu devletler diplomatik hedeflerine ilerlemek için sahip oldukları nükleer silahları kullanamazlar, ama bunun yerine bu silahların salıverilebileceği durumların doğmamasını temin için diplomatik manevralar yapmak zorundadırlar. Bu özellikle süper-güçlerin doğrudan birbirleriyle karşılaştıkları yerlerdeki durumdur, örneğin Küba füze krizinde diplomatik "başarı" olarak bir askeri çatışmadan sakınılması, Kennedy'nin ilk amacını başar-

masından -Sovyet füzelerini Küba'nın dışında tutmak- çok daha önemliydi. Ne yazık ki, nükleer silahların varlığı diplomatik pazarlık ve savaş arasındaki bağlantıların doğasını değiştirirken diplomasi, veya aynı zamanda hem parçalı ve hem de düzensiz olan bağımsız bir dünyada devletler arasındaki ilişkilerin stratejik doğası olmadan da yapamaz. Ulus-devlet sisteminin doğası olarak devletlerin içerisinde ya da onlar adına yapılan siyasi faaliyet uzun-vadeli olmaktan çok kısa-vadeli çıkarlarla ilgili olmak ve yalnızca kısa-vadeli kazançlar tek tek devletlere geldiği zaman karşılıklı çıkarları sürdürmek eğilimindedir.

Dahası, süper-güçlerde yığınla stoklanmış nükleer silah varlığının bilim, endüstri ve silah geliştirilmesi kombinasyonuyla gerçekleşen teknik değişikliklerin dinamik sürecine -savaşa sokulmadıkları taktirde- bir son vermeyeceği aşıkardır. Endüstriyel üretim ve savaş araçlarının koordinasyonu ilk kez modern çağda askeri gücün temeli olduğundan silah yarışı hem barış, hem de savaşın kendine has bir parçası haline gelmiş bulunmaktadır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başındaki en belgelenmiş örnek kendi endüstriyel çabalarını örgütlemek için hesaplı askeri yeterlilik formüllerini kullanarak her birisinin silah üretimini diğerininkine bilhassa bağladığı Britanya ve Almanya arasındakidir. Şimdiki silah yarışındaki gibi endüstriyel girişim en azından bazı sektörlerde silah rekabetinin neden olduğu baskılarla teşvik edilmişti. Deniz savaşı teknolojisinin 1850 ve 1900 arasındaki yarım yüzyılda daha önceki bin yılda olduğu kadar değiştiği iddia edilmiştir.⁽³⁹⁾ Hiroşima ve Nagazaki üzerinde patlayan fizyon silahları 10 yıldan az bir süre sonra yerini çok daha tahrip edici füzyon silahlarına bırakmış, bunlar da süratle patlayıcı güçleri birçok misline çıkacak şekilde gelişmiştir. Teknolojik gelişmenin sevk sistemlerine uygulanması, lazer silahlarının ve kimya-

sal silahların giderek gelişmesinin de eklenmesi gereken, teknik ilerlemeler dizisinin yönlendirme ve diğer alanlar içerisindeki yalnızca bir yönüdür.

Süper-güçler arasındaki askeri rekabetle ilgili olan koordine edilmiş ileri planlama unsurundan türeyen “askeri-endüstriyel kompleks” fikrinde ne kadar geçerlilik vardır? Yeniliklerin kural olması ve bunun endüstriyel üretime bağlanması yalnızca bir bütün olarak ekonominin içindeki teknolojik yenilik süreçlerinden değil, diğer tarafın yaptığı ve yapacakları ilerlemelere cevap olan sürekli bir çabadan türer. Silah yarışı iki kutuplu bir ortamda silah geliştirilmesine uygulanan güç diplomasisi dengesi değildir. Bir çeşit eşitliği içeriyorsa da bu, içerisinde teknik ilerleme mantığının basit olarak diğer güçle eşitliğin sağlanması değil silah üretimini planlanan gelecek yeniliklere uyarlama yeteneği olan dengesiz ve hareketli bir eşitliktir.⁽⁴⁰⁾ “Hareketli eşitlik” halinde bir tarafı diğer tarafa göre kayırmayacak şekilde silah geliştirilmesindeki teknolojik ilerlemelerde genel bir kısıtlama, hatta mevcut silahların daha da çoğaltılmasını durdurmayı istemenin bile anlamı yoktur. Bir örnek olarak alırsak, ilk Amerikan silah kontrol teklifi olan 1946 Baruch Planı -sonraki tüm pazarlıklarda kendi esas şekliyle tekrarlanmıştır- nükleer silahları uluslararası kontrol altına alıyordu. Ancak o zaman henüz nükleer bir aygıt patlatmamış bulunan Sovyetler Birliği gözetim merciine hakim olacak ABD’ye kıyasla büyük bir dezavantaj içerisinde kalacaktı. Sovyetler, uluslararası kontrolden önce silahsızlanma ve çeşitli saldırılmazlık paktlarıyla birlikte nükleersiz bölgeler oluşturulması karşı-teklifini yaptı. Ancak böyle bir durum çok daha büyük bir nükleer-olmayan orduyu muhafaza ettiği için Sovyetler Birliği’ne rakip güce karşı önemli bir avantaj sağlayacaktı. Sa-
dece her ikisinin de kısa ya da orta vadede kazandığı koşullarda

-Yaygınlaştırmama Antlaşması'nda ve SALT* anlaşmalarında olduğu gibi- bir başarı sağlanmıştır. Bunların ilki nükleer silahların bunlara henüz sahip olmayan devletlere yayılmasını kontrol etmek için tasarlanmıştı ve SALT anlaşmaları belki de gerçekte silah yarışının akışını durdurumaktan çok onun rekabetçi doğasını resmileştirmiştir.

Süper-güçlerce silahların muazzam geliştirilmesi, nükleer çağda her askeri güç analizinde en başta yer alması gerekirken, başka yerlerdeki endüstriyel savaş araçlarının dünya askeri düzeni yoluyla sürekli çoğalması, yalnızca silah yarışının ana merkezlerinden bir uzaklaşma olmaktan çok daha büyük bir şeydir. "Birinci Dünya" silahlarının neredeyse tüm devletlere yayılması yüksek gerilimli bölgelerdeki devletler arası ilişkilerde birkaç odak noktaya sahip olacak şekilde, genelleşmiş bir silah yarışı içerisine kendi başına dahil olmuştur. Aynı mantık bu bölgelerde nükleer silah yarışında olduğu gibi silah rekabetini besler, tabii kısmen süper-güçler ve gelişmiş silah sanayii olan diğer devletler tarafından yapılan askeri transferler de bunu büyütür. Bu demektir ki, rakip devletler yakın gelecekte diğerlerinin nelere sahip olabileceklerini düşünmektedir ve çoğu endüstrileşmiş devletlerde yapılan silah teknolojisindeki ilerlemelere bağımlıyken, giderek artan sayıda ülke yerli silah sanayisini geliştirme eğilimindedir.⁽⁴¹⁾ En rahatsız edici olanı, daha önce sözü edildiği gibi "barışçı" nükleer kullanım teknolojisinin ve malzemesinin yayılması mevcut antlaşma kurallarına rağmen nükleer silahların daha da yayılmasına yol açmaya meyillidir.

Bu çağda şiddet araçları kontrolünün normatif politik teorisi Camus'un kötümserliğiyle başlayıp oradan daha uzun-vadeli ge-

* Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması

lecekte daha iyimser olanaklara doğru bazı ana hatlar geliştirmekten başka bir şey yapamaz. Marx ve Engels'in 19. yüzyılda rahatsız edici biçimde saldırdıkları "ütopik sosyalizm"e zıt olarak Marksist düşüncenin çekiciliği, yeni bir sosyalist düzenin ortaya çıkmasının boş bir düşünce olmayıp kapitalist gelişimin doğasında bulunduğu varsayımıydı. Bugün böyle bir diyalektik yapamayız, hatta onun yerine gerçekçiliğin en güçlü biçimiyle karışmış bir ütopyacılığın yenilenmesine başvurulması tartışılabilir.

a) Süper-güçlerin sahip olduğu küresel tahrip edici yeteneklerin önünde hayatta kalmak;

b) Başka devletleri ilgilendiren bir nükleer savaşın çıkma olasılığını en aza indirme taktikleri en önemli öncelik olmalıdır. Ancak a) ve b) açısından "barış", halen başarıma olasılığı ne kadar uzak olursa olsun "iyi toplum" kavramına bağlanması gereken, belirsiz bir gelecek gelişim için pek de yapıcı bir yol değildir.

Tartışma parametrelerinin bazıları açık ve karşı çıkılamaz görünmektedir. Nükleer silahların yaratılmasına izin veren bilimsel bilgi modern uygarlığın kendisinin bu silahlar sayesinde tahrip olması dışında yok edilemez. Ne de süper-güçlerden birini nükleer silahlarını tek olarak ya da birlikte sökmeye ikna edebilecek herhangi bir uygun uluslararası daire ya da karşılıklı anlaşılabilir program türü bulunmaktadır. Diğer devletlerin hükümetleriyle birlikte barış hareketleri yine de dünya askeri düzeni ve silah yarışının ana yönleri konusunda potansiyel olarak büyük bir etkiye sahiptir.

"Barış"ı -burada nükleer savaşın yokluğu anlamındadır- kolaylaştırmanın taktik aşamasının amaçlarını görmek, bunlara ulaşmak için uygulanabilecek güç politik, askeri ve ekonomik organizasyonların karşı koyacağına kıyasla gerçekten küçük olsa bile kolaydır. Bunlar hepsinden önce, aralarında olabilecek en açık

iletişim ve bilgi akışını temin etmek bağlamında *détente*'in* desteklenmesini; silah sanayilerinde ilgili araştırma ve geliştirmeyi diğer kullanımlara yönlendirerek özellikle silah sistemleri üretimini sona erdiren dönüştürme programlarının teşvik edilmesini;⁽¹²⁾ nükleer olmayan devletlerin lehine olarak uygulandığı tüm devletlerde nükleer güç programlarının geri alınmasıyla beraber nükleer olmayan devletlere nükleer güç teknolojisinin ve malzemesinin transferi üzerine mevcut olanlardan çok daha sert kısıtlamalar konulmasını; ve daha küçük nükleer devletlerin nükleer silahları tek yanlı olarak terk etmelerini içerir. Bu tür önerilerin yakın gelecekte hatta orta-vadede etkin biçimde gerçekleşmesinin akla yatkın olmaması Camus'nun davasını abartmadığını göstermektedir.

20. YÜZYIL SONUNDA ELEŞTİREL TEORİ

Belki de 19. asrın en ünlü iki sosyal düşünürü olan Comte ve Marx görüşlerindeki geniş farklılıklara rağmen ortak bir bakış açısını paylaşmışlardır. Her ikisi için de toplumsal bilimlerin tarafından oluşturulan bilgi, insanlığı toplumsal gelişime zarar veren en belirleyici olayların insan hakimiyetinin ötesinde olduğu bir geçmişten kurtararak bizi kendi kaderimizi kontrol ettiğimiz bir geleceğe götürecektir. Comte'un davasında önemli olan toplumların eylem yasalarını keşfetmektir ki bu bilgi kendi tarihimize el koyup onu amaçlarımıza yönlendirebilmemize dayalı sistemli tahminlere izin verir. *Prévoir pour poavoir*: Toplumsal yaşam anlayışı bunu doğa biliminin doğal dünyanın sistematik dönüşümünü mümkün kılmasıyla aynı şekilde dönüştürmemize izin verecektir. Marx için "tarih" çağı, "tarih-öncesi"nin tersine şim-

* Dinginlik, gevşeme

diye kadar sosyal değişimin motoru olan sınıfsal bölünmelerin sonunda aşıldığı zaman gelecektir. Yine, geçmiş tarihimizin anlaşılması geleceği şekillendirmemize yardım edecek ve kaynaklar kısmi grupların çıkarına yönlendirilmek yerine bütün insan toplumunun kullanımına adanacaktır. Bu tür vizyonlarda neler yanlış gitmiştir ve 20. yüzyıl sonunda eleştirel teoriyi nasıl tekrar inşa etmeye çalışmalıyız? İlk Pozitivist Topluluklar çoktan unutulmuşsa da, Marksizm en azından kurucusunun, dünya yorumlarının bini bir parayken meselenin onu değiştirmek için bunları kullanmak olduğu sözüne göre yaşamaktan daha fazlasını yapmıştır. Marx'ın yazılarının muazzam etkisine ve içerdikleri geçerli değerlendirmelere rağmen 20. yüzyıl dünyası onun tahmin ettiği gelecekte çok farklıdır. Bugün pratik bir eleştirel teori post-Marksist olmalı ve ayrıca Marksizm'in yalnızca sömürü konusunun hakimiyetinde kalmış yönlerini eleştirme yeteneğinde olmalıdır. Marksizm kurucusu tarafından politik ekonominin bir eleştirisi olarak tasarlanmıştır ve kapitalizmin daha az yararlı etkilerine muhalefet kaynağı olarak değerini kesinlikle fazlasıyla kanıtlamıştır. Mevcut devletler tarafından benimsenmiş bir doktrin olarak etkisi felâket olmaktan ancak biraz uzaktır. Belki yalnız Marx'ın kendilerini itiraf eden takipçileri arasındaki deveküşlerinin en inatçıları dışında buna basitçe Marx'ın fikirlerinin çarpıtılmasının sonucuymuş gibi bakılamaz. Marksizm'in kendi kendisinin ideolojisi haline gelmeye özellikle maruz kaldığı kanıtlanmıştır ve sadece bu maruz kalışın bir eleştirisini sağlamak bakımından da zayıftır. Düşman eleştirmenleri tarafından Marksizm'in yeterince sıklıkla eskimiş olduğu ilan edilmiştir, ancak onun özgürleştirici telkinlerine bir miktar sempatisi olanlar zayıflıklarını nasıl değerlendirmelidir?

Eğer evrimciliği reddedersek Marx'ın kurmayı denediği türden

eleştirel teori zaten kalbinden vurulur.⁽⁴³⁾ Eğer kapitalizmin geçmiş tarihin tüm başarılarını kapitalist üretimin aşılmasıyla gerçekleştirmeye hazır biçimde birleştirdiği kabul edilirse ancak kapitalizmden küresel sosyalist düzene geçiş Marksist açıdan anlaşılabilir. Eğer kapitalizm evrimsel şemanın üst-noktası değil de Avrupa toplumlarının spesifik bir özelliğiye -ve örgütlerinin yalnızca bir eksen- bu bakış açısı çöker. Marx'ın kapitalist üretimin doğasının analizi için söyleyeceklerinin çoğunun geçerliliğinin kuşkuya düşmesi gerekmez; aslında bunun büyük bölümleri doğrudur ve bugünün dünyasında 19. yüzyıldaki kadar geçerli olduğunu söylemek mümkündür.⁽⁴⁴⁾ Ancak Marx eşitsizliği ya da sömürüyü açıklamamanın ve bunları aşma araçlarını sağlamanın anahtarları olarak kapitalizme ve sınıf mücadelesine aşırı bir konum vermiştir. Marksist düşünce sömürücü hakimiyetin ana kaynaklarından bazılarının analizinde bunları yenmek için sunduğu makul eylem programları kadar yetersizdir. Bu yargı yalnızca bu bölümde daha önce tartışılan olay -izleme ve şiddet araçlarının kontrolü- için değil, özellikle cinsiyet eşitsizlikleri ve etnik sömürü için de geçerlidir.

Marx'ın tarih yorumu kesinlikle sınıf bölünmesi ve sınıf çatışmasının hem kapitalizmin yapılanmasında hem de aşılmasında oynadığı rol nedeniyle pratik eylem programıyla birleşmiştir. Bunun gücü aynı zamanda zayıflığıdır. Kapitalizmin eğilimsel hareketinde varolan toplumsal dönüşümün gerçek olanaklarını belirttiğinden "ütopik sosyalizm"den ayrı olarak, tarihin tüm yükünü devrimci bir vasıtanın -sınıf mücadelesi bağlamında hareket eden proletarya- üzerine yükler. Bugün eleştirel teori modernliğin kökenlerinin ve onun her şeyi "kapitalizm" in kolayca açıklayıcı sepeti içerisine tıktırmayı amaçlamayan küresel etkisinin anlatımını geliştirmelidir. Bundan, kapitalizmin reddi ola-

rak anlaşılırsa, “sosyalizm”in kendisinin sömürünün üstesinden gelinmesinin genel aracı ya da “iyi toplum”un tek modeli olduğu varsayıldığında, fazla ağır bir yük taşımakta olduğu çıkmaktadır.

Tarihsel garantilerinden sıyrılmakla eleştirel teori olasılık evrenine tekrar girer ve artık teori ve pratiğin gerekli birliği üzerinde ısrar etmeyen bir mantık benimsemek zorundadır. Başka türlü tahmin edilebilir bir gelecek için olası bir topyekün yok olusun gölgesinde sürmek zorunda olan bir dünyayı nasıl karşılayabiliriz? Bununla teori ve pratiğin birliği Marksist teoremin tamamen terk edilmesini kastetmiyorum. Kafamızda canlandırmamız gereken şey daha çok toplumsal reformun maddi olanaklarını ütöpik bir unsurla birleştirmekten irkilmeyen bir eleştiri sürecidir. Toplumsal yaşamın mevcut koşullarının her analizi, “tarihsel”liği nedeniyle kurumların insan aktörler tarafından üremelerindeki dünyevilikle ilgili potansiyel dönüşümlerinin bir anlayışını oluşturur. Bu belli bir eylem akışı ya da programın neyi gerçekten başarabileceğini belirleyen değil, mantıksal bir husustur. Başka bir deyişle tam toplumsal analiz tamamen toplumsal eleştiridir ve tanımladığı şeyler için dönüştürücü anlamlara da sahiptir. Bunlar eleştirel teorinin “topraklanmasını” sağlar, ancak belli bir koşullar dizisinde kendi içlerinde ve kendiliklerinden, mevcut olasılıkların nasıl gerçekleşebileceğini ya da bu gerçekleşmenin daha kapsayıcı hedeflerle hangi bağlantısı olduğunu göstermez. Eleştirel teorinin “ütöpik anları” kesinlikle var olan şeyin bu daha kapsayıcı hedeflere ulaşmanın pratik araçlarını ortaya çıkarmadığı yerlerde gereklidir; ve tarihsel garantileri olmayan bir eleştirel teori için bu durum fazlasıyla yaygın olmak eğilimindedir.

Toplumsal sistemin eğilimsel özelliklerinin teşhis edilmesi

toplumsal eleştiriye sıkıca bağlı kalmalıdır ama müstesna uygulama temeli olarak alındığında -Marksizm'in de sık sık yaptığı gibi- dogmaya geri dönmeye yatkındır. Somut değişim olanaklarıyla toplumsal eleştirinin arzu edilen sonuçları arasındaki geçtiği kabullenmek, hatta vurgulamak çoğu zaman gerekebilir. Ütopyacılığın içerisinde, yalnızca belli bir hedefe giden daha önce algılanmamış yollar ortaya çıkarıldığı için değil ütopyacı olasılığın kendisi hazırdaki eylem olanaklarını etkilediği için mutlaka, tabiri caizse, ütöpik olmayan bir unsur mevcuttur. Böyle bir eleştirel teori görüşü Comte'un (ve Marx'ın) tarihin "algısal benimsenişi"nin sonunda insanların kendi kaderlerini kontrol etmelerine izin vereceği fikriyle karıştırılmamalıdır. Böyle bir görüş önemli bazı bakımlardan kusurludur: Çünkü neyin hazır olduğunun anlaşılması eleştirel teorinin gerçekleştirmeye çalıştığı şeyle yakınsamasını garantilemez; ve çünkü toplumsal yaşamın parçası olmada toplumsal yaşamın ya da tarihin belli bir özelliğinin "anlaşılması", başarması için getirildiği kontrol biçimlerini parçalama rolünü oynayabilir.

Garantileri olmayan bir eleştirel teori, aynen tarihin kendine özgü bir teleolojisinin bulunmadığı gibi, toplumsal reform süreçlerinin gerçekleştirilmesinin ayrıcalıklı vasıtalarının da bulunmadığı durumuyla yüzleşmek zorundadır. Aynen Marksist tarih yorumunun teleolojisine direnmemiz gerektiği gibi, ayrıcalıksızların ya da sömürülenlerin kurtarıcı toplumsal değişim biçimlerinin gerçek sahipleri olduğu kavramından da haberdar olmalıyız. Marksizm'de, dönüşmüş sahip-köle diyalektiğinin güçlü bir kalıntısı mevcuttur: "İşçi hiçbir şeydir, ama her şey olacaktır." Marksizm'in atraksiyonları muhtemelen geniş ölçüde sadece ulusçuluğun tarihsel mahiyetine ve modern devletin çoğulcu eğilimlerine aynı anda başvurabilmek için yapılan vurgudan tü-

rer. Doktrin ahlâken çekici ve uygulamada önemli olabilir, ancak yine de yanlıştır.

Bu kitapta ortaya konan görüşler güvenilirse modernliğin dört ana kurumsal mihveri de önemleri bakımından “dünya çapında tarihsel”dir. Bugünün taleplerine cevap verebilecek bir eleştirel teori bunları hem hazır değişim yorumu için hem de “iyi toplum”u inşa eden (ütöpik) modellerin normatif talepleri için merkez konumunda görmelidir. Bugün karşımızdaki en acil konular dünya askeri düzeninin genişlemesi, savaşın endüstrileşmesi ve nükleer silahların varlığıdır. Barış hareketleri askeri büyümenin “kaçak” karakterini etkileme fırsatını sunar. Aynı zamanda, bunlar hazır olan değişimin beslenmesiyle ütopyacılığın çekimi arasındaki mesafenin bariz bir gösterimini sunar. Bu tür hareketler için aynı zamanda nükleer çatışma tehdidinin tamamen kaybolduğu “olası dünyalar” hakkındaki tartışmayı beslerken taktik bir seviyede çalışmaktan başka bir seçenek yoktur.

Bu, barış hareketleri içerisindekilerin kendilerinin yüzleşmekten kaçındıkları anlamlara sahiptir. Çünkü ütopyacı söylemler yüksek derecede militarize olmuş dünyayla başa çıkmakla ilgili taktik kararları olumsuz etkileyebilir (etkilemelidir değil). Nükleer silahlar hakkındaki tartışmalarda her şeyin üzerinde Marx’ın fikirlerini bildiri içeriğiyle değil telkinlerinin pratik sonuçlarıyla yargılama direktifini yerine getirmeliyiz. Örneğin, genel karşı kültür protestolarıyla birleşmekten çok resmi örgütler “yoluyla” çalışmak isteyen eylem programları bazı kilit yönlerden ve belli bazı bağlamlarda daha etkin olabilir. Welzer’in nükleer silahlar ve caydırıcılık hakkında gösterdiği şey, bunlar hakkındaki tartışmaları “kamusal alana” mümkün olan en acil şekilde sevk etmenin barış hareketleri için ne kadar önemli olduğunu gösteren önemli bir noktadır: “Caydırıcılık Amerikan ve Rus sivillerini

(Avrupalıları da) savaşı önlemenin sadece bir aracı haline getir-se de, bu bizi hiçbir şekilde dizginlemiyor. Esir olmadan tehdit edilebilmemiz yeni teknolojinin doğasında vardır. İşte bu yüz-den caydırıcılık prensipte böyle korkutucuyken birlikte yaşan-ması bu kadar kolaydır.”⁽⁴⁵⁾ Caydırıcılığın dayandığı “depolanmış dehşet” hakkındaki bütün gürültü belki de böyle bir hoşnutlu-ğu zedelemeye hizmet edebilir. Ancak, yürünmesi gereken bu son derece zor yol radikal biçimde yeni bir dünyada savaşın en-düstrileşmesi sürecinin yok edilmesiyle nükleer çatışmadan der-hal ve sürekli sakınılmasını bir şekilde birleştiren bir yoldur. Modern tarihin süreksizliği hiçbir yerde daha keskin değildir.

Bunların kaçınılmaz önceliğinin tüm değerlerini ilgilendirme-si, doğal olarak, nükleer savaştan kaçınılması probleminin eleştirel teorinin daha geleneksel vurgularından tamamen ayrıla-bilir olduğu ya da modern dünyanın tanınır biçimde hayatta kal-ıp kalamayacağını görmek için beklerken bunların rafa konula-bileceği demek değildir. Küresel ekonominin kapitalist meka-nizmaların hakimiyetinde olduğu ve bunun içerisindeki en etki-li vasıtaların kapitalist devletler ve uluslar ötesi şirketler olduğu gerçeği bir bütün olarak dünya sisteminin doğası için temel önemde kalmayı sürdürmektedir. Merkez ve çevre arasındaki uluslararası işbölümünün gayet dengesiz olan karakteri, artı dünya ekonomisi üzerindeki hükümetler arası düzenlemenin alt seviyede olması kapitalist üretimin dünya çapındaki üstünlüğü-nün ifadesidir. Kapitalist üretimin ana unsurları bakımından en çarpıcı eleştirileri bulmak için hâlâ Marksizm’e bakmalıyız. Marx’ın kapitalist girişimin doğasına özgü olarak teşhis ettiği ki-şisel el koyma ve toplumsallaşmış üretim arasındaki çelişki ha-len hükmünü sürdürmektedir. Dünya sistemini ekonomik açı-dan giderek bütünleştiren ulusal ve uluslararası işbölümü olağa-

nüstü karmaşık hale gelirken, kapitalist birikim süreci ekonomik büyümeyi motive eden ana itici güç olarak kalır. İşçi hareketlerinin ulusal ekonomiler içerisinde kapitalist mekanizmaların en zararlı etkilerinin bazılarını hafifletmekteki başarısı bir bütün olarak küresel işbölümü içerisindeki eşitsizliklere aktarılmış değildir. Birinci ve Üçüncü Dünyalar ya da Kuzey ve Güney arasındaki bölünmeler geleneksel devletlerin içerisindeki sınıflar arası farklılıkta bulunabileceklerle kıyaslanabilir seviyede kaynak dengesizliklerini içerir. Ancak dünya ekonomisinin karşındaki en acil problemlerden bazılarının kapitalist üretim mekanizmalarından çok endüstriyelizmle ilgili olduğu açıktır. Yani, bunlar bizi yine Marksist teorinin -daha ortodoks şekillerinin-geleneksel yoğunlaşma alanlarının dışına, ekolojik problemlere bakmaya yönlendirir. Endüstriyelizmin ilk etkilerinden beri endüstriyel üretimin insan yaşamının birçok niteliklerini değiştireceğine -mutlaka daha iyiye doğru değil- inananların doğal dünyaya karşı eskisinden farklı bir tutum talep ederek varolduğundan ekolojik hareketler ve kaygılar yeni değildir. Birçok bakımlardan Marx'ın bu konudaki yazıları kesişen birkaç kenara sahip olsa bile, genelde Marx'ın bir endüstriyelizm eleştirmeni olmadığı açıktır. Daha çok, onun için endüstriyelizm doğa güçlerinin insan amaçlarına çevrilmesiyle bir bereketli yaşam vaadi öne sürer. Savaşılması gereken endüstriyel düzenin kendisi değil endüstriyel üretimi örgütlemenin belli bir biçimidir; kapitalizm 20. asır sonu perspektifinden böyle bir görüş, esaslı bir eksiklik olarak sayılmalıdır. Marx'ın endüstriyelizme şükranları 19. yüzyıl bağlamında özellikle Malthus'u reddetmesiyle kolaylıkla anlaşılabilir. Giderek kapsayıcı uluslararası işbölümüne dahil olmuş hayret verici bir nüfus artışı olan dünyada endüstriyel üretimin sürekli büyümesi için gerekli maddi kaynaklara ulaşılma-

sı tek kelimeyle olanaksızdır ve var olanlar da giderek daha fazla zorlanmaktadır.

Ekolojik konulara uyanık bir eleştirel teori yalnızca dünya kaynaklarının tükenmesine olan ilgiyle sınırlı kalmamalı -bu bakımdan karşılaşılabilecek konular çok büyük olsa da- endüstri yüzünden bozulmaya meyilli bir dizi doğa ilişkisinin değerini de soruşturmalıdır. Şunda anlaşmak gerekir ki, insan ilişkilerinin değiştirilmesi olanaklarını araştırır gibi doğayı "kurtarmayı" çok da fazla umamayız. Şehirleşmenin rolünün anlaşılması böyle bir araştırma için elzemdir. Şehirleşmenin yayılması doğal olarak, inşa edilmiş alanlarda, yaşadıkları çevre anlamında insanları doğadan ayırır. Ancak modern şehirleşme kapitalizm ve endüstriyelizmin en önemli kesişimlerinden bazılarını ifade ederek insanın gündelik toplumsal yaşamının karakterini derinden etkiler.⁽⁴⁶⁾

Son olarak, eleştirel teori, modern kurumların güç aracı olarak izlemeyle ilişkili yönleriyle de anlaşmalıdır. Toplumsal üremenin tepkisel gözetimi olarak anlaşılan izleme, hem modern çağın dünya sistemlerinin pekişmesi için ve hem de devletlerin dahili düzeni için önemli hale gelmiştir. Bir güç kaynağı olarak onun rolünün oluşturduğu soruların önemi öngörülebilir gelecekte yalnızca artar. Yoğunlaşmış izleme ve totaliter eğilimler çok yakından bağlantılıdır. Bu, idari güç ve çoğulculuk da eşit derecede bağlantılı olduğu için bizi umutsuzluğa götürmesi gereken bir şey değildir. Devletlerin idari gücünün genişlemesiyle politik baskı arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Devletler ne kadar etkin "hükmetmek" isterse, çoğulcu katılım biçiminde o kadar karşı-denge olasılığı mevcuttur. Ancak dünya sisteminde ulus-devletin belirgin hakimiyeti içerisinde bunun demokratik şekilde düzenlenmiş bir dünya hükümeti oluşumuna götürmesi ola-

nağı tamamen uzak görünmektedir. Eğer bu kitapta konuşlandırılan argümanlar geçerliyse yerkürenin giderek toplumsal bütünleşmesi yeni başlayan bir politik birliğin işareti değildir.

NOTLAR

Aşağıdaki kitaplara notlar boyunca yazar tarafından kısaltılmış biçimde gönderi yapılmıştır:

Central Problems in Social Theory (Londra: Hutchinson, 1977) - CPTS.

New Rules of Sociological Method (Londra: Hutchinson, 1976) - NRSM.

Studies in Social and Political Theory (Londra: Hutchinson, 1977) - SSPT.

The Class Structure of the Advanced Societies (Londra: Hutchinson, 1979; düzeltilmiş baskı, 1981) - CSAS.

A Contemporary Critique of Historical Materialism (Londra: Macmillan, 1981) cilt I - CCHM, cilt I.

Profiles and Critiques in Social Theory (Londra: Macmillan, 1982) - PCST.

The Constitution of Society (Cambridge: Polity Press, 1984 - CS.

1 DEVLET, TOPLUM VE MODERN TARİH

1. CPST, bölüm 2; CS, değişik yerlerde.
2. Daha tam bir sergileme için CPST, bölüm 3'e bakınız.
3. K. Marx, 'Preface to 'A Contribution to the Critique of Political Economy', K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume* (Londra: Lawrence ve Wishart, 1968; Kıyasla:CPST, bölüm 3.
4. CS, bölüm 5.
5. Özellikle CCHM,cilt I, bölüm 3, 4 ve 5; CS bölüm 4 ve 5'e bakınız.
6. NRSM, bölüm 3
7. Talcott Parsons, 'On the Concept of Political Power' *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107, 1963.
8. CPTS, s. 91 devamı.
9. CSAS, s. 156-62.
10. CS, bölüm 5.
11. Aynı eser, s. 14 devamı.
12. CPST, s. 88-94.
13. Aynı eser.
14. G. W. F. Hegel, *The Phenomenology of Spirit* (Oxford: Clarendon Press, 1977), s. 126.
15. CPST, bölüm 2; CS, bölüm I ve değişik yerlerde.
16. Bu konuda Lévi Strauss ve Sartre arasındaki meşhur tarihin doğası hakkındaki tartışmaya bakınız. Özet yorum için, Kıyasla: Claude Lévi-Strauss: 'Reponses à quelques questions', *Esprit*, 31, 1963.
17. CS bölüm 3 ve değişik yerlerde. Simmel'in bu konulardaki belirlemelerinin okunması hâlâ yararlı olabilir. Onun *Soziologie*'sindeki (Leipzig: Duncker ve Humbolt, 1908) 'Der Raum und die raumlichen Ordnungen der Gesellschaft'a bakınız.
18. CPST, s. 84-5.
19. CCHM, cilt I, s. 97-100. Ancak Jane Jacobs'un çalışmasının bazı bakımlardan eleştiri-

rilmesi burada özellikle önemlidir.

20. Bu kitapta 'şiddet'i Bourdieu ve diğerleri tarafından ona atfedilen çok daha geniş anlamda değil düz anlamıyla kullanıyorum. 'Şiddet araçlarının kontrolü'nden kastım güç kullanımıyla insan vücuduna fiziksel zarar verme yetenekleri üzerindeki kontroldür.

21. CCHM, s. 140-56.

22. CS, s. 166 devamı.

23. Emile Durkheim: *Professional Ethics and Civil Morals* (Londra: Routledge, 1957), s. 79-80.

24. Kıyasla: A. Giddens, 'The Nation State and Violence', Walter W. Powell ve Richard Robbins, *Conflict and Consensus* (New York: Free Press, 1984).

25. Max Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978), cilt 1, s. 56.

26. Aynı eser, s. 55.

27. Aynı eser, s. 54.

28. CPST, s. 81-111; CCHM, cilt 1, s. 46-8.

29. G. W. F. Hegel, *The Philosophy of Right* (Londra: Bell, 1896), bölüm 261.

30. Janowitz ilk dört Dünya Sosyoloji Kongresi'nde askeri kurumlar ve savaş konularının tartışılmadığını belirtir. 1962'de Washington'da yapılan Beşinci Dünya Kongresi'nde politik sosyoloji bölümünde yeni uluslarda askeriye'nin rolü üzerine tek bir bildiri sunulmuştur. Ancak 1964'te "Profesyonel Askeriye ve Militarizm" hakkında özel bir bölüm kurulmuştur. Morris Janowitz, *Armed Forces and Society* (Lahey: Mouton, 1968), s. 15. Kıyasla: Ayrıca CCHM, cilt 1, s. 177-82'deki tartışmalarım.

31. Herbert Spencer, *The Evolution of Society*, Robert L. Carneiro tarafından redakte edilmiştir, (Chicago: University of Chicago Press, 1967), s. 61. Spencer modern toplumların hâlâ askeri toplum ve endüstriyelizm arasındaki geçiş döneminde olduğunu kabul eder. Bu yüzden, 'medeniyetimizin geçiş döneminde bazı kabalıkların sürdürülmesi gerektiğini' ve 'ulusal düşmanlıkların güçlü ve ulusal savunma bir gereklilik iken bu yarı-askeri disiplinde bir uygunluğun mevcut' bulunduğunu savunur. Ama ayrıca, 'savaşın endüstriyel ilerleme üzerindeki doğrudan etkisi baskıcı' olduğundan bunun daha uzun vadede süremeyeceğini de açıklar. H. Spencer, *The Study of Sociology* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961), s. 172, 173 ve 179'a bakınız.

32. E. Durkheim, *Socialism* (New York: Collier, 1962), s. 80-105

33. E. Durkheim, *Professional Ethics & Civic Morals*, s. 53.

34. Aynı eser, s. 74.

35. Engels'ten Marx'a, 7 Ocak 1858, K. Marx ve F. Engels, Werke (Berlin: Dietz Verlag, 1963), cilt 24, s. 252.

36. Bu konular üzerindeki en faydalı genel kaynak B. Semmel, *Marxism and the Science of War* (Oxford: Oxford University Press, 1981) Kıyasla: Salomon F. Bloom, *The World of Nations* (New York: Oxford University Press, 1941), s. 11-32.

37. K. Marx ve F. Engels, *The Communist Manifesto*, Marx & Engels, *Selected Works in One Volume*, s. 38-9.

38. Bloom, *The World of Nations*, s. 206-7. Ayrıca Gallie'nin yorumlarına bakınız, W. B.

- Gallie, *Philosophers in Peace and War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978) bölüm 4.
39. Felix Gilbert, *The Historical Essays of Otto Hintze* (New York: Oxford University Press, 1975), s. 183. Ancak Hintze Gumphowicz ve Ratzenhofer'ın toplumsal Darwin'ciliğini eleştirir. Ayrıca Jacques Novicow, *La guerre et ses prétendus bienfaits* (Paris: Alcan, 1894).
40. Aynı eser.
41. Weber'in bu konudaki görüşlerinin anlaşılması için esaslı kaynak Wolfgang J. Mommsen, *Max Weber und die deutsche Politik, 1890-1920* (Tübingen: Mohr, 1959).
42. Kıyasla: 'Max Weber on facts and values', SSPT.
43. CCHM, cilt I, bölüm 9
44. Örneğin Bob Jessop'un *The Capitalist State* (Oxford: Martin Robertson, 1982)'de verilen araştırmaya bakınız.
45. Modern devletlerin şekillenmesinde güç ve şiddete özel vurgu yapan Barrington Moore'un klasik olmuş çalışması, *The Social Origins of Democracy and Dictatorship* (Harmondsworth Penguin 1969) ile zıttır.
46. Reinhard Bendix, *Kings or People* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 16
47. Aynı eser, s. 4.
48. PCST'de 'From Marx to Nietzsche? *The new conservatism, Foucault, and Problems in contemporary political theory*'e bakınız.
49. Bernard-Henry Lévy, *Barbarism With a Human Face* (New York: Harper 1977).
50. CCHM, cilt I, bölüm 8.
51. Özellikle CS, bölüm 5'e bakınız. •
52. CCHM, cilt I, s. 76-81.
53. Ernest Gellner, *Thought and Change* (Londra: Weidenfeld, 1964), s. 12-13. Kıyasla: CS bölüm 5.
54. CCHM, cilt I, bölüm 3 ve değişik yerlerde

2 GELENEKSEL DEVLET: TAHAKKÜM VE ASKERİ İKTİDAR

1. 'Modern olmayan' toplumlar terimini ayrıca CCHM cilt I'de kullandığım 'kapitalist olmayan'a tercihan kullanacağım. Bunlardan ikincisini geleneksel 'kapitalist öncesi'nden ayrılmak için kullandım, çünkü kapitalist toplumlar uzun bir zaman diğer tür toplumlarla aynı anda varolmuştur. Ancak 'kapitalist olmayan', endüstrileşmiş devlet sosyalist toplumların pek de isabetli olmayan biçimde kabilesel ve sınıflara bölünmüş toplumlarla aynı kategoriye ait olduğunu öne sürebilir.
2. S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires* (Glencoe: Free Press, 1963). H. J. M. Claessen ve Skalnik, *The Early State* (Lahey: Mouton, 1978) ile kıyaslayınız.
3. Carl H. Kraeling ve Robert M. Adams'ın *City Invincible* (Chicago: University of University of Chicago Press, 1960)'daki John A. Wilson, 'Egypt through the New Kingdom'. Çoğu göçebe devletlerin hâlâ bölgesel yakın ilişkileri bulunduğu vurgulanmalıdır. 'Göçebelik, geniş ancak gelenek, anlaşmalar ya da rakip veya akraba gruplarla olan yazısız anlaşmalarla sınırlanmış bir alan üzerindeki örgütlü hareketlilik.' Jean-Paul Roux, *Les*

treaditions des nomades (Paris: Maisonneuve, 1970), s. 37.

4. Gideon Sjoberg, *The Preindustrial City* (Glencoe: The Free Press, 1960), s. 5.

5. Aynı eser, s. 95 devamı.

6. Weber, *Economy & Society*, cilt.2, s. 1222.

7. Sjoberg, *The Preindustrial City*, s. 67

8. Paul Wheatley, *The Pivot of the Four Quarters* (Edinburg: Edinburgh University Press, 1971).

9. Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 1222.

10. Aynı eser, s. 1223.

11. Aynı eser, s. 1229 ve ayrıca M. Weber, *The Religion of China* (Glencoe: Free Press, 1964)'e bakınız.

12. Wittfogel, *Oriental Despotism*; Louis Baudin, *A Socialist Empire. The Incas of Peru* (Princeton: Van Nostrand, 1961).

13. Bkz Alfred Métraux, *The History of the Incas* (New York: Schocken, 1970).

14. Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 1402.

15. Aynı eser.

16. Aynı eser, s. 1044-5.

17. Kıyasla: W. M. F. Petrie, *Social Life in Ancient Egypt* (Londra: Constable 1923); J. E. M White, *Ancient Egypt* (Londra: Allen Wingate, 1952); William F. Edgerton, 'The question of feudal institutions in ancient Egypt', Rushton Coulborn, *Feudalism in History* (Princeton: Princeton University Press, 1956).

18. Robert Griffeth ve Carol G. Thomas, *The City-State in Five Cultures* (California: Santa Barbara, 1981).

19. Aynı eser, s. 186

20. Aynı eser, s. 190. Kıyasla: ayrıca Robert J. Braidwood & Gordon Willey, *Courses Toward Urban Life* (Chicago: Atidine, 1962); M. E. L. Mallowan 'The development of cities: from Al Ubaid to the end of Uruk' *The Cambridge Ancient History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970) cilt I.

21. Kıyasla: CCHM, cilt I s. 94-5.

22. Kıyasla: Bloomfield: 'Yazı lisan değil yalnızca görsel işaretler yoluyla lisanı kaydetme yoludur' L. Bloomfield, *Language*. (New York: Allen & Unwin, 1933), s. 21

23. Jacques Derrida, *Of Grammatology* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1974) ve diğer çalışmaları.

24. Özellikle Paul Ricoeur, *Hermeneutics & the Human Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); ve ayrıca John B. Thompson, 'Action, ideology and the text', *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984). Buradaki tartışmamda özellikle Thompson'un bildirisine borçluyum.

25. E. Benveniste, *Problems in General Linguistics* (Florida: University of Miami Press, 1971).

26. Thompson, 'Action, ideology and the text'.

27. Roy Turner, 'Words, utterances and activities', *Ethnometodology* (Harmondsworth: Penguin 1974).

28. P. Ricoeur, 'The model of the text: meaningful action considered as a text' *Hermeneutics and the Human Sciences*, s. 201).
29. Kiyasla: Paul Ziff, *Semantic Analysis* (Ithaca: Cornell University Press, 1960).
30. P. Ricoeur: 'What is a text? Explanation & Understanding' *Hermeneutics and the Human Sciences*.
31. I. J. Gelb, *A Study of Writing* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1952), bölüm 1. Ayrıca S. N. Kramer'in, *From the Tablets of Sumer* (Indian Hills: Colorado University Press, 1956).
32. Gelb, *A Study of Writing*, s. 60 devamı.
33. Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 83. Bu kitap iktidar üzerine yazılarla ilgili sorular için temel bir kaynaktır.
34. A. H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica* (Oxford: Oxford University Press, 1947) cilt 1, s. 1.
35. Goody, *The Savage Mind*, s. 86.
36. D. J. Wiseman, 'Books in the Ancient Near East and in the Old Testament', P. R. Ackroyd, C. F. Evans ve G. W. H. Lampe, *The Cambridge History of the Bible* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963) cilt 1, s. 45.
37. Edward McNall Burns ve Philip Lee Ralph, 'The Civilisations of the Nile', *World Civilisations* (New York: Norton, 1974).
38. Michael Foucault, *Discipline and Punish* (Londra: Allen Lane, 1977).
39. Wittfogel, *Oriental Despotism*.
40. Edmund Leach, 'Hydraulic society in Ceylon', *Past and Present*, 15, 1959).
41. Wolfram Eberhard, *Conquerors and Rulers* (Leiden: Brill 1970).
42. I. E. S. Edwards, *The Pyramids of Egypt* (Baltimore: Max Parrish, 1962); A. W. Shorter, *Everyday Life in Ancient Egypt* (Londra: Marston & Co., 1932).
43. Bu konuda Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 1168 devamı. bakınız.
44. F. Ratzel, *Anthropogeographie* (Stuttgart: 1882); *Politische Geographie* (Berlin: R. Oldenbourg, 1897).
45. F. Ratzel, *Politische Geographie*, s. 584 devamı. ayrıca Kiyasla: J. Ancel, *Les frontières* (Paris: Gallimard, 1938).
46. J. R. V. Prescott, *Boundaries and Frontiers* (Londra: Croom Helm, 1978) bölüm 2.
47. Aynı eser, s. 40 devamı.
48. G. W. B. Huntingford, *The Galla of Ethiopia* (Londra: Hakluyt Society 1955), s. 116.
49. Owen Latimore, *Inner Asian Frontiers of China* (New York: Oxford University Press, 1940); J. Baradez, *Fossatum Africae* (Paris: Arts et Metiers, 1949); R. G. Collingwood, *Roman Britain* (Oxford: Clarendon Press, 1932).
50. Baradez, *Fossatum Africae*.
51. Irfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India* (Londra: Asia Publishing House 1963).
52. Eberhard, *Conquerors & Rulers*.
53. H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (Londra: Oxford Uni-

versity Press, 1950), cilt 1, s. 209.

54. John H. Kautsky, *The Politics of Aristocratic Empires* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982), s. 120. Kıyasla: ayrıca geleneksel toplumsal düzenlerde ' "toplum" terimi yöneticileri ülkede dikkate değer kişiler olduklarından "sosyete"yi oluştururken halkın kendisi parçalanmış tebalar halinde yaşadığı için ancak zorlukla kullanılır' diyen Reinhard Bendix, *Nation Building and Citizenship* (Berkeley: University of California Press, 1977), s. 401. bakınız.

55. Devletin 'savaş teorisi' denen şeyin yeni bir tartışması için Claessen ve Skalknik, *The Early State* bakınız.

56. Marvin Harris, *Cannibals and Kings* (Londra: Fontana, 1978), s. 41.

57. Kıyasla: K. F. Otterbein, *The Evolution of War* (New Haven: Human Relations Area Files Press, 1970).

58. Harris'in ortaya koyduğu gibi, avcılar ve toplayıcılar dahil neredeyse bütün küçük toplumlar, 'savaşçı timlerinin birbirini kasten öldürmeye çalıştıkları bir şekil gruplar arası savaş sürdürürler'. Bkz: Harris, *Cannibals and Kings*, s. 41; Kıyasla: Quincy Wright, *A Study of War* (Chicago: University of Chicago Press, 1965), bölüm 6; T. Brock and J. Galting, 'Belligerence among the primitives', *Journal of Peace Research*, 3, 1966.

59. William H. McNeill, *The Pursuit of Power* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), s. 1.

60. V. Gordon Childe, *Man Makes Himself* (Londra: Watts, 1956), s. 234.

61. Griffeth and Thomas, *The City-State in Five Cultures*, s. 197.

62. Weber, *The Religion of India* (Glencoe: Free Press, 1958), s. 64.

63. John A. Wilson, *The Burden of Egypt* (Chicago: University of Chicago Press, 1951).

64. Burns and Ralph, 'The Mesopotamian and Persian civilisations', *World Civilizations*, s. 63. Ayrıca bkz: Yigael Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Study* (London: Weidenfeld, 1963), 2 cilt.

65. A. T. E. Olmstead, *History of Palestine & Syria* (New York: Charles Scribner, 1931).

66. Chung-li Chang, *The Chinese Gentry* (Seattle: University of Washington Press, 1955); Wolfram Eberhard, *A History of China* (Londra: Routledge, 1950); John K. Fairbank, *Chinese Thought and Institutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1959).

67. CCHM, cilt 1, bölüm 7.

68. Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 980 devamı.

69. Kıyasla: Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels* (Manchester: Manchester University Press, 1959). Kıyasla: Ayrıca Philip A. Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China* (Cambridge: Harvard University Press, 1970), bölüm 1.

70. Kautsky, *Aristocratic Empires*, s. 73 ve 150.

71. Michael Rawdin, *The Mongol Empire: its Rise and Legacy* (New York: Free Press, 1967).

72. Robert G. Wesson, *The Imperial Order* (Berkeley: University of California Press, 1967), s. 248. Kıyasla: Ayrıca G. H. Stevenson, *Roman Provincial Administration* (Oxford: Basil Blackwell, 1949); Jules Toutain, *The Economic Life of the Ancient World* (Londra: Kegan Paul, 1930).

73. Uygulamada bu neredeyse anlamsız olsa bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kutsal Ya-

sası'nın Sultan'dan yüksek olduğu varsayılıyordu.

74. Nevin O. Winter, *The Russian Empire of Today & Yesterday* (Londra: Simpkin, 1914) s. 440.

75. W. T. De Bary, 'Chinese despotism and the Confucian Ideal: A seventeenth-century View', *Fairbank, Chinese Thought and Institutions*.

76. Joseph Needham, *Science & Civilisation in China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1954), cilt 1.

77. K. Marx, 'The British Rule in India', Shlomo Avineri (ed.), *Karl Marx on Colonialism and Modernisation* (New York: Doubleday, 1968.)

78. Weber, *The Religion of China*, s. 91 ve 93; ayrıca bkz: Eberhard, *A History of China*, s. 64 devamı.

79. T. J. A. Le Goff ve D. M. G. Sutherland, 'The revolution and the rural community in eighteenth-century Brittany' *Past and Present*, 62, 1974, s. 97.

3 GELENEKSEL DEVLET: BÜROKRASİ, SINIF VE İDEOLOJİ

1. Wesson, *The Imperial Order*, s. 116

2. C. Hucker, 'The Tung-Lin movement of the Late Ming Period', *Fairbank, Chinese Thought and Institutions*.

3. Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 1032-8.

4. Wittfogel, *Oriental Despotism*, s. 302-3.

5. Bu bir zamanlar benim savunduğum görüştü. Bkz: CSAS, s. 132-8 ve değişik yerlerde.

6. S. Wells Williams, *The Middle Kingdom* (New York: Wiley, 1879) cilt I, s. 354-6.

7. Marx & Engels: 'The Communist Manifesto', s. 35. Engels daha sonra buna şu çekinceyi eklemiştir 'yani, burada tartışılan görüş açısından tüm yazılı tarih iddianın özünde hiçbir şeyi değiştirmez.

8. Kıyasla: CCHM, cilt. I, s. 105-8.

9. Eric Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: Harper, 1969), s. 279.

10. Kautsky, *Aristocratic Empires*, s. 281-92.

11. W. Eberhard, *Das Toba-Reich Nordchinas*. (Leiden: Brill, 1949). Kautsky görüşümce yanlış olarak, Çin tarihinin ilgili döneminde ticarete önemli bir hızlanma olduğunu iddia ederek tüm köylü ayaklanmalarını ticarileşmeyle ilişkilendirmeye çalışır.

12. Eberhard, *Conquerors & Rulers*, s. 89 devamı.

13. Kıyasla: CCHM, cilt I, s. 220 devamı.

14. Bu hususu Michael Mann, 'States, ancient and modern', *Archives européennes de sociologie*, 18, 1977 ortaya koymuştur.

15. CS, bölüm 4.

16. Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Londra: Victor Gollancz, 1945).

17. CCHM, cilt I, bölüm 5.

18. Jacques Soustelle, *Daily Life of the Aztecs on the Eve of the Spanish Conquest* (Stanford: Stanford University Press 1970).

19. Özellikle K. Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973), s. 107 devamı.

20. Eğer koşullarda bir aykırılık değilse. Örneğin bkz: Wolf, *Peasant Wars*, s. 10-11, 'köylülüğü' ürünlerinin bir kısmını hükmeden gruba aktarmak zorunda olan tarım işçileri olarak tanımlar.
21. K. Marx ve F. Engels, *The German Ideology* (Londra: Lawrence and Wishart, 1965), s. 61.
22. Kıyasla: Lorge Lerrain, *Marxizm & Ideology* (Londra: Mc Millan, 1983).
23. Soustelle, *Daily Life of the Aztecs*, s. 100-1.
24. B. P. Lamb, *India: a World in Transition* (New York: Praeger, 1963), s. 26-7.
25. Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 472-80.
26. Aynı eser, s. 431.
27. Arthur F. Wright, *The Confucianist Persuasion* (Stanford: Stanford University Press, 1960).
28. Kung-chuan Hsiao, *Rural China, Imperial Control in the Nineteenth Century* (Seattle: University of Washington Press, 1960).
29. Roma'daki hadımların rolü hakkında, bkz: A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire* (Oxford: Basil Blackwell, 1964), cilt II, s. 570 devamı.
30. Edward Gibbon, *The Decline & Fall of the Roman Empire* (New York: Modern Library, 1932), cilt I, s. 102 devamı.
31. Gordon Tullock, *The Politics of Bureaucracy* (Washington: Public Affairs Press, 1965), s. 215-16.
32. K. Marx, *Capital*, cilt I (Londra: Lawrence & Wishart, 1970), s. 376.
33. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty* (Oxford: Clarendon Press, 1956), s. 76.
34. Kautsky, *Aristocratic Empires*, s. 247'de verilen hesaplamalar.
35. Li Chien-nung, *The Political History of China, 1840-1928* (Princeton: Van Nostrand, 1956), s. 43.
36. Albert H. Lyber, *The Government of the Ottoman Empire* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1963), s. 29.
37. Kıyasla: M. Frederick Nelson, *Korea & the Old Order in Eastern Asia* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1946), s. 84 devamı.
38. Kıyasla: Jeremy A. Sabloff & C. C. Lamberg-Karlovsky, *Ancient Civilisation and Trade* (Alberquerque: University of New Mexico Press, 1975); Robert M. Adams, 'Anthropological perspectives on ancient trade', *Current Anthropology*, 15, 1974.
39. Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer* (New York: Anchor, 1959).

4 MUTLAKİYETÇİ DEVLET VE ULUS-DEVLET

1. Kıyasla: CCHM, cilt I, s. 182-6
2. Tabiidir ki, böyle bir ifade daha ayrıntılı tartışmayla uzun biçimde incelenmesi gereken, tarihçiler tarafından üzerinde anlaşılmamış bir dizi karmaşık meseleyi kabaca bir kenara iter. Eskimiş olsa da, muhtemelen İngilizce olarak en kullanışlı genel tartışma hâlâ Rushton Coulborn, (Princeton University Press, 1956). cf ayrıca Owen Lattimore 'Feudalism in History' *Past and Present*, 12, 1957; F. Cheyette, *Lordship and Community Fe-*

udalism in History in Mediaeval Europe (New York, 1968).

3. Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: New Left Books, 1974), ve *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974).
4. Maurice Ashley, *The Golden Century, Europe 1598-1917* (Londra: Weidenfeld, 1969), s. 217.
5. Geoffrey Barraclough, *European Unity in Thought & Action* (Oxford: Basil Blackwell, 1963), René Albrecht-Carré, *The Unity of Europe: an Historical Survey* (Londra: Secker & Warburg, 1966).
6. Kıyasla: Meinecke, *Der Idee der Staatsräson* (Berlin: R. Oldenbourg, 1924).
7. E. M. Satow, *A Guide to Diplomatic Practice* (Londra: Longman, 1922); Garret Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (Londra: Jonathan Cape, 1955).
8. G. N. Clark, *The Seventeenth Century* (Oxford: Clarendon Press, 1947), s. 135.
9. A. Sorel, *L'Europe et la révolution française* (Paris: E. Plon, 1885), cilt 1, s. 33-4. Kıyasla: 'Meta-diplomatik'in - daha evvelki devlet biçimlerinde bilinmeyen bir şekilde devletlere bireysellik atfedilmesi- ortaya çıkması üzerine, C. A. W. Manning, *The Nature of International Society* (Londra: Bell, 1962).
10. Kıyasla: Meinecke, *Der Idee der Staatsräson*.
11. Clark, *The Seventeenth Century*'de alıntı.
12. Aynı eser, s. 141 devamı.
13. Aynı eser, s. 144.
14. Roger Lockyer, *Hapsburg and Bourbon Europe 1470-1720* (Londra: Longman, 1974).
15. Clifford Geertz, *Local Knowledge* (New York: Basic Books, 1983).
16. 'Batı' terimi tabii oldukça yeni türemiştir, ve İngilizce konuşan yazarlar tarafından geniş olarak kullanılmadan önce Kıta'nın yazarlarınca (özellikle Alman) tutulmuştur.
17. Bu, tabii her halükârda çok daha kritik tartışmalara konu olmuş bulunan Wallerstein'in 'dünya sistem teorisi' formülasyonuna itiraz anlamındadır (s. 161-171'deki tartışmaya bakınız).
18. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, s. 39 ve 29. Anderson der ki, diplomasi 'çağın en büyük kurumsal buluşlarından birisiydi' ve 'bunun ortaya çıkışıyla Avrupa'da uluslararası bir devlet sistemi doğmuştur.'(s. 37).
19. Bkz: Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 2 cilt, özellikle cilt 2, s. 286 devamı.
20. Clark, *The Seventeenth Century*, s. 219, Kıyasla: Betrand de Jouvenel, *Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957).
21. Kıyasla: C. B. Macpherson, 'A political theory of property' *Democratic Theory: Essays in Retrieval* (Oxford: Clarendon Press 1973), s. 125 devamı.
22. Kıyasla: Christopher Hill, *The World Turned Upside Down* (Londra: Temple Smith, 1972).
23. *Staat und Verfassung* (Göttingen: Vandenhoeck, 1962), s. 264 devamı.
24. John C. Rule, *Louis XIV and the Craft of Kingship* (Columbus: Ohio State University Press, 1969).
25. Lockyer, *Hapsburg and Bourbon Europe*, s. 481-2.

26. K. Marx, 'The civil war in France', *Marx & Engels, Selected Works*, s. 289.
27. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, s. 18.
28. F. Church, *The Greatness of Louis XIV, Myth or Reality?* (Boston, Mass: Heath, 1959), s. 47.
29. Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1780* (Paris: SEUPEN, 1960), s. 13 devamı.
30. Gianfranco Poggi, *The Development of the Modern State* (Londra: Hutchinson, 1978), s. 73. Poggi'nin mutlakiyetçi devlette hukukun gelişimi tartışması kısa olsa da örnektir.
31. Weber, *Economy & Society*, cilt 2, s. 800-2.
32. Kıyasla: Vinogradoff, *Roman Law in Mediaeval Europe* (Londra: Harper, 1909).
33. Preston King, *The Ideology of Order* (Londra: Allen & Unwin, 1974), s. 75.
34. Kıyasla: Klaus Doerner, *Madmen and the Bourgeoisie* (Oxford: Basil Blackwell, 1981).
35. Sean McConville, *A History of English Prison Administration* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981), s. 31 devamı.
36. Doerner, *Madmen and the Bourgeoisie*, s. 15-16.
37. Clark, *The Seventeenth Century*, s. 98.
38. Trevor Aston, *Crisis in Europe 1560-1660* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1965). Tabii 'genel kriz' teması sonraki literatürde aşırı derecede tartışılmıştır.
39. Fransa'da 17. yüzyılın başları için asıl kaynak A. D. Lubinskaya, *French Absolutism: The Crucial Phase, 1620-29* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968) bölüm 3 ve 5.
40. E. N. Williams, *The Ancien Regime in Europe* (Londra: Bodley Head, 1970), s. 2 ve 14.
41. C. Tilly, 'Reflections on the history of European state-making', *The Formation of National States in Europe* (Princeton University Press, 1975), s. 38. redakte edilmiş cildinde.
42. Clark, *The Seventeenth Century*, s. 155 devamı.'de güzel bir şekilde incelenmiştir.
43. Frank E. Kiernan ve John K. Fairbank, *Chinese Ways in Warfare*, (Cambridge Mass: Harvard University Press, 1974). Özellikle şu makaleye bkz: Herbert Franke, 'Siege and defence of towns in Mediaeval China'.
44. Charles O. Hucker, *Chinese Government in Ming Times: Seven Studies* (New York: Columbia University Press, 1969). William H. McNeill, *The Pursuit of Power* (Oxford: Basil Blackwell, 1983) bölüm 2'de Çin askeri gücünün çok faydalı bir araştırması görülür.
45. Kıyasla: Kautsky, *Aristocratic Empires*, bölüm 2-3.
46. Charles W. C. Oman, *The Art of War in the Middle Ages, 375-1515* (Ithaca: Cornell University Press, 1953). Ayrıca bkz: Sidney Toy, *A History of Fortification from 3000 BC to 1700* (Londra: Heinemann, 1955).
47. L. T. White, *Mediaeval Technology and Social Change* (Oxford: Clarendon Press, 1962), bölüm I.
48. Samuel E. Finer, 'State-and nation-building in Europe: the role of the military'; Tilly (ed.), *The Formation of National States*, s. 103.
49. Silahların mekanizasyonu bunun 'savaş lojistiği'ne uygulanmasından asırlarca önce-

- dir. Atlar ve insan adelesi Britanya ordusunun Cephe'ye cephaneden fazla ton yulaf ve saman sevk ettiği 1. Dünya Savaşı'nda bile askeri taşımacılığın temeli olarak kaldı. Ortalama piyade eri uygarlık tarihi boyunca günde oniki ilâ onsekiz milden fazla yürüyememiş ve iki haftalık tayın dahil yaklaşık seksen pounddan fazla taşıyamamıştır. Kıyasla: S. L. A. Marshall, *The Soldier's Load and the Mobility of a Nation* (Washington: Combat Forces Press, 1950).
50. Theodore Ropp, *War in the Modern World* (Westport: Greenwood, 1959).
51. Pitrim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics* (New York: American Book Company, 1937), cilt 3.
52. Ropp, *War in the Modern World*, s. 7.
53. Geoffrey Parlier, 'The "military revolution" 1550-1660- a myth?', *Journal of Modern History*, 48, 1976, s. 206).
54. Bernard Brodie, *A Guide to Naval Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1958).
55. Garret Mattingly, *The Defeat of the Spanish Armada* (Londra: Jonathan Cape, 1959).
56. McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 100. Ayrıca bkz: Carlo M. Cipola, *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700* (Londra: Collins, 1965).
57. Kıyasla: Jean Gimpel, *The Mediaeval Machine* (Londra: Victor Gollancz, 1977).
58. Deyim Clark, *The Seventeenth Century*, s. 65'ten.
59. Lewis Mumford, *The Myth of the Machine* (Londra: Secker & Warburg, 1967), ve *The Pentagon of Power* (Londra: Secker & Warburg 1971).
60. Maury D. Feld, *The Structure of Violence* (Beverly Hills: Sage, 1977), s. 6 devamı. ayrıca bkz: Jacques van Doorn, *The Soldier and Social Change* (Beverly Hills: Sage, 1975), s. 9 devamı.
61. Van Doorn, *The Soldier and Social Change*, s. 11.
62. Feld, *The Structure of Violence*, s. 7.
63. Foucault, *Discipline and Punish*.
64. Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1957), s. 20.
65. Konuyla ilgili klasik çalışma R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger* (Jena, 1896). W. Sombart'ın *Krieg und Kapitalismus* (Duncker and Humbolt, Münih, 1913) ana fikirlerinden bazıları artık gözden düşmüş olsa da açıklayıcılığını sürdürmektedir. İyi bilinen bir eleştiri için, bkz: J. U. Nef, *War and Human Progress* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1950). Kıyasla: ayrıca J. M. Winter, 'The economic and social history of war', *War and Economic Development* (Cambridge University Press, 1975).
66. CCHM cilt I s. 190-6'da sunulan tartışmayı özetliyor.
67. Frederick Barth, *Ethnic Groups and Boundaries* (Bergen: Universitäts-für Paget, 1969).
68. John A. Armstrong, *Nations Before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982), s. 5.
69. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty* (Oxford: Clarendon Press, 1956).
70. Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (Londra: Methuen, 1982), s. 26 devamı.

71. G. W. S. Barrow, *Feudal Britain* (Londra: Arnold 1956), s. 410 devamı.
72. Albert C. Baugh, *A History of the English Language* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1951).
73. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 44-5.
74. E. Kedourie, *Nationalism* (Londra: Hutchinson, 1961).
75. Kıyasla: S. B. Jones, *Boundary Making: a Handbook for Statesmen* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace Monograph, 1945).
76. Prescott, *Boundaries and Frontiers*, s. 65.
77. CCHM, cilt I, s. 190.

5 KAPİTALİZM, ENDÜSTRİYELİZM VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

1. Kıyasla: 'Four myths in the history of social thought', SSPT.
2. Stephen Kalberg, 'Max Weber's universal-historical architectonic of economically-oriented action', in Scott McNall, *Current Perspectives in Social Theory*, cilt 4, 1983, s. 266 devamı.; Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 100 devamı.
3. Farklı bir teorik bakış noktasından, Parsons ve Luhmann paralel bir fikir geliştirmiştir. Onlar için para aşında, çakışan diğer araçlarla birlikte 'bir iletişim aracı'dır. Bkz: Niklas Luhmann, *Trust and Power* (Chichester: Wiley, 1979), bölüm 3; ve özellikle, Parsons: 'On the Concept of Political Power'.
4. Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 101-2.
5. Aynı eser, s. 102. İlgili pasajda Weber hem para-öncesi sistemleri hem de paranın lağvedilmesi sosyalist teorilerini tartışır. Weber'in gözünde modern ekonomik ortamda tamamen uygulanamaz olan koşulun 'irrasyonel' yönü çeşit olarak ikincisinden bahseder.
6. Kıyasla: Paul Einzig, *Primitive Money* (Oxford: Pergamon Press, 1966), kısım 4.
7. Aynı eser. s. 447.
8. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London: Allen and Unwin, 1976), s. 17 devamı.
9. Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 165.
10. Aynı eser., Ayrıca bkz: *General Economic History* (New York: Collier, 1961), s. 232-3.
11. Aynı eser., s. 163.
12. Aynı eser., s. 83-4.
13. Weber, *General Economic History*, s. 231.
14. Aynı eser., s. 224-5.
15. K. Marx, *Capital* (Londra: Lawrence & Wishart, 1970), cilt I, s. 715.
16. Aynı eser., s. 714
17. Aynı eser., s. 713
18. Aynı eser., s. 714
19. Kıyasla: CCHM, cilt I, s. 96 devamı.
20. Aynı eser., bölüm 6.
21. K. Marx: 'Economic & Philosophical Manuscripts', T. B. Bottomore, *Karl Marx, Early Writings* (New York: McGraw-Hill, 1964), s. 189-91.

22. Marx, *Capital*, cilt I, s. 96.
23. Bu hususta daha ileri tartışma için bkz: CCHM, cilt I, bölüm 2-5.
24. Özellikle bkz: Karl Polanyi, *The Great Transformation*.
25. Kıyasla: CCHM, cilt I, s. 113 devamı.
26. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Oxford: Oxford University Press, 1976), s. 11.
27. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966), s. 105.
28. Keith Tribe, *Genealogies of Capitalism* (Londra: Mcmillan, 1981), s. 106.
29. Kıyasla: 'Four myths in the history of social thought', SSPT.
30. Kıyasla: Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management* (Londra: Arnold, 1965).
31. Marx, *Capital*, cilt I, s. 371 devamı.
32. Weber, *General Economic History*, bölüm 27.
33. Kıyasla: CCHM, cilt I, bölüm 6.
34. Bu konulardan bazılarının tartışması için (şimdi koymak istediğim şekilde tamamen aynı biçimde ifade edilmemiştir) bkz: CSAS, bölüm 3 ve değişik yerlerde.
35. CCHM, cilt I, s. 110 devamı.
36. Harry Braverman, *Labour and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1967).
37. CCHM, bölüm I, bölüm 5.

6 KAPİTALİZM VE DEVLET: MUTLAKİYETTEN ULUS-DEVLETE

1. Joseph Schumpeter, 'The Crisis of the tax state', Alan T. Peacock et.al., *International Economic Papers* (New York: Mcmillan, 1954).
2. Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 328 devamı.
3. Weber, *General Economic History*, s. 251.
4. Weber, *Economy & Society*, cilt I, s. 334-7.
5. Victor M. Perez-Diaz, *State Bureaucracy and Civil Society* (Londra: Mcmillan, 1978). Konuyla ilgili Marx'ın en iyi tartışması için kendi kritik bakış noktası bakımından kesinlikle sınırlı olsa da bkz: S. De Brunhoff, *Marx on Money* (Londra: Pluto Press, 1977). Buradaki tartışmamla bağlantılı faydalı yorumlar şurada bulunabilir: G. K. Ingham, *Capitalism Divided?* (London Mcmillan, 1984). Diğer çalışmalar içerisinde özellikle bkz: R. F. Harrod, *Money* (London: Mcmillan, 1969).
6. Kıyasla: Max Weber, *General Economic History*, s. 258 devamı.
7. Kıyasla: Anthony Cutler, *Marx's Capital and Capitalism Today* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978), cilt 2, s. 30 devamı.
8. Aynı eser. s. 35.
9. Rudolf Braun, 'Taxation, sociopolitical structure, and state building: Great Britain and Brandenburg-Prussia', Tilly, *The Formation of National States*, s. 246.
10. Rudolf Goldscheid: Staat, öffentlicher Haushalt und Gassellschaft', *Handbuch der Finanzwissenschaft* (Tübingen: Möhr, 1926), cilt I, s. 149.
11. CCHM, cilt I, bölüm 6 ve değişik yerlerde.

12. Bunlar belli bir biçimde betimlendiğinde. Bkz. CCHM, cilt I, bölüm 2.
13. Örneğin bkz: CPTS, bölüm 6; CS bölüm 5.
14. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (New York: Academic Press, 1974), bölüm I. Kıyasla: ayrıca Terence H. Hopkins, 'The study of the capitalist world economy: some introductory considerations', Walter L. Goldfrank, *The World-System of Capitalism: Past and Present* (Beverly Hills: Sage 1979).
15. I. Wallerstein, 'Modernisation: Requiescet in Pace', *The Capitalist World Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 133-134.
16. Wallerstein, 'Three paths of national development', aynı eser, s. 39.
17. Aynı eser. s. 41.
18. Wallerstein: 'The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis', aynı eser, s. 19.
19. Wallerstein, 'The rural economy in modern world society', aynı eser, s. 125.
20. Örneğin R. Brenner, 'The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxizm', *New Left Review*, 105, 1977; Theda Skocpol, 'Wallerstein's world-capitalist system: a theoretical and historical critique', ve M. Janowitz 'A sociological perspective on Wallerstein', her ikisi de *American Journal of Sociology*, 82, 1967'den.
21. Kıyasla: T. K. Hopkins ve I. Wallerstein, 'The comparative study of national societies', *Social Science Information*, 6, 1967.
22. I. Wallerstein, 'Dependence in an interdependent world: the limited possibilities of transformation within the capitalist world economy', *The Capitalist World-Economy*, s. 69. Wallerstein'ın daha sonraki çalışmalarında önceki işlevselciliğinden uzaklaşmayı denediğini belirtmek gerekir. Ama bunu gayet ikna edici biçimde yapmıştır. Connel'in dediği gibi, 'Wallerstein tekrar tekrar çatışma ve uygulamadan sözeder, ancak bunu onun daha genel formülasyonlarında hissetmek zordur'. Bkz: R. W. Connell, 'Class formulations on a world scale', *Which Way is Up?* (Sydney: Allen & Unwin, 1983).
23. Kıyasla: CPST, s. 73 devamı.

7 İDARİ GÜÇ, DAHİLİ PASİFLEŞTİRME

1. D. J. Janelle, 'Central place development in a time-space framework', *Professional Geographer*, 20, 1968. Ayrıca Bkz: Don Parkes ve Nigel Thrift, *Times, Spaces and Places* (Chichester: Wiley 1980), bölüm 7.
2. J. Bischoff, *A Comprehensive History of the Woolen and Worsted Manufacturers* (Londra, 1842), s. 428. Bu pasaj yol sisteminin aslında belirttiğinden oldukça daha iyi olduğunu öne süren Derek Gregory tarafından kısmen alınmış ve eleştirilmiştir. Bkz: *Regional Transformation and Industrial Revolution* (Londra: Macmillan, 1982, s. 54-5).
3. Kıyasla: Evitar Zerubavel, *Hidden Rhythms* (Chicago: University of Chicago Press, 1981).
4. Lewis Mumford, *Interpretations and Forecasts* (Londra: Secker & Warburg, 1973).
5. Frank Norris, *The Octopus* (Londra: Grant Richards, 1901), s. 42.
6. Kıyasla: Evitar Zerubavel, *Hidden Rhythms*.
7. Derek Howse, *Greenwich Time and the Discovery of the Longitude* (New York: Oxford

University Press, 1980), s. 121.

8. Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918* (Londra: Weidenfeld, 1983), s. 12.

9. Aynı eser. s. 13.

10. Şekil 2 ve 3 Ronald Abler, 'Effects of space-adjusting technologies on the human geography of the future', Abler et al., *Human Geography in a Shrinking World* (North Scituate: Duxbury, 1975), s. 39 ve 41.

11. Aynı eser. s. 40.

12. Ithiel da Sola Pool, *The Social Impact of the Telephone* (Boston, Mass: MIT Press, 1977).

13. H. A. Innis, *Empire and Communications* (Oxford: Clarendon Press, 1950), s. 7.

14. Gerçi McLuhan'ın öyle yaptığı iddia edilebilir. Daha ciddi ama öğretici bir değerlendirme için özellikle Elisabeth L. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

15. Kıyasla: Anthony Oberschall, *The Establishment of Empirical Social Research in Germany*, (The Hague: Mouton, 1965). Devlet belgelerinin gelişimi için bkz: B. R. Mitchell, *European Historical Statistics, 1750-1970* (New York: Columbia University Press, 1975).

16. Kıyasla: CS, bölüm 6.

17. Foucault, *Discipline and Punish*.

18. Doerner, *Madmen and the Bourgeoisie*, s. 16 devamı.

19. George Rosen, 'The Hospital: historical sociology of a community institution', Eliot Friedson, *The Hospital in Modern Society* (Glencoe: The Free Press, 1963).

20. Brian Tierney, *Mediaeval Poor Law* (Berkeley: University of California Press, 1959)

21. Sean McConville, *A History of English Prison Administration* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981)

22. Kıyasla: 'From Marx to Nietzsche? Neo-conservatism, Foucault, and problems in contemporary political theory', PCST; ayrıca bkz: CS bölüm 3.

23. Kıyasla: George Rusche ve Otto Kirchheimer, *Punishment and Social Structure* (New York: Russell & Russell, 1968), p.42 devamı.

24. Kıyasla: Michael Ignatieff, *A Just Measure of Pain* (Londra: Macmillan 1978).

25. Kıyasla: CS, bölüm 2.

26. Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management* (Londra: Arnold, 1956), s. 163

27. Şu çalışmaya bakınız: Horace Bleackley, *The Hangmen of England*, tamamiyle tekrar basılmış John Lofland, *State Executions* (Montclair NJ: Patterson Smith, 1977) içerisinde dir.

28. Aynı eser. s. 312. Ayrıca bkz: Alice Morse Earle, *Curious Punishments of Bygone Days* (Montclair: Smith 1969). İlk defa 1896'da yayınlanmıştır.

29. Kıyasla: Eberhard, *Conquerors and Rulers*.

30. T. J. A. Le Goff and D. M. G. Sutherland, 'The Revolution and the rural community in eighteenth century Brittany', *Past and Present*, 62, 1974, s. 97.

31. Alan Macfarlane, *The Justice and the Mare's Ale* (Oxford: Basil Blackwell, 1981), s. 189-90.

32. T. A. Critchley, *A History of Police in England and Wales* (Londra: Constable, 1978), s. 22.'de alıntı.
33. S. ve B. Webb, *English Local Government* (Londra: Mcmillan, 1922), cilt 4, s. 408.
34. Ted Robert Gurr, *Rogues, Rebels and Reformers* (Beverly Hills: Sage, 1976), s. 34 devamı.
35. Macfarlane, *The Justice and the Mare's Ale*, s. 189.
36. Aslında CCHM cilt I'de daha da uzun incelenmiştir.
37. Bu konuda Marx'ın yorumcuları arasında önemli anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Uygun bir tartışma için bkz: Steven Lukes, *Marxizm ve Morality* (Oxford: Oxford University Press, çıkacak).
38. Gurr, *Rogues, Rebels and Reformers*.
39. CCHM, cilt I, bölüm 5.
40. Bölgeselleşme tartışması için bkz: CS, bölüm 3.
41. Philippe Ariès, *Western Attitudes Towards Death* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1974), s. 58. Ayrıca bkz: Joachim Whaley, *Mirrors of Mortality* (Londra: Europa, 1981); ve Le Roy Ladurie, 'Chanu, Lebrun, Vovelle: la nouvelle histoire de la mort', *Le Territoire de l'historien* (Paris: Gallimard, 1973-8), 2 cilt.
42. Norbert Elias, *The Civilising Process* (Oxford: Basil Blackwell, 1978).
43. CS, bölüm 2; CPST, s. 123-8.
44. CCHM, cilt I, s. 230-9.

8 SINIF, EGEMENLİK VE YURTTAŞLIK

1. Bendix sınıfsal bölünmeye o kadar az önem verir ki ne 'sınıf' kavramı ne de kavramı kullanan ilgili herhangi bir nosyon *Kings or People* dizininde görülür. O bakımdan dizinci kitabın iddialarına mükemmelen sadık kalmış bulunmaktadır.
2. Charles E. Lindblom, *Politics and Markets* (New York: Basic Books 1977), s. 132-3 ve değişik yerlerde. Lindblom'un ağırlıklı olarak dayanağı: R.A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1956).
3. Dahl, *Polyarchy*, s. 1-2.
4. Yine Dahl, *Polyarchy*'yi izliyor.
5. T. H. Marshall, *Class, Citizenship and Social Development* (Westport: Greenwood Press, 1973).
6. Parsons, 'On the concept of political power', ve 'Some reflections on the place of force in social process', Harry Eckstein, *Internal War* (Glencoe: Free Press, 1964). Ayrıca bkz: Luhmann, *Trust and Power*.
7. Burada PCST'deki 'Class division, class conflict, and citizenship rights'a yaklaşıyorum.
8. Marshall, *Class, Citizenship and Social Development*, s. 46'da alıntı.
9. Marshall, aynı eser s. 84, ve 96-7.
10. Kıyasla: CCHM, cilt I, bölüm 6.
11. K. Marx, 'The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte', *Marx & Engels, Selected Works*, s. 171-2
12. Kıyasla: Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought* (Cambridge:

Cambridge University Press, 1978), 2 cilt.

13. Alvin W. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology* (New York: Seabury, 1976), s. 95.

14. CPST, s. 221-3.

15. CCHM, cilt 1, s. 190-1.

16. Armstrong, *Nations Before Nationalism*, s. 9 devamı.

17. John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1982), s. 19 devamı. Kategorileri bir şekilde değiştirmiş bulunuyorum.

18. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), s. 129.

19. Kıyasla: Bloom, *The World of Nations*.

20. Onun aydınlatıcı oluşunun Marxist düşünceyle çok ilgili olduğunu inkâr ederken Gellner'in kabul ettiği gibi. Bkz: *Nations and Nationalizm*. s. 96.

21. Tom Nairn, *The Break up of Britain* (Londra: New Left Books, 1977).

22. Nairn, *The Break-up of Britain*, s. 351 ve 353.

23. E. Gellner, 'Nationalism, or the new confessions of a justified Edinburgh sinner', *Spectacles and Predicaments* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).

24. Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication* (Boston: MIT Press, 1966).

25. Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 140.

26. Örneğin bkz: L. Doob, *Patriotism and Nationalism* (New Haven: Yale University Press, 1964); Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (London: Duckworth, 1971).

27. Kıyasla: David Apter, *The Politics of Modernisation* (Chicago: University of Chicago Press, 1965), ve 'Political religion in new nations', Clifford Geertz, *Old Societies and New States* (New York: Collier-Macmillan, 1963).

28. Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robertson, 1979), s. 3, Kıyasla: Ulusçuluğa genel olan 'yakın tarihin daralan tasarımları' üzerine Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1983).

29. Kıyasla: Elie Kedourie, *Nationalism* (London: Hutchinson, 1960).

30. Burada CCHM, cilt I, s. 192-6'da verilen analizi izliyorum.

31. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, s. 187.

32. Hobsbawm'ın 'icadedilmiş gelenekler'le ilgili yorumu olarak: Eski ve icadedilmiş uygulamalar arasında belirgin bir farklılık gözlemlenebilir. İlki belirli ve kuvvetle birleştirici toplumsal uygulamalardı, ikincisi oldukça belirsiz ve muğlak olmaya eğilimliydi. . Ancak Britanya vatanseverliği ya da 'Amerikancılık' içeriği iyi tanımlanmamışsa bile, genellikle törensel durumlarla ilgili yorumlarda belirtilmiş olan bunu sembolize eden uygulamalar neredeyse zorunluydu: Britanya'da Ulusal Marş'ı söylemek için ayağa kalkılması, Amerika'da okullardaki bayrak töreni. Zorunlu unsur kulübün yasaları ve amaçlarından çok kulüp üyeliğinin duygusal ve sembolik olarak görevlendirilmiş işaretlerinin icadedilmesidir. Bunların önemi kesinlikle tanımsız genelliğinde yatar.

Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), Giriş, s. 11.

9 KAPİTALİST GELİŞME VE SAVAŞIN ENDÜSTRİLEŞMESİ

1. McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 143.
2. C. B. Otley, 'Militarism and the social affiliations of the British army elite', van Doorn, *Armed Forces and Society*, s. 85.
3. Ropp, *War in the Modern World*, s. 143 devamı.
4. William McElwee, *The Art of War, Waterloo to Mons* (Londra: Weidenfeld, 1974), s. 106 devamı.
5. Aynı eser, s. 110.
6. Michael Lewis, *The History of the British Navy* (Londra: Allen & Unwin, 1959), s. 199. Ayrıca bkz: McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 226 devamı.
7. G. A. Shepperd, *Arms and Armour 1660 to 1918* (Londra: Hart-Davis, 1971).
8. O. F. G. Hogg, *The Royal Arsenal* (Londra: Oxford University Press, 1963), cilt 2, s. 783-92.
9. Ropp, *War in the Modern World*, s. 224.
10. Henry Williamson, *The Wet Flanders Plain* (Londra: Beaumont Press, 1929), s. 14-16.
11. Amos Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times* (New Haven: Yale University Press, 1977), s. 21.
12. Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State* (Cambridge: Harvard University Press, 1957). Ancak, Huntington'un iddialarından bazıları yine de kapsamlı ve haklı olarak ciddi eleştiriye konu olmuş bulunmaktadır.
13. Aynı eser, s. 29.
14. Aynı eser, s. 37.
15. Samuel E. Finer, 'State and nation-building in Europe: the role of the military', s. 150. Kıyasla: ayrıca R. D. Challener, *The French Theory of the Nation in Arms, 1866-1939* (New York: Russell & Russell, 1965).
16. Feld, *The Structure of Violence*, p.146.
17. Kıyasla: Maurice Pearton, *The Knowledgeable State* (Londra: Burnett, 1982, s. 19).
18. Aynı eser, s. 22.
19. McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 248-9.
20. Pearton, *The Knowledgeable State*, s. 33-4.
21. Morris Janowitz, *Military Conflict* (Beverly Hills: Sage, 1975), s. 70, Aşağıda onun analizini kapsamlı biçimde resmediyorum.
22. Feld, *The Structure of Violence*, p.145-6.
23. Janowitz, *Military Conflict*, s. 76.
24. Bu konuda bkz: Raymond Aron, *The Century of Total War* (Londra: Verschoyle, 1954), s. 96 devamı. ve değişik yerlerde.
25. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (Londra: Thornton & Butterworth, 1923), cilt I, s. 10-11.
26. Arthur Marwick, *War and Social Change in the Twentieth Century* (Londra: Macmillan, 1974), s. 88-9.
27. MacNeill, *The Pursuit of Power*, s. 331.

28. Marwick, *War and Social Change*.
29. B. L. Hart, *The Tanks* (Londra: Cassell, 1959), 2 cilt.
30. Kıyasla: Gerald Feldman, *Army, Industry & Labor* (Princeton: Princeton University Press, 1966); Allan S. Milward, *The Economic Effects of the World Wars on Britain* (London: Mcmillan, 1970); John Terraine, *Impacts of War* (Londra: Hutchinson, 1970).
31. S. E. Morrison et. al., *The Growth of the American Republic* (Londra: Oxford University Press, 1969), cilt 2, bölüm 6.
32. Kıyasla: John Erikson, *The Soviet High Command: a Military-Political History* (Londra: Macmillan, 1962); Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates* (Princeton: Princeton University Press, 1974).
33. D. C. Watt, *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach of the Second World War* (Londra: Temple Smith 1975); B. Klein, *Germany's Economic Preparation for War* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1959).
34. McNeill, *The Pursuit of Power*, p.353-6. Kıyasla: ayrıca America, Britain and Russia: *Their Cooperation and Conflict, 1941-1946* (Londra: Oxford University Press, 1953).
35. Michael Mandlebaum, *The Nuclear Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p.2.
36. Aynı eser, s. 3.
37. Milward, *Economic Effects of the World Wars*.
38. Marwick, *War and Social Change*, s. 163.
39. Richard Polenberg, *War & Society: The United States, 1941-45* (New York: J. P. Lippincott, 1972). Kıyasla: ayrıca Joyce and Gabriel Kolko, *The Limits of Power* (New York: Harper, 1972).
40. Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945* (London: Longman, 1968), s. 23.
41. Harold D. Lasswell, 'The garrison-state hyphotesis today', Samuel P. Huntington, *Changing Patterns of Military Politics* (Glencoe: Free Press 1962), s. 51; H. Elan, 'H. D. Lasswell's developmental analysis', *Western Political Quarterly*, 11, 1958. Tez ilk kez Lasswell'in *World Politics and Personal Insecurity* (New York: McGraw-Hill, 1935)'de çıkmıştır.
42. Lasswell, 'The garrison-state hypothesis today', s. 54.
43. Gavin Kennedy, *Defense Economics* (Londra: Duckworth, 1983), s. 45, Dünya askeri harcamaları hesaplamaları hakkında bkz: *World Armaments and Disarmament Yearbook*, 1984. Londra: Taylor and Francis).
44. Kıyasla: Michael Mann, 'Capitalism and Militarism', Martin Shaw, *War, State and Society* (Londra: Macmillan, 1984).
45. Mill'in analizi ABD üzerinde yoğunlaşmıştır ve bunun bir bütün olarak diğer endüstrileşmiş ülkeler için de geçerli olduğunu iddia etmez. C. Wright Mills, *The Power of Elite* (New York: Oxford University Press, 1956). 'Ekonomik' görüş çeşitleri için örneğin bkz: Paul A. Baran ve Paul A. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966); Ernest Mandel, *Marxist Economic Theory* (Londra: Merit Publishers, 1968); Michael Kidron, *Western Capitalism Since the War* (London: Weidenfeld, 1968).
46. Kennedy, *Defense Economics*, p.156.

47. Kıyasla: Stanley Lieberman, 'An emirical study of military-industrial linkages', Sam C. Sarkesian, *The Military-Industrial Complex: a Reassessment* (Beverly Hills: Sage, 1972).
48. Jacques Gansler, *The Defence Industry* (Cambridge, Mass: MIT Press 1980).
49. S. E. Finer, *The Man on Horseback* (Londra: Pall Mall, 1962), p.6.
50. Aynı eser, s15 devamı.
51. Perlmutter, *Military and Politics in Modern Times*, s. 141 devamı.
52. Kıyasla: Robin Luckham, 'Militarism: force, class and international conflict', Mary Kaldor ve Asbjorn Eide, *The World Military Order* (Londra: Mcmillan, 1979), s. 245.
53. Kıyasla: Ralph E. Lapp, *The Weapons Culture* (New York: Norton, 1968).
54. Jan Oberg, 'The new international military order: a threat to human security', Asbjorn Eide ve Marek Thee, *Problems of Contemporary Militarism* (Londra: Croom Helm, 1980), s. 47.
55. Mary Kaldor, *The Baroque Arsenal* (Londra: Deutsch, 1982), s. 133 devamı.
56. Kaldor ve Eide, *The World Military Order*, s. 5.
57. Francis A. Beer, *Peace Against War* (San Fransisco: Freeman, 1981), s. 310
58. Kıyasla: W. Epstein, *The Last Chance: Nuclear Proliferation and Arms Control* (New York: Free Press 1975).
59. Kaldor, *The Baroque Arsenal*, s. 132.
60. Miles D. Wolpin, *Military Aid and Counter Revolution in the Third World* (Lexington, Mass: Lexington Books, 1972).

10 KÜRESEL DEVLET SİSTEMİNDE ULUS-DEVLETLER

1. Kıyasla: A. F. Pollard, 'The balance of power', *Journal of the British Institute of International Affairs*, 2, 1923: Ernst B. Haas. 'The balance of Power: prescription, concept or propaganda?', *World Politics*, 5, 1953.
2. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1960), s. 167.
3. Frederick von Gentz, *Fragments Upon the Balance of Power in Europe* (London: M. Pettier, 1806), s. 61-2 ve değişik yerlerde.
4. Aynı eser, s. 111-12.
5. Frans A. M. Alting von Gensau, *European Perspectives on World Order* (Leyden: Sijthoff, 1975), s. 183.
6. Gerhard Schulz, *Revolutions and Peace Treaties 1917-20* (London: Methuen, 1967), s. 158 devamı.
7. James Brown Scott, *President Wilson's Foreign Policy* (New York: Oxford University Press, 1918), s. 190-270.
8. Örneğin, A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1954), s. 567.
9. Ray S. Baher ve William E. Doss, *The Public Papers of Woodrow Wilson, War and Peace* (New York: Harper 1927), cilt 1, s. 631.
10. Pearton, *The Knowledgeable State*, s. 178.
11. Lloyd George, *Truth About the Peace Treaties* (Londra: Victor Gollancz, 1938), cilt 2, s. 107.

12. Evan Luard, *International Agencies* (Londra: Macmillan, 1977), s. 11 devamı.
13. R. Berkov, *The WHO: a study in Decentralised Administration* (Cenevre: WHO, 1957).
14. Geleneksel görüşün etkileyici bir ifadesi için, bkz: James N. Rosenthau, *The Study of Global Interdependence* (Londra: Pinter 1980).
15. Bruce Russett ve Harvey Starr, *World Politics* (San Fransisco: Freeman 1981), s. 52.
16. Pearton, *The Knowledgeable State*, s. 185 devamı.
17. Alting von Gensau, *European Perspectives on World Order*, s. 187.
18. Joseph Frankel, *International Relations in a Changing World* (Oxford: Oxford University Press), s. 165 devamı.
19. Kıyasla: Stein Rokkan, 'Cities, states and nations: a dimension model for the study of contrasts in development', S. N. Eisenstadt ve Stein Rokkan, *Building States and Nations* (Beverly Hills: Sage, 1973).
20. A. W. Orridge, 'Varieties of Nationalism', Leonard Tivey, *The Nation-State* (Oxford: Martin Robertson, 1981), p.50-1.
21. Arnold Hughes, 'The nation-state in Black Africa', Tivey, *The Nation-State*, s. 122.
22. Paul Hair, 'Afrikanism: the Freetown contribution', *Journal of Modern African Studies*, 5, 1967.
23. Hughes, 'The nation-state in Black Africa', s. 132.
24. Perlmutter, *Military & Politics in Modern Times*, s. 89.
25. Aynı eser, s. 92
26. Raymond Aron, *On War* (Londra: Secker & Warburg, 1958), s. 19 devamı.
27. Raymond Grew, 'The nineteenth-century European State', Charles Bright ve Susan Harding, *Statemaking and Social Movements* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984).
28. Kıyasla: Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
29. CS, bölüm I ve değişik yerlerde.
30. Richard Cooper, *The Economics of Interdependence* (New York: McGraw-Hill, 1968), s. 152 devamı.
31. Lars Anell, *Recession, the Western Economies and the Changing World Order* (Londra: Pinter, 1981):
32. Lester R. Brown, *World Without Borders* (New York: Random House, 1972), s. 21 devamı.
33. Robert J. Gordon ve Jacques Pelkmans, *Challenges to Interdependent Economies* (New York: McGraw-Hill, 1979).
34. Anell, *Recession and the Changing World Order*, s. 64-5.
35. Wallerstein ve takipçilerinin çalışmaları kısmen buna bir istisnadır, ancak halihazırda tartışılmış bulunan sınırlamaların yanında bu şimdiki kadar daha çok kapitalist gelişimin ilk aşamalarına yoğunlaşmıştır.
36. Morgenthau, *Politics Among Nations*, s. 328.
37. Raymond Aron, *Peace and War* (Malabar: Krieger, 1981), s. 738 devamı.
38. Aynı eser, s. 747.

39. Celso Furtado, *Accumulation and Development* (Oxford: Martin Robertson, 1983), s. 96 devamı.
40. Raymond Aron, *The Imperial Republic* (London: Weidenfeld, 1974).

11 MODERNLİK, TOTALİTERLİK VE ELEŞTİREL TEORİ

1. A. J. May, *Europe Since 1939* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966)'da alınır.
2. Carl J. Friedrich et.al. *Totalitarianism in Perspective: Three Views* (Londra: Pall Mall 1969), s. 6 devamı.
3. Benjamin R. Barber, 'Conceptual foundations of totalitarianism', Friedrich, *Totalitarianism in Perspective*, s. 19
4. Carl Friedrich, *Totalitarianism* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1954); Kıyasla: ayrıca C. J. Friedrich ve Z. K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (New York: Praeger Press, 1967).
5. Hillary Belloc, *The Servile State* (Indianapolis: Liberty 1932), s. 125.
6. David Lane, *Politics and Society in the USSR* (Londra: Wedenfeld, 1970).
7. Friedrich et.al., 'The evolving theory and practice of totalitarian regimes', *Totalitarianism in Perspective*, s. 131.
8. Aryeh L. Unger, *The Totalitarian Party* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), s. 13 devamı.
9. Michael Curtis, 'Retreat from Totalitarianism', Friedrich at.al., *Totalitarianism in Perspective* s. 76'da alınır.
10. Robert Conquest, *The Great Terror* (New York: Macmillan, 1968).
11. Kıyasla: James Millar ve Alec Nove, 'Was Stalin Really Necessary?', *Problems of Communism*, 25, 1976.
12. Kıyasla: Claude Lefort, *L'invention démocratique* (Paris: Fayard, 1981), s. 85 devamı.
13. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Londra: Allen & Unwin, 1967), s. 341-2.
14. Kıyasla: Unger, *The Totalitarian Party*, s. 170 devamı.
15. CPST, s. 143-4.
16. CCHM, cilt I, s. 194-6.
17. Kıyasla: Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego* (Londra: Hogarth Press, 1922).
18. J. L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy* (New York: Praeger Press, 1961). Menze'nin vurguladığı gibi totaliterliğin 'modern demokrasiyle tamamiyle zıt bir ilişkisi vardır . . . Totaliterlik halk egemenliği demokratik fikri olmadan ve bu modern devlette somut şekilde anlaşılmadan idrak edilemez ve gerçekleşemez.' Bkz: Ernest A. Menze, *Totalitarianism Reconsidered* (Londra: Kennikat, 1981), s. 15.
19. Marx, 'The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte'.
20. Bkz: Nikos Poulantzas, *Political Power and Social Classes* (Londra: New Left Books, 1973).

21. CCHM, cilt 1, bölüm 10.
22. Kıyasla: F. F. Piven ve R. A. Cloward, *Regulating the Poor* (Londra: Tavistock Publications, 1972).
23. Foucault, *Discipline and Punish*.
24. Kıyasla: CSAS, bölüm 6 ve değişik yerlerde.
25. CS, bölüm 4.
26. Richard Taylor, 'The Greens in Britain', David Coats et.al., *A Socialist Anatomy of Britain* (Cambridge: Polity Press, 1985)'dan alıntı.
27. Kıyasla: CSAS.
28. Alain Touraine, *The Post-Industrial Society* (Londra: Wildwood, 1974) ve sonraki diğer yayınlara bakınız.
29. Kıyasla: Claus Offe, *Disorganized Capitalism* (Cambridge: Polity Press, 1985).
30. Huntington, *The Soldier and the State*. Salyangoz yayınları tarafından Eylül 2004 yılında Türkçe olarak Yayınlanmıştır
31. CSAS, bölüm 12.
32. Kıyasla: CSAS, bölüm 11 ve değişik yerlerde.
33. A. Giddens, *Between Capitalism and Socialism* (Cambridge: Polity Press, yakında çıkacak).
34. Bu esasında Huntington'un görüşüdür. Bkz. *The Soldier and the State*.
35. Kıyasla: Michael Howard, 'Temperamenta belli: can war be controlled?' *Restraints on War* (Oxford: Oxford University Press, 1979); ve *War in European History* (Oxford: Oxford University Press, 1976).
36. Clausewitz'in belki de belirleyici çalışması için bkz: Raymond Aron, *Penser la guerre – Clausewitz* (Paris: Gallimard, 1976), 2 cilt.
37. K. M. Von Clausewitz; *On War* (Londra: Kegan Paul, 1908), cilt 1, kitap 1, s. 85.
38. Howard, 'Temperamenta belli: can war be controlled?', s. 9 devamı.
39. Mandelbaum, *The Nuclear Revolution*, s. 94.
40. Aynı eser, bölüm 4.
41. Abraham S. Becker, *Military Expenditure for Arms Control* (Cambridge, Mass: Balinger, 1977).
42. Kıyasla: Mary Kaldor, 'Disarmament: the armament process in reverse', E. P. Thompson ve Dan Smith, *Protest ve Survive* (Harmond: Penguin, 1980).
43. CCHM, cilt 1, bölüm 3.
44. Aynı eser, cilt 1, bölüm 3.
45. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars* (Londra: Allen Lane, 1978), s. 271.
46. CCHM, cilt 1, bölüm 6.

KAYNAKÇA

- Abler, R. et al. *Human Geography in a Shrinking World*, North Scituate, Suxbury, 1875.
- Adams, R. 'Anthropological perspectives on ancient trade', *Current Anthropology*, 15, 1974.
- Albrecht-Carré, R. *The Unity of Europe: A Historical Survey*, Londra, Secker and Warburg, 1966.
- Alderson, A. D. *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, Clarendon Press, 1956.
- Alting, von Gensau, F. A. M. *European Perspectives on World Order*, Leyden, Sijthoff, 1975.
- Ancel, J. *Les frontières*, Paris, Gallimard, 1938.
- Anderson, B. *Imagined Communities*, Londra, Verso, 1983.
- Anderson, P. *Lineages of the Absolutist State*, Londra, New Left Books, 1974.
- Anderson, P. *Passages from Antiquity to Feudalism*, Londra, New Left Books, 1974.
- Anell, L. *Recession, The Western Economies and the Changing World Order*, Londra, Pinter, 1981.
- Apter, D. 'Political religion in new nations', C. Geertz, *Old Societies and New States*, New York, Collier-Macmillan, 1963.
- Apter, D. *The Politics of Modernisation*, Chicago, University of Chicago Press, 1965.
- Aredt, H. *The Origins of Totalitarianism*, London, Allen & Unwin, 1967.
- Ariés, P. *Western Attitudes Towards Death*, Baltimore, John Hopkins University Press,

1974.

- Armstrong, J. A. *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.
- Aron, R. *The Century of Total War*, Londra, Verschoyle, 1954.
- Aron, R. *On War*, Londra, Secker and Warburg, 1958.
- Aron, R. *The Imperial Republic*, Londra, Weidenfeld, 1974.
- Aron, R. *Penser la guerre – Clausewitz*, Paris, Gallimard, 1976.
- Aron, R. *Peace and War*, Malabur, Krieger, 1981.
- Ashley, M. *The Golden Century, Europe 1598 – 1917*, Londra, Weidenfeld, 1969.
- Aston, T. *Crisis in Europe 1560 – 1660*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1965.
- Avineri, S. (ed.) *Karl Marx on Colonialism and Modernisation*, New York, Doubleday, 1968.
- Baher, R. S. ve Doss, W. E. *The Public Papers of Woodrow Wilson, War and Peace*, New York, Harper, 1927, cilt I.
- Baradez, J. *Fossatum Africae*, Paris, Arts et Metiers, 1949.
- Baran, P. A. ve Sweezy, P. A. *Monopoly Capital*, New York, Monthly Review Press, 1966.
- Barber, B. R. 'Conceptual foundations of totalitarianism' C. J. Friedrich et al. *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Londra, Pall Mall, 1969.
- Barracrough, G. *European Unity in Thought and Action*, Oxford, Basil Blackwell, 1963.
- Barrington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harmondsworth, Penguin 1969.
- Barrow, G. W. S. *Feudal Britain*, Londra, Arnold, 1956.
- Barth, F. *Ethnic Groups and Boundaries*, Bergen, Universitäts-für Paget, 1969.
- Baudin, L. A. *Socialist Empire. The Incas of Peru*, Princeton, Van Nostrand, 1961.
- Baugh, A. C. *A History of the English Language*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1951.
- Backer A. S. *Military Expenditure for Arms Control*, Cambridge Mass., Ballinger, 1977.
- Beer, F. A. *Peace Against War*, San Fransisco, Freeman, 1981.
- Belloc, H. *The Servile State*, Indianapolis, Liberty, 1932.
- Bendix, R. *Nation Building and Citizenship*, Berkeley, University of California Press 1977.
- Bendix, R. *Kings or People*, Berkeley, University of California Press 1978.
- Benveniste, E. *Problems in General Linguistics*, Florida, University of Miami Press, 1971.
- Berkov, R. *The WHO: a study in Decentralised Administration*, Cenevre, WHO, 1957.
- Bischoff, J. A. *Comprehensive History of the Woollen and Worsted Manufacturers*, Londra, 1842.
- Bleackley, H. 'The Hangmen of England', J. Lofland, *State Executions, Montclair, NJ, Paterson Smith*, 1977 (tekrar basım).
- Bloom, S. F. *The World of Nations*, New York, Oxford University Press, 1941.
- Bloomfield, L. *Language*, New York, Allen & Unwin, 1933.
- Bottomore, T. B. *Karl Marx, Early Writings*, New York, McGraw-Hill, 1964.
- Braidwood, R. J. ve Wiley, G. *Courses Toward Urban Life*, Chicago, Atdine, 1962.
- Braun, R. 'Taxation, sociopolitical structure, and state-building: Great Britain and Brandenburg-Prussia', C. Tilly *The Formation of National States in Europe*, Princeton, Prince-

ton University Press, 1975.

Braverman, H. *Labour and Monopoly Capital*, New York, Monthly Review Press, 1967.

Brenner, R. 'The Origins of Capitalist Development: a critique of neo-Smithian Marxism', *New Left Review*, 105, 1977.

Breuilly, J. *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1982.

Bright, C. ve Harding, S., *Statemaking and Social Movements*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984.

Brock, T. ve Galting, J. 'Belligerence among the Primitives', *Journal of Peace Research*, 3, 1966.

Brodie, B. *A Guide to Naval Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

Brown, L. R. *World Without Borders*, New York, Random House 1972.

Burns, E. M. ve Ralph, P. L. *World Civilisations*, New York, Norton, 1974.

Calvocoressi, P. *World Politics Since 1945*, London, Longman, 1968.

Challener, R. D. *The French Theory of the Nation in Arms, 1866-1939*, New York, Russell & Russell, 1965.

Cheyette, F. *Lordship and Community in Mediaeval Europe*, New York, 1868.

Chien-nung, Li, *The Political History of China, 1840-1928*, Princeton, Van Nostrand, 1956.

Childe, V. G. *Man Makes Himself*, London, Watts, 1956.

Chung-Li, Chang, *The Chinese Gentry*, Seattle, University of Washington Press, 1955.

Church, W. F. *The Greatness of Louis XIV, Myth or Reality?*, Boston, Mass., Heath, 1959.

Churchill, W. S. *The World Crisis*, London, Thornton & Butterworth, 1923, cilt I.

Cipolla, C. M. *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700*, Londra, Collins, 1965.

Claessen, H. J. M. ve Skalik, P. *The Early State*, The Hague, Mouton, 1978.

Clark, G. N. *The Seventeenth Century*, Oxford, Clarendon Press, 1947.

Coates, D. et. al., Cambridge, Polity Press, 1984.

Collingwood, R. G. *A Socialist Anatomy of Britain Roman Britain*, Oxford, Clarendon Press, 1932.

Connell, R. W. *Which Way is Up?*, Sydney, Allen & Unwin, 1983.

Conquest, R. *The Great Terror*, New York, Macmillan, 1968.

Cooper, R. *The Economics of Interdependence*, New York, McGraw Hill, 1986.

Coulborn, R. *Feudalism in History*, Princeton University Press, 1956.

Critchley, T. A. *A History of Police in England and Wales*, Londra, Constable, 1978.

Cutler, A. *Marx's Capital and Capitalism Today*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1978, cilt 2.

Da Sola Pool, I. *The Social Impact of the Telephone*, Boston, Mass., MIT Press, 1977.

Dahl, R. A. *Polyarchy*, New Haven, Yale University Press.

Dahl, A. *Preface to Democratic Theory*, Chicago, University of Chicago Press, 1956.

De Bary, W. T. 'Chinese Despotism and the Confucian Ideal: a seventeenth century view' J. K. Fairbank *Chinese Thought and Institutions*, Chicago, University of Chicago Press, 1959.

- De Brunhoff, S. *Marx on Money*, Londra, Pluto Press, 1977.
- De Jouvenel, B. *Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Press, 1957.
- Derrida, J. *Of Grammatology*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1974.
- Deutsch, K. W. *Nationalism and Social Communication*, Boston, MIT Press, 1966.
- Doerner, K. *Madmen and the Bourgeoisie*, Oxford, Basil Blackwell, 1981.
- Doob, L. *Patriotism and Nationalism*. New Haven, Yale University Press, 1964.
- Durkheim, E. *Professional Ethics and Civil Morals*, Londra, Routledge, 1957.
- Durkheim, E. *Socialism*, New York, Collier, 1962.
- Earle, A. M. *Curious Punishments of Bygone Days*, Montclair, NJ, Patterson Smith, 1969.
- Eberhard, W. *Das Toba-Reich Nordchinas*, Leiden, Brill, 1949.
- Eberhard, A. *History of China*, Londra, Routledge, 1950.
- Eberhard, W. *Conquerors and Rulers*, Leiden, Brill, 1970.
- Eckstein, H. *Internal War*, Glencoe, The Free Press, 1964.
- Edgerton, W. F. 'The question of feudal institutions in ancient Egypt' R. Coulborn, *Feudalism in History*, Princeton, Princeton University Press, 1956.
- Edwards, I. E. S. *The Pyramids of Egypt*, Baltimore, Max Parrish, 1962.
- Ehrenberg, R. *Das Zeitalter der Fugger*, Jena, 1896.
- Eide, A. ve Thee, M. *Problems of Contemporary Militarism*, Londra, Croom Helm, 1980.
- Einzig, P. *Primitive Money*, Oxford, Pergamon Press, 1966.
- Eisenstadt, S. N. *The Political Systems of Empires*, Glencoe, The Free Press, 1963.
- Eisenstadt, S. N. ve Rokkan, S. *Building States and Nations*, Beverly Hills, Sage, 1973.
- Einstein, E. L. *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Elan, H. 'H. D. Lasswell's developmental analysis', *Western Political Quarterly*, 11, 1958.
- Elias, N. *The Civilising Process*, Oxford, Basil Blackwell, 1978.
- Engels, F. *Letter to K. Marx*, 7 January 1858, K. Marx ve F. Engels, *Werke*, Berlin, Dietz Verlag, 1963, cilt 24.
- Epstein, W. *The Last Chance; Nuclear Proliferation and Arms Control*, New York, The Free Press, 1975.
- Erikson, J. *The Soviet High Command: A Military-Political History*, Londra, Mcmillan, 1962.
- Fairbank, J. K., *Chinese Thought and Institutions*, Chicago, University of Chicago Press, 1959.
- Feld, M. D. *The Structure of Violence*, Beverly Hills, Sage, 1977.
- Feldman, G. *Army, Industry and Labour*, Princeton, Princeton University Press, 1966.
- Ferguson, A. *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburg, Edinburg University Press, 1966.
- Finer, S. E. *The Man on Horseback*, Londra, Pall Mall, 1962.
- Finer, S. E. 'State and nation-building in Europe: the role of the military', C. Tilly, *The Formation of National States in Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975.
- Foucault, M. *Discipline and Punish*, Londra, Allen Lane, 1977.
- Franke, H. 'Siege and dwfwnw of towns in mediaeval China', F. A. Kierman ve J. K.

- Fairbank, *Chinese Ways of Warfare*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1974.
- Frankel, J. *International Relations in a Changing World*, Oxford, Oxford University Press.
- Freidson, E. *The Hospital in Modern Society*, Glencoe, The Free Press, 1963.
- Freud, S. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Londra, Hogarth Press, 1922.
- Friedrich, C. J. *Totalitarianism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1954.
- Friedrich, C. J. ve Brzezinski, Z. K. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, Preager Press, 1967.
- Friedrich, C. J. et al. *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Londra, Pall Mall, 1969.
- Furtado, C. *Accumulation and Development*, Oxford, Martin Robertson, 1983.
- Gallie, W. B. *Philosophers in Peace and War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Gansler, J. *The Defence Industry*, Cambridge Mass., MIT Press, 1980.
- Gardiner, A. H. *Ancient Egyptian Onomastica*, Oxford, Oxford University Press, cilt 1.
- Geertz, C. *Old Societies and New States*, New York, Collier-Methuen, 1963.
- Geertz, C. *Local Knowledge*, New York, Basic Books, 1983.
- Gelb, I. J. *A Study of Writing*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1952.
- Gellner, E. *Thought and Change*, Londra, Weidenfeld, 1964.
- Gellner, E. *Spectacles and Predicaments*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
- Gellner, E. *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.
- Gibb, H. A. R. ve Bowen, H. *Islamic Society and the West*, Londra, Oxford University Press, 1950, cilt. 1.
- Gibbon, E. *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New York, Modern Library, 1932, cilt 1.
- Giddens, A. *Central Problems in Social Theory*, Londra, Hutchinson, 1977.
- Giddens, A. *New Rules of Sociological Method*, Londra, Hutchinson, 1976.
- Giddens, A. *Studies in Social and Political Theory*, Londra, Hutchinson, 1977.
- Giddens, A. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Londra, Macmillan, 1981, cilt 1.
- Giddens, A. *The Class Structure of the Advanced Societies*, Londra, Hutchinson, 1981 düzeltilmiş basım.
- Giddens, A. *Profiles and Critiques in Social Theory*, Londra, Macmillan, 1982.
- Giddens, A. *The Constitution of Society*, Cambridge, Polity Press, 1984.
- Giddens, A. 'The nation-state and violence', W. W. Powell ve R. Robbins, *Conflict and Consensus*, New York, The Free Press, 1984.
- Giddens, A. *Between Capitalism and Socialism*, Cambridge, Polity Press, yeni çıkacak.
- Gilbert, F. *The Historical Essays of Otto Hintze*, New York, Oxford University Press, 1975.
- Gilpin, R. *War and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Gimpel, J. *The Medieval Machine*, Londra, Victor Gollancz, 1977.
- Goldfrank, W. L. *The World-System of Capitalism: Past and Present*, Beverly Hills, Sage, 1979.
- Goldschied, R. 'Staat, öffentlicher Haushalt und Gessellschaft', *Handbuch der Finanzwis-*

senschaft, Tübingen, Möhr, 1926, cilt I.

Goody, J. *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

Gordon, R. J. ve Pelkmans, J. *Challenges to Interdependent Economies*, New York, McGraw-Hill, 1979.

Goubert, P. *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1780*, Paris, SEUPEN, 1960.

Gouldner, A. W. *The Dialectic of Ideology and Technology*, New York, Seabury 1976.

Gregory, D. *Regional Transformation and Industrial Revolution*, Londra, Macmillan, 1982.

Grew, R. 'The nineteenth-century European state', C. Bright ve S. Harding, *Statemaking and Social Movements*, Ann Harbor, University of Michigan Press, 1984.

Griffeth, R. ve Thomas, C. G. *The City-State in Five Cultures, California*, Santa Barbara, 1981.

Gurr, T. R. *Rogues, Rebels and Reformers*, Beverly Hills, Sage, 1976.

Haas, E. B. 'The Balance of power: prescription, concept or propaganda?' *World Politics*, 5, 1953.

Habib, I. *The Agrarian System of Mughal India*, Londra, Asia Publishing House, 1963.

Hair, P. 'Africanism: the Freetown contribution', *Journal of Modern African Studies*, 5, 1967.

Harris, M. *Cannibals and Kings*, Londra, Fontana, 1978.

Harrod, R. F. *Money*, Londra, Macmillan, 1969.

Hart, B. L. *The Tanks*, Londra, Cassell, 1959, 2 cilt.

Hegel, G. W. F. *The Philosophy of Right*, Londra, Bell, 1896.

Hegel, G. W. F. *The Phenomenology of Spirit*, Oxford, Clarendon Press, 1977.

Hill, C. *The World Turned Upside Down*, Londra, Temple Smith, 1972.

Hintze, O. *Staat und Verfassung*, Göttingen, Vandenhoeck, 1962.

Hobsbawm, E. *Primitive Rebels*, Manchester, Manchester University Press, 1959.

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Hogg, O. F. G. *The Royal Arsenal*, Londra, Oxford University Press, 1963, cilt 2.

Hopkins, T. K. Ve Wallerstein, I. 'The comparative study of national societies', *Social Science Information*, 6, 1967.

Howard, M. *War in European History*, Oxford, Oxford University Press, 1976.

Howard, M. 'Temperamenta belli: can war be controlled?' *Restraints on War*, Oxford, Oxford University Press, 1979.

Howse, D. *Greenwich Time and the Discovery of the Longitude*, New York, Oxford University Press, 1980.

Hucker, C. 'The Tung-Lin movement of the Late Ming Period' J. K. Fairbank, *Chinese Thought and Institutions*, Chicago, University of Chicago Press, 1959.

Hucker, C. O. *Chinese Government in Ming Times: Seven Studies*, New York, Columbia University Press, 1969.

Hughes, A. 'The nation-state in Black Africa', L. Tivey *The Nation-State*, Oxford, Martin Robertson, 1981.

- Huntingford, G. W. B. *The Galla of Ethiopia*, Londra, Hakluyt Society, 1955.
- Huntington, S. P. *The Soldier and the State*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1957. *Asker ve Devlet*, İstanbul. Salyongoz Yayınları, 2004
- Huntington S. P. *Changing Patterns of Military Politics*, Glencoe, The Free Press, 1962.
- Ignatieff, M. *A Just Measure of Pain*, Londra, Macmillan, 1978.
- Ingham, G. K. *Capitalism Divided?*, Londra, Macmillan, 1984.
- Innis, H. A. *Empire and Communications*, Oxford, Clarendon Press, 1950.
- Janelle, D. G. 'Central place development in a time-space framework', *Professional Geographer*, 20, 1968.
- Janowitz, M. 'Armed forces and society: a world perspective', J. van Doorn, 'Armed Forces and Society', *The Hague*, Mouton, 1968.
- Janowitz, M. *Military Conflict*, Beverly Hills, Sage 1975.
- Janowitz, M. 'A sociological perspective on Wallerstein', *American Journal of Sociology*, 82, 1977.
- Jessop, B. *The Capitalist State*, Oxford, Martin Robertson, 1982.
- Jones, A. H. M. 'The Later Roman Empire, Oxford, Basil Blackwell, 1964, cilt II.
- Jones, S. B. *Boundary Making: A Handbook for Statesmen*, Washington, Carnegie Endowment for International Peace Monograph, 1945.
- Kalberg, S. 'Max Weber's universal-historical architectonic of economically oriented action'
- S. McNall, *Current Perspectives in Social Theory*, 1983, cilt 4.
- Kaldor, M. 'Disarmament: the armament process in reverse', E. P. Thompson ve D. Smith, *Protest and Survive*, Harmondsworth, Penguin, 1980.
- Kaldor, M. *The Baroque Arsenal*, Londra, Deutsch, 1982.
- Kaldor, M ve Eide, A. *The World Military Order*, Londra, Macmillan, 1979.
- Kautsky, J. H. *The Politics of Aristocratic Empires*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.
- Kedourie, E. *Nationalism*, Londra, Hutchinson, 1961.
- Kennedy, G. *Defense Economics*, Londra, Duckworth, 1983.
- Kern, S. *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Londra, Weidenfeld, 1983.
- Kidron, M. *Western Capitalism Since the War*, Londra, Weidenfeld, 1968.
- Kierman, F. A. ve Fairbank, J. K. *Chinese Ways in Warfare*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1974.
- King, P. *The Ideology of Order*, Londra, Allen and Unwin, 1974.
- Klein, B. *Germany's Economic Preparation for War*, Cambridge, Mass., Harvard University Press. 1959.
- Kolko, J. ve G. *The Limits of Power*, New York, Harper, 1972.
- Kraeling, C. H. ve Adams, R. M. *City Invincible*, Chicago, University of Chicago Press, 1960.
- Kramer, S. N. *From the Tablets of Sumer*, Indian Hills, Colorado University Press, 1956.
- Kramer, S. N. *History Begins at Sumer*, New York, Anchor, 1959.
- Kuhn, P. A. *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*, Cambridge, Mass., Harvard

University Press, 1970.

Kung-chuan Hsiao, *Rural China, Imperial Control in the Nineteenth Century*, Seattle, University of Washington Press, 1960.

Ladurie, Le Roy, *Le Territoire de l'historien*, Paris, Gallimard, 1973-8, 2 cilt.

Lamb, B. P. *India: a World in Transition*, New York, Preager, 1963.

Lane, D. *Politics and Society in the USSR*, Londra, Weidenfeld, 1970.

Lapp, R. E. *The Weapons Culture*, New York, Norton, 1968.

Larrain, J. *Marxism and Ideology*, Londra, Macmillan, 1983

Lasswell, H. D. *World Politics and Personal Insecurity*, New York, McGraw-Hill, 1935.

Lasswell, H. D. 'The garrison-state hypothesis today', S. P. Huntington, 'Changing Patterns of Military Politics', Glencoe, The Free Press, 1962.

Lattimore, O. *Inner Asian Frontiers of China*, New York, Oxford University Press, 1940.

Lattimore, O. 'Feudalism in History', *Past and Present*, 12, 1957.

Le Goff, T. J. A. ve Sutherland, D. M. G. 'The revolution and the rural community and eighteenth-century Brittany', *Past and Present*, 62, 1974.

Leach, E. 'Hydraulic society in Ceylon', *Past and Present*, 15, 1959.

Lefort, C. *L'invention de démocratie*, Paris, Fagard, 1981.

Lévi-Strauss, C. 'Réponses à quelques questions', *Esprit*, 31, 1963.

Lévy, B-H. *Barbarism with a Human Face*, New York, Harper, 1977.

Lewin, M. *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, Princeton, Princeton University Press, 1974.

Levis, M. *The History of the British Navy*, Londra, Allen & Unwin, 1959.

Lieberson, S. 'An empirical study of military-industrial linkages' C. S. Sarkesian, *The Military-Industrial Complex: a Reassessment*, Beverly Hills, Sage, 1972.

Lindblom, C. E. *Politics and Markets*, New York, Basic Books, 1977.

Lloyd George, D. *Truth About the Peace Treaties*, London, Victor Gollancz, 1938.

Lockyer, R. *Hapsburg and Bourbon Europe 1470-1720*, Londra, Longman, 1974.

Lofland, J. *State Executions*, Montclair, NJ, Patterson Smith, 1977.

Luard, E. *International Agencies*, Londra, Macmillan, 1977.

Lubinskaya, A. D. *French Absolutism: The Crucial Phase, 1620-29*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.

Luckham, R. 'Militarism: force, class and international conflict', M. Kaldor ve A. Eide, *The World Military Order*, Londra, Macmillan, 1979.

Luhmann, N. *Trust and Power*, Chichester, Wiley, 1979.

Lukes, S. *Marxizm and Morality*, Oxford, Oxford University Press, yeni çıkacak.

Lyber, A. H. *The Government of the Ottoman Empire*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1963.

McConville, S. A. *History of English Prison Administration*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1981, cilt I.

McElwee, W. *The Art of War, Waterloo to Mons*, Londra, Weidenfeld, 1974.

McNall, S. *Current Perspectives in Social Theory*, 1983, cilt 4.

McNeill, W. H. *America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946*,

- Londra, Oxford University Press, 1953.
- McNeill, W. H. *The Pursuit of Power*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.
- Macfarlane, A. *The Justice and the Mare's Ale*, Oxford, Basil Blackwell, 1981.
- Mcpherson, C. B. *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Oxford, Clarendon Press, 1973.
- Mallowan, M. E. L. 'The development of cities: from Al Ubaid to the end of Uruk' *The Cambridge Ancient History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, cilt 1.
- Mandel, E. *Marxist Economic Theory*, Londra, Merit Publishers, 1968.
- Mandelbaum, M. *The Nuclear Revolution*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- Mann, M. 'States, ancient and modern' *Archives européennes de sociologie*, 18, 1977.
- Mann, M. 'Capitalism and Militarism' M. Shaw, *War and State and Society*, Londra, Macmillan, 1984.
- Manning, C. A. W. *The Nature of International Society*, Londra, Bell, 1962.
- Marshall, S. L. A. *The Soldier's Load and the Mobility of a Nation*, Washington, Combat Forces Press, 1950.
- Marshall, T. H. *Class, Citizenship and Social Development*, Westport, Greenwood Press, 1973.
- Marwick, A. *War and Social Change in the Twentieth Century*, Londra, Macmillan, 1974.
- Marx, K. 'Economic and Philosophical Manuscripts' T. B. Bottomore, *Karl Marx, Early Writings*, New York, McGraw-Hill, 1964.
- Marx, K. 'Preface' 'A Contribution to the Critique of Political Economy' K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume*, Londra, Lawrence and Wishart, 1968.
- Marx, K. 'The British Rule in India' S. Avineri, *Karl Marx on Colonialism and Modernisation*, New York, Doubleday, 1968.
- Marx, K. 'The Civil War in France' K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume*, Londra, Lawrence and Wishart, 1968.
- Marx, K. 'The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte' K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume*, Londra, Lawrence and Wishart, 1968.
- Marx, K. *Capital*, Londra, Lawrence and Wishart, 1970, cilt I.
- Marx, K. *Grundrisse*, Harmondsworth, Penguin, 1973.
- Marx, K. ve Engels, F. *Werke*, Berlin, Dietz Verlag, 1963, cilt 24.
- Marx, K. ve Engels, F. *The German Ideology*, Londra, Lawrence and Wishart, 1965.
- Marx, K. ve Engels, F. *Selected Works in One Volume*, Londra, Lawrence and Wishart, 1968.
- Marx, K. ve Engels, F. 'The Communist Manifesto' *Selected Works in One Volume*, Londra, Lawrence and Wishart, 1968.
- Mattingly, G. *Renaissance Diplomacy*, Londra, Jonathan Cape, 1959.
- Mattingly, G. *The Defeat of the Spanish Armada*, Londra, Jonathan Cape, 1955.
- May, A. J. *Europe Since 1939*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1966.
- Meinecke, F. *Der Idee der Staatsräson*, Berlin, R. Oldenburg, 1924.
- Menze, E. A. *Totalitarianism Reconsidered*, Londra, Kennikat, 1981.
- Métraux, A. *The History of the Incas*, New York, Schocken, 1970.
- Millar, J. ve Nove, A. 'Was Stalin really necessary?', *Problems of Communism*, 25, 1976.

- Milward, A. S. *The Economic Effects of the World Wars on Britain*, Londra, Macmillan, 1970.
- Mitchell, B. R. *European Historical Statistics, 1750-1970*, New York, Columbia University Press, 1975.
- Mommsen, W. L. *Max Weber und die Deutsche Politik, 1890-1920*, Tübingen, Möhr, 1959.
- Morgenthau, H. J. *Politics Among Nations*, New York, Knopf, 1960.
- Morison, S. E. et al. *The Growth of the American Republic*, Londra, Oxford University Press, 1969, cilt 2.
- Mumford, L. *The Myth of the Machine*, Londra, Secker & Warburg, 1967.
- Mumford, L. *The Pentagon of Power*, Londra, Secker & Warburg, 1971.s
- Mumford, L. *Interpretations and Forecasts*, Londra, Secker & Warburg, 1973.
- Nairn, T. *The Break-up of Britain*, Londra, New Left Books, 1977.
- Needham, J. *Science and Civilisation in China*, Cambridge, Cambridge University Press, 1954, cilt I.
- Nef, J. U. *War and Progress*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950.
- Nelson, M. F. *Korea and the Old Order in Eastern Asia*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1946.
- Norris, F. *The Octopus*, Londra, Grand Richards, 1901.
- Novicow, J. *La guerre et ses prétendus bienfaits*, Paris, Alcan, 1894.
- Oberg, J. 'The new international military order: a threat to human security' A Eide ve M. Thee, *Problems of Contemporary Militarism*, Londra, Croom Helm, 1980.
- Oberschall, A. *The Establishment of Empirical Social Research in Germany*, Lahey, Mouton, 1965.
- Offe, C. *Disorganised Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1985.
- Olmstead, A. T. E. *History of Palestine and Syria*, New York, Charles Scribner, 1931.
- Oman, C. W. C. *The Art of War in the Middle Ages, 375-1515*, Ithaca, Cornell University Press, 1953.
- Orridge, A. W. 'Varieties of nationalism' L. Tivey, *The Nation-State*, Oxford, Martin Robertson, 1981.
- Otley, C. B. 'Militarism and the Social affiliations of the British army elite' J. van Doorn, *Armed Forces and Society*, Lahey, Mouton, 1968.
- Otterbein, K. F. *The Evolution of War*, New Haven, Human Relations Area Files Press, 1970.
- Parkes, D. ve Thrift, N. *Times, Spaces and Places*, Chichester, Wiley, 1980.
- Parlier, G. 'The "military revolution" 1550-1660- a myth?', *Journal of Modern History*, 48, 1976.
- Parsons, T. 'On the concept of political power', *Preceedings of the American Philosophical Society*, 107, 1963.
- Parsons, T. 'On the concept of political power', ve 'Some reflections on the place of force in social process', H. Eckstein, *Internal War*, Glencoe, The Free Press, 1964.
- Peacock, A. T. *International Economic Papers*, New York, Mcmillan, 1954.
- Pearton, M. *The Knowledgeable State*, Londra, Burnett, 1982.

- Perez-Diaz, V. M. *State, Bureaucracy and Civil Society*, Londra, Macmillan, 1978.
- Perlmutter, A. *The Military and Politics in Modern Times*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- Petrie, W. M. F. *Social Life in Ancient Egypt*, Londra, Constable, 1923.
- Piven, F. F. ve Cloward, R. A. *Regulating the Poor*, Londra, Tavistock Publications, 1972.
- Poggi, G. *The Development of the Modern State*, Londra, Hutchinson, 1978.
- Polanyi, K. *The Great Transformation*, Londra, Victor Gollancz, 1945.
- Polenberg, R. *War and Society: The United States, 1941-45*, New York, J. P. Lippincott, 1972.
- Pollard, A. F. 'The balance of power', *Journal of the British Institute of International Affairs*, 2, 1923.
- Pollard, S. *The Genesis of Modern Management*, Londra, Arnold, 1965.
- Poulantzas, N. *Political Power and Social Classes*, Londra, New Left Books, 1973.
- Powell, W. W. ve Robbins, R. *Conflict and Consensus*, New York, The Free Press, 1984.
- Prescott, J. R. V. *Boundaries and Frontiers*, Londra, Croom Helm, 1978.
- Ratzel, F. *Anthropogeographie*, Stuttgart, 1882.
- Ratzel, F. *Politische Geographie*, Berlin, R. Oldenburg, 1897.
- Rawdin, M. *The Mongol Empire: its Rise & Legacy*, New York, Free Press, 1967.
- Ricoeur, P. *Hermeneutics and the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- Rokkan, S. 'Cities, states and nations: a dimensional model for the study of contrasts in development', S. N. Eisenstadt ve S. Rokkan, *Building States and Nations*, Beverly Hills, Sage, 1973.
- Ropp, T. *War in the Modern World*, Westport, Greenwood, 1959.
- Rosen, G. 'The hospital: historical sociology of a community institution', E. Freidson, *The Hospital in Modern Society*, Glencoe, The Free Press, 1963.
- Rosenthau, J. N. *The Study of Global Interdependence*, Londra, Pinter, 1980.
- Roux, J.-P. *Les traditions des nomades*, Paris, Maisonneuve, 1970.
- Rule, J. C. *Louis XIV and the Craft of Kingship*, Columbus, Ohio State University Press, 1969.
- Rusche, G. ve Kirchheimer, O. *Punishment and Social Structure*, New York, Russell & Russell, 1968.
- Russett, B. ve Starr, H. *World Politics*, San Fransisco, Freeman, 1981.
- Sabloff, J. A. ve Lamberg-Karlovsky, C. C. *Ancient Civilisation and Trade*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1975.
- Serkesian, S. C. *The Military-Industrial Complex: a Reassessment*, Beverly Hills, Sage, 1972.
- Satow, E. M. *A Guide to Diplomatic Practice*, Londra, Longman, 1922.
- Schulz, G. *Revolutions and Peace Treaties 1917-20*, Londra, Methuen, 1967.
- Schumpeter, J. 'The crisis of the tax state', A. T. Peacock, et al. *International Economic Papers*, New York, Macmillan, 1954.
- Scott, J. B. *President Wilson's Foreign Policy*, New York, Oxford, University Press, 1918.

- Semmel, B. *Marxism and the Science of War*, Oxford, Oxford University Press, 1981.
- Seton-Watson, *Nations and States*, Londra, Methuen, 1982.
- Shaw, M. *War, State and Society*, Londra, Macmillan, 1984.
- Sheppard, G. A. *Arms and Armour 1660-1918*, Londra, Hart-Davis, 1971.
- Shorter, A. W. *Everyday Life in Ancient Egypt*, Londra, Marston & Co., 1932.
- Simmel, Georg, *Soziologie*, Leipzig, Duncker and Humboldt, 1908.
- Sjoberg, G. *The Preindustrial City*, Glencoe, The Free Press 1960.
- Skinner, Q. *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, s. cilt.
- Skocpol, T. 'Wallerstein's world-capitalist system: a theoretical and historical critique', *American Journal of Sociology*, 82, 1977.
- Smith, A. *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford, Oxford University Press, 1976.
- Smith, A. D. *Theories of Nationalism*, Londra, Duckworth, 1971.
- Smith, A. D. *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford, Martin Robertson, 1979.
- Sombart, W. *Krieg und Kapitalismus*, Duncker and Humboldt, Munich, 1913.
- Sorel, A. *L'europe et la révolution française*, Paris, E. Plon, 1885.
- Sorokin, P. *Social and Cultural Dynamics*, New York, American Book Company, 1937, cilt 3.
- Soustelle, J. *Daily Life of the Aztecs on the Eve of the Spanish Conquest*, Stanford, Stanford University Press, 1970.
- Spencer, H. *The Study of Sociology*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1961.
- Spencer, H. *The Evolution of Society*, düzeltten: Robert L. Carneiro, Chicago, University of Chicago Press, 1967.
- Stevenson, G. H. *Roman Provincial Administration*, Oxford, Basil Blackwell, 1949.
- Talmon, J. L. *The Origins of Totalitarian Democracy*, New York, Preager Press, 1961.
- Taylor, A. J. P. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*. Oxford, Clarendon Press, 1954.
- Taylor, R. 'The Greens in Britain', D. Coates et al. *A Socialist Anatomy of Britain*, Cambridge, Polity Press, 1984.
- Terraine, J. *Impacts of War*, Londra, Hutchinson, 1970.
- The Cambridge Ancient History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, cilt I.
- The Cambridge History of the Bible*, Cambridge, Cambridge University Press, 1963-70, cilt I.
- Thompson, E. P. ve Smith, D. *Protest and Survive*, Harmondsworth, Penguin 1980.
- Thompson, J. B. *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge, Polity Press, 1984.
- Tierney, B. *Mediaeval Poor Law*, Berkeley, University of California Press, 1959.
- Tilly, C. 'Reflections on the history of European state-making' in C. Tilly, *The Formation of National States in Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975.
- Tivey, L. *The Nation-State*, Oxford, Martin Robertson, 1981.
- Touraine, A. *The Post-Industrial Society*, Londra, Wildwood, 1974.
- Toutain, J. *The Economic Life of the Ancient World*, Londra, Kegan Paul, 1930.
- Toy, S. A. *History of Fortification from 3000 BC to 1700*, New York, Heinemann, 1955.

- Tribe, K. *Genealogies of Capitalism*, Londra, Macmillan, 1981,
- Tullock, G. *The Politics of Bureaucracy*, Washington, Public Affair Press, 1965.
- Turner, R. *Ethnometodology*, Harmondsworth, Penguin, 1974.
- Turner, R. 'Words, utterances and activities', *Ethnometodology*, Harmondsworth, Penguin, 1974.
- Unger, A. L. *The Totalitarian Party*, Cambridge, Cambridge University Press, 1974.
- van Doorn, J. *Armed Forces and Society*, The Hague, Mouton, 1968.
- van Doorn, *The Soldier and Social Change*, Beverly Hills, Sage, 1975.
- Vinogradoff, P. *Roman Law in Mediaeval Europe*, Londra, Harper, 1909.
- von Clausewitz, K. M. *On War*, Londra, Kegan Paul, 1908.
- von Gentz, F. *Fragments Upon the Balance of Power in Europe*, Londra, M. Pettier, 1806.
- Wallerstein, I. *The Modern World System*, New York, Academic Press, 1974.
- Wallerstein, I. *The Capitalist World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
- Walzer, M. *Just and Unjust Wars*, Londra, Allen Lane, 1978.
- Watt, D. C. *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach of the Second World War*, Londra, Temple Smith, 1975.
- Webb, S. ve B. *English Local Government*, Londra, Mcmillan, 1982, cilt 4.
- Weber, M. *The Religion of India*, Glencoe, The Free Press, 1958.
- Weber, M. *General Economic History*, New York, Collier, 1961.
- Weber, M. *The Religion of China*, Glencoe, The Free Press, 1964.
- Weber, M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Londra, Allen & Unwin, 1976.
- Weber, M. *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, 1978, cilt I.
- Wesson, R. G. *The Imperial Order*, Berkeley, University of California Press, 1967.
- Whaley, J. *Mirrors of Mortality*, Londra, Europa, 1981.
- Wheatley, P. *The Pivot of the Four Quarters*, Edinburg, Edinburgh University Press, 1971.
- White, J. E. M. *Ancient Egypt*, Londra, Allen Wingate, 1952.
- White, L. T. *Mediaeval Technology and Social Change*, Oxford, Clarendon Press, 1962.
- Williams, E. N. *The Ancient Regime in Europe*, Londra, Bodley Head, 1970.
- Williams, S. W. *The Middle Kingdom*, New York, Wiley, 1879, cilt I.
- Williamson, H. *The Wet Flanders Plain*, Londra, Beaumont Press, 1929.
- Wilson, E. 'Egypt through the New Kingdom' C. H. Kraeling ve R. M. Adams, *City In-vincible*, Chicago, University of Chicago Press, 1960.
- Winter, J. M. *War and Economic Development*, Cambridge, Cambridge University Press, 1975.
- Winter, N. O. *The Russian Empire of Today and Yesterday*, Londra, Simpkin, 1914.
- Wiseman, D. J. 'Books in the Ancient Near East and in the Old Testament', P. R. Ack-royd ve C. F. Evans, *The Cambridge History of the Bible*, Cambridge, Cambridge Univer-sity Press, 1963-70, cilt I.
- Wittfogel, *Oriental Despotism*, New Haven, Yale University Press, 1957.
- Wolf, E. *Peasant Wars of the Twentieth Century*, New York, Harper, 1969.
- Wolpin, M. D. *Military Aid and Counter Revolution in the Third World*, Lexington, Mass.,

Lexington Books, 1972.

World Armaments and Disarmaments Yearbook, 1984, Londra, Taylor ve Francis.

Wright, A. F. *The Confucianist Persuasion*, Stanford, Stanford University Press, 1960.

Wright, Q. *A Study of War*, Chicago, University of Chicago Press, 1965.

Wright Mills, C. *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1956.

Yadin, Y. *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Study*, Londra, Weidenfeld, 1963, 2 cilt.

Zerubavel, E. *Hidden Rhythms*, Chicago, University of Chicago Press, 1981.

Ziff, P. *Semantic Analysis*, Ithaca, Cornell University Press, 1960.

ULUS DEVLET VE ŞİDDET

Anthony Giddens

Bu kitapta askeri iktidarın geleneksel ve modern devletlerin örgütlenmesindeki rolü üzerinde oldukça durdum. Şiddet araçlarını kimin denetlediği, bu denetimin ne derece tam olduğu ve ne gibi amaçlar için kullanıldığı “silahlı kuvvetler”e sahip tüm toplumlar için önemli konulardır. Ne var ki, gözetleme ve şiddet araçlarının denetimi, hem 19. yüzyılda hem de günümüzde, içerisinde Marksizm’in de yer aldığı, en etkili toplum kuramı ekollerinin gözünden çoğunlukla kaçmış olan olgulardır. Her iki olgu da, Marksizm’in temel ilgi alanlarını oluşturan iki konu -kapitalizm ve sınıf çatışması- ile ilişkileri bağlamında incelenmelidir; fakat her ikisi de modernitenin gelişimindeki bağımsız etkiler olarak bu alanların yakınında yer almaktadır...

Anthony Giddens

Fiyatı: 28 YTL

